

PEZENHOFFER ANTAL
A MAGYAR NEMZET
TÖRTÉNELME
II. KÖTET, 2. RÉSZ

PEZENHOFFER ANTAL

A MAGYAR NEMZET TÖRTÉNELME

(A MOHÁCSI VÉSZTŐL NAPJAINKIG)

A KATOLIKUS EGYHÁZ ÉS A HABSBERG-HÁZ

TÖRTÉNELMI SZEREPE

TÖRTÉNELMI APOLOGETIKA

II. KÖTET, 2. RÉSZ

Kapisztrán Szent János Kiadó

Budapest, 2018.

Eredetileg megjelent:
PEZENHOFFER ANTAL
A MAGYAR NEMZET TÖRTÉNELME
(a mohácsi vésztől napjainkig)
A katolikus Egyház és a Habsburg-ház történelmi szerepe
TÖRTÉNELMI APOLOGETIKA

Szabó Dénes beleznai plébános kezdeményezése alapján
A kéziratok másolását és megóvását döntő részben Takács I. Vilmos végezte
1. kiadás, 1999

Lektorálta: Flandera Mihály
Kiadta: „Béke és Igazság Pilisszentléleki Modell” Alapítvány
Út, Igazság, Élet Kiadója, Pilisszentlélek
Felelős kiadó: dr. Szeifert Ferenc, az Alapítvány kuratóriumának elnöke
Szedés, tördelés: Palásthy Bt., Balatonfűzfő

A Kapisztrán Szent János Kiadó ezt az anyagot vette át, és gondozza tovább.

Jelen kiadásunkban a borítón jobb alul a kötetben tárgyalt II. Ferdinánd magyar király (1619–1637), bal felül pedig az ellene lázadó Bethlen Gábor erdélyi fejedelem (1613–1629) képmása látható.

A szöveg folyamatos gondozás alatt áll.
(Utolsó módosítás: 2018.09.27. 07:06) A mindenkori legfrissebb változat itt érhető el: figyelji.de/a/magyar-nemzet-tortenelmere

Minden jog fenntartva.
© Kapisztrán Szent János Kiadó, 2018.
kapisztrankiado.hu

ISBN: 978-615-5623-96-7

Volt tanítványaimnak a Vas utcában nagy szeretettel ajánlom

Tartalomjegyzék

BETHLEN.....	6
SZÜKSÉG VOLT-E BETHLEN FELKELÉSÉRE?.....	6
BETHLEN, AZ EMBER.....	25
BETHLEN SZÓ-, ESKÜ- ÉS SZERZŐDÉSSZEGÉSEI.....	53
BETHLEN ÉS AZ ALKOTMÁNY MEG A SZABADSÁG.....	64
BETHLEN FELKELÉSE ELŐTT NEM VOLT PROTESTÁNSÜLDÖZÉS.....	128
A KATOLIKUSOK VALLÁSI SÉRELMEI.....	142
Áhított-e az ország Bethlen idejében „felszabadítót”?...169	
Bethlen három támadása.....	182
Bethlen házassági terve.....	194
Romboló, forradalmi elemek Bethlen felkelésében.....	235
A kassai vértanúk.....	256
EGYÉB FORRADALMI JELLEGŰ JELENSÉGEK.....	266
BETHLEN ÖNÉRZETHIÁNYA.....	277
BETHLEN, AZ ÜZLETEMBER.....	306
BETHLEN ÉS A MAGYAR TÖRTÉNETÍRÁS.....	312
A csepregi vérengzés.....	336
KI VOLT AZ AZ URALKODÓ, AKINEK „ZSARNOKSÁGA” ELLEN BETHLEN FEGYVERT FOGOTT?.....	346
II. FERDINÁND (1619-1637).....	346
KÉPES-E A VALLÁS VALAKIBŐL TELJESEN KIIRTANI A SZENVEDÉLYEKET?.....	364
ERDÉLY, „A VALLÁSSZABADSÁG KLASSZIKUS HAZÁJA”	417
URALKODÓ PROTESTÁNSOK ÉS ÜLDÖZÖTT PROTESTÁNSOK.....	417
A KATOLICIZMUS „SZABADSÁGA” ERDÉLYBEN.....	433
AZ ERDÉLYI VALLÁSSZABADSÁG VALÓSÁGÁNAK PAPVÉDŐJE.....	446

BETHLEN

SZÜKSÉG VOLT-E BETHLEN FELKELÉSÉRE?

Bocskai után már egy jó évtizedre jött az újabb „szabadsághős”: Bethlen Gábor. A kellő „hazafias” nevelésben részesült magyar ifjúság s így a felnőtt magyar közönség is szentül meg van győződve, hogy a nemzeti és vallási elnyomás ilyen röviddel a bécsi béke megkötése után már olyan nagy lett, a „hitzegő dinasztia” – szokása szerint – annyira nem tartott meg semmit abból, amire a bécsi békében kötelezte magát s ezért a nemzet és a protestánsok szenvedései megint olyan tűrhetetlenné váltak, hogy ilyen gyorsan szüksége volt egy újabb szabadítóra, egy újabb megváltóra, akit Isten hamarosan meg is adott szeretett nemzetének.

Ezzel szemben az igazság az, hogy a Bocskaié után újabb szabadságharc olyan gyorsan egyedül csak azért keletkezett, mert Bocskai után hamarosan megint egy olyan nagytehetségű ember került az erdélyi fejedelmi székbe, aki nagyobb hatalomra, befolyásra, vágott, mint amekkorát a kis Erdély tudott neki adni. Ezt természetesen csak Magyarország felől és Magyarország területéből szerezhette meg magának. De mint nagy ember, nemcsak anyagiakra és a velük járó befolyásra vágott, hanem hírré, dicsőségre is s ezt, mint magyar és protestáns testvéreinek felszabadítója szerezhette meg legjobban magának.

Minderre az alkalmat és lehetőséget, mint török vazallusnak, a biztos török támogatáson kívül az éppen akkor kitört harmincéves háború szolgálhatta, mely a császár és király erejét évtizedeken át lekötötte, sokszor egyenesen válságba sodorta és így biztos sikerrel lehetett a zavarosban halászni és a török-tatár rablócsapatok segítségével egy kis „szabadságharcot” indítani. Röviden kifejezve, Bethlen egymás után háromszor újra meg újra megindított szabadságharcának az igazi oka az volt, hogy a Habsburgok bajba kerültek, olyan nagy bajba, mint egész hosszú történetük folyamán még kevésszer és ezt a nagyszerű alkalmat az erdélyi fejedelem és a protestánsok a maguk, a magyar „hazafiak” pedig állítólag a magyar haza javára nem mulaszthatták el arra, hogy hátba ne támadják őket.

Bethlent egyébként ebbe a Habsburgok ellen folyó harmincéves háborúba való beavatkozásra fel is kérték, mert persze a II. Ferdinánd ellen

fellázadt protestánsoknak is volt annyi eszük, hogy nemcsak nyugaton: a német, a francia és a németalföldi protestánsoknál, hanem keleten, az erdélyieknél, Bethlen Gábornál is segítséget kértek, neki is szövetséget ajánlottak.

Bethlen „magyar” szabadságharcának tehát az volt a tulajdonképpeni oka, hogy Európa protestánsai háborút kezdtek a Habsburgokkal s mikor e háborút megkezdték, Erdély és Bethlen, sőt Magyarország is protestáns volt. Hogy ezért a „szabadságharcért” katolikus magyarok is lelkesednek s ők is a maguk szabadságharcának tartják, annak viszont a protestáns propaganda, a katolikus műveletlenség, öntudathiány s ennek következtében a könnyű befolyásolhatóság az oka. Ne feledjük, hogy állítólag a bolsevik Oroszország se a kommunizmus vagy a szlávság uralmáért, hanem a békéért küzdött s ezt neki is sokan elhitték olyanok is, akik magát a kommunizmust nem akarták, még kevésbé a szlávság uralmát.

Annak tehát, hogy Bethlen felkelt és annak, hogy épp akkor kelt fel, mikor felkelt, nem az volt az oka, hogy igen nagyok voltak a magyar nemzet vagy a protestantizmus szenvedései és éppen ekkor voltak a legnagyobbak, hanem az, hogy épp akkor tört ki a harmincéves háború és emiatt a Habsburgokkal ekkor lehetett a siker legnagyobb reményében hadra kelni. Ekkor volt tehát a legnagyobb esély arra, hogy katolikus helyett protestáns, Habsburg helyett erdélyi fejedelmi kézre kerül Magyarország és a velejáró hatalom.

Az igaz, hogy 1526 óta egész 1867-ig mindig szükség volt magyar szabadságharcra, mert hiszen Magyarország ez idő alatt sose volt önrendelkező, azaz független, ezért tehát bármikor megokolt volt egy felkelés s így politikai esélyesség [ésszerűség], sőt szükségszerűség volt, hogy erre az alkalmat akkor használjuk fel, amikor adódik, amikor a győzelemre legjobban megvan a valószínűség, tehát akkor, mikor idegen királyunk a legnagyobb bajban van, mikor rajtunk kívül még legtöbb ellensége van.

Ámde tagadhatatlan, hogy ez a mi állítólagos elnyomónk, ha idegen volt is, nekünk mégse lehetett idegen, mert hiszen megkoronázott, törvényes királyunk volt, akinek mi hűséget esküdtünk s ezt 400 éven át kivétel nélkül mindegyik állítólag idegen királyunkkal megtettük (a kivétel, II. József, se azért nem volt megkoronázva, mintha mi nem lettünk volna hajlandók neki hűséget esküdni), a szokásjog, a hosszú joggyakorlat és az

elévülés jogi törvénye révén tehát uralmát még akkor is törvényesnek kellett volna tekintenünk, még ha a kezdet kezdetén törvénytelen lett volna is, pedig láttuk, hogy akkor is mennyire nem volt az. Hitványság és becstelenség nélkül tehát nem lázadhattunk fel ellene, de különösen nem éppen akkor, mikor ennek a mi megkoronázott, törvényes királyunknak külföldön a legtöbb ellensége volt, mert éppen ilyenkor fellázadni volt tőlünk a legnagyobb esküszegés és jellemtelenség. Ha ugyanis hűséget esküszünk, bizonyára elsősorban arra az esetre fogadjuk ezt a hűséget, mikor annak, akinek hűséget esküszünk, a legtöbb ellensége lesz.

Hiába mondják tehát „hazafiaink”, hogy az első Habsburgot nem a nemzet akarta, hanem egyedül a fegyveres erő ültette a nemzet nyakára. Ha ez igaz lenne, s még ha, utána a 400 éves állandó joggyakorlatra és így az elévülésre nem hivatkozhatnánk is, akkor is rámutathatnánk arra, hogy királyválasztásokkor a trónkövetelők közül mindig az lesz a győztes, akinek a legnagyobb az ereje. Régente legalábbis mindig így volt. Eszerint tehát, ha egyáltalán voltak vetélytársai, minden „megválasztott” királyra rá lehetett fogni, hogy fegyveres erővel, tehát törvénytelenül került a trónra.

Érdekes, hogy a legjobban éppen arra a Mátyás királyra foghatnánk ezt rá, akit közvéleményünk a legőszintébben, leginkább a nép akaratából megválasztott, tehát legtörvényesebb királyunknak gondol. Láttuk már, hogy egy királyválasztáskor se tartotta akkora haderő megszállva a királyválasztás színterét, mint éppen Mátyás megválasztásakor. Még olyan forrásunk is van s nem is egy, hogy Mátyásnak, a fiatal királyjelöltnek, nagybátyja, a megszálló seregek ura és parancsnoka, Szilágyi Mihály, a választás előtt fenyegető rendeleteket adott ki, sőt előre akasztófákat (!) állíttatott fel azok részére, akik másra mernek szavazni, mint az ő unokaöccsére. (Aeneas Silvio, Dlugosz, Ebendorfer, Bonfini, megannyi egykorú történetíró állítja ezt.) Ilisis, a császári udvarnál a milánói fejedelem követe, már 1458 elején jelenti urának, hogy Szilágyi Erzsébet nagy összegeket költ fia királlyá választása érdekében. (Szilágyi, IV., 171. o.)

A később Mátyás király ellen újra meg újra fellázadó magyar főurak mindig is arra hivatkoztak és azzal az eszerint jogos állítással adtak mozgalmuknak törvényes színezetet, hogy Mátyás nem törvényes király, mert megválasztása erőszakkal és megfélemlítéssel történt (akkor még a törvénytelen választás elévüléséhez se volt meg a szükséges idő).

Az ország akkori hangulatát ismerve elmondhatjuk, hogy ez nem volt igaz. A nép Mátyást akarta királynak, mert bátyját, Lászlót (ezt is nagyon tévesen) igazságtalanul kivégzettnek, nemzeti vértanúnak tekintették s ezért öccse királlyá választásával akarták jóvátenni a vélt igazságtalanságot. Ámde akkor a nép nem számított, a politikai jogok birtokosai egyedül a nemesek voltak, de akkor a köznemesek se számítottak, hanem csak a főnemesek, mert a köznemesek is a főnemesek familiárisai voltak s így törvényesen is a főurak képviselték a politikai hatalmat.

De ha akkor is, mint ma, a nép kezében lett volna sorsa intézésének hatalma, az akkor is bizonyos, hogy annak a nagy haderőnek következményeként, mely a királyválasztáskor Szilágyi Mihály kezében volt, akkor is az ő unokaöccsét választották volna királlyá, ha a nép annyira utálta volna, mint amennyire a valósággal szerette. Ha ellenben egy másik trónkövetelő serege nagyobb lett volna Szilágyi Mihályénál, akkor sose lett volna Mátyásból király, ha még úgy szerette volna is a nép vagy akár a nemesek is.

De az is kétségtelen, hogy Zápolya Jánosból se lett volna soha magyar király, ha megválasztásakor nem lett volna hadi erejével az országnak már, illetve még, vetélytárs nélküli ura, mint ahogy nem is kellett még egy év se s már – annak ellenére, hogy már hűséget is esküdtek neki – ugyanaz a város, ugyanazok a főnemesek és nemesek, ugyanaz a nyitrai püspök ugyanolyan, sőt még nagyobb lelkesedéssel Ferdinándot koronázták királlyá, mert arra már az ország ura a fegyver erejével nem Zápolya, hanem Ferdinánd volt.

Olyan embernek, aki csak egy csepp ítélőképességgel rendelkezik, azt se kell magyaráznunk, hogy ha Erdélyben a kerelőszentpáli csatában nem Báthory István, hanem Bekes Gáspár lett volna a győztes, az erdélyi országgyűlés is Báthoryt nyilvánította volna hazaárulónak, nem pedig Bekes Gáspárt s nem azokat a tömeges kivégzéseket hagyta volna jóvá, melyeket a későbbi nagy lengyel király, nemzetünk e büszkesége, Bekes Gáspár hívei közt hajtatott végre, hanem azokat, melyeket Bekes Gáspár rendelt volna el Báthory István porul járt hívei ellen.

Apafi Mihályt is tisztán török parancsra „választották” Erdély fejedelmévé (ezt senki se tagadhatja és nem is tagadja), még sem olvastam még sehol, hogy emiatt nem volt Erdély törvényes fejedelme. De azt

minden magyar történelemkönyvben feltűnően láttam, hogy az Erdélyt felszabadító Lipót ellenében mégis még Apafi tehetségtelen és elpuhult fiát is milyen rokonszenv kíséri részünkről, s mennyivel szívesebben láttuk volna Lipót helyett őt a fejedelmi székekben.

De Bethlen és felkelői különösen nem mondhatták, hogy II. Ferdinánd nem volt törvényes magyar király (nem is mondták ezt még ők se). Bethlennek magának ezt különösen nem volt joga mondania, mert őt is annyira tisztán csak a török ültette Erdély nyakára, mint sem addig, sem azután semmi más erdélyi fejedelmet. Tholdalagi Mihálynak, Bethlen hívének, egykorú emlékirata (Tört. Tár 1881., I., 21.) azt mondja, hogy az országgyűlés tagjai „*ki féltében, ki megúván a Báthory Gábor cselekedeteit*” szavazott Bethlenre. A marosvásárhelyi polgárok pedig akasztófahumorral úgy csúfolják ki ezt a „*választást*”, hogy az urak „*féltökben libere (szabadon) elidálták*” [mellőzték] Bethlent.

Még maga Bethlen is így jelenti be a töröknek a maga megválasztását: „*Istennek legyen hála, az egész nemesség, székelység, szászság hatalmas császárnak (szultánnak) fejet hajtottak*”. Hogy ezt a fejhajtást Bethlen milyen „önkéntesnek” tartotta, mutatja, hogy ennek ellenére is kéri, hogy azért biztonság okáért még a télire is maradjon csak bent Erdélyben kétezer török, ugyanannyi lovas oláh, ezer gyalog és ezer tatár.

Ennek ellenére, ki mondta valaha Bethlenről, hogy nem is volt tulajdonképpen törvényes erdélyi fejedelem?

Hogy tehát a királyválasztó és koronázó országgyűlésre a Habsburg-királyok se jöttek le Pozsonyba néhány ezer lovas nélkül, az igazán nem azt jelenti, hogy magyar királlyá választásuk másképpen történt s így nem volt olyan törvényes, mint akár legdicőbb nemzeti királyainké vagy szabadsághős erdélyi fejedelmeinké. Talán azt a Bocskait is önként választották fejedelmükké azok az erdélyiek, akik úgy gyűlöltek, mint a bűnüket s kevéssel előtte – aki ismeri a kor történelmét, jól tudja, hogy mennyire szabad akarattal, valóban őszintén és szívből – száműzték és hazaárulónak nyilvánították?

Ha a mi mai rebelliseink látták volna azt a káprázatos fényt, azt a tömeges megjelenést és azt a mámoros lelkesedést, melyet nemességünk és népünk a Habsburgok koronázásai alkalmával kifejtett vagy tanúsított, még eszükbe se juthatott volna, hogy mindez csak az erőszaknak a következménye. Pedig azt a személyes látást, mely – évszázadokkal ezelőtt

történt eseményről lévén szó – ma már lehetetlen, művelt ember részére egész szépen pótolják a szemtanúk leírásai, a résztvevőknek otthoni hozzátartozóikhoz írt levelei, melyek a családi levéltárakban ma is még tömegesen megtalálhatók. Tessék hát őket tanulmányozni s mindjárt nem beszélünk majd kényszerről.

Még Bethlennek magyar királlyá történt megválasztása is sokkal nagyobb nyomás és megfélemlítés alatt történt, mint előtte kevéssel a Habsburg II. Ferdinándé. Bethlen királlyá választása ugyanis „egyhangúlag” történt, tehát egyetlen fő se volt ellene, még a főpapok se (el se mertek ugyanis menni az országgyűlésnek elnevezett gyűlésre).

Azok a katolikus rendek, akik a közvetlenül Bethlen királlyá választása előtt tartott törvényes országgyűlésen már többséget alkottak s nagy összetartással és öntudattal védtek ott az Egyházjogait a protestáns ellenzékkel szemben, most a Bethlent királlyá választó és több egyházellenes törvényt is hozó gyűlésen még mukkanni se mertek. Hogyan, hogy egyikük se mert tiltakozni vagy ellenzéki lenni? Hogyan, hogy egyikük se mert Bethlen ellen szavazni? Vajon azért-e, mert érthetetlen megbűvölés hatása alatt egyszerre mindnyájan katolikus létükre is protestáns érzelműekké lettek vagy pedig azért, mert nem voltak szabadok, mert meg voltak félemlítve? Könnyű eldönteni.

Aki látta azt a lelkes, ünneplő, parádés, mámoros tömeget, például éppen 1619-ben, II. Ferdinánd koronázásakor (pedig ezt, ha más nem is, de az ünnep főszereplője, maga II. Ferdinánd feltétlenül látta) s rá néhány hónapra látta ugyanezt a nemzetet úgyszólván teljes számmal mint lázadókat ellenségei sorában, sőt a törökkel szövetségben, akkor bizony nagy vallásosságra, lelki nagyságra, szelídségre és ellenségszeretetre volt szükség, hogy továbbra is szeretni tudjon bennünket. II. Ferdinánd továbbra is tudott.

Arra az ellenvetésre, hogy a nemzet függetlensége előbbre való az eskü megtagadásánál, s ha a nemzet érdekei úgy kívánják, nemcsak szabad, hanem meg is kell szegni az eskünket, azt feleljük, hogy ez legfeljebb csak istentelen, sőt bectelen alapon állva lehetve elfogadható álláspont. Ha ugyanis Isten van, akkor még a hazánál is előbbre való, tehát a neki tett eskü is kötelező még a haza érdekei ellenére is. Annyira igaz ez, hogy még istentelenek se merték soha még elismerni a történelem folyamán, hogy ők megszegték esküjüket, hanem igyekeztek a dolgot másként kimagyarázni.

Az esküszegést tehát még ők is szégyenletes dolognak tartották még istentelenek számára és a haza ürügye alatt elkövetve is.

De egyébként is ki tudja azt előre bizonyosan, hogy az a szabadságharc, melyet még eskünk ellenére is megkezdünk, valóban hasznos lesz nemzetünkre? Ilyenkor nem kell-e mindig előre bevenni számításunkba, hogy a dolog vége az is lehet, hogy se nemzeti szabadság, se becsület. Szabad-e tehát esküt szegni csupán azon valószínűség alapján, hogy esetleg hazánknak használunk vele?

Annál inkább nem lett volna nekünk szabad soha esküszegés árán szabadságharcot kezdeni, mert kifejtettük már, hogy a mi Habsburgok ellen kezdett szabadságharcainknak legfeljebb akkor lehetett volna a nemzetre haszna, tehát megvívásuknak valami értelme, ha teljes sikerrel jártak volna, azaz ha az lett volna az eredményük, hogy teljesen és végleg sikerült volna elszakadnunk azoktól a Habsburgoktól, akikkel felkelésünkkel azt akartuk elérni, hogy féljenek tőlünk, azaz ne szeressenek bennünket, hanem legyenek ők is ellenségeink. Annak, továbbra is az ő alattvalóik maradjunk, ők pedig királyaink, de olyan királyaink, akiknek mitőlünk félniük kell, tehát önérdékük kívánja, hogy ne legyenek jóakaróink, semmi értelme se volt, sőt hazánk sorsára az ilyen szabadságharcosok csak károsak lehettek.

Ezeknek a tőlünk lélekben elszakított Habsburgoknak ugyanis még Magyarországon kívül is voltak országaik, tehát fegyveres erejük, mégpedig a mienkénél mindig nagyobb fegyveres erejük. Mivel pedig még a legsikeresebb szabadságharcaink se tudták elérni, hogy tőlük továbbra is függésben maradjunk, volt-e itt értelme szabadságharcoknak egyáltalán s nem volt-e a kára mindegyiknek sokkal nagyobb mint a haszna?

Végeredményben mindegyik azt eredményezte, hogy a király, aki ellen fellázdunk, továbbra is megmaradt, idegen is maradt, más országaiból származó és a mienknél nagyobb fegyveres ereje is megmaradt. Igaz, jobban félt tőlünk, mint azelőtt s ezért alkotmányunkat és törvényeinket nem merte úgy megszegni, mint azelőtt, de viszont szükségképpen bizalmatlanabb is volt irántuk, jobban is félt tőlünk, tehát kisebb rokonszenvvel és megértéssel is viseltetett irántuk, mint azelőtt. Tudta, hogy részünkről kíméletre, vagy ha tetszik: hűségre csak akkor számíthat, ha ő az erősebb, de így világos, hogy ő is csak ilyen álláspontra helyezkedhetett irányunkban.

Nekünk a Habsburgoktól csak az 1918-as őszi forradalomban sikerült teljesen elszakadnunk, de viszont éppen ez forradalom volt, nemzetközies csinálták s ezért egy magyar se tekinti szabadságharcnak. Érdekes, hogy éppen ekkor ártottunk hazánknak is a legtöbbet, mert a Habsburgokkal együtt elveszett a hazánk is és csak a közepe maradt meg nekünk; törpe, csonkaország lettünk, minden oldalról ellenségekkel körülvéve.

Látjuk tehát, hogy még olyan szabadságharcból se lehet hasznunk, mely végre teljesen megszabadított bennünket az idegen királytól, sőt éppen ebből a „sikeres” szabadságharcból lett a legnagyobb kárunk. Éppen ez fosztott meg bennünket a tengerparttól, a Kárpátoktól, a Székelyföldtől, Pozsonytól, Kassától, Szabadkától, Aradtól, Temesvártól, Kolozsvártól, Nagyváradtól, Zrínyi, Pázmány, Rákóczi, Petőfi sírjától, Arany, Pázmány szülőhelyétől stb.

Arra az állításra pedig, hogy Habsburg-királyaink megszegték koronázó esküjüket, azért volt jogos ellenük a nemzet felkelése, azt feleljük, hogy nincs és nem is volt soha olyan uralkodó vagy államférfi, akire rá lehetne fogni, hogy koronázási vagy hivatali esküjét soha meg nem szegte. Ezt a vádat tehát az ellen emeljük, aki ellen akarjuk. A törvény betűjével az élet gyakran annyira ellenkezik s a közélet sokszor olyan bonyolult helyzeteket teremt, hogy aki mindig és minden körülmények között ragaszkodik a törvény betűjéhez, s csak arra vigyáz, hogy az esküjét meg ne szegje, az sokkal nagyobb dolgokat, az alattvalói vagy a kormányzására bízott tömegek iránti szeretetet, szegi meg, sőt folytonos aggályoskodásaival és szűk látókörével gyakorlatilag egyenesen a rá bízott tömegek legnagyobb ellensége lehet.

Az az eskü, melyet a király koronázásakor letett, elsősorban népe üdvének előmozdítására szólt, nem pedig a törvény betűjének megtartására. Az, hogy maga a nemzet életben maradjon, sokkal fontosabb, mint az, hogy alkotmányának betűje sértetlen maradjon. Pedig sokszor lehetetlen mindkettőnek egyszerre eleget tenni.

E tekintetben uralkodóink ellen az egyik leggyakoribb vád az, hogy – noha koronázásukkor esküt tettek rájuk – nem tartották meg a magyar nemesi szabadságokat annyiban, hogy nemesekkel szemben „törvénytelen”, azaz már a törvényes ítélet elhangzása előtt, letartóztatásokat fogatosítottak s az ilyen törvénytelenül letartóztatottak ellen utólag se

indítottak bírói eljárást. Ilyen eset azonban nálunk a Bocskai és Bethlen felkelése között eltelt egyébként is rövid időben egyetlenegyszer se fordult elő.

De ha előfordult volna is, akkor se kifogásolhatnánk, annál kevésbé ragadhattunk volna miatta törvényes királyunk ellen fegyvert, mert kétségtelen, hogy a magyar nemesi kiváltságok (vagy mint mi szoktuk őket nevezni: „szabadságok”) túlzottak és a közre határozottan károsak voltak. Az ugyanis, hogy a magyar nemest, bármekkora bűnt követ el, csak akkor szabad letartóztatni, mikor már a bírói ítélet elhangzott ellene, a gyakorlatban majdnem azt jelentette, hogy a bűnös magyar nemest sose volt szabad letartóztatni. Addig ugyanis, mire ezt a magyar alkotmány megengedte, a bűnös már rég elmenekülhetett vagy egész hadsereget kellett felszerelni és elindítani, hogy szinte bevehetetlen várában megostromolják.

Az olyan törvény, mely a köz érdekét szolgálja (például, hogy a bűnöst meg kell büntetni), sokkal előbbre való, mint az a törvény, mely egy alattvalónak biztosít kiváltságot. Ha pedig a már letartóztatott főurat királyaink utólag se állították bíróság elé, illetve ügyét nem terjesztették az országgyűlés elé, láttuk – mert több ilyen esetet már egyenként megvizsgáltunk – sose azért történt, mintha a letartóztatott nem lett volna bűnös, hanem inkább irgalomból – és a közvélemény izalmának elkerülésére is – azért, hogy ne kelljen halállal büntetni az illetőt.

De láttuk már és látjuk még számtalanszor ezután is, hogy talán hosszú évszázadokon át nem is volt olyan magyar főúr, aki azokat a nemesi „szabadságokat”, melyek megsértését oly felháborodva hányta királya szemére, ő maga is meg ne sértette volna. Pedig hát ami még a királynak is tilos, mennyire tilos az egy főúrnak! Aligha volt azonban még olyan főurunk, akinek várbörtöneiben magyar nemesek, akikre a nagyúr valamiért megharagudott, ne sínylődtek volna s világos, hogy nem törvényes ítélet elhangzása után sínylődtek ott, mert hiszen ha így lett volna, akkor az állam, nem pedig a főúr börtöneibe kerültek volna. Nemes ember felett nem is ítéltetett a főúr, hanem csak jobbágjai felett.

Mivel pedig főuraink effajta bűneiről még csak nem is tudunk, s ha tudunk is, semmi különös felháborodás nem tölt el bennünket miattuk, világos hogy a Habsburgokkal szemben ez a felháborodás (pedig ilyenkor milyen nagy és milyen őszinte ez bennünk!) semmi más, mint közönséges

és ócska kortesfogás. Az a hazafias felháborodás, melyet keltenek vele, csak arra jó, hogy egyesek elérhessék mellette kortes céljaikat: a népszerűséget, a jó hazafinak kijáró megbecsülést és tekintélyt s vele az érvényesülést. El is érték – sajnos – négyszáz éven át mindig, mert a mi hazafias közvéleményünk mindig olyan naiv volt, hogy ezeknek a kommunista propagandával olyan sok egyező vonást mutató kortesfogásoknak bedőltek.

Láttuk már, hogy Zápolya János és Bocskai éppen százszor annyiszor és százszor oly nagy fokban szegték meg a nemesi szabadságokat, vetettek börtönbe (sőt végeztek ki) magyar nemeseket törvényes ítélet előtt, sőt nélkül és szegték meg más tekintetben is a magyar alkotmányt ezeknél sokkal fontosabb dolgokban is és árulták el az ország függetlenségét és területi épségét, tehát többször szegték meg esküjüket, mint valamennyi Habsburg együttvéve.

Látni fogjuk majd, hogy mikor I. Rákóczi György tiporja lábbal a székelyek szabadságát, ezt azon a címen, hogy a székelyek szabadsága túlzottan nagy s így a közre káros volt, Erdélyország kálvinista és hazafias történetírója (Szilágyi) nemcsak kifogásolja, nemcsak hazafias felháborodást nem kelt miatta Rákóczi György ellen s nemcsak esküszegőnek és törvénytíprónak nem nevezi miatta, hanem mint a közre hasznos intézkedésért, megdicséri érte.

Mikor a Hitler-Mussolini-féle bécsi döntéssel Kárpátalját (sajnos, csak rövid időre) visszakaptuk, a magyar állam a ruténoknak ünnepélyesen kötelezte magát, hogy autonómiát fognak kapni. Noha a hazafias magyar sajtó előtte éveken át állandóan azt hányta a csehek szemére, hogy ők is önkormányzatot ígértek Kárpátaljának az új cseh állam megalakulásakor, de szavukat megszegve ezt még se adták meg neki, mi épp úgy megszegettük szavunkat és az önkormányzatot épp úgy nem adtuk meg nekik, mint ahogyan a csehek nem adták meg. Ezt azonban nálunk annyira nem vette észre senki, hogy még bizalmas magánbeszédben se hallottam soha, hogy valaki erről akár csak említést is tett volna.

Aztán ugyanezen időtájban ünnepélyes megneemtámadási szerződést kötöttünk a jugoszláv állammal s kölcsönösen kezeskedtünk egymás területi épségéért. Alig száradt meg azonban a tinta ezen az ünnepélyes szerződésen, mikor – mert a viszonyok alkalmat adtak rá, mert Hitler Jugoszláviát büntetésül megszállta – mi is megszálltuk és elfoglaltuk a Muraközt és Bácskát. Igaz, hogy ezek a területek minket illettek, mert

hiszen – szintén visszaélve az akkor számukra kedvező helyzettel – nem rég vették el őket tőlünk szintén erőszakkal a jugoszlávok, de miért biztosítottunk mi Jugoszláviának akkori területi épségét, tehát a Muraközt és a Bácskát is, ha ez igazságosan nem illette meg Jugoszláviát? Ha azonban ennek ellenére mégis kezeskedtünk érte, akkor miért nem tartottuk meg szavunkat? A szerbek akkor, mikor 1918-ban elorozták tőlünk ezeket a területeket, nem volt mivelünk területi épségünket biztosító szerződésük. Nekünk volt velők, mikor ezeket a területeket visszavettük tőlük.

Vajon nem volt-e ez is esküszegés és a törvény megsértése s vajon ezt is a Habsburgok követték-e el? S vajon volt-e akkor már csak egyetlenegy magyar újság is, mely ez ellen tiltakozott és a becstelenségre rámutatott volna? Sőt éppen ellenkezőleg: Ha maga a kormány becsületes lett volna és a balkezesen nemrég kötött szerződésre hivatkozva, nem fogadta volna el az ölébe hulló Bácskát és Muraközt, nem söpörte volna-e el maga a magyar hazafias közvélemény azonnal a „tehetetlen” és a holt betűkön nyargaló kormányt s ezt nem ugyanaz a magyar közvélemény tette volna-e, amely a Habsburgok hasonló (de korántse ennyire fontos, ennyire nyílt) „esküszegései” miatt oly őszintén tudott felháborodni?

Azok számára, akik azt hirdetik, hogy a haza érdekeiért szerződést megszegni is szabad, sőt kell, rámutatok arra, hogy a hazára is mennyivel hasznosabb lett volna, ha még az ő kedvéért se szegtük volna meg a szavunkat. A becstelenül visszaszerzett Muraköz és Bácska ugyanis már rövid néhány év alatt újra elveszett, az oda újra bevonult, felbőszült szerbek szegény véreinken (de legjobban a magyar papokon) álltak bosszút, akiknek borzalmas vértanúságáról azonban – mivelhogy nem törökkel cimboráló protestáns lelkészek, nem „gályarabok”, hanem csak magyar katolikus papok voltak – a magyar közvélemény mit se tud, nemcsak nem ünnepli őket s a nevüket se tudja, hanem még csak arról se hallott, hogy vannak effajta vértanúink. Ilyen „jól” ért a katolikus egyház a hírveréshez.

Láttuk és látni fogjuk, szegték-e meg esküt Habsburg királyaink, s ha igen, mennyiben és miért. Annyit azonban már most is elmondhatunk, hogy kevesebbet és kevésbé, mint bármely más uralkodó vagy államférfi, vagy magyar szabadsághős, vagy nyilasvezér, vagy kommunista funkcionárius a világtörténelemben, de feltétlenül kevesebbet, mint Bocskai, Bethlen, Thököly Imre vagy Kossuth Lajos. Még az „eszményi

lelkű” II. Rákóczi Ferencnél is sokkal kevesebbet, mint majd látni fogjuk akkor, mikor az ő korához is elérkezünk.

A Habsburg királyok a katolikus Egyház tanaihoz igazodtak, az Egyház pedig „a cél nem szentesíti az eszközt” elve alapján áll s rosszat, például esküszegést, még a közjó érdekében se enged meg. A Habsburgok minden más uralkodóháznál jobban hallgattak az Egyház tanítására és gyóntatójuk intézésére, bár – ez magától értetődő, mert hiszen emberek voltak és még pápák is követtek el bűnöket, nem királyok – ők se mindig, hiszen, hogy többet ne mondjunk, köztük is volt egy II. József és egy II. Lipót is (de ezeket mi dicsérjük).

Az az állítás tehát, hogy Habsburg-királyaink nem voltak törvényes királyaink vagy hogy sorozatos esküszegéseik folytán alattvalóik fel voltak mentve a nekik letett hűségesküjük alól, nem helytálló, sőt egészen kezdetleges ürügy a lázadásra.

Az, hogy uralmuk alatt az ország nem volt független, szintén nem volt jogcím arra, hogy időnként háborús válságaikat arra használjuk fel, hogy ellenségeik számát szaporítva segítség helyett (melyre kötelezve voltunk) hátba támadjuk őket. A mi függetlenségünk és önrendelkezésünk megcsönkulása ugyanis nem a Habsburgok gonoszságából, annál kevésbé „esküszegéséből”, hanem azokból a viszonyokból következett, melyeken akkor változtatni nem állt hatalmunkban, de nekik még kevésbé. Az akkori Magyarországot nemcsak a török alól felszabadítani, hanem területén még a status quót fenntartani, a végvárat őrséggel és lőszerrel ellátni se lehetett magának az országnak bevételeiből, gazdasági erejéből.

Ezt Habsburg-királyaink is csak örökös tartományaik adójából és a német birodalom adta segélypénzekből tudták, nagy ügyvel-bajjal, előteremtteni, de hogy az idegen pénz szükségképpen idegen befolyást is jelentett és fog is jelenteni mindig, az egyszerűen az élet megmásíthatatlan törvényeiből következik. Aki ad, az kap is. Így van ez az egyének életében is, de különösen így van a nemzetek, a közösségek életében. Aki pénzt ad, nem adja, nem is adhatja ingyen, hanem legalábbis befolyást, rendelkezési jogot kap érte cserében. Aki fizet, az rendelkezik.

A Habsburgok tehát az adott körülmények között nem rosszakaratból, nem gonoszságból nem tartották meg azt az esküjüket, hogy Magyarország független ország, mellyel idegenek nem rendelkezhetnek, hanem egyszerűen lehetetlen volt számukra az, hogy megtartsák. Nem volt ugyan

benne kifejezetten az esküjükben – mert azt, ami magától értetődő és a józan észből következik, nem is szokás hangsúlyozni –, hogy ez az eskü nem lehetetlenre szól, tehát addig nem is ígérhet senki függetlenséget, amíg Magyarország fedezni nem tudja azokat a költségeket, melyek egy állam önrendelkezésének elengedhetetlen feltételei. E költségeknek külföldről való előteremtése még akkor se volt kötelessége a Habsburgoknak, mint a magyar királyoknak, ha ennek fejében mi a függetlenségünkről ünnepélyesen és nyíltan lemondtunk volna. Hogy lett volna hát kötelességük úgy előteremteni, hogy mellette még függetlenek is maradjunk? Efféle kötelesség vállalása lehetetlen, mert hiszen teljesítése is lehetetlen.

E tekintetben a Habsburgok igazán a jóakarat netovábbját tanúsították irántunk, mikor tudva, hogy a valóság ennek merőben az ellenkezője, legalább Magyarország elméleti függetlenségét elismerték s erre meg is esküdtek, vagyis koronázásukkor mindig okmányt adtak nekünk arról, hogy ez a tényleges és a függetlenséggel és önrendelkezéssel ellenkező állapot csak a rendkívüli viszonyokból folyik, tehát ideiglenes s a viszonyok megváltoztatásával a régi, a nemzetet jog szerint megillető függetlenség újra helyre áll. (Ez meg is történt. Igaz, hogy hosszú évszázadok kellettek hozzá, de hogy a török kiűzése után – mivel az is idegen pénzen, sőt egyenesen a nemzet ellenére történt – rögtön nem valósulhatott meg, az is a józan észből és az élet törvényeiből, az önfenntartó ösztönből következik. Abból, hogy egy nemzet (a jelen esetben az osztrák örökös tartományok) nem ad ki a kezéből olyan előnyöket, melyeket már megszerzett s nem is ingyen, hanem századokon át tartó áldozatokkal szerzett meg.)

A Habsburgok nem hamis esküt tettek le akkor, mikor Magyarország függetlenségére megesküdték, noha jól tudták, hogy ez a függetlenség nincs meg, hanem csak fikció. Ezt ugyanis nemcsak ők tudták, akik ezt a „hamis” esküt letették, hanem azok a magyar országgyűlések is, amelyek ezt az esküt tőlük megkívták. Ha bűnről lett volna szó, akkor király és nemzet egyformán bűnös lett volna benne. Király és nemzet egyaránt nemcsak azt tudta, hogy a tanúsító eskü, tehát az az állítás, hogy a magyar nemzet jelenleg független, hamis, hanem azt is, hogy az ígérő eskü, azaz hogy a magyar nemzet mostantól kezdve független lesz, szintén hamis, mert nemcsak az esküt letevő király, hanem a tőle az esküt megkívánó

nemzet is jól tudta, hogy hazája a király esküje után is még beláthatatlan időig nem lesz független.

Hiszen ugyanakkor, mikor az esküt királyától kivette, esze ágában se volt, hogy a nemzet védelméhez szükséges költségeket is egyedül vállalja. Tehát maga a nemzet is megelégedett az eskü csupán eszmei értelmével és eredményével. Azért elégedett meg, mert ez nem került pénzébe, ez nem kívánt tőle anyagi áldozatot, míg ha a gyakorlatban is változást kívánt volna állítani, akkor részéről nagy anyagi áldozatokra lett volna szükség, sőt anyagi erejét ez felülmúlta.

De a királyunk elleni fellázadásra azon a címen, hogy hazánk függetlenségét helyreállítsuk, azért se voltjogunk, mert Bocskai méltatásával kapcsolatban láttuk, hogy ha sikerült volna neki a Habsburgoktól visszavívnia függetlenségünket, akkor még messzebb estünk volna a tényleges függetlenségtől, mint a Habsburgok uralma alatt. Hogy lehetett volna függetlenné Magyarország Bocskai vagy Bethlen még oly teljes győzelmével is, mikor egész II. Rákóczi Ferencig minden szabadságharcunkat, mint törökcselédek, mint a török vazallusai, kezdtük meg? A szultántól, tehát a Habsburgoknál (akik ha idegenek voltak is, de mégis csak a királyaink voltak) tőlünk még sokkal idegenebb hatalomtól, kellett engedélyt kérnünk még arra is, hogy szabadságharcunkat megindíthassuk. Ha tehát ezeket a szabadságharcokat megnyertük volna, világos, hogy csak urat cseréltünk volna. Szolgák maradtunk volna akkor is, csak az lett volna a különbség, hogy addig legalább a saját királyunk szolgái voltunk (ami bizonyára nem szégyen), míg ettől kezdve egy idegen uralkodó szolgái, sőt rabszolgái (mert a szultánnak rabszolgái voltak) lettünk volna.

Míg addig keresztény s civilizációban velünk legalábbis egyenrangú népek rendelkeztek néha rólunk nélkülünk, a „szabadságharc” győzelme után – az eddiginél sokkal nagyobb, sokkal sértőbb fokban – egy pogány, ázsiai és nálunk sokkal műveletlenebb és elmaradottabb nép rendelkezett volna velünk. Míg az osztrák a pénze címén, amit nekünk adott, rendelkezett néha velünk, a török nemcsak semmit nem adott nekünk, hanem még mi fizettünk neki (adót) azért, mert rendelkezett velünk.

Míg az osztrákok, ha a valóságban sokszor rendelkeztek is nálunk, legalább elméletben mindig elismerték, hogy független ország vagyunk, sőt erre újra meg újra meg is esküdtek, a török még elméleti függetlenségünket

is csak Zápolya Jánosnál ismerte el, özvegyénél és a fiánál már nála se, az erdélyi fejedelmeknek már csak önkormányzatot adott, de szolgálásuk elismeréseként adót követelt és kapott tőlük, Bocskai és Thököly pedig mint jövődő magyar királyok, is előre kötelezték magukat az adófizetésre, tehát a szolgálásnak még elméletben való elismerésére is. Hívhatták hát ezek az emberek „szabadságharcnak” a lázadásukat és megindításakor hivatkozhattak a hazára és a függetlenségre?

Pedig hát még az az önkormányzat is, melyet a török kegyesen megígért és megadott, csak a szultán szavától függött, hogy pedig arra mennyit lehetett építeni, láttuk a Zápolya János özvegyével és fiával való bánásmódjából és szószegéséből, úgyszintén a Fráter György hősiességével megtartott Buda várának hitszegő elvevéséből.

Törökországban még a nagyvezér is a szultán rabszolgája volt, akinek akkor küldött selyemzsinórt, amikor akart (s tudjuk, hogy bizony sokszor küldött is). A török még Thökölyt is, akit akkor már magyar királlyá tett, bilincsekbe verette, mikor azt hitte, hogy érdekeire ez az előnyösebb s csak azért nem fojtatta a Márvány-tengerbe, s eresztette szabadon, mert látta, hogy rá nézve ez az előnyösebb. Rámutattunk már, hogy a török Erdély önkormányzatát is legalább nagyjában csak azért tartotta meg, mert ott volt ellensúlynak a Habsburgok hatalma, melyhez mindig folyamodhattak az erdélyiek, ha a török rosszul bánt velük. Hogy bánt volna azonban velük a Habsburgok bukása után?

Rákóczi Ferenc és Kossuth Lajos már nem a török hűbérese volt ugyan, de hogy mennyire nem lett volna független az ország az ő győzelmükkel sem, azt nagyszerűen láthatjuk abból, hogy Rákóczi majdnem minden európai uralkodóháznak felajánlotta a magyar koronát, de egyiknek se kellett. Miért? Mert mindegyiknek a maga erejével kellett volna megszerezni, viszont ráköltött pénze ellenértékét nem tudta volna rajtunk megvenni, mert országuk messze volt tőlünk s így nem lett volna alkalmuk ügyeink intézésébe úgy befolyani, mint a szomszédos Ausztriának alkalmuk volt. Nekik tehát nagyjában ingyen kellett volna adniuk a mi függetlenségünk visszaszerzéséhez szükséges anyagi segítséget s ingyen természetesen nem voltak hajlandók adni. Kossuth is a cárnak vagy a tőle kijelölendő egyik fiának kínálta föl a magyar koronát, de szerencsére a cárnak se kellett.

Tessék elképzelni, hogy a Habsburg-elnyomás helyett milyen „függetlenség” lett volna akkor a mi sorsunk a cár védelme alatt álló Balkán-államok szomszédságában egy olyan Magyarországon, melynek magának is csak 45%-a volt magyar a többi 55% pedig a 10% német kivételével mind szláv vagy legalábbis görögkeleti (románok), a cár pedig, a világ legnagyobb imperialistája és ezek született pártfogója volt? Ezt nyertük volna tehát, ha Kossuth győz.

Rákóczi is azért nem gondolhatott arra, hogy az új magyar király ő maga legyen, ne pedig a bajor választó vagy a porosz király vagy a minden oroszok cárja, mert neki nem volt ahhoz elég anyagi ereje, hogy egymagában az országot a Habsburgoktól el tudja szakítani. (De viszont a szabadsághős egyedül azért lett ő, mert itthon neki volt legnagyobb anyagi ereje, neki volt legtöbb birtoka.) De lehetett volna-e független az az ország, melynek függetlenségét csak idegen erővel lehetett visszaszerezni, mikor tudjuk, hogy még az egyének életében se szoktak semmit ingyen adni, de a nemzetek életében különösen nem?

Igazságsértő egyoldalúság vagy szégyenletes logikátlanság vagy ítélőképesség hiány vagy mind a kettő egyszerre a Habsburgok idegenvoltában csak a hátrányt, csak az árnyoldalt, csak a magyar függetlenség és önrendelkezés megcsorbulását látni, de az érem másik oldalát, azt, amit ennek ellenértékeként kaptunk: az évszázadokon át állandóan tartó anyagi és hadi segítséget, mely védte itt a magyar életet és vagyont s mely végül másfél évtizeden át tartó, mérhetetlen anyagi erőfeszítéssel és vérrontással járó küzdelem után innen véglegesen is kiűzte a törököt, visszaállította az ország teljes területi integritását Erdéllyel és Horvátországgal és a tengerparttal együtt s aztán ezt a visszaszerzett országot egy európai nagyhatalom anyagi és erkölcsi erejével mindvégig sértetlenül megőrizte számunkra, nem venni észre.

Vajon melyik ér többet: az előny vagy a hátrány? Ma már még kérdezni se lehet ezt, mert hiszen a hátrány már rég a múlté, de az előny megvolt mindaddig, míg a magyar korona a Habsburgok fején volt s az, hogy megszűnt abban a pillanatban, mihelyt a magyar korona lekerült, csak annál kétségtelenebbül bizonyítja, hogy Nagymagyarország mennyire szorosan összefüggött, mennyire elválaszthatatlan volt a Habsburgok hatalmától.

Említettük, hogy még Erdélynek se lett volna olyan tűrhető sorsa a török alatt, mint amilyen a valóságban volt, ha nem lett volna mellette itt nyugatról az az „idegen” s ezért az akkori Magyarország ugyancsak gyöngerején kívül még más, erősebb országok erejével is rendelkező magyar király, aki egyúttal, a keresztény Európa császára is volt és akinek védelméhez ez az Erdély, mint jog szerint neki is királyához mindig folyamodhatott, ha a török igáját vagy örökös szöszegéseit már megunta s ezáltal a törököt sakkban tartotta.

Hogy Zápolya is, Bocskai is, Bethlen is egyelőre adófizetés nélkül kapták volna meg a töröktől Magyarországot, az is csak annak volt köszönhető, hogy itt volt ellensúlynak a Habsburg, melynek hatalma megdöntésére a töröknek segédül ajánlkoztak. Ha nem lett volna itt az ország nyugati határán a töröknek ez a hatalmas ellensúlya, már mindjárt nem lett volna olyan nagy becsületünk nekünk se előtte és akkor mindjárt megszűnt volna a török kedveskedése is irántunk.

Még Bethlen portai követe, Sövényházi Dániel, is észrevette ezt. Még ő is kifogásolta, hogy ura mindenképpen a Habsburgok hatalmát akarja megdönteni. Bethlen első „szabadságharca” alatt ezt írta neki haza Konstantinápolyból: „Nagyságos Uram, a keresztyén ugyan keresztyén. Micsoda tartotta meg, Istenem, Uram, eddig szegény hazánkat? Bizony nem az mi erőnk, nem az hegyek és havasok, nem az mi okosságunk, hanem az keresztyénségtől való félelem... Az keresztyénségnek opponáltuk magunkat, elszakadtunk tőlük és így ha meg akar nyomorgatni, ki segít rajtunk? Kinek könyörögjünk, miképpen ellenkezzünk?” (Török-magyarokori áll. okmánytár, I., 336, 341. o.)

Még Konstantinápolyban is gyakran kérték az erdélyiek követei a császári követ támogatását a török ellen magyar kérdésekben. Meg is kapták tőlük mindig.

Amit a XVII. században a török miatt Sövényházi kérdezett urától, hogy ti. mi lesz belőlünk a Habsburgok segítsége nélkül, a XIX. századtól kezdve már elsősorban a nemzetiségek miatt kellett kérdeznünk önmagunktól. Oroszország ugyanis, mely már évszázadok óta titkos pártfogója volt a környékbeli kis szláv államoknak, de a mi nemzetiségeinknek is, ekkor már nyíltan kezdett e szerepében jelentkezni. A szláv-orosz imperializmus veszélye, melynek a szovjet kommunizmus alatt áldozatául is estünk, már ekkor fenyegetett bennünket, de a Habsburg-

monarchiában akkor még Európa egyik nagyhatalma voltunk s ezért kikezdeni egész 1914-ig nem mert velünk. Ezért, de egyedül csak ezért tudtunk megmaradni egészen eddig az időpontig. De látjuk majd, hogy még 1918-ban se omlottunk volna össze, ha a „hazafias” propaganda már évszázadok óta nem oltotta volna belénk az uralkodóház gyűlöletét, és ha erre az oltásra mi nem lettünk volna annyira alkalmas alany.

De az is részint tudatlanság, részint igazságsértő egyoldalúság, hogy azt, ami hátrány származott ránk a Habsburgoktól kapott védelemből, ti. állami szuverenitásunk meggyöngyölését, egyszerűen a Habsburgok rosszakaratának, tehát bűnének tulajdonítjuk, nem pedig az élet törvényei érvényesülésének és a legtermészetesebb szükségszerűségnek. A Habsburgok ellen igyekeztünk miatta népünkben gyűlöletet ébreszteni, sőt azt egész a fehérizzásig szítani ahelyett, hogy megmagyaráztuk volna a közvéleménynek, hogy ez az idegen segítségnek szükségszerű következménye volt, tehát egyáltalán nem kellett hozzá rosszakarát. Ezt a Habsburgok jóakarattal se tudták volna megakadályozni, mert a gazdasági és történelmi erők logikája és az anyagi világ törvényei szerint nem maradhat független az az ország, melyet idegen pénzzel és idegen erővel lehet csak fenntartani s végül az ellenség alól felszabadítani.

Önrendelkezésünk háttérbe szorulásáért nem kell itt bűnbakot keresni, hisz mindez rosszakarát nélkül is természetes dolog, sőt még jóakarát esetén se kerülhető el. Ellenben az, hogy Magyarország függetlensége mindezek ellenére mégis csak megcsonkult, de soha meg nem szűnt; jogilag pedig – a biztos nemzeti jövő zálogául – még meg se csonkult, de a tényleges megcsonkulás csak ideiglenes volt, az már éppen nem természetes és éppen nem magától értetődő. Ehhez már csakugyan a Habsburgok jóakarata kellett, tehát az már valóban az ő érdemük. Semmi más uralkodóház esetében nem lett volna az idegenből jött segítségnek szükségszerű hátránya ennyire kismértékű és ilyen rövid ideig tartó. Egy más dinasztia se volt ugyanis annyira vallásos, az erkölcsi törvényeknek annyira engedelmessé s így az eskü szentségét és a gyöngébbnek jogát annyira tiszteletben tartó, az uralomvágytól és dicsőségahajhásztól (amely Magyarországnak a német birodalomba való beolvasztását kívánta volna) annyira ment, mint amennyire a Habsburgok azok voltak.

Ha ez állításunkra valaki ellenvetésül azt hozza fel, hogy lehetetlen ez, hiszen éppen a Habsburgokat tartfia nemcsak a magyar, hanem az európai

közvélemény is a világtörténelem legzsarnokibb hajlamú dinasztiájának és a népszabadság legnagyobb ellenségének, azt válaszoljuk, hogy ne feledje, hogy az Egyházban sincs egy papi testületnek vagy szerzetesrendnek se annyira rossz híre, mint a jezsuita rendnek s ezért egyik se „örvend”, s különösen örvendett a múltban akkora gyűlöletnek, mint éppen ez. Pedig ma már azt hiszem, arról nem lehet vitatkozni, hogy nemcsak a legtehetségesebb, hanem a legfeddhetetlenebb, a legbüntetlenebb is ez minden más papi testület vagy szerzetesrend között. Az a rossz hír, az a nagy gyűlölet, mely a Habsburgokat kíséri nem cáfolat, hanem inkább bizonyíték arra, hogy Krisztus igazi követői voltak. Ha a világ gyűlöl benneteket – mondja az Evangélium (János a 15. fejezetben) – vegyétek tudomásul, hogy engem nálatok hamarabb gyűlölt. (Jn 15,18)

De a Habsburgoknál bármely más uralkodóhoz külföldről hozott segítsége amiatt is nagyobb kárral járt volna hazánk függetlenségére annál, mint amellyel a Habsburgok közvetítette segítségjárt, mert egy uralkodóhoz tagjai se voltak annyira passzív, félénk, békés természetű, a merész tettektől annyira idegenkedő, a nagyzástól annyira ment, annyira állandó pénzhányban szenvedő, tehát más népek leigázására természetesen annyira alkalmatlan emberek, mint amilyenek a Habsburgok voltak. Ez a mi függetlenségünk szempontjából csupa haszon volt.

A mi szabadságharcainkra tehát nem a hazaszeretet, nem hazánk függetlensége miatt volt szükség. Mert hiszen ha sikerült volna megdöntönnünk a bennünket elnyomó „idegen” uralkodóhoz hatalmát, akkor tulajdonképpen azt az ellensúlyt távolítottuk volna el nyugati határunkról, mely nekünk a török elleni védelmet az adott viszonyok közt a képzelhető legkisebb hátránnyal adta. A Habsburgok hatalmának megtörésével vagy a török félszolgái helyett neki teljesen kiszolgáltatott igazi rabszolgáivá lettünk volna vagy pedig a megdöntött Habsburg-hatalom helyett az iszlám világhatalomnak ellensúlyául egy másik, egy új nyugati protestáns német nagyhatalom keletkezett volna, mely a mi függetlenségünkre nézve a Habsburgoknál csakis károsabb lehetett volna, mert náluk csak hatalmasabb, csak erőszakosabb, csak kíméletlenebb, csak tevékenyebb és elevenebb, csak gátlástalanabb lehetett volna, hisz a Habsburg mindennek merő ellentéte volt.

Egész ingyen, minden ellenszolgáltatás nélkül még a Habsburgok se védhettek és szabadíthattak fel bennünket, mert ilyesmi a történelemben

egyszerűen nem létezik, mert az egyszeregynek, a józan észnek, a logikának, az emberi természet törvényeinek még a Habsburgok is alá voltak vetve. De hogy az évszázados védelemért, végül pedig a felszabadításért bármely más idegen hatalomnak sokkal nagyobb árat kellett volna fizetnünk, mint a Habsburgoknak, az bizonyos.

Mi volt hát szabadságharcaink igazi indítóoka? A felkelések vezetőit illetően Erdély egyes fejedelmeinek nagy hatalma, nagy tehetsége és protestáns önérzete, később e fejedelmek egy fejedelmi vagyonnal bíró, de alattvalói sorba süllyedt ivadékának (Rákóczi Ferenc), a XIX. században pedig – a demokrácia terjedésének bizonyítékaként – egy rendkívüli szónoki és agitatori képességekkel megáldott (vagy nem inkább megvert?) ügyvédnek (Kossuth) nagyravágyása és dicsőségvágya; a tömegeket illetően pedig az a természetes ellenszenv, az az emberben mindig ott lakó óskáin, mely urat ismerni, engedelmeskedni nem szeret s ezért az akár egyházi, akár világi törvényes felsőbbség iránt mindig szükségképpen ellenszenvvel viseltetik s így az ellene való lázadásra mindig könnyen kapható.

Mivel a Habsburgok katolikusok voltak, a katolicizmus pedig Krisztustól kapott örökségként mindig az emberek gyűlöletének tárgya lesz: jel, amelynek „ellene mondatik” s mivel a Habsburgok nemcsak névleges katolikusok, hanem – mint a lázadó demagógia szokta őket nevezni – mindig „vakbuzgók”, mindig „a haladás ellenségei”, mindig „reakciósok”, mindig „a papok szekértolói” és orruknál fogva vezetett bábjai voltak, ők egy személyben képviselték a papi és világi reakciót. Kit lehetett tehát jobban gyűlölni, mint őket?

Ez a magyar „szabadságharcok” legmélyebb oka. Góg és Magóg fiainak küzdelmei voltak ezek Krisztus Evangéliumának szelleme ellen. Világos, hogy nem nyílt sisakkal és nem az igazi zászló alatt, hanem a haza, szabadság és függetlenség (sőt később még a testvériség) zászlója alatt, tehát hamisjelszavakkal megtévesztve. Ezért világos, hogy volt köztük igen sok olyan ember is, aki jóhiszemű volt s azt hitte, hogy csakugyan azokért az eszmékért küzd, amelyeket ezek a szép jelszavak jelentettek.

BETHLEN, AZ EMBER

Hogy Bocskai milyen gátlástalan volt célja elérésében, láttuk. De láttuk azt is, hogy célja önmaga volt, nem pedig a haza vagy a szabadság. Láttuk,

hogy mindezt Bocskai annyira természetesnek tartotta, hogy nyíltan el is ismerte. Hogy a maga érdekei mellett azért hazát és szabadságot is emlegetett, azért történt, mert józan ésszel nem kívánhatta, hogy az ő ügyeiért mások is hozzanak áldozatot. Az ő célja pedig olyan volt, hogy ahhoz egy egész nemzet áldozatára volt szükség. Ezen kívül még azért is, mert nagy embereknek – Bocskai pedig a tehetsége után az volt – nem elég az egyszerű anyagi érvényesülés, hanem ők e mellé még nevet és dicsőséget is akarnak.

E megállapításunkból gyakorlatilag már az is következik, hogy mikor azt mondjuk, hogy Bocskai tulajdonképpen célja a maga érvényesülése volt, ezt nem úgy értjük, mintha ő maga is tudatában lett volna annak, hogy az ő felkelése tulajdonképpen nagyon káros volt nemzetére, hogy képmutatón hirdette azt, hogy minden a hazáért történik.

A dolgot úgy kell érteni, hogy ő maga hitte azt, hogy akkor, mikor a maga érdekeit érvényesíti, akkor egyúttal felekezetét és hazáját is szolgálja (de elsősorban objektíve is igaza volt). Ezt egészen természetes dolognak kell tekintenünk, mert hiszen – hacsak a gonosztevőket nem számítjuk – olyan ember nincs is, aki akár csak önmaga előtt is elismerné, hogy amit tesz, helytelen s mégis teszi, vagy hogy amit tesz, csak önzésből teszi. A legtöbb önző ember állandóan mentegeti magát, önmaga előtt is meg mások előtt is, hogy tetteit igazolja és az csak természetes, hogy azt, amivel igazolja magát, legalább ő maga is elhiszi. Valamely dolog állandó hangoztatásának egyébként is olyan szuggesztív ereje van, hogy ha állandóan, következetesen és magabiztos határozottsággal hangsúlyozzák, az emberek jó része talán még a feketéről is elhiszi, hogy fehér. Hogyne hinné el tehát az önmaga tettei mentségére felhozott érveket az olyan ember, akinek elsőrangú érdeke, az élete és minden, a becsülete és hírneve függ tőle, hogy elhiggye?

Bethlenről lényegében véve e tekintetben ugyanazt kell mondanunk, mint Bocskairól, csak az árnyalatok mások. Bethlen nem olyan egyszerű, nem oly könnyen áttekinthető egyéniség, mint Bocskai. Bethlen még Bocskainál is nagyobb szabású ember volt, de a kettő közül mégis még Bocskait kell mondanunk a puritánabbnak, ha ugyan velük kapcsolatban ezt a szót egyáltalán említeni lehet.

Bocskait csak a kénytelenség vitte rá a lázadásra. Ő csak akkor fogott fegyvert, mikor már odajutott, hogy már csak a fegyver vagy a menekülés

között választhatott. Bethlent ellenben nem a kényszerűség, hanem egyedül a nagyravágyás tette lázadóvá illetve egy támadó háborúnak (ami minden körülmények között tilos) megindítójává. Aki ellensége a háborúnak (s melyik tisztességes ember nem ellensége?), annak Bethlent el kell ítélnie. (Például elsősorban a kommunista békeharcosoknak. Pedig vele szemben mennyire a megtámadott Habsburgokat ítélték el! Láttuk, hogy rokonlelkek voltak Bethlennel. Mint ő, ők is „Góg és Magóg fiai” voltak.)

Bethlen fejedelem, tehát beérkezett volt már, mikor fegyvert ragadott a még többért, a még nagyobb beérkezésért. Őt senki se bántotta már akkor, sőt kedveskedtek, udvaroltak neki Bécsben, mert félték tőle. Viszont némi mentsége, hogy az ő idejében már nem volt olyan nagy dolog fegyvert ragadni magyar embernek a királya ellen. Akkor ez már nem volt újság. Bocskai már megcsinálta belőle a sikeres főpróbát és Bethlen ennek a sikernek tanúja, sőt már tevőleges szereplője is volt.

Bethlen egyébként épp oly törzsökös magyar ember volt, mint Bocskai, de nála még nagyobb tehetség. Mélyebbről is jött, tehát merészebb pályát is futott meg, mint ő. Bocskai közpályája megkezdésekor is sógora volt már Báthory Kristófnak (tehát testvérének, a lengyel királynak is) s nagybátyja Báthory Zsigmondnak, az erdélyi fejedelemnek, tehát nem a mélyből jött s mégis csak élete végére s akkor is csak mindent kockára tevő elszántsággal tudott végül erdélyi fejedelemmé lenni. Bethlen ezzel szemben kisvagyonú köznemesnek született s mégis már élete delén fejedelemmé lett, pedig éppen nem mondhatjuk, hogy a szerencse a tenyerén hordta. Élete első felében csupa kudarc érte, sőt a szerencse még fejedelem korában se társult mellé. Másképp fél Európa ura lehetett volna s szerepe még ma is meglátszanék Európa arculatán.

Bámulatosan tevékeny, soha ki nem fáradó, kedvét, önbizalmát soha el nem veszítő egyéniség, aki mindig munkálkodik, mindig tervez s bármily kudarc éri, mindig talpra esik. Kevés embert ismerünk, akiben a sikernek, az érvényesülésnek titka: a soha el nem csüggedés, a soha el nem kedvetlenedés annyira meg lett volna, mint őbenne. Ha csalódás érte, ha rosszul számított, ha nem sikerült, amit akart, vagy ha a viszonyok hirtelen kárára változtak meg, egy pillanat alatt tájékozódott s ugyanabban a pillanatban már le is tudott mondani arról a sokról, amit előbb akart s megelégedett a kevéssel anélkül, hogy a csalódás, a kiábrándulás elvette volna a kedvét vagy megtörte, vagy akár csak meggyöngítette volna is

szellemi frissességét. Ettől kezdve épp oly nagy kedvvel és épp oly töretlen energiával harcolt a kevesebért, mint addig a sokért.

Mérhetetlen hiúság és nagyravágyás lakott benne, mint majd látjuk, de hiúsága, nagyravágyása és gögje is mindig az esze uralma alatt állt, mindig annak szolgája volt és az érvényesülésben – mint olyan sok más nagy embert – őt sose akadályozta. Hiúságból sose tett politikai ballépést. A hiúság csak akkor nyilvánult meg benne, mikor már beérkezett, mikor kitűzött célját már elérte. Képes volt a legnagyobb önmegalázásra is, ha haszna volt belőle. (Feltűnő ez a hasznos, de éppen nem felemelő tulajdonság Thököly Imrében, Hitlerben és Sztálinban is.)

Bethlen elsősorban politikus és diplomata volt s e téren fáradtságot nem ismerő elméje bámulatos tevékenységet fejtett ki. De hadvezéri tehetsége se volt mindennapi. A Bocskaiénál például határozottan nagyobb volt. Nagy személyi bátorság is volt benne. Nem is csoda: volt elég alkalmja, hogy hozzá szokhasson a harchoz, életveszélyhez, élete kockára tevéséhez. Sokszor kellett életében menekülnie s egészen fiatal korától kezdve annyi útközvetben vett részt, hogy – azt mondják – testén nem volt egy ép hely. De nemcsak bátor katona, hanem nagytehetségű hadvezér is. Kezdeményezni szerető, gyors, eleven, az ellenséget mindig megelőző, mindig új, váratlan helyzetek elé állító. Merő ellentéte a Habsburgoknak, mind hadászatuknak, mind politikájuk módszereinek.

A Habsburgok és tanácsosaik túl aggályosak, az erkölcsi törvényekre túl sokat adók, jellegzetes kunktátorok [tépelődők], mindig mindent lassan, sőt elkésve csinálók, háborúhoz csak akkor folyamodók, emberéletet csak akkor kockáztatók, mikor már más út nincs a megoldásra. Ezért mivel mindig haboznak, mindig várnak, mindig elkésnek. Bethlen ellenben jellegzetes machiavellista, erkölcsileg teljesen gátlástalan, tetteiben egyedül a célt, a sikert, nem pedig a felhasználható eszközöket nézi, vagyis gyakorlatilag vallástalan. Hiszen a vallásos ember az, aki tetteiben nem a maga érdekeit nézi, hanem azt, hogy egyezik-e Isten törvényével. Mivel azonban akkor még nem volt divat a vallástalanság, sőt a vallástalan embert épp úgy megvetették, mint ma azokat a sikkasztókat, akik már a börtönbe is bekerültek, ez a gyakorlati vallástalanság Bethlenben nagyon szépen összefért a szorgalmas prédikációhallgatással, a rendszeres bibliaolvasással és a tudós prédikátorok társaságának kedvelésével.

Világos, hogy ilyen lelki berendezéssel sokkal jobban lehet csatákat nyerni s általában érvényesülni, mint a Habsburgokéval, azaz a gyakorlati vallásossággal. De hát a vallásos ember nem is azért él a földön s Krisztus se azért hozta evangéliumát a földre, hogy itt érvényesüljünk általa. (Azokat azonban, akiknek nincs érzékük a másvilág és azon boldogság iránt, melyet majd csak ott lehet megszerezni, röviden figyelmeztetem arra, hogy a Habsburgok mégis még itt a földön is hétszáz éven át érvényesültek, Bethlen pedig még itt is csak rövid ideig, két évtizedig (még addig is aránytalanul kisebb színpadon, mint a Habsburgok) s halálával hatalma, magja és soha meg nem született utódai is elenyésztek. S hogy itt nem kivétellel, hanem szabállyal van dolgunk, mutatja a római egyház már kétezer éve megszakítatlanul tartó s állandóan nagyobbodó uralma, másrésről pedig mind Thököly, mind Hitler, mind Sztálin, mind Napóleon egyformán rövid tündöklése és elenyészése. Láthatjuk belőle, hogy a lelkiismeretességnek is megvannak a maga előnyei, és hogy a keresztény elveknek még a kárunkra való hű követése se akadályozza földi érvényesülésünket, sőt – minden ellenkező látszat ellenére – még elő is mozdíthatja. Láthatjuk, hogy sokszor éppen az van hasznunkra, ami közvetlenül kárunkra levőnek látszik. Nem hiába volt II. Ferdinándnak, a legjellegzetesebb és legjobb Habsburgnak, jelmondata: Festina lente: Lassan járj, tovább érsz.)

Érdekes és egyúttal rokonszenves is, mert természetes. Bámulatos esze mellett mély kedélyvilága és élénk érzelmi élete is volt Bethlennek s ezen át még gyarlóságai, sőt bűnei is rokonszenves feltalálásban jelennek meg előttünk. Élvezet vagy ezer fennmaradt levelét olvasni. Nemcsak magyarul tanulhatunk meg tőle belőlük épp úgy, mint nagy kortársának, a szintén tiszántúli Pázmánynak műveiből, hanem egy színes, sokrétű lélek örömét, bánatát (mint ő írja: „búsulását”), szeretetét, gyűlöletét, humorát, bosszankodását, epés vagy fölényes megjegyzéseit is a maguk természetességében élvezhetjük.

A nagyravágyáson és sokszor egész gyerekes természetességgel jelentkező hiúságon kívül Bethlennek egy másik főjellemvonása a színészkedésnek, álnokságnak, az állandó hazudozásnak, sőt hamis becsületszavaknak és esküdözéseknek olyan szövevénye, ami még egy zsidó zsibárusban is sok lenne. Bethlen annyira megszokta már ezt, hogy – úgy látszik – nem is tekintette hibának, annál kevésbé bűnnek, hanem azt

hitte, hogy ez egy államférfiúban és diplomatában egyenesen magától értetődő, sőt kötelesség, olyan művészettel űzve pedig, mint ő csinálja, érdem és dicsőség. S mégis: hogy megsértődött és mennyire fájt neki, ha valaki néha tudtára adta, hogy nem hisz neki vagy kételkedik állításainak igazságában!

E tekintetben ez a rendkívül okos ember nem is volt okos, mert nem tudott mértéket tartani s nem tudta, hogy még olyan embernek is, aki a közügy – mely nála természetesen egyébként is mindig önmagával volt azonos – érdekében mindent megengedhetőnek tart, a hazugsággal és álnoksággal csinján szabad csak bánnia, mert ha ez a szokása nyilvánvalóvá válik, sokkal többet árt, mint használ a közügynek is, mert az illető államférfi végül minden hitelét, sőt becsületét elveszti.

A diplomáciában mindig használtak csalárdságot, ma is használnak, Bethlen idejében pedig különösen sokat használtak, Bethlen azonban még kora egyébként szabad felfogásához képest is olyan mértéktelenül használta, hogy e tekintetben sikerült neki magát teljesen lejáratnia és egész Európában, még tulajdon elvbarátai előtt is hírhedtté és megvetetté válnia. Ez pedig már semmiképpen se okos politika még akkor se, ha az erkölcsöt teljesen kikapcsoljuk számításunkból.

Láttuk már, hogy ír Bethlenről Schiller a harmincéves háború történetében és milyen végzetes lépésnek tartotta V. Frigyesre, a csehek pütkösdi királyára nézve, hogy vele szövetségelt és ezzel egész Európa ellenszenvét magára vonta. A Habsburgokkal ellenséges, tehát Bethlen iránt szükségképpen barátságos francia király diplomatája, P. Hyacinthus is „Senza fede e senza legge”, a hit és törvény nélküli embernek nevezi, tehát olyanak, akinek se becsülete nincs, de törvényt, tehát tilost, nem ismer. (Goetz: Briefe und Akten zur Geschichte des 30 jähriges Krieges. N. F. Die Politik Max von Bayern 1618-1651. I-II. kötet, 403. o.)

Sir Thomas Roe, konstantinápolyi angol követ, szintén protestáns, szintén Bethlen-párti (sőt ura, az angol király, egyenesen V. Frigyes apósa volt), mikor Bethlen ajánlatait kormányával közli, többnyire ilyfajta kifejezésekkel zárja az ismertetést: „but all this is dissimulation”, de mindez csak színészkedés, tettetés, álnokság. (The negotiations of Sir Thomas Roe in his Embassy to the Ottoman Porte, 1621-28. London, 1740.) Ugyanő ugyanitt azt is írja, hogy Bethlennek természete a csalás, csak még az a szerencse, hogy inkább az ellenségeit csapja be, mint a barátait.

Jakab, angol király, veje követének úgy nyilatkozott, hogy Bethlennel majd csak akkor áll szóba, *flectere si nequeo superos, Acheronta movebo*, azaz mint ahogyan az ember a sátán segítségéhez csak akkor szokott folyamodni, ha tisztességesebb eszközök már nem állnak rendelkezésére.

Képzeltető-e nagyobb szégyen annál, mikor valakiről nemcsak ellenségei, hanem még fegyvertársai, sőt szövetségesei is nyilatkoznak?

Wessenberg (*Deutscher Florus*, 84. o.) azt írja, hogy Bethlent kortársai „új Mithridates”-nek nevezték s azt tartották felőle, hogy egyaránt megcsalja barátait és ellenségeit. A pápai államtitkár 1621. április 12-én a bécsi nuncius részére adott utasításában azt mondja Bethlenről, „*che non si sa che abbia fede o religione alcuna e se in lui regni altro che l'astutia o frode o superba tirannide*”, azaz nem lehet tudni, hogy „*egyáltalán van-e valami hite vagy vallása és hogy a ravaszságon, csalárdságon és gőgös zsarnokságon kívül van-e még más valami is lelkében*”. (E díszes jelzők közül talán csak a „gőgös zsarnokság” nem találó, bár a hímes, a hízelt Bethlen haragja valóban rettenetes volt, ha a „bűnös” olyan ember volt, aki ki volt neki szolgáltatva. Így értve a dolgot Bethlen valóban gőgös zsarnok is volt.)

Bécsi udvari körökben az a hír is járta róla, hogy még körül is metéltette magát, vagyis még hivatalosan is mohamedánná lett, csakhogy a törökök előtt még nagyobb becsülete legyen. Mi, akik jobban ismerjük, tudjuk, hogy ez nem igaz. Azt is tudjuk, hogy Bethlen a valóságban nem volt az a sátán, aminek nemcsak a pápai államtitkár, hanem még protestáns szövetségesei is gondolták, mert Bethlen már születésénél fogva olyan ember volt, aki még a rosszat is rokonszenvesen tudta csinálni. Kétségbeejtően rossz hírének azonban mégis csak maga volt az oka, mert a csalárdságot valóban szinte mesterségszerűen űzte, ennek pedig előbb-utóbb az általános bizalmatlanság és hitelvesztettség kellett legyen a következménye.

Fraknoi Vilmos is, aki „Pázmány Péter és kora” című hatalmas, három kötetes művében, Pázmány kortársának, Bethlennek, is egyik legalaposabb tanulmányozója volt, noha Bethlenre követ vetni akkor még ugyancsak szokatlan dolog volt, ezt az ítéletet mondja ki róla: „*Kétszínűsége és az elvállalt kötelezettségek következetes megvetése, a politika és morál rendszeres elválasztása tiltják, hogy nagnak nevezzük a szó nemes értelmében*”. (I., 500-501. o.)

Ismeretes, hogy hitegette a király kassai főkapitányát, Dóczyt, egész az utolsó pillanatig, hogy – amint erre szerződése kötelezte is – a király oldalán fog harcolni a csehek ellen akkor, mikor szerződése s így szava megszegésével már régen lepaktált a csehekkel a király ellen. Dóczy Bethlen ellensége volt és régi tapasztalt katona (az akkori protestánsok még azt is feltették róla, hogy a protestánsokat minden legkisebb lelkiismeret furdalás nélkül még méreggel is eltette láb alól), Bethlenhez képest mégis olyan naiv, ártatlanka volt, hogy annyira hitt neki, annyira nem tartotta lehetségesnek, hogy még ekkora álnokság is lehessen egy emberben, még ha protestáns is, hogy mikor tőle – mint baráttól és szövetségéstől – Rédey, Bethlen fővezére, salétromot kért, egyszerre húsz mázsát küldött neki. Bethlen aztán a megkapott salétromot felhasználta a király és Dóczy ellen és a csehek mellett, sőt mihelyt levetette az álarcot, Dóczyt vasra (nehéz béklyókba) verve vitette Fogaras várába rabságba, ahol utána hamarosan el is pusztult.

Bizonyítani természetesen nem lehet, talán nem is valószínű, de akkor azt tartották, hogy nem természetes halállal, hanem Bethlen mérgétől pusztult el. Ha ezt nem hisszük is el, ez a gyors halál feltétlenül gyanús s a jó bánásmód aligha okozhatta. Látjuk tehát, hogy Bethlennek a pápai államtitkár felsorolta tulajdonságai között még a „superba tirannide” se teljesen légből kapott.

Később már tekintélyt szerzett Bethlennek a hatalom, de első támadásakor még annyira lenézték s ellenfelei annyira nem tekintették magukkal becsületben egyenrangú ellenfélnek, hogy a béketárgyaláson 1621 januárjában Ferdinánd biztosai azt vágták Bethlen biztosai szemébe, hogy az ő uruk nem a magyar királyi címet, hanem még Erdély fejedelmének címét is „*minden jogcím nélkül bitorolja, mióta urát, Báthory Gábort megölette*”. (A béketárgyalásokat közvetítő francia közbenjárók jelentése a francia királyhoz 1621. január 25. Ambassade extraordinaire, 479-509. o. Szalay: Eszterházy Miklós, I., 176. o.)

Bethlent tehát még ilyesmire is képesnek tartották, sőt kénytelen volt eltűnni, hogy a vádat nyíltan is szemébe vágják. Báthory Gábort a hajdúk ölték ugyan meg, de azt rebesgették, hogy ő bujtotta fel őket. Báthory Gábor ugyanis fiatalabb volt, mint Bethlen, s ha megvárta volna, míg természetes halállal hal meg, akkor ő sose lehetett volna erdélyi fejedelemmé. Világos, hogy ezt a vádat bizonyítani nem lehet, de annyira

bizonyítani feltétlenül lehet (sőt egy kissé még jobban is), mint például VI. Sándor pápa mérgezéseit és orgyilkosságait, pedig ezt ma is minden protestáns hiszi, sőt terjeszti még írásban is. Mi sose vádoltuk Bethlent azzal, hogy még Báthory Gábor gyilkosa is ő volt.

Bethlen a töröknél mindig elérte célját, de ott ez könnyű is volt, mert ha az érvek nem használtak, sőt még csalárdsága is kisült, a basák és alantasaik megvesztegetése akkor is mindig kisegítette a bajból. Arra azonban az egyébként annyira okos Bethlen nem gondolt, hogy azok az eszközök, melyekkel sikereket lehet elérni keleten, nem szükségképpen válnak be nyugaton is. Ez a tévedés már Fráter Györgynek is vesztét okozta. De a törökök is nem egyszer észrevették Bethlen csalárdságát.

1614-ben például ilyesmit kellett zsebre tennie Mehemed basától: *„Summa summarum: nullum ad hunc usque diem verbum locutus es verum, nec unicas misisti huc rectas litteras: A végső igazság az, hogy eddig még egyetlen igaz szót nem szólottál, sem eddig még ide egyetlenegy igazságot tartalmazó levelet nem küldöttél”*. (Frankl: Pázmány, I., 501. o.) (Ha valaki furcsának találja, hogy egy basa latinul ír, annak számára felvilágosításként közlöm, hogy nem a basa írt latinul, hanem az egykorú magyar készítette a jegyzeteit a basa kijelentéséről latinul s ezért maradt fenn így az egykorú kútfőben.)

Történetkönyveink nem győzik hangsúlyozni s ezért a magyar közvéleményben is közismert és nagy megbecsülésben részesül Bethlennek az a tulajdonsága, hogy feltűnő önmérsékletet tanúsított, mikor nem koronáztatta meg magát, noha a korona kezei között volt. Ez nemcsak Bethlen nagy intelligenciáját bizonyító tulajdonság, hanem erény is egyúttal, mert szerénységét és önzetlenségét is bizonyítja. (Csak melleleg jegyezzük itt meg, hogy Eszterházy Miklós e tekintetben annyira nem volt meghatva Bethlen „szerénységétől”, hogy így fejezi ki magát: *„A századok óta szentséges és sérthetetlen korona gyászos érintkezés által meg ne szentségtelenítették”*.)

Bethlen azonban egyáltalán nem azért nem koronáztatta meg magát, mintha a korona megszenteltetését látta volna abban, ha az ő fejéhez is hozzáér. Még csak nem is azért, mert önzetlen vagy szerény volt, sőt még csak azért se, mert okos volt, hanem egyszerűen csak szükségyszerűségből. Bethlen nem koronáztathatta meg magát, mert ura, a török, ezt akkor még nem engedte meg neki, sőt éppen akkor, mikor itthon királlyá választották,

Konstantinápolyban egyenesen a mélypontra állt a tekintélye, semmivé lett a hitele.

Balási Ferenc, Bethlennek Korláth István mellett követe a portánál, 1619. december 6-án ezt írta haza Konstantinápolyból urának:

„Még minékünk audienciánk császártól nem volt; az vezérrel negyednap múlva szemben voltunk, hogy beérkeztünk. De felséged azt elhiggye, hogy oly gyalázattal voltunk előtte, jobb lett volna holtunk, hogysen élünk, mert él az Isten, kegyelmes uram, hogy az vezér azt mondja: felségednek nem kellett volna indulni az porta híre nélkül, császár (a szultán) ellen cselekedte felséged az mostani indulatját. Mikó Ferenctől, mondja az vezér, hogy megparancsolta volt felségednek másszor (ilyen „parancsolója” volt tehát nemcsak a szultán, hanem még a nagyvezér is Bethlen „őfelségének”), hogy ha felségedet az egész ország közönségesképpen nem hívja meg, ne induljon, de felséged ahhoz nem tartván magát csak egynéhány úr szavára indult meg. (Látjuk tehát, hogy a törökök is úgy látták, hogy Magyarország egyáltalán nem óhajtotta Bethlen „szabadságharcát”.) A vezér nagybizonytal beszélgeti, hogy Kanizsából megírták neki, felséged mellett az Dunántúl való urak közül csak egy is nincsen. A innen való (Dunán inneni) urakban is pediglen az kik felséged mellett voltak, látván felségednek sok mód nélkül dolgait az gyűlésből mind eloszolván csak egyedül maradt felséged úgyannyira, hogy felségedet csak két vagy három úr akarja Magyarországnak királyává választani és felséged karddal akar magának méltóságot keresni.

Az vezér, kegyelmes uram, azt is mondja: Császár hitit az te urad meghamisította, kiért császár meg akarja büntetni. Él az Isten, kegyelmes uram, hogy én eléggé disputáltam az én bolond értelmem szerént az vezérrel, de elhiggye felséged, hogy az húszezer aranyat hiában adta neki Borsos Tamás uram, mert több szavai között azt is mondja: Az urad hatalmas császárnak valamit fogadott, semmit meg nem állott. Ember emlékezetitől fogván erdélyi fejedelmek valamennyin voltak, nem vétettek a császároknak, mint egyedül a te urad... Egyebet nem tudok ítélni, hanem hogy felségeden akarják bosszújukat kitölteni. Mert, kegyelmes uram, a Muftival hogy szemben lőnk, az is azt mondaná: Erdély hatalmas császárnak annyit vétett, hogy megérdemlették volna, ha országokat is elvették volna tőlök és köszönjék csak az szultán Szulimán testamentumtételének. Az urad pedig hatalmas császárhoz való kötelességét az földben tapodta, de Isten megbünteti érte. Én, kegyelmes uram, Jenő felől is emlékeztem az vezérnek, de azt mondja:

Lippát is meg nem adták volna hatalmas császárnak, ha Homonnaytól nem öltetek volna, de hatalmas császár azt már titóletek nem kéri, mert anélkül is övé leszen.

Mindezek így lévén, kegyelmes uram, még az adót is tőlünk el nem vették (el nem fogadták). Az vezér azt vártatja velünk, hogy császárral legyünk szemben. Korláth úrnak azt mondta az vezér: Ország szovával szólasz, maga (noha) akkor, hogy ezt az levelet írták, nem volt az ország együtt, az csak a te urad hazugsága. Így, kegyelmes uram, minden dolgot visszamagyaráznak, nekünk sem hitelünk, sem becsületünk semmi nincsen.

Azért felséged, kegyelmes uram, gondoskodjék mind maga, mind országa felől bölcsen, kegyelmesen, mert félt, kegyelmes uram, hogy felségednek itt egy jóakarója sincsen. Gratian Gáspár (a Habsburg-követ) itt felségednek legnagyobb ellensége (érthető, hiszen Bethlen ekkor már háborúban volt a királlyal), kinek szavát, írását úgy hiszik, mint a szentírást. Lengyel követ is jű, kegyelmes uram, ki holnap érkezik; az mint értem, az is felségedet graválni jű ide. Stb. Datum Constantinopoli 6. die mensis Decembris 1619. felségednek alázatos, hű szolgálója, az míg él, igazán szolgál felségednek Balási Ferenc.” (Kismartoni levéltár, egykorú másolat)

Bethlen már megkapta ezt a levelet, mikor Bécsben levő kezesi is értesítik onnan, hogy ott egy császár jelent meg azzal az üzenettel, hogy Bethlennek a porta nem adott engedélyt a Magyarország elleni támadásra, ezért visszaparancsolják és meg fogják büntetni.

Hamarosan megérkezett Bethlenhez Korláth Istvánnak, a főkövetnek, levele is:

„Az én kicsin, alázatos szolgálatomat ajánlom életem fottáig felségednek, mint természet szerén való kegyelmes uramnak, fejedelemnek. Az Úristen felségednek egy napját sok ezerre tevén, ez mostani dolgában tegye szerencsésé. Mi, kegyelmes uram, 10. die Decembris lőnk császárral szemben; az felséged kegyelmes parancsolatja szerént azért, valamint instructiónk volt, Balári urammal együtt megmondók külön-külön az követséget. De felségednek, kegyelmes uram, hogy mi nem is reméljük, soha többé felségedet hogy megláthassuk.” (Látjuk, milyen senkik voltak Konstantinápolyban ezek az erdélyi követei. Egyenesen halálra vagy legalábbis örökös fogságra gondolnak. Pedig hát a követeikkel úgy volt szokás bánni, mint azzal, aki küldte őket. S Bethlen mégis a magyar „szabadságot” képviselte!)

„Mert az közlár aga és az fővezér azt mondták tegnap: Az te urad hatalmas császárnak azt írta volt, hogy a csehek őtet választották királyoknak, de abban semmi nem lévén, hamissággal tartotta és dugta hatalmas császárnak fülét be, kiért meglátja, hogy jövendőben hatalmas császár őtet büntetlenül semmi úton nem szenyvedí azokért. Itt, kegyelmes uram, felségednek több jóakarója Gürcki Mehemet pasánál nincsen, mert az kik voltanak is azelőtt, nagy ígérettel és ajándékával az Ferdinánd követe elvonyá mellőlünk úgyannyira, hogy itt még az gyerek is reánk kiált.” (Látjuk tehát, hogy a Habsburgok udvari emberei nem is voltak egészen olyan tehetetlenek és együgyűek, mint mi feltesszük.)

„Felséged, kegyelmes uram, ezt is bizonyjal elhiggye, hogy minden erős ügyekezeti az Pogány jüvendőben felségedre akarja fordítani; hanem kegyelmes uram, felséged bölcsen és okosan gondolkodjék mind maga országa és állapaja felől kegyelmesen, hogy ne hozzunk veszedelmet az magyar nemzetségre jövendőben. Több szavai között azt is mondja az vezér. Hatalmas császár neve alatt mondja, az mint hallom, az urad, Erdélyből való kiindulását, sőt ugyan azt is mondja, hogy császár parancsolatjából jött volna Magyarországra, de hazudott, mert császárnak hírével is nem volt. Mikor pedig meghallotta a császár és a fényes Porta, hogy megyen, megparancsoltuk neki, hogy megtérjen, de sem császár parancsolatjával sem az enyimmel nem gondolván meg akarta hatalmas császár hitit meghamisítani és meg is hamisította.

Azhon pedig azt is mondjátok, hogy Magyarország hitta, az is nem igaz, mert ha Magyarország hitta volna, az urak minden felől melléje mentek volna, de két vagy három úrnál mellette több nem lévén magyarországi, azok is pedig féltekben menvén melléje, most azok is elhagyván erős váraikban futottanak előle látván sok mód nélkül való dolgait. Te pedig az mit császárnak és nekem mondottál, az is nem igaz. Mert az ország akkor éppen együtt nem volt, mikor téged elküldtek, hanem csak az országnak egy része, mert te Kassáról jüttél ide. Hát mit szólasz ország nevével? Azért minden dolgokat hamis és hazudtok. Ferdinánd királyt is hamis hazugságával csalta meg a te urad, Magyarország is úgy csinálja, teszi őt királyának, mint Csehország.

Azért kegyelmes uram, in summa itt semmi szóznak helye nem lévén, csak nagy gyalázatot dolog állapotunk. Hanem felségedet az élő Istenért kérem, tanáljon módot az mi dolgunkban, mint mehessünk ki innét. Az

lengyel követ is, aki mostan jött be, rettenetes sok dolgokkal aggraválja felségedet; teszen az is nagy kárt itt nekünk. Az moldvai vajda is egy fő boérát küldötte be, az is felségedről panaszol, hogy mint fenyegette felséged. Az erdélyi szászoknak is egy emberük jött be, ki avval menti az szászságot és Erdélyországot, hogy felséged hírek nélkül cselekedte ez mostani dolgát, nem ő akaratfokból. Stb. Datum Constantinopoli 23. die mensis Decembris 1619. Felségednek igaz, alázatos és hű szolgája az míg él, addig híven szolgál felségednek Korkláth István.” (Kismartoni levéltár. Egykorú másolat)

Láthatjuk e levelekből, milyen senki volt a török szemében egy erdélyi fejedelem még akkor is, ha a hatalmas Bethlen Gábor volt az és miket kellett neki tőle zsebre vágnia! A szultán mindig hangsúlyozza, hogy ő „parancsol” neki, sőt ezt a kifejezést használja vele szemben még a nagyvezér is, pedig ez aztán már igazán szégyen egy fejedelemre, sőt akkor már „fölséges” magyar királyra.

Látjuk, hogy a legnagyobb természetességgel nevezik nyíltan és újra meg újra hazugnak alattvalói, a követek előtt. Pedig hát másrésről azt is látjuk, hogy ami magát Bethlent illeti, ő ugyancsak nem volt a tekintély, a cím vagy rang megvetője s ugyancsak nagy távolságot tartott maga és követei között. Látjuk, hogy „felséged”-nek szólítják, sőt majdnem minden második szavuk „felséged”, pedig hát ezek a követek nem lévén már fiatal emberek, jól ismerhették még azt a Bethlent, aki köznemes társuk volt. Gondolhatjuk, milyen őszintén felségezhették, kivált mikor, éppen azt kell vele közölniük, hogy a szultán és a nagyvezér hogyan hazugozza.

Látjuk azonban azt is, hogy a nagy „felséged”-ezés közepette is valójában mennyire nem volt Bethlennek alkalmazottai előtt uralkodói tekintélye. Látjuk, hogy ha alázatos formában is, de mégis hogyan adják neki követei a kioktatásokat s hogyan figyelmeztetik, hogy okos legyen. Pedig hát e biztatásra éppen nem volt szükség: Bethlen biztatás nélkül is éppen elég okos volt s a helyzet se volt annyira veszélyes, mint amilyenek ezek az egyszerű becsületes magyar emberek látták.

Bethlen részint külső megalázkodással, részint pénzével, de sajnos legfőként az ország területének megcsonkításával, Vác vára átengedésével (de régebben Erdély területét még az érzékenyebben megcsonkította a török kegyeinek megnyerésére Lippa és egész vidéke átengedésével) „talált módot” és hamarosan helyre hozta a porta előtt elveszett becsületét.

Jó Korláth Istvánék tehát újra megláthatták kegyelmes uruk őfelségét, aki később még azt is el tudta érni, hogy a „hatalmas császár” még megkoronáztatására is megadta az engedélyt. Csak az volt a baj, hogy mikor meg lett volna hozzá az alkalom és a lehetőség, akkor a török nem engedte, mikor pedig végre a török engedély megjött, akkor meg már a császár kerekedett felül és Bethlen csillaga hanyatlott alá s azért maradt el végleg.

Keleten, a töröknél tehát mindent elért Bethlen, amit csak akart. Nyugaton azonban, ahol kissé nagyobb volt a logika, kényesebb igényűek voltak az emberek, ahol kisebb volt a megvesztegethetőség, nem sikerült Bethlennek helyreállítania becsületét. Hogy is sikerülhetett volna, mikor még ilyesmiket is megengedett magának: Albae (Gyulafehérvárott) 25. die augusti 1625-ben kelt, elejétől végig saját kezű levelében ezt írta Eszterháznak: *„Az Istennel bizonyítom (tehát megesküszik), hogy én soha hazámon, nemzetemen kívül senkinek tökéletesb igazsággal szolgálni nem kívántam és senkit magamhoz kapcsolni inkább nem igyekeztem, mint őfelségének”*. (Kismartoni levéltár, eredeti)

Viszont Bornemissza István előtt, aki mint a király követe 1625 november végétől 1626 január végéig tartózkodott Erdélyben, Bornemissza február 3-i jelentése szerint, elismerte, hogy *„míg ellensége volt fölségednek, valamennyi gonosz lélek volt pokolban, mindazokat kihozhatta volna, azokkal is ártott volna”*. (De ezt az eredményt természetesen csak azért tette meg ekkor, mert hozzátette, hogy mióta azonban békét kötött az ausztriai házzal, azóta minden vágya az, hogy neki szolgáljon.)

Tehát egy félév se kellett hozzá, már önmaga cáfolta meg azt, amire nem is szóval, hanem írásban – amit mégis jobban meg szokott fontolni az ember – megesküdött. Előbb azt állította eskü alatt, hogy ő „soha” életében nemcsak ártani nem akart őfelségének, hanem hazáján kívül senkinek nem „kévánt” oly híven szolgálni, mint neki. Félév múlva pedig maga hangsúlyozza, hogy azelőtt olyan feneketlenül gyűlölte, hogy a pokol bármily fajzatával kész lett volna szövetkezni, csakhogy tönkre tehesse.

Most már csak azt hangsúlyozta, hogy a „megbékélés” óta lett ilyen tántoríthatatlanul nagy híve őfelségének. E második kijelentése után aztán egy félévre megindította őfelsége ellen harmadik hadjáratát. De már akkor is, mikor ezt a második kijelentést tette, javában folytak már tárgyalásai e harmadik támadás minél eredményesebbé tételére. Ilyen tántoríthatatlan

híve volt tehát őfelségének Bethlen a megbékélés után is s ennyit lehetett adni esküdjzéseire!

De Bécsben nemcsak egy félév múlva a szavaival annyira ellenkező tetteiből tudták meg Bethlen becstelenségét, hazudozásait és hamis esküvéseit, hanem sokszor már azonnal. Bethlennek nyugati protestáns szövetségeseihez küldött futárait ugyanis – hiszen útjukban Ausztrián és Németországon keresztül kellett áthaladniuk – őfelsége (köztudomásúan kétségbeejtően tehetségtelen) alkalmazottai igen sokszor elfogták és természetesen elszedték tőlük azokat a leveleket is, melyeket továbbítaniuk kellett volna. Konstantinápolyban pedig Bethlenék tolmácsa volt Bécs megvett embere. Amit aztán ez Bethlen részére fordított, annak másolatát mindig Bécsbe is megküldte. Bécsben aztán Bethlen így megszerzett s többnyire példátlan, sőt hajmeresztő hazudozásait leleplező leveleit azonnal nyomdába adták és az ellene szóló nyugatra írt leveleivel bárki összehasonlíthatta őket. Ezért volt mindenütt olyan kétségbeejtően rossz híre, még szövetségeseinél is.

Például mikor Wake, velencei angol követ, jelenti, hogy Velencében az a hír járja, hogy Bethlen a Ferdinándtól üldözött protestánsoknak hogyan védelmére kelt (mivel maga az üldözés is rágalom volt, nem lehetett igaz a védelemre kelés se), noha „Bécsből érkezett rangbeli ember mondó”, a protestáns angol még se akarta elhinni. Jelentéséhez ugyanis ezt a megjegyzést teszi: „*De én alig hiszek már valami jót ezen fejedelemről*”. (Sir Thomas Roe's Negotiations, 787. o.)

Bővebben is fogjuk még tárgyalni, de eddig is említettük már, hogy Bethlen a király embereivel való érintkezésben és a béketárgyalások alatt többnyire a legalázatosabban viselkedett és úgy igyekezett minél több előnyt szerezni, hogy esküdjözve fogadta, hogy ezután milyen hűséges szolgája lesz őfelségének. Eddig csak azért nem volt az, mert őfelsége rosszul bánt vele. A nikolsburgi béketárgyalások alatt Bethlen effajta fogadkozásai közepette 1621. november 21-én Ferdinánd biztosai napirend előtt a következő bejelentést tették:

„Ő császári királyi felsége kezéhez jött a fejedelemnek és a jägendorfi hercegnek november 5-én kelt és a sziléz rendekhez intézett levelök, melyben intik a szilézeket, hogy tartsák meg hűségüket Friedrich, mint koronás királyuk iránt – oly dolog, mit maga Friedrich sem követel tőlük kész lévén megelégedni a Pfalzzal, ha kegyelmet nyerhetne a császártól. Mi több, még azt

is írják, hogy a török Friedrichet és a szövetséges tartományokat oltalma alá vette. Ez a levél különféle gondolatokat ébresztett a császársban és a biztosokban:

1. A fejedelem, íme, alkudozik a békéről és hű szolgálatokra ajánlkozik ő császári királyi felségének: jelen levél pedig egyébre mutat. (De finoman fejezik ki magukat!)

2. Őfelségének rövidségével Friedrichet Csehország törvényes királyának nevezi, holott még Friedrich sógora, az angol király, se mondja annak.

3. A törökről úgy szól, mint Friedrich védőjéről.”

Micsoda megalázás lehetett Bethlenre, mikor nagy és hazug fogadkozásai közepette nem egyszer így ráterítették a vizes lepedőt! Méltán kíváncsiak lehetünk rá, hogy vajon mit tudtak ilyenkor szólni Bethlen biztosai. Úgy látszik azonban, hogy azok már hozzá voltak szokva az ilyesmikhez, mert igazán olyan okos választ adtak, amelynél okosabbat az adott körülmények között el se lehetett képzelni. Meglehetősen vastag bőr kellett ugyan hozzá, de ők – úgy látszik – azzal is rendelkeztek.

„Mi nem mondjuk – felelték –, hogy a mi fenséges urunk ama levelet írta, azt se mondjuk, hogy nem írta. Lehet, hogy igen, lehet, hogy nem, de a levél gyanút semmi esetre sem gerjeszthet az értekezletnek bejelentett békeszándéka iránt... Köttessék meg a béke és akkor majd ilyetén levél nem fog íratni.”

Bölcs okoskodás, csak kissé túl kezdetleges. De még így se volt igaz, mert hiszen tudvalevő, hogy Bethlen háromszor egymás után támadott, tehát már kétszer hiába „köttetett meg a béke”, mert Bethlen nemcsak utána is írt „ilyetén levelet”, hanem még újra meg újra fegyvert is fogott utána.

Hogy Bethlen becstelenségével szemben mennyire keveset használt az, ha végül „megköttetett a béke”, jellemzően mutatja a következő eset is. Tudvalevő, hogy a nikolsburgi békében Bethlen lemondott a királyi cím használatáról. Mivel rendkívül nehezen mondott le róla, sőt még két évig húzta a harcot azért, hogy ezt a neki annyira kedves címet megtarthassa, a nagy területi engedményeket elsősorban e címről való lemondása ellenében kapott megyéket élvezte, azért mégis használta a királyi címet is, sőt még azt is meg merte tenni, hogy Bethlen, mint magyar király felirattal még pénzt is veretett, pedig hát ezzel szerződésességé bizonyosságául olyan bizonyítékot szolgáltatott, melyet semmiképpen se lehetett letagadni. Bethlen azonban még így is letagadta. De hiú lehetett és de kicsi önérzetű!

Bornemissza István, Ferdinánd erdélyi követe, már idézett jelentésében erre vonatkozólag ezt írja: „Az *diplomához* (a békeszerződésben aláírt okmányhoz) *tartja magát* (mondja a követnek Bethlen). *Tudja és látta ő azt, nincs módjok az magyaroknak nekik magoknak külön királyok lehessen, nem is tudnák eltartani* (de lenézett Bethlen bennünket!) *és azért nem bánja* (hogy le kellett mondania a királyi címről). *De azt bánja, hogy palatinus uram reá fogja, hogy ő az királyi titulussal él, mert ha csak egy gyermekkel is valaki rábizonyítja, ne legyen fölséged előtt böcsületi.*”

Ugyanez a követ ugyanebben a jelentésében azt is közli, hogy itt a fejedelem udvarában ő maga is értesületeket szerzett arról, hogy néha mégis él a királyi titulussal. Sőt, mikor Bornemissza Bethlen ellenkező erősködését jelenti, már régen ott volt a császár asztalfiókjában még az a Bethlentől vert pénz is, melyre neve, mint magyar királyé, van rávésve s amelyet egy 1623. március 16-i keletű levél kíséretében Pázmány küldött meg Ferdinándnak s mely így szól: „*Noha Bethlen előbb letette a királyi címet, most mégis széltiben királynak neveztetik az övétől, sőt pénzt is veretett az idén, melyen magát királynak nevezi; ilyes pénzpéldányt íme küldök felségednek*”. (Szalay: Eszterházy Miklós, II., 17. o.)

Bethlen azt mondta, hogy ha „*csak egy gyermekkel is valaki reá bizonyítja*”, hogy ő használja azt a királyi címet, melyről a békeszerződésben ünnepélyesen lemondott, akkor ne legyen neki „*böcsületi*”. Látjuk, hogy nem egy gyermek, hanem maga Pázmány Péter bizonyította rá, mégpedig kézzel fogható dokumentummal. Lehet-e Bethlennek ezek után előttünk „*böcsületi*”? S ha ezek után Bethlennek előttünk már nem lehet becsülete, maradhat-e ezek ellenére is nemzeti hősről? Ki a hazafiatlan tehát; az-e, aki ilyen embereket akar megtartani még ezek után is nemzeti hősről, vagy az, aki az ilyen nemzeti hősről leleplezi, vagy mint ma szokás mondani: átértékeli?

Azon nem lepődhetünk meg, hogy harmadik támadását hadüzenet nélkül indította meg, mert hiszen már az első két támadáskor is így csinált. De hogy harmadik támadáskor hadüzenet helyett egyenesen békekövetet küldött a királyhoz és hogy a békeajánlatot mindjárt azzal a hazugsággal kezdte, hogy Mansfeld az ő tudta és meghívása nélkül jött az országba, amely állítás hazug voltát még a verebek is csiripelték, azon még a történetek után is csodálkozunk kell. Pázmány, akit a király az ügyben véleményadásra kért, így válaszolt:

„Ha aljas és méltatlan hazugságait hallgatással mellőzzük, mintha hitelt adnánk nekik, jogos megvetés tárgyai leszünk. Vagy azt kell hinnie, hogy nem látunk cselszövényeibe és ekkor korlátozott eszű embereknek tarthat, vagy hogy nem merünk szemrehányásokat tenni s ez esetben magatartásunkat félelemnek tulajdonítja. Mi vagyunk okai, hogy eddig is mind vakmerőbb lett hazugságaiban... Most tehát, midőn levele olyan állításokat tartalmaz, melyeknek hamissága annyira világos, hogy gyermekek sem tudnák pirulás nélkül elmondani, nyíltan kell fellépünk.” (Frankl: Pázmány, II., 191. o.)

A király felé Bethlen állandóan azt hangoztatta, hogy mennyire nem szívesen szolgál ő a töröknek, hogy mennyire szívesebben barátkozott volna ő mindig keresztyénnel, mint a pogánnyal, de őfelsége eddig övele nagyon rosszul bánt s szinte eltaszította magától.

Persze ebben se volt egy szó se igaz. II. Ferdinánd még a Habsburgok közt is a legjobb ember volt, aki nem is tudott volna senkivel rosszul bánni. Most láttuk például, hogy Pázmány se attól félt, hogy Ferdinánd esetleg büszkébben vagy durvábban fog válaszolni Bethlennek, mint kellene, hanem attól, hogy túlságosan is jóakarattal. Látjuk, hogy a múltra vonatkozólag is emiatt tesz a királynak szemrehányást.

De még ha a rossz bánásmódra való hajlam úgy meglett volna is II. Ferdinándban, mint ahogyan nem volt meg, ezt akkor is lehetetlenné tette volna az, hogy egész uralkodása alatt félnie kellett Bethlentől. Hiszen trónra léptének ideje összeesik a harmincéves háború kitörésével és Bethlen első támadásával. Elmebeteg lett volna az az uralkodó, aki még ilyen körülmények közt is „rosszul bánik” Bethlennel, azaz ő maga növeli még ellenségei számát még eggyel. Hogy pedig Bethlen másodszor és, harmadszor is újra ne támadjon, az Ferdinándnak épp úgy érdeke volt, mint első támadásának elhárítása, hiszen Bethlen mindig azért ismételte meg támadását, mert Ferdinánd helyzete újra meg újra válságos lett.

De Bethlen ilyenkor nemcsak őfelsége rossz bánásmódja miatt panaszkodott, hanem mindig hozzátette azt is, hogy mihelyt őfelsége őt megbecsüli, rögtön „arcul támad” a törökre.

Miközben pedig ezt ígérgette Ferdinándnak s így igyekezett tőle a béketárgyalásokon minél több magyar megyét kicsikarni, a töröknek azt írogatta, hogy a német őneki füt-fát ígér, csak hogy magának megnyerhesse. A lányát kínálja neki s vele a fél országot. Királyi címet adott neki (!), sőt maga is már királynak címezi, de hát ő azért mégis

megmarad a hatalmas császár hűségében stb. Mivel láttuk, hogy effajta leveleinek nagy része is hamarosan Ferdinánd kezébe került, sejthetjük, mi lehetett róla a véleménye. Hogy emiatt Pázmány és Eszterházy Miklós véleménye mi volt róla, nemcsak sejtjük, hanem tudjuk is.

Ez az állandó, kóros hazudozás, az adott szó szentségének ez a szokványos semmibevevése, a politikának a becsülettől való ez a teljes elválasztása Bethlen jellemének jellegzetessége és legnagyobb fogyatékosága. Lehetetlen ezt észre nem vennie annak, aki Bethlennel csak egy kissé is behatóbban foglalkozik, de viszont észrevenni még se szabad, mert nagyjaink becsmérése hazaárulás s nagy a bűne annak, aki erre vetemedik. Ravasz László a reformáció 1927. október 31-i emlékünnepén fenyegetően oda is kiáltotta a katolicizmus felé: *„Vigyázzanak! A legrettenetesebb játék egy nemzet ideáljait megülnie.”*

Valóban – feleljük a fenyegetésre – ha ezek az ideálok valódi, az igazságos történelmi kritikát is kibíró ideálok. De az ilyen valódi ideálokat nem is lehet megölni. Ezt – feltéve, hogy tudományos szabadság van – legfeljebb csak megkísérelni lehet, de a kísérlet eredménye csak kudarc és megszegyenülés lehet. Megölni csak hamis ideálokat lehet, de ezeket nemcsak szabad, hanem kötelesség is megölni, mert ezeknek mesterséges hírveréssel szerzett tiszteletével a nemzetet vezetik tévutakra s végeredményben a nemzet lelkét ölik meg. A hamis nemzeti ideálok leleplezése, átértékelése tehát értékes szolgálat a hazának, nem pedig vétek ellene.

Szekfű, hogy a történelmi igazságnak is eleget tegyen, meg a „hazafiságnak” is, Bethlen e kóros hazudozásait sose nevezi igazi, megbélyegző nevükön, hanem – erőltetett jóakarattal – Bethlen részéről bizonyos „játékos kedvvel” magyarázza. (Valami igaz még ebben is van, mert mi is megállapítottuk, hogy Bethlen annyira természetes és emberi mindenben, hogy bizonyos tekintetben még a bűnei is rokonszenvesek.) Végül pedig azoknak, akik Bethlen miatt támadták, azt válaszolta, hogy az ő róla írt könyvétől Bethlen csak még nagyobb lett. Ez azonban már túl nagy engedmény volt részéről az igazság rovására az álhazafiságnak, mert az tagadhatatlan, hogy Bethlen Szekfűnek róla írt könyvétől mindenképpen kisebb lett, bár az álhazafiságnak akkor még elviselhetetlen terrorja és megfélemlítési kísérletei miatt annyira kicsiny még se lett, mint megérdemelte volna.

Világos, hogy ezt a kicsinységet nem tehetségeire, hanem jellemére és a becsületére értjük, mert hogy a tehetsége igen nagy volt, azt mi is elismerjük, sőt hangsúlyozzuk, Szekfű pedig annál inkább hangsúlyozta, hogy ezzel is megkönnyítse a maga részére a bocsánatot azért, mert Bethlen jellemére oly sok kompromittáló dolgot közölt.

Egy szabadsághős és hazafias nagyság azonban nem képzelhető el becsület és jellem nélkül. Bethlen tehát nemcsak kisebb lett, hanem mint nemzeti dicsőség nem is létezik már többé. Nagyon lekicsinyelnék nemzetünket, ha még egy Bethlent is dicsőségnak tartanánk magunkra nézve.

Azon bizonyítékok alapján, melyeket Szekfű Bethlen ellen felhoz, Bethlent semmiképpen se becsülhetjük. Az azonban, aki nálunk akart valami lenni, illetve maradni, még ha ez a valami a szorosán tudományos pályára (például egyetemi tanárságra) vonatkozott is, az ezt nyíltan nem mondhatta ki. Ezért Szekfű az ő „Bethlen Gábor”-jában közel se nyilvánít Bethlenről olyan elítélő véleményt, mint amilyent a közölt adatok alapján nyilvánítania kellett volna s mint amilyeneket magában Szekfű maga is megalkotott s mint amilyent például Fraknóitól idéztünk, noha ő félszáz évvel előbb írt, mint Szekfű.

Fraknói azonban papi mivolta kissé függetlenebbé tette Szekfűnél s egy paptól egyébként is nagyobb igazságszeretetet és önzetlenséget várunk el, mint mástól. Bár a jelen esetben Szekfűnél inkább bátorságra, mint igazságszeretetre lett volna szükség. De azért Fraknóiban is látszik a félelem a közvélemény felháborodásától, mert másképp nem hozta volna fel Bethlen mellett, hogy a csalárdság nem csak neki, hanem kortársai nem egyikének is hibája volt.

Fraknói ezen megjegyzése is igaz, csak azt a kérdést tesszük fel mellette, hogy melyik kortársainak? Csak a törpéknek. A tehetségesek között pedig csak az ő protestáns kortársainak, de nem a katolikusoknak. Nemsokára látjuk majd, milyen jellem volt II. Ferdinánd, Bethlen legnagyobb katolikus kortársa. De igazi catói jellem volt Tilly is, a harmincéves háború első felének legnagyobb katolikus hadvezére, úgyszintén hősi halált halt híres alvezére, Pappenheim is, sőt mindketten még ennél is többek voltak: igazi keresztények. Bajor Miksa, II. Ferdinánd rokona és a harmincéves háborúnak katolikus részről második legfőbb vezetője, szintén feddhetetlen jellem és a meggyőződés embere volt.

De ha nem megyünk külföldre, hanem megmaradunk itt Magyarországon, Pázmányra és Eszterházy Miklóstra, Bethlen legnagyobb magyar ellenfeleire se foghat rá csalárdságot vagy hazudozást, annál kevésbé jellemtelenséget senki. Nagy tehetsége ellenére Eszterházy nem fogható Bethlenhez se hadvezéri tehetségben, se politikai éleslátásban, se szellemi munkabírásban, de jellemben és becsületben egyenesen toronymagasságban áll felette.

Láthatjuk idézett levelükből, hogy egyszerű török követei, Korláth és Balási, protestáns létükre is milyen becsületes magyarok voltak Bethlenhez képest s mennyire nem érezték jól magukat uruk csalárdságai közepette! A végeredmény azonban megmutatta azt is, hogy mennyire kiskaliberű emberek voltak ezek a becsületes magyar követek Bethlenhez képest. Hiszen a végén Bethlen mégis nagyszerűen helyrehozta azt a veszedelmes helyzetet, melyből ez egyszerű emberek felfogása szerint már nem is volt menekvés. Igen ám, de milyen eszközökkel hozta helyre! Valószínű, hogy Korláth és Balási ezt egyszerűen nem akarták volna, mert a becsületük nem engedte volna. Bethlen becsülete engedte.

Nekik eszükbe se jutott, hogy olyan eszközöket is lehet használni a haza (vagy talán inkább önmaguk) érdekében, mint amilyeneket Bethlen felhasznált. De ha eszükbe jutott volna is, őket akkor se vitte volna rá a lélek. Van, aki ezt kisztílúségnek, tehetetlenségnek, tehetségtelenségnek nevezi, mi azonban becsületnek. S a becsület is valami, nemcsak a tehetség, sőt szerintünk többet ér, mint a gátlástalan „tehetség”.

Az elsőt gyakorolták a Habsburgok s világhatalmukat alapították meg vele s – ami még ennél is több – ezt a világhatalmat 600 éven át meg is tudták tartani vele. Az utóbbit gyakorolta Bethlen (no meg Napóleon, meg Hitler, meg angliai Erzsébet, Katalin cárnő, Gusztáv Adolf, Nagy Frigyes stb.), s Bethlen hatalma minden nagystílúsége ellenére is csak élete végéig tartott, Hitleré és Napóleoné még addig se, de a többieké is magában hordozta a romlás csíráját. A legfeltűnőbb azonban az, hogy utódot egyiküknek se adott az Isten. Akinek adott, abban se volt köszönet, mert mint éretlen gyümölcs, idétlenül hullott le a törzsről. Ezzel szemben a Habsburgok termékenysége közismert, noha majdnem minden házasságuk rokonházasság volt.

Igen jellegzetes vonás még Bethlen életében a gyerekesen nagy hiúság, melyet mivel impulzív ember volt és szenvedélyei megfékezésére senki se tanította soha, egész leplezetlenül engedett megnyilvánulni.

Második támadására – az elsőt befejező békeszerződés leplezetlen megszegésével – azért készült úgyszólván már az első békeszerződés aláírásával egy időben, mert állítólag a nikolsburgi traktakon „*megtréfálta és csúfolta az érdek*”, mert gúnyosan azt mondta neki: „*Elmehetsz, Bethlen, a királysággoddal, itt hagyád az titulust!*”

Meglehet, hogy Pázmány e kárörvendő megjegyzése valóban elhangzott, mert a magyar főurak akkoriban ilyen gúnyos és ellenségük kárán örvendező hajlamúak voltak (illetve ilyen ma is minden ember, csak akkor az emberek nem voltak még olyan nagy színészek, mint ma) s utaltunk már rá és még utalunk is, hogy Pázmányban minél hosszabb idő telt el azóta, hogy elhagyta a jezsuita rendet és érsek lett, annál jobban elnyomta a magyar nemes, sőt most már főúr, a hajdani szerzetest. De hogy ilyen csekélység a nagy Bethlent annyira bántotta, hogy „*inkább akarta, hogy testét koporsóban tegyék*”, mintsem ezt lenyelje, az bizony nem nagyon válik becsületére s azt bizonyítja, hogy Bethlen sok tekintetben nagyon is kicsiny volt.

Pedig ez a mérhetetlen hiúság egész életét végigkíséri s szinte tettei főindítóoka. Azért, mert valakivel gúnyolódnak, még nem szabad egy egész országot vérbe borítani s évekig tartó háborút viselni. Micsoda messze esett az ilyen lelkület a kereszténységtől!

Az a sértés, amit Pázmánytól kapott, talán az idő múltával mégis behegedt volna s Bethlen készülődéséből még se lett volna tényleges támadás. De aztán jött egy újabb sértés s most már nem a primástól, hanem a protestáns nádortól. S hogy megint újabb bizonyítékot kapjunk arra, hogy a főpap mindig jobb, mint a főúr, a protestáns nádortól jött sértés természetesen most is hasonlíthatatlanul nagyobb volt, mint az érseké. Pázmány csak dévajkodott, Thurzó Szaniszló nádor durván becsmérelt. A dolog története a következő:

Mivel minden lázadás, minden forradalom lényegében véve egy kaptafára megy, Bethlen hívei addig, míg Bethlen volt az úr az országban, épp úgy kaptak az egyház és a királyhoz hű főurak elkobzott javaiból, mint ahogyan a kommunizmus is nagylelkűen elosztotta az Egyház és a földbirtokosok vagyonát „a nép” között. De mivel az, aki a másé ellen lázít,

önzetlen nem lehet s ezért a kommunisták se adtak semmit ingyen, hanem megváltási árat kértek és kaptak azoktól a kisemberektől, akiknek földet adtak annak ellenére, hogy ők maguk semmi kártérítést se fizettek se az Egyháznak, se a földbirtokosoknak, épp úgy Bethlen is zálogösszeget kért és kapott azoktól, akiknek ilyen elrabolt birtokokat adott. Mivel a zálogösszeg aránylag kevés volt, az illetők még így is jól jártak. (A zálogösszeg természetesen nem azért volt kevés, mert Bethlen nagylelkű volt, hanem azért, mert olyan bolondot nem talált, aki annyit fizetett volna ezekért a birtokokért, mint amennyit tényleg értek.)

Bethlen egyszer s mindenkorra lejáratta volna magát, ha a maga hét megyéjét már megkapván, hívei érdekével már nem törődik. Ezért a nikolsburgi békébe bevetette, hogy Bethlen e híveinek kártalanításáról a legközelebbi országgyűlés fog gondoskodni.

Thurzó Szaniszló, aki – mint akkor még majdnem minden főúr – természetesen szintén protestáns volt, azon főurak egyike volt, akik a legelső között csatlakoztak a felkeléshez és a nikolsburgi béketárgyalásokban is Bethlen főembere volt, természetesen szintén kapott Bethlentől (természetesen szintén zálogösszeg lefizetése ellenében) egy zsíros egyházi javadalmat.

Hogy Bethlennek mennyire nem volt oka arra, hogy másodszor is támadjon és hogy nemcsak elméletben, hanem a valóságban is milyen szabad volt ekkor a nemzet királyával szemben, mutatja, hogy az az országgyűlés, melyet a nikolsburgi béke megkötése után tartottak és amely országgyűlésnek kellett Bethlen zálogosainak kártérítéséről határozni, működését a nádorválasztással kezdte s éppen ezt a Thurzó Szaniszlót, tehát a főlázadót, választotta meg nádornak s ezt a király is, a főpapság is szó nélkül tűrte, noha az alkotmány szerint Thurzónak a lázadásban való részvételért fej- és jószágvesztés járt volna, ha a nikolsburgi béke nem biztosított volna a lázadóknak amnesztiát.

Az okos Pázmány látva, hogy az országgyűlés mennyire protestáns és mennyire Bethlen-párti a merev ellenzékiesség helyett a megalázkodás és kedveskedés fegyverével élt, hogy ezzel vegye le a lábáról Thurzót. Az ő műve volt az is, hogy nádorságát se a király, se a főpapok nem ellenezték, mert Thurzó megnyerése, nem pedig a katolikus üggyől való elidegenítése volt a célja. Mivel az elzálogosított egyházi javak tekintetében Thurzó érdekelt fél volt s ezért joggal kellett félnie, hogy ő is a Bethlentől

elzálogosított egyházi javak vissza nem adása mellett lesz, Pázmány neki előre visszafizette ezt a zálogösszeget, melyet az ő birtokában levő egyházi javadalomért Bethlennek fizetett.

Erre aztán a jó protestáns s eddig oly nagy „hazafi” nádor – mutatva, milyen gyarló, milyen meggyőződés nélküli emberek voltak ezek a tőlünk oly nemeslelkűeknek gondolt „szabadsághősök” – úgy meghatódott, hogy az Egyház érdekeinek az országgyűlésen legbuzgóbb szószólójává vált s főérdeme volt abban, hogy az országgyűlés a Bethlentől elkobzott javak tulajdonosainak való visszaadását rendelte el, a Bethlennek fizetett zálogösszegeket illetően pedig azt határozta, hogy erről majd később dönt. A „később”-ből aztán „soha” lett s így azok, akik a Bethlentől elkobzott javakat zálogba vették, az értük fizetett pénzüket elvesztették.

Az addig nagy protestáns és nagy rebellis Thurzó azonban még ennél is sokkal tovább ment. Ő, aki Bethlen királlyá választásakor a főkortes volt s mikor megtörtént, kézcsókra járult eléje (természetesen nemcsak ő, hanem mindenki), most azon az országgyűlési lakomán, melyet nádorrá választása után a rendeknek adott, ezt vágta oda Bethlen követeknek, tehát vendégeinek: *„A ti uratok, Bethlen, király akart lenni. Pedig tudhatná ez a bestia (csak most látjuk, hogy hozzá képest milyen finom úriember volt Pázmány), hogy sem én vagy más nemes anyaméhből származott magyar nem lehetünk azzá!”* (Khevenhüller: Annales Ferdinandaei, IX. Theil, 1676. o.)

Ez Bethlen egyszerű, a Thurzóénál sokkal alacsonyabb származására volt „gyengéd” célzás. Pedig hát Bethlen is nemesi származású volt, csak nem főnemesi. De a kettő között a magyar alkotmány nem tett különbséget. (Bár ez a magyar történelemkönyvekben és a jogban is annyit hangoztatott igazság nem egészen igaz, mert az országgyűlésen tette, hiszen ott a főnemesség külön rend volt.)

Egyébként a Thurzók mind ilyen gögösek voltak. Látni fogjuk, hogy Thurzó Imre hasonló módon gögösködött, csak ő nem Bethlennel, hanem Eszterházyval szemben.

Ez a durva sértés volt aztán a fő oka Bethlen második támadásának.

Látjuk tehát, mennyire gyűlölte, lenézte, megvetette Bethlent hitsorsosa és egyik legfőbb hajdani híve, akinek alkalma volt őt közelebbről megismerni. Ezt a megborzasztóan durva viselkedést ugyanis másképp nem lehet megmagyarázni. Olyan önző és olyan eszközöket használó emberrel szemben azonban, amilyen Bethlen volt, könnyű megérteni ezt a megvetést

kifejező viselkedést. Nemcsak Thurzó Szaniszló volt így Bethlennel, hanem mások is.

Ferdinánd Erdélybe küldött követe, a Bethlen iránt egyébként nem rosszindulatú Bornemissza István, 1626. február 3-i, már idézett jelentésében (Acta palatini Lib. I., 89. sz. alatt a kismartoni levéltárban egykorú irat) ezt közli erre vonatkozólag:

„Az bizonyos: egész Erdély, mind úr, nemes, város és közrend úgy annyira nem szeretik... Készek volnának rátámadni, sőt ha fölséged hadat fogna hirdetni, általán fogvást kevés maradna, ki nem jönne szíve szerént az fölséged fizetésére. (Emiatt nem is lett volna sose baj. A baj mindig csak az volt, hogy őfelségének sose volt pénze azok fizetésére, akik szívesen harcoltak volna mellette és érte.) Nekem sokan szóltak, mind fő- és közrendek, kik ideki nagy affectióval és hívséggel ajánlják magukat.”

Aztán: *„Magok is az körülötte valók nem hisznek neki, sőt ha nem tartanának újfejedelem miatt való vérrontástól Erdélyben, annyira elbúsultak minden rendek, hogy szintén elnyomta és rabbá tette őket, nem sokáig hagynák élni. Reménylik is, hogy sokáig immár nem uralkodhatik rajtok, hanem megszabadítja Isten őket tőle.”* (Szalay: Eszterházy Miklós, II., 238-240. o.)

Olyan önző és olyan hiú embert, mint Bethlen, nem is lehetett szeretni, kivált azoknak, kik közelében éltek s így ez ellenszenves tulajdonságait mindig jobban megismerték s a maguk bőrére érezték. Érdekes, hogy Kossuth is ugyanilyen volt s ezért neki is ugyanilyen volt a sorsa. Akik megismerték, neki is mind ellenségei lettek, sőt bizonyos szinte megmagyarázhatatlanul nagy lenézéssel és megvetéssel kísérték azt az embert, akit a tőle jótékony távolságban élő egyszerű magyarok milliói félistenként tiszteltek.

Kossuthot még nehezebb volt szeretni annak, aki közelebről ismerte, mint Bethlent. Míg ugyanis Bethlen, noha egész közszereplése színészség és álnokság volt, mint magánember nem volt színész s még gyerekes hiúságában is van valami rokonszenves épp azért, mert természetes és emberi, Kossuth – mint látni fogjuk majd – még nagyravágyását és hiúságát is állandó színészkedéssel leplezte. Ez sikerült is neki a távol álló tömegek előtt – innen az a hihetetlenül nagy nimbusz, mely személyét még ma is övezi –, de a hozzá közelebb állók, a vele napról napra érintkezők, szemében annál visszataszítóbbá tette.

Bethlen a hiúságát nem leplezte álnoksággal, hanem ha sértés érte, a legnagyobb természetességgel tört ki haragja és kezdett el fenyegetőzni, sőt fegyverkezni. Thurzó Szaniszló sértegetését meghallva is kijelenti Ferdinánd követeinek (1623. július 9-i jelentésük Eperjesről), hogy *„a rajta esett sértést... bosszulatlanul nem hagyhatja; ő saját házából is ki fogja húzatni a nádorispányt”*.

Ezt a sértést nevezi meg második támadása egyik fő okául. Elárasztotta miatta seregeivel az országot, tűzzel-vassal pusztította Thurzó birtokait (szegény jobbágyok, akik nem is sértették meg Bethlent!) és a béketárgyalások elején a legkomolyabb hangon követelte Thurzó kivégzését (!) a neki adandó elégtételképpen.

Újabb bizonyíték ez arra, hogy az egyébként emberségesnek látszó Bethlennek zsarnoki hajlamai is voltak s kivált első haragja rettenetes volt. Jaj volt annak, aki ilyenkor kezébe került. Pedig hát Thurzó csak becsületsértést követett el Bethlen ellen s ezért a XX. század törvénykönyve még a börtönt is soknak tartja.

De nemcsak akkor volt Bethlen zsarnok, mikor az ország nádorának (!) kivégzését követelte (jutott-e valaha ilyesmi a Habsburgnak eszébe?), hanem már akkor is, mikor még csak azt üzenté, hogy *„a saját házából is ki fogja húzatni”*. Ha ugyanis Bethlen csak egy cseppet is törődött volna a törvénnyel vagy a magyar alkotmánnyal – pedig tekintve, hogy szabadsághős, tehát az alkotmány védője volt vagy legalábbis annak mondta magát, illetett volna, hogy törődjék vele – akkor tudnia kellett volna, hogy nem neki, hanem még a királynak sincs joga nem ahhoz, hogy egy nádort, hanem akár csak egy egyszerű köznemest is nem a saját házából kihúzzasson, hanem akár csak a törvényes ítélet elhangzása előtt már elfogasson s nem akkor, ha becsületsértést követ el, hanem még akkor se, ha rablóyilkosságot. Hol van tehát ez a fenyegetőző Bethlen azoknak a Habsburgoknak törvénytiszteletétől és önuralmától, akiknek „zsarnoksága” ellen állítólag fegyvert fogott?

De nemcsak Thurzó Szaniszlóra haragudott Bethlen, hanem Eszterházy Miklósrá is. Rá is állandóan panaszkodott, hogy őt „böcsmérelí” és e böcsmérléseket jelöli meg harmadik támadása okául. Mondhatom, nagyon hazafias, igazságos, önzetlenségre és emberszeretetre valló ok egy országos háborúra! Hát az bizony igaz, hogy Eszterháznak nem valami hízelgő véleménye volt Bethlenről és hazafiságáról s az is igaz, hogy Eszterházy

olyan ember volt, akinek a szája igen könnyen eljárt, mert ami a szívében volt, az a nyelvén is.

Például a III. Ferdinándot még atyja életében megkoronázó országgyűlés alkalmával, mikor Eszterházy minden áron egyhangú választást akart, ezt azonban a Bethlen bírta hét megye követei makacsul megakadályozták s Eszterházy felháborodása láttára bizalmasan kijelentették, hogy ők is szívesen csatlakoznának az ország egyhangú elhatározásához, de Bethlen szigorú parancsa miatt nem tehetik, Eszterházy olyan méregbejött, hogy még „fattyú”-nak is nevezte előttük a fejedelmet. Ez bizony igen nagy sértés, kivált ha egy fejedelmet ér s különösen ha olyan fejedelmet, aki nem fejedelmi származású fejedelem, mert az az ilyesmik iránt mindig érzékenyebb.

Ebben az esetben azonban Bethlen még se volt okos, mikor vele született hiúságának zabolátlan természetességét érvényesíteni hagyta nyugodt megfontoltsága felett. Tudnia kellett volna, hogy hasonló esetekben a fejedelmi méltóság nem a felháborodást, hanem a közönyt, az észre nem vevést követeli. Ez esetben az emberek s maga Eszterházy is gondolhatták volna azt, hogy ő bizonyára nem is tud erről a nagy sértésről, mert hívei nem merték neki még mondani se. Így lehet, hogy maga az egész dolog is feledésbe ment volna s nem lehetett volna belőle országos szenzáció, tehát Bethlen tekintélyére országos szégyen.

Bethlen azonban maga csinált belőle az egész ország előtt ismeretessé váló szégyent. Erre annál kevésbé volt szükség, mert Eszterházy maga sajnálta a legjobban, hogy ilyesmik néha kicsúsztak a száján a Bethlen előtt természetesen mindig le is tagadta őket. (Bethlen ugyanis ekkor már ilyen nagy úr volt.) Ha pedig maga Eszterházy letagadta őket, nem is jelentettek sokat. Bethlennek tehát nem is kellett volna tudomásul vennie. Az észrevevést méltóságán alulinak kellett volna tartania. De hát ő ebben annyira kicsinyes volt, hogy egy-egy elejtett szó, még akkor is, ha az is megtagadja, aki elejtette, neki volt olyan fontos, hogy miatta újra elpusztítsa Magyarországot. Pedig de meg volt róla győződve, hogy nála jobban senki se szereti!

A türelem fényűzését, ha a hiúsága kisebb lett volna és ha az önuralom mesterségére valaha is tanították volna, Bethlen annál könnyebben megengedhette volna magának, mert hiszen a Habsburg-házba való beházasodása, királyi címe és magyarországi kormányzósága végleges

kútba esése ellenére is olyan nagy úr volt már s Eszterházy felett már olyan toronymagasan állt, hogy leveleiben Eszterházy őt felségezi, Bethlen pedig őt csak „kegyelmed”-nek szólítja s neki írt leveleit úgy fejezi be, hogy „*benevolus Gabriel, azaz jóakarója, Gábor*”. Néha, ha igen kedves és leereszkedő akar hozzá lenni: „*benevolus amicus, jóakaró barátja*”.

Igen helyesen, de ugyancsak nagy önmegalázással írja neki 1626. október 15-én Eszterházy: „*Nekem erőm sem volt, hogy felségedet megbánthattam volna*”. Mennyivel okosabb, méltóságosabb, nagyobb stílű és nemesebb lelkű lett volna Bethlen, de a magyar vérnek és vagyonnak is mennyivel nagyobb kímélője, tehát mennyivel jobb hazafi és jobb ember is, ha ő is így gondolkodott volna, mikor Eszterházy sértegetéseit meghallotta s ha tartotta volna magát olyan nagy úrnak, akinek trónja magasára egy-egy meggondolatlanul elejtett sértő szó nem jut el. Erezhette-e magát Bethlen megsértve attól az Eszterházytól, aki 1625. július 27-én kelt levelében ezt írja neki: „*Én felséged szolgája vagyok, parancsolatot kérek*”.

Láthatjuk belőle, mi a jezsuita nevelés eredménye. Eszterházy jezsuita iskolába járt, ahol megtanították az önuralomra, sőt az önmegalázásra is. Ő nemcsak hangoztatta, mint Bethlen, hanem effajta önmegalázásaival, tetteivel is bebizonyította, hogy valóban szereti a hazáját, szereti még önmagánál is jobban és kedvéért le tudja dönteni lelkében még a gőg és az önzés bálványát is. Protestáns ember ilyesmire nem képes. Istentelen forradalmár még kevésbé.

Becsületes emberek köztük is vannak, mert ők se állnak mind Bethlen Gáborokból. Még vértanúik is akadnak. Még olyanok is, akik nemcsak meghalnak, hanem valóban az eszméért és bátran, hősiezen hálnak meg. De ők gőggel hálnak meg, nem alázatosan, mint a keresztények és mint Krisztus, aki nem szégyellt felkiáltani a kereszten: Istenem, Istenem, miért hagytál el engem? Tehát nem szégyellte ellenségei előtt, hogy szenved, hogy sikerült neki fájdalmat okozni, hogy nagy áldozat neki a halál.

A nem keresztény hős ezt eltitkolja vagy talán nem is kell neki titkolnia, mert a fanatizmus kiöli belőle az emberi érzést s ezért neki nem is olyan nagy áldozat meghalni. Ő ellenségei iránti megvetéssel hal meg, az erőt pedig az az önzés adja neki hozzá, hogy nevét megörökíti vele a történelemben. Bátran is csak azért tud meghalni, mert tudja, hogy ez is meg lesz írva róla. No meg a gőg is adja neki a bátorságot, mert hiszen mondtam, hogy ellenségei elleni megvetéssel hal meg. Ha félelmet, ha

fájdalmat, ha szenvedést mutatna, akkor már megalázkodna. Ez már ellenségei fölényét mutatná s elégtétel lenne számukra. (A bolsevizmus vallatási módszerei és kínzóeszközei ezt a gőgöt is meg tudták törni, mert nemcsak a keresztények, hanem a kommunista Rajk is úgy viselkedett a főtárgyaláson, mint egy féreg, de ez már nem idetartozó kérdés. Ez csak azt bizonyítja, hogy az emberi erő és az emberi szellem is véges. Ezért meg lehet törni nemcsak a testet, hanem a lelket is, legalábbis addig, amíg a testben van és az idegrendszerre van szüksége, hogy megnyilvánulhasson.)

A keresztény hős még abban is különbözik az istentelen hőstől, hogy ez, ha módjában áll, öngyilkossággal szabadul meg a vértanúságtól vagy attól, hogy halálában vagy szenvedéseiben ellenségeinek gyönyörködniük lehessen. A keresztény hős még ezt se teheti meg. Neki alá kell vetnie magát Isten akaratának. Ő a vértanúság kínjaitól és megalázásaitól még öngyilkosság árán se szabadulhat meg, hanem ha Isten ezt a sorsot szánta neki, hogy ne csak meghalnia, hanem ellenségei gyönyörűségére és elégtételére, mint a féreg, megalázva és látszólag gonosztevőként kelljen meghalnia, Isten kezéből ezt a végzést is alázattal kell elfogadnia s még az öngyilkosság fegyverének használatával se szabad a megalázás alól kibújni. Ebből is láthatjuk, hogy az istentelen ember hősi halála valójában gőg, a saját önérzetének, nem pedig az eszmének hozott áldozat, míg a keresztény valóban önzetlenül hal meg. Ő valóban mindent odaad az eszméért, még az önérzetét is, de ez természetesen csak akkor és azért lehetséges, mert és ha ez az eszme maga az Isten.

BETHLEN SZÓ-, ESKÜ- ÉS SZERZŐDÉSSZEGÉSEI

Bethlen csalárdságai, hazudozásai és partnereinek becsapásai azon alapultak, hogy sorsa és érvényesülése két nagyhatalomtól: a Habsburgoktól és a törököktől függvén mint a kettővel egy időben volt tárgyalásokban és diplomáciai viszonyban. Mind a kettő kezét egyszerre akarta megszerezni, egy időben akarta bebizonyítani, milyen jó embere az egyiknek is és a másiknak is, közben pedig leste az eseményeket. Hogy az egyikhez vagy a másikhoz csatlakozzék-e aztán végleg és igazában, az neki teljesen mindegy volt; tisztán attól függött minden, melyiknek oldalán lehet többet elérni.

Világos, hogy merőben ellentétes állításokkal és ígéretésekkel lehetett a Habsburg-király kezét megnyerni, mint a török kedvében járni s mivel

Bethlennek mindkettő egyaránt célja volt, mert előre nem tudhatta, melyikből lesz nagyobb haszna, mikor a királynak írt, homlokegyenest ellenkezőjét állította annak, amit a töröknek szokott írogatni. Eleinte szerzett is az eljárással némi hitelt mindkettőnél, mert többé-kevésbé mindegyik elhitte, hogy az ő embere, de csak természetes, hogy ez a kétszínű eljárás hosszabb-rövidebb késedelemmel megbosszulta magát, mert lehetetlen, hogy ilyen kétszínűség előbb-utóbb ki ne tudódjék.

Bécsben, mint láttuk, közel se voltak olyan tehetségtelenek, mint mi feltenni szoktuk s ezért igen hamar tisztában voltak ott Bethlen Gáborral. Bécs még arról is gondoskodott, hogy a török is megtudja Bethlenről ugyanezt. Itt nem érte el célját, mert Bethlen a török kegyét ennek ellenére is végig meg tudta tartani, noha egészen kétségtelen, hogy annak ellenére, hogy egész élete végéig a törököt szolgálta, sokkal szívesebben szolgálta volna Ferdinándot, ha ezzel a politikával is elérhetett volna annyit, mint azzal, hogy a törökkel tartott. Hogy Bethlen őszintébb volt akkor, mikor Ferdinándnak írt, mint mikor a töröknek, annak kétségtelen bizonyítékait mindjárt látjuk.

Hogy a törökkel olyan jól megértették egymást s vele végig jóban tudott maradni, noha nem őszintén szolgálta és sokszor egész nyíltan elárulta, annak három oka van. Az első, hogy Bethlen lelki alkata és jelleme folytán inkább való volt a török szövetségesének, mint keresztényekének, kivált katolikusokénak s különösen olyan eszményi katolikusokénak, mint II. Ferdinánd volt. Bethlen azért tudott végig jóban maradni a törökkel, mert minden zsák megtalálja a foltját.

A második ok az volt, hogy a konstantinápolyi diplomácia sokkal kezdetlegesebb, sokkal naivabb volt, mint a bécsi. A portát könnyebb volt becsapni, mint a bécsi udvart. A harmadik, hogy ott pénzzel, vesztegetéssel mindent el lehetett érni, de itt nem. A bécsi udvar miniszterei és alkalmazottai sose voltak olyan erkölcsi magaslaton, mint császári uruk, de azért a Habsburg-ház erkölcsi magaslata rajtuk is meglátszott.

Korrupció itt is volt. Ezt bizonyos tekintetben még elő is mozdította a császár jósága s az a nagy bizalom, melyet környezete iránt tanúsított. (Minden jó ember azt hiszi, hogy mások is jók és minden gonosz ember azt gondolja, hogy mások is olyan gonoszok, mint ő. Ezért a jó bízik az emberekben, míg a gonosz nem. Ebben a tekintetben a gonosz az okosabb, de azért persze a jóságnak is vannak igen nagy előnyei.)

Egy olyan családban, ahol a család feje jó, ha szolgálói között – éppen a jósága miatt – nem tud is talán olyan rendet tartani, mint a kíméletlen családfő, mégis csak jobb szellem szokott uralkodni, mint olyan családban, ahol a fő szigorú és rendtartó ember ugyan, de bűnei miatt gyűlölt s ezért a jók nem szívesen maradnak szolgálatában. Hogy ez az igazság érvényesült a bécsi udvarban is, arra majd többször rámutatunk. Ügyszintén arra is, hogy a Habsburgok szolgálatában igen sok jó ember volt. Olyan adatoknak például nyoma sincs, hogy Bethlen a bécsi udvarban is megpróbált volna vesztegetni.

Bethlen tehát szavait, állításait és erősködéseit egyszerű diplomáciai játéknak tekintette, melyben a hazugság egyáltalán nem számított bűnnek még akkor sem, ha becsületszóval vagy akár esküvel is megerősítette, hogy nagyobb foganatja legyen. Ez az ő szemében egyszerűen okosság volt, mely egy uralkodóban egyenesen kötelesség. Annál nagyobb hűhót csapott, ha azt kellett észrevennie, hogy tárgyaló fele is ugyanígy jár el övele. De részéről még ez a nagy felháborodás is okosságból történt, mert evvel próbálta bizonyítani s a tárgyalóféllal lehetőleg el is hitetni, hogy ő ilyen eszközöket nem szokott használni s egyúttal a partner megszegyenülését is felhasználta pillanatnyi engedményekre s így a maga céljaira.

De ugyanilyen szellemben fogta fel Bethlen azokat a kötelezvényeket, szerződéseket, szövetségeleveleket és békeokmányokat is, melyeket aláírt. Ezeket is csak addig és csak annyiban tekintette magára kötelezőknek, amíg és amennyiben előnyösek voltak rá nézve. Maga az alá írás, az adott szó szentsége és a becsület egyáltalán semmit se számított előtte. Mihelyt tehát terveiben vagy a hatalomban való emelkedésben akadályozták, szemrebbenés nélkül dobta őket félre. (Ha azonban a másik fél tett ugyanígy, senki se tudott miatta úgy felháborodni, mint ő.)

Amit protestánsaink a konstanzi zsinatra fognak, mely állítólag kimondta, hogy az eretnekeknek adott szó nem kötelez (ami azonban – noha a konstanzi zsinat nem volt törvényes zsinat – szemenszedett rágalom, mert ezt még a konstanzi zugzsinat se mondta ki soha), azt Bethlen egész életében vígan gyakorolta a törökkel való viszonyában olyan értelemben, hogy a pogánynak adott szó nem kötelez. De gyakorolta Ferdinánddal való viszonyában is oly értelemben, hogy a katolikusoknak adott szó se kötelez.

Arra gondolhatnánk, hogy talán azzal nyugtatta meg miatta a lelkiismeretét, hogy hiszen a katolikusok is bálványimádók. Bethlennek azonban aligha volt lelkiismerete vagy legalábbis olyan lelkiismerettel, mely a gazdáját néha még furdalni is szokta, aligha rendelkezett. Nem kötelezte ugyanis őt a saját hitfeleinek adott szava se akkor, ha megtartásából hátránya volt. Látni fogjuk, hogy becsapta ő a protestáns cseh szövetségeseit is és a kálvinista V. Frigyes cseh pütkösdi királyt is, de láttuk, hogy az angol protestánsok véleménye is az volt róla, hogy őket is becsapja s legfeljebb annyi becsületet tételeztek fel róla, hogy azért a katolikusokat mégis szívesebben csapja be, mint őket.

Már egészen fiatal kora óta török földön bujdosik, basákkal van bizalmas barátságban, élvezi a török kegyét és támogatását. Fejedelemmé is tisztán a török teszi s 1614-ben már azt az ajánlatot teszi a törököknek, hogy támadják meg együtt a németet s a terület, melyet így elfoglalnak, vagy az övé vagy a töröké legyen aszerint, hogy melyikük foglalja el. (Szép kis magyar hazafi, aki az ősi ellenféllel együtt akar osztozni hazája területén!)

Ez a töröknek tett ajánlata azonban egyáltalán nem akadályozta annak, hogy 1615-ben azért Ferdinánddal is meg ne kösse a nagyszombati egyezményt, melyben Ferdinánd mellett köti le magát, sőt titkos szerződésben még arra is kötelezettséget vállal, hogy ha törésre kerül a dolog, akkor Ferdinánddal együtt fog harcolni a török ellen (s természetesen a töröktől így elfoglalt terület is azé lesz, aki éppen elfoglalja majd tőle).

1617-ben, a második nagyszombati egyezményben (mert a Bethlennel kötött egyezmények, úgy látszik, csak egy évig értek valamit) ugyanezt újra megígéri Ferdinándnak, de azért 1619-ben természetesen mégis megkezdte Ferdinánd ellen első „szabadságharcát” török szövetségben. Vác várát is török kézre játssza és még tatárokat is fogad szolgálatába. Első támadása lezajlása után már II. Ferdinánd lányának kezét kéri meg s újra esküdözik, hogy ha Ferdinánd úgy kívánja, a török ellen támad. Ezt az ajánlközését (mind a lány kezét, mind a török ellen való támadóháborút illetően) újra meg újra megismétli három éven át, úgy hogy ebben az esetben még neki is egész nyugodtan elhihetjük, hogy őszintén beszélt.

Ez az ösztönzése s az az állhatatos kérése, hogy Ferdinánd veje lehessen, egyáltalán nem volt akadályozta annak, hogy ugyanezen három év

alatt még egyszer meg ne támadja Ferdinándot, mégpedig még jobban a török szövetségében, mint első támadása alkalmával, mert akkor – legalábbis támadása elején – még rossz viszonyban volt a törökkel; míg a másodikat már a kezdetén is a törökkel való egyetértésben csinálta. (Bizonyára arra gondolt, hogy a megszorongatott Ferdinánd majd könnyebben adja neki a leányát, mint a békében hagyott Ferdinánd. Ne feledjük, hogy Zápolya János is fegyveresekkel rontott arra a királyi várra, melynek „dobzse” gazdája békés úton nem akarta neki adni a lányát.)

A második támadás lezajlása után, újra folytatja a leánykérést és kérése teljesítése esetén újra ígéri, hogy „arcul támad” a törökre, régi hűséges szövetségésére.

De nemcsak a törökkel bánt így, hanem a tatárokkal is. Első támadásakor szerződte őket. Ajánlatában olyan gazdag vidékek és városok kirablásának lehetőségével kecsegteti őket, amelyeket ők addig még nem is láttak (bizonyára a morva városokra gondolt). Mielőtt azonban a fellovalt tatárok megérkeztek, már megkötötte a békét. Mivel most már a tatárok megérkezése igen kellemetlen helyzetbe sodorta volna, eltorlaszoltatja a Kárpátok szorosait, hogy át ne jöhessenek rajta azok a tatárok, akiket ő hívott ide és akikkel e célból szerződést is kötött.

Ha úriember lett volna, akkor nem eltorlaszoltatja a szorosokat, hanem odaküldi megbízottjait, akik bocsánatot kérnek a tatároktól a hiábavaló fáradságért, megfizetik költségeiket s mindazt, amire uruk a szerződésben kötelezettséget vállalt, az elmaradt haszonért (a morva városok elmaradt kirablásáért) pedig illő kártérítést fizet nekik. Ez esetben a tatárok visszafordultak volna, de ez természetesen Bethlennek sok pénzébe került volna. Noha pénze bőven volt s vele még a tatárok előtt is lejáratna a magyar becsületet, azzal nem törődött.

Ha valamelyik „hazafi” erre azt válaszolja, hogy a tatárok olyan szövetségesek voltak, akik nem is érdemeltek más bánásmódot, azt felelem neki, hogy vajon milyen megítélést érdemel akkor az a Bethlen, aki ilyen szövetségeseket szerzett a keresztény morva nép ellen (mely akkor már régóta fizette a sok pénzt a magyar végvárok fenntartására), sőt még a magyar nép ellen is, mert hiszen a tatárok nem Morva-, hanem Magyarországra jöttek s egyáltalán nem is volt bizonyos, hogy eljutottak volna-e valaha is Morvaországba.

De nemcsak a tatárokkal bánt így Bethlen akkor, amikor már nem volt rájuk szüksége. A cseh protestánsokkal január 15-én írja alá a szerződést, melyben az van, hogy egymást el nem hagyják halálukig s 16-án már tudtuk nélkül aláírja Ferdinánddal a fegyverszünetet, tehát elhagyja őket még halála és haláluk előtt. Igaz, hogy a fegyverszünetbe a maga részéről a cseheket is belevette, de ez nem volt más álnokságnál s csak azért történt, hogy becsstelen szószegése még se legyen olyan kirívó. Nagyon jól tudta ugyanis, hogy Ferdinánd ebbe nem fog beleegyezni. S valóban, mikor Ferdinánd tudtára adta, hogy a fegyverszünet csak reá vonatkozik, a csehekre semmiképpen se, Bethlen szó nélkül tudomásul vette a választ, noha kötelessége lett volna azt felelni, hogy így ő se fogadhatja el, mert ellenkezik a csehekkel kötött szerződésével.

Mikor aztán Ferdinánd teljesen leveri a cseheket s azok meghódnak, mégis Bethlen az, aki szidja őket érte, mint a bokrot s ő az, aki figyelmezteti őket a vele kötött szerződésre, mely megtiltja nekik azt, hogy nélküle békét kössenek. Ő ugyanis megkövetelte volna tőlük, hogy ha ők maguk már elvesztették is a játszmát, azért harcoljanak ők is tovább azért, hogy ő a magyar királyi címet megtarthassa és Erdély mellé a hét (vagy esetleg több) megyét magának megszerezhesse. Neki ugyanis emiatt most már az volt az érdeke, hogy a csehek utolsó csepp vérükig harcoljanak, hogy ő ne maradjon Ferdinánddal szemben egyedül.

A cseh lázadók is megszegették szavukat, igaz nekik a szószegésben mentségük volt, hogy csak leverésük után hódoltak meg, vagyis akkor, mikor már minden további vérrontás felesleges volt legalábbis akkor ha csak a maguk érdekét nézték. Bethlen mégis szószegőkként szidja őket. Mikor azonban előtte ő kötött Ferdinánddal fegyverszünetet a csehek kárára a velük kötött szerződés megszegésével, az ő javára nem lehetett ezt a mentséget felhozni. Ő egyáltalán nem volt végszükségben akkor s akkor még a csehek se voltak leverve. Ez tehát tisztán önzés volt: előre megfontolt, teljesen szabad akarattal elkövetett, kényszerhelyzettel egyáltalán nem indokolható szerződésszegés. Ezenkívül a csehek még azt is felhozhatták mentségükre, hogy meghódolásukkal ők csak olyan szerződést szegtek meg, melyet Bethlen egyszer fegyverszünet kötésével már megszegett. A szerződésszegést tehát nem ők kezdték.

Mikor pedig Bethlen a nikolsburgi béke megkötésével első támadására végleg rátette a pontot, teljesen cserbenhagyja a császár lábainál heverő

cseh hitfeleit, nélkülük és őket sorsukra hagyva köt békét. Pedig még nem is mondtuk, hogy 1620. április 25-i kelettel még egy második szerződést is kötött velük, melyet akkor ők közösen „örök (!) szövetség”-nek neveztek. Ekkor se menthette magát a kényszerhelyzettel, mert hiszen egyáltalán nem volt kényszerhelyzetben. Töretlen volt a serege és éppen ezért tudott olyan előnyös békét kötni.

Ha nem volt hajlandó tisztán a csehek kedvéért tovább harcolni (bár az se lett volna tisztán a csehek kedvéért, mert a hadiszerencse még neki, magának is hozhatott volna hasznót), legalább a lázadó cseh protestánsok kivégzését egész bizonyosan megakadályozhatta volna, ha a hét megye helyett, melyet kapott, hárommal vagy akár öttel megelégedett volna. Neki azonban egy megye is többet ért, mint hittestvérei vagy akár „örök” szövetségesei vagy az adott szava.

Önzése annál visszataszítóbb, mert cseh hitfeleitől ekkor (már elkésve) kapta meg az első tekintélyesebb, a szerződésben kikötött pénzsegélyt. Ezt szemhunyorítás nélkül vágta zsebre, noha mire kezéhez jutott, a csehek már eljátszották kisdud játékaikat s Bethlen a pénz felvétele után már semmit se tett azok érdekében, akik a pénzt küldték neki. Ez a pénz – gondolta – azért jár őneki, amit már eddig tett értük. Pedig hát szegény protestáns hitfelei bizonyára nem ezért küldték el neki ezt a pénzt még így utólag is.

Képzeltethjük, mit gondoltak utána ezek a csehek a magyar becsületről. Pedig hát legfeljebb a magyar protestánsok becsületére vonatkozólag vonhatták le belőle a következtetést, sőt még arról se, hanem csak egyedül Bethlen becsületéről. Ha azonban a magyar protestánsok becsületére is vonatkozik ez, ha pedig maga a magyarság is azonosítja magát vele, akkor magára a magyarság becsületére is kell értenünk.

Mint a cseh protestánsok, ugyanúgy jártak Bethlennel angol, holland és dán hitfelei is, akik harmadik felkelésébe ugratták bele, bár ugyanilyen joggal mondhatnánk azt is, hogy Bethlen ugratta bele őket. Ekkor is annyit tárgyaltak, alkudoztak – külföldi hittestvérei ugyanis egy cseppet se voltak nagylelkűbbek vagy önzetlenebbek, mint ő –, hogy mire megegyeztek és az első pénzsegélyt útnak indították, Bethlen megint már meg is kötötte a békét. Az ő személyi érdeke ugyanis semmi hasznát nem látta már akkor a további hadakozásnak, csak a protestantizmus érdekeiért azonban nem volt

hajlandó semmit áldozni vagy kockáztatni s ilyenkor már az se számított előtte semmit, ha a szerződés kötelezte rá.

De a hitfeleitől elkésve megküldött pénzt azért most is felvette. Gondolta, megszolgált nekik már azzal is, hogy egyáltalán felkelt, mert csupán ezzel is gyöngítette azt, aki nemcsak neki, hanem szövetségeseinek is ellenfele volt. Protestáns szövetségesei azonban természetesen nem ezért küldték neki a pénzt, hanem további szolgálatok fejében s mikor ezt hiába várták tőle, természetesen ők is szidták, mint a bokrot.

Ha csak így tartotta meg Bethlen a szerződéseit akkor, mikor barátaival és hitfeleivel kötötte, gondolhatjuk, hogy viselkedett, mikor ellenségeivel kötött békeszerződést. Az első támadását bezáró, 1622 legelején kötött nikolsburgi békében többek közt ezt írta alá: *„A fejedelem úr egyszerűen és teljesen leteszi, lemondván róla örökre, a királyi címet”*. Hogy ezt hogyan tartotta meg, már láttuk.

„Ígéri továbbá a fejedelem úr, hogy ezentúl a császári királyi felség, a fenséges ausztriai ház és ennek hű alattvalói ellen sohasem fog ellenségeskedést elkövetni és fegyverhez nyúlni; nem is fogja Őket háborgatni; veszedelmes dolgokat nem fog ellenük forralni; ellenségeiket sem fogja semmi módon segíteni, ő császári felségének és a dicsőséges ausztriai háznak hasonló jóakarátát és jóvoltát a fejedelem úr önmaga és törvényes utódai iránt is elvárván.”

Ezt az ünnepélyes kötelezettséget „a fejedelem úr” úgy tartotta meg, hogy aláírása után már másfél évre újra az osztrák határon állt fegyveres erejével, hogy megdöntse „a dicsőséges ausztriai házat”. De még e másfél évig is csak azért várt, mert ennyi időnél kevesebb nem volt elég arra, hogy második támadására fel tudjon készülni. Hogy azonban aláírása már akkor is rosszhiszemű volt, mikor a toll még a kezében volt s már akkor is azt tervezte, hogy azonnal meg fogja szegni, mihelyt módjában lesz, arra több bizonyítékunk van. Így aztán arra kell gondolnunk, hogy az a nagy „fenséges”-ezés és „dicsőséges”-ezés is, mellyel az ausztriai házat illette, csak azért történt, hogy rosszhiszeműségét leplezze.

Az aláírás után ugyanis már hat hétre, 1622. február 14-én, Czobor Imre, aki a Bethlennel való béketárgyalásokban Ferdinánd egyik biztosa volt, Léváról ezt írja Pázmánynak (Szalay: Eszterházy Miklós, II., 3. o.): *„Bethlen felül nagyságodnak ezt írhatom: Asztala felől így szól vendégének elgondolkozva: Bizony csak arcul gondolkodtam, nagy dolog az, hogy mikor a*

trakta elvégződött, utolsó órában is megtréfált és csúfolt az érsek. Azt mondta: elmehetsz, Bethlen, a királysággal, itt hagyád a titulust. Elhiggye minden ember, hogy bizony inkább akarom, hogy az testemet koporsóba tegyék, hogyné mint gyalázatosan letegyem (a királyi címet). Elhiggyék, hogy az kezemet Magyarországon tartom és az szemem bizony a bécsi kapura néz”. (Hat hete volt csak, hogy arra kötelezte magát, hogy többet nem fog soha a bécsi kapura nézni és hogy kezét soha többet nem fogja Magyarországon tartani!)

„Jägendorf felel: Fölséged fogadja szömat: Amint mondtam, bizony mindenben még módja vagyon fölségednek.” (Vagyis Jägendorf, a sátán – a német protestáns szövetséges – biztatja, hogy megvan hozzá az ereje. Hogy a becsülettel ellenkezik az, amit tervez, arra nem figyelmezteti.) *„Erre azt felelte: Bemegyek Erdélybe (mindezt tehát akkor mondta, mikor még haza se ért Erdélybe első támadása után), ott egy kevés ideig megnyugszom és helyen hagyom az országot, az egész székelységet és egyéb renden levő vitézlő népet megmustrálok és ismét kijövök.”* De a nikolsburgi béke megkötésével Bethlen nemcsak Ferdinándot, hanem a törököt is újra becsapta, mert a békekötés a porta tudta és beleegyezése nélkül történt. Ez szintén igen nagyfokú jellemtelenség volt Bethlen részéről s mivel a török szolgája volt, egyúttal nagy fegyelemsértés is. Hiszen láttuk, milyen nehezen tudta rávenni a törököt, hogy vállalatába beleegyezzék és mikor végül beleegyezett, a török támogatta is. Most pedig a tudta nélkül egyszerűen faképnél hagyja. Nemcsak becstelenség, hanem nagy vakmerőség is lett volna ez tőle, ha nem tudta volna, hogy hazudozásaival s ha ez se használná, megvesztegetéssel eléri célját és le tudja szerelni a török haragját.

Kénytelen volt megkötni a békét, üzeni, mert a három éve tartó háború annyira kimerítette az országot, hogy továbbra már nem tudja eltartani a hadakat. A békekötéssel – folytatja – csak az volt a célzata, hogy időt nyerjen.

A portán hittek követének és szívesen fogadták, mert természetesen nem ment üres kézzel. Bethlen augusztus 22-én újabb követséget küldött, melyhez ez alkalommal már a legyőzött cseh lázadók hontalan vezére, Thury Mátyás is csatlakozott, mint *„hét evangélikus tartomány evangélikus rendelnek”* biztosa. Ezekkel már azt üzenete, hogy pénzről és a hadak egyéb szükségéről már gondoskodott is az újabb támadásra. Húsz nap alatt kész

megindulni és a császárt újra megtámadni. Várja a porta parancsait és számot tart segítségére is.

A levélben, melyet ekkor a nagyvezérnek küldött, hallatlan hazudozásokra vetemedett, csakhogy a töröknél célt érjen. Azt írta, hogy Ferdinánd mióta vele békét kötött, őt a portától mindenképpen elvonni törekszik. Hogy azt is közölte vele, hogy a spanyol és a lengyel királlyal szövetségben százötvenezer főnyi sereget hoz össze a török ellen s ezzel a jövő évben Konstantinápoly ellen megy és kiűzi a törököt Európából. Ha Bethlen csatlakozik hozzá, őt teszi e sereg vezérévé és győzelem esetén Erdély és a környező tartományok királyává teszi. Ő azonban, mint a nagyúr mindig hűséges alattvalója, ellenáll minden csábításnak, sőt kötelességének tartja e tervnek a portával való közlését, melyet legjobb volna megelőző támadással megghiúsítani. A szultán menjen Ausztria ellen, ő maga Csehország ellen vonul. Könnyű lenne ezeket az országokat elfoglalni, sőt magát a császárt is el lehetne fogni.

Az „evangélikusok” e követsége még a konstantinápolyi angol követet, a már sokszor emlegetett Sir Thomas Roet is igyekezett a tervnek megnyerni, de az természetesen nem állt kötélnek. De 1622 áprilisában hazuról is ezt írta Calvert brit államtitkár: *„Ami Bethlen Gábort illeti, a jellemrajz, melyet nagyságod róla beküldött, tökéletesen megegyezik azzal a nézettel, mellyel őfelsége mindig volt iránta. Őfelsége azt óhajtja, hogy Lordságod vele és ügyeivel ne foglalkozzék és őt bízva tejesen azokra, akik róla gondoskodnak.”* (Negotiations of Sir Thomas Roe, London, 1740., 28. o.)

Bethlen a nikolsburgi békében arra is kötelezte magát, mégpedig sokszorosan és a legünnepélyesebben és e kötelezettségeit a második és harmadik támadása után kötött békékben is megújította, hogy a Bethlen élettartamára átengedett hét megye *„ispánjai, valamint a végek és hajdúk kapitányai és várnagyai is, a városok és kiváltságos mezővárosok bírái és tanácsnokai, a jelenlegiek és az ezután következők, őfelsége biztosai előtt különösen e pontokra fognak esküdni: Hogy a fejedelem úr életében is ő császári királyi felsége és utódai, Magyarország törvényes királyai és az ő hű alattvalói ellen ellenségeskedést senkinek parancsaira és szorgalmazásaira sem fognak elkövetni”*. (Világos, hogy mindezen elsősorban azt kellett érteni, hogy Bethlennel a rosszban nem fognak cimborálni.)

Ezt az esküt az illető megyék és városok tisztviselői és az illetékes kapitányok le is tették. Ennek ellenére Bethlen már rögtön a nikolsburgi

béke megkötése után arra akarta őket kényszeríteni, hogy a békekötés határozatait ne hajtsák végre. Másfél évre rá pedig – második támadásakor – majd pedig harmadik támadása alkalmával ténylegesen is rákényszerítette őket, hogy esküjüket megszegjék és vele együtt ők is harcoljanak „Magyarország törvényes királya és hű alattvalói ellen”. Bethlen ez a bűne annál nagyobb, mert hiszen ő tudta a legjobban (panaszkodott is miatta eleget), hogy az illető megyék ezt nem önként tették.

A békepontok alapján (tehát Bethlen beleegyezésével, sőt kívánságára) megesküdtek aztán ez átengedett megyék rendjei arra is, hogy *„a fejedelem úr halála esetére öfelségének és utódainak, Magyarország törvényes királyainak, teljes engedelmességre és az országgal való újraegyesülésre azonnal és tetteleg vissza fognak térni és a töröknek az ország jelzett részeiről semmi ürügy és szín alatt egyáltalán semmi sem fognak odaengedni vagy általadni... Azonfelül Erdély is biztosítani fogja ő császári felségét és utódait, Magyarország törvényes királyait, hogy a mondott hét megyére és Kassa városára jog vagy örökösödés címmel nem tart semmi igényt és azokban öfelsége kegyelmes megegyezése nélkül nem is fog katonákat toborozni”*. Ezt a kötelezettséget utána az erdélyi országgyűlés is törvénybe iktatta.

Ugyanezeket a pontokat a Bethlen második támadását követő bécsi és a harmadikat követő pozsonyi (de Bethlentől Lőcsén aláírt) béke is újra meg újra tartalmazza. Mindezek ellenére mégis Bethlennek úgyszólván egész élete célja nem volt más, mint hogy ezeket a tőle újra meg újra megerősített pontokat kijátssza. Erre minden képzelhető utat megjárta.

Először rá akarta venni a kérdéses hét megyét, hogy határozza el, hogy Bethlen halála után is Erdélynél marad, tehát hogy ünnepélyes és újra meg újra letett esküjét szegje meg.

Noha e megyék akkor még majdnem teljesen protestánsok voltak, még se voltak hajlandók, sőt vezérük Rákóczi György, a fő kálvinista és Bethlennek első támadása kezdetén legodaadóbb híve, is olyan címen utasította vissza ezt a kívánságot, hogy „rossz és káros dologra akarnak vala venni”. Ami a keresztyéneknél nem sikerült neki, a „pogányoknál” is megpróbálta Bethlen, de ott is hiába.

Tudvalevő, hogy az ő három támadását lezáró három békekötéssel kapcsolatosan a törökkel is mindig külön békét kellett kötni, mert hiszen a török mind a három támadásakor szövetségese volt Bethlennek s így a török is mind a három alkalommal újra meg újra megszegte a Habsburg-

császárral a békét. Bethlen mind a három alkalommal bele akarta csempészni a törökkel kötött békék szövegébe, hogy a török kezeskedik Erdély jelenlegi határai épségéért. Azt hitte, hogy a császáriak nem veszik majd észre, hogy ez tulajdonképpen azt jelenti, hogy ha majd az ő halála után a király vissza akarja venni a neki átengedett hét megyét, ez török támadást fog maga után vonni.

Eszterházy azonban éber volt, tiltakozott Bethlen fondorlata ellen s mindig meghiúsította szándékát. Bethlen kénytelen volt engedni, hiszen másképp a törökkel kötött békében éppen az ellenkezője lett volna annak, amit Bethlen a királlyal kötött békében már elfogadott. Jellemző azonban Bethlenre, hogy ő maga mindent elkövetett, hogy ez így legyen. Még élete végén is utánajárt a töröknél, hogy a hét megye az ő halála után is Erdélynél maradjon. Ennyit számított Bethlennél az ő aláírása, szava, szerződése és ünnepélyes kötelezettsége! Hiába volt azonban minden fondorlata, önzése, lelkiismeretlensége: halála után a hét megye azonnal visszatért a király hűségére.

Sajátságos, hogy Bethlen lelkiismerete, még a halál árnyékában se talált ebben semmi elítélendőt, noha még Rákóczi Györgynek ugyancsak tág lelkiismerete is „rossznak és károsnak” találta a dolgot. Pedig Bethlen az akkori kor szokásának megfelelően külsőleg vallásos volt, sőt mivel a kálvinizmusban állítólag nincs is külsőség, egyenesen azt kellene hinnünk, hogy belsőleg is vallásos volt. Bibliát olvasott, prédikációt hallgatott és szeretett vallási dolgokról beszélgetni. Utolsó szavaiként a halálos ágyán is azt suttogta: *„Ha Isten velünk, kicsoda ellenünk? Senki sincsen, bizonyára nincsen”*. Így aztán bizonyára nyugodtan is halt meg, mert arra – szegény – nem gondolt, hogy azzal, aki ilyen hidegvérrel szegi meg esküjét s akar erre még másokat is kényszeríteni, bajosan lehet vele Isten, sőt egészen bizonyos, hogy nincs vele. Ő azonban össze tudta egyeztetni a kettőt.

Egész életében az ördöggel tartott, a halálos ágyán mégis bizonyos volt benne, hogy vele van az Isten. Egyébként érthető a dolog, mert hiszen ezt is az a sátán csinálta, akit életében szolgált. A sátán ugyanis hazug, sőt a hazugság atyja és ezért a világosság angyalának képébe rejtőzik.

BETHLEN ÉS AZ ALKOTMÁNY MEG A SZABADSÁG

Se az alkotmány, se a vallásszabadság miatt nem volt szükség Bethlen felkelésére.

Ő nemcsak másodszor és harmadszor, hanem még legelőször is azért ragadott fegyvert, hogy a maga hatalmát, rangját és dicsőségét növelje, nem pedig, mintha a nemzet vagy a vallás szabadságának elnyomása tette volna szükségessé felkelését. Ez állításunk igazságát egy szabadságharc esetében se lehet olyan kézzelfoghatóan bizonyítani, mint éppen Bethlen felkelésével kapcsolatban. Hiszen Bethlen első felkelése előtt alig egy évvel koronáztuk meg Ferdinándot és e koronázáskor a magyar függetlenségre olyan biztosítékokat sikerült szereznünk, mint amelyeneket a Habsburgok akkor már száz éve tartó magyar uralma alatt még soha.

II. Ferdinánd előtt már négy Habsburg- király volt a mohácsi vész óta, de ezek egyikének trónra lépte se történt a magyar szabadság oly nagy biztosításával, mint II. Ferdinándé. Ennek oka az volt, hogy – mint említettük is már – az ő elődje, II. Mátyás alatt volt a leggyöngébb a Habsburgok hatalma: birodalmuk sose volt annyira protestáns, mint ekkor. Ezenkívül II. Ferdinánddal a család egy mellékága, a stájeri, lépett a német császári és a magyar királyi trónra, noha akkor még Miksának is több fia élt, tehát az elsőszülötti ág se halt ki teljesen s II. Ferdinánd, mivel minden azelőtti és az után következő Habsburg között a „legvakbuzgóbb” volt, különösen ellenszenves volt protestáns alattvalói előtt. Az ő trónra lépte egyenesen kihívás volt ellenük. Már lázadóban is voltak a cseh protestánsok akkor, mikor trónra lépett.

Se I. Ferdinánd, se Miksa, se Rudolf nem ismerte el, hogy választás útján kapta meg a magyar koronát. Ők nem engedtek abból a jogukból, hogy a korona őket örökösödés címén illeti. Mivel viszont a nemzet se engedett szabad királyválasztó jogából, a törvényben mindig olyan áthidaló kifejezést használtak, melyet így is lehetett érteni, meg úgy is. A nemzet mindig választásra értette, a király örökösödsre. Most II. Ferdinánd, érezve gyengeségét, beleegyezik, hogy nyíltan törvénybe iktassák az ő választását. II. Ferdinánd volt továbbá az első olyan magyar király, aki megkoronázása előtt hitlevelet adott ki a magyar alkotmányos szabadságokra s erre a hitlévelre esküt is tett. Elődei alatt ez se történt még meg.

Pénzügyeinket, külügyünket és hadügyünket természetesen ekkor is Bécsből intézték, de mint már ismételten kifejtettük, ez akkor olyan adottság volt, amelyen változtatni semmiféle szabadsághős se tudott volna, mert hiszen a hadügyünkre és diplomáciánkra – tehát mindarra, amit külföldről intéztek – a pénzt is a külföld adta. Ha Bethlen szabadságharca

győzött volna, legfeljebb arról lehetett volna szó, hogy Habsburg gyámság helyett török gyámság alá jutottunk volna. De míg a Habsburgokkal szemben legalább elvben mindig megvolt a szabadságunk, hiszen éppen most láttuk, hogy II. Ferdinánd – a történelemben először – még hitlevelet is adott rá, Bocskai és Bethlen ellenben nemcsak a gyakorlatban, hanem elvben és jogilag is a török alattvalója volt, velük együtt az volt tehát az ő Magyarországuk is. Magyarországot akkor teljesen függetlenné csak az a szabadsághős tehetne volna, aki olyan erőssé tudta volna tenni, hogy mind nyugat, mind kelet felől meg tudta volna védeni függetlenségét a maga erejéből és a maga anyagi eszközeivel. Ez azonban akkor merő lehetetlenség volt.

Világos tehát, hogy az adott körülmények között csak a nyugat és a kelet közti cseréről lehetett volna szó, arról, hogy a német helyett törököt válasszuk urunknak, de nem arról, hogy mindkettőtől függetlenek legyünk. Hiszen erőtlenségünket még csak növelte a Bethlentől egymás után háromszor felidézett polgárháború. Hogy Bethlen kivívta szabadságunk milyen lett volna a Habsburgok megbuktatása után, azt sejtethjük Bethlen két török követének, Korláthnak és Balásinak fentebb idézett jelentéseiből, melyekből láthatjuk, hogyan „hazugozta” nemcsak a szultán, hanem még a nagyvezér is Bethlent alattvalói előtt és hogyan emlegette előttük a nagyúr „parancsát” akkor, mikor már Bethlen nemcsak erdélyi fejedelem, hanem már Magyarország megválasztott királya is volt.

Arról, hogy a magyar királlyá lett erdélyi fejedelem a bécsi király feletti győzelme után a töröktől is függetlenítsse magát, abban az időben józan ésszel még csak szó se lehetett. Még akkor se, ha az erdélyi fejedelem egy Bethlen tehetségével rendelkezett. A török akkor olyan világhatalom volt, hogy még száz évvel később is és még a Habsburg-világhatalom is, sőt még az egész keresztény Európa is és még olyan istenadta vezérekkel megáldva is, mint Savoyai Jenő, Lotaringiai Károly, bajor Miksa és Badeni Lajos voltak, csak másfél évtizedes állandó háború után tudta legyőzni, de még akkor se döntőleg s végleg.

A háborúhoz tudvalevőleg pénz, pénz és harmadszor is csak pénz kell s honnan vette volna ezt Bethlen Gábor az akkori kis kipusztult és leszegényedett országból? Talán nyugati protestáns hittestvéreitől? Erre vonatkozólag éppen Bethlen Gábornak voltak a legkeserűbb tapasztalatai. Az imént láttuk, mennyire nem fizették meg neki szövetségesei még azokat

a segélyösszegeket se, amelyekre szerződésben kötelezték magukat, pedig akkor a katolikusok ellen küzdöttek, nem a tőlük távol levő török ellen s akkor a maguk anyagi érdekeiért (mert hiszen az egész harmincéves háború tulajdonképpen az egyházi javadalmak protestáns kézben való megtartásáért tört ki), nem pedig egy tisztán eszményi keresztény célért.

Pedig hát a török legyőzéséhez vagy akár csak hátrább szorításához nem annyi pénz kellett volna, mint amennyire Bethlennek az Erdély és a részek nélküli Magyarország még török uralom alá nem jutott roncsainak meghódításához szüksége lett volna akkor, mikor a Habsburg-ház fejét a saját alattvalói már Bécsben ostromolták. Ha még ekkor és még ennyi pénzt se tudott tőlük kapni Bethlen, hogy kapott volna tőlük annyit, hogy vele a törököt űzhesse ki egész Magyarországból? De még ha ez is megtörtént volna, mikor tudta volna ezt az így felszabadított, de kipusztult népű és elszegényedett Magyarországot még egy Bethlen lángelméje is gazdaságilag úgy felvirágoztatni, hogy a maga lábán megállhasson?

Pénzt ingyen a politikában annyira nem adnak, hogy még a Habsburgok se adhatták egészen ingyen nekünk a külföldi pénzt. Vajon hogyan adhatták volna ingyen az erdélyi fejedelmek protestáns nyugati szövetségesei? A távolabb levő Angliától és Németalföldtől ezért nem tudtunk volna pénzt szerezni, mert nem estünk az ő érdekkörükbe. Közeli protestáns szomszéd viszont csak akkor adott volna, ha az a haszon, melyet pénzével elértünk, az övé lett volna. Még azt a kis pénzt, amit Bethlen kapott (vagy kapott volna tőlük, ha nem hagyta volna őket cserben), csak azon a címen adták, hogy gyöngítse ellenségüket, a Habsburgot és megossza annak erejét. De a Habsburgok bukása után már ez az adakozásra ösztönző ok is meg szűnt volna.

Sőt felhívtuk már a figyelmet arra is és be is bizonyítottuk, hogy még Erdély fél-függetlenségét is csak azért tartották úgy-ahogy tiszteletben a törökök, mert a szomszédban még ott volt a Habsburg. Ha már nem lett volna ott, még Erdélynek is nagy kára lett volna belőle, mert mindjárt megcsökkent volna becsülete a török előtt. Akkor Erdély is csak olyan helyzetbe került volna, mint amilyenben Moldva és Havasalföld volt.

Egy Bethlen-féle szabadságharc teljes győzelmének tehát könnyen az lehetett volna a következménye, hogy Habsburg-elnyomás helyett, mely (a tények kényszerítő hatására) csak gyakorlatban volt meg, de elméletben és jogilag nem, de amennyiben a gyakorlatban megvolt, annak is megkaptuk a

megfelelő ellenértékét: egy, a törökkel erőben egyenrangú nagyhatalom védelmét, a török elnyomás szakadt volna a nyakunkba, mely nemcsak gyakorlati, hanem jogi és elméleti is lett volna s mely egész nyíltan a Magyarország feletti uralmat jelentette volna.

Ne feledjük, hogy mi Bethlent a budai basa 1620. július 18-án Bethlennek írt levele szerint (található a kismartoni levéltárban) „*hatalmas császárnak parancsolatja szerént*” választottuk meg királyunkká. Vajon lehetett volna-e az a Magyarország, melynek Bethlen így lett királyává, független ország, még akár csak annyira is független, mint amilyen a Habsburgok Magyarországa volt? Pedig mi ezért, mert a törököt szolgáltuk s „*hatalmas császárnak parancsolatja szerént*” választottuk magunknak királyt, semmi ellenszolgáltatást nem kaptunk, sőt adó alakjában még nekünk kellett érte neki minden évben fizetni, míg a Habsburgok országai azon befolyás fejében, melyet nálunk gyakoroltak, minden évben annak tízszeresét költötték el Magyarország védelmére, mint amennyi az ország egész adójövedelme volt.

Bethlen győzelme esetén még az a kis önkormányzat, még az a kis belügyeinkben való függetlenség is megszűnt volna, melyet addig a török Erdélynek meghagyott, mert nyugati határunkon már nem lett volna meg az a Habsburg hatalmi ellensúly, mely miatt a töröktől az önkormányzati jogot kaptuk. Vegyük aztán még mindehhez hozzá, hogy a Habsburgok alatt legalább egy keresztény és a civilizációnak a mienkénél magasabb fokán álló kultúrállam uralma alatt voltunk, míg a török uralma egy ázsiai, barbár, a mi kultúránktól merőben különböző s a mienkénél sokkal alacsonyabb műveltségi szinten levő rabszolgatartó állam felettünk való uralmát jelentette volna.

Használt-e valaha Bécs a magyar országgyűléssel vagy a nádorral vagy akár csak egy főispánnal szemben is s akár csak akkor is, ha hazaárulásért éppen halálra kellett ítélni, olyan hangot, mint ami a szultán, a nagyvezér, sőt még a basák részéről is mindennapos volt Báthory Gábor, II. Rákóczi György, Apafi Mihály, sőt – mint éppen most láttuk – még Bethlennel szemben is?

Láttuk, hogy Bethlent követői előtt hazugnak, csalónak, hitszegőnek nevezte a nagyvezér. Báthory Gábor követét, az ősz Balassi Ferencet, kinek nemzetsége „*az erdélyi régi nagy rendek közül való volt*”, 1613. június 15-én „*agszakal köpek*”-nek, ősszakállú ebnek nevezte a nagyvezér. 1660-ban II.

Rákóczi György követe, Paskó Kristóf is, mikor a kihallgatáson, az akkor dívó udvariassági szokások szerint nagy alázatossággal a nagyvezért egészsége iránt érdeklődött, ilyen udvarias választ kapott: *„Mi gondod, eb, tenéked, az én egészségemre? Ki küldött, mondd meg!”*

1665. november 23-án Apafi Mihály követeit így fogadták: *„Hol, ebek, az adó?! Eredj, eb, írd meg a fejedelemnek, hogy bizony hadak mennek reá elpusztítván az országot; magát, mint ebet, kötve hozzák hatalmas császár elébe. Megvállik akkor, melyik lyukba buván marad meg”.*

Ekkor tehát már nemcsak a követ, hanem már maga a „független” és „a magyar szabadságot” fenntartó fejedelem is „eb”.

Ugyancsak Apafi követét 1665. augusztus 24-én még köszönni se engedte a nagyvezér, mikor megjelent előtte. *„Hol az adó, miért nem hoztad el?!”* – förmedt rá, mihelyt száját szóra akarta nyitni. A kihallgatás befejeztét pedig ezzel a diplomatikus finomsággal adta tudtára: *„Menj ki az ajtón!”*

1671-ben még amolyanabbul járt Daczó János követ Ugyanis *„a köszöntést végezvén négy erszény pénzt adata a kerevetire s leveleket is megadá, azonban kezdé követségét mondani... elfordulván még a szemei is (a vezérnek) kiűzé a követeket, hazug pogányoknak mondván”.*

1673-ban Szilvási Bálint és Rozsnyai Dávid követet *„kicokigatá [kikergeté] a házból előle”.*

Ha a követek nem vitték magukkal az egész évi adót, hanem csak egy részét, gyakran le is zárták őket. *„Mondjátok meg a fejedelemnek és az országnak – mondta a vezér Barcsay Ákos fejedelem követének, Bánffi Zsigmondnak –, megszerezzék a pénzt és beküldjék, mert magunk személyünk szerint megünnözzük rájuk és porrá tesszük!”*

Tekintettel az ázsiai korrupcióra, még az adónál is fontosabb volt a sáp. Még ha az adót nem vitték is a követek, sápot még akkor is vittek, sőt – engesztelésül éppen akkor kellett ezt vinni legjobban. A díván ülő basák fejenként 200-200 tallért szoktak kapni. Enélkül a követség sikeréről szó se lehetett. De még ennél is fontosabb és elengedhetlenebb volt a térdet-fejet hajtás, az európai önértetnek európai szokás szerint egyenesen túrhetetlen megalázása. Ez az oka annak, hogy a törökkel csak azok tudtak okosan bánni, akik alulról jöttek, akik egyszerű származásúak voltak: Fráter György és Bethlen Gábor. Akik már nagyúrnak születtek, mint Báthory

Zsigmond, Báthory Gábor vagy II. Rákóczi György, mind rossz viszonyban voltak vele, de velük aztán el is bánt.

A követeknek kaftánba (tehát töröknek) kellett öltözniük, ha a szultán elé akartak járulni és a szultán köntöse szegélyét meg kellett csókolniuk. 1634 óta pedig már a szultán előtt a földre kellett borulniuk és a földet kellett csókolniuk az erdélyi követeknek. De hogy már Bethlen idejében is a magyar önértet milyen megtagadására volt szükség, hogy valaki erdélyi követ lehessen a portánál, láthatjuk abból a levélből, melyet Bethlen Korláth István és Balassi Ferenc követeinek arra a jelentésére írt Konstantinápolyba, melyet fentebb idéztünk. Itt Bethlen többek közt ezt is írja, mint a törökkel való érintkezésben szakértő: *„Senkinek nem engedi török császár maga kezeit illetni, hanem lábfeje felett való részit köntösinek adják a követeknek megcsókolásra, de azt is nem szabadon, hanem rabul kezöket megfognán”*.

Pedig hát Erdély legelőkelőbb nemzetségeinek tagjai, az Apafiak, Aporok, Bánfiak, Bethlenek, Balassák, Barcsaiak, Gyulaiak, Hallerok, Inczédiak, Huszárok, Jósikák, Mikék, Rédeiek, Toldalagiak szoktak erdélyi követek lenni.

Mi lett volna nálunk, ha nekünk Bécsben kellett volna így megalázkodni, ilyen rabszolga módra viselkedni? Igazán sajátságos azonban, hogy az erdélyi főnemességnek Konstantinápolyban ez annyira nem fájt, hogy nyoma se maradt annak, hogy ezen megbotránkoztak vagy felháborodtak volna vagy hogy önértetüket valami nagyon sértette volna. (Láttuk, hogy Bethlen is milyen természetességgel veszi tudomásul, hogy a szultán köntösének „lábfeje felett való részit” kell csókolgatniuk a magyar nemeseknek, de – annak jelképezésére, hogy ők a szultán rabjai – ezt se tehetik szabadon, hanem egy török fogja addig a kezüket.)

Sajátságos, hogy ugyanez idő alatt mégis Erdély „tartotta fenn” és jelképezi számunkra még ma is „a magyar szabadságot”. Annak sincs semmi nyoma, hogy az erdélyi főnemesség emiatt ódzkodott, szabadkozott volna a portai követség vállalásától.

A földre borulást és a szultán színe előtt a föld megcsókolását oly szigorúan megkövetelték az erdélyi követektől a szultánt környező basák, hogy ha nem csinálták elég gyorsan, ők maguk nyomták a földre őket kétszer is egymás után. 1668-ban például a kövér, nagypocakú Nagy Tamás volt az egyik követ. Követtársai már előre félték, hogyan tud majd ez a

szultán előtt földre borulni. A dolog sokkal könnyebben ment azonban, mint gondolták, mert a szultán környezetében levő igazhívók meg se várták, hogy maga kísérletezzék, hanem „*kétszer lenyomták a szokás szerint (!) a földre*”.

Egyedül csak II. Rákóczi György mert ezen, a keresztény emberi méltósággal össze nem egyeztethető megalázás ellen tiltakozni. Országával együtt gyalázatnak tartja, mondta, hogy alattvalói a földet csókolják. El is tiporta a török országgal együtt.

Mikor már Erdély követei a földet csókolták, attól (1641-től) kezdve a török már a Habsburg-császár követeitől is kezdte megkövetelni, hogy legalább a szultán köntösét ők is megcsókolják. Izdenczi azonban, I. Lipót követe, ez ellen is tiltakozott s mikor a szultáni kihallgatáson ennek ellenére is az egyik basa a szultán köntösét megcsókolásra a szája elé tartotta, csak meghajolt, de meg nem csókolta. Mivel mást nem tehettek, a törökök is megelégedtek legalább a megcsókolás látszatával.

Az erdélyiek – sajtáságosan – éppen az ellenkezőre mutattak hajlamot: ők lassacskán úgy megszokták, sőt megszerették a szolgaságot, hogy egyenesen túlságba vitték. Már nemcsak a szultán és a nagyvezér, hanem még a díván ülő basáknak is „kinek kezét, kinek köntösét” csókolgatták, míg végre a túl nagy önérzetlenséget még a nagyvezér is megsokallta s 1642-ben megüzente Serédi István főkövetnek, hogy elég ha a követség tagjai az ő kezét megcsókolják, a basák kezének csókolgatása felesleges. (Szádeczky-Kardos Lajos: Magyar követek tárgyalása a Fényes Portán. A Nagymagyarország című folyóirat 1929. áprilisi számából való összes ide vonatkozó adataink.)

Az embernek az esze megáll, hogy a közmondásosan nagy magyar önérzettel, sőt büszkeséggel még ez is összeegyeztethető volt és éppen abban az Erdélyben, mely nálunk állítólag mindig a vastagnyakúságot képviselte s ahova még tőlünk is menekülni szoktak azok, akiknek vastag volt a nyakuk ahhoz, hogy a bécsi „zsarnokságot” eltűrni tudják.

Mikor csókolta valaha kezét a bécsi udvarban Hoffmannak vagy Lobkowitznak, Khevenhüllernek, Hochnernek, Portiának, Kaunitzknak vagy Metternichnek magyar főnemes? (Illetve Metternichnek egyszer egy magyar főnemes valóban kezét csókolta, de ez a magyar főnemes Széchenyi István volt, a legnagyobb magyar s természetesen nem azért csókolta neki

kezet, mert a szája elé tartotta, mert akkor ellökte volna onnan, hanem Metternich jelleme és esze iránti tiszteletből egyszer.)

Mi lett volna itt nálunk, ha Bécsben az osztrák vagy cseh udvari méltóságok magyar főnemesektől kézcsókot követeltek volna? Érthetetlen, hogy Erdélyben viszont a nagyvezérnek kellett megtiltania a basák kezének csókolását a legelőkelőbb magyar főnemesi családok tagjainak. A Bécsbe járó magyar főnemesek mégis „aulikusok” voltak és szolgálalkú hazaárulóknak tartották őket (különösen Erdélyben), Erdély magyarjai pedig ma is, mint a magyar önérzet, szabadság, függetlenség és öncélúság büszke lovagjai élnek a magyar emberek emlékezetében.

Hogy nemcsak a Habsburgok osztrák és cseh alattvalói szereztek hazánk ügyeire befolyást azon a címen, mert hazánk védelméhez hozzájárultak, hanem megtették volna ezt azok a cseh, német és osztrák protestánsok is, akik Bethlen szövetségesei voltak s így a Habsburgok esetleges bukása esetén az ő helyükbe léptek volna, ezt nem kell bizonyítani azok számára, akik csak egy cseppet is tudnak elfogulatlanul gondolkodni. Akik erre nem képesek, azok számára okoskodás helyett íme egy történelmi adat.

Az a Frigyes pfalzi választó, aki később Bethlennel szövetségben néhány hétre a csehek „pütkösdi” királya lett, mikor Bethlennel még csak tárgyaltak a szövetségről, már arról álmodozik főtanácsadójával, Anhalti Keresztéllyel, hogy őt nemcsak a csehek, hanem a magyarok is megválasztják majd királyuknak. De hogy milyen ágról szakadt szegény kis ország voltunk mi akkor, mutatja, hogy mindjárt azt is hozzátette, hogy haszna ugyan egyelőre alig volna belőle, de azért mégis elvállalja, mert „Isten egyháza érdeke” a dolog. Ha aztán – szövi tovább álmaikat – Magyarország – mint nyolcadik választófejedelemség – belépne a német birodalomba, akkor a nyolc választófejedelemség közül egyszerre három (a pfalzi, a cseh és a magyar) lenne az övé, tehát alapos reménye lehetne arra is, hogy császárrá is őt és utódait választják. A magyar korona elfogadásával járó sok bajt és költséget tehát részéről csak ezért lenne érdemes vállalni.

Látjuk tehát, hogy míg a Habsburgoknak még 400 év alatt se jutott eszükbe, hogy Magyarországot, mint választófejedelemséget a német birodalom részévé tegyék, pedig ez számukra is könnyebbé tette volna a császárválasztást (Habsburgi Rudolfnak ez eszébe jutott, de ne feledjük,

hogy akkor a Habsburgok még nem voltak királyaink, annál kevésbé tettek esküt a magyar függetlenségre), ellenben a protestáns, magyar „szabadsághóssel” szövetkező protestáns német királyjelöltnek ez már akkor eszébe jutott, mikor még meg se választották. Nagyszerűen sejthetjük belőle, milyen lett volna a mi Bethlen kivívta szabadságunk és függetlenségünk.

Hát még ha hozzávesszük azt is, hogy ezzel az Anhalti Keresztéllyel, mint protestánsnal és Habsburg-ösellenséggel már Bocskai is tárgyalásokat akart folytatni abból a célból, hogy szövetségesnek megszerezze, ő azonban akkor még szóba se állt Bocskai megbízottaival. Olyan lesújtó véleménye volt rólunk ugyanis, hogy a magyarokkal nem lehet „német becsülettel” tárgyalni, mert megbízhatatlanok. (Chlumecky: Carl von Zierotin und seine Zeit, 1862., 369. o.) Hogy pedig az a Pfalzi Frigyes, aki királyunk akart lenni a Habsburgok helyett, ki volt, azt megtudhatjuk e kor egyik legalaposabb külföldi ismerőjétől, Rittertől. *„Szavait – írja róla – nem lehet elolvasni anélkül, hogy az álnokságtól, mit lehelnek, el ne rémüljön az ember”.* (Ritter: Die pfälzische Politik und die Böhm. Königswahl von 1619. Hist. Zeitschrift, 1897. N. F. 43, 239. o.)

Látjuk tehát, hogy arról, hogy Bethlen felkelése siker esetén Magyarország teljes függetlenségét szerezze vissza, sőt csak hogy akár csak valamivel is függetlenebbé tegye, szó sem lehetett. Csak sérelmek orvoslásáról lehetett volna szó, de viszont olyan kevés sérelmük, mint Bethlen támadásakor, talán még sose volt.

A nádori szék be volt töltve (sőt a nádor, Forgách Zsigmond, mint protestáns, mindjárt át is állt Bethlenhez); a szentkorona itt volt az országban (rögtön Bethlen kezébe is került); idegen csapatok nem voltak az ország területén (emiatt hetek alatt Bethlen kezébe is került az egész ország, s ő azonnal ott állhatott az osztrák határon).

II. Ferdinánd az országgyűlés összehívását előíró magyar törvényeket is annyira megtartotta, hogy noha az őt megválasztó és megkoronázó országgyűlés 1618-ban volt, Bethlen első támadása pedig 1619 őszen, II. Ferdinánd arra már egy újabb országgyűlést is tartott (1619 tavaszán).

Soha úgy meg nem tartották tehát a Habsburgok a magyar alkotmány minden előírását, mint éppen ekkor. Hogy Bethlen mégis éppen ekkor ragadott fegyvert, az azért volt, mert a cseh protestánsok éppen ekkor lázadtak fel; mert éppen ekkor tört ki a harmincéves háború, melyhez a

német protestánsokon, Németalföldön és Franciaországon kívül még az akkor még többségükben protestáns osztrák örökös tartományok is csatlakoztak s így királyunk hatalma a legnagyobb veszélyben forgott s ezért Bethlennek a győzelemre éppen ekkor volt a legbiztosabb kilátása.

De hát királyunknak is éppen ekkor esett volna a legjobban, ha hűséges magyar hívei megtartották volna azt az alattvalói esküt, melyet csak egy éve, hogy letettek kezébe, mikor királyukká koronázták és amikor az eskü viszonzásaként ő is hitlevelet adott és megesküdött a magyar alkotmány megtartására. „Hű” magyarjai azonban a legelső kínálózó alkalomra (pedig ugyancsak hamar kínálkozott) már megszegték esküjüket, sőt nemcsak melléje nem álltak a bajban, mint ezt az alattvalói eskü megkövetelte volna, hanem még csak semlegesek se maradtak a küzdelemben: ellenségei sorában harcoltak, sőt velük előre szövetséget is kötöttek.

S azt se mondhatjuk el mentségükre, hogy a király is megszegte esküjét, tehát ezért minket se kötelezett a mi eskünk, mert hiszen alig megesküdtünk II. Ferdinándot, mindjárt fel is lázadtunk ellene, tehát neki még időt se adtunk arra, hogy ő is megszeghesse esküjét. Ő az esküjét, még ha akarta volna se szeghette volna meg, mert trónra lépte óta mást se látott maga körül, mint csak ellenséget s csak nem örült meg, hogy ilyen válságos helyzetben még azokat is eltaszítsa maga mellől, akik akkor még nem voltak ellenségei, a magyarokat?

E viselkedésünkkel egyszer s mindenkorra eljátszottuk azt a jogunkat, hogy Habsburg-királyunktól esküje megtartását követelhesük vagy esküje megszegését szemére hányhassuk, Mert ha mi csak ennyit adtunk a neki letett eskünkre, akkor, mikor azt hittük, hogy megszegése nekünk előnyös, vajon milyen jogon követeltük tőle, hogy viszont ő tartsa meg az esküjét akkor is, mikor ő van fölényben s mikor neki van alkalma arra, hogy az alkotmánytól rá szabott megkötésektől megszabadítsa magát?

II. Ferdinánd ennek ellenére is legyőzte minden ellenségét, Bethlen Gábor önzése azonban megfosztotta a nemzetet attól a becsülettől, hogy frissen letett esküjét megtartva bajba került királya trónját megvédje. Sőt egyenesen azzal a gyalázzal tetézte, hogy alig elhangzott esküjét egyenesen lábbal tapodva azonnal ellenségei sorába állt és szövetkezett ellene törökkel és lázadó protestáns alattvalóival egyaránt.

Én se mondom, hogy II. Ferdinánd a magyar nemzetnek az esetben, ha hűségesküjét becsülettel megtartotta volna és a bajban melléje állt volna,

hálából visszaadta volna teljes függetlenségét, még kevésbé, hogy neki adta volna a vezető szerepet a Habsburg-birodalomban. Láttuk ugyanis, hogy ez nem tőle függött, sőt a viszonyok ezt még a császár számára is lehetetlenné tették, mert hiszen minden az ország gazdasági erőforrásaitól függött. A császár hálája és jóakarata nem tehetett volna Magyarországot kis csonkaországból hirtelen nagy országgá; szegény, kifosztott országból gazdag, nagy pénzügyi erőforrásokkal rendelkező nemzeté s a kipusztult magyarok helyett se varázsolhatott elő újabb milliókat, akik az ország érdekeit ellenségei ellen megvédjék. Mindezek nélkül pedig Magyarország semmiképpen se lehetett volna II. Ferdinánd birodalmának vezetőállamává.

Mit csinálhatott volna itt a II. Ferdinándtól hálából függetlenné tett Magyarország a maga másfél millió lakójával, 80, sőt néha csak 30 ezer forintos évi adóbevételével, de békeévekben is évi 1.500.000 forintos hadikiadásával itt, a török világbirodalom közvetlen szomszédságában és a nyugatot rohamozó török országútjában? Nem elveszett országrészei felszabadításához, hanem még meglévő kis birtokállománya és népe megvédéséhez is mindenképpen idegen segítségre szorult. Így meg hogy lehetett volna független, vagyis önrendelkező?

II. Ferdinánd hálája már csak azért se nyilatkozhatott volna meg ilyen, a nemzetjövőjére döntő és kézzel fogható rögtöni eredményekben, mert hiszen ő még abszolút uralkodó se volt, aki osztrák vagy cseh alattvalóinak pénzével s vérével szabadon rendelkezett (hogy a német birodalomban való rendelkezéséről ne is szóljunk). Az abszolutizmus kora ugyanis csak jóval későbbben kezdődött. Ebben az időben a Habsburg császár még Ausztriában, Stájerban és Csehországban se tehetett semmit a rendek és tartománygyűlések beleegyezése nélkül.

Pedig hát azokat a kényszerítő erővel működő tényezőket, amelyek az akkori Magyarország önrendelkezési jogának megcsorbulását okozták, még egy abszolút hatalmú uralkodó se szüntethette volna meg vagy hagyhatta figyelmen kívül. Még annak is tekintetbe kellett volna vennie az erőviszonyokat s a gazdasági helyzetet és a birodalmat alkotó országok közül még annak is arra az országra kellett volna támaszkodnia és azt vezető szerephez juttatni, amelytől nagyhatalmi állásához a gazdasági erőforrásokat kapta.

Még gondolatnak is képtelenség, hogy az osztrákok, csehek és németek csak a pénzt adják, de viszont azzal a pénzzel, amit ők adnak, mi

rendelkezzünk. Hogy ők idejöjjenek a török ellen harcolni és meghalni, a harc költségeit is ők fedezzék, fegyvereikről is ők gondoskodjanak, az élelmet is, amit mi adunk, megfizessék, de azért mégis ők csak közlegények vagy legfeljebb alantas tisztek lehessenek e seregben azon a címen, mert a sereg Magyarország területén harcol s mivel Magyarország független, önrendelkező ország s erre a császár, mikor Magyarország királyává koronázták, meg is esküdött, a sereg vezéreinek kijelölése csakis Magyarország joga lehet.

Lehetetlen volt, hogy a kipusztított népű, elszegényedett s éppen szegényesége és az állandó harcok miatt kultúrában is a nyugati államok mögé süllyedt Magyarország parancsoljon, a gazdag és népes Német Birodalom, Németalföld Habsburg része, Csehország és az osztrák örökös tartományok pedig csak a pénzt és a vért adják anélkül, hogy beleszólhatnának abba, hogy a pénzüket mire fordítják és hogy eltékozzák-e vagy pedig okosan használják fel. (Ha ugyanis ebbe ők is beleszólnak, akkor már Magyarország nem független, nem önrendelkező ország, tehát a Habsburg-király már megszegi koronázási esküjét, mert hiszen a háború Magyarország területén és Magyarország felszabadításáért folyt, békében pedig Magyarországot és Magyarország népét védték azok a végvárok, melyek fenntartására a külföldiek a pénzt adták.)

Azt mondtam előbb, hogy a Habsburgok külföldi alattvalói nemcsak a pénzt, hanem a vért is adták. Még ebben se túloztam, mert ha annyi magyar talán volt is, hogy a végvárok őrsege békeévekben tisztán magyarokból is kikerülhetett volna, azt már semmiképpen se mondhatjuk, hogy a felszabadító háborúk idején, meg akkor, mikor a szultánok 2-300.000 főnyi sereggel hódító háborúkat vezettek, a 80-100 ezres keresztény seregeket is tisztán magyarokból ki lehetett volna állítani. Nekünk egyébként is majdnem az egész seregünk lovasságból állt, tüzérségünk pedig egyáltalán nem volt.

De azt is látni fogjuk, hogy nemességünk egyáltalán nem tódult a zászlók alá még akkor se, mikor Zrínyi, a költő volt a vezér; alig vettek részt magyarok még a szentgotthárdi csatában is. Mikor pedig a török Thököly felbujtására Bécs ellen vonult, noha ez volt a kezdete annak a hosszú, dicső háborúnak, mely hazánknek a török alól való felszabadulását hozta meg, még azok a magyarok is szétoszoltak és hazavonultak, akik előtte már a zászlók alá álltak. Mindezt annak ellenére tették, hogy

Eszterházy Pál, az „aulikus” nádor, annyira a jövőbe látott, hogy előre megmondta „vitéz” honfitársainak, hogy ez a harc Magyarország hön várt felszabadításának kezdete.

II. Ferdinánd tehát a függetlenségünket még az esetben se adhatta volna vissza, ha bajában nem ellenségei számát szaporítottuk volna, hanem alig letett eskünknek megfelelően életünket és vérünket adtuk volna királyunkért és a Habsburg házért.

De hogy ha ez megtörtént volna, őszintén hálás lett volna érte nemcsak maga II. Ferdinánd, hanem a későbbi Habsburgok is, az bizonyos, Mária Terézia, aki ezt a segítséget később megkapta tőlünk, annyira hálás volt érte, hogy még a halálos ágyán is emlegette és köszönte, pedig ő is csak vért kapott tőlünk, pénzt már nem, sőt még zabot se (avenam non). Sőt még vért is csak az első lelkesedés mámorában, a háború második felében már alig, a hét éves háborúban pedig még kevésbé.

Aki azonban Mária Terézia részéről is hálátlanságot emleget, mert hálából nem állította fel azonnal az önálló magyar hadsereget, pénz- és külügyet, az egészen gyerekes értetlenségről és tapasztalatlanságról tesz tanúságot. Ezt ugyanis már akkor megtenni még neki se állt hatalmában, noha ő már abszolutista uralkodó lett. Legfeljebb, ha magára haragítja többi országait, melyek gazdasági erőben akkor még három-négyszer annyit jelentettek, mint Magyarország. Ezt csak akkor tehette volna meg, ha egyúttal le is mond róluk és csak Magyarország királynője lesz (amint hogy jöjjön nem is volt más, mert német császár nem ő volt, hanem a férje).

De viszont akkor meg mi haszna volt, hogy a magyarokhoz fordult és azok meg is segítették, ha országait így is csak elvesztette volna? Hiszen így ott lett volna, ahol a mádi zsidó. (Magyarország koronáját ugyanis még ellenségei se akarták tőle elvenni. Minden tartományára pályázott valaki, csak Magyarországra nem.)

De ilyen hálával Magyarországon se segített volna semmit, sőt csak ártott volna neki (még akkor is, ha többi országai is megmaradtak volna, de csak perszónalunióban lettek volna a függetlenné vált Magyarországgal). Ez esetben ugyanis a gyöngye, mert akkor még be nem telepített és a nemesség adómentessége és az ipari városok hiánya miatt szegény, de ugyanakkor mindenkitől független, önrendelkező Magyarországnak természetesen a kiadásait is önmagának kellett volna fedeznie s ellenséges támadás esetén védenie is egyedül csak a maga erőforrásaiból kellett volna magát. Pedig

hát ekkor már kezdett jelentkezni az orosz cár, mint az összes szlávok, sőt az összes görögkeletiek pártfogója, tehát hazánk lakosságának is majdnem fele kezdett már feléje kacsingatni.

Minél hazafiasabbnak tartjuk magunkat, annál hajlamosabbak vagyunk annak elfelejtésére, hogy Ausztriával való közös háztartásunknak már akkor is, mikor még ez önrendelkezésünk kárára volt, nemcsak hátrányai, hanem előnyei is voltak és hogy az előnyök sokkal nagyobbak is voltak, mint a hátrányok. Az a Habsburg-birodalom, melynek mi jogilag ugyan nem, de tényleg tagja voltunk, nemcsak önrendelkezési jogunktól fosztott meg bennünket, hanem védett is bennünket. Hogy Nagymagyarország egész a XX. századig, egész addig, míg a Habsburg-monarchia fennállott, megmaradt, azt egyedül az osztrák „elnyomás”-nak köszönhetjük. Mihelyt (1918-ban) a Habsburg-birodalom megszűnt, Nagymagyarország is megszűnt.

A Nyugat Magyarországon lakó németek, Ausztriához, a felvidéki tótság Csehországhoz, három milliós oláhságunk Romániához, szintén három millió délszlávunk Szerbiához húzott, mögöttük pedig ott állt száz milliós oltalmazójuk, a minden oroszok cárja. Ennyi ellenséggel szemben és ilyen nemzetiségi megoszottsággal csupán önerőnkre hagyatkozva majdnem lehetetlen lett volna megőriznünk ezer éves határainkat, de a Habsburg-birodalom keretében és annak fegyveres oltalma alatt meg tudtunk őrizni mindent egész az utolsó faluig.

Feltűnő és érdekes, hogy ezer éves határaink megszűnésének ideje a legpontosabban összeesik a Habsburg-monarchia fennállásának és a Habsburgok magyar királysága megszűnésének idejével. A kettő nemcsak ugyanabban az évben, hanem úgyszólván ugyanabban a hónapban vagy hétben szűnt meg. Mihelyt a Habsburgok hatalma összeomlott, vele egy időben, 1918-ban, összeomlottak az ezer éves Magyarország határai is.

Azok a magyarok, akik nem voltak magyar fajúak és ajkúak, csak addig maradtak magyar állampolgárok, amíg a Habsburgok Magyarország királyai voltak. Mihelyt a Habsburgok elvesztették Magyarországot, Magyarország is elvesztette nemzetiségeit, de még magyarságának egyharmadát is, azokat, akik nemzetiségi vidékeken laktak. Később az elveszettek egy része visszakerült ugyan hozzánk, de csak egészen rövid időre, aztán megint újra elvesztek. Nem tudtuk őket tartósan megtartani. Nem volt erőnk hozzá.

Akaratunk ellenére is bele kellett sodródni a második világháborúba is, pedig akkor már azokkal a németekkel, akik miatt bele kellett sodródni, nem volt közös uralkodónk, hanem már „függetlenek” voltunk. Jó lecke volt ez nekünk (csak legalább okulnánk belőle), mert megtudhattuk belőle, hogy az Ausztriától való elszakadás nem olyan csodaszer, mely minden bajunkra orvosság (azelőtt ugyanis ezt gondoltuk), és hogy ha a Habsburg monarchiától függetlenek leszünk, az még nem jelenti számunkra még a németektől való tényleges függetlenséget se, annál kevésbé az önrendelkezést, sőt jelenthet sokkal nagyobb szolgásgát is annál, mint amilyenben a monarchiában volt részünk.

Míg a monarchia „elnyomott” tagja voltunk, szinte ezredévekben gondolkoztunk. Akkor nem változtak a határaink úgyszólván minden öt évben, de a valutánk is olyan szilárd volt, hogy hosszú évtizedek alatt a legnagyobb ingása is csak néhány filléres volt. Akkor mindenben szinte változhatatlanok voltunk. S most?

Ha Bethlen teljesen győzött volna, már 1600 után kezdődött volna meg ez az ingóság, ez a változékony, ez a homokra épített vagy cseppfolyós állapot, nem pedig csak 1918-ban. De ha már Bethlen idejében megkezdődött volna, hol lennénk ma már?

Milyen lelkiismeretlenség volt tehát Bethlentől szabadságharcot kezdeni, mely győzelem esetén se ígért semmit s melyre a nemzetnek sose volt annyira kevés oka, mint éppen ekkor! Nem voltak ekkor nemzeti sérelmeink. Hogy idegen csapatok voltak hazánk területén, láttuk már, hogy az adott körülmények között ezt nem tekinthettük magunkra nézve sérelemnek.

Mikor azonban Bethlen fegyvert ragadott, még idegen csapatok se voltak az országban. Idegen csapatokat csak Bethlen felkelése miatt, tehát ennek megtörténte után hoztak be az országba. De még többet hozott be belőlük maga Bethlen: törököket is, tatárokat is, Mansfeld, a weimari herceg és a jägendorfi örgróf egy-egy német seregét, de ő maga is sok német zsoldost is tartott.

Bizonyára nem azért, mert a magyarok túlságosan lelkesen és igen tömegesen szolgáltak seregében. De ezzel Bethlen maga is bizonyítja egyúttal még azt az iménti állításunkat is, hogy mivel a magyarok úgyszólván mind lovasok voltak, tüzérségünk azonban egyáltalán nem volt, egyedül csak velük, idegenek, németek nélkül nem is lehetett akkor

háborút vezetni. De ha így áll a dolog, akkor hogy kívánhatjuk a Habsburgoktól, hogy csak ők viseljének nálunk háborút németek nélkül s ráadásul még német pénzen? Hogy lehet e téren bűne a Habsburgoknak az, ami még Bethlen Gábornak se bűne, aki a maga pénzén harcolt a németek ellen s mégis németekkel?

A nemesi szabadságot se kellett Bethlennek megvédenie, mert akkor azt itt a világon senki se bántotta. Látjuk majd Deák Farkassal kapcsolatban, hogy az erdélyi főnemesek (s természetesen a magyarországiak is) rendszeresen megsértették ezt a nemesi szabadságot, ők tartottak rendszeresen váraik börtöneiben megbilincselve magyar nemeseket.

Gyakran megsértette a nemesi szabadságot maga Bethlen is, mert ő is törvényes eljárás nélkül s anélkül, hogy akár csak utólag is bíróság elé állította volna őket, tartott börtönben száz vezetőket, mikor nem jó viszonyban volt velük és fogságra vettette seregének nem egy kapitányát is. (Gindely: Okmánytár, 267., 270. o.; Bethlen politikai levelei, 262-263. o.)

A nemesi szabadság megsértésével börtönbe vettette Eszterházy Dánielt, sőt a saját kancellárját is csak azért, mert Thurzó Imre olyan levelet írt neki, melyben a béke megkötését kívánta akkor, mikor Bethlen még nem kívánta. Jellemző, hogy nem Thurzó Imrét tartóztatta le, aki a levelet írta (az ugyanis túl nagy úr volt ahhoz és ezért Bethlen sokkal jobban rászorult, semhogy magára merte volna haragítani), hanem helyette azt, akinek írta.

Börtönbe vetette még Kornis Zsigmondot is csak azért, mert nagyon népszerű volt s ezért őt emlegették Erdélyben Bethlen jövődó utódául. Pedig maga is annyira becsülte azt, akit féltékenységében jogtalanul börtönbe vetett, hogy halálos ágyán őt, a börtönben ülőt, is megkérte, hogy legyen majd tanácsadója özvegyének, mint utódának. Látjuk tehát, hogy ez a szabadsághős Bethlen olyan türelmetlen és önkényes zsarnok és törvénynek, alkotmánynak, nemesi szabadságnak olyan semmibe vevője volt, amilyent Habsburgban egész négyszáz éves magyar történetünk folyamán se találunk.

A magyar hazafias propaganda azonban olyan eredményes, hogy fentebb még magam is arra gondoltam, hogy a pápai államtitkár Bethlenről adott jellemzésében a „superba tirannide” kifejezés kissé túlzó, tehát igazságtalan, mert az kétségtelen, hogy Bethlen gőgös zsarnok azért még se volt. Pedig hát aki olyan rendszeresen sértette meg a nemesi,

szabadságokat, akinek volt szíve törvénytelenül egy Eszterházy Dánielt (aki pedig még testvére, Miklós, megtérése és katolikus vezérférfitűvé emelkedése után is ragaszkodott családjá protestáns vallásához), sőt régi benső hű emberét, Péchy kancellárt, sőt még Kornis Zsigmondot is törvénytelenül letartóztatni; aki dühtől toporzékolva követelte Thurzó Szaniszlónak, Magyarország nádorának kivégeztetését azért, mert róla becsmérőleg nyilatkozott, azzal szemben bizony nem túlzás, annál kevésbé igazságtalanság a „büszke zsarnok” név használata. Jósika Zsigmond is „nagy véletlen haragja miatt a fejedelemnek” kénytelen volt kibujdosni s földönfutóvá válni. Vajon hosszú négyszáz éves uralmuk alatt melyik Habsburg királyunkról olvastuk, hogy dühbe jött s ilyenkor a haragja elől menekülnie kellett és magyar hazáját elhagynia annak a magyar főnemesnek, akit haragja sújtott?

Hát azt, amit most idézek, írhatta-e más, mint egy „gőgös zsarnok”?

„*In Szombat (Nagyszombat) 27. Novembris Gabriel*” aláírással írta ezt Bethlen akkor, mikor a katolikus liga Fehérhegynél tönkre verte cseh szövetségeseit s erre persze Bethlen magyar hívei között is nagy riadalom keletkezett. Világos ugyanis, hogy őt az esküszegő magyarok nem meggyőződésből, hanem csak érdekből vagy a legjobb esetben kénytelenségből szolgálták. A levelet a szepesi kamara tanácsosainak írta Bethlen s noha a címzettek bizonyára nem parasztok, hanem magyar nemesek voltak, mégis milyen hangon ír nekik:

„*Mint látom, elvötte Isten szívetek bátorságát mindnyájatoknak... Ne féljete oly igen... Énreám ne vessetek, ha miben incurráltok (ha bajba kerültök), hanem magatok asszonyember szívetek félelmének, mert ha akarnátok egyaránt, én nem híres kurva, hanem egy igazférfiú volnék; de egyedül én is csak egy ember vagyok.*” (Az ávósok is úgy szólították a hitük miatt börtönt szenvedő katolikus papokat: te kurva. Akkor nem értettem, hogy lehet egy férfit így szólítani. Most, mikor látom, hogy Bethlen is azt hangsúlyozza magáról, hogy ő nem az, egy kissé már értem.)

„*Az vármegyék ne késsenek, ne tétovázzanak; jöjjenek föl, mert valakit hon találunk post 5. diem Decembris, esküszöm az élő Istenre, hogy minden jószágát elfoglaltatom mindennek absque ullo respectu personarum (személyválogatás nélkül). Az dikátorok szedjék fel a dikát (adó) mind urakon, nemese ken, paraszton, mert sokakat felakasztatok közülök.*”

A végét, azt hiszem, a legjobb akarattal se lehet úgy értelmezni, hogy a felakasztás fenyegetése csak a legutolján mondottakra, tehát csak a parasztokra vonatkozik, az urakra és a nemesekre nem. Hiszen a nemeseknek ír és elsősorban tőlük függött mindaz, amit írt. Aki azonban megtartotta az alkotmányt és csak valamit is adott a magyar (azaz a nemesi) szabadságra, az magyar nemes embert semmiképpen se akasztathatott fel s különösen nem azért, mert nem fizette meg az adót, melyet az alkotmány szerint (és a Habsburgok „elnyomása alatt”) nemes embernek egyáltalán nem is kellett fizetnie, tehát nem is lehetett rá önkéntes beleegyezése nélkül kivetni.

Mutasson nekem valaki egész 400 éves Habsburg történelmünkéből csak egyetlenegy esetet is arra, hogy a „magyargyűlölő” és „magyarelnyomó” Habsburg király ilyen hangon beszélt Bécsben vagy ilyen hangon írt Bécsből magyar uraknak! Ez bizony ugyanolyan hang, mint amilyenhez Bethlen a török részéről volt szokva: ázsiai hang. A kérdéses levelet egyébként Szalay idézi „Eszterházy Miklós”-ában (I., 162. o.) s egykorú másolatban a Nemzeti Múzeum kéziratárában található 322. fol. hung. alatt.

De különösen kit vetett valaha egyáltalán törvénytelenül börtönbe és ki ellen használt ilyen hangot az a II. Ferdinánd, aki ellen Bethlen fellázadt, aki még Habsburg királyaink között is a legjámborabb volt, s aki, mint nemsokára látni fogjuk, annak a fehérhegyi diadalnak hírére, mely Bethlent e trágárságokra ingerelte, így fogadta: *„Istené legyen a dicsőség. Ezután még alázatosabb leszek, mint eddig voltam”.*

Pedig a rosszakaratúak se foghatják rá, hogy csak pózolni akart vele vagy népszerűséget szerezni, mert hiszen nem a nyilvánosság előtt, hanem gyóntatójának mondta, aki előtt nem pózolhatott, hiszen minden bűnét (ha volt neki), sőt még legtitkosabb gondolatait is tudta.

Olyan alkotmányos szabadság volt a Habsburg Magyarországon akkor, mikor Bethlen sorozatos felkeléseket tartott szükségesnek rendezni „a magyar szabadság” védelmére, hogy nemcsak minden évben volt országgyűlés, hanem – ami addig sose fordult elő – teljes hatalommal a nádor vezette az országgyűlést. S ezeken az országgyűléseken olyan tökéletes vélemény- és szólásszabadság volt, hogy talán már sok is volt a jóból.

1618-ban például, mikor II. Ferdinándot megválasztották és megkoronázták, nemcsak azt követelték a rendek, hogy ne csak királyt, hanem nádort is válasszanak, hanem még ahhoz is körömszakadtáig ragaszkodtak, hogy előbb kell megválasztani a nádort és csak azután a királyt.

Nekik királyra nincs szükségük – szolt a kihívó megokolás – de nádorra igen. Azzal fenyegetőztek, hogy ha nem így történik, ott hagyják az országgyűlést és hazamennek.

Ahol az alattvalóknak büntetlenül így lehet viselkedni az országgyűlésen, abban az országban nem elnyomás van, hanem egészségtelenül nagy a szabadság. Ott szabadosság uralkodik, ott forradalmi szellem van. Ezt egyébként az is bizonyította, hogy az új király kikiáltásakor még golyó is repült be azon az ablakon, amelynek közelében a király és Khlesl bíboros, a főminiszter, állt.

A király kénytelen volt személye ellen irányuló sértésnek tekinteni, hogy előbb a nádort kell megválasztani s csak azután lehet őt (hiszen eddig még abba se egyeztek bele a Habsburgok, hogy őket egyáltalán megválasztani lehessen), mégis csak hosszú idővesztéssel sikerült annyit elérnie, hogy az országgyűlés – mindössze 54 szavazattal 34 ellenében – végre nagy nehezen beleegyezett, hogy mégis előbb legyen a királyválasztás s csak utána a nádorválasztás, de csak azzal a feltétellel, hogy mindkettő ugyanazon a napon, sőt ugyanazon az ülésen meg történjék. Úgy is lett.

Meg kell azonban itt kérdeznünk, hogy szabadsághősnek vagy inkább romboló hatást kifejtő, felforgató forradalmárnak kell-e neveznünk azt az embert, aki ilyen állapotok között azért ragad fegyvert, hogy a „túltengő” királyi hatalmat megnyirbálja, a rendeknek pedig visszaszerezze elnyomott szabadságukat?

Az 1618 évi országgyűlés kétségtelenül mutatja, hogy őseink ez időben nemcsak szabadok voltak, hanem a királyt érezték szolgájuknak, akit minden áron meg akartak alázni. Annak ugyanis, hogy a királynál előbb válasszák meg a nádort, alkotmányos szempontból semmi jelentősége vagy értelme nincs. Az ilyen feltételhez való ragaszkodást másnak, mint a királyi tekintély megalázására való törekvésnek, nem lehet nevezni. Az az alattvaló pedig, aki királyát megalázni akarja, gonosz, felforgató, destruktív

ember. A király pedig, aki megalázni hagyja magát, báb. Viheti-e azonban valamire az a nemzet, melynek báb a királya?

Nálunk pedig még akkor is az országgyűlésnek majdnem fele ragaszkodott ahhoz, hogy előbb válasszák meg a nádort, mint a királyt, mikor már a király beleegyezett, hogy a nádorválasztás még az nap, rögtön a királyválasztás után meglesz. Lehetett-e hát az országgyűlés majdnem felének más célja, mint a királyi tekintély lerombolása vagyis ahhoz a gőgös hetvenkedéshez való ragaszkodás, hogy nekik királyra nincs szükségük, hanem csak nádorra?

Még csak arra se gondolhatunk, hogy talán ezek a mi őseink azért beszéltek így, mert köztársaságot akartak. Ez eszük ágában se volt. Akkor ez még egyáltalán nem volt divat. Még csak arra se gondolhatunk, hogy mást akartak királynak. Hiszen Bethlen királyságáról akkor még szó se lehetett, de pfalzi Frigyeséről se. De egyébként is mi célja lett volna, hogy az egyik német helyett válasszanak egy másikat? Legfeljebb az, hogy ez a másik nem katolikus volt, hanem protestáns. (De ez a protestáns a Pfalzban sokkal jobban elnyomta a katolikusokat, sőt még a lutheránusokat is – ő ugyanis maga kálvinista volt – mint a Habsburgok a protestánsokat. Hisz láttuk, hogy ők egész eddig nemcsak el nem nyomták őket, hanem még azt is eltűrték, hogy a protestánsok nyomják el a katolikusokat.)

Egyébként hogy nem szabadság, hanem anarchia volt az, mi ezen az 1618 évi országgyűlésen megnyilatkozott, mutatja az ülésterem ablakán behatolt golyó is. No meg az is, hogy Khlesl bíboros-minisztert – akit egyébként II. Ferdinánd se szeretett s hamarosan el is bocsátott – ugyanezek a magyar rendek ezen az országgyűlésen úgy megalázták, hogy soha életében nem látszott olyan lehangoltnak, mint ekkor. Ki se mert menni a szállásáról, mert egyenesen életéért aggódott. Tekintettel az említett golyóra, aggódását nem is tekinthetjük feleslegesnek.

Az országgyűlésről rajzolt képet még kiegészíti az, hogy II. Ferdinánd természetesen tekintélyes haderő kíséretében jött az országgyűlésre. (A rendek is mindig fegyveresen és fegyveresek kíséretében jelentek meg.) Hogy viselkedtek volna hát akkor, ha az új király csapatok nélkül jelenik meg „hű magyarjai” körében?

Az is érdekes, hogy ez az 1618-i gőgösen handabandázó nemességünk, miközben oly sértően kimutatta, hogy neki csak nádorra van szüksége, de királyra nem, azért „*a királyi családnak Magyarország iránt szerzett*

érdemeit, az országra tett költségeit” köszönettel elismerte s ezt is törvénybe iktatta. Annál csúnyább, hogy miközben ezt szóval elmondta, ugyanakkor a tetteivel éppen az ellenkezőt bizonyította magán az országgyűlésen is, egy év múlva pedig már Bethlen fegyveres felkelésével, melyhez bizony – szégyen-gyalázat! – legalábbis az elején főuraink nagy része önként, sőt egyesek egyenesen lelkesedéssel, csatlakozott.

De a Bethlen első támadását követő országgyűlésről is ezt jelenti haza a velencei követ június 18-i kelettel: *„Tutto passa strepitosamente et tutto riportando da una mattina all'altra impiegandi il resto del giorno in bere.”* (Minden a legnagyobb zenebonával megy, mindent máról holnapra halasztanak, a nap többi részét pedig ivással töltik el.) Június 25-én pedig: *„con solita confusione”* (a szokott összevisszaságban). De a komolyabb itthoniaknak is ugyanez volt a véleménye. Nagyszombat követe is ezt írja haza június 18-i kelettel: *„Ès így viszálykodnak maguk közt”*.

A rendek ezen az országgyűlésen követelték a magyar pénzügy és hadügy teljes függetlenítését az osztráktól. A király a titkos haditanácstól kért véleményt, hogy mit válaszoljon nekik. Az ezt a véleményt adta: *„Ha felséged a szükséges eszközökkel (értsd: hadierővel) rendelkezik, jogait fenntartsa; az eszközök hiányában pedig színleléshez kell folyamodni és a rendeknek általános kifejezésekben tudomására hozni, hogy felséged az előbbi állapotokat továbbra is fenntartani kívánja; utóbb kedvezőbb körülmények beálltával hatalmában álland szavait tetszése szerint értelmezni”*.

A derék, jólelkű király nem fogadta meg a tanácsot, nem folyamodott a „színleléshez”. Nem is értett hozzá. Helyette őszintén tudtára adta a rendeknek, hogy kívánságuk teljesíthetetlen. (Ezt a rendek maguktól is tudhatták volna, ha komoly államférfiak lettek volna.) A magyar érdekek és függetlenség megóvására azonban – tette hozzá a király – szívesen kinevez magyar ellenőrzőket is az illető közös pénzügyi és hadügyi hatóságokba.

Az a színlelés egyébként, melyet a haditanács ajánlott s amelyet II. Ferdinánd becsületes lelke visszautasított, még csak nem is hasonlítható ahhoz a hazugságaradathoz, melyet Bethlen alkalmazott Ferdinánddal (és mindenkivel) szemben s nemcsak akkor, mikor egy-egy válságos helyzetből kellett magát – mint most Ferdinándnak – kivágnia, hanem rendszeresen s okkal, ok nélkül. A haditanács ugyanis nem hazugságot, nem nyílt valótlan-ságot, nem rosszhiszemű ígéretet ajánlott, hanem csak kitérő

kifejezés használatát, mellyel okos embereket nem is lehet soha becsapni, mert azok rögtön látják, hogy ez még nem ígéret.

Láttuk azonban, hogy Bethlen a legnyíltabb, sőt leghajmeresztőbb hazugságokat használta tárgyalófelei félrevezetésére olyan kifejezésekkel, melyeket nem is lehetett másképp érteni. Amit Ferdinándnak ajánlott a haditanács, az diplomata ügyesség volt, amit Bethlen csinált, az csalás és szélhámosság, melyet csak akkor menthetünk, ha feltesszük, hogy a nagyon is okos Bethlen ekkor gyerek volt, aki öntudatlanul átengedte magát „játékos kedvének”, mint Szekfű is magyarázza, mely azonban olyan gyöngye kis magyarázat, hogy bizonyára maga Szekfű vette komolyan legkevésbé.

Az idegen hadak kivezetésének kérelmére Ferdinánd azt válaszolta, hogy bízva a nemzet hűségében kész kivezetni az idegen hadakat az országból (melyeket csak Bethlen támadása és vele kapcsolatban a magyarok hűtlensége miatt kellett az országba bevezetnie), csak Pozsonyban marad száz katona a korona őrzésére. Szeretné azonban, ha a rendek tekintetbe vennék a győri és a komáromi kapitány érdemeit és nem sürgetnék elmozdításukat.

Olyan elnyomás volt tehát ez időben, hogy a király, aki egyébként ezeket a kapitányokat fizette, mint maga hatalom nélküli egyén, csak közbenjárni mert értük azoknál a magyar rendeknél, akik nem fizették ugyan őket, de mégis ők rendelkeztek velük. A rendek azonban nem sokat adtak a királyi „protekcióna” és tovább is sürgették a két idegen kapitány elmozdítását. Csak a főpapok és főrendek erélyes közbelépése tudta nagy nehezen megakadályozni, hogy teljesen vissza ne utasítsák a király kérését.

A végeredmény aztán az lett, hogy az országgyűlés megkegyelmezett ugyan a komáromi kapitánynak, de csak azzal a kikötéssel, hogy a nádornak felette való katonai hatalmát el kell ismernie, úgyszintén azt is, hogy a magyar törvények őt is kötelezik. Ennek ellenértékeként viszont a király megígérte, hogy a győri alkapitányt, mihelyt e derék katona sérelme nélkül megteheti, el fogja mozdítani és helyébe magyart fog kinevezni.

Az idegen hadak teljes kivezetésének követelésekor Ferdinánd figyelmeztette a rendeket, hogy mi békében pénzt, háborúban pedig pénzt és katonát egyaránt kérünk a németektől. Hogy tehetjük azonban majd ezt, ha most, mikor pillanatnyilag nincs rájuk szükségünk, sértően megfosztjuk őket már bírt állásuktól és egyszerűen kiutasítjuk őket az országból? Mivel

azonban a rendek ezt az érvet nem fogadták el, megígérte, hogy mégis kiviszi őket az országból. A rendek megköszönték a király ígérését, de – de félénk elnyomottak lehettek! – azt kívánták, hogy a király ezt az ígérését még az országgyűlés tartama alatt foganatosítsa.

Így aztán foganatosította is rögtön s mivel utána megint hamarosan jött Bethlen újabb támadása, megint csak nem talált semmi ellenállásra s akadály nélkül masírozhatott Erdélyből egyenesen a morva határra.

Ekkor Ferdinánd Wallensteint küldte be ellene, de mire az ideért, arra már természetesen régen Bethlen volt az ország ura. A nádor katonai hatalmát azonban még a büszke Wallensteinnek is annyira tiszteletben kellett tartania, császára parancsára, hogy ő maga csak az idegen hadaknak parancsolhatott, a királyukhoz hű magyarok parancsnoka (akiknek száma Bethlen minden támadása után nagyobb lett) a nádor maradt, akivel Wallensteinnek, mint vele egyenrangú féllel kellett leveleznie és érintkeznie.

Lehet, hogy talán ez a megalázás is oka volt, hogy Wallenstein ettől kezdve annyira gyűlölte a magyarokat, hogy hazánkat „Schelmenland”-nak, csirkefogók országának, szidalmazta. Ő ugyanis azelőtt protestáns s így gógös német volt, nem pedig olyan alázatosan keresztény, mint a mindig katolikus II. Ferdinánd.

Mivel ebben az időben Bethlen állandó hitszegései miatt az idegen csapatok bentmaradhatásától úgyszólván Ferdinánd koronája függött, a nádor újra megpróbálkozott vele, hogy ezt az országgyűlés megengedje. A főrendek háza és a megyék, tehát a köznemesek, követeinek táblája külön szokott ülésezni és szavazni. Most Eszterházy nádor vegyes ülést rendelt el, mert így bizonyosabb volt a többség megszerzése. Így lett is volna vagy harminc főnyi többség, de a megyék követei ezt nem voltak hajlandók megengedni és a szavazás elöl ki akartak vonulni a teremből. Eszterházy erre is előre gondolt, mert a kivonulni akarók zárt ajtókat találtak.

Erre a követek elkezdtek kiabálni: Inkább meghalunk, mintsem a németeket befogadjuk! (Igazán nem kellett hozzá bátorság, mert hiszen jól tudták, hogy nem kell meghalniuk.) Olyan fenyegetően viselkedtek, hogy a nádor nemcsak az ajtókat nyitatta ki azonnal, hanem még ő maga is az idegen csapatok bentmaradhatása ellen szavazott, csakhogy a követek megbocsássák azt a „bűnét”, hogy az ajtókat be próbálta zárni előttük.

Mivel a király többi hívei nem voltak oly „bűnösök”, mint Eszterházy s így nekik nem volt szükségük a megijedésre, a 30 főnyi többség így is megvolt, a jó király azonban nem fogadta el ezt a jogilag talán érvényes, de mégis szokatlan eszközökkel elért győzelmet s kijelentette, hogy lemond kívánságáról és idegen csapatokat csak akkor hoz be, ha netalántán idegenből jövő támadás miatt szükség lesz rájuk.

Ilyen „elnyomás” volt tehát nálunk Bethlen Gábor idejében! Ezt az igazi szabadságot csak akkor tudjuk igazán méltányolni, ha Hitler, Mussolini, Rákosi Mátyás, Sztálin, Hruscsov vagy Kádár János mindig egyhangú országgyűléseire gondolunk. Rákosi Mátyás „szabadsága” alatt nemcsak minden országgyűlési képviselőt a párt nevezett ki, hanem még ezek is csak úgy szólalhattak fel, ha beszédüket előre elkészítették, előzőleg beadták a pártnak ellenőrzésre, ott kijavították; ami nem tetszett benne, kihagyták, amit akartak, pótlólag beleírtak s hogy a biztos egészen biztos legyen, még így se mondhatták el betéve, hanem a papírról kellett felolvasniuk. Mindezt ők maguk ismerték el az 1956 októberi szabadságharc után a Népszabadságban!

De „érdemdús életéért” milyen egyhangúan emelte a kormányzóhelyettesi székbe a magyar országgyűlés Horthy érdemtelen fiát is, noha általános ellenszenv kísérte a dolgot s maga a „kormányzóhelyettesi” méltóság is képtelenség volt, hiszen már maga a kormányzóság is helyettes volt, a király helyettese.

Micsoda szabadság volt ezzel szemben nálunk a jó II. Ferdinánd idejében! Pedig egyébként nemcsak ma van zsarnokság, hanem volt II. Ferdinánd idejében is. Például magát Bethlent épp úgy egyhangúlag választotta királlyá az országgyűlés, mint amilyen egyhangúak voltak Hitler, Sztálin vagy Rákosi Mátyás „országgyűlései”. Azt hiszem, nemigen lehet annak eldöntésében habozni, hogy Bethlen királlyá választása a nagy egyetértés és lelkesedés miatt volt-e olyan egyhangú vagy pedig a terror miatt. Bocskai azzal a megokolással utasította vissza a királyi kinevezést a töröktől, hogy van már Magyarországnak királya. Vajon el lehet hinni, hogy kevéssel utána Bethlen megválasztásakor ez senkinek se jutott eszébe? Egyetlenegy embernek se? Mert hiszen Bethlen királlyá választása ellen egyetlenegy magyar se szavazott.

Vagy talán azt hiheti valaki, hogy Bethlennek a pozsonyi gyűlésen önként, sőt lelkesedésből szavaztak meg portánként jobbagyra hat és

földesúrra is külön hat, összesen tehát tizenkét, a besztercebányai gyűlésen pedig jobbágyra 12, földesúrra pedig már 16 forintot, mikor a törvény szerint a nemest adómentesség illette meg s mikor magyarok soha Habsburgnak ennyi adót még meg nem szavaztak s például 1618-ban is, tehát akkor, mikor a Habsburg-ház történelme legválságosabb korszaka előtt állt, II. Ferdinándnak csak két forintot szavaztak meg portánként a magyarok s természetesen ezt is csak jobbágyaik, nem pedig a maguk részéről.

De Bethlen mégis hogyan fitymálta, mennyire semminek nevezte még ezt a nagy áldozatkészséget is, mikor a magyar uraknak szemükre hányta, hogy „hazájukért” (azaz érte) semmit se tettek! (Bizonyára azért volt olyan felháborodott, mert jól tudta, hogy mennyire nem önként ajánlották meg.) Bethlennek tehát még ez a nagy áldozatkészség is semmi volt. Pedig hát amit megajánlottak, azt Bethlen alatt meg is kellett fizetni. Nem úgy, mint a Habsburgok alatt.

Mikor például 1620 húsvétján megjelentek előtte Ugocsa követei és kijelentették, hogy ők nem fizetik a kivetett adót, mert nem voltak képviselve azon a gyűlésen, mely megszavazta, Bethlen tudtukra adta, hogy ennek ellenére is meg kell fizetniük s megfenyegette őket, hogy ha sokat okoskodtok, „*Isten nyakatokat szakaszthatja*”. Tehát egyszerűen halállal fenyegette meg a tőle „felszabadított” magyar nemességet.

Bethlen gyűlésein nem volt ellenzék. Az ellenzék oda el se mert menni. De otthon se maradhatott. Aki ellenzéki volt, ha csak nem volt erős vára, ahova bezárkózhatott és amelyet Bethlennek nem volt ideje ostromolni, annak menekülnie kellett. Azért voltak egyhangúak az országgyűlései, mert ellenzéki hangot senki se mert hallatni, legfeljebb csöndben morogni. Bethlen egyenesen annyira ment – s ez megint olyan dolog, ami a Habsburg alatt se addig, se azóta sose fordult elő, mert az alkotmányos szokás legdurvább megsértése lett volna –, hogy a megyéknek még azt is megtiltotta, hogy az országgyűlésre küldendő követeiknek utasításokat adjanak. A Habsburgok soha még gondolni se mertek ennek megtiltására, pedig az alkotmányos harcok alatt de megkönnyítette volna ez a dolgukat! Ilyen vakmerőségre, a megyék jogainak ilyen semmibebevételére csak Bethlen mert gondolni. Neki még ez is szabad volt, sőt ennek ellenére is szabadsághős maradt!

Evvel a gyáva szolgálással ellentétben – mert e tilalom ellen se mert senki tiltakozni – a Habsburgokkal szemben milyen szabadok voltak és hogy mertek beszélni, sőt fölényeskedni még a protestáns végvári vitézek is, pedig hát ők bizonyára nem is álltak csupa nemesekből. A nikolsburgi béke megkötése után például a békekötés pontjainak végrehajtására egy királyi bizottságot küldtek az országban. Bethlen ekkor már visszavonta hadait Erdélybe, az ország megint a király uralma alá került s bár a lázadók amnesztiát kaptak, mégis kétségtelen, hogy legalább bizonyos mértékben pórul jártak, mert hiszen újra annak a királynak uralma alá kerültek, aki ellen fellázadtak s aki, ha Bethlen-szabású ember lett volna, most a törvényben előírt amnesztia ellenére is bosszút álhatott volna rajtuk, ha akart volna. Bethlen volt hívei bizonyára nem is gondolták, hogy nem akar, mert hiszen mindenki saját maga után szokta megítélni az embereket, ők pedig olyan emberek voltak, hogy bizony bosszút álltak volna, mikor tehették volna. Csak az, hogy az ellenkezőt aláírták, még nem akadályozta volna meg benne őket, ha egyébként a lehetőségük meg lett volna hozzá.

A kiküldött királyi bizottság elnöke Eszterházy Miklós nádor volt és az volt a feladata, hogy a királyhoz hűtlenné vált és Bethlenhez csatlakozott végváriakat újra a király hűségére feleskesse. Ekkor már visszatette kardját a hüvelyébe a magyar szabadság dicső védelmezője, hajdani hívei tehát ki voltak már szolgáltatva az osztrák „zsarnok” „bosszújának”. Mégis „*azok a pápai, veszprémi, cseszneki, vázsonyi, csobánci, sziglieti, tihanyi és kesztheli végházbeliek*” még mindig annyira nem ijedtek meg, hogy 28 „artikulusokat” terjesztettek a bizottság elé, azaz 28 feltételt, melynek teljesítése esetén hajlandók lesznek törvényes és hűtlenül elhagyott uruknak újra felesküdni.

Pedig hát köztük például a „veszprémiek” Bethlen felkelése alatt esküjük megszegésével önként a felkelő mellé álltak és átadták neki a várat s mivel hős parancsnokuk, Zichy Pál, nem volt hajlandó velük együtt az esküszegésre, hanem kitarzott amellett, akinek hűséget esküdött, parancsnokuk ellenére adták át a várat. De nemcsak a veszprémiek, hanem a többi elsorolt vár is egytől egyig így csinált, legfeljebb csak azzal a különbséggel, hogy nekik a parancsnokukat nem kellett megkötozve adniuk az ellenség kezébe, mert természetesen olyan férfiak, mint Zichy Pál volt, nem teremtek (és sajnos, ma sem teremnek) minden bokorban (akarom mondani: minden várban).

Nos hát ezek az emberek most, hogy szégyenszemre újra vissza kellett térniük gyalázatosan elárult régi uruk uralma alá és az alá a zászló alá, melyet esküszegően elhagytak, még mindig ilyen hangon beszéltek a tőlük gyalázatosan elárult királynak őket visszavenni érkezett biztosaival:

1. *„Mivelhogy minket az változásra (milyen finom kifejezés az árulásra!) nem prédának avagy ragadománnak való örülésünk, sem pedig valaki jószágára való aspirálásunk (a jószágokat, mint látni fogjuk és láttuk is már, elaspírálta már előlük Bethlen Gábor. Az ő részéről nagyon is volt ilyen „aspirálás”) és vágyódásunk készerített: hanem nemzetségünkhöz való igaz szeretetünk, hogy azokkal országunk szabadságának, igazságának oltalmazásában és helére való állatásában sőt ki legnagyobb (valóban ez volt az igazi ok!) hitünknek igaz és szabados vallásában egyet értsönk: annak okáért kívánjuk, hogy az fejedelmek és országok között elvégeztetett amnisztia szerént minket közönségesen, hitünknek, életünknek szabadsága és tisztességcinknek he” való megmaradása felől verbaliter is az kommisszárius urak császár öfelsége nevével assocuráljanak, hogy minekünk ez mi méltó változásunk (tehát eszük ágában sincs elismerni, hogy vétkeztek. Ők nem árulást követtek el, hanem csak „változtak”, mégpedig „méltón” változtak) soha senkitől, sem nagy, sem kicsin rendben levőktől szemünkre nem hányattatik, hanem örök feledésben leszen (tehát még se lehetett valami nagyon „méltó” ez a „változás”, ha mégis csak azt kell kérni, hogy – elfeledjék!), annak pedig, aki gyalázatosan (!) szemünkre hányja: poenája (büntetése) legyen”.*

A királyi bizottság válasza erre a pontra ez volt: *„Végezés vagyon felőle, hogy ki-ki szabadságában megtartatik”.*

2. *„Hogy sem mást, sem azután való időkben az végházakat az ország végzései és megállapodott conditióik szerint, kire az mostani tractában is főképpen volt az fejedelmeknek és az országnak tekinteni, idegen: német avagy francia, olasz nemzetséggel nem terhelik és semmit az felől nem is törekszenek.”*

A bizottság válasza erre a 2. pontra: *„Arrul is végezése vagyon az országnak, hogy idegen nemzetet be nem vesznek”.*

Ha valakit nagyon meghatna e végváriaknak az első pontban megnyilvánuló csókolnivalóan nagy hazafisága és a második pontból látható „örvendetes” idegengyűlölete, azt figyelmeztetjük arra a színvakságra, mely „nemzetségünket” és „országunk szabadságát”,

igazságát csak a némettől féltette, de a töröktől már nem s figyelmeztetjük arra is, amit arra vonatkozólag kifejtettünk, hogy az ország és a magyarság még a nyugat szempontjából is sokkal rosszabb helyzetbe került volna Bethlen győzelmével mint vereségével.

Ami pedig az idegeneket, azaz „a német avagy francia, olasz nemzetséget” illeti, ismétljük, hogy nemcsak a király, hanem Bethlen is hozott az országba „idegen nemzetséget”, mégpedig nemcsak törököket és „kutyafejű” tatárokat, akik tudtommal szintén bajosan tekinthetők „magyar nemzetségeknek”, hanem még németeket is, köztük annak a Mansfeldnek hírhedt seregét, melynél rosszabb hírű idegen sereg nem volt akkor, mert hiszen nem termett fű a nyomában.

De hát ezek protestáns idegenek voltak s így a lángolóan magyar végváriak őket már nem tekintették idegen nemzetségűeknek. Az akkori ravasz protestáns propaganda ugyanis mindig „idegen”-t vagy „német”-et mondott, de valójában mindig katolikust értett. Ezért nem volt neki idegen a török vagy a tatár s ezért volt neki a protestáns német, cseh vagy osztrák, sőt még a katolikus francia is, amennyiben a Habsburgok ellen harcolt, kívánatos elem, szabadsághős.

3. *„Hogy minden végházbeli tisztviselőket, kapitánokat, hadnagyokat, vajdákat, tizedeseket, porkolábokat, pattantyúsokat és egyéb rendeket az ő tisztességes hivataljokban böcsöletesen meghadnak.”* Válasz: *„Az mely tisztviselők őfelségétől császár urunktól rendeltettenek (de nem azok, akiket Bethlen nevezett ki), az előbbeni állapot és mód szerint megmaradnak”* (természetesen akkor is, ha hivatali esküjük megszegésével Bethlen mellé álltak; hiszen amnesztiajárt nekik).

4. *„Az, mikor császár urunk őfelsége az végházakat kezéhez akarja venni, mivelhogy mind az változásban s mind most az végbeliek nagy fogyasztással vannak, az comissarius urak fizetéssel jöjjenek be”.*

A végváriak tehát várva várják a császár pénzét, de azért mégis ennyi feltételt szabnak a hűségére való visszatérésük fejében. De van egy másik nagy tanulság is. Hányszor hánytuk már és hányjuk még ma is Habsburg királyaink szemére, hogy nem fizették a végváriakat! Most láthatjuk, hogy mikor ugyanezek a végváriak a mindig pénzes Bethlen kezében voltak, ő még úgy se fizette őket, mint a bécsi király. De a végváriak részéről ahhoz már igazán bőr kellett, hogy még árulásuk díját is „császár őfelségével” akarták megfizettetni! Gondolták, nem tehetnek róla, ha attól, akinek a

kedvéért elárulták az „idegen” királyt, nem kaptak semmit. Hiszen valamiből élni akkor is csak kell.

A bizottság válasza: *„Az mi az fizetés dolgát illeti, valamíg őfölsége szolgálatjában voltanak, számot vetnek felöle, megelégedtetnek”.* (Hogy arra az időre, míg Bethlennek szolgáltatok, tőle kérjétek a pénzt, hogy még ezt is „császár őfelségétől” kérni mondhatatlan szemtelenség, finoman hallgatással mellőzik a király biztosai.)

Mind a 28 „articulust” közölni túl hosszadalmas volna. Csak a 20.-at és a 21.-et idézzük még: *„Azt kívánjuk császár és király urunk őfölsége comisariusaitól, mivelhogy most mindnyájan Győrött vannak és onnét idejövendők: annak bizonságára, hogy az őfölsége részéről azt szent békesség állhatatosan véghez ment, vigyék be Győrré az prédikátort. Így mi is elhisszük, hogy szent az békesség, de enélkül nem tudjuk, mint bízassunk az békességnek állandó voltához és addig az commissariusok e jövetelét nem láthatjuk szívesen”.*

Látjuk tehát, hogy miután megírták, hogy őfelsége küldje meg nekik a zsoldjukat még arra az időre is, míg Bethlent szolgálták, de Bethlen nem fizette őket érte, micsoda oktatásokat adnak ezek a közvitézek a császár őfelségének s milyen feltételeket szabnak eléje, ha azt akarja, hogy elhiggyék neki, már ti. a császárnak, hogy csakugyan meg akarja tartani a szent békességet, azaz a szavát. Egész jól látható tehát, hogy úgy tesznek, mintha a császár lenne a vádlott, ők pedig a bírák s a császár jól teszi, ha kedvükben jár, hogy bűnét elfeledjék.

De ebből a pontból már egészen jól látható az is, hogy ezek az emberek ezeket a 28 artikulust nem maguk csinálták, hanem kolomposaiktól, prédikátoraiktól voltak kellően kioktatva. Másképp miért fájt volna nekik éppen Győr esete s egyébként is honnan tudták volna ők, hogy Győrben van-e prédikátor vagy nincs. Azt ellenben jól tudták, hogy náluk (Veszprémben is, Pápán is) van prédikátor. Aztán ha nekik annyira fáj, hogy Győrben, mely sose volt Bethlen kezében, csak katolikus papok vannak és ez egyedül csak azért fáj nekik annyira, mert „a szent békesség” hívei, miért nem írtak akkor Bethlen Gábornak is ugyanezen szent békesség nevében azért, hogy Kolozsvárott, Gyulafehérvárott, Szebenben, Besztercén, Brassóban vagy akár csak Kassán is lehessen katolikus prédikátor is, ne csak protestáns, sőt hogy miért engedte legyilkolni e legutóbbi helyen azt a három katolikus prédikátort, aki titokban bent volt

Kassán akkor, mikor Bethlen csapatai oda bevonultak. Pedig hát szegények nem is végeztek ott nyilvános katolikus istentiszteletet még Bethlen bevonulása előtt se, mert ez még a Habsburgok uralma alatt is tilos volt ott nekik?

De ezek a protestáns végváriak minderről valószínűleg semmit se tudtak, mert pórázon vezetett nyáj voltak, melynek nem lehetett szabadon gondolkodnia, hanem csak azt tudhatta, amit felekezeti vezetői célszerűnek tartottak, hogy tudjanak s akiknek azt is, amit tudtak, úgy kellett felfogni és értelmezni, ahogyan vezetők jónak látták. Ezt ma a rádióadások zavarásával érik el kommunista utódaik. Akkor enélkül is el lehetett érni, mert se rádió, se újság, se rendszeres közlekedés még nem volt.

A bizottság válasza erre a 20. pontra így szólt: *„Az Gyórré való prédikátor bevitele, sem az egyéb közönséges gravamináknak eligazítása minket nem illet”.*

21. pont: *„Hogy az végbeli prédikátorok, kik ez háborúságban velünk együtt szenvedtek (ez is milyen finom kifejezés e helyett: kik velünk együtt voltak árulók és esküszegők, sőt egyenesen ők bujtottak fel bennünket az esküszegésre), kikre az mint értjük, sokan fogat fennek, se személyekben, se marhájukban, sem titkon, sem nyilván soha senkitől meg nem háborítatnak, mert mi azokkal akarunk élni, halni.”*

Ebből a 21. pontból jól látható, hogy az egész beadvány tulajdonképpen a prédikátorok műve és fogalmazványa volt. Azt kérik tehát, hogy most, hogy újra megtagadott királyunk alattvalóivá válnak, ne „háborítsák” őket. De vajon akkor, mikor Bethlen volt az úr az országban, miért „háborították” oly felháborítóan azt a három kassai katolikus papot s vajon ezek a prédikátorok, akiknek szavára a protestáns vitézek annyira hallgatnak, hogy „élni, halni” velük akarnak, miért nem léptek közbe akkor, mikor híveik azt a három katolikus papot „háborították”?

Lám, most Ferdinánd alatt, olyan bizonyosak benne, hogy prédikátoraik életét nem fenyegeti veszély, hogy gyilkosságról, kivégzésről nem is beszélnek, hanem csak a zaklatásról, csak a „háborítástól” féltik őket. Az a három katolikus pap Bethlen vallásszabadsága alatt, mely – mint láthatjuk – egy cseppet se volt különb, mint a kommunisták adta vallásszabadság, csak a háborítást még fel se vették volna. Ők még avval is meg lettek volna elégedve, ha csupán az életüket meghagyják, sőt talán még a halált is szívesen vették volna, ha nem lett volna kínhalál.

A biztosok válasza erre a 21. pontra: *„Az végezés tilalmaz mindenféle hatalmat (hatalmaskodást), azután, azért, mint egyebek, minden rendek, szintén úgy prédikátor uramékat is befoglalja az amnistia”*. Az e pontban kifejezett kérelmet tehát helyeslően fogadták, mert ezekben a várakban, melyekben a kérelmezők szolgáltak, már a felkelés előtt is működtek prédikátorok, az ő kiűzésük tehát jogfosztás lett volna. Győrben azonban nem volt prédikátor, beeresztése tehát új jog szerzése lett volna, aminek megadása nem esett a bizottság hatáskörébe.

Az egervári (nem egri: Egervár Vas megyében van) vitézek kérelme (Actum in Egervár 26. februarii, anno Domini 1622.) még szemtelenebb. Ők még az ellen is kifogást mernek emelni, hogy Sümeg várát, melyet Bethlen szintén elfoglalt, újra visszaadták a veszprémi püspöknek, akinek tulajdona volt. És persze ők is minél több pénzt akarnak kivasalni, de persze nem Bethlentől, akiről nagyon jól tudják, hogy csak „szabadságot és religiót” hoz nekik, fizetni azonban nem fizet, hanem a császártól, aki „elnyomja” őket. Ebből a célból még egy ártatlan, illetve nagyon is szemtelen hazugsághoz is folyamodnak: *„Mivelhogy őfölsége (már ti. Bethlen, aki tudvalevőleg lemondott a királyi címről, de ezért nemcsak az egervári vitézek, hanem még Eszterházy is fölségezi. Bethlen tehát e tekintetben igazán nem panaszkodhatott) császár és koronás király urunk őfölségével (sajnos, akkor, mikor elárulni kellett, nem jutott eszükbe, hogy II. Ferdinánd „koronás király urunk”) azt végezte, hogy öt hópénzzel foglalják el a végeket: azt kívánjuk, hogy az megadassék az ide való végekbe is mindjárt most”*.

Látjuk tehát, hogy a protestáns propaganda a végvárakban azt a hírt terjesztette el, hogy Bethlen a császárral olyan békét kötött, hogy mikor Ferdinánd újra átveszi tőle a végvárakat, egyszerre öt hónapra szóló zsoldot kell kifizetnie a legénységnek. Ezek a jó emberek tehát azt hitték, hogy Bethlen egészen a sarokba szorította a császárt. Pedig éppen ellenkező volt az eset. Látni fogjuk majd, hogyan megalázkodott Bethlen ezeken a béketárgyalásokon s milyen megaláztatásokat eltűrt, de nem azért, hogy a tőle zsoldot nem kapó protestáns végvári vitézek kárpótlásul legalább a császártól kapjanak minél több zsoldot, hanem egyedül csak azért, hogy ő maga minél több megyét, várost, címet megtarthasson.

Eszterházy válasza a kérelemre: *„Hogy pénzzel foglalja el a végeket őfölsége, az mi kegyelmes urunk, arról még csak emlékezet se volt (a*

békétárgyalásokon), *nemhogy végeztek volna felőle. Mindazonáltal őfölsége kegyelmesen az mit küldhetett, küldött most nekik*”.

Hogy ez a jóságos „őfölsége” honnan teremtette elő ezeket a pénzeket és általában hogyan tudta fedezni Magyarország nagy hadi szükségleteit, már láttuk annak az országgyűlésnek köszönetéből, melyet ekkor tartottak. De láthatjuk Eszterházy Miklós újvári (érsekújvári) kapitánnyá való kinevezése okmányából is. Eszterházy ugyanis ezt a fontos tisztséget csak bizonyos pénzbeli kikötések teljesítése esetén fogadta el. A király – mint a kinevezés szövegéből látható – elfogadta ezeket a feltételeket s egyúttal azt is jelezte, milyen forrásokból fogja majd a megígért fizetéseket teljesíteni. Lássuk:

1. A romokban levő újvári lak felépítésére Morvaország jövedelmeiből évenként kétezer forint.

2. Eleségszerzésre kétezer forint a körmöci kamara jövedelmeiből.

3. Eszterházy saját fizetését illetően adjon véleményt az ausztriai kamara, hogy tudja-e ezt fedezni.

4. Őfelsége végül rendeletet adott ki, hogy az őrség zsoldja készpénzben két óra, posztóban pedig három óra nyolc nap lefolyása alatt kifizetessék.

Mivel az érsekújvári őrség zsoldját tudvalevőleg a csehek fizették, látjuk, hogy a négy tétel közül csak egyetlenegy származott magyar forrásból, az, amit a körmöci kamara adott. A többi három tételt külföldről hozta be az „idegen” király, tehát a szó szoros értelmében ajándékba adta az országnak. De a király ajándéka volt ez az egyetlen magyar forrásból származó pénz is, éppen csak nem idegen forrásból származó ajándék. Mert hiszen a bányák jövedelmei nálunk is, Erdélyben is, no meg minden más országban is, a király magántulajdonát képezték s az udvartartás költségeit fedezték belőlük. De abban az időben (sőt még utána is majdnem két évszázadig) egyébként is még az adójövedelmeknek is majdnem háromnegyed részét a maguk fényűző kedvtelésére fordították a külföldi uralkodók, különösen a XVIII. században és különösen Németországban.

Ha most mindezzel szembeállítjuk azt a hangot és azt a viselkedést, amelyet a magyar rendek királyukkal szemben az ekkori országgyűléseken tanúsítottak, továbbá azt a viselkedést, melyet Bethlen támadása idején az ország részéről a csak egy éve megkoronázott király irányában láttunk, akkor – enyhén szólva – csóválni kell a fejünket.

Vagy talán az a magyarázata ennek a furcsa viselkedésnek, mert talán Bécs olyan értelemben nyomta el ez időben a magyarságot, hogy németesített? Erről még kevésbé lehet szó. A németesítés tekintetében általában különösen téves fogalmi vannak magyar közvéleményünknek. Nálunk se Bethlen idejében, se a négyszáz éves Habsburg uralom alatt soha németesítésről nem lehetett szó. Hogy lehet ilyesmire még csak gondolni is, mikor belügyeinket még a legnagyobb „elnyomás” alatt is magunk intéztük, azt pedig csak nem tehetjük fel, hogy a megyei magyar köznemesség és táblabírák németesítettek, hogy ők hajtották végre Bécs effajta sötét szándékait? Amit ugyanis a megyék csináltak, a magyar köznemesség csinálta.

A magyar tisztviselők (kivéve a postát, mely külföldi (osztrák) intézmény volt, kivéve a harmincadokat, melyek kereskedelmi szerv voltak és a bányák kezelését, melyhez magyarok nem értettek s ezért az Árpádok alatt se magyar emberek kezelték őket s melyek szintén tisztán gazdasági, nem pedig politikai vagy közigazgatási szerv volt) mind magyar nemesek voltak, magyarok még a tót Felvidéken, a rutén Kárpátalján, az oláh Erdélyben s még Vas, Sopron és Moson megye németajkú részében is, sőt tekintélyes részben még Horvátországban is (hol Erdődyek, Majláthok, Draskovichok voltak a földesurak). Még a később tömegestől betelepített svábok se szólhattak bele a közügyek intézésébe, mert hiszen nem voltak nemesek.

Az iskolákba a tanítókat, tanárokat, a falukban a jegyzőket, a járásokban a főszolgabírákat, a megyékbe az alispánokat sose Bécsből nevezték ki. Őket mindig mi alkalmaztuk, személyüket mi választottuk ki. A mi megyéink, melyek kezében az ország közigazgatása volt, mindig annyira magyarok voltak, hogy csak az országgyűlésektől megszavazott törvényeket hajtották végre, a királyi rendeleteknek még a felbontását is megtagadták olyan (egyébként is ugyancsak ritka és rövid) időkben is, mikor azt tartjuk, hogy „elnyomás” volt.

Németesíteni továbbá elsősorban az iskolák révén lehetett volna. Az elemi iskolák a földesurak, illetve a püspökök kezében voltak, a közép- és felsőiskolák pedig latin nyelvűek voltak, tehát németesítésről már csak emiatt se lehetett szó bennük. A protestáns iskolákkal pedig maguk a protestánsok rendelkeztek, hiszen nekik nálunk mindig önkormányzatuk volt.

Országgyűlés nélküli kormányzás, tehát „elnyomás”, történelmünk egész négyszáz éves Habsburg korszakában csak háromszor volt: I. Lipót alatt az Ampringen-féle, II. József uralkodása alatt és a Bach-korban. (Mária Terézia uralmának második felét és I. Ferenc uralkodásának egy részét nem számíthatom ide, mert igaz, hogy országgyűlés nem volt, de viszont a közigazgatás a még kurucnak is kuruc vármegye kezében volt, az egy országgyűlés helyett tehát volt hatvanhárom megyegyűlés.)

A három „elnyomás” közül kettő (az Ampringen- és Bach-korszak) a Wesselényi-összeesküvés, illetve 48 miatt megtorlásoképpen volt, tehát természetszerűleg ideiglenes volt s különösen az Ampringen-féle egészen rövid ideig is tartott. Maga Ampringen egyébként személyileg is annyira szelídlelkű volt és hozzánk olyan jóindulattal jött (mint majd látni fogjuk), hogy a zsarnoknak éppen ellentéte volt.

II. József uralkodása is rövid volt, a népet ő se próbálta németesíteni s a közigazgatásban és igazságszolgáltatásban a német nyelvet ő is csak próbálta behozni, de még nem tudta, személye még a protestánsoknak is, sőt elsősorban nekik rokonszenves. Nem magyarelles célzattal, hanem központosító hóbortja miatt csinálta azt, amit csinált s amit halála előtt még maga vissza is vont.

A legfeltűnőbb azonban az s nagyszerűen bizonyítja, mennyire nem Habsburg-ismertetőjel a németesítés, hogy II. József teljesen elütött a Habsburg-családtól és az Egyháznak is ellensége volt. Mivel az Egyház és a Habsburgok ellenségei II. Józsefet „a legrokonszenvesebb Habsburg”-nak mondják, ezzel világosan tudunkra adják, hogy szemükben a németesítés nem akadály a rokonszenveségnek, de a klerikalitás igen. Látható belőle, hogy Habsburg-gyűlöletük oka nem németesítésük (mert hiszen sose németesítettek), hanem „bigottságuk” (ami valóban megvolt bennük, de természetesen csak akkor, ha a „bigottságon” a legtisztább és legintelligensebb katolicizmust értjük).

Hogy csakugyan így áll a dolog, azt bizonyítja az is, hogy az én diákkoromban viszont Vilmos császárért lelkesültek a negyvennyolcas magyarok, még a tiszta katolikus Zala megyében is. Pedig ez a Vilmos császár, ha Magyarország ura lett volna, egész bizonyos, hogy egy kissé jobban németesített volna (például a Poroszországba bekebelezett lengyel Posenben ő valóban németesített), mint a Habsburgok, akik annyira nem németesítettek, hogy Hitler – mint említettem is már – „Mein Kampf”-

jában azt írja róluk, hogy a német faj legnagyobb ellenségei voltak. Ez a Hohenzollern Vilmos mégis rendkívül rokonszenves volt ezeknek a katolikus magyaroknak. Bizonyára elsősorban azért, mert ő nem volt katolikus.

Hát még Hitlerért hogy lelkesedtek a Habsburgokat állítólag német voltuk miatt gyűlölő függetlenség-párti magyarjaink! Pedig ő már akkor németesített nálunk, mikor még el se foglalta az országot. Ezt azonban ők észre se vették, illetve észre vették, mert nem lehetett észre nem venni, de ennek ellenére se jutott eszükbe, hogy rá ezért még megharagudni is lehet. Ő ugyanis nem volt „bigott” olyan értelemben, mint a Habsburgok. Helyette inkább a mi svábjainkra haragudtak, mert azok – legalábbis addig, míg Hitler el nem rontotta őket – mégiscsak katolicizmust jelentettek Magyarországon.

Ami pedig a Bach-korszakot illeti, tudvalevő, hogy az osztrák kormány ekkor csak azért hozott ide cseh meg osztrák tisztviselőket, mert a magyar nemesek „passzív rezisztenciát” gyakoroltak, azaz dacból nem vállaltak hivatalt. De ugyanez az osztrák kormány ezeket az idegen tisztviselőket is magyar ruhában járatta. Bizonyára nem azért, hogy azt higgyük, hogy magyarok, azaz, hogy minket félrevezessen, mert ennyire ostoba azért talán mégse volt s az a kor egyébként is a nyílt büntetés ideje volt, hanem hogy ezzel is enyhítse az elnyomás látszatát és hogy ezzel is jelezze, hogy nem a magyar nép, magyarjellem, vagy magyar ruha az, aminek ő ellensége, hanem csak a forradalom, lázadás és hűtlenség.

Sajátságos, hogy se a nyilas-korszakban, se a bolsevik uralom idején senkinek se jutott eszébe, hogy a hazaszeretet a passzív ellenállást követelné. Akik ekkor is passzíve viselkedtek, azok is sokkal inkább józan okosságból, az első kommunizmusnak bedőlők még élénk emlékezetben levő bűnhődésén okulva tették, azaz azért, mert azt hitték, hogy ez se fog tovább tartani, mint az első, mint lángoló hazafiságból, mint a Bach-korban, mikor szinte a közszellem terrorja kényszerítette rá az embereket a hazafiságra.

Hitler vagy a bolsevizmus uralma alatt ilyen közvélemény-terrornak nyoma se volt nálunk. Hogy az az ellenállás, ami nálunk a hitlerizmus vagy a bolsevizmus ellenében megvolt, mennyire nem ebből a negyvennyolccsal rokon hazafiságból történt, mutatja, hogy éppen nem mondhatjuk, hogy kálvinistáink jobban részt vettek volna benne, mint a

náluk kevésbé magyar vallásúak. Sőt határozottan éppen az ellenkezőt kell mondanunk. Lángoló hazafiságból rezisztálni” mi egyedül csak a Habsburgok ellen tudtunk. Soha nem vettük észre, hogy valójában nem a haza szeretete volt ez bennünk, hanem a hazafias lepellel bevont rosszaság, Lucifer „Nem szolgállok!” ja szellemében, a minden emberben benne lakó öskáin ösztönzésére.

Ami pedig a németesítést illeti, ilyesmit még a Bach-korszak is annyira nem csinált, hogy noha az akkori Magyarországnak tíz százaléka még ma is német, német tanítási nyelvű középiskolát egyetlenegy se állítottak fel, tótot, oláhot, horvátot azonban igen.

A telepítések, melyeket úgy szoktak nálunk beállítani, mint egyedül a németesítés eszközeit, egyáltalán nem németesítés céljából történtek. Az ellenkező állítás semmi más, mint rosszakaratú propaganda a Habsburgok ellen. Telepíteni kellett magyar szempontból, mert a török kiűzése után az ország érdekei kívánták, hogy ne maradjon néptelenül az ország és bevetetlenül a föld. Az pedig csak nem szorul külön bizonyításra, hogy ha a magyar volt az, aki kipusztult, akkor helyükbe csak idegent lehetett telepíteni.

Legfeljebb a között lehetett választani, hogy német legyen-e inkább az az idegen, vagy pedig oláh és rác. Kétségtelen, hogy ránk előnyösebb volt a német, mint ez utóbbiak, mert szorgalmasabbak és kulturáltabbak voltak náluk.

De csak most látjuk igazán, milyen jót tett velünk az, aki rácok és oláhok helyett németeket hozott ide. Hiszen a németeken kívül ma már alig van nemzetiségünk. Románjainkat és szlávjainkat (akár északi szlávok, akár délszlávok) úgyszólván teljesen elvesztettük, de két millió németünkből csak 200.000 csatlakozott Ausztriához. Világos, hogy akik közülük Romániához vagy Jugoszláviához kerültek (erdélyi szászok, bácskai, bánási svábok), nem azért kerültek más országhoz, mintha ezt ők óhajtották volna, hanem akaratuk ellenére.

Látni fogjuk majd azt is, hogy amennyiben lehetséges volt, magyart is telepítettek – de erről a magyar közvélemény nem tud – sőt a magyar telepedők száma sokkal több volt az idegeneknél. Oláh is több telepedett, mint német, pedig oláhokat senki se telepített mesterségesen.

Annak figyelmét, aki még most is tamáskodik abban, hogy itt a Habsburgok németesítettek, mert azt hiszi, hogy ő csak addig magyar vagy

legalábbis csak addig jó magyar, amíg a „németnek” nem hisz*, felhívom a figyelmét egy neki is megmagyarázható dologra.

*

De hát miért hitt akkor annyira Vilmos császárnak vagy Hitlernek? Mi az oka, hogy akkor eszébe se jutott, hogy ők is németek, akiknek a jó magyar nem hihet. Miért csak a Habsburgokat tarfia olyan „német”-nek, akinek nem szabad hinni? Hiszen minden német könyv (kivéve a „klerikálisoktól” írottakat) azt hangsúlyozza, hogy a Habsburgok tulajdonképpen nem is voltak németek s láttuk, hogy maga Hitler is ezt hangsúlyozza?

Valóban látni fogjuk, hogy például egész II. Ferdinándig alig volt a Habsburgokban egy csepp német vér. Nem veszik hát észre ezek a nagy „hazafiak”, hogy mikor „német”-et mondanak, tulajdonképpen „katolikus”-t kellene érteniük és hogy a „német” szót itt is csak azért találta ki a magyar protestáns propaganda, hogy a magyar katolikusokat félrevezesse? Micsoda nagy szégyen a magyar katolikusoknak nemcsak katolikus öntudatára, hanem még értelmi fejlettségére is, hogy ez a félrevezetés Magyarországon annyira sikerült?

Ha egy katolikus nem hisz egy protestánsnak csak azért, mert az illető protestáns, azt elmaradottságnak, sőt korlátoltságnak szokás tartani. Minek nevezzük azonban azt, ha egy katolikus csak azért nem hisz valakinek, mert ő is katolikus? Pedig hát a magyar katolikusok ugyancsak dicsekszenek vele, hogy ők nem hisznek „a németnek” és – sajátságos – ezen a németen ők is csak a Habsburgokat értik. Ez aztán csak az igazi együgyűség!

1912-ben, tehát a Habsburgok uralma alatt, mikor még Ferenc József „nyomott el” bennünket, a Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal évkönyve szerint a Horvátország nélküli Magyarországon 1910-ben volt 9.944.627 magyar, 1.903.357 német, 2.948.186 oláh, és 656.324 délszláv (horvát-szerb) anyanyelvű egyén. Ugyanekkor ugyanezen a területen volt 16.635 elemi iskola. Ezek közül magyar tanítási nyelvű volt 13.199, német tanítási nyelvű 430, oláh 2257, délszláv 271. Az arány szerint kellett volna lenni 1730 német, 2678 oláh és 599 délszláv tanítási nyelvű iskolának. Látjuk tehát, hogy magyarosítás valóban folyt Ferenc József Magyarországon, németesítés azonban nem. Különösen folyt azonban a németek elmagyarosítása, mert a délszlávok és oláhok délszláv és oláh

iskolákkal való ellátottsága aránytalanul nagyobb volt, mint a németek német tannyelvű iskolákkal való ellátottsága.

Még jobban elcsodálkozunk, ha még azt is megfigyeljük, hogy az egész ország 430 német tanítási nyelvű iskolája közül 256, tehát jóval több mint a fele Erdélyre esik, noha Erdélyben a magyarországi németeknek csak tíz százaléka lakott. A dolog magyarázata az, hogy az erdélyi németiség teljes egészében lutheránus, tehát Habsburg-ellenes németiség s nem is a Habsburgok, hanem az Árpádok telepítették ide őket. Itt tehát nem a Habsburgok magyarellenessége nyilvánul meg, hanem a protestáns németiségé, melyet Vilmos császár és a Hohenzollernek képviseltek volna Magyarországon, ha Habsburg-gyűlölő protestánsainknak és katolikus „hazafiainknak” Habsburgok helyett őket sikerült volna Magyarország birtokába juttatniuk.

Hogy tényleg tisztán csak ez az oka a különös jelenségnek, bizonyítja még az is, hogy Szepes megyében is, hol szintén lutheránus a németiség s szintén nem a Habsburgok, hanem még az Árpádok telepítették őket ide, szintén feltűnően sok (20) a német tannyelvű iskola, kivált a megye németiségének aránylag kis számát tekintve. Ez a jelenség annál feltűnőbb, mert az erdélyi lutheránus szászokkal szemben, akiknek magyarellenessége köztudomású, a szepesi szászoknak az a híre van, hogy ők az erdélyi szászokkal ellentétben igen jó magyarok. Látjuk azonban, hogy a katolikus sváboknál még ők is mennyivel rosszabb magyarok. Még érdekesebb, hogy még ezek a katolikus svábok is csak akkor kezdtek el rossz magyarok és öntudatos németek lenni, mikor már nem a Habsburgok, hanem Horthy, a kálvinista lelkészek ivadéka, lett az uruk.

Baranya megyében a jelzett kimutatás idején 105.941 német anyanyelvű volt és 22.394 horvát-szerb, iskola pedig volt 27 szerb-horvát, német tannyelvű pedig egyetlenegy se. Hogy lehet, hogy mindezt Ferenc József eltűrte? Hogy lehet, hogy ezeknek a délszlávoknak volt elég erejük ahhoz, hogy a magyarosításnak ellenálljanak, a baranyai németeknek pedig, noha azt hinnénk, hogy Bécs dédelgetett kedvencei voltak, nem, pedig a közvéleményünk azt tartja, hogy mi nem 1867-ben, hanem csak 1919-ben Horthy idejében nyertük vissza függetlenségünket. 1912-ben tehát még itt osztrák elnyomás volt.

Moson megyének egyenesen abszolút többsége volt német (az egyetlen ilyen megye volt Magyarországon), s egyébként is ott van egészen Bécs

közelében. Még legnagyobb földbirtokosa is főherceg volt s nem is József, a magyar főherceg, hanem Frigyes. Csodálatos, hogy mindennek ellenére mégis még Moson megyében is a megye mind a 96 elemi iskolája egytől egyig tisztán magyar tanítási nyelvű volt.

Bács-Bodrog megyében 178.950 német anyanyelvű lakos volt, akiket mind a Habsburgok telepítettek oda alig néhány száz éve s állítólag azért, hogy az országot németté tegyék. S ennek a rengeteg németnek Ferenc József alatt mindössze 20 olyan iskolája volt, melyben németül folyt a tanítás. Tehát nem többen, mint Szepes megyében a mindössze 38.434 németnek, akit nem a Habsburgok telepítettek be, protestánsok és minden magyar szabadságharcunknak a leglelkesebb támogatói voltak; lelkesebbek, mint a kálvinista magyarok.

Vajon ki hiszi el ezek után, hogy ezek a szabadságharcok magyar, nem pedig protestáns uralmi harcok voltak s hogy az a „német”, aki ellen irányultak, csak katolikus volt, nem pedig német? De Bács megyének 178.950 német mellett van 117.854 szerb lakója is és ezeknek már Ferenc József alatt is volt 74 szerb iskolája és a megye 86.168 oláhjának is volt 40 oláh iskolája. Minden nemzetiségnek volt tehát saját iskolája, csak a legintelligensebbnek és leggazdagabbnak, a németnek alig. De mivel még a németnek is ott, ha Bécs közelében volt, még úgy se volt német iskolája, mint a Bécstől messze-távol fekvő Bács vagy Torontál megyékben, egyenesen arra kell gondolnunk, hogy a mi katolikus svábaink annál kevésbé voltak öntudatos németek, minél közelebb voltak Bécshez. De a katolikus sváboknak nem volt egyetlenegy német középiskolájuk, még polgárijuk se. A lutheránus németeknek bezzeg volt!

Hogy Ferenc József túrta, hogy a magyarországi németeket ennyire magyarosítsák, csak annak érthetetlen, aki közjogi ismereteit csak a hazafias szólamokból meríti. Akinek e téren tárgyilagos ismeretei vannak, természetesnek találja, mert tudja, hogy 1867 óta, mióta alkotmányosság van, az uralkodó nem szólhat bele az ország tényleges kormányzásába, mert azt a minisztérium (az iskola-ügyet a vallás- és közoktatásügyi minisztérium) intézi, az pedig annak az országgyűlésnek volt felelős, melyet a magyarok választottak. De a magyar történelemben és közjogban jártas egyén azt is tudja, hogy a Habsburgok adminisztratív ügyekben nálunk 1867 előtt se rendelkezettek, mert az mindig a magyar megyék, tehát a magyar köznemesség kezében volt.

Kétségtelen azonban, hogy ha jogilag nem is, de a valóságban mégis csak van befolyása az ország irányításába az uralkodónak még ma is. Horthy például nem király volt, hanem csak kormányzó, mégis mikor a szegedi kálvinisták annak ellenére, hogy a város lakosságának csak 5%-át tették, ezt is csak újabban érték el, mert bennszülött szegedi még kivételesen sincs más, mint csak katolikus (legfeljebb akkor lehet más vallású, ha hitehagyott katolikus), már a második kálvinista templom építését szervezték meg, Szegeden minden állami hivatalban gyűjtöttek rá s egy katolikus se mert nemet mondani, mert attól félt, hogy akkor magára haragítja az államfőt s talán még el is helyezik vagy nyugdíjazzák miatta, de hivatali emelkedését bizonyosan megnehezíti vele.

Egy katolikussá lenni szándékozó lutheránus alezredesnek pedig, aki mikor e szándékát lelkészének bejelentette, az elképedve mondta neki: De alezredes úr, ön nem gondol arra, hogy az államfő is protestáns?! S az alezredes úr valóban úgy megijedt ettől a figyelmeztetéstől, hogy a szükséges második jelentkezés már nem történt meg s még ma is lutheránus, ha azóta meg nem halt.

Látható, hogy a mi németjeinknek a Habsburgok alatt sose jutott eszükbe, hogy a magyar király is német, de azoknak a magyar hatóságoknak se, melyek a sváb falvakban magyar iskolákat állítottak fel, sőt – legalábbis egyes megyékben – a német tannyelvű iskolát egyáltalán meg se túrték. Nem ugyan német szempontból, hanem a magyarság és a magyarok iránti jóindulat szempontjából minden esetre becsületükre válik ez a Habsburgoknak. Arra a mesére pedig, hogy ők itt nálunk németesítettek, képzelni se lehet alaposabb cáfolatot. De az ellenkezőt ugyancsak mondhatták volna a németek. Láttuk, hogy Hitler ugyancsak mondta is.

De legalább azt mégis csak joggal kérdezhetjük, hogy ha törvényes eszközük a beavatkozásra ekkor már nem volt is, a törvénytelenről vagy a szelíd nyomástól és titkos beavatkozástól pedig becsületből vonakodtak, miért nem alapítottak vagy túrték meg legalább olyan német egyesületeket vagy akciókat, melyek ezeknek a magyarországi németeknek faji öntudatát élesztették volna? Hiszen ha például a protestáns németbirodalmi németek tudtak „los von Rom”-mozgalmat csinálni Ausztriában, azaz a katolikus németeket a protestáns Hohenzollernek Német Birodalma felé húzni s ennek érdekében még Róma ellen is izgatni és sokukat tőle még

hivatalosan is elszakítani s ennek nyílt működését a Habsburgok még Bécsben is kénytelenek voltak tűrni, meg lehetett volna ugyanezt tenni a magyarországi németekkel is olyan értelemben, hogy ők viszont Ausztriához húzzanak, avval egyesülni kívánkozzanak s addig, míg ez megtörténhet, legalább anyanyelvükhöz és fajukhoz ragaszkodjanak.

Ilyesminek nálunk soha nyoma se volt, ez pedig merőben elképzelhetetlen, ha a Habsburgokban Magyarország elnémetesítésének valaha még csak a titkos gondolata is meg lett volna. Ők még az itteni németeket se óvták vagy védték soha a megmagyarosodástól, nemhogy magyarokat akartak volna németté tenni.

Vagy íme ugyanennek bizonyítására egy másik, talán még az előadottnál is nagyobb érv.

Nyugati határunkon, Moson, Sopron és Vas megyében, ott lakik már a honfoglalás óta egy tömegben és az osztrák és stájer németiséggel szerves nemzetiségi összefüggésben vagy negyedmillió német. Így volt és maradt ez a Habsburgok négyszáz éves uralma alatt. Ez a németiség – I. Ferdinánd alatt is, Rudolf alatt is, II. Ferdinánd alatt is, I. Lipót alatt is, Mária Terézia, I. Ferenc és Ferenc József alatt is – mindig a magyar nemesség, a magyar alispánok, a magyar főszolgabírák és magyar falusi jegyzők vezetése alatt volt. A magyar volt az úr, a vezető és a német a szolga és az alávetett, mert ezek között a németek között bizony édes-kevés volt olyan, akinek nemessége volt.

Mindenesetre furcsa egy osztrák „elnyomás” lehetett, hiszen a nemességet az „idegen” király adományozta. Négyszáz éven át azonban, egész addig, míg csak Habsburgok voltak az „elnyomóink”, ezt senki nem furcsállotta, sőt úgy látszik, még csak azt se vette észre, hogy ez éppen az ellenkezőjét jelenti az ország elnémetesítésének.

Abban a pillanatban, hogy a Habsburgok uralma Bécsben és Ausztriában megszűnt, noha helyettük Ausztria az akkor még (mert akkor még nem volt külön kommunista párt) nemzetközi alapon álló szociáldemokrata párt uralma alá került, mely a leghatározottabban ellensége volt a nemzeti sovinizmusnak, mégis azonnal kérték a nyugati hatalmaktól, hogy ezt a területet lakosságának német faja és anyanyelve címén vegyék el Magyarországtól és csatolják Ausztria területéhez.

Ausztria a világháborúban nem győztes állam, sőt éppen olyan vesztes állam volt, mint mi. A győztes nyugati hatalmak mégis olyan megokoltnak

és igazságosnak látták ezt a kérést, hogy azonnal teljesítették. Még csak népszavazás tartását se tartották szükségesnek. Hogyan, hogy ez az „igazságosság” a mi „idegen” királyainknak 400 hosszú évig nem jutott eszükbe, mikor állítólag osztrákok és annyira magyarellenesek voltak?

Mikor Csehországot bekebelezte a Német Birodalomba, Hitlernek is első dolga volt, hogy az akkor Szlovákiához tartozó Dévényt, mely nekünk azért nevezetes, mert ezer év óta mindig ott lépett Magyarország területére a Duna és ezért millenáris emlékművet is állítottunk oda, elvette Szlovákiától és közvetlenül a Német Birodalomhoz csatolta azon a címen, hogy lakossága német anyanyelvű, ami meg is felel a valóságnak.

Sajátságos, hogy a magyar nép Hitler iránti lelkesedésének még ez se ártott semmit. Még ekkor se vették észre, hogy ő is „német”, akinek nekik nem volna szabad soha hinniük, ha igaz magyarok volnának. Ezt a sérelmet még csak észre se vette senki. Én legalább nem talákoztam akkor egyetlenegy akár művelt, akár egyszerű magyar emberrel, aki felemlítette volna előttem, hogy ez neki fáj, vagy hogy ezt Hitlernek nem lett volna szabad tennie. Igaz, hogy mikor ez történt, Dévény már nem volt a miénk, de egy becsületes magyar hazafinak abban mégis csak hinnie kellett volna, hogy a hazánktól elszakított részek még visszajönnek hozzánk, de az a Dévény, mely már nem Szlovákiához, hanem Németországhoz tartozik, már alig.

Nos, hát amit Hitler, sőt még az osztrák nemzetközi szocialisták is azonnal megtettek és amit a világ ügyeinek akkori művelt intézői is igazságosnak és természetesnek tartottak, az a mi „ösellenségünknek”, a minket állítólag gazdaságilag kiszipolyozó és németesítő Habsburgoknak hosszú négyszáz éven át se jutott eszükbe soha. Addig, míg ők voltak a mi „elnyomóink”, Bécsben még csak nem is álmódott róla senki, hogy a Duna ne Dévénynél lépjen Magyarország területére, mert hiszen Dévény népe nem magyar, hanem német s tőrhetetlen, hogy németek fölött magyar szolgabírák és jegyzők „zsarnokoskodjanak”.

De a Habsburgok uralma alatt az se jutott eszébe senkinek, hogy „Burgenland” is van a világon, sem hogy annak az osztrák határ mentén lakó negyedmillió magyarországi németnek „felszabadítása” német kötelesség. Még feltűnőbb, hogy nem jutott eszébe ez még I. Lipótnak se s még akkor se, mikor a Wesselényi-összeesküvés és Thököly lázadása miatt úgy is már haragban volt a nemzettel, felfüggesztette az alkotmányt és

Ampringen „önkényuralmával” büntette az országot. Sőt még akkor se, mikor hatalma tetőfokán volt, kiverte a törököt az országból s mikor amiatt kellett volna megbüntetnie az országot, hogy még e felszabadító háborúban is a török oldalán volt (s még ma is dicsőíti érte Zrínyi Ilonát és Thökölyt).

II. József nem tett esküt Magyarország függetlenségére, alkotmányára, sőt még területi épségére se. Bele is olvasztotta hazánkat a Habsburg öszbirodalomba, azt is megkísérelte, hogy az állam nyelvéné nálunk is a németet tegye, az azonban, hogy a „burgenlandi” németeknek Ausztriában lenne a helyük, még neki se jutott eszébe, őket még ő is Magyarországnál hagyta.

Sőt még többet mondok: Ez még Haynaunak és Bachnak se jutott eszébe. A későbbi „Burgenland” még a Bach-korban is épp úgy hozzánk tartozott, mint máskor. Hogy Burgenlandnak tőlünk való elragadására Bécs kísérletet tehessen, ahhoz Bécs Habsburgtalanítása, a Habsburgoknak Bécsből való elűzése volt szükséges. De mihelyt ez megtörtént, mindjárt Ausztria is igényt emelt Burgenlandra, még annak ellenére is, hogy a Habsburgok utódai akkor Bécsben nem pángermánok, nem nagynémet elveket valló poroszjunkerek, hanem nemzetközi alapon álló és a nacionalizmust szigorúan elítélő marxisták lettek. (Dévény elcsatolásához pedig egy olyan német kellett, akiben a magyarság – a Habsburgokkal ellentétben – nagyon is hitt, sőt akiért lelkesedett, sőt rajongott.)

Hogy lehet mindezt megmagyarázni? Igen könnyen. A Habsburgok magyar királlyá koronázásukkor esküt tettek, hogy Magyarország területi épségét megőrzik, semmit el nem idegenítenek belőle, sőt minden ellenségével szemben egyenesen ők fogják megvédeni. Mivel pedig a Habsburgok majdnem kivétel nélkül őszintén hívó, nemcsak elméletben, hanem a gyakorlatban is katolikus, gyónó, mindenben a katolikus Egyháztól tanácsot kérő s – ami a fő – tanácsait el is fogadó, sőt legalább 80%-ukban az átlagosnál sokkal vallásosabb emberek voltak és a katolikus vallás nem olyan, mint a protestantizmus, hogy úgy értelmezzük, ahogyan akarjuk és azt tartjuk meg belőle, amit akarunk, hanem ott még a lelkiismeretet is ellenőrzik és a vagy-vagy elé állítják a híveket még akkor is, ha azok történetesen császárok, a Habsburgoknál a koronázási eskü nem maradt elmélet, hanem gyakorlat lett.

Amily könnyű volt megmagyaráznunk, miért nem csatoltak el tőlünk a Habsburgok hosszú négyszáz éves uralmuk alatt egyetlenegy határmenti német falut se, hanem nyugati határaink ugyanazok maradtak, mint Szent István idejében voltak, noha a faji és nyelvi határ messze benyúlt országunkba, épp oly könnyű okát adni annak is, miért viselkedtek az osztrák szociáldemokraták és Hitler ezzel éppen ellenkezőleg; miért vitte el ez Dévényt, azok az egész Burgenlandot már hatalomra jutásuk legelső évében, Hitler pedig azonnal, mihelyt alkalma nyílt rá.

Ennek az oka egyszerűen az volt, hogy a Habsburgok esküt tettek Magyarország területi épsége megőrzésére, Hitler és az osztrák szociáldemokraták pedig nem. A Habsburgok azért tették le ezt az esküt, mert ők egyszerre voltak osztrák császárok is és magyar királyok is, Hitler és az osztrák szocialista kormányzat pedig csak Németországnak, illetve Ausztriának volt ura.

Ebből az a mi „hazafiságunk” számára képtelenségnek látszó igazság következik, hogy – legalábbis ebből a szempontból – ránk nézve nem előnyös, hanem nagyon is hátrányos volt Ausztriától való függetlenségünk. Az az osztrák, illetve német kormány, melytől „függetlenek” voltunk, nem volt kötve abban, hogy tőlünk annyit ragadjon el, illetve igyekezzék elragadni, amennyit akar, illetve tud, de az az osztrák, illetve német kormány, melytől még nem voltunk „függetlenek”, vagyis amellyel közös volt az uralkodónk, e tekintetben esküjével kötve volt; ő emiatt semmit se vehetett el tőlünk, nem is vett el.

A legfontosabb azonban az, hogy – mint láthatjuk – ez a Habsburgok esetében nemcsak elméletben volt így, hanem így volt a valóságban is. Pedig négyszáz év alatt ugyancsak elég alkalom lett volna hozzá, hogy a valóság megcáfolja az elméletet. Ez a politikában majdnem mindig így is szokott lenni. A Habsburgoknál – látjuk – nem így volt. Ott az eskü olyan szent volt, hogy megszegésének még a gondolata se merült fel még hosszú négyszáz év alatt se soha. Ez az eskü még a százmillió német nép nemzeti öntudatát, hatalmi vágyát és faji büszkeségét is féken tudta tartani félezer éven át.

Az a körülmény azonban, hogy viszont a szociáldemokrata osztrákok és a nemzeti szocialista németek azonnal másképp cselekedtek s rögtön úgy vágtak rá éles csőrükkel hazánk területi épségére, mint a vércse, sejteti velünk, hogy a protestáns poroszok vagy vallástalan németek (mert hiszen

Hitler nem volt protestáns) és a marxista, tehát istentelen osztrákok akkor se bántak volna velünk Habsburg módra, ha velük is közös háztartásban éltünk volna s így ők is esküt tettek volna jogaink tiszteletben tartására. Nem egyszerűen csak az osztrákokkal való közös háztartásunknak köszönhetjük tehát azt, hogy területi épségünk – még Dévényt és Burgenlandot is beleszámítva – egész 1918-ig, a Habsburgok bukásáig – megmaradt, hanem egyedül annak, hogy a mi közös királyunk a katolikus Habsburg volt s nem más.

Azt hiszem, mindenki egyetért velem, mikor kijelentem, hogy mind Hitler, mind az osztrák szociáldemokraták akkor is elvitték volna tőlünk azt, amit elvittek és amit el tudtak volna tőlünk venni, ha ők is esküt tettek volna területi épségünkre. Ők ugyanis azzal érveltek volna, amivel Bocskai és Bethlen magyar bámulói és védelmezői. Ők is azt mondták volna, hogy kérem, mi politikusok vagyunk, nem pedig teológusok. Nekünk német népünk, illetve munkásosztályunk érdekében céljaink vannak s természetesen arra törekedünk, hogy ezeket el is érjük. Ha e törekvésünkben holmi eszkükkal zavartatnánk magunkat, elárulnánk azt a népet, azt a társadalmi osztályt, amelynek jólétéért felelősek vagyunk.

Hitler és a marxisták nem a gyóntatójukat szokták megkérdezni, mikor cselekedni akarnak. Hitler például konkordátumot kötött az Egyházzal, hogy az erős és politikailag is jól megszervezett német katolikus egyházat leszerelje. Ebben a konkordátumban mindent megadott az Egyháznak, amit az csak kért, úgy hogy a Hitlerrel kötött konkordátum a legelönyösebbek közé tartozik, melyeket valaha az Egyház kötött. Hitler egyetlen ellenértékként azt kérte, hogy az Egyház oszlassa fel politikai párgát, a centrumot. Mivel az Egyház egyedül csak azért politizál, hogy szabadságát megvédje, szabadsága olyan biztosítása mellett, amilyen Hitlertől a konkordátumban megkapott, tényleg nincs szükség arra, hogy a politikába avatkozzék. Feloszlatták tehát a centrumot.

Utána aztán Hitler úgy lábbal tapodta a megkötött konkordátum minden pontját (kötelező hitoktatás eltörlése, szerzetesek feloszlása, katolikus sajtó lehetetlenné tévése, katolikus egyesületek feloszlása stb.), hogy el se hitte volna az ember, hogy még ilyesmi is lehetséges.

Mikor Hitler Csehországból a szudéta-németek lakta részt bekebelezte Németországba, hogy ezt Francia- és Angolország lenyelje, nyilvános, hivatalos szónoklatban „ünnepélyesen” kijelentette, hogy „ez az utolsó

területi követelése” Európában. Ellenfelei erre azt gondolták, hogy ha már ennyit eltértek tőle (eltértek már arra Ausztria bekebelezését is), ne csináljunk már miatta világháborút; tűrjük már el tőle ezt is. Hiszen maga mondja, hogy ez az utolsó.

Néhány hónap múlva aztán Hitler „ünnepélyes” ígérete ellenére, tehát szava nyílt lábbal tiprásával, bekebelezte Csehország csehek lakta részét is. (S ilyen embernek tartotta érdemesnek hinni német létére is az a magyar nép, mely a Habsburgoknak, állítólag csak azért, mert németek voltak, sose hitt!)

Ez az egész világtörténelemben párját ritkító szószegés olyan váratlanul érte Hitler ellenfeleit, hogy meglepetésükben ekkor se csináltak semmit, csak kijelentették, hogy ha Hitler még ezek után is bekebelez valamit, az már csakugyan a világháború kitörését jelenti. Utána jött mégis Danzig bekebelezése és a – második világháború és vele Németország bukása.

Vajon ez a Hitler mennyire tartotta volna meg Magyarországot függetlenségére és területi épségére letett esküjét?

De nemcsak Hitler vagy a marxisták, de mint Magyarország királya nem tartotta volna meg esküjét a protestáns Nagy Frigyes, az angliai Erzsébet, Katalin cárnő, Napóleon vagy Vilmos császár se. Nagy Frigyes azért nem, mert hitetlen volt, nem pedig protestáns. Napóleon azért nem, mert katolikus volt ugyan, de komolyan hinni csak élete végén, a bajban, kezdett. Erzsébet és Katalin azért nem, mert ha nem is nyíltan, mint Nagy Frigyes, de gyakorlatilag ők is inkább hitetlenek voltak. Erzsébet többször cserélte is a vallását: a hatalmi viszonyoknak megfelelően hol katolikusnak, hol protestánsnak mutatta magát s Katalin is elhagyta protestáns vallását, mikor Oroszországba ment férjhez.

A hívő protestáns Vilmos császár pedig azért nem tartotta volna meg esküjét, mert mint protestáns, „lelkiismereti szabadsággal” rendelkezett s mint ilyenek, nem volt gyóntatója. De ha lett volna, az se sokat számított volna, hiszen éppen a lelkiismereti szabadság címén joga volt az erkölcsstani szabályokat másképp értelmezni, mint lelkiatyja értelmezte volna. A protestánsnak nem szabhatja meg s különösen nem szabhatja meg tévedhetetlenül se Egyház, se ember, hogy mi szabad és mi tilos, hanem ezt a biblia alapján ő maga dönti el.

Hogy ebből a gyakorlatban az következik, hogy az illető nem fogja megtartani esküjét, ha esküje meg nem tartása igen nagy politikai és hazafias előnyökkel jár, azt nem kell bizonyítani annak számára, aki csak egy kicsit is ismeri az emberi lelket és akinek csak némi élettapasztalata is van. Ne feledjük, hogy Maratnak, a francia forradalom legvérszopóbb alakjának, is mindig nyitva volt íróasztalán a bibliája. Ő is protestáns volt ugyanis, noha a franciák egyébként katolikusok.

Hasonló esetekben még a legtöbb katolikus is úgy intézi el a dolgot, hogy abban az időben, mikor dönt, nem gyónik. (Láttuk, hogy ilyenkor Báthory Zsigmond se gyónt.) De a katolikusnak ilyenkor legalább el kell ismernie, hogy rossz katolikus. (Hiszen nem gyónik. Ha pedig gyónik, abból kell látnia, hogy rossz katolikus, hogy nem kap feloldozást, hacsak nem úgy gyónik, hogy még a gyónásban is hazudik. Ez esetben pedig csak olyan ember gyónik, akinek erre a gyónásra nem az önmaga lelkiismerete, hanem a külvilág becsapása szempontjából van szüksége.)

A protestánsnak azonban még csak azzal a megállapítással se kellett zavartatnia magát, hogy nem jó protestáns, hiszen ekkor is vallása elvei (a lelkiismereti szabadság) alapján jár el.

Láttuk, milyen nagy (és a mai protestánsok szerint is mennyire jó) kálvinista volt Bocskai is, Bethlen is és az első mégis hányszor szegte meg esküjét s milyen hidegvérrel küldte ártatlanul a halálba azokat az erdélyi főurakat, többnyire hittestvéreit, akik érvényesülésének útjában álltak! Bethlen pedig milyen üzletszerűen üzte a hazudozást és a szerződészegést, noha ezek mellett azért a Bibliát is igen „szorgalmasan” olvastatta, a halálos ágyán pedig zsoltárt „suttogtak elhaló ajkai”.

Ha ugyanez a Bocskai és Bethlen katolikus lett volna, a legnagyobb ellensége lett volna az Egyháznak és a papoknak, mint ahogyan Báthory Zsigmond is – annak ellenére, hogy jezsuiták nevelték – ilyenkor kerülte a jezsuitákat; papnak készült, de sose tudott az lenni, sőt végül még katolikusnak se tudott megmaradni, hanem ő is olyan vallás híve lett, mely lelkiismereti szabadságot ad híveinek, nem pedig lelki kínokkal gyöttri őket.

De hazájukat oly hően szerető magyarok még mindig nincsenek meggyőzve. Most ugyanis ezt felelik: A Habsburgok nemcsak Magyarország területi épségére tettek esküt, hanem a magyar alkotmányra és Magyarország függetlenségére is. Esküjük erre vonatkozó részének

megszegését miért nem tiltotta meg tehát nekik a gyóntatójuk és állítólag annyira finom lelkiismeretük?

Erre a kérdésre a választ már ismételten megadtuk. Ismételten kifejtettük már, hogy annak oka, hogy hazánk függetlensége és önrendelkezési joga a Habsburgok uralkodása alatt megcsonkult, olyan tényezőkben rejlett (elsősorban az osztrák örökös tartományok és a Német Birodalom állandó anyagi segítségével), melyek az ország önrendelkezési jogának megcsonkulását annyira szükségszerűen hozták magukkal, hogy ezen a közös uralkodó még oly nagy jóakarata se segíthetett volna.

Nem is ellenkezett ez azzal az esküvel, melyet a Habsburg- király az ország függetlenségére tett, mert hiszen Magyarország akkor se volt független, mikor az eskü letevése történt s azt is jól tudta mindenki – király és nemzet egyaránt –, hogy azzal, hogy az új király az ország függetlenségére ismét esküt tesz, még nem változik meg a már évszázadok óta tartó helyzet. Az esküt tehát emiatt nem is lehetett másképp érteni, mint úgy, hogy a király esküben ismerte el, hogy Magyarország elméletben, jogilag teljesen független, önrendelkező ország, jelenlegi mostoha viszonyok folyománya.

Ezt az esküt a király csak akkor szegte volna meg, ha ő maga is törekedett volna arra, hogy ez a ránk nézve hátrányos helyzet minél tovább tartson, sőt esetleg végleges legyen. Azt is elismerjük, hogy a királynak még passzív se voltjoga viselkedni, hanem ez eskü miatt külön törekednie is kellett, hogy Magyarország önrendelkezési joga a gyakorlatban is minél előbb helyreálljon.

Világos azonban, hogy erre nem volt köteles osztrák alattvalói érdeke ellenére is törekedni, mert hiszen ez az igazságossággal ellenkezett volna. A közös király nemcsak a mi javunkat volt köteles munkálni, hanem osztrák alattvalóiét is, sőt erre épp úgy meg is esküdt, mint a mi javunk munkálására. Így, tárgyilagosan nézve a dolgot, Habsburg- királyaink joggal elmondhatják, hogy sose szegték meg koronázó esküjüket.

Ami a vallásszabadságot illeti, ezt is sokkal jobban megtartották a Habsburgok Magyarországon, mint ugyanabban az időben bármely protestáns európai uralkodó vagy kormány a katolikusok vallásszabadságát. Aztán ne feledjük el azt se, hogy a magyar királyok koronázásukkor nemcsak arra a magyar alkotmányra esküdtek meg, melyben a bécsi béke óta (de csak azóta) a protestánsok vallásszabadsága is

bent foglaltatott, hanem a katolikus Egyházjogai és kiváltságai fenntartására is. Ezt az esküjüket a bécsi, nikolsburgi, linzi béke aláírásával, majd az 1790-91. évi országgyűlés vallási határozataival, majd a 48-as törvények szentesítésével sokkal jobban megszegték, mint a magyar alkotmányt akkor, mikor egyes megyékben csak az artikuláris helyeken engedélyeztek nyilvános protestáns istentiszteletet vagy egy időben katolikus vidékeken protestánsokat is köteleztek a katolikus pap fenntartásához való hozzájárulásra vagy a katolikus hit elhagyását csak előzetes hitoktatás útján engedték meg.

Ami pedig a kisebb alkotmányértéseket illeti, például hogy nem volt mindig minden évben, illetve később minden három évben országgyűlés, nem volt mindig betöltve a nádori méltóság, tartóztattak le néha nemeseket bírói ítélet kimondása előtt is stb. Ezek magyarázataképpen szintén rámutattunk már arra, hogy teljes lehetetlenség, hogy egy uralkodó vagy kormány minden törvényt mindig betű szerint megtartsa s ezért még egy szent uralkodóra is ráfoghatja valaki, hogy ezt meg ezt a törvényt ő se tartotta meg. Vannak esetek, mikor valamely törvény betű szerinti megtartásához való ragaszkodás egyenesen megbocsáthatatlan bűn. Minden uralkodó és minden kormány elsősorban arra tesz esküt, hogy a népet bölcsen, szeretettel és igazságosan kormányozza, nem pedig arra, hogy a törvény holt betűjét akkor is meg tartja, mikor ez a közjóval ellenkezik.

Gyakran adódnak esetek, mikor fontos nemzeti érdekek egyenesen követelik, hogy az esedékes országgyűlést ne tartsák meg, például háború, járványok, a lakosság rendkívül izgatott állapota, zendülésre való hajlam, felforgatók működése stb. Ha a köz érdekeiért felelős egyének a törvény betűjéhez való vak ragaszkodás miatt eltűrik, hogy az országgyűlésen zavaros fejű, sőt sokszor lelkiismeretlen kolomposok ragadják magukhoz a törvényhozók irányítását, tönkretegyék a törvényes, komoly vezetők tekintélyét, sokkal fontosabb dologban szegik meg esküjüket, mintha a közjó érdekében és sokkal nagyobb bajok elkerülésére a törvény betűjét országgyűlés összehívása tekintetében ideiglenesen figyelmen kívül hagyják.

Bocskai és Bethlen esetében már láttuk, többi „szabadsághősünk” esetében pedig ezután fogjuk látni, hogy azok, akik az alkotmány megsértése miatt fegyvert fogtak s a királyt, illetve a kormányt esküje

megszegésével vádolták s ezen a címen izgattak ellene és próbálták jogos színben feltüntetni lázadásukat, százzorta többször és lelkiismeretlenebbül szegték meg a törvényt és alkotmányt, mint az a király, aki ellen izgattak. Látni fogjuk, hogy ez a megállapításunk még legeszményibb szabadsághősünkre, II. Rákóczi Ferencre is teljes mértékben vonatkozik.

Amit mondtunk, még jobban áll azokra az esetekre, mikor a nemesi kiváltságok megsértésében állt királyaink „esküszegése”. A nemesi kiváltság már magában véve is igazságtalanság. Mivel ezeket régen nem úgy fogták fel, mint ma, mivel továbbá akkor még beletartoztak az alkotmányba s így a király ezek megtartására is megesküdött, világos, hogy megtartani is köteles volt. Világos azonban az is, hogy ha megtartásuk a köz érdekével ellenkezett és százezrek szenvedtek miatta, akkor inkább a köz érdekét kellett nézni, mint az egyénnek a jogát, ha ez a kiváltsága még olyan törvényes volt is. Pedig ez éppen nem mindig kétségtelen. (Például, hogy nemest csak az elmarasztaló ítélet elhangzása után szabad letartóztatni.)

Lehetetlenség, hogy egy király sose tartóztasson le nemest bírói ítélet előtt. Ez azt jelentené a gyakorlatban, hogy főúri bűnöst ne is büntessen meg soha. Főúri bűnöst ugyanis akkor csak meglepetésszerűen, akkor lehetett elfogni, ha az illető nem számított rá. Pedig hát a király bizonyára nem arra esküdött meg koronázásakor, hogy csak az egyszerű embereket fogja megbüntetni. A valóságban ennek éppen az ellenkezőjére tett a király esküt s ha erre tett, akkor tulajdonképpen arra esküdött meg, hogy nem fogja kivétel nélkül mindig tiszteletben tartani a nemesi kiváltságokat. Nem is hiszem, hogy lett volna már olyan uralkodó, aki ezt a nemesi kiváltságot kivétel nélkül mindig tiszteletben tartotta.

Burgenland meg Dévény esete azonban mutatja, hogy a Habsburgok olyan cselekedetektől, melyek esküjük valóságos és igazi megsértése lett volna s melyet nem nagyobb rossz elhárítására kényszerhelyzetben cselekedtek volna, hanem valóban lelkiismeretlenségből, mindig tartózkodtak. Ilyen nyílt esküszegés lett volna például részükről, ha Magyarország egyes részeit tőlünk elszakítva Ausztriába kebelezték volna be. Ez, tehát a nyílt esküszegés, olyan távol állt tőlük, hogy ilyesminek még kivételesen se fordult elő náluk még a kísérlete se s ez a kötelességteljesítés és eskümege tartás annyira sziklaszilárd volt náluk s az ellene való véteknek még csak a gondolata vagy lehetősége is annyira távol állt tőlük, hogy

emiatt még német alattvalóik nemzeti törekvéseit, faji büszkeségét és nemzeti öntudatát is teljesen féken tudták tartani. Pedig ugyancsak nehéz lehetett. Addig, míg császáraik egyúttal magyar királyok is voltak, osztrák alattvalóiknak még csak gondolniuk se lehetett arra, hogy Magyarországtól még csak egy falut is elszakítsanak, ha mégannyira német volt is az a falu s még úgy közvetlenül az osztrák határon feküdt is.

Hogy a mi hadügyünket, pénzügyünket Bécsben és nagyrészt nélkülünk intézték, megsértése volt a magyar függetlenségnek. De ezt nem a Habsburgok követték el, hanem annak szükségszerű következménye volt, hogy ehhez a hadügyhöz és külügyhöz a pénzt is azok adták, akik nélkülünk intézték. Amíg ez így volt, ezen a Habsburgok se segíthettek. Olyan hátrány azonban, ami nem volt szükségszerű, hanem idegen királyaink rosszakaratából vagy akár csak gyöngeségéből folyt volna, a Habsburgok négyszáz hosszú éve alatt sose ért bennünket. Sőt azt kell mondanunk, hogy Habsburgjaink koronázási esküjük megtartása tekintetében talán még többet is tettek, mint amennyi szorosan véve kötelességük lett volna.

Tekintettel ugyanis arra, hogy Magyarország török alóli felszabadítása idegen pénzzel, idegen haderővel, sőt egyenesen a „hazafias” magyarok ellenében történt, az országnak a töröktől így visszahódított részei nem illették volna szükségképpen Magyarországot s nem lett volna se igazságtalanság, se jogos magyar sérelem, ha e területeknek legalább egy részét Ausztriához csatolták volna, vagy – mivel ezek Ausztriától távol feküdtek – helyettük csatolták volna a Dunántúl Ausztriával határos nyugati és egyébként is német ajkú részeit Ausztriához.

A királynak koronázásakor Magyarország területi épségére letett esküjét bizonyára semmiképpen se lehet úgy magyarázni, hogy ez akkor is érvényben van, ha az ország egyes részeit idegen erővel tudja csak visszaszerezni. Esküje kötelezi ugyan arra, hogy ekkor is mindent elkövessen, hogy Magyarország minél jobban járjon, de viszont ilyenkor majdnem teljes lehetetlenség elérni azt, hogy Magyarországra ebből semmi kár se háruljon. Lehetetlenség ugyanis, hogy idegen országok a segítségüket teljesen ingyen, tehát a legkisebb ellenszolgáltatás nélkül adják. A Habsburgok azonban részükre még ezt is elérték.

A köszönet érte az, hogy nálunk mégis mindenki azt hiszi, hogy Ausztriával való közös háztartásban a vesztes fél mindig mi voltunk s

ennek egyenesen a Habsburgok irántunk való ellenszenve, rosszakarata, sőt gyűlölete az oka. Mi azt hisszük, hogy az ő uralkodásuk nálunk másból állt, mint sorozatos esküszegésekből, elnyomásból, igazságtalanságokból, az ország gyarmatként való kezeléséből, gazdasági kizsákmányolásából és minden áron való tönkretévéséből, németesítésből és a nemzetiségeknek velünk szemben való pártolásából.

Akkor, mikor a király az ország területén kívül lakik, protestáns, tehát a királlyal ellenséges, nádor választása; évenként országgyűlések tartása akkor, mikor a központi hatalom amúgy is egészségtelenül gyenge s az országgyűlés protestánsokból, tehát a királyi hatalommal ellenséges elemekből áll; az ezeken uralkodó állandó és meddő sérelmi politika, a meg-megújuló heves jelenetek és állandó veszekedések; a majdnem évtizedenként meg-megújuló fegyveres szabadságharcok s mindig török szövetségben, rendkívül veszélyesek voltak az országra, sőt az egész kereszténységre. El lehet tehát ítélni azt a felelős vezetőt, aki ilyen körülmények között félt a nádor kezébe adni az ország vezetését és egyúttal arra törekedett, hogy minél kevesebb országgyűlés legyen?

Mikor tehát a Habsburgok megszegették a törvényt, csak akkor történt, mikor két rossz, két baj, két törvénytelenység között kellett választaniuk s ilyenkor az erkölcsi szabályoknak megfelelően a kisebb rosszat (az országgyűlés össze nem hívását, a nádorválasztás elhalasztását, a nemesi kiváltságok esetenkénti megsértését stb.) választották a nagyobb rossz (a királyi tekintély lejáratása, nyílt fegyveres lázadások kitörése, a törökkel való szövetség stb. lehetősége) helyett.

Ami Bethlen ellenfelét, II. Ferdinándot illeti, ő nemcsak soha meg nem csonkította az ország területét, hanem visszaadott nekünk még olyan területeket is, melyek már akkor se voltak a magyar korona fennhatósága alatt, mikor 1526-ban a Habsburgokat királyainkká tettük. Kőszeg, Fraknó, Kismarton, Borostyánkő, Szarvkő és Kabold, a hozzájuk tartozó uradalmakkal és jobbágyfalvakkal együtt már a mohácsi vészkor se tartoztak hozzánk, mert ősünk akkor már rég elherdálták őket: pénzért zálogba adták őket az osztrákoknak. Mint a szepesi városok Lengyelországhoz, ezek Ausztriához tartoztak II. Ferdinánd idejében már másfél század óta. S nemcsak Ausztriához tartoztak, hanem még német lakosságúak is voltak.

II. Ferdinánd ezeket a vidékeket német létükre és a másfélszáz éves elévülés ellenére is újra visszacsatolta Magyarországhoz, mégpedig a zálogösszeg visszafizetése nélkül. (Ha a zálogösszeget le kellett volna értük fizetni, talán sose jöttek volna vissza ezek hozzánk.) 1626 januárjában csinálta ezt a II. Ferdinánd, tehát mintegy „hű magyarjai” Bethlen alatti többszörös hűtlensége és esküszegése jutalmául.

Bocskai és Bethlen azonban egyformán megcsinálták ennek az ellenkezőjét: ők önként olyan területeket engedtek át a töröknek, melyek addig és mindig magyarok voltak. Ők nem 400 éven át voltak Magyarország királyai, mint a Habsburgok, hanem csak hónapokig, s egyéb bűneiktől eltekintve mindketten (bizonyítva, hogy mennyire nem kivételről van itt szó) megszegték az ország területi épségének megvédésére letett esküjüket.

A Bocskai szövetségében lévő törökök, mint láttuk, elfoglalták és meg is tartották, Esztergomot és Visegrádot (ez – mivel várak voltak – azt jelenti, hogy velük együtt az egész környéket, tehát több száz falut). Láttuk, hogy még azt is csak egyedül a császáriak jóakarátának köszönhetjük, hogy nem került a kezükbe még Érsekújvár is, ami pedig az egész Kisalföld török kézre kerülését is jelentette volna. De ekkor legalább nem Bocskai volt az, aki a törököt idehívta, mert a török már anélkül is itt volt, hiszen a tizenötéves háborúban voltunk. Bocskai bűne „csak” annyi, hogy átállt hozzá és így erősebbé tette. Természetesen ez is nagy bűn volt, mert a török ezt a foglalást mint Bocskai szövetségese tette. Ha Bocskai nem ossza meg a kereszténység erejét, sose tudta volna a török Esztergomot elfoglalni.

Bethlen felkelése idején azonban békében voltunk a törökkel s így ő egyenesen maga hozta a törököt a nyakunkra. S ráadásul még milyen nehezen tudta a nyakunkra hozni! Mennyi könyörgésre, mennyi hazudozásra, mennyi vesztegetésre volt szüksége, mire rá tudta venni, hogy jött és – elfoglalta Vácot és Damásdot. Ez utóbbit ugyan sikerült tőle visszaszerezni, de a nála hasonlíthatatlanul nagyobb értékű Vácot nem.

Bethlen tehát ugyancsak nem sokáig volt Magyarország „királya”, de már pár hónapos királysága alatt is sikerült neki hazánk területét, illetve belőle még azt is a kis csonkot megcsonkítania, mely még a kezünkben volt. Királyi esküjét tehát százszor jobban megszegte, mint a Habsburgok.

Nem kell külön magyaráznunk, hogy ezt természetesen Bethlen se szívesen tette (hiszen senki se rontja szívesen a hírnevét és becsületét), de

épp oly világos az is, hogy ő csonkította meg Váccal Magyarország meglévő területét. Ha ugyanis ő vesztet marad Erdélyben és nem pályázik szabadsághősi és honmentő babérokra, akkor Vác vára a magyarok kezén maradt volna. Vácot az a török foglalta el, akit ő csalogatott ide a Habsburg Magyarország megtámadására.

Mikor a tőle idehívott török Vácot ostromolni kezdte, Bethlen ezt írta a vezérnek: *„Tekintetes és nagyságos Basa! Isten Nagyságodat éltesse. Nagyságod Vácot miért szállotta meg, okát nem tudjuk, mert lám, megígértük.”* (Akkor ígérte ezt meg Bethlen a töröknek, mikor követeinek: Korláthnak és Balassinak jelentése szerint olyan rosszul állt az ügye a portán.)

„Csak tartotta volna ahhoz magát, semmi fogyatkozás abban nem lőtt volna... Ha Nagyságod elszáll alóla, mi is az mi királyi hitünkre ígérjük magunkat Nagyságodnak arra, hogy tizenöt nap alatt megüresítjük és Nagyságodnak kezében adatjuk. Datum Posonii die 5. mensis Novembris anno Chr. 1620”. (Kismartoni levéltár)

Bethlen azt akarja itt mondani, hogy kár volt a basának ostromolnia Vácot, mert hiszen ő azt ígérte, hogy önként, tehát ostrom nélkül is átadja neki. Ő pedig csak megtartja a szavát?!

Mindebből természetesen még egyáltalán nem következik, hogy Bethlen a várat a töröknek nem 15 nap alatt, hanem akár csak valaha is átadta volna, mert hiszen tudjuk (és mint láthatjuk, a török is éppen olyan jól tudta), mennyit ért az ő „királyi hite” még akkor is, mikor a keresztényeknek adta. Hát mikor a pogánynak?!

Az azonban tény, hogy ezt a most idézett levelet megírta a töröknek s a várat már előbb Konstantinápolyban követői által a töröknek elígérte. Tény, hogy ezzel az ígéretével érte el a töröknél, hogy vállalatát megengedje, sőt fegyveres erővel is támogatta. Az is tény, hogy aznap, mikor a levelet írta, Vác várának Bethlen partján levő kapitánya, Strucz Ferenc, már át is adta a várat a töröknek. Ez volt tehát az ára, hogy Bethlen – habár csak hónapokra is – Magyarország királya lehetett s a töröknek az a vészes haragja Bethlen ellen, melyet Korláth és Balassi jelentett, teljesen eloszlott, sőt Bethlen iránti jóakaratra változott.

De Bethlen már Erdély fejedelme is csak ilyen, sőt még ennél is nagyobb áron lehetett. Ezt az első nagy célját is csak hazaárulással tudta elérni. Hogy az erdélyi fejedelemségre az atnámét megkapja, Lippa és Jenő várának átengedését ígérte meg a töröknek. Világos, hogy ezt az ígéretét is

rosszhiszeműen tette s abban a reményben, hogy sikerül majd neki meg nem tartani. Érhető is, hogy mindent elkövetett, hogy ne kelljen majd szavát megtartania, hiszen ígérete közönséges hazaárulás volt és teljesítésével becstelenné tette magát honfitársai, sőt az egész kereszténység előtt, beleszámítva természetesen a protestánsokat is.

Az egyik elígért várat, Jenőt, sikerült is megtartania, de csak a jelentősebbnek, Lippának, tényleges átadása árán. Lippában azonban nem volt olyan hitvány a parancsnok, mint Vácott, de éppen emiatt Bethlen szégyene is sokkal nagyobb lett és gonoszsága is sokkal nyilvánvalóbbá vált. Mikor ugyanis a török egy katonai küldeményt küldött, hogy az a várat, melyet neki Bethlen odaíért, átvegye, a derék Keresztesi Pál, a lippai parancsnok, ellenállt. Ekkor a török panaszára Bethlen maga küldött sereget, hogy a várat engedetlen hívétől elvegye, de Erődsi Benedek, ennek a seregnek szintén derék parancsnoka, is elszabotálta a parancsot. Véletlen-készakarva ő se ment semmire az ostrommal.

Erre Bethlen személyesen ment Lippa alá (1616-ban), bevette s rá két napra átadta a temesvári basának. Olyan cselekedet volt ez, mint Eszterházy felháborodva írta, amilyent magyar ember még nem cselekedett. Megdöböntő hazaárulás volt ez Bethlen részéről, ezért eleinte nem is akarta maga csinálni, hanem Erődsi Benedekkel szerette volna elvégeztetni. Később ezért végezte el mégis maga és ennyire nyíltan, mert másképp végleg elvesztette volna a török kegyét. Tudta azonban, hogy ha még ezt is megteszi neki, végleg megszerzi magának ezt a kegyet. Meg is szerezte vele úgy, hogy ettől kezdve a török mindig hitt neki.

Valahányszor utána ingadozni kezdett hitele a portán, csak Lippát hozta elő s már nyert ügye volt. Ilyenkor a török rögtön elhitte, hogy Bethlen az ő embere s hogy benne nem kételkedhetik. De viszont ez is csak azt bizonyítja, hogy Bethlen még olyasmire is kapható volt a török kedvéért, amire a magyar és keresztény ember addig még soha, vagyis a nyílt hazaárulásra és honfitársai megérdemelt megvetésének vállalására is. A török joggal hitte, hogy Bethlen e tétével végleg szakított honfitársaival és keresztény hitével, becsukott már maga mögött minden ajtót, mely a magyarsághoz és kereszténységhez kötötte s így most már, ha akarna, se szakadhatna el többet tőle.

Pedig hát Bethlen se a magyarságtól, se a kereszténységtől ennek ellenére se akart elszakadni, sőt mindig utálta a törököt. Nem is lehetett azt

szeretni, mert annál jobban utálta valaki, minél jobban megismerte. Ki ismerte azonban annyira, mint Bethlen? Ő csak a hazaárulás és a hittagadás látszatát és a vele járó megvetést vállalta célja, érvényesülése érdekében. Mint nagy emberismerő jól tudta, hogy az emberek mindent megbocsátanak, sőt elfelednek majd neki, majd ha beérkezik. Valóban Bethlen „ófelsége” lett belőle. Láttuk, hogy még Eszterházy is így szólította, még ő is porig alázkodott előtte s ma is (400 év múlva) az imádásig tisztelt hazafias hős.

Mindketten köznemesek voltak s mindketten nagyra vitték. Eszterházy, aki mindig becsületes maradt és célja elérésére csak megengedett eszközöket használt, „csak” a nádorságig tudta vinni, Bethlen, aki még a becstelenségre is kapható volt, csak hogy érvényesüljön, egész a királyi koronáig vitte. Látni fogjuk, hogy azt még Eszterházy is megtette – ha nem tette volna, még a nádorságig se tudta volna vinni –, hogy gazdag özvegyeket elvett, sőt még mostohagyermekait is összeházasította egymással, hogy a vagyon a családban maradjon. Ámde ez nem becstelenség volt, hanem csak a vagyonnal törődés, ez pedig csak természetes, hogy aki a vagyonnal nem törődik, az sose gazdagodik meg.

Nem volt erkölcstelenség, amit Eszterházy tett, mert azok a gazdag özvegyek, akiket elvett, szerették őt és ő is szerette és megbecsülte őket. Gyerekei, akiket egymással összeházasított, szerették egymást s nem is voltak vérrokonok. Amit azonban Bethlen tett, az nemcsak erkölcstelenség volt, hanem közmegvetéssel, sőt az emberek legnagyobb megbotrántoztatásával járó becstelenség.

De – sajnos – a földön az már úgy szokott lenni, hogy mégis Eszterházynek kellett őelőtte megalázkodnia, bár a Gondviselés annyiban már a földön is kiegyenlítette az igazságtalanságot, hogy Eszterházy ivadékait megsokasította, mint a tenger fővényét, ők ma is megvannak és ma is nagyurak és gazdagok, míg Bethlennek korán és utód nélkül kellett elhagynia e világot.

Noha neki magának utódai nem voltak, Bethlen családja is még évszázadokig élt. Az utolsó iktári Bethlen (Domokos) 1866. március 17-én halt meg. Előtte tíz nappal visszatért a katolikus Egyházba Bécsben. A ma is élő Bethlenek bethleni Bethlenek, csak névrokonai Bethlen Gábornak s ma is reformátusok. Persze ma már ők se mind.

De a becstelen Bethlen nemcsak többre vitte a földön a becsületes Eszterházynál, hanem – s ez csak az igazi igazságtalanság, mely azóta évszázadokon át tart – a történelem is nagyobb hazafinak, tehát derekabb embernek tartja, mint Eszterházyt. Bethlen sikere tehát nemcsak kortársaival feledtette el azokat a becstelen eszközöket, melyekkel sikereit szerezte, hanem még a történelemmel is. Bethlen a magyarok szemében nemcsak szerencsésebb és tehetségesebb ember Eszterházynál, hanem még nagyobb jellem és nagyobb magyar is. Reméljük, nem sokáig.

Lippa régebben a törököké volt. A 15 éves háborúban, mikor Erdély (Báthory Zsigmond) szövetségre lépett Rudolfal a török ellen, foglaltuk tőle vissza. A „rosszemlékű” Báthory Zsigmond tehát – legalább addig, míg a jezsuitákra hallgatott – gyarapította hazánk területét és a kereszténységet, nem pedig megcsönkította, mint Bethlen „a dicső szabadsághős”. Pedig hát nagyon tévedne az, aki azt gondolná, hogy Lippa csak egy vár volt. Lippa visszaszerzése, illetve török kézre valójásása egy egész nagy vidéknek, akkorának, mint fél-Erdély, visszaszerzését, illetve elherdálását jelentette.

Micsoda hazafias felháborodás, átok és esküszegés-emlegetés lett volna itt és harsogna és terjesztené az uralkodóház ellen a gyűlölethullámot már 350 év óta, ha ezt egy Habsburg csinálta volna! De ahogyan nálunk alig tud valaki arról, hogy Bethlen előtt kevéssel a Habsburgok és a jezsuiták szereztek nekünk vissza Lippát, épp úgy nem tud arról se, hogy egy kálvinista nagy hazafi hazaárulása játszotta el. Lehet, hogy még most is nem Bethlen tettén fog felháborodni a „hazafiasan” nevelt olvasó, hanem azon, hogy én ezért Bethlen Gábort hazaárulónak merem nevezni. Lehet, hogy még most is engem fognak majd támadni azért, mert – elmeháborodást jelentő képtelenség! – Bethlent hazaárulónak nevezem, de azt természetesen nem fogják majd megírni, hogy mi miatt neveztem annak. Akkor ugyanis kisülne, hogy nem is olyan nagy elmeháborodás ez.

Bethlen még azt a Habsburg bünt is elkövette, hogy még németeket és morvákat is telepített Erdélybe. De ez neki természetesen ismét csak nem bűne, hanem érdeme. Az is volt, hiszen Erdélyt iparosítani akarta vele. Miért bűne azonban ugyanez a Habsburgoknak? Mert ha ők teszik, akkor csak az érem egyik oldalát nézzük s megállapítjuk, hogy németesítés. Ha Bethlen teszi, csak az érem másik oldalát nézzük és megállapítjuk, hogy iparosítás, tehát felvilágosultság és gazdasági előny.

Bethlen azt is tervezte (arra az esetre, ha legyőzi II. Ferdinándot), hogy hazánkat német választófejedelemséggé teszi, tehát beolvasztja a német birodalomba. Bizonyára az volt vele a reménye, hogy a Habsburgok bukásával e révén ő még esetleg német császár is lehet. Ez is hazaáruló terv, mert az a Magyarország, mely választófejedelemség, a német birodalom egy része, tehát semmiképpen se független tőle. Ez csak Bethlen érvényesülését segítette volna elő, de semmiképpen se a magyarságét.

Ránk ez még akkor is káros lett volna, ha valóban császár lett volna e révén Bethlen Gáborból, mert világos, hogy az ő császársága esetén se parancsolhatott volna az akkor másfél milliós magyarság az akkor 10-12 milliós s egyébként is műveltebb és gazdagabb németiségnek s a császárság uborkafájára való felkapaszkodás is csak Bethlen haláláig tartott volna. Nemcsak azért, mert neki utóda nem volt, hanem elsősorban azért, mert a német-római császárság sose öröklődött, hanem a császárát mindig külön választották.

Viszont hazánk Bethlen halála után is csak úgy válhatott volna ki a német birodalomból és lehetett volna újra függetlenné, ha az elszakadni akaró Magyarország sikerrel szembe tudott volna szállni az új császár, tehát egész Németország (mely akkor még Ausztriát és Csehországot is magába foglalta) erejével. Az a Magyarország tehát, mely a Habsburgok alatt is mindig független volt legalább jogilag, Bethlen győzelme esetén még elméletben se lett volna független, nemhogy a gyakorlatban az lett volna.

De első támadása előtt Bethlen a csehekkel is olyan szoros szerződést kötött s annyira összekötötte az ő ügyüket a mienkkel, hogy ha – Bethlen-módra – a velük kötött szerződést is meg nem szegte volna, köteles lett volna leverésük után is harcolni s így Magyarországot is az ő sorsukra juttatni. Ezt a sorsot csak azért tudtuk elkerülni, mert Bethlen a szerződést természetesen nem tartotta meg. Bethlen a csehekkel és az akkor protestáns osztrákokkal már akkor olyanforma „Gesammtmonarchie”-t akart, mint később azok az osztrák udvari emberek, akiket mi nemzetünk legnagyobb ellenségeinek tartunk s ezért szívből gyűlölünk.

Bethlen okai között, melyek miatt állítólag fegyvert ragadott, annak a néhány száz németnek az országból való kitakarodása is ott volt, akik néhány magyar várban még kivételképpen ott voltak. Ittlétüket ugyanis akkor magyar szempontból túrhetetlen sérelemnek tekintették. Mikor azonban Ferdinánd lányának keze után epekedett, maga kínálta fel, hogy ha

a főhercegnőt megkapja, legfontosabb váraiba német őrséget fogad s a főhercegnő kíséretében is bejöhethet annyi német, amennyit csak akar. Ha azonban ezt tudjuk, elhithetjük-e, hogy a felkínálása előtt, sőt még utána is (mert utána is kétszer ragadott még fegyvert) csakugyan azért küzdött, amiért mondta, azaz hazájának a német elnyomás alól való felszabadításáért vagy pedig egyedül csak a maga érvényesüléséért? Az pedig, amit a nemzetnek mondott, nemcsak „dissimulation” volt-e, azaz álnokság, mint angol hittestvére mondta?

De nemcsak ebben bizonyult „dissimulation”-nak Bethlen németgyűlölete.

Még Szalay is megállapítja (Eszterházy Miklós, III. 417-418. o.), hogy a Pázmány alapította nagyszombati jezsuita egyetem sokkal magyarabb szellemű volt, mint az a gyulafehérvári kálvinista kollégium, melyet Bethlen állított fel. Nagyszombat egyetemén ugyanis többnyire törzsökös magyar nemesi családokból származó jezsuiták tanítottak, Bethlen azonban az erdélyi kollégium részére Németországból hívott be magyarul természetesen nem is tudó (a latin előadási nyelv miatt erre nem is volt szükség), de német gőgből magyarul tanulni nem is akaró idegen tanárokat, mint Opitz Márton, Bisterfeld, Altstedius és Piscator. Ezek közül az első annyira utálta a magyarokat, hogy Erdélyben még a levegőt és a vizet is megunta és végül meg is szökött onnan. Az oláhokat azonban a magyarokkal ellentétben igen rokonszenveseknek találta s örömmel hallgatta a latinnal rokon beszédüket.

Ezzel kapcsolatban itt említjük meg azt is, hogy Fraknói a II. Ferdinánd idejében tartott pozsonyi magyar országgyűlésnek tárgyalásairól szép számmal talált magyar feljegyzéseket is (a latinok mellett) s ebből joggal azt következteti, hogy ebben az időben a Habsburg Magyarország országgyűléseinek tárgyalási nyelve se lehetett tisztán latin, hanem valószínű, hogy a latin mellett a magyar nyelvet is rendszeresen használták. Nem is valószínű, hogy a köznemesek és városok követői kivétel nélkül annyira tudtak volna latinul, hogy ezen a nyelven beszédek tartására is vállalkozhattak volna.

Az is nagyon jellemző Bethlenre, hogy mikor első támadása alatt a franciák közvetítésével megkezdte II. Ferdinánddal a békealkudozásokat, 1620. december 17-én a császáriaknak adott válaszában kikötötte, hogy a császár biztosai között magyar ne legyen. Ezt a magyarok elleni tiltakozást,

úgy látszik, annyira fontosnak tartotta, hogy 1620. december 29-én Nagyszombatból a közbenjárókhoz intézett nyilatkozatában újra hangsúlyozza: „A császár által választandó biztosokat mi illeti, megmarad előbbeni nézeténél őfelsége (már ti. Bethlen), hogy egyetlenegy magyart se lehessen közjük sorozni”. (Ambassade Extraordinaire, 420. o.) Bethlennek kívánatosabbak voltak az idegenek (csehek és osztrákok), mint az olyan magyarok, akik nem voltak lázadók.

Semmivel nem menthető további gonoszsága Bethlennek, hogy a mindhárom támadását és békekötését követő magyar-török béketárgyalásokban követői (természetesen tisztán az ő utasítására) a kereszténységgel és magyarsággal szemben mindig a török pártján voltak s mindig arra törekedtek, hogy a béke feltételei a törökre minél kedvezőbbek legyenek. Itt ugyanis az ő személyi érdekei (hogy a töröknél magának érdemeket szerezzen) nyilvánvalóan ellenkeztek a magyarság (és természetesen a kereszténység) érdekeivel s ilyenkor természetesen Bethlen mindig a maga, nem pedig hazája és vallása érdekeit képviselte.

Bethlen kicsinyes önzésével szemben rámutattunk már arra is, hogy „a zsarnok” Rudolf „magyargyűlölő” tisztjei hogyan összefogtak még a lázadó és eretnek magyarokkal is, mikor arról volt szó, hogy Érsekújvár ne a töröké legyen, hanem Bocskaié.

A gyarmati magyar-török béketárgyalások folyamán Bethlen megbízottai mindent elkövettek, hogy a békeszerződésben az is benne legyen, hogy Erdély területi sérthetlenségét mind a római, mind a török császár elismerje. Ha ez Bethlennek sikerült volna (szerencsére nem sikerült), akkor az a hét megye, amit kapott, halála után se szállhatott volna vissza az anyaországhoz, mert a török nem engedte volna. Jellemtelenség volt Bethlentől ez a törekvés, mert hiszen közvetlenül a magyar-török béketárgyalások megkezdése előtt írta alá a békét II. Ferdinánddal, ebben pedig hangsúlyozva van, sőt úgyszólván ez az egész békeszerződés lényege, hogy a hét megye csak Bethlené, nem pedig Erdélyé s így rögtön Bethlen halála után visszaszáll a magyar királyra.

De hazaárulás és a kereszténység elárulása is volt ez Bethlen részéről, mert hiszen ha Erdélyé maradt volna a hét megye, akkor a törököké maradt volna, mert hiszen Erdély a török hűbérese volt és adót fizetett neki. Ha Bethlen terve sikerül, ez a hét megye is a török adófizetőjévé vált volna. Bethlen ez újabb hazaáruló tevékenysége annál megvetendőbb, mert hiszen

addig, míg élt, úgy is őt illette e hét megye. Hogy pedig halála után mi történik velük, ahhoz neki kevés érdeke fűződött, kivált mikor utódai se voltak. Úgy látszik azonban, hogy ő akkor még bízott abban, hogy lesznek utódai s ő annyira önző volt, hogy ő akkor még bízott abban, hogy lesznek utódai s ő annyira önző volt, hogy még ez az ő érdekeivel való csak gyenge hajszálnyi összefüggés is fontosabb volt részére, mint a magyar haza vagy a kereszténység érdeke.

Bethlen fentebb említett ármányai, álnokságai, kétszínűsége s hajmeresztő hazudozásai titokban történtek s ha a bécsi udvar sűrűn leleplezte is őket s nyilvánosságra hozásukról is gondoskodott, nálunk inkább csak azok a főpapok és főurak tudtak róla, akik Bécsbe járatosak és az udvarral összeköttetésben voltak, a szélesebb magyar közvélemény azonban alig bírt róla tudomással. Ha elvétve hallotta is, akkor se hitte. (Nehéz is elhinni azt, hogy mindaz, amit Bethlen művelt igaz volt.) Most azonban ezekben a törökökkel való béketárgyalásokban a megyék követei is részt vettek s így a maguk szemével látták és a maguk fülével hallották, hogy Bethlen követei milyen meghitt viszonyban vannak a törökkel és mennyire az ő érdekeiket képviselik, nem pedig az országét vagy a kereszténységét.

Annyira felháborodtak azon, amit láttak, hogy 1625 februárjában a következő felterjesztést intézték Bethlenhez: *„Alázatos instantinkkal kényszerítjük Fölségedet az Istenért, Istenhez, hazánkhoz, nemzetihez való szeretetiért, kötelességiért, hogy a törököt ne biztassa, ne segítse, erejét és hadát melléje ne adja, se a mi utolsó romlásunkra a pogányok erejét maga mellé ne vonja. Gondolja meg fölséged a maga jó hírét, nevét, akinek örökké jó emlékezetben keljen lenni; gondolja meg fölséged magyar nemzettől való származását (szép kis magyar szabadsághős, akit még erre is külön kell figyelmeztetni), szánja meg ilyen szép országnak és a jó hírű nevű nemzetségnek utolsó romlását. Mert Erdélyország is csak addig marad meg az ó gyönyörűséges állapotjában és csak addig lesznek Erdélyben magyar fejedelmek, míg a török Magyarországot respektálja.* (Erre a magyar igazságra már mi is többször felhívtuk a figyelmet.) *Ha ettől és a keresztény fejedelmektől nem fog tartani, úgy bánik vele, mint a Bosznasággal, fölkapázza őket*”. (Jászai Pál: A gyarmati béke. Tudománytár, II., 1837., 57-58. o.)

Látjuk tehát, hogy Bethlennek, a nálunk még mindig dicsőnek tartott szabadsághősnek, nemcsak Pázmánytól és Eszterházytól, hanem náluk alsóbb rangú magyar nemesektől is kellett zsebre vágnia büneiért feddéseket. Igaz, hogy ez a most idézettel nem kellett zsebre vágnia, mert Eszterházy jobban kímélte, mint ezek a protestáns magyar nemesek. Ő ezt a felterjesztést nem merte elküldeni Bethlennek s így maga Bethlen sose szerzett tudomást róla. Attól félt Eszterházy, hogy csak felbosszantanák vele Bethlent s így a nemzet és a kereszténység még nagyobb ellenségévé tennék.

Bethlen történetéből láthatjuk, mennyire érdemes önzőnek lenni, mennyire érdemes „a cél szentesíti az eszközt” elvének alapján állni, mennyire érdemes hazudni, alakoskodni, szót megszegni s még az ördöggel is szövetkezni, hogy érvényesüljünk! Ettől legfeljebb a másvilági büntetéstől való félelem, tehát a hit tarthat vissza valakit, de nem földi szempontok! Mennyivel jobban érvényesült, mennyivel többre vitte Bethlen, mint a csak becsületes eszközöket használó Eszterházy! Mi haszna lett Eszterházyinak abból, hogy hűségesen és mindig kitartott a királyának letett eskü és vele a nemzet és a kereszténység és a nemzet igazi érdekei helyes szolgálatában?

Eszterházyé volt Munkács vára is, meg Regéc is. Eszterházy erre a két várára volt a legbüszkébb, ezeket szerette legjobban, birtokai gyöngyének tekintette őket s a végén mindkettőt át kellett engednie a hitszegő Bethlennek. Nem is lettek ezek soha többet az Eszterházyaké. A hitszegés kapott tehát jutalmat és a hűség bűnhődött. Pedig hát Bethlen nem is győzött! Mi lett volna hát Eszterházyból és utódaiból akkor, ha Bethlen tehetségét és hajmeresztő jellemtelenségeit még a szerencse is kísérte volna? Ha Magyarország tényleges királya maradhatott volna és a Habsburgok hatalmát sikerült volna megdöntenie? S Eszterházyinak Munkács és Regéc elvesztése mellé még jó képet is kellett vágnia, Bethlent felségezni, előtte megalázkodnia!

Pedig hát nemcsak Bethlen volt az, akinek használt „a cél szentesíti az eszközt” gyakorlata. A hasonló módon viselkedő Hitlernek és Sztálinnak is használt s hatalmukat nem is sikerült volna soha megdönteni (Sztálinét nem is sikerült, mert dicsősége teljében halt meg), csak belső megmozdulással, viszont azt meg a G. P. U. és a titkos rendőrség tette lehetővé.

Érdekes azonban, hogy azt, hogy „a cél szentesíti az eszközt” elve alapján áll, nemcsak Bethlen nem ismerte el (láttuk, hogyan felháborodott, ha ellenfelei is ilyen eszközöket használtak ellene!), hanem még a kommunisták se. Éppen akkor, mikor e sorokat írom, olvasom a Népszabadság cikkét, hogy kommunista számára határozottan tilos az elv hangoztatása. Mi – hangsúlyozza – nemes célunkat, mindennemű emberi kizsákmányolás megszüntetését a földön, csak e szent célhoz illő eszközök alkalmazásával érjük el.

S ezt akkor írja, mikor még egy év is alig telt el azóta, hogy a szabadsághős Malétert béketárgyalások ürügyével csalták táborukba az oroszok s mikor a cikk megjelent, akkor is még börtönben volt s egyedül csak azért nem lógott már régen az akasztófán, mert féltek a nyugati közvéleménytől.

Azóta se telt még el egy esztendő, hogy a jugoszláv követségnek külön ígéretet adtak arra, hogy a követségen menedéket keresett Nagy Imrét és társait szabadon engedik onnan kivonulni s alig hogy onnan kilépve autóba ültek, mindjárt el is hurcolták őket s a cikk megjelenése idején is ellenségeik kezében ismeretlen helyen tartózkodtak. De rég nem is éltek volna már, ha ellenfeleik meg merték volna tenni azt, amit bosszújukban szerettek volna s amit végül szavuk ellenére meg is tettek.

A földön tehát nincs mindig igazságszolgáltatás s ha valaki csak a földnek él s azon túl nem hisz semmiben, nem mondhatjuk, hogy rosszul tesz, ha csak érvényesülésével törődik, nem pedig az eszközökkel, melyekkel célját elérheti. Aki okos ember, bűnös eszközt egyébként is csak akkor használ, ha a megengedhető eszköz célja eléréséhez nem elég. Igazán tiszteletre kell gerjednünk Eszterházy iránt, aki nem azt nézte, hogy beérkezett ellenfelét megszegyenítse s ha már kénytelen volt felségezni és megalázkodni előtte – az erény a bűn előtt – legalább az orra alá dörzsölje, hogy hatalom ugyan van, de becsület nincs, hanem előbbre való volt neki a haza és a kereszténység ügye a természetes emberi gyarlóságnál s mivel ennek ártott volna Bethlen megszegyenítése és ezzel haragja és vele együtt járó bosszúja felkeltése, bármennyire igazságot tartalmazott is a magyar rendek Bethlenhez intézett intelme, nem továbbította rendeltetési helyére. Igazán nagy önuralom és önzetlenség kellett hozzá! Látszik, hogy jezsuiták nevelték!

BETHLEN FELKELÉSE ELŐTT NEM VOLT PROTESTÁNSÜLDÖZÉS

Amit Bocskai felkelésének okai között hangsúlyoztunk, hogy ti. a felekezeti kérdés akkor sokkal jelentősebb volt, mint a nemzeti s hogy akkor a vallási kérdés egyébként is sokkal nagyobb szerepet töltött be a közéletben, mint a nemzeti, Bethlen felkelésével kapcsolatban is meg kell állapítanunk. (Látni fogjuk, hogy ez még Thököly felkelésére is áll.) Bethlen felkelésével kapcsolatban láttuk ezt már a végváriak imént ismertetett kívánságaiból is a nikolsburgi béke után. Amennyiben akár Bocskai, akár Bethlen felkelését a nép részéről szélesebb körű lelkesedés kísérte, az egyedül a protestantizmus ügye miatt volt és a protestáns pásztorok műve volt.

Láttuk, hogy már Bocskai felkelésekor is nem a védekezés, hanem a felekezeti egyeduralomra való törekvés adta a protestánsok kezébe a fegyvert. Bethlen esetében még inkább ez az igazság. Míg ugyanis Bocskai idejében a kassai dómot legalább csakugyan karhatalommal vették ki a protestánsok kezéből és adták vissza a katolikus hit szolgálatának és ugyanezt a lőcsei templommal is megpróbálták. (De ezek se a protestantizmus léte, hanem egyeduralma elleni támadások voltak, mert hiszen láttuk, hogy se Kassán, se Lőcsén addig egyáltalán nem lehetett katolikus istentisztelet, tehát a dolog a katolikusok részéről volt a vallásszabadságért való küzdelem, nem pedig a protestánsok részéről.) Bethlen felkelése előtt még a protestáns egyeduralomnak (mely Bocskai fellépése következtében Kassán is újra helyreállt, Lőcsén pedig még csak ideiglenesen se dőlt meg) se lehetett még a legparányibb sérelme se.

Bethlen felkelésekor nem vettek vissza és nem is próbáltak visszavenni semmiféle templomot, hanem ahogyan a szegény elnyomott magyar katolikusok, épp úgy az ugyanakkor a protestánsoktól Bécsben is elnyomott szegény császár is örült, ha békét hagynak neki, nemhogy ő merte volna kihívni maga ellen az ekkor leghatalmasabb protestantizmus haragját s ezzel magának még több ellenséget szerezni.

Akkor, mikor Bethlen megindította hadait a protestáns „vallásszabadság” védelmére, nemcsak sehol az országban protestánsüldözés nem volt hanem még katolikus vallásszabadság is talán egyedül csak Pozsonyban és Nagyszombatban volt (de itt is volt protestáns vallásszabadság is). Máshol mindenütt (természetesen a városokat is értve) protestáns egyeduralom volt. Katolikus vallásszabadság a városokban csak

annyiban volt, hogy egyes katolikus papok áruhában, reverenda nélkül (hogy az uralkodó felekezetet ne ingereljék) bemehettek a városba és meggyóntathatták egy-egy haldokló hívüket s annak holttestét kint a temetőben hangos ének nélkül beszentelheték sokszor talán még akkor is, ha ottjártukról a városi tanácsnak is tudomása volt.

A falvakon még rosszabb lehetett a helyzet, mert hiszen mind a köznemesség, mint a főnemesség, amelynek a kezén minden föld, tehát minden rajta álló épület (tehát tulajdonképpen a templom is) tulajdona volt, majdnem teljesen protestáns volt. Pázmány ugyan ekkor már folytatta térítő működését, de érsek csak ekkor lett, tehát térítési működésének még az elején volt s az a néhány főúr, akit már ekkor is megtérített, még nem is mert arra gondolni, hogy lépése következményeit is levonja s ettől kezdve ne protestáns prédikátort, hanem katolikus papot alkalmazzon birtokain. Akkor még lehetetlenség volt ilyen vakmerőségre vetemedni s az alvó, illetve mindig nagyon is ébren lévő protestáns oroszlánt felingerelni.

A felvidéki és dunántúli nyugati határszéleken levő néhány falut kivéve tehát minden falusi templom is a protestánsok kezében volt. Mivel pedig akkor még a társadalom vezéreszméje volt a vallás s nem tűrték el, hogy valaki ne járjon vasárnap istentiszteletre, gazdatiszti vagy bírói hatalom kényszerítette az esetleges katolikus jobbágyot arra, hogy vasárnap ő is részt vegyen a község protestáns istentiszteletén.

Ha tehát valaki ekkor valóban a vallásszabadságért ragadott volna fegyvert, ezt egyedül csak a katolikusok vallásszabadságáért tehetne volna. Ennek egyébként a kálvinista Bethlen részéről se lehetett volna akadálya, hiszen akkor az, elvek nem üres, sőt megtévesztő szövegek, hanem valóságok lettek volna. Hiszen mi egyébként is úgy tanultunk s minden történelemkönyvünk úgy is ír még ma is, hogy Bethlen annyira igazságos és türelmes ember volt, hogy a katolikusok szabadságát, ha ez kivételesen nem volt meg, épp úgy visszaadta, mint ahogyan megkövetelte a főpapoktól a protestánsok vallási szabadságának tiszteletben tartását.

A propaganda, kivált forradalmárok propagandája, nem sokat szokott törődni az igazsággal, az azonban, hogy Bethlen felléptekor a protestánsokat itt senki se bántotta, annyira igaz volt, hogy felkelésekor kiadott kiáltványában még Bethlen se merte ennek az ellenkezőjét állítani.

„Gabriel Bethlen, Dei gratia princeps Transsylvaniae, partium regni Hungariae dominus et Sicolorum comes. Illustrissimi, illustres, spectabiles,

magnifici domini, generosi, egregii ac nobiles, amici nobis honorandi. Post salutem, seruiturum ac benevolentiae nostrae paratissimam commendationem. Datum ex castris nostris ad eppidum Debreczen positis die 12. (Septembris) anno 1619” címzéssel csak annyit mond, hogy „*az religiók libertásának az cseh pacificatio semmit sem akarván helyt adni, az magyarországi klérus sok helyeken mind szóval, mind írással nyilvánvaló sok fenyegetésekkel éltenek minden rendek között, hogy nemcsak az religiónak szokott libertását akarnák turbálni, sőt fő-főpatrónusokkal, városokkal is ki tudja, mit akarnának mívelni.*”

Bethlen e kiáltványából tehát nyilvánvaló, hogy felkelése megindulásakor a magyar protestantizmus ellen még semmi nem történt. Bethlen csak arról tud, hogy a klérus fenyegetőzik, hogy el akar bánni a magyar protestánsokkal.

Ez állítás komolytalansága a kiáltvány bizonytalan hangjából is nyilvánvaló. Lélektanilag is képtelenség, hogy a klérus éppen akkor akarna „ki tudja mit mívelni”, mikor ügye éppen a legrosszabbul áll, mikor „fő-főpatrónusának”, II. Ferdinándnak, még a léte is veszélyeztetve van és mikor a Habsburg-ház hatalma sose volt még olyan gyöngye, a protestantizmus pedig még soha olyan erős, mint éppen ekkor.

De ha mindettől a lélektani lehetetlenségtől, mind a katolicizmus ekkori nagy gyöngeségétől eltekintünk s elhisszük, hogy mindezek ellenére a klérus mégis éppen ekkor készült a protestantizmus kiirtására, az még Bethlen kiáltványából is nyilvánvaló, hogy akkor, mikor Bethlen már fegyvert fogott, a klérus még csak a tervezésnél tartott, tehát még semmit se csinált. Bethlen tehát a katolicizmus ellen megelőző, támadó háborút kezdett. Ezt még akkor is el kell ismernünk, ha Bethlen minden állítását igaznak fogadjuk el. Bethlen akkor fogott fegyvert, mikor az „ellenség” még nem csinált semmit, tehát mikor még az se volt bizonyos, hogy egyáltalán tervez-e ilyesmit.

Az igazi ok a fegyverfogásra az volt, hogy a magyar protestantizmus ekkor már úgy el volt kényeztetve és annyira erősnek érezte magát, hogy előre el akarta venni a katolikusok kedvét még a megmukkanástól is. Azt akarta, hogy ne csak Kassán, Lőcsén, általában az összes német városokban és Erdélyben, valamint a még mindig többnyire protestáns főurak birtokain, hanem mindenütt ő legyen a korlátlan úr és a katolicizmust épp úgy a katakombákba szorítsa, mint az ekkor már Angliában,

Skandináviában és a német protestáns fejedelmek tartományaiban megtörtént.

Az igazi ok az volt, hogy ekkor Németországban már megalakult a protestáns UNIO, vele egy időben kitört a cseh és osztrák protestánsok lázadása s itt volt a jó alkalom arra, hogy velük szövetkezve és még a törököt is magukkal hozva közösen magát a Habsburg-házat és vele a katolicizmust is eltiporják. (Csak most látjuk igazán, milyen képtelenség az az állítás, hogy a klérus éppen most akart a békés protestantizmus ellen „ki tudja, mit művelni”.)

Az igaz, hogy Bethlen idejében már befejeződött a hitújítás kora s érezni lehetett már a katolikus visszahatás, az ellenreformáció szelét. Mikor ő Először felkelt, Pázmánynak már sok műve megjelent s arra már nem egy protestáns főúr katolikussá is lett. A katolikus központi hatalom is tett már akkor kísérleteket régi birtokállománya visszaszerzésére, ámde ez nem ekkor, hanem még Rudolf és Bocskai idejében történt s mivel ekkor nálunk tökéletes kudarccal járt s azóta a protestantizmus ereje csak növekedett, a katolicizmus részéről egyelőre szó se lehetett újabb támadásról. A támadó fél a protestantizmus volt.

De a már megtért földesurak részéről se érte semmi támadás a magyar protestantizmust. Igaz, hogy a törvény, a jogszokás és a protestantizmus részéről akkor már száz éve adott példa lehetővé tette az Egyházba visszatérő földbirtokos részére, hogy a családjától alapított és időközben a protestantizmustól kézre kerített templomokat és felekezeti intézményeket visszaadja a régi egyháznak, ez a lehetőség azonban inkább csak elméleti volt, gyakorlati megvalósításáról alig lehetett szó.

Mikor ötven-száz évvel ezelőtt ősei ezt a katolikus templomokkal és intézményekkel megcsinálták, könnyen megtehették, mert akkor jámbor, alázatos, tekintély- és úrtisztelő hívekkel, félénk, ijedt, megriadt nyájjal volt dolguk, mely megszokta, hogy sose maga intézkedett, hanem mindig mások kormányozták; most azonban egy dacos, forradalmi, a papság elleni gyűlölettől tajtékozó, azt bálványimádónak és az Antikrisztus uralmát terjesztőnek gondoló és a maga megtisztított evangéliuma miatt az önérettől majdnem felrobbanó forradalmi tömeggel, mely kész volt arra és ereje is megvolt hozzá, hogy erőszakkal szegüljön szembe az erőszakkal s akár vért is ontson.

Őseiknek továbbá szinte pásztor nélküli nyájjal volt dolguk, mert a XVI. század első felében a törökvilág, a vele járó anarchia és a kettős királyválasztás polgárháborúi miatt a katolikus papság nagyrészt kipusztult, a kolostorok lakóit pedig, ha ugyan a török meghagyta őket, azok a nemesek verték szét, akik vagyonukat elfoglalták. A kiveszett papokat újjakkal pótolni nem lehetett, mert a katolikus Egyházban nem az egyházközség szemel ki magának papot és ruházza fel a hozzá szükséges hatalommal és megbízással, hanem azoknak a püspököknek kellett volna őket felnevelniük, felszentelniük és a falvakba küldeniük, akik a mohácsi csatában elpusztultak s akiknek utódai – ha ugyan egyáltalán voltak – csak a két király valamelyikétől kaptak kinevezést, de még pappá se voltak szentelve s csak a püspöki vagyonnak (legtöbbször annak se) és a püspöki címnek voltak tulajdonosai, de nem a lelki hatalomnak; nem főpásztorok voltak, hanem udvari tisztviselők.

Ha pedig kivételesen volt pásztor, legtöbbször abban se volt köszönet, mert a papság előbb a reneszánsz-kor hitetlen közszelleme, majd a háborús idők és az állandó menekülések okozta évtizedes eldurvulásban már rég leszállván a nő nélküli élet evangéliumi magaslatáról, maga is a forradalom mellé állott vagy ha ezt nyíltan nem tette is, semmiképpen se állt olyan erkölcsi magaslaton, hogy a nép ingadozó hitének támasza és bomladozó erkölcsseinek orvoslója lehetett volna.

Annak a protestáns népnek azonban, melyet Bethlen korában kellett volna a katolikus újjáébredéstől már megérintett földesuraknak újra visszavezetni az Egyházba, feles számmal voltak képzett, többnyire a nyugati egyetemeket is megjárta, a katolikus Egyházzal szemben forradalmi lelkületű és nagyszájú lelkipásztorai, akik a régi állapotok visszaállítása ellen mint olyan tűrhetetlen iga ellen tiltakoztak, melytől a nép már felszabadult s mely igát újra vállalni szerintük a haladással, szabadsággal és emberi méltósággal ellenkezett.

Ezek úgy beszéltek a népnek, mintha a katolikus Egyházba való visszatérés a püspök földesúri hatalma és a tizedfizetés alá való visszatérést jelentette volna, a protestánsnak való megmaradás pedig a már kivívott szabadság és emberi méltóság mellett való megmaradást. Igaz, hogy a népnek most is volt földesura, sőt „egy kissé” keményebb is, mint amilyen a püspök volt; igaz, hogy tizedet is kellett fizetnie most is, csak nem a püspöknek, de a népjoggal attól félt, hogy ha újra püspökei lesznek, akkor

nem azt a tizedet, melyet protestáns földesura magának foglalt le, kell ezután majd újra a püspöknek fizetnie a földesúr helyett, hanem egyszerre majd mind a kettőnek.

Valószínűleg így is lett volna, mert a már megszerzett jogból nemigen szoktak engedni a hatalmasok s a történelem is azt bizonyítja, hogy a XVII. és XVIII. század protestánsjobbágya, akinek már nem kellett a püspöknek fizetnie, sokkal többet fizetett földesurának, mint amennyit ősei a katolikus középkorban püspöknek és földesúrnak együtt fizettek.

E protestáns prédikátorok vezette és a protestáns propaganda ügyes szólamaival telített tömeget azonban legfőképp azért nem próbálhatták meg az elhagyott Egyházba ismét visszavinni most már katolikus földesurai, mert ebben a korban a törökvilág pusztításai hatására olyan kevés volt már az ember s ezért olyan kapós volt a munkáskéz, hogy olyan faluból, amelyben régi protestáns lelkésze helyett katolikus papot küldtek volna a nyakára, egyszerűen megszökött volna. Joga is volt elmenni, hiszen szabad költözködési joga volt s bőséges lehetősége is volt a költözködéssre, mert akár egyszerre öt-hat új földesúr is tárt karokkal várta volna.

De tömegesen a „*cuius regio, eius religio*” jogával már csak azért se élhettek volna a Pázmánytól s a jezsuitáktól már megtérített földesurak, mert nagyobb számban akkor még katolikus papokat nem tudtak volna szerezni. Hiszen csak Pázmány állította fel újra az első katolikus papnevelőt s azt is milyen szerény keretekben!

A magyar protestantizmusnak tehát Bethlen idejében a katolicizmus számba vehetőbb terjeszkedésétől még akkor se kellett volna félnie, ha a Habsburg-ház és vele a magyar (sőt az osztrák, cseh és német) katolicizmus nem lett volna is akkor politikailag annyira gyenge, mint se azelőtt, se azóta még soha.

Ezért vall a történelmi érzék és a kor ismeretének teljes hiányára, ha a protestáns propaganda Pázmánynak az 1618-as országgyűlésen tett azt a kijelentését, hogy „*malle se, ut subditi ipsius deseatum pagum relinquunt, quam ut contra jura patronatus sui rustici templa sibi vindicent*” (Falsae motuum originia ref., Katona, XXX., 199. o.), arra magyarázta és ezt a felfedezést szinte az egész magyar közvéleménnyel is sikerült elfogadtatnia, hogy Pázmány annyira gyűlölte a protestánsokat, hogy azt mondta, hogy inkább legyen egész Magyarország emberek nélküli elhagyott pusztaság

(egy kis költői színezéssel: farkasok és rókák tanyája), mintsem protestáns legyen.

Pedig hát Pázmány (gyalázatosan megrágalmazott szegény Pázmány) semmi mást nem mondott, mint csak azt, hogy jobbágysági lelki érdekét előbbre valónak tartja a maga és az Egyház anyagi érdekénél s birtokain még akkor is él törvényadta földesúri jogával, azaz az ott lévő templomokat és iskolákat még akkor is visszaadja a régi egyháznak, ha emiatt jobbágysági mind faképnél hagyják s ott marad a birtok ember nélkül, tehát megmunkálatlanul és jövedelem nélkül.

Igazán tanulságos, hogy mit tudott csinálni e nyilatkozatból a gyűlölet sugallta ferdítés és rágalmozás! Pedig hát erre a ferdítésre annál kevésbé volt szükség, mert legalábbis ebben a tekintetben még Pázmány is csak szószátyár volt, de nagyhangú fogadkozásait maga se hajtotta végre. Hol voltak hát ettől a megtért főurak! Rámutattunk már például, hogy éppen a primási uradalmak hajdani jobbágysági azok Esztergom megyében, akiknek utódai még ma is reformátusok.

Sokkal könnyebb ugyanis beszélni, mint cselekedni s annyi érzéke az anyagiak iránt primás korában is volt a hajdani kálvinista köznemesnek, hogy inkább eltúrte, hogy jobbágysági protestánsok maradjanak, mint hogy uradalmi műveletlenül álljanak s így ne jövedelmezzenek. Másképp ugyanis sose született volna meg az első magyar egyetem, de az első újonnan felállított papnevelő intézet se Magyarországon.

De ha még Pázmány is így volt, aki legalább beszélt, gondolhatjuk, mennyit tehettek az Egyház érdekében azok a visszatérő főurak, akikről még azt se tudjuk, hogy legalább beszéltek volna ez irányban! És ha a jobbágysági még a primási uradalmakon is máig megmaradtak kálvinistáknak, tehát még III. Károly és Mária Terézia valóban térítő korát is kibírták, gondolhatjuk, hogyan erőszakolhatták a magyar protestáns jobbágyságiakat nem primási, hanem világi katolikus főúr földesurasága alatt Bethlen idejében, mikor II. Ferdinándot még Bécsben is büntetlenül lökdösték az osztrák protestánsok; hogy írja alá vallásszabadságukat!

Pedig hát Pázmánynak fentebb idézett országgyűlési kijelentése volt a Bethlen korabeli klérus legveszedelmesebb, sőt egyedüli „fenyegetése” a protestánsok „kiirtására”! Nem csoda, hogy a protestánsok katolikusgyűlölete és izgatottsága ébrentartására el kellett túlozni, ferdíteni,

igazi értelméből ki kellett forgatni ezt a kijelentést, magát Pázmányt pedig megrágalmazni.

Először is Pázmány helyett klérust mondtak, tehát őt az egész papsággal azonosították. A protestánsok „kiirtásáról” beszéltek, nem pedig a primás földesúri jogainak gyakorlásáról, mely éppen nem jelenti nemcsak a protestánsok, hanem még a protestantizmus kiirtását se, mert hiszen a jobbágyok magán vallásgyakorlatát éppen nem érinti. A katolikusoknak Bethlen Gábor Erdélyben például (sőt még Pázmány és II. Ferdinánd Magyarországon is) többnyire csak magán vallásgyakorlata volt.

Amit továbbá Pázmány csak a maga birtokairól mondott, a protestáns propaganda lelkiismeretlensége az egész országra vonatkoztatta. Pedig ha Pázmány megtette volna is azt, amivel fenyegetőzött, még a primási birtokon se a protestánsok „kiirtása” lett volna az eredmény, hanem a primási birtokok bojkottálása a protestáns jobbágyok által s így tulajdonképpen nem velük bánt volna el a primás, hanem ők bántak volna el ővele.

Mivel azt mindenki tudta, hogy a protestánsok kiirtása Magyarországon Bethlen felléptekor még nem történt meg, sőt meg se kezdődött, azt állították, hogy tervezik a dolgot s csak az alkalmat várják hozzá, hogy ez a minden Szent Bertalan-éjnél borzalmasabb és nagyobb méretű „kiirtás” valóban meg is történhessen. Ezért kell tehát a magyar protestantizmusnak még most, mikor még nem késő s mikor még megvan hozzá a lehetőség, fegyvert fognia és a protestánsirtást katolikusirtással vagy legalább papirtással megelőznie. Úgy látszik, ezért kezdték Bethlen protestáns hajdúi kassai működésüket valóban az összes ottani katolikus papok fizikai kiirtásával.

Pázmány tehát csak beszélt, de semmit se tett, Bethlen kálvinista alvezére, Rákóczi György és kálvinista hajdúi azonban azonnal cselekedtek, nem pedig beszéltek s ők természetesen nemcsak azt tették meg, amit Pázmány csak mondott, hanem azt, amit Pázmány szájába a protestáns forradalmi propaganda adott, azaz ők valóban katolikus papokat irtottak. Pedig nemsokára közölni fogjuk majd azokat a statisztikai adatokat, melyek bizonyítják, hogy Pázmány még azt a keveset se hajtotta végre, amit valóban mondott. Látni fogjuk, hogy nemcsak Pázmány, a primás, hanem még a jezsuiták se gyakorolták földesúri jogaikat, mert még az ő dunántúli birtokukon lakó jobbágyság is kálvinista egész mai napig. Ezek után talán

már nem kell külön bizonyítanunk, hogy a katolikus főurak se voltak nagyobb katolikusok Pázmánynál és a jezsuitáknál. Bizonyítja is ezt a falvak még mai vallási statisztikája is.

Az ellenreformáció után alig maradt protestáns főúr az országban, de még inkább nem maradt azon a Dunántúlon, mely többnyire még a szabadságharcok alatt is megmaradt a király birtokában. Ezzel szemben mégis még a Dunántúl is több az olyan falu még ma is, melyben – nem számítva természetesen a jóval később betelepített vagy beszivárgott németeket és horvátokat – melyek törzslakossága, tehát a hajdani jobbágyság utódai, protestánsok, mint az olyan falvak, melyekben a lakosságnak ez a törzsökös része is katolikus. Még a Dunántúl lakosságának mai nagy katolikus többsége is elsősorban a városi lakosságból, a falvakba később beszivárgott földnélküli zsellérekből, a puszták szintén későbbi eredetű gazdasági cselédeiből és a később betelepült németekből és horvátokból kerül ki. A magyar törzslakosság még ma is feltűnő arányban protestáns még ott is.

Ezek tények s e tények kétségtelenül bizonyítják, hogy a magyar protestánsoknak az ő falusi templomaik elvételére vonatkozó évszázados és ugyancsak zajos panaszai is többnyire csak olyan természetűek, mint a Bethlen Gábor támadásának okai közt említett vallási sérelmek: azaz hogy nem valóban megtörtént sérelmekről van bennük szó, hanem csak olyanokról, melyek megtörténhetek volna, de valójában sose történtek meg. Olyan sérelmekről, melyeket joggal lehetett várni, de egyelőre még csak a protestánsok képzeletében voltak és éppen azért hangoztatták őket annyira s éppen azért ragadtak fegyvert előre elhárításukra, hogy megelőzzék őket és így a valóságban sose következzenek be.

Si vis pacem, para bellum. Ne várd meg, míg megtámadnak, hanem támadj te. Ez ellenkezik ugyan az erkölcsi szabályokkal s különösen a kereszténység ismertetőjével és legbecsesebb kincsével, a békével, de kétségtelen, hogy gyakorlatilag nagyon hasznos és eredményes eljárás. Ezért gyakorolták protestánsaink is.

Hogy ez az eljárás a protestánsok esetében is mennyire bevált, mutatja a magyar falvak mai vallási statisztikája. Annyit és addig hangoztatták protestánsaink a főpapok és főurak földesúri jogainak gyakorlásából származó vallási sérelmeiket, míg végül elérték azt, hogy abból a földesúri jogból, melynek valóban Magyarországból való majdnem teljes

kipusztulásukat kellett volna eredményeznie, úgyszólván semmi káruk se lett. A templomok a falvakon minden földesúri jog és a földesurak s az Egyház minden erre alapuló számítása ellenére mégis csak az ő kezükön maradtak, vagy ha a templomokat egyes helyeken ideiglenesen elvesztették is (még ez is aránytalanul több helyen nem történt meg, mint történt), maga a nép akkor is övék maradt, templomait is visszakapta sokszor már Mária Terézia uralkodása második felében, II. József alatt pedig még ott is mindenütt építhetett magának, ahol sose volt neki.

S ez a nép már ekkor is megmutatta, hogy „elnyomása” éppen nem volt olyan fokú vagy olyan természetű, hogy az önérzetet is kiirthatta volna belőle. Ellenkezőleg, csak még jobban megnövelte. Új templomai építésekor mindig az volt nála a fő szempont, hogy a torony, tehát az, ami külsőleg mutat és az önérzetet jelenti, minél hatalmasabb, minél magasabb legyen és olyan faluban, ahol a katolikusoknak is volt (sajnos, nem sok ilyen falu volt), feltétlenül magasabb legyen, mint a katolikusoké. Az egykori iratokat tanulmányozva azt is észre kell vennünk, hogy azt is igen nézték, hogy hova építik templomukat. Eldugott, akármilyen hellyel nem elégedtek meg s inkább vártak néhány évig, de mindenképpen a főtérre és a falu központjába építették.

Hogy mennyire más volt a világ Pázmány és Bethlen korában, mint a protestáns sérelmesdi és az ezzel kapcsolatos protestáns hírverés alapján elképzelhetnénk, s mint – sajnos – ennek hatása alatt még katolikusok is elképzelik, jól láthatjuk Pázmány és Thurzó Ádám levelezéséből. Pázmány megtérítette ezt a Thurzót és ő, bizonyára azért, mert Pázmány figyelmeztette rá, hogy ez az Egyház és meggyőződése iránt kötelessége, megpróbálta a birtokain levő templomokat visszaadni a régi egyháznak. Effajta első kísérlete után azonban keserves levelet írt Pázmánynak, hogy jobbágiai fenyegető állást foglalnak el vele szemben, sőt még belső szolgálai is kijelentették neki, hogy ha nem teszi számukra lehetővé, hogy a maguk protestáns istentiszteletére járhassanak (csak ettől foszthatta meg őket ugyanis a földesúri jog, de azt nem kívánhatta és nem is kívánta tőlük, hogy át is térjenek, pedig a laikus történetolvasók mind ezt hiszik), ott hagyják és más urat keresnek maguknak.

S e panaszos levélre bizony még Pázmány se felelhetett neki mást, minthogy „Édes fiamuram ebben a dologban embernek nem kell magát megcsalni, mert nagy és léleküdvösségben járó dolog” és hát hogy az

igazságért az ember gyerekének szenvedni is kell. Ebből is láthatjuk, milyen egyoldalúságról és igazságtalanságról tesznek tanúságot történetíróink, mikor a birtokaikon levő templomokat újra eredeti rendeltetésüknek visszaadni akaró s ebben egyedül lelkiismeretük és meggyőződésük szavát követő katolikus földesurakat úgy tüntetik fel, mint valami gonosz zsarnokokat, akik szegényjobbágyaikat még legelemibb emberi jogaiktól is megfosztották.

Az igazság az, hogy ezek a földesurak inkább a szenvedő, mint a fölényben levő fél voltak; nem gögből származó hatalmi túlkapást követtek el, hanem vallási meggyőződésükért hoztak áldozatot és miatta kellemetlen vesződéseknek, nagy gondoknak és nagy anyagi károknak tették ki magukat, melyeket csak azért vállaltak (már aki vállalta s természetesen az se Bethlen korában, hanem jóval később), mert önzetlenek voltak és mert jobbágyaikat szerették.

Hányszor előfordulhatott például, hogy ezek a prédikátoraiktól fellovalt, gyűlöletre nevelt, felekezeti fanatizmussal telített s a mai falusiaknál akkor még természetesen jóval műveletlenebb, durvább jobbágyok felgyújtották az ilyen uraságok kazlait, asztagait, istállóit és készakarva kárt okoztak állataikban, nem is szólva arról, hogy otthagyták munkáskéz nélkül az egész birtokot.

Így aztán már mindjárt nem megmagyarázhatatlanok előttünk azok a letagadhatatlan tények se, melyeket a falvak mai vallási statisztikája bizonyít, hogy nemcsak a világi földesurak, hanem még a főpapok, sőt még a jezsuiták se éltek a protestánsokkal szemben földesúri jogaikkal s hogy a templomok annak ellenére, hogy az erőszakos elvételük miatti panaszokkal tele van egész történelmünk, lényegében véve és végeredményben úgyszólván teljes számban megmaradtak a protestánsok kezén.

Hogy protestáns földesuraink a hitújítás idejében, akkor, mikor az ellenkező utat járták, mertek és tudtak élni földesúri jogukkal, az annak bizonyítéka, hogy nekik úrtisztelő, alázatos, gyámoltalan katolikus néppel volt dolguk, mely nem tudott gyűlölni, nem is lovalta rá fel senki, mert nem dolgozott mesterséges propagandával s ezért olyan csöndben és ellenkezés nélkül lehetett vinni a lelki lemészárlásra, mint az evangélium ártatlan bárányát. Hogy valóban így történt, mutatják a tények: Nagy-Britannia, a Skandináv államok és a protestánsná lett német fejedelmek hajdani uralma

alá tartozó vidékek falusi népe valóban tisztán protestánsná vált emiatt s amennyiben ma már laknak ott katolikusok is, azok földnélküliek.

De bizonyítja ugyanezt a mi Erdélyünk is. Itt, nem számítva a Székelyföldet, ahol nem voltak földesurak, a legújabb magyar népszámlálás (1910-ben) szerint Kisküküllő megyében volt legtöbb katolikus (természetesen nem számítva a görög katolikus oláhokat), de itt is csak 5,6% volt az s ezek se falusiak, tehát nem olyan lakosság, mely 3-400 évvel ezelőtt is már ott lakott, hanem városiak, azaz újabban odahelyezett vasutasok, postások, tisztviselők, más állami alkalmazottak, vagy vándorútjukban ott ragadt iparosok és munkát keresni odament munkások utódai.

Brassó megyét, ahol még több (11,7%) a katolikus, nem számíthattam, mert ezek majdnem kizárólag magában Brassó városában laknak és a legutóbbi évszázadban verődtek csak ott össze a szomszédos székely megyékből. Hunyad megye 10,2% katolikusa pedig az ottani zsilvölgyi bányavidékre messze vidékről szintén csak a legutóbbi évtizedekben oda gyűlt bányászokból és ipari munkásokból tevődött össze. Ez a két említendőbb számú katolikust számláló megye tehát nemhogy cáfolná azt, amit bizonyítani akarunk, hanem – éppen ellenkezőleg – erősíti. Ennyire ki tudta tehát irtani a régi Erdélyből a katolicizmust a protestáns kézben levő földesúri jog.

A Habsburg Magyarországon úgyszólván az egész XVII. század országgyűléseit a protestánsok sérelmei töltik ki. A király és a kormány természetesen nem szívesen hallgatták ezeket a sérelmeket. Részint, mert végük-hosszuk nem volt s a figyelmet elvonták, az időt elvették más fontosabb, országos jellegű ügyektől, részint, mert ezek a „sérelmek” mindig olyan szenvedéllyel, olyan forradalmi hangon hangzottak el és előhozóik olyan makacs konoksággal ragaszkodtak azonnali és gyökeres orvoslásukhoz, hogy állandóan egy kitörőben levő forradalom előszelét kellett sejtetni bennük.

Pázmány ideje óta már mindig kisebbségben voltak ezek a sérelmesdizők, de nagy hangjukkal, erőszakos, forradalmi fellépésükkel még igen sokáig terrorizálni tudták a többséget. Mindig az volt például a vesszőparipájuk, hogy sérelmeiknek nemcsak tárgyalását, hanem minden más napirenden levő és az ország sorsára döntő jelentőségű ügy előtt való tárgyalását követelték. Forradalmi fegyverük pedig az a fenyegetés volt,

hogy kívánságuk megtagadása esetén testületileg kivonulnak az országgyűlésből. Különösen nagy fegyver volt ez kezükben olyan országgyűléseken, melyeken királyválasztás és koronázás is volt a napirenden.

Ilyenkor a király (az öreg király, aki mindig életében szokta megválasztani és koronáztatni utódát) és az udvari párt (mely többnyire még az, aki katolikus volt, ha gyakorlatban nem is, de legalább elvileg többnyire egyúttal jó katolikus is volt. Díszkatolikusok, anyakönyvi katolikusok akkor még nem nagyon voltak. Ennek elsősorban az volt az oka, hogy minden tanult katolikus magyar jezsuita kollégiumban tanult), mindent elkövettek, hogy a királyválasztás egyhangú legyen; hogy valamiképpen az ne legyen a látszat, mintha a magyar királyt csak a katolikusok választották volna s így csak a katolikusok királya lenne.

Nagyon helyes s megokolt volt ez a törekvés, mert hiszen látjuk, hogy a protestáns értelemben vett hazafias magyar még ennek ellenére is még ma is azzal próbál jogilag és erkölcsileg alátámasztani és törvényes szabadságharcnak feltüntetni minden lázadást, hogy Habsburg-királyaink tulajdonképpen nem voltak törvényes királyaink. Így aztán különösen az ilyen országgyűléseken rendkívül nagy urak voltak a mi közmondásosan mindig „elnyomott” protestánsaink, mert tudták, hogy abba semmiképpen se nyugszik bele a király, hogy fia megválasztásában és megkoronázásában ők is részt ne vegyenek.

Az eredmény aztán az lett, hogy az öreg Habsburg-királyok fiait mindig egyhangú ünnepélyességgel választotta és koronázta meg az egész ország tehát a protestánsok is mindig részt vettek benne. (S mindig felvették azt az ellenértéket is, amit ennek fejében maguknak kicsikartak!)

De aztán utána (mint láttuk II. Ferdinánd esetében, akit nem is a papája koronáztatott meg, mert az nem is volt király), már a megválasztás és megkoronázás után egy évre se tekintették bűnnek a tőlük is megválasztott és tőlük is megkoronázott király ellen fegyveresen felkelni. Ha pedig erre nem volt lehetőség, legalább gyűlöletet és a lelki hűtlenséget protestáns, sőt egyenesen hazafias kötelességnek tartani. Nem igazi bolsevik erkölcsök jelei voltak-e ezek már 300 évvel a tényleges bolsevizmus előtt?

Az is sajátságos, hogy még ma is, mikor más másfél század óta semmiben se ért annyira egyet a magyar közvélemény, mint a felekezeti sérelmek felhánytorgatásának elítélésében s annak hangsúlyozásában, hogy

a haza érdekei mellett minden más érdeknek vagy sérelemnek el kell némulnia, mennyire nagy megértéssel, sőt tisztelettel kezelik történetkönyveink és iskolai hazafias nevelésünk ezt az egyetemes hazafias szempontból annyira káros és elítélendő protestáns felekezeti sérelempolitikát régi országgyűléseinken s még ma is valósággal az igazság, a nemes és a jó tűrhetetlen megvetésének tekintenek, ha csak egy elítélő szót is megkockáztatna ellenük valaki. A mi közvéleményünknek csak a katolikus egyház sérelme elítélendő „felekezetieskedés”, de a protestáns sérelmek a nemzet sérelmeivel azonosak szemében s ezek hangoztatása szerinte az idegen önkény elleni tiszteletreméltó küzdelem volt.

Pedig hát ezek a „tűrhetetlen” protestáns sérelmek nem álltak másból, mint hogy egyes földesurak néha-néha megpróbálták (hangsúlyozzuk, hogy csak megpróbálták) a katolicizmus javára is megtenni ugyanazt, amit az apjuk vagy nagyapjuk vagy mind a kettő a katolicizmus kárára már nemcsak megpróbált, hanem a valóságban is megtett és amit azok minden nagyobb baj, ellenállás vagy tiltakozás és országgyűlési sérelmesdizés és viharok nélkül megtehettek.

A XVI. században a földesúri jogból a protestantizmusnak volt haszna s ezért (mert a forradalom mindig erőszakos, nagyhangú és ügyes propagandával dolgozó) sem akkor, sem ma nem kiabál miatta elnyomásról, önkényről, jogtalanságról, sem a vallásszabadság sérelmét nem látja benne senki. A XVII. században, mikor ugyanebből már a katolikus egyháznak lett volna haszna, annak ellenére, hogy ekkor már a földesurak e jogukkal nem is éltek, hanem csak néha és néhol próbálkoztak vele, s ha éltek is vele, ekkor már nem a nép erőszakos hitcseréjét, hanem csak a temploma elvételét jelentette, illetve most már a templomnak is nem elvételéről, hanem visszavételéről volt szó, tehát nem a templom más célra való felhasználása volt, mint amire építették, hanem csak a múlt században megtörtént jogtalanságnak jóvátétele történt meg, most mégis hangos lett az egész magyar közélet a protestáns sérelmektől s még ma, évszázadokkal az események után, is hangos miatta minden magyar (nemcsak a protestáns) s felháborodik azon az igazságtalanságon, ami ekkor a protestantizmust érte.

Pedig hát még ha történt volna is igazságtalanság, az nem a magyarságot, hanem a protestantizmust érte volna s máskor egy felekezet sérelmeit nemcsak nem azonosítjuk a magyarságéval, hanem azokat

szoktuk elítélni, akik ilyen sérelmekkel egyáltalán előhozakodnak. (Azzal az érvel, hogy az ellenreformáció nemcsak a protestantizmusnak, hanem a magyarságnak is ártott, mert a falvakból kiüldözött protestánsok magyarok voltak, a helyükbe hozott katolikusok pedig tótok vagy svábok, majd külön és hosszabban foglalkozunk, s ugyancsak elbánunk majd vele.)

Itt egyelőre csak annyit jegyzünk meg, hogy a falujukból „kiüldözött” protestáns magyarok (látjuk majd, hogy senki se üldözte ki őket) nem külföldre mentek, hanem legfeljebb más faluba. Nemzeti szempontból pedig ez mindegy, mert ha az egyik vidéken ez a magyarság háttérbeszorulását jelentette volna, más vidéken viszont a magyarság meggyarapodásával járt. Továbbá, hogy nemcsak katolikus, hanem lutheránus svábokat is telepítettek (Magyarország félmillió lutheránus németjének a fele a Habsburgok idejében betelepített lutheránus sváb volt), az Alföldre telepített tótok pedig úgyszólván kizárólag lutheránusok (Békésben is, Pest megyében is, a Bácskában is, Szabolcs megyében is és Csanádban is).

A KATOLIKUSOK VALLÁSI SÉRELMEI

Az ország katolikusai látva ezt a végeláthatatlan, nagyhangú, sőt erőszakos sérelempolitikát végre úgy segítettek magukon, illetve úgy állították helyre az igazság mesterségesen ellibbentett mérlegét, hogy a legközelebbi országgyűlésre ők is összeállították sérelmeiket. Láttuk ugyanis, hogy nekik is volt belőle éppen elég, csak ők addig a propagandával egyáltalán nem foglalkoztak. Legalább olyan hosszú listával tudtak ők is előállni, mint a protestánsok, pedig Erdéllyel, ahol legtöbb volt a sérelmük, nem is állhattak elő, mert az akkor, sajnos, nem tartozott Magyarországhoz.

Hangsúlyoztuk már, hogy a protestánsok sérelmei nem a katolikusok irántuk való gyűlöletéből vagy túlkapásaiból származtak, hanem a földesúri jogból, mely akkor semmiképpen se volt túlkapás. A föld akkor kizárólag a nemességé volt, az az épület pedig, mely valakinek a telkén áll, még ma is a telek tulajdonosáé. A magyar (és mindenféle) jog szerint a földesúr rendelkezett a birtokán épült templommal is. Ezért tűrte a hitújítás korának katolicizmusa keserűen bár, de szó nélkül, hogy úgyszólván minden temploma protestáns kézbe kerüljön. (Az eretnekségeket tiltó törvények címén tiltakozhatott volna ellene. Hogy még ezt se tette, az a törökvilág és a két király közti polgárháború zavarain kívül annak a gyámoltalan

„együgyűségnek” következménye volt, mely a jóknak az evangélium szerint is egyik tulajdonsága.)

Ha az újra katolikussá lett földesúr továbbra is meghagyta volna a protestánsok kezén a birtokán levő templomot, akkor ő lett volna megfosztva a templomba járás jogától. Akkor ő lett volna az, aki nem járhatott volna misére, akkor neki nem lett volna teljes vallásszabadsága s ráadásul a saját birtokán. Igaz, hogy ma már azt mondjuk, hogy a nép (például ezer ember) előbbre való, mint egy ember, de akkor még nem gondolkoztak így s képtelenségnek tartották, hogy a jobbágyok előbbre valók legyenek s többet számítsanak, mint a földesúr. De a maga házában és a maga birtokán ma is mindenki maga az úr.

De nemcsak katolikus, hanem protestáns földesurai is voltak az országnak az ellenreformáció korában is, de különösen voltak protestáns városok (sőt, mint említettük, a városok majdnem mind azok voltak), ezekben pedig a templomokkal és így közvetve a lakosság vallásával is épp úgy a városi tanács rendelkezett, mint a földesúr a jobbágyai vallásával, illetve templomával. Ezek a protestáns földesurak és városok azonban az ellenreformáció korában is épp úgy, sőt sokkalta jobban gyakorolták ezt a jogukat, mint a katolikusok. Részint, mert mint forradalmárok (vallási forradalmárok) már természetüknél fogva is sokkal erőszakosabbak voltak és sokkal jobban tudtak gyűlölni (ki látott már szelíd vagy türelmes forradalmárt?!), részint mert elbánni is sokkal könnyebben lehetett a jámbor, gyámoltalan katolikusokkal, mint később a katolicizmusra visszatért földesuraknak vallási forradalmár jobbágyaikkal. Körülbelül olyan lehetett a különbség a kettő között, mint a nyáron gazdasági munkára elszegődő summások és a szakszervezetekbe tartozó, öntudatos városi szakmunkások között manapság.

Az ellenreformáció elején nálunk a protestánsok, ha gátolva voltak vallásszabadságukban, egyes falvakban voltak gátolva, a katolikusok pedig ugyanekkor a városokban, mégpedig majdnem minden városban. Kétségtelen, hogy városokban a protestáns vallási kizárólagosság sokkal nagyobb elnyomást jelentett a katolikus kisebbségre, mint falun a katolikus vallási kizárólagosság az esetleges protestáns kisebbségre, ha protestáns faluban a katolikus földesúr vissza merte adni a templomot a katolikusoknak. Városban ugyanis mindig tényleg is van kisebbség, mert

oda állandóan folyik a beköltözés és városokban még a kisebbség is tömegeket jelent, nem úgy, mint falun.

Említettük már, hogy e kor katolikusainak a protestánsok vallási sérelmeire előterjesztett panaszait a mi történetírásunk csak egyszerű taktikai kortesfogásnak tartja s úgyszólván egyhangúan nem veszi komolyan. Egyszerűen lehetetlennek tartja, hogy a katolikusoknak a Habsburg Magyarországon s különösen a katolikus visszahatás korában lehettek volna vallási sérelmeik. Szerinte a protestánsok azért panaszkodtak, mert elnyomásuk már egyenesen tűrhetetlenné vált, a katolikusok azonban csak azért, mert kényelmetlen volt számukra, hogy erőszakoskodásaikat nyilvánosságra hozták s ezért végül ahhoz a politikai fogáshoz folyamodtak, hogy ők is gyártottak sérelmeket.

Pedig hát hogy tarthatnánk lehetetlennek katolikus vallási sérelmeket, mikor azt kell látnunk, hogy a protestánsok még az országgyűlésen is, tehát király, nádor, prímás, országbíró jelenlétében is merik és tudják terrorizálni a katolikus többséget! Nem magától értetődő-e, hogy ezt eldugott falvakban és a maguk birtokain még sokkal jobban megtették? Eldugott vidéken még ma is sűrűn fordulnak elő törvénytelenések melyek után sose következik büntetés. Mennyivel inkább előfordulhattak hát ezek olyan korban, mikor még se táviró, se távbeszélő nem volt, a ló volt a leggyorsabb közlekedési eszköz, de annak is többnyire egészen lehetetlen utakon kellett közlekednie?! Aztán hogyne lett volna lehetséges, sőt magától értetődő ez a visszaélés a büntetlenségek tudatában félelmet s akadályt nem ismerő kiskirályok akkori világában!

Hogy a katolikusok mindezek ellenére csak akkor hozakodtak elő sérelmeikkel, mikor erre őket a protestánsok a maguk sérelmeinek állandó és fenyegető hangoztatásával már egyenesen rákényszerítették, az szintén nem bizonyítja költött voltukat, hiszen a katolikus gyámoltalanság még ma is szakasztottan ilyen. Tűr, tűr, és tűr gyámoltalanul. Sose támad, csak mindig védekezik, de még ezt se teszi mindig. Ha a hitújítás idején százszámra vehették el a protestáns földesurak a katolikus templomokat, rabolhatták ki a kolostorokat és verhették szét a szerzeteseket, anélkül, hogy az országgyűléseken ez a tárgy ott szerepelt volna vagy általában a történelemben valami tiltakozás nyoma maradt volna, el lehet-e akkor várnunk azt, hogy száz évre rá viszont a katolikusok megelőzzék a protestánsokat a tiltakozásban? Hogy jobban értsenek a protestáláshoz ők,

mint azok, akik annyira értenek hozzá, hogy még a nevük is tiltakozást jelent?

Ha már arról van szó, hogy kinek a sérelmeit tartsuk inkább valóknak, azokkal szemben kellene szigorúbb kritikával élni, mikor sérelmeket hangoztatnak, akiknek úgyszólván kenyere volt ez s kortársaiknak is annyira feltűnt, hogy nevükül adták: protestáló, mindig panaszkodó, állandóan sérelmeket gyártó. Ellenben ha azt halljuk szólni, aki mindig hallgatni szokott, eleve gondolhatjuk, hogy nagy oka lehet rá, ha mégis megszólalt. De nemcsak okoskodással lehet ezt eldönteni, hanem történelmi adatokkal is. Elég például a Bethlen támadását megelőző, 1618-as országgyűlésen előadott katolikus sérelmeket egyszerűen csak elolvasni s máris mindenki látja, hogy ezek nem kitalált dolgok.

A vágújhelyi prépostság egyházjavadalom – halljuk – s mikor a katolikus kegyúr földesurak az egyházi és állami törvényeknek megfelelően egy egyházi férfiút akartak oda beültetni, a szomszédos, náluk sokkal hatalmasabb protestáns földesúr, Nádasdy Pál (a hírhedt Báthory Erzsébet fia) ezt erőszakkal megakadályozta. (Ilyesmi tehát még II. Ferdinánd és Pázmány idejében is lehetséges volt.)

A besztercebányai kórház templomát a Bocskai-felkelés alatt elvették a katolikusoktól. Mivel a bécsi béke kimondta, hogy a felkelés alatt elvett templomok eredeti tulajdonosuknak visszaadandók, a királyi biztosok ezt a templomot hivatalosan vissza is adták, illetve csak akarták visszaadni, mert a város protestánsai ezt fegyveres erővel megakadályozták. A bécsi béke 1606-ban volt, de mint láthatjuk, ez a még a bécsi béke szerint is a katolikusokat illető templom mégis még 1618-ban is protestáns kézen volt. Még a törvény ellenében is a protestánsok akarata érvényesült tehát.

A protestánsok még olyan városban se túrték, hogy a katolikusoknak is legyen temploma (még akkor se, ha ez csak egy kórháznak bizonyára egyébként is kis és igénytelen temploma volt), amelyben kivételesen még Bocskai előtt is bírtak már ezzel a templommal. S mindezt akkor nem túrték, mikor már Pázmány volt az ország prímása, tehát a protestánsok „elnyomása” állítólag már teljes erővel dühöngött. (De viszont abban, hogy ekkor már Pázmány volt a prímás, megtaláljuk az okát annak is, miért voltak már sérelmei a katolikusoknak is. Tehát még ehhez is Pázmány öntudatára és energiájára volt szükség, sőt talán még benne se lett volna

meg ez az energia és katolikus öntudat, ha nem született volna ő is kálvinista szülőktől.)

De azt viszont jól látjuk, hogy az egész magyar katolicizmusban csak Pázmány és csak a jezsuiták voltak ilyenek. A bécsi béke határozatai végrehajtásával megbízott királyi biztosok például már nem, pedig Eszterházy azok között is protestáns szülőktől származott. Nekik például nem lett volna szabad eltérniük a törvény ilyen nyílt megsértését és Besztercebányán legalább a főcinkosok ellen lázadásért, a király és az országgyűlés határozataival való szembeszegülésért hűtlenségi pert kellett volna indítaniuk, melyért akkor fej- és jószágvesztés járt. (Ugyanígy kellett volna eljárni Nádasdy Pál ellen is annál inkább, mert neki már az anyja se bűnhődött tartalmas bűneiért; már vele kapcsolatban is megszárták a törvényt.)

Úgy látszik, előre megijedtek ezek a királyi biztosok, köztük még Eszterházy is, attól a fülsiketítő zenebonától és fenyegetőzéstől, ami a besztercebányai protestánsok perbefogására következett volna. Azt gondolták, sokkal kisebb baj e „kis” törvénytelenység eltérése, mint amit az országnak ártott volna az a reakció, amivel erre az ország protestánsai feleltek volna. Ezért nem történt semmi a besztercebányai katolikusokat ért sérelem megtorlására, sőt még orvoslására se. Hiszen nemsokára utána még így is háromszor egymás után ragadott Bethlen Gábor fegyvert a protestáns sérelmek megtorlására.

Képzeltük, mi lett volna hát akkor, ha még a besztercebányai kórház elrabolt templomát is karhatalommal adják vissza a katolikusoknak, sőt még Báthory Erzsébet „hithű” fiát is főbenjáró perbe fogják! Ha még az is elég ok volt Bethlen fegyverfogása számára, hogy a klérus (értsd: Pázmány) fenyegetőzni merészelt (pedig láttuk, hogy még Pázmány se fenyegetőzött), mi lett volna akkor, ha a besztercebányaiak és Nádasdy Pál már valóban börtönben ült volna? Pedig törvényesen ültek volna ott még akkor is, ha Nádasdy rögtöni letartóztatása a nemesi „szabadságokkal” ellenkezett volna. Nem ellenkezett volna ugyanis az igazságossággal és a törvények (a nemesi kiváltságoknál fontosabb törvények) megtartásával.

De folytassuk a katolikusok sérelmeit, mert e kettővel természetesen még korántse merítettük ki őket.

A pálosok beregi, borsodi, abaújházi, veszprémi, zempléni, barsi, győri telkei, sőt egyes helyeken még monostorai is, még mindig protestáns kézen vannak.

Sopronban és Modorban még mindig nem adták vissza a katolikusoknak a törvény szerint visszajáró templomokat és iskolákat, sőt Modorban gúnnyal, szidalommal illetik, bálványimádóknak csúfolják a katolikusokat; a pápát Antikrisztusnak, babiloni kurvának (tehát megint úgy, mint az ávosok a börtönben levő katolikus papokat. Ez egyébként akkor protestáns körökben megszokott címe volt a római pápának) gyalázzák s a katolikusok számára a nyilvános istentisztelet még most is nemcsak tilos, hanem a magán istentiszteletek tartására néha vidékről bejáró papot is bántalmazták, sőt mise alatt követ dobálják azt a házat, amelyben a katolikusok magán istentiszteletüket tartják.

Lengyel János a maga és testvére birtokán, a Zala megyei Hegymagason lutheránus lelkészt ültetett katolikus jobbágyság nyakára, s ha valamelyik közülük elmulasztja a lutheránus prédikációt, 12 forint pénzbírsággal sújtja.

A Zrínyi grófok (akkor még protestánsok), továbbá Thurzó Imre és Illésházy Gáspár szintén pénzbüntetéssel sújtják azokat a katolikus jobbágyságukat, akik a protestáns istentiszteleten nem vesznek részt.

Bártfa és Eperjes város ugyanígy bánik katolikus polgáraival.

Percén – annak ellenére, hogy egyházi birtok (jászói prépostság) – a kálvinista többség bünteti ugyanezért katolikus polgártársait.

Pásztón a 150 katolikus mellett csak 12 kálvinista volt, ezek mégis megrohanták a katolikus templomot, felgyújtották és elhurcolták az egyházi felszerelést. Hogy ez a protestánsok ilyen kis száma mellett hogy volt lehetséges, megmondja a folytatás: „*a katolikus papot pedig a töröknél hamisan bevádolták és ezáltal életveszélynek és nagy üldözésnek tették ki*”.

Tehát ezért volt lehetséges, mert török területen történt a dolog, a törökök a katolicizmussal szemben inkább a protestantizmust pártolták (mint amely megosztja a kereszténységet és erejét gyengíti), a mi protestánsaink pedig nem szégyelltek véreik ellen még ezt a török pártfogást is felhasználni.

Széchi Tamás Petrócról, Széchi György a Gömör megyei Deresdről és ezenkívül más falvakból is, Thurzó Imre pedig árva megyei birtokairól üzte el a katolikus papot. Ugyanezt megtette Bárczai is, sőt Esztergom

protestáns többségű várőrsége ugyanezt még a hajdani „Magyar Sion”-ban is megcsinálta (tudjuk, hogy az érsek ekkor már nem lakott ott).

Veszprém nem szerepel a katolikusok sérelmei között. Pedig Acsády Mihály püspöksége (1725-1744) idejéből például azt tudjuk meg dr. Petrák Mihály ilyen című művéből (14. o.), hogy a már 1630-ban visszaállított káptalan tagjainak és a ferenceseknek csak „alig néhány év óta van szabad mozgásuk a várban”. Csak azóta, mióta 1716. november 14-én III. Károly azon a címen, hogy Veszprém már nem végvár (s csak a végvárok őrségének járt a törvény szerint a szabad vallásgyakorlat), elrendelte, hogy a protestánsok templomukat és minden egyházi épületüket adják át a katolikusoknak. (A vár ugyanis a püspök tulajdona volt, tehát a területén levő épületek is.) Addig tehát, míg Veszprémben a protestánsoknak szabad vallásgyakorlata volt – pedig 1716-ig az volt – a katolikusok papjai még be se igen léphettek a vár területére.

Torna megye a katolikus Rákóczi Pált és Mórítz Mártont arra akarta kényszeríteni, hogy protestáns lelkészt fizessenek. Bereg megye a katolikus Melich György birtokain a katolikus jobbágyok nyakára kálvinista prédikátorokat kényszerít, viszont ugyanide katolikus pap behozatalát mindenképpen meg akarja akadályozni. A Pozsony megyei Zavarban, úgyszintén Mosticzkán, Hrabócon és más Rákóczi-birtokokon a lakosság jórészen katolikus, de a templom mégis a protestánsok kezében van.

A galgóci kolostorból Bocskai felkelése alatt űzték el a szerzeteseket. (Miközben azt hirdették, hogy a vallásszabadságért küzdenek! Mégis elhiszik nekik még ma is és még katolikusok is.) A bécsi béke előírása szerint már rég vissza kellett volna kapniuk kolostorukat, de az még ma is protestáns kézen van.

Galántán a protestánsok még azt is megakadályozták, hogy Baranyai Tamás fiát, Vecsén (Vágvecsén) pedig nemes Somogyi Mátyás hitvesét katolikus szertartással temessék el.

Tecén Horváth Mihály felesége temetésének szertartásai közben fegyverrel kergették ki a katolikus papokat a faluból.

Körmenden az apácák nem tudnak nyugodtan gyónni-áldozni, mert a papot, mikor e célból zárdájukba megy, hol a helybeli prédikátorok, hol a katonák kergetik el vagy gúnyolják ki.

Pannonhalmát megszállva tartó őrség hadnagya, noha ezt a főapát külön megtiltotta neki, még oda is protestáns prédikátorokat hív

istentisztelet tartására s ezek prédikációikban a katolikus papságot gúnyolják. (Tehát még Pannónia szent hegyén is!)

A bitsei lutheránus szuperintendens még karácsonyi prédikációjában is „ebhitnek” nevezte a katolikus vallást.

Bocskai felkelése alatt elvették a katolikusoktól többek közt a gabóci, beszteri, és olcsvári templomot. A bécsi béke rendelkezései értelmében a nádor visszaadatta őket a katolikusoknak, az Abaúj megyei hatóságok azonban újra visszaadták őket a protestánsoknak.

Az előbb említett Nádasdy Pálnak, Báthory Erzsébet fiának, katonái Csornavárán az Oltáriszentséget a földre dobták és lábbal taposták.

Ezek a katolikusoknak az 1618-as országgyűlésen előterjesztett sérelmei, melyeket a mi történetírásunk, mint képtelenségeket, mondvacsináltakat és nyilvánvalóan valótlanokat nemrég még egyszerűen nem vett tudomásul, mert nála elv volt, hogy nálunk a Habsburgok alatt valóságos sérelmei csak protestánsoknak lehettek. Ez az oka annak, hogy közvéleményünk, még a katolikus is, valóban még ma is csak azokról tud.

Pedig hát a katolikusok most ismertetett sérelmei annyira nem voltak teljesek, hogy látni fogjuk majd, hogy még papverések, sőt gyilkolások is előfordultak ez időben, pedig ilyenek nem is szerepelnek a katolikusok sérelmei között. Úgy lehetett tehát papokat verni, sőt még gyilkolni is, hogy még a katolikusok se igen tudtak róla. De hát most már ezen se csodálkozhatunk, hiszen a kismátyai két pap kannibáli vadsággal végrehajtott meggyilkolását is csak századokkal utána böngészték ki az ottani anyakönyvekből. A magyar történetírásnak ez addig nem jutott tudomására, mert a közéletet akkor egyáltalán nem foglalkoztatta a dolog. Ha azt az egyik pálost, aki a dolgot az anyakönyvbe bejegyezte, meg nem menti annak a Kovács nevű kálvinistának a jó szíve, akkor még ma se tudnánk a dologról semmit.

Egész másképpen csinálták ugyanakkor a protestánsok. Ők olyan jól tudták reklámozni vértanúságukat, hogy sérelmeik közül nem egy szemfényvesztés volt. Például ugyanezen az 1618-as országgyűlésen a jelenlevő Pázmány Péter ezt mindjárt meg is állapította. Azt állították például, hogy Sellyén, Ribénben és Hinoránban Pázmány vette el az ő templomaikat. Az igazság – felelte nekik a jelenlevő Pázmány – az, hogy mikor én az érseki széket elfoglaltam, mind a három említett faluban a templom már a katolikusok kezén volt, én tehát ha akartam volna, se

vehettem volna el őket a protestánsoktól. Ezt bizonyíthatja minden ottani lakos.

Azt is felsorolták „sérelemeik” között, hogy Zebelén és Lezenicén is elvette Pázmány a protestáns templomot. Ez a két falu – felelte – nem is az ő birtoka. Ezekben tehát szintén még akkor se vehette volna el a protestáns templomokat, ha akarta volna. De nemcsak mint földesúr nem csinált ő effajta dolgot e két faluban, hanem mint érsek se.

Arra a vádra pedig, hogy Udvardon, Ölveden, Szakálloson, Mocson és Martoson is erőszakkal ragadta el a kálvinistáktól templomukat, azt felelte, hogy ő ezekben a falvakban érseki széke elfoglalásakor a török pusztítás folyamányaként nem templomokat, hanem templomromokat talált. Utána ő építette fel őket s az csak természetes, hogy olyan vallás használatára építette fel őket a saját, illetve az Egyház birtokán, amelyet ő, illetve az Egyház tart igaznak.

Egyébként pedig – teheti hozzá még nagyobb érvként a ma történetírója – ennek a legutóbb említett öt falunak egyike se tiszta katolikus még ma se, a három utolsó pedig még ma is Komárom, illetve Esztergom megye legkálvinistább falvai közé tartozik. Végeredményben tehát még az itteni templomromokat is nem az Egyház, hanem a protestánsok számára építette fel Pázmány. Martoson például még ma is csak kálvinista templom és lelkészség van. Jellemző a magyar protestánsüldözésre!

Ha pedig azok a protestáns sérelmek, melyeket Pázmány ellen hoztak fel a protestánsok, ennyire megcáfolhatók, vehetjük-e komolyan a többieket, amelyeket nem Pázmány követett el? Csak nem tehetjük fel, hogy a többi főpap, sőt a világi főurak jobban tudtak protestánst „üldözni”, mint maga Pázmány vagy hogy ők nála még keményebb katolikusok voltak?

Mit szóljunk hát ahhoz a „tárgyilagossághoz”, hogy a mi történetírásunk mégis minden protestáns-sérelmet olyan igaznak vett, mint a szentírás, a katolikus-sérelmeket pedig még arra se érdemesítette, hogy megemlítsé őket?

Lássunk azonban egy példát arra is, milyenek voltak a katolikusok „jogai” a vallásszabadság hőségnek, Bethlennek Erdélyében. Érdekes ugyanis, hogy az a magyar történetírás, mely a Habsburg Magyarország katolikusainak vallási sérelmeit azért nem veheti komolyan, mert hiszen

ott a hatalom a katolikusok kezében volt, az erdélyi katolikusok vallási sérelmeiről épp úgy nem tud semmit, noha ezek lehetőségét ugyancsak joggal feltehetné, mert hiszen ott a hatalom a protestánsok kezében volt.

Ennek a látszólagos ellentmondásnak megoldása a mi történetírásunk szerint az, hogy a katolikus vagy legalábbis a főpapság és a Habsburg a kezében levő hatalmat szükségképpen arra használja fel, hogy a vallási szabadságot, tehát a protestantizmust elnyomja, ellenben a kálvinista erdélyi fejedelmek szükségképpen a vallási szabadság alapján állnak és tisztelik a katolikus vallási meggyőződést akkor is, ha a hatalom az ő kezükben van, tehát ha a lehetőség és mód meglenne számukra a katolikusok elnyomására. Lássuk egy példán mennyire igaz ez (később a példák egész seregét hozzuk majd fel).

A híres kuruc Bercsényi-család dunántúli eredetű ugyan, de később Erdélybe került (látjuk majd annak idején, hogy hogyan). Az a „Székes” is, melyről nemesi előnevüket vették, Erdélyben van. Bercsényi II. Imre, a híres kuruc főtabornok, nagyapja, még ott lakott Székesen feleségével, Lugosi Borbálával. A család mindig katolikus volt, mégpedig mindig a „legbigottabb”, jezsuita-párti katolikus. Még a nemesi címerükben is csak úgy nyüzsgögnék a kereszték. Mivel azonban, mint említettem, a Bercsényieknek nem törzshazája se Erdély, se Székes, mire ők odakerültek, arra az előnevükké vált faluban kálvinista volt már a lakosság. Elődeik, a régebbi kálvinista földesurak, nem tűrtek ott meg ugyanis mást, mint csak kálvinistát.

Az Erdély sorsát akkor intéző kálvinisták azonban gondoskodtak róla, hogy ha a mór (földesúri jog) már megtette kötelességét, akkor elmelessen, sőt mindenképpen el is menjen. Ha ugyanis a jobbágyok már kálvinisták, akkor a földesúri jog érintetlenül hagyásából már csak a katolikusoknak lehet hasznuk. Például, ha a birtok (mint Székes is) katolikus földesúr birtokába kerül.

Ezért Erdélyben nemcsak azt tiltotta meg a törvény, hogy a földesúr (most, mikor minden templom már protestáns kézben van) a falu templomát más vallás papjának kezére adja, mint amilyenben találta, hanem még azt is, hogy ha a jobbágyok vallásától különböző valláson levő (tehát katolikus) földesúr a maga számára papot tart s házi kápolnát rendez be, a földesúr papja a jobbágyoknak is prédikálhasson, vagyis istentiszteletet tarthasson. Erre a magánkápolnájában tartott misére

nemcsak nem terelhette be a jobbágyait a katolikus földesúr, hanem még akkor se ereszhette őket oda be, ha kíváncsiságból s önként mentek volna oda.

Ez az erdélyi törvény látszólag nagyon tárgyilagos volt. (S a mi naiv (vagy túlságosan is nem naiv) történetírásunk is milyen szentül meg van győződve erről a tárgyilagosságról!) Nem a katolikus vallás ellen beszélt (hiszen annak Erdélyben a törvény szerint ugyanannyi joga volt, mint a kálvinistának), hanem egy új, azon a vidéken addig nem ismert másik vallásról, akár katolikus legyen az, akár protestáns s a törvény célja állítólag egyedül a vallási háborúságok elkerülése volt s ezt természetesen a magyar történetírás is szentül elhiszi.

Pedig hát a gyakorlatban egyedül a katolikus vallás terjeszkedése ellen szólt ez a törvény, mert a Székelyföld katolikus részét kivéve Erdélyben ekkor egyetlenegy faluban vagy városban se volt már katolikus templom, tehát mindenütt csak a katolikus vallás lehetett az az új, ami ellen a törvény védekezett. Hogy a Székelyföld katolikus részén mennyire nem volt szüksége a katolicizmusnak erre a törvényes védelemre, mutatja, hogy az még ma is száz százalékban katolikus, pedig már 250 éve nem tiltja semmiféle törvény, hogy ott protestáns istentiszteletet lehessen tartani s természetesen azelőtt is csak elméletben tiltotta. Nem a törvény meghozása, hanem a végrehajtása ugyanis a fontos és ezeket a törvényeket a protestáns Erdély a legszigorúbban végrehajtotta akkor, mikor a protestantizmust kellett védenie a katolicizmus ellen, de annál kevésbé törődött volna a végrehajtásával akkor, ha a katolicizmust kellett volna vele védenie.

Hogy a protestantizmus javára mennyire végrehajtották ezt a törvényt, azt éppen a Bercsényi-család történetéből láthatjuk. Bercsényiéknek a kastélyuk melletti dombon volt egy kis családi kápolnájuk, mely – úgy látszik – nem is annyira kápolna, mint inkább családi sírbolt volt. Kálvinistajobbágyaik temploma egészen a kastély közelében volt. S ezek a kálvinistajobbágyok a kálvinista fejedelem uralma alatt álló Erdélyben olyan kihívóan gyakorolták a vallásukat, hogy katolikus földesuruk bosszantására a szó szoros értelmében a kastély ablakán át és Bercsényiék fülébe harsogták templomba menet és jövet zsoltáraikat. Úgy viselkedtek, hogy Bercsényiék nem vehették másnak, mint tudatos békebontásnak és kihívásnak.

Ezért egyszer, mikor már nagyon betelt a mérték, Bercsényi Imre dühében sértő megjegyzéseket tett jobbágyaira és felekezetükre azt gondolva, hogy ezzel most már földesúri tekintélyének tartozik.

Az eset többször megismétlődött s végül a dolog úgy elfajult, hogy a kálvinisták összebeszéltek, dorongokkal, csákányokkal fegyverkeztek fel s megrohanva Bercsényiék családi sírboltját vagy kápolnáját földig lerombolták, hogy *„helyét ma már csak szétszórt, egyes kövek és az alapfalaknak némi nyomai jelölik”*. (Thaly: A székesi gróf Bercsényi-család, I., 74. o.)

A kápolna elintézése után a fanatikus jobbágyok a kastélyra rohantak, ahol Bercsényi, a büszke magyar nemes, természetesen védte magát és övéit s puskájából jobbágyai közül többeket leterített. A tömeg elől végül mégis menekülni volt kénytelen *„sibi suisque fuga consulisset”*, mint unokája, a kuruc vezér magát kifejezte.

A vallásilag állítólag annyira türelmes Bethlen Gábor Erdélye azonban nem elégedett meg azzal, hogy a katolikus nemesnek menekülnie kellett saját birtokáról, hanem még főbenjáró pert is indított – nem a fellázadt és a földesuruk felett basáskodó kálvinistajobbágyok, hanem Bercsényi, a földesúr ellen *„gyilkosság”* címén. (Báthory Erzsébet ellen ugyanekkor nem indítottak pert gyilkosság címén.) Ez elől Bercsényi Imre – tudva, hogy felekezetileg elfogult bírái részéről mi vár rá – most már nemcsak székesi birtokát, hanem magát Erdélyt is elhagyta. Így került vissza a család újra Magyarországra, maga Bercsényi Imre pedig, mint majd látni fogjuk, Morvaországban nemsokára hősi halált halt királya és a katolicizmus védelmében.

Ha most meggondoljuk, hogy rendes körülmények között micsoda korlátlan úr volt akkor egy földesúr és micsoda semmi egy jobbágy s mégis azt látjuk, hogy a jobbágyok, csak azért, mert kálvinisták, a földesúr meg katolikus, néhány sértő szó miatt, melyet egyébként is ők erőszakoltak ki belőle, így mertek viselkedni a földesurukkal; ha továbbá tudjuk, hogy mennyire keveset ért akkor a törvény előtt egy emberi élet, ha jobbágyé volt, még akkor is, ha nem önvédelemből oltották ki, mert hiszen önvédelem esetén még ma is büntetés nélkül lehet kioltani, de Bercsényinek, a földesúrnak mégis a birtokát kellett miatta elvesztenie és a hazáját elhagynia, csak akkor tudjuk igazán elképzelni, milyen kevés joga lehetett ekkor egy egyszerű katolikusnak Bethlen Gábor Erdélyében s

mennyire nem volt ott egyenlő a törvény előtt a gyakorlatban a katolikus meg a kálvinista vallás.

Ellenben hogy milyen urak voltak még II. Ferdinánd és Pázmány idejében is protestánsaink a Habsburg Magyarországon, azt jól láthatjuk a pozsonyi jezsuita kollégium megalapításának kalandos történetéből.

Pozsony akkor az ország fővárosa volt, a prímás is gyakran és huzamosan tartózkodott ott, sőt az országgyűlések tartama alatt még a király is. A városban mégis a protestánsok voltak az urak s még az ellenreformáció korában és legkatolikusabb királyunk (II. Ferdinánd), legharciasabb prímásunk (Pázmány) és legkatolikusabb nádorunk (Eszterházy Miklós) idejében is olyan öntudatos és annyira felekezetieskedő protestánsok voltak és lehettek, hogy a főbírói és polgármesteri székbe soha, a 12 tagú belső és a száz tagú külső tanácsba pedig csak kivételesen választottak be egy-egy katolikust.

Öntudatosan és éberrel vigyáztak arra is, hogy a város protestáns jellege megmaradjon s azért a környékről betelepíteni kívánó katolikusoknak nem adtak polgárjogot, még ha magyar nemesek voltak se, ellenben a Cseh- vagy Morvaországból vagy Ausztriából összeférhetetlenségük vagy forradalmi hajlamaik miatt elűzött idegen protestánsokat szinte dédelgetve csalogatták maguk közé. Bethlen felkelése alatt is természetesen hozzájárultak, tehát szabadsághősöknek csaptak fel, mert magyarok ugyan nem voltak, de annál jobban voltak protestánsok s a szabadsághősi méltóságukhoz akkor nálunk csak protestantizmus kellett, nem pedig magyarság.

Mikor a király a várost visszafoglalta Bethlentől, rossz lelkiismeretük tudatában természetesen nagy volt a riadalom közöttük s ezért már előre felterjesztést küldtek Bécsbe, melyben hódolatuk kifejezésével egyidejűleg az udvar kiengesztelésére arra is önként kötelezettséget vállaltak, hogy a tanács fele ezután mindig katolikus lesz. Akkor ugyanis mindenki tudta, hogy a katolikuság akkor is királypártiságot jelentett, ha az illető magyar volt, a protestánság pedig akkor is lázadást és hűtlenséget, ha egyébként cseh, morva vagy osztrák volt valaki.

A jó Ferdinánd aztán emiatti örömeiben nem is büntette meg őket árulásukért. (A nikolsburgi béke után már nem is lehetett volna őket megbüntetni, mert az amnesztiát biztosított a lázadóknak, de Pozsony visszafoglalása már jóval a békekötés előtt megtörtént. Ferdinánd tehát

ekkor még sorra akasztathatta volna őket annál is inkább, mert a háború tartama alatt már csak elriasztásul is ugyancsak könnyen szokás osztogatni az árulókra a halált.)

Mikor aztán elmúlt már a veszély, mert megjött a béke s vele a pozsonyiaknak is biztosított amnesztia, a város protestánsainak még csak eszükbe se jutott, hogy ők előbb valamit ígértek királyuknak és hogy azt illenék meg is tartani. Megint kivétel nélkül csak protestánst választottak meg minden tisztségre. (Mindkét tanácsi tagság élethossziglanra szól, de a polgármestert, főbíró és a többi tisztviselőt minden évben újra választották.)

A jó Ferdinánd, akit a mi történetírásunk annyira „túl buzgó”-nak tart, olyan türelmes volt, hogy a pozsonyiak ígérete megszegésének ellenére öt évig várt és öt tiszta protestáns tisztújítást eltűrt. Csak akkor tett végre lépést (de még ekkor is csak Pázmány noszogatására!), mikor végül az egyik katolikus tanács tag is meghalt és még ehelyett is protestánst választottak, tehát a város katolikusait még a régi állapotnál is hátrább szorították.

A királyi leiratra, hogy végül már tartsák meg ígéretüket, melynek ellenértékét (hűtlenségük ellenére a kegyelmet) már régen megkapták, hosszas huzavona, véget nem érő üzenetváltások következtek, melyek folyamán, ha már nagyon szorult a hurok, a pozsonyi protestánsok mindent megígértek s mivel, mihelyt ígértek, a bécsi légkör azonnal megenyhült, ígéretükből soha nem tartottak meg semmit.

Az 1626. április 27-én tartott tisztújítás előtt közvetlenül megígérték például, hogy vagy a főbíró vagy a polgármester legközelebb katolikus lesz, de megint nem lett az, se az egyik, se a másik. De hogy Bécs a keserű pirulát újra lenyelje, mézes madzágként egy épp akkor megürült tanács tagsági helyet végre katolikkal töltöttek be. A valóságban azonban ez se alkalmazkodást jelentett a részükről, hanem egyenesen kihívást.

Lakott ugyanis a városban egy együgyűségéről az egész városban közismert katolikus, aki olyan falubolondja-féle volt, mert eredetileg horvát anyanyelvű volt, Pozsonyban megtanult egy kicsit magyarul is meg németül is, de mivel szellemi kapacitása sokkal kisebb volt annál sem hogy kis agyában három nyelvet egyszerre meg tudott volna őrizni, beszéde a három nyelv keveréke volt. Még a Miatyánkot se tudta elmondani hibátlanul se magyarul, se németül, de most már horvátul se.

A pozsonyi protestánsok aztán őt választották meg a megürült tanácsstagi helyre, mert őt tartották erre a legalkalmasabbnak.

Ez az eset egymagában sok mindent megmond. Nemcsak a protestánsok cinizmusát és rosszlelkűségét láthatjuk belőle, hanem azt is, mennyire nem lehet komolyan venni a Habsburgok „protestánsüldözését” s mennyire nem vették komolyan ezt az akkori protestánsok se. Nem is lehet ez másképp, ha az üldözött olyan aggályosan lelkiismeretes és oly jó ember, mint amilyenek a Habsburgok voltak, az üldözöttek pedig olyan ügyes, talpraesett s ugyanakkor olyan „felszabadított” lelkiismeretű emberek, mint a mindenkori protestánsok vagy marxisták. Ezért győznek az ő forradalmaik a katolicizmus ellen előbb vagy utóbb, de mindig, de ezért van az is, hogy az ő zsarnoki uralmuk alól, ha már kezükbe került a hatalom, újra szabadságot kivívni szinte lehetetlen. Hiszen nekik céljuk elérésére minden szabad, azoknak pedig, akik hatalmuk alól szabadulni akarnak, csak erkölcsileg is megengedett, igazságos eszközöket szabad ellenük felhasználniuk.

A király – hogy tekintélyét megóvja – ezzel a félkegyelmű katolikus tanácsstaggal kapott kihívást is lenyelte, hisz – hogy nevetségessé ne legyen – kénytelen volt úgy viselkedni, mintha a gúnyt és a kibabrárlást nem vette volna észre. Jobb is volt így, mert ha kifogásolja, a protestánsok olyan esküdözést csaptak volna, hogy eljárásukban őket a legkisebb rosszakarat vagy tiszteletlenség se vezette, hogy legjobb volt el se kezdeni a dolgot. A pozsonyi protestánsok pedig folytatták régi s oly jól bevált taktikázásukat.

1627 pünkösdjén újra ünnepélyesen megígérték, hogy a király minden kívánságát teljesítik, de az 1628-ban történt tisztújításkor megint csak meghagyták tisztségükben az összes protestánsokat, de ennek feledtetésére most már két katolikust is beválasztottak a tanácsba. Most is két olyan katolikust szemeltek azonban ki a katolicizmusnak a városi tanácsban való képviselőjére és ott érdekei megvédésére, aki együgyűsége miatt, s mert emiatt természetesen tekintélye se volt, a legkevésbé volt alkalmas erre a szerepre.

Ez az újabb, most már igazán tűrhetetlen kihívás végül úgy felháborította – nem II. Ferdinándot (mert ő valóban tanult Jézustól és annyira „szelíd és alázatos szívű” volt, hogy felháborodni úgyszólván nem is tudott), hanem az udvari kamara tanácsosait, hogy büntetésül hat protestáns pozsonyi tanácsosnak a király elé idézését javasolták. Ebből se

lett azonban semmi, mert még Pázmány is azon a véleményen volt, hogy ezzel veszélyes ingerültséget idéznének elő a pozsonyi protestánsok között s ez ott a katolicizmusnak többet ártana, mint használna.*

*Ha valaki a pozsonyi protestánsok megmentésére azt hozza fel, hogy az ügyben az igazság tulajdonképpen az ő oldalukon állt, nem pedig a királyén, mert hiszen a városban a többség az övék volt, azt választották volna meg, akit akartak, tehát joguk volt ahhoz is, hogy csak protestánsokat válasszanak meg, annak a figyelmét először felhívjuk arra, hogy ha egy párt a választásokon el tudja érni a célját, abból még egyáltalán nem következik az, hogy ez azért sikerült neki, mert valóban a nép akaratát képviseli. Lehet a hatalom annak eredménye is, hogy a párt vezetői ügyesek, jó szervezők, nagy szájúak, jól tudnak hangulatot és hírverést csinálni, erőszakosak és lelkiismeretlenek.

De ha elfogadjuk is, hogy ekkor Pozsony polgárságának tényleg a többsége volt protestáns (ami valószínű), akkor se mondhatjuk igazságtalannak Ferdinánd vagy Pázmány követelését. Nem szokás ugyanis – és városok önkormányzatában különösen nem szokás – a kisebbséget teljesen mellőzni. Vegyes vallású falvakban nálunk például hosszú időn át szinte megsérthetetlen szokás volt, hogy a bíró felváltva volt katolikus vagy kálvinista (olyan falvakban is, ahol a katolikusok száma kétszerese volt a protestánsokénak).

Kecskeméten is ilyen váltakozó gazdálkodás volt, pedig a városnak ma már csak egy ötöde kálvinista s egy harmadánál több sose volt. Magyarországnak 70%-a katolikus, mégis a két koronaőr egyikévé mindig protestánst választottak meg s a katolikus kultuszminiszter első államtitkárának is mindig protestánsnak kellett lennie (Budapesten is az egyik alpolgármesternek). Vajon mi lett volna a magyar protestantizmusból s hogy ki lenne szorítva ma is minden vezetőállásból, ha a magyar katolikusok is (most, mikor már 300 éve abszolút többségben vannak) úgy bánnának velük, mint ahogyan ők bántak Pozsonyban a katolikusokkal addig, míg a többség az övék volt?

Ne feledjük végül azt se, hogy a magyar katolikusok sose tettek kötelező ígéretet arra, hogy az imént említett tisztségeket felváltva protestánsokkal fogják betölteni s a szokást mégis mindig épp úgy megtartották, mintha ígéretet tettek volna. (Nádort is mindig két katolikus és két protestáns hivatalos jelölt közül választottak.) A pozsonyi

protestánsok azonban kötelezték magukat a katolikusok iránti méltányosságra, sőt ez ígéreteiket nem is ingyen tették s az ellenszolgáltatást már rég meg is kapták érte. Hogy lehet tehát itt az „igazságukról” beszélni?

Pázmány azt határozta, hogy nem erőszakkal, hanem neveléssel segít majd a pozsonyi állapotokon és ezért elhatározta, hogy jezsuita kollégiumot alapít a városban. Erre ott annál inkább szükség volt, mert mikor ezt elhatározta, a városban a katolikusoknak már 12 éve nem volt még elemi iskolájuk se. Elméletben megvolt ez az iskola, az épülete is állt, ámde ősi szokás alapján az egyház kegyura (latinul: patrónusa) a protestáns városi tanács volt. (A gyakorlatban lehet-e ennél nagyobb gúnyt elképzelni?) E joga alapján a város rendelkezett a katolikus intézményekkel, ő kezelte a katolikus alapítványokat s az eddigiéket után már gondolhatjuk, hogy ez mit jelentett. A városban 12 éve már az egyetlen katolikus tanítói állás se volt betöltve. Lutheránus iskolát azonban építtetett a város s abban tartott tanárokat a város pénzén anélkül, hogy erre valaha engedélyt kért volna vagy bármely hatóságnak csak jelentette volna is, hogy ezután katolikus iskola helyett – amelyet fenntartania kötelessége volt – lutheránus iskolát állít és tart fenn.

Az a Pázmány, akit azzal rágalmaztak meg, hogy inkább akarta Magyarországot és benne természetesen Pozsony városát is, pusztasággá változtatni, mint protestánsnak meghagyni, a valóságban nem volt se ilyen kegyetlen, se ilyen bátor, se ennyire hatalmas. Nem úgy alapított jezsuita kollégiumot Pozsonyban, hogy egyszerűen elvette a protestánsoktól azt a középiskolát, melyet ők ott törvénytelenül megalapítottak s jezsuita kollégiumot csinált belőle (így kellett volna tennie, ha valóban olyan protestánsüldözés lett volna hazánkban, mint „hazafiaink” gondolják), hanem úgy, hogy előbb gyűjtött rá 100.000 forintot (azaz legalább 10 millió kommunista magyar forintot). Ezután engedélyt kért a pozsonyi protestánsoktól, hogy a városban a saját pénzén katolikus kollégiumot emeltessen.

Mert ha valakinek pénze van és ezt a közműveltség szolgálatára akarja fordítani, nem kell erre senkitől engedélyt kérnie, hanem mikor megtudják, mit akar, megköszönik neki. A rémes magyar protestánsüldözés idejében azonban még annyi joga se volt az ország „protestánsüldöző” prímásának, hogy tervét a protestánsok engedélye nélkül fordíthassa a magyar kultúra

szolgálatára, ha ez a kultúra katolikus is volt egyúttal. Pázmány azonban erre még engedélyt se mert kérni Pozsony városától, mert bizonyosan tudta, hogy az engedélyt úgy se kapja meg.

Csellet élt. Odaadta a királynak a kollégiumra fordított pénzének első felét, 50.000 forintot s arra kérte, hogy ő kérje a várostól az engedélyt a kollégium alapítására. A pozsonyi protestánsok ugyanis oly rémesen el voltak nyomva, hogy még a királynak is tőlük kellett engedélyt kérni, ha városukban kollégiumot akart alapítani. De viszont joggal gondolhatta azt, hogy ezt a kérelmet magától a királytól már bizonyára még se lehet megtagadni. Akkora úr és annyira bátor tehát még a király se volt, hogy – mint ezt a kommunisták a kommunizmus javára az ország összes katolikus (és nem katolikus) iskoláival megcsinálták – egyszerűen a pozsonyi lutheránus kollégiumot alakítja át katolikus iskolává, sőt még akkora úr és olyan bátor se, hogy a maga pénzén ugyan, de a protestánsok engedélye nélkül állítson fel katolikus iskolát (ő mégis a protestánsok „véreskezű” „elnyomója” volt, a kommunisták alatt pedig „vallásszabadság” volt Magyarországon).

Pozsony szabad királyi város volt, de mivel nemcsak „királyi” város volt, hanem „szabad” is, II. Ferdinánd magyar királynak a pozsonyi protestáns városi tanácstól kellett terve megvalósítására engedélyt kérnie.

Kért és – nem kapott. Azt kérte, hogy a város engedje át neki a hajdani katolikus iskola már 12 éve nem használt épületét és a vele szomszédos másik egyházi épületet, hogy a kettős telken egy új katolikus kollégiumot építhessen. Erről a katolikus kollégiumról – írta – tulajdonképpen magának a városnak, mint a katolikus egyház patrónusának, kellene gondoskodnia, de ő egy fillért se kíván erre a várostól, hanem csak annak a két egyházi épületnek átengedését kéri, amelyet a város törvénytelenül, kegyúri kötelességeinek elhanyagolásával, hagyott pusztulásnak indulni. Ha pedig a város ezt a két telket nem hajlandó erre a célra átengedni, akkor arra kér a várostól engedélyt, hogy a belvárosban házakat vásárolhasson és ezeket alakíthassa át a kollégium céljaira.

A város – persze nem sietve, mert ilyenkor a késedelmesség, az időnyerés egyik leghasznosabbnak bizonyuló fegyvere – azt felelte, hogy repesne az örömtől, ha felséges királya kedvében járhatna, de végtelen sajnálatára a királynak se az egyik, se a másik kérését nem teljesítheti. A katolikus iskolával szomszédos épület egyházi tulajdon bár, de a

hagyományozó nem tanügyi célra hagyta s az alapító szándékának megszegése lenne, ha iskolává alakítanák át. Ő, mint a kegyúr; felelős az alapító akaratának tiszteletben tartásáért s így ebbe beleegyeznie lelkiismeretébe ütközik.

E célra házak megvételére pedig még kevésbé egyezhetik bele, mert a belváros házai már ma is annyira nagy arányban középületek, hogy lassacskán már alig van ott olyan ház, ami után adót fizetnek. Ígéri azonban öfelségének, hogy a katolikus tanítói állást most már rövidesen betölti. (Jellemző, hogy még erre vonatkozólag is csak ígér, nem pedig azt jelenti, hogy már be is töltötte. Hogy ugyanis „ígéretére” mennyit lehetett adni, azt már bőségesen láttuk.)

A király erre azt felelte, hogy a magyar királynak legalább Magyarországon talán annyi joga mégis csak van, hogy egy királyi városban a maga pénzén házakat vehessen, ha akar s különösen joga van akkor, ha ezzel a város kultúráját akarja szolgálni. Ő csak a város önkormányzata és kiváltságai iránti tiszteletből fordult ez ügyben a városhoz.

Ha már eddig is sok a belvárosban az adómentes ház, adják oda az új kollégium céljaira a kért két egyházi épületet s nem lesz több az adómentes ház, mint eddig volt. Ami az iskola melletti egyházi épületet illeti, annak hagyományozója nem kimondottan iskolának szánta ugyan ezt a házat, de kétségtelen, hogy katolikus egyházi célra adta s ezzel az egyházi iskola kétségtelenül azonos vagy legalábbis összhangban levő cél.

Egész nyugodt lehet tehát annak a városnak lelkiismerete, mellyel nem ellenkezett az, hogy a katolikus iskola épületét, melyet hagyományozója szorosán erre a célra szánt, már 12 éve üresen hagyja. Aztán mikor a város a lutheránus kollégiumot felállította, akkor miért nem volt sok az adómentes ház? Akkor miért lehetett erre a célra adóköteles házakat megvenni és adómentesekké tenni? A városnak már csak azért is engedékenyebbnek kellene lennie, mert nem kapott büntetést azért, mert a lutheránus kollégiumot engedély nélkül s így törvénytelenül állította fel. A király annak épületét ezen a címen el is kobozhatná.

A pozsonyi protestánsok erre már természetesen nem tudtak mit szólni, mivel azonban engedni se akartak, hogy időt nyerjenek, azt felelték, hogy a király kérését a közgyűlés elé fogják terjeszteni. Ez a válasz is a rosszakarat jele volt és csak taktikázás volt a célja, mert hiszen az ügy nem

a közgyűlés, hanem a tanács hatáskörébe tartozott. A király azonban mégis türelmesen megvárta azt az időt, míg a közgyűlés ideje elérkezett. Mivel a tapasztaltak után a közgyűléstől se sok jót várhatott, közben a nádort is megkérdezte, hogy elutasítás esetén Magyarország törvényei szerint joga lesz-e hozzá, ha a kollégiumot a protestánsok elutasítása esetén is felállítja. A nádor 1626. február 19-i kelettel azt válaszolta, hogy ez nem ellenkeznék a magyar törvényekkel. De közben a pozsonyi protestánsok is mozgolódtak s többek közt Pázmányt is küldöttséggel keresték fel, hogy beszélje le a királyt tervéről, melynek teljesítése a városra igen nagy teher. Pázmány személyesen is újra meg újra tárgyalt velük.

Közben – épp úgy, mint a kommunisták szoktak ilyenkor – rémhíreket is terjesztettek a városban. Azt beszélték, hogy az új kollégiumban bort fognak majd mérni (mert hát a királynak bizonyára csak joga van hozzá, hogy saját házában bort mérethessen). Tehát már csak emiatt is mindenképpen meg kell akadályozni a katolikus kollégium felállítását (ez esetben ugyanis megcsappant volna a város kezében levő bormérések forgalma s vele a város egyik fő jövedelme).

Pázmány szavát adta nekik s így megnyugtatta őket, hogy bormérés semmiképpen nem lesz, sőt ha kívánják, erre vonatkozólag még írást is szerez nekik a királytól. Aztán a primáson kívül puhítani kezdte őket még a nádor is, míg végül nagy nehezen beadták a derekukat.

Azt nem engedték meg, hogy a király a belvárosban házakat vehessen, hanem abba egyeztek bele, hogy a régi katolikus iskola telkén legyen a kollégium. A legszigorúbban kikötötték azonban, hogy „földalatti építkezések” ne legyenek. Annyit hallottak ugyanis a felekezeti hírverésben a jezsuiták titokzatosan gyanús életéről és ördögi üzelmeiről, hogy egy jezsuita kollégiumot el se tudtak képzelni alagutak és titokzatos földalatti helyiségek nélkül s az ezekkel járó borzalmaktól meg akarták kímélni tisztos s mindig jó erkölcsű városukat. Természetesen erre vonatkozólag is megkapták a tőlük szükségesnek vélt biztosítékokat.

Ráadásul és befejezésül még egy kérésük volt. Arra is megkérték a nádort, hogy ha túlságos engedékenységükért az országgyűlésre majd városukban sereglő rendek szemrehányásokat tesznek nekik és megtámadják őket, keljenek majd védelmükre s közöljék majd velük, hogy ők csak a kényszernek és erőszaknak engedtek.

Láthatjuk belőle, milyen felekezeti terror alatt álltak s hogy protestánsainknak akkor nem csak az „idegen” királytól és főpapoktól, hanem saját hitfeleiktől is kellett félniük s ez utóbbiaktól talán jobban, mint az előbbiektől. A pozsonyi protestánsok tehát erre vonatkozólag is megkapták a nádor ígéretét.

Így épülhetett fel végül Pozsonyban, az ország akkori fővárosában egy katolikus kollégium olyan időben, mikor állítólag nagy protestáns üldözés folyt hazánkban, s amely korról minden magyar úgy tudja, hogy akkor nálunk a protestánsok vallásszabadságát minden törvény, jog, szokás és méltányosság ellenére lábbal tapodták. Mi – éppen ellenkezőleg – úgy látjuk, hogy inkább a katolikusok vallásszabadsága volt elnyomva. Kollégiumot felállítani ugyanis egy vallás terjesztésének legjogosabb, legegységesebb, leglelkibb, legintelligensebb, legtörvényesebb és egyenesen a vallásszabadság elve alapján álló módja. S a magyar katolicizmusnak még a legklerikálisabb Habsburg és a legharciasabb primás idejében és az ellenreformáció kora legteljében is még ehhez a jogához is csak ilyen nehezen lehetett hozzájutnia.

Azt helyesen érezték meg előre a pozsonyi lutheránusok, hogy ez a most felállítandó jezsuita kollégium az ő lélekharangjuk Pozsonyban. Hogy hatalmuk befellegzését és városuk protestáns jellegének megszűnését jelenti. Ellenállásuk mégis a vallásszabadság megcsúfolása volt, mert mindez a katolicizmus részéről szellemi fegyverekkel történt, melyeknek szabadságát a kultúra, a felvilágosultság s a vallásszabadság „szent” elve biztosítja mindenkinek, tehát még az „üldöző” katolicizmusnak is.

Ezzel szembeszegülni szégyen is volt a protestantizmusra, mert szellemi alsóbbrendűségét ismerte el vele. Maga tett vele tanúságot arról, hogy ő a katolicizmussal nem tud sikerrel szembeszállni akkor, ha neki szellemi téren szabadságot ad, azaz ha megengedi, hogy az is taníthasson, az is érvelhessen, a maga igazságát ő is bizonyíthassa.

Ugyanúgy csinált ekkor a protestantizmus is, mint korunk bolsevizmusa, mely nagy hangja ellenére szintén olyan gyöngének érezte magát, hogy mikor elbizakodottan azt hirdette, hogy a materializmus istentelensége a tudományos haladás következménye, ugyanakkor nem tűrte el, hogy az Egyház a sajtóban vagy akár csak a szószéken is vitatkozni kezdjen vele s más hangot nem tűrt meg a kulturális életben, mint csak az ő hangját.

Meg van-e a maga igazáról győződve az, aki csak a maga hangját tűri meg s ezzel a vitát előre lehetetlenné teszi? A pozsonyi protestánsok is tudták, hogy a város urai ők csak addig maradhatnak, míg iskoláik csak nekik vannak a városban. Ha jezsuita iskolát is állítanak a városban, akkor már nekik befellegzett. Pedig hát látjuk, hogy arról szó se volt (se később nem történt meg), hogy a jezsuita kollégium felállítása egyúttal az ő kollégiumuk bezárását is jelentet te volna. Ma is megvan még Pozsonyban és működik az evangélikus líceum. (Csak a kommunisták zárták be.)

De nemcsak a vallásszabadság, hanem a magyar kultúra ellen is vétkeztek a pozsonyi protestánsok, mikor Pázmány alapítását mindenképpen meg akarták akadályozni. Hiszen vele egy magasabb iskola keletkezését akarták megghiúsítani s ráadásul olyan időben, mikor effajta iskolákra Magyarországon olyan nagy szükség volt. Hogy ünnepli például „hazafias” történetírásunk azokat a protestánsokat (például Bethlen Gábort), akik hasonló protestáns iskolákat állítottak fel! Ha tehát tárgyilagos lenne s egyforma mértékkel mérne, akkor ugyanígy el kellene ítélnie azokat, akik effajta katolikus iskolák felállítását akadályozták.

Az se lehet itt elfogadható ellenvetés, hogy a protestánsok magyar iskolákat állítottak fel, míg a jezsuita iskolákban latinul tanítottak. Mert ha a tanítás latinul folyt is, a jezsuita iskolákban is a magyar kultúrát terjesztették nálunk és a nevelés is magyar hazafias szellemben folyt és a magyar nemesség műveltsége és látóköre emelkedett általa.

Egyébként is akkor, mikor a jezsuiták iskoláiban latinul tanítottak, akkor a protestáns iskolákban is (és természetesen Bethlen Gábor erdélyi iskolájában is) épp úgy latinul tanítottak, mint nálunk, sőt – mint láttuk már – Bethlen Gábor felállította gyulafehérvári (később Nagyenyedre került) iskolában a professzorok még csak magyarul se tudtak, amit a jezsuiták magyarországi iskoláiról már éppen nem mondhatunk, tehát a Pázmány alapította pozsonyiról se. Itt magyar jezsuiták tanítottak, azok pedig többnyire magyar nemesek fiai voltak.

A lutheránus kollégiumban Eperjesen nem magyar, hanem német kultúrát terjesztettek. Itt a tanítási nyelv – ha nem lett volna latin – német lett volna helyette, nem pedig magyar, az iskola tanárai is magyarul nem is tudó külföldi emberek voltak, a mi „hazafias” történetírásunk mégis milyen hazafias ügyet csinált belőle, mikor I. Lipót azon a címen, hogy engedély nélkül állították fel, holmi bátortalan lépéseket tett megszüntetésére!

Pozsonyban Pázmány nem a lutheránus líceum helyett, hanem mellé akart katolikus középiskolát felállítani. Pedig ha nem melléje, hanem helyette állította volna fel, legalábbis a magyarság és a magyar hazafiság nevében akkor se tiltakozhatnánk ellene, sőt örülnünk kellene neki, mert a pozsonyi lutheránus líceum is német iskola volt s így egy jezsuita iskolával való felváltása semmiképpen se lett volna sérelmes a magyarságra és a sajátos magyar kultúrára, mert a katolikus kollégium jezsuita tanárai, akik a magyar katolicizmus egyeteméből kerültek ki, semmiképpen se lehettek volna annyira németek, mint azok a tanárok, akiket a pozsonyi lutheránus németek alkalmaztak iskolájukban, akik mind vagy németek vagy tótok voltak.

Mi lett volna azonban akkor, ha Pázmány idejében még Nagyszombat is annyira protestáns város lett volna, mint Pozsony és így megakadályozták volna Pázmány alapítását! Akkor a magyar kultúra mérhetetlen kárára mai büszkeségünket, a budapesti tudományegyetemet, melyet a kommunisták – nevenséges módra, illetve annak a közmondásnak megfelelően, hogy „az ördög fél a szenteltvíztől”, egész természetesen – Eötvös Lorándról nevezték el, sose alapíthatta volna meg a nagy érsek.

Pázmány egyetemének nem is Nagyszombatban, hanem a nála sokkal nagyobb Pozsonyban lett volna a helye. Hogy mégis Nagyszombatra került, annak bizonyára csak az volt az oka, hogy Pozsony protestáns volt és Pázmány vagy nem mert felekezeti dacukkal szembeszállni, vagy meg akarta magát kímélni a vele járó sok bosszúságtól és energiavesztéstől.

Annyit azonban a felhozott sok példából bizonyára mindenképpen belátunk, hogy arról semmiképpen se lehet szó, hogy Bethlen fellépésekor hazánkban a protestantizmus el volt nyomva s így fegyveres harcra volt szükség, hogy felszabaduljon. Az igazság az, hogy abban a korban a mai értelemben vett vallásszabadság teljesen ismeretlen dolog volt. Akkor vagy az egyik vallás uralkodott vagy a másik, de egymás tiszteletét nem ismerték. (Nem is ismerhették, ha a maguk vallását hitték. Akkor pedig még hitték. Aki egy tan igazságáról meg van győződve, az nem „tisztelheti” ugyanakkor az ellenkező tant is.)

Bethlen korában a vallásszabadságot elméletben már akkor is hangoztatta a protestantizmus, de csak kortesfogásként. Teljesen ugyanaz volt a helyzet, mint napjainkban, mikor a bolsevizmus állandóan a szabadságot emlegeti, ennek nevében beszél, a valóságban pedig diktatúrát

gyakorol (ezt el is ismeri) mégpedig olyan szigorút és olyan totálist, amilyent még senki se gyakorolt a világtörténelemben. Aztán meg a békét annak ellenére, hogy neki volt a világon a legnagyobb hadserege és soha az emberiség történelmében állam még nem költötte bevételeinek olyan nagy részét hadseregre és fegyverekre, mint a Szovjetunió, a „béke zászlóvivője”.

A szovjet „szabadság” csak az ipari munkások szabadságát jelentette, de nem az osztályellenségét (ezt nyíltan hirdették is), de a munkás szabadságát is csak akkor, ha a munkás lelkesedett a kommunista munkásvezérekért s ennek megfelelően istentelen és az Egyháznak is ellensége volt. A „klerikális”, sőt az akár csak a gyermekeinek hitoktatást kívánó munkást még jobban gyűlölte és üldözte ez a „proletárdiktatúra”, mint az osztályellenséget, mert az ilyen munkásban árulót látott. De egyúttal szégyellte is, mert azt a nagy igazságot juttatta eszébe, melyről ő is tudott, de amit semmiképpen soha el nem ismert, hogy ti. a kommunizmus még nem szükségképpen azonos az ipari munkássággal. Olyan államban pedig, mely már évek óta a maga tapasztalatából ismerte a kommunizmust, nemcsak azonos nem volt vele, hanem az ipari munkásságban is épp olyan ellenséget bírt, mint az „osztályellenségben”.

Ahogy a kommunista államban a szabadság egyedül csak a kommunisták szabadságát, a béke csak a nekik előnyös és az „imperialisták” gyalázásával kapcsolatos „békét” jelentette, épp ilyen volt a Bethlen-korabeli protestánsok „vallásszabadsága” is. Csak ott írta zászlajára a protestantizmus ezt a jelszót és csak addig, ahol és ameddig ő volt a gyengébb fél.

Nálunk Bethlen idejében a protestantizmus gyengébb félnek nem volt ugyan nevezhető, hiszen vagy 90%-ban híve volt az ország és az országot vezető nemesség, a király azonban nem volt protestáns, sőt egyenesen a katolicizmus világi képviselője és védője volt. Ezért a protestantizmus uralma nálunk csak a gyakorlatban volt még meg, de elméletben, a törvény betűjében még nem, bár a bécsi béke óta már ott is majdhogynem egyenlő jogú lett a katolicizmussal.

Bethlennek tehát nem a magyar protestantizmus szabadságáért kellett fegyvert fognia, hanem az egyeduralmát még egyelőre akadályozó katolikus király és a régi egyháznak papíron még meglévő néhány jelentéktelen kiváltsága ellen. A király katolikus volta ugyanis akadályozta a magyar protestantizmusnak a katolicizmus feletti uralmát, sőt a távoli

jövőben esetleg még létét is veszélyeztethette. Nemcsak a Habsburgok katolikus hitbuzgalma, hanem tisztán katolikus volta miatt is. Hiszen XIV. Lajos francia király ugyancsak nem volt hitbuzgó, mégis kiirtotta a hugenottákat. Abban az időben mindezt az állam érdeke kívánta, XIV. Lajos pedig tudvalevőleg maga volt az állam.

Ez azonban legfeljebb a távoli jövő lehetősége volt, a megakadályozására már Bethlentől megindított háború tehát semmiképpen se nevezhető védekező, tehát jogos háborúnak. A katolicizmus fölötti uralomhoz nem volt joga a protestantizmusnak, létéért s szabadságáért pedig annál kevésbé aggódhatott már előre, mert hiszen az ország sokkal inkább protestáns volt már, mint katolikus s támogatására ott állt még mellette a protestáns Erdély és kálvinista fejedelme, e mögött pedig az egész török világhatalom. Jövőjét illetően tehát a magyar protestantizmus ugyancsak nyugodtan alhatott volna.

Látni fogjuk majd, hogy ebben a protestáns Erdélyben ugyanakkor állandó és ugyancsak nagymérvű katolikusüldözés folyt, mert ott a protestantizmus valóban ura volt a katolicizmusnak, nem pedig egyenrangú társa (mint az erdélyi törvényben volt), sőt részint a központi hatalom gyengesége, részint a rossz utak és közlekedési viszonyok miatt az ellenőrzés nehézsége, főként pedig az egymást érő fegyveres protestáns felkelések miatt a gyakorlatban (pedig egyedül ez számít, nem pedig az, mit mond az a törvény, melyet senki se tart meg) magában a Habsburg Magyarországon is katolikusüldözés volt.

Bethlen tehát nem a maga vallása, a protestantizmus szabadságáért küzdött, hanem felhasználva a Habsburgok hatalmának akkori válságát szövetkezett külföldi hittestvéreivel e katolikus uralkodóház és vele a katolicizmus hatalmának megdöntésére vagy legalábbis Magyarországból való kiszorítására s helyette itt a maga uralmának berendezésére. Világos, hogy ez Erdélyen kívül Magyarországon is a protestantizmus egyeduralmát jelentette volna s így Bethlen az egyéni érvényesülésen kívül eszményi jelleggel is bírt.

Hogy a mozgalom eszmei célja valóban a protestáns egyeduralom volt, bizonyítja a jezsuiták Magyarországból való számkivetésének Bethlentől való makacs követelése is. Hogy ez a követelés a vallásszabadság elvével milyen élesen, sőt szégyenletesen ellenkezik, mert hiszen a másik vallás legkiválóbb, tisztán szellemi eszközökkel dolgozó képviselőinek erőszakos

(vagy mint a kommunisták szokták magukat finoman kifejezni: adminisztratív úton való) eltávolítását jelenti, már Bocskaiával kapcsolatban kifejtettük.

De mutatják az elnyomó szándékot Bethlen országgyűléseinek határozatai is: Az Egyház teljes anyagi kifosztása, a püspökök számának háromra való leszállítása s az a határozat, hogy még ezt a hármat is majd az új kálvinista király fogja kinevezni és – ugyancsak szerényen – fizetni (mert a vagyont, melyet őseink adtak nekik, Bethlen már elkobozta).

Ha Bethlen győzött volna, akkor úgy, mint Erdélyben nem volt, Magyarországon se lett volna egyetlenegy papnevelő intézet talán utána még évszázadokig sem. Majdnem bizonyosan nem lett volna egyetlenegy katolikus középiskola se az országban (mert hiszen a jezsuiták kitiltása akkor egyúttal ezt is jelentette). De annak ellenére, hogy papíron három lehetett volna, a valóságban nem lett volna talán egy püspök se, mert a Bethlen kinevezte püspökök legfeljebb címzetes „püspökök” lehettek volna pápai megerősítés és felszentelés nélkül. Akkor napokig kellett volna utaznia annak, aki egy katolikus papot akart volna találni s mikor végre talált egyet, abban se lett volna sok köszönet, mert hiszen olyan teológiai tudománnyal, illetve tudatlansággal rendelkezett volna s olyan erkölcei lettek volna, hogy az illető nem győzte volna bánni, hogy miért is találta meg. Ez lett volna az a „szabadság”, melyet Bethlen „szabadságharca” az Egyháznak hozott, illetve meghagyott volna!

Igaz, hogy Bethlen időnként mutatott némi jóakaratot is a vallások közti egyenjogúság tiszteletben tartását illetve, mosolyogni való azonban az a bájos naivság, mellyel a magyar hazafias” történetírás ennek alapján mint Bethlen egyik jellegzetes és legdicséretesebb tulajdonságát emeli ki józan vallási türelmét. Bethlennek ezek a katolicizmus felé mutatott barátságos gesztusai ugyanis inkább csak második és harmadik felkelése alatt, az első idejében pedig csak akkor történtek, mikor már látta, hogy tulajdonképpeni célját, a magyar királyságot, nem tudja soha elérni.

Ezek a katolicizmusnak adott külső megbecsülések csak taktikából történtek. Azért csinálta őket, hogy a vallásos II. Ferdinánd lássa, hogy nyugodtan hozzá adhatja a lányát Bethlenhez vagy (első támadása alatt) hogy ne sajnáljon minél több megyét átengedni neki, mert hiszen Bethlen alatt se lesz rossz dolga a katolikusoknak.

Látni fogjuk azonban, hogy egyébként menekülniük kellett csapatai elől nemcsak a jezsuitáknak, hanem minden szerzetesnek vagy papnak, sőt katonái, ha megkaphatták őket, meg is gyilkolták őket s – nagy felekezeti türelmükben – nem is egy csapásra, hanem lassú kínhalállal és mindig – büntetlenül. Látni fogjuk majd azt is, hogy az a mű, melyet az erdélyi katolikusok az ottani egyház történelméről a mostani román uralom idején kiadtak, azt írja, hogy Bethlen alatt még annál is rosszabb dolga volt az Egyháznak, mint a nyíltan és fanatikusán kálvinista I. Rákóczi György alatt.

Hogy mi lett volna a katolicizmus sorsa, ha Bethlen teljesen győz és az ország olyan urává válik, akinek a törökön kívül senkitől se kellett volna félnie, tehát a katolikusokkal azt tehette volna, amit akart, láthatjuk a katolikusoknak az 1618 évi országgyűlésen beterjesztett sérelmeiből vagy a háromszéki unitáriusoknak abból a tőle végrehajtott „megszentenciázásából”, melyet az erdélyi kálvinista püspök oly nagy elégtétellel és örömmel vesz tudomásul.

Láthatjuk továbbá a helvét hitvallásnak abból az 1616-ban éppen Bethlen Gábortól kiadott magyar fordításából, melynek 30. fejezete szerint a „keresztyén” fejedelem akkor él istenfélő életet és akkor uralkodik üdvösen, ha *„az igazságnak prédikálását és az igaz hitöt promoveálja, az hazugságot és idegen isteni tiszteletet minden hitetlenséggel és bálványozással (ezen csak a katolikus hitet lehet érteni, mert hiszen még a török is egyistenhívő volt, nem pedig bálványozó) együtt kiirtja és az Istennek eklésiáját oltalmazza... Tartsa azért kezében az Isten ígését, és hogy az ellenkező dolog ne taníttassék, gondot viseljen... Azért az Istennek kardját kivonja minden gonosztevőkre, pártütőkre, tolvajokra, avagy gyilkosokra, nyomorgatókra, káromlókra, hamis hitőkre és mindazokra, kiket az úr megbüntetni és meg is öletni parancsolt. Megtiltson minden szófogadatlan (!) eretnekeket is (akik valóban eretnekek), kik az Istennek fölséges voltát káromlani és az Istennek eklésiáját háborgatni, sőt elveszteni nem szűnnek meg”*. (Kik ezek „az valóban eretnekek”, ha még a katolikusok se „valóban” azok?!)

Az igazi „keresztyén” fejedelem tehát úgy bánik a katolikusokkal, mint a gonosztevőkkel, tolvajokkal, gyilkosokkal bánik minden jó fejedelem.

Áhított-e az ország Bethlen idejében „felszabadítót”?

Hogy mennyire nem az országnak volt szüksége Bethlenre, hanem Bethlennek az országra, feltűnően mutatja, hogy a felkelés ügye iránt az ő idejében épp oly feltűnően közönyös volt az ország, mint Bocskai felkelésekor. Bethlent nem az események hirtelen fordulata kényszerítette bele a felkelésbe, mint Bocskait, hanem hosszú, mindent előre kitervező és elrendező előkészítés után indult ki, s mielőtt átlépte a határt, északkeleti Magyarország főurait már mind megnyerte magának. Világos, hogy ezek hozzá is csatlakoztak, mikor seregei élén az országban megjelent. De már a nyugati felvidéken „egy úr, egy nemes” se jött hozzá, mint maga panaszkodik.

Jellemző, hogy a Dunántúl még a protestáns Batthyány Ferenc is csak hosszas rábeszélés után csatlakozik hozzá, s akkor is csak felesége, az idegenből hozzánk szakadt német-cseh Lobkowitz-Poppel Éva hatására. Az idegen (de természetesen protestáns) asszony sokkal lelkesebb „honleány” volt és jobban buzgott az állítólagos magyar szabadságért”, mint az Árpád vezér seregével bejött ősoktól származó magyar főúr.

Azonban még azok is, akik előre és szívesen csatlakoztak Bethlenhez, még protestáns buzgóságuk ellenére is csak azért tették, mert emberi számítás szerint akkor bizonyosra lehetett venni Bethlen győzelmét és a Habsburgok bukását. Még az ő csatlakozásuk is elsősorban okos számítás, tehát önzésen alapult, s amennyiben eszme is szerepelt elhatározásukban, az is felekezeti volt, nem nemzeti.

Rákóczi György például, a mozgalom elején Bethlen fő támogatója. Noha csak kevéssel előbb lett főispán, s így nemrég esküdött meg, hogy koronás királya „ellenségeinek ellensége” lesz, „titokban, őfelsége engedélye nélkül” Bethlenhez utazott, tőle kardot kapott és azt a biztatást, hogy fiává és örökösévé fogja fogadni. (Erdélyi Országgyűlési Emlékek, VI. kötet, 377. o.)

Rákóczi György apja, Rákóczi Zsigmond ugyanis, ha csak rövid időre is, de már megkóstolta a fejedelemséget, s így nem csoda, ha Bethlen ez ígéretére fia azonnal melléje állt.

De amennyiben nem önzés és önérdek volt az irányadó, akkor is csak a felekezeti szerepelt az indítóokok között, nem pedig a hazaszeretet. Mikor Rákóczi György Bethlen felkelésének előkészítésére a hajdúkat megnyeri, a haza ügyéről, alkotmányról, nemzetről nem is beszél, csak „az

úrsten anyaszentegyházának megvédését” emlegeti. (Szilágyi Sándor: I. Rákóczi György, 60. o.) Mikor pedig hadaival Kassára érkezik, hazáról, nemzetről, alkotmányról mit sem szólva, akkor is egyedül csak arra hívja fel a város lakóit, hogy „*csatlakozzanak azokhoz, akik a fenyegetett vallásszabadság megvédésére felkeltek*”. (Tehát elismeri, hogy még a protestáns vallás szabadságát sem bántotta még senki, csak „fenyegeti”, azaz állítólag majd bántani fogja.)

Így aztán nagyon is érthető, hogy azok a főurak, akikkel nem egyezett meg Bethlen már előre, s akik így a csatlakozás béreként nem kaptak írásbeli biztosítékot a vizsontszolgálatra, bizony protestáns létükre sem nagyon siettek a melléállással. Ez ugyanis kockázattal járt és ők akkora protestánsok azért mégsem voltak, hogy tisztán annak az egyeduralmáért áldozatokat vállaljanak. Mikor pedig látták, hogy a dolgok nem is mennek olyan simán, mint eleinte gondolták; mikor látták, hogy a háború elhúzódik, nagy anyagi áldozatokat kíván, nagy pusztításokkal jár, sőt cseh szövetségeseikkel már el is bánt a császár, még azok lelkesedése is, akik előre elkötelezték magukat az ügynek, úgy lelohadt, hogy Bethlen nem győz miatta eleget panaszkodni. Dühében szitkokat szór feléjük, sőt azzal fenyegeti őket, hogy elfogatja és vasra vereti őket.

Még azok a magyar nemesek is, akik táborban voltak, mind tömegesebben kezdenek onnan megszökni. Ezeket kényelemszeretetük miatt nemcsak gyávasággal vádolja és maró gúnnyal ostorozza, hanem nem egyet ki is végeztet közülük. O, aki állítólag azért ragadott fegyvert, hogy a Habsburgoktól eléggé tiszteletben nem tartott magyar nemesi szabadságokat megvédje, egyenesen annyira megy, hogy gúnyosan lekicsinyli azt a csapatvezért, aki fél a magyar alkotmányt megszegni, s nem meri kivégeztetni az olyan katonákat, akik „nemes személyek”. (Bethlen politikai levelei, 240, 241. o.)

Noha a pozsonyi országgyűlésen a rendek esküt tettek neki, hogy vele együtt fognak élni és halni, s noha megalázva fejedelmi tekintélyét a tekintélyesebb főurakkal – mintha nem is alattvalói, hanem egyenrangú társai volnának – még külön-külön eskü alatt kötelező szövetségleveleket is kötött, hogy „a hazáért” Ferdinánd uralmának örök visszautasításával együtt fognak élni (jellemző azonban, hogy Ferdinándnak még ekkor is akkora tekintélye volt előttük, hogy a mondat rá vonatkozó részét nem merték belevenni a szerződés hivatalos szövegébe), mégis még ezek a

szövetség-aláírók is elhagyták Bethlent, mihelyt állóháborúvá kezdett átalakulni a háború és látni lehetett, hogy még soká tart. Még leglelkesebb hívei is vagy más megszegették vagy elhatározták már, hogy meg fogják szegni addig már nem is egyszer letett „hazafias” esküjüket. Pedig úgy tették le, hogy külön belevették, hogy „semmi, adversa fortuna, félelem, kárvallás, megszorulás, rémítés” se mentheti fel alóla őket.

Ezek után Bethlen dühe és megvetése érthető, de az is ugyancsak nyilvánvaló, hogy vagy Bethlen harcának nem volt semmi köze a hazához, sőt még a vallásszabadsághoz sem, vagy pedig csupa önző érdekemberekből álltak ezek a szabadsághősök, akiknek se haza, se felekezet nem számított akkor, ha áldozatokat kívánt tőlük vagy kockázattal járt a szolgálata.

Nálunk az általános elfogadott „hazafias” történetiszemlélet azt követeli, hogy Bethlen híveit tartsuk a hősöknek, a hazafiaknak, a hűeknek, az önzetleneknek, a jellemeknek, míg a király pártján megmaradókat a haszonlesőknek, az elfajultaknak, a hatalmat minden áron kiszolgálóknak vagy legalábbis a törpe lelkeknek, a gyáváknak és megalkuvóknak.

Pedig hát azok, akik Bethlen mellé álltak, már tisztán e lépésükkel is becstelenné váltak, mert megszegették a hűséget egy olyan király iránt, akinek akkor semmi más bűne nem volt, mint csak az, hogy a külföldi protestánsok támadása miatt a harmincéves háború megindulásával válságos helyzetbe került. Minket tehát a neki letett hűségeskü éppen emiatt kétszeresen is kötelezett volna iránta. A becstelenséget még növeli, hogy azok a protestáns főurak, akik Bethlennel lepaktáltak ellene, mivel legalábbis főispán mindegyikük volt, még külön is esküt tettek a király iránti hűségre akkor, mikor magas hivatalukat elfoglalták.

Ezt az esküszegést nem lehet a magyar nemesnek az Aranybullában gyökerező azzal a jogával elintézni, hogy annak a királynak, aki zsarnok módra uralkodik, megtagadhatja az engedelmisséget, sőt még a fegyveres ellenálláshoz is joga van ellene. Láttuk ugyanis, hogy még Rudolf se volt zsarnok s látni fogjuk, hogy II. Ferdinánd viszont olyan ember volt, akinél egy zsarnoknak nagyobb ellentétét még elképzelni sem lehet. De egyébként is csak egy éve, hogy királyukká választották. Egy éve tehát még nem volt zsarnok, most meg már az?

De egyébként is azt, hogy melyik király zsarnok és mikor az, semmiképpen sem állapíthatja meg az a nemes, akinek e megállapítás

esetén joga van fellázadni, mert akkor az ország állandó anarchia színhelye volna. Említettük ugyanis, hogy nincs olyan uralkodó vagy államférfi, aki sohasem szegte volna meg valamely törvénynek a betűjét. De ha még ilyen szent uralkodó is létezne, a lázadásnak akkor sem lenne semmi akadálya, hiszen azért van a hírverés és a rágalom, hogy a lázadni akarók ez esetben is gondoskodni tudjanak arról, hogy az illető uralkodót a zsarnok hírébe lehessen keverni.

Bocskaira és Bethlenre vonatkozólag már kimutattuk, a többiekre vonatkozólag pedig ezután fogjuk kimutatni, hogy nem volt egy szabadsághősünk sem (még az ideális Rákóczi Ferencet is beleszámítva), aki ne szegte volna meg többször a magyar alkotmányt, mint az a király, aki ellen azon a címen, hogy zsarnok, fellázadt. Ami pedig az ország önrendelkezési joga megcsorbulását illeti, s ami Bethlen felkelése idején is valóban fennállt, szintén bőségesen láttuk már, hogy ennek okai nem azok a Habsburg-királyaink voltak, akik ellen fellázadtunk, továbbá, hogy hazánk ezért bőséges ellenértéket kapott abban a támogatásában, melyben azoktól, akik függetlenségét megcsonkították, részesült, s amely támogatást viszont egyedül a mi Habsburg „zsarnokainknak” köszönhetjük.

De még ha az Aranybullára hivatkozó érvelést el lehetne is fogadni, Bethlen főúr-híveit akkor sem menthetnénk fel az esküszegés és a becstelenség vádjá alól. Ezek ugyanis mind főispánok, sőt még magasabb tisztségek viselői is voltak, s mikor hivatalukat elfoglalták, mindnyájan külön hűségesküt is tettek le a király kezébe, melyben többek közt az is benne volt, hogy a király ellenségeinek ők is ellenségei lesznek. Nekik tehát nemcsak Bethlenhez csatlakozni volt becstelenség, hanem még az is esküszegés lett volna részükről, ha semlegesnek maradv a küzdelemben, egyik félhez sem csatlakoztak volna. Nekik kötelességük volt a király mellett fogni fegyvert és harcolni egész a győzelemig vagy a hősi halálig.

Ha ezek a protestáns főurak II. Ferdinándot zsarnoknak tartották, és az Aranybulla alapján álltak vele szemben, miért fogadtak el tőle olyan tisztségeket, melyekkel még külön hűségeskünek letévése is járt, és ha elfogadták, s a külön hűségesküt letették, miért nem tartották meg? Az ő részükről az utána Bethlenre letett eskü tehát Bethlen pozsonyi országgyűlésén is s az utána vele kötött külön szövetkezésekben is megannyi esküszegés, jellemtelenség és becstelenség volt, s bizony nem nagyon válik becsületére a magyar úri becsületnek.

Ha azonban ők annyira naivak voltak, hogy bedőltek a II. Ferdinánd ellen indított rágalmazó propaganda hadjáratnak: ha elhitték, hogy királyuk lábbal tapodta a magyar alkotmányt, s így jogos volt ellene a fegyveres felkelés még az ő külön letett főispáni, főkapitányi vagy más esküjük ellenére is, s így a Bethlenre letett esküjük törvényes volt és a hazaszeretetből folyt, akkor miért nem tartották meg legalább ezt a „hazafias” esküt?

Megszegték ugyanis még ezt is mindnyájan, még az a négy leghatalmasabb protestáns főúr is, aki nemcsak a pozsonyi országgyűlésen királlyá koronázott Bethlenhez kézcsókra járulva tett neki hűségesküt, hanem utána még a vele kötött szövetséglevelekben is: Rákóczi György, Thurzó Imre, Széchi György és Illésházy Gáspár.

Széchi György hamarosan egyenesen Bethlen legádázabb ellensége lett a neki tett kétszeres esküje ellenére is. Thurzó Imre csak lélekben szegte meg kétszeres esküjét, mert a tetteleges megszegéstől egyelőre még visszatartotta Bethlen hízelgése, főképpen pedig a maga hirtelen, még a nikolsburgi béke megkötése előtt bekövetkezett korai halála. Ha életben lett volna még Bethlen második és harmadik támadása alatt is, egészen bizonyos, hogy már nem lett volna Bethlen hívei között. De az esküszegést így is elkövette, mert ezt elsősorban a lélek követi el, s látni fogjuk, hogy Thurzó Imre lelke ezt az esküszegést annak ellenére is már elkövette, hogy még Bethlen első támadásának tartama alatt meghalt.

A négy közül Bethlen legkitartóbb híve Illésházy Gáspár volt. Harmadik támadásakor már egyedül csak ő tartott vele közülük. Az első támadás alatt azonban, mikor Thurzó is megingott, egy ideig Illésházy is elkülönítette magát az új királytól és úgy bezárkózott trencsényi várába, hogy Bethlen semmi hízelgése sem tudta onnan kicsalni. Egy ideig tehát még ő is esküszegő volt, mert hiszen a szövetséglevéllel, melyet Bethlennel kötött, még a semlegesség is ellenkezett.

Még jobban megszegte esküjét, mert hiszen egyenesen az ellenséghez állt, Bethlen egyik fővezére, Bosnyák Tamás is. De le kellett emiatt tartóztatnia még bizalmas emberét, kancellárját, Péchi Simont is (noha természetesen mindkettő protestáns volt), sőt egyenesen a személye ellen irányuló összeesküvés miatt tömeges letartóztatásokat és lefejezéseket is végre kellett hajtania. Melyik Habsburg-királyunk megölésére esküdtek össze valaha magyar nemesek? Megtették ezt Árpád-házi királlyal (még

magával Szent Istvánnal is), Kun Lászlót pedig meg is gyilkolták, a nemzeti király és ráadásul „igazságos” Mátyás ellen is nem egyszer összeesküdtek, de látni fogjuk, hogy mikor a Wesselényi-összeesküvésben egyes forrófejű protestánsok I. Lipótot is el akarták fogni és Kasza várában fogságban tartani mindaddig, amíg a nemzet kívánságait nem teljesíti, Wesselényi nádor, aki ezt a Lipótot nemcsak rágalmakból hanem személyesen is ismerte, nemcsak azonnal elutasította a tervet, hanem úgy megbotránkozott rajta, mint egy szentségtörésen.

Bethlent ellenben alig választották királyukká a „hazafias” és „szabadságszerető” magyarok, már meggyilkolására esküdtek össze, noha éppúgy protestánsok voltak, mint ő. A Habsburgokat „turbulens” hajlamaink ellenére is kibírtuk négyszáz évig. Bethlent, mint királyt, még egy évig se bírtuk. Még akkor se, mikor mi is protestánsok voltunk.

Első támadása végén Bethlennek még azt a szégyent is meg kellett érnie, hogy kilenc alvezére közös felterjesztésben folyamodott hozzá azért könyörögve, hogy kösse meg már a békét, mert katonáik már olyan kedvetlenek, hogy még a hópénzt se akarják már felvenni (!), s ha Bethlen öfelsége a harcot (a mi dicső szabadságharcunkat) még tovább folytatja, az „szegény hazánknak utolsó veszedelemre jutását jelenti”. Tudjuk, hogy Bethlen a harcot ekkor már csupán azért folytatta, mert II. Ferdinánd nem engedett abból, hogy a királyi címről le kell tennie. Ez volt az, amire Bethlen olyan nehezen tudta magát rászánni. Mindazt, amit kapott (még a hét megyét is), már régen megkaphatta volna. Neki azonban nemcsak a hét megye volt a fontos, hanem az is, hogy királyi címmel bírhatta őket.

De nemcsak a főurak és a katonák, hanem a köznemesek sem lelkesedtek Bethlen, akarom mondani: a magyar szabadság ügyéért. Ennek az oka vagy csak az lehetett, hogy ők is épp olyan tisztában voltak azzal, hogy ez Bethlen ügye, nem pedig a magyar szabadságé, mint Rákosi Mátyás vagy Kádár János „munkásai és parasztjai” azzal, hogy ez csak a Mátyás és a János, illetve Sztálin s Hruscsov ügye, nem pedig a munkásoké (annál kevésbé a parasztoké), vagy pedig az, mert látták, hogy itt sem a haza, sem felekezetük ügyét senki sem veszélyezteti.

„Bizony uram – írja Bethlen Rákóczi Györgynek –, mostan kívántatnék, hogy minden magyar megmutatná hazájához való szeretetét, de amint látom, abban semmi nem kell. Énmellém eddig egy úr, egy nemes ember nem jött, hanem csak az erdélyi haddal vagyok. Énrajtam ami esik, nekem, ne

tulajdonítsátok, uram, mert ha az jó országnak nem kell az maga megmaradása, mellém nem jövén senki, arról én nem tehetek.”

„Nem ezt várta – írja ugyancsak Rákóczinak egy másik alkalommal – jó Magyarországtól, ahol csak várja minden ember, mint lesien a dolgoknak vége, senki sem akar szolgálni, csak az otthon heverést szereti minden ember.”

1620 tavaszán így ír: *„Kiváltképpen az hadakozástól oly idegen a mi nemzetünk.”*

Mi ennek éppen az ellenkezőjét tudjuk, s ezért a dolgot mással nem magyarázhatjuk, mint hogy nem a hadakozástól, hanem Bethlen ügyétől volt annyira idegen a mi nemzetünk. Ennek pedig csakis az lehetett az oka, mert mindenki jól tudta, hogy Bethlen azon állítása, hogy a hazáért küzd, csak üres kortesszólam, nem pedig valóság.

Lőcse városának ezt írja: *„Magyarországban nem akar senki semmit. Ha egy várostól zálogba kérnénk is, hetvenszer megesküsznek, hogy nincsen.”* (Vajon kitől tanulták ezt az akár hetvenszer való hamis esküvést, ha nem Bethlentől.) *„Nem gondolják meg, hogy ha az ország elvész, szabadságuk és minden javuk elvész, melyből a pénzt teremtették eddig.”*

Nagyon gyöngye kis érv. Bethlen ugyanis itt hármat állít: Először, hogy a magyaroknak még nincs szabadságuk, hanem azt csak ő fogja kivívni. Másodsor, hogy ha szabadsága nincs, akkor pénze sem lehet a magyarságnak és harmadszor, hogy jelenleg, tehát akkor mikor még Bethlen nem vívta ki a szabadságát, van pénze a magyarságnak, csak neki nem akarja odaadni. Nyilvánvaló, hogy két első állítása ellentétben áll a harmadikkal. Mert ha Bethlen előtt nem lett volna szabadsága a magyarnak, akkor pénze sem lehetett volna akkor még, mikor Bethlen már kérte. Pedig maga mondja, hogy volt. Csoda hát, hogy ilyen érvekre nem volt hajlandó ezt a pénzt Bethlennek adni?

„Mi vagyunk az ellenség előtt és mégis a Fátarán túl való ország fél inkább nálunknál” – írja Bethlen másutt.

„Megfogyatkozának hazájoknak. Azt nem mondhatja a nemes ország, hogy ezen hadukkal, sem maguk személyében való szolgálatjukkal, sem pénzbeli segítségekkel engemet segítettek volna. Dicsértessék Istenünk nagy neve, valamint eddig az nemes országnak szolgálhattam, azt saját magam költségvei hadaival vittem véghez. Istennel bizonyítom (kár volt ebben Isten szent nevét belekeverni!), egy pénz hasznom eddig az országban nem volt, senki egy pénzt nem adott.” (Pedig hát láttuk, hogy ha nem szívesen is, de

mégis tízszer akkora adót szavaztak meg neki, mint a Habsburgoknak szoktak, a nikolsburgi békében pedig hét megyét, hatalmas végvárakat és a velük járó mérhetetlen uradalmakat, két külföldi hercegséget (Oppelnt és Ratibort), és természetesen ezek jövedelmét is, és ezeken kívül még a megkapott várak karbantartására is 50.000 forintot szerzett meg magának, s mégis „semmi”-nek mondja a „hasznot”, sőt égre-földre esküdjözik, hogy ez semmi.)

„Minden barmokat havasokra hajtották (hogy ne lehessen őket elrekvirálni vagy hadiszállítások számára igázásra lefoglalni), és csak jó szót se adnak a jámborok; mintha mi ellenségek volnánk, úgy néznek bennünket, kin bizony kesereg a szívem.”

Mindezek az idézetek ugyancsak bőségesen bizonyítják, hogy a felkelés, Bethlen felkelése és Bethlen ügye volt, nem pedig az országé. Nem volt még a protestáns országé se, hiszen a panasz csupa protestáns ellen szól. Hát még Bethlen második és harmadik felkelése!

Szatmár a Bethlentől megkapott hét vármegye egyike volt, mégis ezt írja Bethlen a satmári főispánnak s egyúttal rokonának, Károlyi Mihálynak: *„Igen jól tudom én azt, hogy nem akarja egy is kegyelmetek közül ezt az expedíciót (most csak ezen a szürke, szerény néven nevezi a „szabadságharcot”), sőt im csak az hadak gyülekezetit sem szenvedhetné, ha egyéb lehetne benne: tudom jól azt is, hogy nem favort, hanem gyűlölséget szerzek köztetek az én mostani indulásommal, de arcul nem tehetek, arra semmit nem nézhetek, hanem böcsületemet magamnak kell oltalmaznom idegen nemzettel és zsoldos katonákkal, amint lehet.”* Bár panaszkodik, hogy „az ő keserűségét nyelvvel ki nem lehet mondani”, mert „az ő rettenetes meggyaláztatására” (hogy ti. a királyi címről le kellett mondania) a magyar rendek közül senki se szánakozott, de azért mégis kijelenti, hogy „semmi szükségem a gaz hadra nincsen”.

Azért jött – mondja máshol gúnyosan –, mert *„hazám veszedelmét nem akartam én is úgy nézni, mint Rákóczi uramék”*. E kijelentéséből egyúttal láthatjuk azt is, hogy azon négy főúr között, akivel szövetséget kötött, Rákóczi György, a negyedik is (mert eddig csak a másik három esküszegéséről hoztunk fel bizonyítékot) hűtlen lett hozzá. Annál furcsállandóbb dolog volt ez „Rákóczi uramék” részéről, mert hiszen később, mint erdélyi fejedelem, ő is épp úgy „szabadsághóssz” lett, mint

most Bethlen, s természetesen ő is épp úgy egyedül csak a hazaért és az igaz religióért, mint az.

Harmadik és utolsó felkelése végén pedig így panaszkodik Bethlen:

„Rövid szóval: senkinek nagyobb gy alázatjára és kárára sem az nikolsburgi, sem az bécsi, sem az mostani pacificatio nem esett, mint saját magunknak. Ha valaki kérdezné, miért és kitől, egyebet nem felelhetnék, hanem ezt; azon országnak státusitól, akiknek nagy szükségekben magunk életének és fejedelemségünknek periclitálásával, sok vitéz híveinknek vérek hullásokkal, halálokkal és értékünknek érettek való elköltésével igen hasznosan szolgálván, azoktól vettük vala ezt a remunerációt.” Még a béketárgyalást sem várták meg – panaszkodik továbbá: *„Minden rend akaratumk ellen haza oszolván, csak az sem volt, kivel beszélgessünk.”*

Hogy mennyire igaz az, hogy Bethlen elsősorban nem a hazáért, sőt még csak a protestantizmusért sem küzdött, hanem önmagáért (korában alig is tekintette valaki szabadsághősnek), azt az is feltűnően bizonyítja, hogy nem volt egyetlen önzetlen, odaadó, hűséges embere. Nem is csoda, hiszen Magyarországból csak hite megszegésével állhatott melléje valaki, hitszegést pedig nem önzetlenségből, nem önfeláldozásból, nem eszményiségből szoktak elkövetni az emberek.

Saját alapvalója, erdélyi ember meg azért nem szolgálta hűséggel, mert bizalmi emberének kellett legjobban látnia, milyen jellemtelen ember az, akit szolgál. Világos tehát, hogy nem maradhatott meg mellette becsületes ember. Hűséges és a bajban is hűséges pedig csak becsületes ember lehet.

Bethlennek nem volt olyan embere, mint amilyen Eszterházy Miklós volt II. Ferdinándnak, aki akkor is ingadozás nélkül kitarzott királya mellett, mikor Bethlen diadalának tetőpontján állt, királyát pedig már Bécsben ostromolták s inzultálták a protestánsok. Az okos, a kirafinált Bethlen ekkor is hízelgett neki, de még így sem érte el nála a célját. Hűségében azt is tántoríthatatlanul tűrte, mikor aztán Bethlen bosszúból a jószágait pusztította és majorjait égette fel.

Eszterházy, akinek csak az egy vezekényi csatában négy fia, illetve vérrokona halt hősi halált, becsülete tudatában magyar és keresztény lelke egész hevével elítélte, lenézte, ostromozta, gúnyolta és megvetette Bethlent, ezt a „török-feltartott és nevelt rabot”, „aki most is jármában a töröknek, sőt ennek előtte sok esztendővel kapucsi basája volt, s Erdélyországnak fejedelemségbeli választásának is első rontója leve”. (Bethlen volt az első

erdélyi fejedelem, akit nem szabad választással, hanem török parancsra emeltek a fejedelmi székbe.)

Még magának Bethlennek is imponált ez az Eszterházy hűség. 1622. október 18-ai levelében többek között ezt írja neki: *„Kegvelmed kegyelmes urához, fejedelmihez való szeretetét megtartván érdemlett jutalmát is vette s veszi: azt mi nem kárhoztatjuk.”*

Sajátságos, hogy Eszterházyt csak a magyar „hazafias” közvélemény kárhoztatja, mely szentül meg van róla győződve, hogy az Eszterházyak és általában mágnásaink nem okosságukért, hűségükért és helyes hazaszeretetükért kapták rangjukat és szerezték nagy vagyonukat, hanem jellemtelenségükért, érdekből a hatalom előtt való hízélgésükért és hazájuk érdekei elárulásáért. A mi közvéleményünknek Bethlen volt a jellem és a hazaszeretet, nem Eszterházy.

Pedig hát Zichy Pál és Koháry Péter – a másik két legjobban megvagyonosodott s legaulikusabbnak tartott mágnáscsalád őse – még Eszterházy is túltett a becsületben, hűségben és önzetlenségben. Az előbbi Veszprémben, az utóbbi Érsekújvárott még akkor sem csatlakozott Bethlenhez, mikor az egész alattuk levő várórség már csatlakozott (természetesen csak azért, mert protestánsok voltak). Mivel a becsületesség nem tudja tűrni a becsületet, mert némán is vádlónak érzi maga ellen, az őrség kényszeríteni akarta az átállásra a két derék parancsnokot, ők azonban inkább a bilincseket választották.

Hol találunk ilyeneket Bethlen várparancsnokai között? Nem csoda, hogy Eszterházy feljegyzéseiben azok a várparancsnokok, akik Bethlenhez átálltak, e néven szerepelnek: „az kapitányoknak az rossza”. Valóban így is viselkedtek nemcsak akkor, mikor még a királyt szolgálták, hanem akkor is, mikor már Bethlen zászlaja alatt voltak.

Csak a felkelő és teljében levő napot imádták. Mihelyt borús kezdett lenni az ég, s a „hazafias” és a felekezeti ügy szolgálata kockázattal kezdett járni, mindjárt lelohadt a hazafias és felekezeti buzgalom, s rögtön belátták, hogy Bethlennel tartani még nem feltétlenül hazafiság, s Bethlent elhagyni sem hazafiatlanság. Bőrük idejében való mentésében még katolikus gyűlöletük és felekezeti fanatizmusuk sem akadályozta őket.

A bajban még az az Illésházy is megtagadta új urát, aki még harmadik támadása megkezdésekor is – és most már egyedül – melléje állt. A híres Rákóczi György, a jövő szabadsághős, a nikolsburgi béke megkötése

után, pedig majdnem minden birtoka a Bethlennek átengedett hét megyében volt, noha a békeszerződés biztosította számára az amnesztiát, titokban külön is kérte Bécsben a király bocsánatát, s ezzel világosan jelezte – ezért is kellett Bethlen előtt eltitkolnia a dolgot –, hogy megbánta, amit tett, s nem Bethlen, hanem a király emberének tartja magát.

Az a hét megye ugyanis csak Bethlen haláláig volt Bethlené, Bethlen pedig akármikor meghalhatott. Ezért választotta Rákóczi György inkább a biztosat, még ha felekezeti érzelmeivel ellenkezett is, és ha lépése nyilvánosságra jutása esetén vele Bethlent magára haragította volna is. Ugyancsak bebizonyította vele, mennyire előbbre való volt neki a maga érdeke, mint az egyébként annyira imádott felekezetéé, hogy az akkor még kevésbé divatos hazai imádásáról ne is szóljunk.

Csak egy híve volt Bethlennek külön a többinél, Thurzó Imre. Őt még Fraknoi is úgy hívta: „a lángelelkű ifjú”. Szekfű is égis magasztalja, mint akit protestáns kortársai között egyedül vezettek valóban eszmények. Természetesen nem hazafias, hanem protestáns eszmények.

Pedig hát még ez is nagy túlzás, s csak annyi benne az igazság, hogy Thurzó Imre sokkal kevésbé volt önző, mint a többiek. Ha nem hozzájuk hasonlítva, hanem magában nézzük, őt sem tarthatjuk erkölcsi eszményképnek. Az ő nagy dicséretése (még Szekfűtől és Fraknoitól is) jól mutatja, hogy még azok a történetíróink sem mernek egészen tárgyilagosak lenni a lázadó „hazafisággal” szemben, akik egyébként igazságra töreksenek. A felekezeti elfogultság vádjának réme őket is rettegésben tartja.

Aki ugyanis protestáns (tehát „szabadsághős”), nagyjainkat bírálni merészeli, az csak a katolikus „felekezeti” elfogultságból fakadhat. Arra ráfognak, hogy nem az egész magyarság, hanem „csak” egy „felekezetnek” (már ti. a katolicizmusnak) érdekeit képviseli. Aki ezzel szemben a protestantizmus javára elfogult, az egyszerűen csak hazai, illetve a „hazafias” történetírás egyik képviselője, ami egyébként magyar emberben még csak nem is érdem, hanem egyszerűen kutyakötelesség. Hogy az az annyira lekicsinyelt katolikus „felekezet” a magyarság 70%-ával azonos, tehát vele tartani még tényleges elfogultság esetén sem lehetne valami nagy igazságtalanság az egész magyarságra nézve, de annál inkább az, ha ugyanez az elfogultság a 30%-tól minden felekezetét együttvéve is messze

járó protestantizmus javára szól, azt szintén nem hajlandó észrevenni ez az „elfogulatlan” hazafiság.

Thurzó Imre – igaz – nem volt olyan ember, akinek tetteit egyedül az anyagi érdek irányította, és aki emiatt képes lett volna a legkirívóbb erkölcsi következtelenségekre és becsstelenségekre is. Egy 22-23 éves fiatalemberben ez egyébként is majdhogynem lélektani lehetetlenség. Ennyire aljas érdekemberek – néhány ijesztő kivételtől eltekintve – csak úgy 35 éves kortól felfelé tudnak lenni az emberek. Hogy tehát a Bethlen támadásakor még csak 22 éves Thurzó Imre, lelkében az anyagi érdekeknel nagyobb súllyal bírt a becsület féltése, már ti. az attól való félelem, hogy mit fognak majd szólni az emberek (protestáns hitfelei s különösen a lelkészek), ha ő Bethlent eskü alatt adott szövetséglevele ellenére is elhagyja, abban nincs semmi különleges dolog.

Thurzó Imre egyébként annyira nem különlegesen nemeslelkű ember, hogy Bethlen iránti hűségében, mihelyt megszűnt a remény, hogy gyorsan diadalmaskodhassék, nemcsak mindjárt meginog, hanem már érintkezésbe is lép a katolikus és állítólag „hazafiatlan” másik párttal.

Igazán megsemmisítő szegénységi bizonyítvány mind a protestantizmusra, mind a Bethlen-féle magyar hazafiságra, hogy még legeszményibb képviselője is csak ennyire volt eszményi. A katolikus és „hazafiatlan” Eszterházy Miklós ennél sokkal eszményibb ember volt, hogy a Zichy Pálokról és Koháry Péterekről ne is szóljunk. Ferdinánd is sokkal kétségbeejtőbb helyzetben volt Bethlen támadása megindultakor, mint cseh szövetségesei leverése után Bethlen, s ő mégis sokkal önérzetesebb és jellemesebb volt annál, semhogy Bethlenékkal tárgyalásokba bocsátkozzék, pedig Bethlennél ugyancsak tárt karokra talált volna. Zichy Pál és Koháry Péter pedig királya kedvéért egyenesen akkor vállalta még a bilincsekbe verést is, mikor Ferdinánd ügye egyenesen kétségbeejtően rosszul állt, s éppen nem számíthatott arra, hogy e bilincsekből valaha kiszabadul.

Hogy az „eszményi lelkű” Thurzó Imre nem ment tovább az addig bálványimádónak és rossz magyarnak tartott ellenpárttal való megállapodásnál, s azt, hogy ő is melléje állt, tehát hogy Bethlennek adott esküjét megszegi, csak elhatározta és aláírta, de végre sohasem hajtotta, annak azok a példátlan hízgelgések voltak az okai, melyekkel ekkor Bethlen elárasztotta s a maga pártján megtartani igyekezett. Thurzó hiúságára épített – ami még magasztalói szerint is rendkívül nagy volt benne – (tehát

már csak emiatt sem tarthatjuk eszményi embernek) és becsületére hivatkozott. Gondolja meg – figyelmezteti – mit fog majd lépéséről mondani a történelem. Ne feledje el, hogy nemcsak királlyá választása után – melyet az országgyűlésen éppen ő indítványozott! – esküdött neki örök hűséget, hanem ők öten utána még külön is hűséget esküdtek egymásnak adott szövetséglevelükben, s az ezekben levő eskü szövegét is éppen maga Thurzó Imre szerkesztette, sőt az egész dolgot is éppen ő indítványozta.

Hogy Thurzó Imre ilyen, rá nézve megsemmisítő érvek hatása alatt megállt a „rossz” úton, ahhoz igazán nem kellett semmiféle különös eszményi lélek, hanem csak az, hogy ne legyen már 22 éves korában teljesen elfajult és becstelen, s a haszonért még az emberek megvetését is szó nélkül vállaló ember. Ha a fiatal Thurzó valóban olyan eszményi lelkű ember lett volna, mint amilyennek Fraknói és Szekfű feltünteti, akkor nem is lehetett volna Bethlen hívévé, mert hiszen már ahhoz is esküszegés kellett. Thurzó Imre azonban, mint Árva megye örökös főispánja, külön is esküt tett Ferdinánd kezébe. De Ferdinánd koronázása is csak egy évvel előbb volt, s azon Thurzó Imre, mint az egyik legtekintélyesebb és leggazdagabb főúr, igen előkelő szerepet játszott, s mint ilyen, éppen ő tolmácsolta a nemzet hűségét és hódolatát.

Hogy mindennek ellenére már egy év múlva nemcsak megtagadta urát, hanem most meg a lázadásban játszott épp olyan, sőt még előkelőbb szerepet, mint nemrég a király megkoronázásában, az bizony igen nagy szeplő a „lánglelkű ifjú” jellemén. De nem kevésbé szégyene az se, hogy Bethlenhez is egyedül csak azért csatlakozott, mert bizonyosra vette, hogy diadalmaskodik s ő a jövő embere. Ha nem így lett volna, nem ingott volna meg iránta való hűségében azonnal, mihelyt láthatóvá vált, hogy erről most már nem lehet szó.

Félnie ugyan még ekkor sem kellett, mert annyi ereje Bethlennek ekkor is volt és maradt mindig, hogy hívei számára biztosítani tudta a büntelenséget. Nem Bethlen bukásáról volt tehát szó, hanem csak arról, hogy lassabban ment a dolog, mint eleinte gondolták, s a siker már nem is volt olyan bizonyos.

S Thurzó mégis arra már alá is írta a király hűségére való visszatérésének reverzálisát, mire Bethlennek sikerült a visszatérés útján megállítania. Ahhoz képest, amennyire Thurzó lekötölte már magát Bethlen ügye mellett, nem azt tartom benne dicsérendőnek, hogy

Bethlennek mégis sikerült az utolsó pillanatban még megállítania, hanem azt elítélendőnek, hogy már el is árulta Bethlent arra, mire meg tudta állítani.

Thurzó gazdag, elkényeztetett, egyetlen gyerek volt. A góg mérhetetlenül nagy volt benne, úgyszintén a hiúság és a nagyravágyás is, mert tehetséges fiú volt s apjának, a nádornak, büszkesége. Pedig hogy mennyivel gyengébb fából volt faragva, mint apja, mutatja, hogy apja, aki Bocskai felkelése idején élt, végig kitartott királya oldalán, míg ő már előre lepaktált Bethlennel, de aztán az ő oldalán is azonnal megingott.

Túlságos pompaszeretete is ellenszenves, ami egyébként említett hiúságának természetes következménye. Erős felekezeti érzelmei miatt, no meg önzésből és nagyravágyásból szegte meg a királya iránti hűséget, s lett Bethlen hívévé, de hogy mégis inkább nagyravágyásból, mint felekezetiségből, mutatja, hogy Bethlen iránti hűségében is azonnal megingott, mihelyt a rögtöni eredmény elmaradt és a további kitartás kezdett áldozatokkal és kockázattal járni. Látható tehát, hogy Thurzó Imre önzése még felekezeti érzelmeinél és hiúságánál is nagyobb volt.

Gőgje akkor nyilatkozott meg a legellenszenvesebben, mikor Eszterháznak alacsony származását vetette szemére. Ő ugyanis nádorfa volt, Eszterházy pedig csak alispán, tehát köznemes fia. Eszterházy azonban ugyancsak fölényesen kioktatta. Azt válaszolta neki, hogy sokkal nagyobb dicsőség alacsony sorsból tehetséggel és jellembeli kiválósággal s önerőből emelkedni magasra, mint már magason is születni.

De finom gúnnyal egyúttal azt is tudtára adta, hogy ő a Salamon nemzetségből, tehát olyan nemes ősöktől származik, akik Árpáddal jöttek be az országba, tehát már a honfoglaláskor is nemesek voltak, ellenben Thurzó ősei idegenek (a Fuggerek) voltak; a nemességük éppen nem régi, a grófságot pedig pénzen vették. Egyébként pedig Eszterházy is nádori családból származott, mert az ő anyjának is nádor volt a testvére (Illésházy István).

Bethlen három támadása

A közöltek után már nem kell bizonyítani, hogy Bethlen felkeléseinek igazi és fő oka a nemzeti vagy felekezeti elnyomás volt-e, vagy pedig csak a maga érvényesülése. Hogy Magyarország elleni ismételt támadását ő maga nemzeti és felekezeti érdekből történtnek, tehát részéről becsületbeli

kötelességének tüntette fel, az természetes, a történelmi adatok azonban azt bizonyítják, hogy minden a maga érvényesülése miatt történt, sőt hogy Bethlen egyéni érvényesülése a nemzet érdekeivel egyenesen ellentétben volt.

Annál logikátlanabb és következetlenebb kiáltványt, mint amellyel Bethlen seregeivel az ország területére lépett, még elképzelni sem lehet. Pedig láttuk, hogy Bethlen egyébként ugyancsak logikus fő volt és egyébként ugyancsak tudott józanul gondolkodni és érvelni. De hát a feketéről természetesen ő sem tudta logikusan bebizonyítani, hogy fehér.

Azt mondja benne, hogy senki sem olyan „böcsülője az szép békességnek”, mint ő, sőt „az Úristennek minden evilági áldási felett legdrágábbnak” tartja. Azt is elismeri, hogy neki a királlyal két ízben is megkötött nagyszombati egyezség értelmében most tulajdonképpen őfelségét kellene segítenie a csehek ellen. Csakugyan – folytatja – ő ezt is tervezte, sőt „kedveskedő jóakarattal ajánlta magát” őfelségének, de őfelsége tisztviselői közül „találtattak” olyanok, akik őt „rút, illetlen szókkal fenyegették”. (Vajon ki hiszi ezt el Bethlennek, mikor őfelsége éppen ekkor olyan szorongatott helyzetben volt, hogyha valamikor, akkor most igazán nem engedhette meg magának azt a fényűzést, hogy még megmaradt pár hívét is maga taszítsa el magától?)

Egyébként maga Bethlen is csak azt írja, hogy „találtattak” őfelsége tisztviselői között ilyenek, tehát kivétel volt köztük az ilyesmi, s e kivételeket őfelsége, ha valaha, akkor most igazán példásan megbüntette volna, ha Bethlen panaszával ez ügyben hozzá fordult volna! Ő azonban még ezt is „semminek tartván” még így is „őfelsége részére készítette szeretettel hadait”.

Ámde mégis kénytelen volt – folytatja – őfelsége ellen és a csehek mellett kivonulni először, mert a csehek is hozzá fordultak segítségért. (Eszerint tehát ha az ellenség ellen készülők, s ráadásul olyan ellenség ellen, amely ellen vonulni szerződés alapján is kötelességem, akkor az, hogy az ellenség kér, hogy inkább vele menjek, feljogosít arra, hogy szerződéselem megszegésével a szövetséges ellen fordulhassak? De egyébként is lehetséges, hogy az ellenség erre kérjen, ha nem tudja, hogy könnyű Katót táncba vinni? Végül pedig ne feledjük, hogy Bethlen kiáltványának megjelenésekor a nagy nyilvánosság még nem tudta ugyan, de a történetírás ma már régen tudja, hogy akkor már Bethlennek nemcsak

Ferdinánddal volt szövetsége, hanem – példátlan becstelenség! – már a csehekkal is, melyet hosszú alkudozások után kötött meg velük.)

„Másodszor, mert a csehek ellen harcoló magyarokat ott a németek kegyetlenül levágták.” (Csak nem volt olyan örült az a német, hogy a saját katonáit „vágja le” és éppen akkor, mikor úgy is alig van olyan katonája, aki mellette harcol?)

Az igazság az volt, hogy Ferdinánd mellett Csehországban harcoló hajdúk – szokásuk szerint – olyan rablást vittek ott végbe, hogy Bouquoi fővezér büntetésül három tisztjüket kivégeztette. Erre valamennyien fellázadtak és otthagyták a harcteret.

Az csak természetes, hogy erre megsemmisítették őket, mert hiszen utána már csak rablásból élhettek volna és a közbiztonságot veszélyeztették volna. Hiszen akik haza értek közülük, azok közül is nem egyet itthon a magyarok vágta le rablásaik miatt. Ha Bethlen csak e rabló hajdúk levágása miatt fogott fegyvert a császáriak ellen, ugyanezen címen (csak sokkal több joggal), a csehek ellen is fordulhatott volna. Ugyanakkor ugyanis Thurn, a lázadó csehek vezére is betört Magyarországra, ő is gyilkolta a magyar lakosságot, sőt még rabokat is szedett közülük, akiket a nádor éppen ekkor próbált kiszabadítani kezei közül. (Szalay: Eszterházy, I., 55-56. o.)

Végül indulására harmadik okul azt hozta föl Bethlen, hogy *„az magyarországi klérus sok helyeken mind szóval, mind írással nyilvánvaló sok fenyegetésekkel éltenek minden rendek között, hogy nemcsak a religiónak szokott libertását akarnák turbálni, sőt fő-főpatrónusokkal, városokkal is ki tudja, mit akarnának mívelni”*.

Láttuk, hogy ez a harmadik, „hatalmas” ok nem más, mint Pázmánynak jobbágyaival kapcsolatban mondott, de aljas gonoszsággal elferdített és félremagyarázott kijelentése volt. Láttuk, hogyha valamikor, akkor ekkor, a magyar katolicizmus legválságosabb helyzetében, ugyancsak alapos oka volt „a magyarországi klérus”-nak, hogy ne nagyon fenyegetőzzék. Hiszen egyenesen léte forgott kockán, s ilyenkor az ember könnyörögni szokott, nem pedig fenyegetőzni. El lehet tehát hinni, hogy „a klérus” mégis éppen ekkor fenyegetőzött?

Bethlen állítólag e három ok miatt ment tehát nagy sereg élén II. Ferdinánd ellen éppen akkor, amikor a csehek, osztrákok és németek is mentek ellene, sőt még a bécsiiek is. Mikor aztán váratlanul megfordult a

kocka, Ferdinánd Fehérhegynél leverte a cseheket és Bethlen tárgyalni kezdett vele, hogy mentse, ami menthető, akkor egészen világossá vált, hogy nem a magyarok sorsáról, még csak nem is a protestantizmusról, hanem egyedül magáról Bethlenről volt szó.

Mikor ugyanis lényegében már eldőlt a küzdelem, s nyilvánvalóvá vált, hogy sem felekezeti, sem alkotmányos téren vívmányokat nem érhet el, Bethlen utána még akkor is két évig folytatta a harcot, pusztította az országot, ontotta a magyar vért és vagyont, követelte az országtól a nagy adókat és élelmiszer- és takarmányszállításokat csak azért, hogy ne csak azt a hét megyét kapja meg, melyet Ferdinánd még mindig adni hajlandó volt, hanem azt a tizenháromat, melyet első szorultsága idején helyezett Bethlennek kilátásba; no meg, hogy megtarthassa azt a királyi címet, melyről való lemondás annyira fájt hiúságának.

Így aztán nem csoda, hogy támadása vége felé már mindenki elhagyta, még a legbuzgóbb protestánsok is, s még azok is, akik eleinte leglelkesebb hívei voltak. Neki azonban mindez nem számított, így is tovább harcolt, s addig nem tudott lemondani arról, amit már megízlelt vagy amit gondolatban már magáénak tartott, míg egészen lehetetlenné nem vált követelése.

De ekkor is szitkozódás és átkozódás közepette mondott le róla. Szidja érte a magyarokat: lenézi, lekicsinyli eddigi áldozataikat és azok előtt, akik neki – igaz, hogy csak kénytelenségből – a Habsburgok alatt szokásos adónak tízszeresét szavazták meg, égre-földre esküdjözik, hogy ő addig „egy pénzt nem kapott” tőlük, s hogy neki felkeléséből csak költsége volt, de haszna semmi.

Kénytelenségből aláírja a békét, de mikor aláírja, már akkor is tudja, hogy megtartani nem fogja. De az természetesen eszébe se jut, hogy egy szerződést olyan szándékkal írni alá, hogy úgyse tartom meg, a szerződő fél becsapása, tehát becstelenség és ellenzik azzal a „tisza” evangéliummal, melyet ő állítólag véd.

Nem csoda, hogy ennyire el volt keseredve a királyi címről való lemondás miatt. Hiszen előtte azt írta Forgách nádornak: *„Hogy én Istentől és az nemes országtól régi szabadsága szerint reám ruházott kicsiny dignitást* féltében magamról levessem és örökkévaló gyalázatomban annak renunciáljak, bizony uram, az sohasem léssen, arról senki ne gondolkodjék, sőt inkább halok meg tisztességem mellett.”*

*

A magyar királyi méltóságot jelenti ez a „kicsiny dignitás”. Úgy megszokta már ugyanis Bethlen az álnokságot, az álszerénységet és azt, hogy mindig mást mondjon, mint amit gondol, hogy nem vette észre, hogy ez már nem a maga szerénykedése, hanem az ország lekicsinylése. A magyar királyi méltóságot ugyanis csak akkor mondhatja valaki „kicsiny méltóság”-nak, ha vele együtt az országot és a magyar nemzetet is lekicsinyli.

Igaz, hogy Bethlen idejében a valóságban is kicsiny volt az ország, ez a mi hazánk, de kétségtelen, hogy ennek ellenére is ez volt a legnagyobb dolog a földön számunkra, s a magyar királyi cím természetesen Bethlen számára is a legnagyobb méltóság volt. Nem is az Isten és nem is „az nemes ország” adta ezt Bethlen Gábornak, mert kétségtelen, hogy Isten is és az ország is II. Ferdinándnak adta, mégpedig nem is sokkal előbb, mint Bethlen elharácsolta előle. Pedig hát a királyi méltóságnak éppen az a legfontosabb ismertetőjele, hogy nem visszavonásig adja se az Isten, se az ország, hanem legalábbis életfogytiglan, sőt legtöbbször nemzetség fogytiglan. Az erőszak, a fondorlat, a hitszegés, az állhatatlanság és a lázadás adta tehát a magyar koronát Bethlen Gábornak, nem pedig az Isten.

Ilyen fogadkozások után nem csoda, hogy Bethlent annyira bántotta, hogy „féltében” mégiscsak lemondott arról a „kicsiny dignitásról” és „örökkévaló gyalázatára” mégsem „halt meg tisztessége mellett”.

Tény, hogy nem királyhoz illő viselkedés volt ez tőle, de ezen úgy lehetett volna segíteni, hogy belátva, hogy nem Isten adta és hogy az nemes ország se volt valami nagyon nemes, mikor adta, hanem közönséges esküszegő, nem lett volna szabad elfogadni azt az egyébként is „kicsiny” dignitást.

De el nem fogadásához persze önuralom kellett volna, önzetlenség és jellemnagyság. Mindez pedig hogy lett volna meg abban a Bethlen Gáborban, aki már akkor is Magyarország fejedelmének írta magát, mikor még meg sem választották, és aki még akkor is Magyarország királyának címezte magát, sőt még pénzt is veretett ilyen felirattal, mikor már lemondott róla, s így ország-világ tudta, hogy nincs hozzá joga?

Bethlen azonban olyan szerencsés ember volt, hogy a magyar történetírás mindezek ellenére mégis nem ezt a sok nagyravágyást, következetlenséget, szerződésszegést és gyermekes hiúságot örökítette meg vele kapcsolatban, hanem csak azt a „bámulatos” önmérséklését, tehát önzetlenségét és szerénységét, hogy a koronát nem tetette fejére, noha kezében volt.

Pedig hát láttuk, hogy ez sem szerénységből történt, hanem okos előrelátásból, mert ha a királyi címről való lemondás még így is olyan „örökkévaló gyalázatára” volt Bethlennek, mi lett volna akkor, ha meg is koronáztatta volna magát, s aztán kellett volna lemondania? De Bethlenben ennek ellenére sem lett volna akkora önuralom, hogy a koronát ne tetesse fejére, ha konstantinápolyi követei nem jelentettek volna neki olyan rémeseket a török haragjáról, mint annak idején idéztük. Emiatt nem volt egyelőre koronázás, nem pedig Bethlen önmérséklése miatt. De hogy úgy beszélt, mintha minden az ő jellembeli tökéletessége miatt történt volna, az csak természetes.

De ha már Bethlen királyságra tört, s célját el is érte, akkor jobban vigyáznia kellett volna kijelentéseire, s nem lett volna szabad annyira kötnie az ebet a karóhoz, ha már megválasztották, inkább meghal, mintsem lemondjon. Ugyanis ilyen erősködések után mégis lemondani csakugyan rettentő szégyen volt, s ugyancsak mutatta, mennyire nem volt királynak való az az ember, akit a magyarok kénytelenségből és nemtelenül bár, de mégiscsak királyukká választottak. (Ebben egyébként Kossuth is ugyanolyan volt, mint Bethlen. Ő is azt mondta, hogy ha a temesvári csatát is elveszítjük, ő főbe lövi magát. Mikor aztán kisült, hogy mikor ezt mondta, akkor már el is volt vesztve az a temesvári csata, természetesen – nem lőtte magát főbe. Ezt helyesen tette ugyan, mert valakinek főbe löni magát bűn, s így Kossuthnak is tilos, de egy nemzeti hősnak nemzeti hőshöz méltóan kell is viselkednie. Meg kell tehát gondolni a szavait, s csak olyanokat mondani, amelyeket aztán meg is tart.)

„Bizony nem jó többé Bethlen Gábor segítségtekre” – önti ki keserűségét Bethlen –, „megégetvén kása a száját; nem köti fel másszor az harangot falu fejében, nem költi el érettetek ötször-hatször való százezer forintját, látván mostan szemeivel mely igen elvonszák az emberek magukat, nem akarnak hazájukért, Isten tisztességéért, religiójokért, szabadságokért semmit költeni és személyekben szolgálni!”*

Ez fáj tehát legjobban: a sok pénznek hiábavaló elköltése. Mivel pedig hangsúlyozza, hogy pénzét nem volt érdemes elköltenie, ezzel azt is elismeri, hogy azt a sok pénzt nem a magyar nemzet elveszett szabadságának visszaszerzésére szánta, de még felekezete érdekeinek megvédésére sem, hanem egyedül a maga érvényesülésére. Ezt elérte ugyan, de kevesli, amit elért; ilyen sok pénzért többet várt.

Igaz, hogy a nikolsburgi békében az ország és felekezete szabadságát is kivívta, de ezt semmibe veszi. Vagy mert ez nála a sok elköltött pénzhez képest nem számított, vagy mert jól tudta, hogy a „szabadság” már támadása előtt is megvolt, s azért ezt a kortesjelszót sohasem vette komolyan. A mi „hazafias” történetírásunk azonban egyhangúlag úgy könyveli el a dolgot, hogy Bethlen kivívta mind a vallás-, mind a politikai szabadságot De hát akkor maga Bethlen miért hangsúlyozza annyira, hogy „a kása megégette a száját” és az ő „örökkévaló gyalázatát” a békekötés után?

„Mert hát legelőször – panaszkodik miatta – Rákóczi György ment haza felesége fejfájására vagy szülésére. Aztán a többi úr is ész nélkül tódult császár kegyelmére. Még a már leszerződött tatár hadak megérkezését se várták meg.” Így aztán szegény Bethlen *„kényszerített az gyalázatos conditiók szerint megbékélni nem úgy, mint én kívántam volna végben”*. Így vette el a nikolsburgi béke *„minden dicsőségét, jó hírét, nevét az magyar nemzetnek”* (tehát nem is Bethlennek).

„Személyemnek tőlök megvettetése kényszerített akkor engemet azoknak az gyalázatos conditióknak (ne feledjük, hogy ezek a „gyalázatos conditiók” a nemzet függetlenségét és a vallásszabadságot tartalmazták) aláírására, mert bizony szóról szóra írom; soha én azokra nem léptem volna örök gyalázatoma, electiom renunciálásával, mert első dolgaimban így hagytattam el, sőt így deponáltam, sőt megfosztattam electiótól ökegyelmek miatt.”

A második támadásnak tehát az volt az oka, mert az első Bethlen szerint az ő „gyalázatával” (hazafias történetírásunk szerint azonban mégis dicsőséggel) végződött. Ezért az első támadását befejező békét már rosszhiszeműleg is írta alá. Kénytelenségből azzal a szándékkal, hogy mihelyt lehet, kiköszörüli a csorbát, azaz megszegi. Világos azonban, hogy

mikor ennek eljött az ideje (hamar eljött), az újabb fegyverfogást nem ezzel okolta meg.

Jellemző álnokságára, hogy ő, aki akkor is már az újabb háborúra készült, mikor az előző háborúját befejező békét aláírta, s háborús szándékát, mint láttuk, már ekkor is hangoztatta, Ferdinándot vádolja azzal, hogy nem tartotta meg a békeszerződést s „*meg nem tartván az fogadások*” – mondja – „*sem isteni, sem pedig emberi törvénnyel az végzések megtartására is nem köteles, s így mi is hadainkkal megindultunk remélvén azt, hogy Isten, aki az végezéseknek és hittelt tött fogadások megszegésének komoly bosszúállója*”, megáldja majd fegyvereit.

Bethlen tehát másodszor csak azért fogott fegyvert, mert Ferdinánd szegte meg a nikolsburgi békét. A nikolsburgi békeszerződésben az van, hogy azoknak, akiknek Bethlen az egyház vagy a királyhoz hű maradt nemesek birtokait eladományozta vagy zálogba adta, e birtokokat azonnal vissza kell adniuk, a legközelebbi országgyűlés azonban gondoskodik majd kártalanításukról.

Ez az országgyűlés 1622-ben, tehát a Bethlen első és második támadása közötti időben volt, s nemzeti szempontból annyira kuruc volt, hogy Bethlen első támadásának tanulságai ellenére is ragaszkodott az idegen csapatok behozatalának tilalmához, s ennek törvénybe iktatását sikerült is elérnie. (Egyenesen előkészítette ezzel Bethlen útját egy újabb, sikerrel kecsegtető támadáshoz.) Protestáns szempontból annyira sikeres volt ez az országgyűlés, hogy az előbbi, már katolikus nádor (Forgách) helyett újra protestánst választott, Thurzó Szaniszlót.

Sem nemzeti, sem protestáns szempontból tehát sohase volt kevésbé szükség egy újabb szabadságharcra, mint ekkor, de annál nagyobb szükség volt rá Bethlen szempontjából. Ugyanez az országgyűlés ugyanis magával Bethlennel úgy kibabrált, hogy adományosainak kártalanítását a következő országgyűlésre halasztotta, ami magyarul annyit jelentett, hogy örökre elhalasztotta. Annak ugyanis, ami anyagi áldozatot követel, annál kisebb a valószínűsége, minél későbbre halasztják. Nem is kaptak Bethlen adományosai kártalanítást soha.

Sérelmes volt ez Bethlenre, de ha a nikolsburgi béke megszegésének felelt meg, az igazságtalanságot nem a király követte el, hanem az országgyűlés, tehát a magyar nemzet. Fő oka pedig az a Thurzó nádor volt, aki még az imént, az első felkeléskor, Bethlennek olyan főembere volt, hogy

magát a nikolsburgi békét is ő kötötte meg a királlyal Bethlen nevében. Ez is mutatja, mennyit adtak Bethlenre állítólagos hívei. Maga az országgyűlés határozata pedig azt bizonyítja, hogy maga az ország is mennyire nem azonosította magát Bethlen érdekeivel, s hogy Bethlen már rövid magyarországi uralma alatt is mennyire eltaszította már magától az ország rokonszenvét.

A nikolsburgi békének Ferdinánd részéről való másik megsértése Bethlen szerint az volt, hogy az abban a várak karbantartására járó évi 50.000 forintot Ferdinánd nem fizette meg neki. Ez igaz volt. Ez az 50.000 forint azonban a békeszerződésnek olyan jelentéktelen pontja volt, hogy csak emiatt az egész békét sutba dobni és újra háborút indítani érthetetlen dolog. Ferdinánd részéről ez a mulasztás nem jelentett rosszakaratot a békeszerződés megtartását illetően. Ennek egyszerűen csak az volt az oka, hogy neki bőkezűsége és könnyen adakozó volta miatt pénze sohasem volt. Nemcsak Bethlennek, hanem még leghűségesebb híveinek is várakozásra és sürgetésre volt szükségük, mire megkapták azt, ami nekik járt.

A jelen esetben azonban nemcsak a császár gyarlósága volt az oka annak, hogy Bethlen nem kapta meg a pénzét. Látni fogjuk majd ugyanis, hogy Bethlen még azzal is dicsekedett, hogy neki a császár adófizetője, s mikor ezt mondta, arra az évi 50.000 forintra gondolt, ami neki tőle a nikolsburgi béke értelmében járt.

Bethlen jobban megszegte a békeszerződést, mikor ilyesmivel hetvenkedett, mint a császár, akinek ezek után nem volt kedve Bethlennek megküldeni az „adót”. De az is mentsége a császárnak, hogy neki biztos tudomása volt arról, hogy Bethlen már a nikolsburgi béke aláírásakor a második támadásra készült, s utána is állandóan érkeztek hozzá a jelentések Bethlen háborús kijelentéseiről, sőt készülődéseiről.

Nem ostoba ember lett volna-e tehát Ferdinánd, ha ezek ellenére is küldött volna Bethlennek pénzt? Hiszen ezt a pénzt a szó szoros értelmében a saját maga ellen indítandó háború költségeire küldte volna. Tartotta volna meg tehát maga Bethlen a békét, s akkor nem kellett volna panaszkodnia arra, hogy a császár nem tartja meg.

Bethlen második támadásának nem lehetett oka ez a meg nem fizetett 50.000 forint, mert nagyon jól tudta ő azt, hogy a mindig pénztelen, s ezért mindig készületlen II. Ferdinánd mennyire fél az ő támadásától. Csak ultimátumot kellett volna tehát neki küldenie, hogy vagy 50.000 forint vagy

újabb támadás, s rögtön megkapta volna a pénzét kamataival együtt. Sőt megkapta volna ultimátum nélkül is, mert mikor Bécsben megtudták, hogy Bethlen már indulni készül, ők maguk üzenték neki, hogy a pénz már készen van: Mivel Bethlen mégis megindult, nyilvánvaló, hogy támadásának nem ez az elmaradt 50.000 forint volt az oka, de nekünk, akik már azt is tudjuk, ami Ferdinánd és tanácsosai részére akkor még a jövő titka volt, azt is meg lehet már állapítanunk, hogy az ellenségnek küldte volna a császár ezt az összeget, ha megküldte volna, azaz együgyűség lett volna részéről megküldeni.

De azt is, mint igazságot mondhatjuk ki, hogy Bethlen második támadásának az országgyűlés viselkedése se volt igazi ok. Bethlen nem az az ember volt ugyanis, aki a hívei kára miatt egy 5-6-7-szer százezer forintjába bele kerülő háborút megindított volna. Egészen kétségtelen tehát, hogy ez is csak ürügy volt, nem pedig igazi ok. Az igazi ok az volt, amit maga megmondott már rögtön a béke aláírása után. A királyi cím, no meg a remény, hogy a már bírt hét megye mellé esetleg még újakat is szerezhet.

Bethlen harmadik támadása azért történt, mert hitfelei nyugaton éppen ekkor újra szövetségbe tömörültek II. Ferdinánd és az Egyház ellen és így a harmincéves háború új, erőteljes fordulatot vett. A nyugatiaknak hasznos volt a keleti szövetséges, Bethlen viszont sokkal tevékenyebb és sokkal nagyravágyóbb volt, semhogy ilyen nagyszerű alkalmat elmulasztott volna szerencséje újabb megkísérlésére.

Hogy a második támadására következő békében újra megfogadta, hogy többé nem indít támadást, sőt mindenben egyenesen támogatója lesz a királynak, az természetesen a legkevésbé sem volt akadály Bethlennél a hamarosan következő harmadik támadásnak. Hiszen mikor ígérte, már akkor sem gondolt komolyan arra, hogy meg is tartja.

Igaz, hogy Ferdinánd most sem fizette meg neki a második békekötésben már 30.000 forintra leszállított évi pénzüsszeget, de most már Bethlen nem is ezt hozta fel támadása okául. Most már minden megokolás nélkül egyszerűen csak jött. Hadüzenetet egyébként az első két alkalommal sem küldött. Ekkor is egyszerűen csak jött, mert a meglepetés adta hadi előnyöket nem volt hajlandó ilyen „formaságok” kedvéért (melyeket azonban a tisztességes emberek akkor még szigorúan megtartottak) feláldozni.

Bethlen e tekintetben is úttörő volt, ebben is megelőzte korát, mert ma már egészen rendszeres az ilyen becstelen, hadüzenet nélküli háború kezdése. A második világháborúban Hitler is így tett és a japánok is így tettek Amerikával, sőt már Nagy Frigyes is hadüzenet nélkül szokta megtámadni Mária Teréziát. Azonban a becstelenségben, a haszonnak a becsület elé helyezésében nem dicsőség, hanem gyalázat úttörőnek lenni.

Harmadik támadását – de csak utólag – ezzel okolta meg Bethlen: *„Nem gy önyörűségből, nem fejedelemségkívánatból, nem keresztyén vérontásra való vágyódásból, hanem félelemből kellett ez mostani expedíciót felvennünk.”*

Állítólag attól félt, hogy ha ő nem jön, a császár híres, rosszhírű vezére, Wallenstein tönkre teszi egész Magyarországot és az igaz religiót. Ezzel az érvelésével azonban burkoltan azt is elérte, hogy az első és a második alkalommal, mikor ő maga sem mondta, hogy a félelem miatt kellett jönnie, csakugyan „fejedelmkívánásból” és a „keresztyén vérnek ontására” jött; bár azt mi is szívesen elismerjük neki, hogy ekkor sem „gyönyörűségből”. Ez azonban édeskevés mentség.

Világos azonban, hogy félelemre most sem volt oka sem neki, sem a nemzetnek, sem a protestantizmusnak. Hiszen Bécs egyenesen örült lett volna, ha nyugati ellenségei mellé még maga szerez magának ellenséget keleten is. De egyébként is közvetlenül Bethlen harmadik támadása előtt választották és koronázták meg a király fiát, III. Ferdinándot, s az új király épp úgy esküt tett a nemzet és a protestantizmus szabadságára, s épp úgy kiadta a koronázási hitlevelet, mint előtte apja. Pedig – nem a nemzet, hanem a protestantizmus túl nagy jogai miatt – eleinte az öreg király annyira nem akarta előre megkötni fia lelkiismeretét, hogy még fia megválasztását is el akarta halasztani, csak hogy a protestantizmus szabadságára ne kelljen neki az esküt letennie. (Bethlen, Nagy Frigyes vagy Hitler bezzeg nem haboztak volna az ő helyében. Ők egész nyugodtan letették volna azt az esküt akkor is, ha tudták volna, hogy nem fogják megtartani.)

Hogy a király mégis inkább fia megkoronázása, s vele eskütevése mellett döntött, annak kényszerhelyzete volt az oka. Az uralkodóház veszélyeztetettsége ugyanis ekkor olyan nagy volt, viszont a nagy veszéllyel való megbirkózásra pénz annyira nem állott rendelkezésére, hogy tanácsosabbnak tartotta, ha legalább a magyar protestánsokat nem teszi

ellenségévé. A habozással és az eskütevés lehető elkerülésére való törekvéssel azonban egyúttal azt is tudtára adta a magyar protestánsoknak, hogy ezt az esküt, ha egyszer már letette, mennyire kötelezőnek tartja magára és fiára. Ennyire nem fenyegette tehát a magyar protestantizmust veszély – a magyar alkotmányról nem is szólva – Bethlen harmadik támadása előtt. Félelemre tehát igazán nem volt semmi ok, s ezt éppen Bethlen tudta a legjobban. Ha ő nem jön ki Erdélyből, Wallenstein serege sem lépett volna soha Magyarország területére. Volt annak másutt éppen elég dolga.

E harmadik támadás alkalmával Ferdinánd természetesen megint egészen készületlen volt. Pedig hát ezer jel mutatta már előre a készülő harmadik támadást, meg ekkor már Bethlen természetét is egész jól ismerték. De hát a jó ember, a keresztény ember, nem szeret és nem is tud háborúra készülni addig, míg a baj a nyakán nincs, s így a létfenntartás kényszere rá nem erőszakolja. A jó Ferdinánd is mindig így volt. Így aztán Bethlen megint ellenállás nélkül már hetek alatt ott volt a morva határon, pedig most az ország (a protestáns ország!) még közönyösebb volt a „szabadság” ügye iránt, mint a második alkalommal.

Wallenstein személyében azonban Bethlen most megfelelő ellenfélre akadt, s csak e tehetséges hadvezér seregének élelmezési nehézségei, majd a katonáit tizedelő pestisnek köszönhetően, hogy nem járt pórul. Még így is csak úgy tudott megmenekülni Wallenstein vaskarmaiból, hogy fegyverszünetet kért Eszterházy nádortól (ilyen úr volt a nádor annak ellenére, hogy az ország – ha kényszerből is – Bethlenhez csatlakozott), ezt Wallenstein Eszterházy kedvéért meg is adta neki, de csak másnap délig, Bethlen pedig – felhasználva a jó alkalmat – az éj leple alatt reggelre eltűnt a láthatárról.

Megszökése elég szégyenletes volt, és a fegyverszünet megszegését is jelentette, mert hiszen a fegyverszünetet aláíró felek arra kötelezik magukat, hogy addig a hadi helyzeten nem változtatnak (természetesen abban az esetben, ha a fegyverszünet csak órákra szól, mint a jelen esetben). Bethlen, hogy hiúsága kárt ne szenvedjen miatta, úgy fejezte ki magát, hogy Wallensteint „stratagémával [hadi csellel] élve megtréfálta”. Csak az a kis szépséghiba volt a dologban, hogy a fegyverszünetben éppen arra kötelezte magát, hogy „stratagémával” nem fog „élni”. Úgy „tréfálkozni” egy hadvezérnek, hogy az ellenség elől megszökik, mindig

szégyen (hogy csúfoltuk mi érte 48-ban Jellasicsot!), de szerződészegéssel megszökni, mint itt Bethlen tette, kétszeresen is az.

A harmadik támadást követő béketárgyalásokon a királyhű magyarok (ezért volt Bethlen mindig annyira ellene, hogy a király megbízottjai magyarok legyenek) már nem akartak Bethlennek mindent oly könnyen megbocsátani, mint az első két alkalommal, s a királyt arra ösztökélték, hogy ne engedjen neki. Bethlen nem is volt sohasem olyan alázatos, mint e harmadik béketárgyalásokban.

Végül aztán (főként azért, mert a háború folytatása sok pénzbe került volna) újabb fogadkozásaira, hogy soha többet nem fog fegyvert az ország vagy a király ellen (a békeszerződésnek úgyszólván egész szövege nem áll másból, mint Bethlennek erre vonatkozó fogadkozásából), sikerült megtartani eddigi vívmányait, kivéve a már eddig is 30.000-re leszállított 50.000 forintot, melynek fizetése most már végleg kimaradt a békeszerződés szövegéből.

Hogy azonban a harmadik után nem jött még egy negyedik támadás is, annak bizonyára elsősorban az volt az oka, hogy a betegség és hamarosan a halál tett látogatást Bethlen udvarában, s már 49 éves korában jött el fiatal, de mégis túl korán elöregült testéért. A nagyra törés azonban hősünk betegségében sem szűnt meg. Ő igazán elmondhatta magáról: Dum spiro, spero [ameddig élek, remélek]. Egész halála órájáig szötte az újabb meg újabb terveket.

Utolsó éveiben már a lengyel koronára áhítozott. Ekkor már akarva sem takarhatta nagyravágyását hazafias vagy akár csak felekezeti lepelbe, mert hiszen a lengyel koronára már bizonyára nem azért tört, mert olyan mérhetetlenül és olyan önzetlenül (!) szerette magyar hazáját, s még kevésbé azért, mert olyan buzgó kálvinista volt. Hiszen a lengyel koronát vallásváltoztatás nélkül nem is igen lehetett volna megszereznie. Kétségtelen, hogy Bethlen nem szívesen tért volna át, mert hiszen az érdekből való vallásváltoztatás rontja az ember „böcsületit”. De ha a dolog csak ettől függött volna, Bethlent ismerve, ki meri azt állítani, hogy ezt is nem tette volna meg?

Bethlen házassági terve

Hogy az elvek mennyire háttérbe szorultak Bethlen személyes érvényesülése mögött, egyúttal, hogy a hatalom- és dicsőségvágy mellett

milyen nyárspolgárias, sőt gyerekes hiúság is lakozott benne, azt a legnagyobb mértékben mutatja az a hő vágya (melyet három teljes éven át melengetett lelkében, s melynek megvalósítását, nem csüggedve a kudarcok miatt, újra meg újra megkísérelte), hogy Ferdinánd leányát vezethesse oltárhoz első felesége, Károlyi Zsuzsanna halála után.

Érdekes e tekintetben való viselkedését aprólékosan szemmel kísérni, mert egyszerűen bele lehet mellette pillantani lelkének belső redőibe. Jól meg lehet belőle ismerni az embert; a nagy Bethlent is meg a kicsit is; a nagyra törőt meg a gyerekesen hiút is; az ellenszenveset is meg a rokonszenveset is. Éppen ebből tűnik ki ugyanis legjobban annak a kijelentésünknek igazsága, hogy Bethlen annyira emberi, hogy még gyarlóságaiban is van valami rokonszenves. Én magam például mindig őszintén sajnáltam, hogy vágya nem teljesülhetett. Én Ferdinánd helyében neki adtam volna a lányomat. (Látni fogjuk, hogy a jó Ferdinánd is odaadta volna, de a lányának nem kellett.)

Egyik főjellemvonása Bethlennek, az embernek, hogy tetszelgett nagyságában, rangjában, hatalmában, gazdagságában. Hiszen ha nem tetszelgett volna benne, nem áldozott volna fel érte annyira mindent, még a becsületét is. Élete minden fontos eseményéből reklámot csinált. Ilyenkor a máskor oly takarékos ember nem sajnálta a pénzt – volt is neki elég – mérhetetlen pompát fejtett ki és ilyenkor ország-világnak tudtára adta, ki ő. (Ez egyébként nemcsak Bethlennek, s nem is csak a fejedelmeknek sajátja volt akkor. Majdnem minden akkori magyar főúrban is megvolt mindez. Csak az előbb említettük például az olyan nemeslelkűnek tartott Thurzó Imrében. Apjának Thurzó Imre is olyan temetést, magamagának olyan fényes esküvőt csapott, hogy hatalmas uradalmakat lehetett volna venni az árán.)

Ez a tulajdonság azonban Bethlenben mégis még jobban megvolt, mint kortársaiban. Például fejedelmi elődje, Báthory Gábor hat év óta temetetlenül fekvő tetemeinek is végül olyan fényes temetést rendezett, amilyent aligha látott még Erdély. Ebben okként bizonyára az is szerepelt, hogy elhallgattassa a mendemondát, hogy azok a hajdúk, akik Báthory Gábort meggyilkolták, tulajdonképpen az ő felbéreltjei voltak. Meg akarta vele mutatni, hogy ő nem ellensége Báthory Gábornak, noha menekülnie kellett előle míg élt, s éppen ezért beszélték róla azt, hogy ő tétette el láb alól. (No meg hát azért is, mert ha Báthory Gábor él, Bethlenből nem

lehetett volna fejedelem, s Báthory Gábor túl fiatal volt ahhoz, hogy Bethlen a halálát kivárhatta volna.)

Mikor első támadásakor Magyarországon hívei királlyá választották, olyan káprázatos fénnel vonult be az országgyűlésre, hogy fogadja a büszke magyar főurakat; a Thurzók, Illésházyak, Széchiek, Rákócziak kézsókra járulását, hogy hónapokig káprázott bele az ország szeme. Bevonulásakor a maga és neje kísérete kétezer emberből, az akkor többnyire protestáns főuraké összesen tízezer emberből állott. (Nem csoda, hogy aztán annyira fájt neki, mikor mégis le kellett mondania erről a „kicsiny dignitásról”. De persze az sem csoda, hogy ilyen körülmények között a Habsburgok olyan nehezen tudták behajtani a török segélypénzeket, melyeket „keresztény szeretetből” kellett megszavaztatniuk azokkal az osztrák, cseh és német rendekkel, akik az „ínséges” magyarok effajta káprázatos pompakifejtését látták (a jelenlévő külföldi követségek tagjai) vagy legalább a híret hallották.)

Mikor 1626. február 22-én a második menyegzőjét ülte a császár lánya helyett a protestáns Brandenburgi (Hohenzollern) Katalinnal, tudtára adta ezt követségek útján (ha még olyan sokba kerültek is) minden uralkodónak és nagyúrnak, aki csak élt akkor a föld kerekén. Meghívott az esküvőre mindenkit, még ellenségeit is, ha nagyurak voltak. Mert hiszen minél több és minél nagyobb urak jelentek meg az esküvőn, annál nagyobb úrnak látszott az ünnepelt.

Meghívta még Bajor Miksát is, akinek seregei pedig Fehérhegynél nemcsak a cseheknek, hanem az ő királyságának is a kegyelemdőfést adták. Bizonyára egyszerű származását akarta feledtetni ezzel a királyokénál is nagyobb fénnel. Az effajta hiúság éppen emiatt megszokott dolog majdnem minden „self-made man”-ban [önerejéből érvényesülő emberben]. Napóleonnak is császárlány kellett feleségül (ő meg is kapta), de nemcsak az kellett neki, hanem mindjárt le is kicsinyelte menyasszonyának „szegényes” kelengyét (mi meg azt hittük, sőt hisszük még ma is, hogy a magyar föld minden kincse és az ország minden adója a főhercegnők „fényűzésére” ment), s rögtön tízszer annyit és tízszer olyan finomat és tízszer olyan divatost csináltatott neki mindenből, mint amennyit és mint amilyent hazulról hozott. De az is igaz, hogy neki a fitogtatásra is jobban volt szüksége, mint annak, mert annak az ősei is már

félezer éve császárok voltak, s így az egyszerűség fényűzését jobban megengedhette magának.

Bethlen azt az óhaját fejezte ki, hogy esküvőjén Ferdinándot, a császárt, Pázmány képviselje. Nem azért, mert Pázmány volt, hanem azért, megy az Anyaszentegyház bíborosa. Ezt a kitüntetést nem kapta meg. (Ezt is azzal az udvarias megokolással tagadták meg tőle, hogy főpap nem való ilyen világias természetű követségbe.)

De a római császár követe természetesen ott volt az esküvőn és a másik császáré, a szultáné, akit, illetve akiket (mert hiszen egy egész ármádiával voltak) mint hajdan Zápolyának, neki is dugdosnia kellett a császár követei előtt.

Bethlen azonban nem tehetette, hogy esküvőjére a szultánt is meg ne hívja, nemcsak azért, mert hiúsága nem engedte meg neki, hogy csak egy császár követei legyenek ott, mikor kettő is ott lehetnek, hanem azért se, mert a portán azt hitték (s Bethlen akarta, hogy ott azt higgyék), hogy ő egyedül csak a hatalmas török császár embere. Nem cselekedhetett hát a nyilvánosság előtt ezzel ellenkezőleg.

Jellemző azonban, hogy szövetségesei és hittestvérei már sokkal kevésbé tisztelték meg, mint a padisah, sőt mint a katolikus császár (s Bethlen mégis azzal mentette minden, a magyar király ellen elkövetett bűnét, noha effajta bűneinek száma ugyancsak légió volt, hogy a császár ő vele igen rosszul bánt). Nem küldött az esküvőre követet sem az angol király, noha Bethlen az ő vejének, mint cseh királynak, volt hajdan szövetségese. (De hisz éppen ez volt az oka, hogy nem küldött, mert volt alkalma jól laknia Bethlennel.) Nem küldött a francia király, nem Velence, pedig mindketten a Habsburgok ellenségei, s így Bethlen szükségképen „elvtársai” voltak.

Az esküvőn a fény és a vigasság egyébként akkora volt, hogy az ünnepi menetben hat nagy, oroslánmódra farkig fehér-kékre festett török ló húzta az új házaspár díszhintáját, s a fény és zaj emelésére Bethlen minden elérhető zenekart szerződtetett, sőt – hogy többen legyenek – még örök ellenfelének, Eszterházy nádornak zenészeit is kölcsön kérte.

Bethlen annyira túlzásba vitte a hiúság természetes emberi gyarlóságát, hogy valóságos színésszé vált miatta. Még felesége halálát is a maga hiúságának, fontosságának és érdekhajhászásának szolgálatába állította.

Kétségtelen, hogy még gyászában is fontosabb volt számára ez, mint a fájdalom.

Mivel azonban úgy tesz, mintha csak a gyász, a fájdalom érdekelné, valójában egy olyan ellenszenves színész alakja jelenik meg előttünk, aki még gyászában is alakoskodik. Nem ritkaság egyébként ez „hazafias nagyjaink” között. Mi ugyanis hajlamosak vagyunk a látványosságokra, a pózokra, s így nem csoda, hogy a nemzet bálványai közül nem egy nem tudott e tekintetben sem ellenállni a népszerűség növelésére annyira előnyös jó alkalomnak. Feltűnően látható például ez Wesselényi Miklósban, aki már az apjától örökölte, akiben a hiúság még egyetlen bálványozott fia szereteténél is nagyobb volt.

Bethlen első felesége, Károlyi Zsuzsanna, egy jó negyedévre a nikolsburgi béke aláírása után, 1622. május 13-án halt meg. A nagyzó Bethlen olyan temetést rendezett neki, mintha nem mondott volna le már a királyi méltóságról. Ezzel is megmutatta, hogy lélekben nem is mondott le soha erről az egyébként is „kicsiny dignitásról”.

Természetesen Eleonóra császárnét, II. Ferdinánd (második) nejét is meghívta a temetésre. Tudta, hogy nem fog elmenni, ezt Bethlen sem kívánhatta tőle. De hátha mégis?! S akkor micsoda megtiszteltetés, micsoda dicsőség lenne ez rá nézve Erdélyben! Ha megtette volna ezt a császárné az ő kedvéért, olyan tisztelet és olyan fény fogadta volna, amilyent talán még ő sem látott. Még az is lehet, hogy emiatt a gyászba borult, de annyira hiú férj még második támadását, tehát esküszegését is elhagyta volna, vagy legalább évekre elodázta volna hálából és a nagy meggyőzőságtól. De – gondolta Bethlen – még ha csak követet fog képviselőként a temetésre küldeni, az is akkora megtiszteltetés és annyira fog imponálni Erdélyben, hogy így is megéri a meghívó-levél megszerkesztésével járó fáradságot és költséget.

Érdemes ezt a temetési meghívót szóról szóra közölni, mert nagyszerűen meg lehet belőle ismerni Bethlent, az embert. Először is látjuk, hogy a nyelvnek micsoda művésze. Szebben, kegyeletesebben, kenetesebben és nemesebb lelkülettel talán nem is lehetett volna írni valakinek felesége halálakor, mint ahogyan Bethlen ír ebben a meghívó levélben.

„Hogy az emberi élet némi csodálatos változással ellenséges és kedvező viszonyok örök láncolata, magam házi, mégpedig gyászosnál gyászosabb

példáján tapasztaltam, mint ki nemrég nehéz hadviselésekben járván el, midőn az ő császári királyi szentséges felségével kötött és megerősített béke ügyeivel kezdtem egész lélekkel foglalkozni, s evégett ide Erdélybe utaztam: a fenséges fejedelemmé, Zsuzsanna, kedves hitvesem, mint életemben, úgy ezen útban is társam és késérőm, íme váratlanul, még útközben, súlyos nyavalyába esik, s ide, Kolozsvár városomba hozatván, megérkezésünk után nyolcadik nap, úgy mint folyó május havának 13. napján éjjeli két órakor Istenhez küldött forró imádságok között és a keresztyén áhítat mindazon tiszteinek teljesítése után, melyeket az asszonyok egyik legszentebbekének valaha mívelni hagyott az emberi természet gyarlósága, elhunyt az úrban és ezen múltó életet ama halhatatlan boldogsággal, melyet egész a körülállók bámulásáig áhítózott, amely szerencsésen, oly kegyeletesen felcserélte, nekem idő előtti elhalálózása által hihetetlen és megmagyarázhatatlan lélekfájdalmat hagyva és maga utáni vágyát minden jóknak.”

„Mivelhogy tehát az Úrban ekként elhunytak kötelességem, mint keresztyénhez illik, legkivált pedig irántam való tiszteletéhez és azon határtalan ragaszkodásához képest, melynél nagyobb, őszintébb és odaadóbb bármely házassági életben alig képzelhető, a végtiszteletet megadni: érette a gyászexequiák [gyászzenék] és a temetési szertartások Gyulafehérvárott fognak tartatni s teste a nagyobb egyházban a földnek, ezen mindnyájunk közös anyjának, kebelébe, honnan eredetét is vette, jövő július havának első napján fog eltakaríttatni. Miért is szentséges felségedet kérve kérem, méltóztassék irántam való hajlandóságánál és indulatánál fogva a legalkalmasabbnak látszó módon a temetésen jelen lenni és lelkemnek ezen benső szomorúságát kegyességének vigasztalásával és tanúsításával mintegy enyhíteni, s egyszersmind kedves hitvesemnek végső napját díszesíteni. Mit szentséges felségednek megszolgálni ügyekszendem, kinek is hosszú és boldog életet kedveseivel egyetemben szívből kívánok.”

Milyen jó keresztyén, milyen jó és nemeslelkű ember, milyen minta férj rajzolódik élénk e megható sorokból! Hogy szerethette a feleségét, hogy megbecsülhette, milyen példás házasetlet élhetett az a férj, aki így tud írni felesége halálakor! Mint sajnálja, hogyan gyászolja ez a jó Bethlen egyszerű, köznemesi családból származó élete párját! Még a császárnét is csak arra kéri, hogy „mintegy” enyhítse fájdalmát, mert ténylegesen enyhíteni azt úgy sem lehet. A császárné meggyőződhetett róla, milyen

értékes ember ez a Bethlen Gábor, és hogy eretnekek között is lehetnek és vannak jó emberek és példás keresztények.

Ha azonban érzelmeink és meghatottságunk szabadon engedése után az eszünket is használni kezdjük, akkor kellemetlenül kell megállapítanunk, hogy ugyanaz az ember, aki ilyen megható tisztelettel viseltetik „ő császári királyi szentséges felsége” s neje „ő szentséges felsége” iránt, csak a minap támadta hátba galádul „ő császári királyi szentséges felségét”, mégpedig annak ellenére, hogy maga elismerte, hogy a vele kötött szerződése azt kívánta volna, hogy ne őt, hanem ellenségeit támadja meg.

S még csak azzal se vigasztalhatjuk magunkat, hogy azóta megváltozott, s ez az írása is éppen azt bizonyítja, hogy megbánta már azt, amit tett. Ez írása után ugyanis még újra kétszer ment fegyverrel „ő császári királyi szentséges felsége” ellen, sőt ugyanakkor is, mikor ezeket a kegyeletes sorokat írta, már el is határozta, hogy megszegi az „ő császári királyi szentséges felségével” kötött és megerősített békét.

De ha az eszünket működni engedjük, még azt a megható hitvesi szeretetet sem vehetjük őszintének, melyet levelében oly megindító kegyelettel fest. Az olyan férjet ugyanis, aki igazán porig van sújtva felesége halálával, éppen nagy fájdalma miatt nem érdekli ekkor semmi; nem érdekli még a szép nagy temetés sem, annál kevésbé az, hogy a császárné „ő szentséges felsége” ott lesz-e vagy nem. Az olyan fájdalom ugyanis, mely még akkor is szépen megtűri maga mellett a hiúságot, amikor a legjobban sajog, nem fájdalom. Aki igazán sajnálja meghalt feleségét, annak nincs kedve s türelme ilyen levelek fogalmazásával tölteni idejét akkor, amikor az a ravatalon fekszik.

Bethlen azonban még annál is sokkal gyarlóbb volt, mint amit az, hogy gyászában is ilyen szép leveleket tudott megfogalmazni, feltételez. Neki akkor, mikor felesége haláláról és erényeiről ezt a szép levelet írta, már a második, az elsőnél előkelőbb feleségjárt az eszébe, s ez a megható gyászlevél tulajdonképpen nem is a meghalt, hanem a jövődő felesége kedvéért íródott.

Azért mutatja magát benne olyan példás férjnek, mert akkor már a császárné lányát (mostohalányát) szemelte ki második feleségnek, s a jövődő örömanának meg akarta mutatni, milyen jó ember és milyen jó keresztény a jövődő kérő, és milyen jó férj lesz majd belőle. Olyan, akihez még a szentséges császár és császárné is bátran hozzáadhatja a lányát.

Egyúttal mindjárt meg is akarta kezdeni az ismerkedést és a barátkozást az új nászasszonnyal.

Ez a példás keresztény Bethlen Gábor túlságosan is gyarló ember volt. Láttuk, hogy felesége, Károlyi Zsuzsanna, 1622. május 13-án halt meg, de a temetése – mert a nagy parádé megrendezéséhez idő kellett – csak július elsején volt. De Bethlen (datum Albae/Gyulafehérvárott) die 6. junii anno 1622 (tehát felesége halála után már 3 hétre, s eltemetése előtt egy hónappal) benevolus Gabriel aláírással található a kismartoni levéltárban) azt írja Eszterháznak, hogy „*Károlyi uram többet fog mondani kegyelmednek*”, azaz, hogy van a levelében közölteknel sokkal fontosabb mondanivalója is, melyet azonban nem bíz papírra, hanem majd küldöttje személyesen fog előszóban közölni.

Károlyi Mihály Bethlen nevében fel is kereste Eszterházyt Érsekújvárott s megkérte, hogy nagyon finoman puhatolozza ki, hogyan fogadnák az udvarban, ha Bethlen a császár második leányát, a még 12 évet be sem töltött Cecília Renátát, feleségül kérné. Károlyi Bethlen nevében tollba mondta Eszterháznak itt következő biztosítékait:

1. „*Nem háborgatná (főhercegnő feleségét) religiójában, sőt azokhoz minden jóakaratiját ajánlja, kollégiumot emel (természetesen a jezsuitáknak), templomokat ad és épít (természetesen pápistákat), s ha Istennek úgy fog tetszeni látván igazságát az catholica religiónak, talán maga is követője leszen mondván, hogy most is sokat szeret abban és mindenjóakarattal is van hozzájuk.*”

2. „*Pro securitate suae fidelitatis (annak bizonyítékául biztosítékul, hogy ő maga soha nem lesz többé a császárhoz hűtlen) admittálja (befogadja) az német praesidiumot (őrséget) Tokajban, Szakmárban és Váraddá is.*” (No hát ezzel Bethlen ugyancsak elárulta a magyar „hazafiságot”! Vajon elhithetjük-e neki, hogy legalább eddig hitt benne?!)

3. „*Ha az alkalmatosság behozza, tudván ő az töröknek minden dolgait és ha őfelségének az leszen kegyelmes jóakarata, kész leszen az törökre is arcu támadni és az körösztvényesség mellett szolgálni (elismeri tehát, hogy eddig ellene működött), interim (közben) állandó békességet szörzeni, ha úgy tetszik őfelségének.*” (Tehát közben hogyan fogja majd becsapni a törököt!)

4. „*Hogy valami suspicio (gyanú) fönn ne maradjon ennél maga méltósága kereséséről, mindjárt első gyűlésen elvégezi maga vármegyéinél és ezeknél is munkálódik, hogy in successionem mind válasszák s mind*

megkoronázzák őfölsége öregbik fiát.” (Mivel házassági terve nem járt sikerrel, látni fogjuk, hogy bosszúból mindent elkövetett, hogy legalább ne egyhangúlag legyen király II. Ferdinánd „öregbik fia”. De persze ezt mégis egyedül csak magyar nemzeti érdekből csinálta.)

5. *„Valaminemű udvart és valamennyit akar őfelsége tartani (itt „őfelségén” az ő reménybeli Habsburg-feleségét érti) mindannyit és mindúgy tartja illendő méltósága szerént, ha szintén azok mind németek lesznek is.”* (Vajon volt-e ez a Bethlen Gábor annyira magyar érzelmű, mint Pázmány vagy Eszterházy?)

6. *„Az ő holta után hogy a koronához incorporáltassék Erdély, végben viszi még életében és illendő és elegendő securitást ad arra is, hogy az mostan neki engedett vármegyék fogvatkozás nélkül visszaszálljanak.”* (Vajon elhithetjük-e ezek után, hogy Bethlen hitt abban a Bocskai-féle erdélyi koncepcióban, melyben állítólag még Pázmány is hitt (de Eszterházy nem), hogy ti. addig, míg idegen lesz az uralkodóház, elengedhetetlen nemzeti érdek, hogy Erdély külön és nemzeti fejedelmek alatt éljen? Pedig hát Habsburg-ellenes viszonylatban ezen alapszik az egész magyar „hazafiság” és az összes protestáns jellegű szabadságharcok, sőt még Rákóczi Ferencé is. Bethlen egyenesen háromszor ragadott fegyvert ezen a „hazafias” alapon, s most látjuk, hogy maga tagadja meg az egészet anélkül, hogy Bécsben kérték volna tőle. Látjuk tehát, hogy ő maga sem hitt benne, mert ha igen, akkor közönséges hazaáruló volt.)

7. *„Részletesen elsorolja, mit köt le jegyajándéku jövőendő feleségének.”*

8. *„Ajánlja mindennemű szolgálatra magát minden ellensége ellen őfölségének is, ha kívánja, szintén az imperiumban is (tehát nem csak mint magyar királynak, hanem mind császárnak, tehát „idegen” érdekekért is), ha maga személyében kívánja is, azonkívül is minden engedelmességét ajánlván.”* (Tehát elárulja a külföldi protestantizmust, hajdani (és későbbi) szövetségeseit.)

9. *„Jelenti azt is, hogy van annyi értéke és állapata, azki mellett megfelelhet az ő fölsége méltóságának abban, és hogy maga is már napról napra eszében vévén az dolgoknak mivoltát, úgy alkalmaztatja állapotjában magát, azkivel őfölsége igen contentus (megelégedett) fog lenni és az személ is.”* (Ti. a Habsburg-feleség.)

10. *„Mondja, hogy az földig alázza magát és olyan leszen, mint legkisebbik szolgája őfölségének, sem fáradságát, sem értékét nem kímélvén az őfelsége*

szolgálatjában és ha kívánhatnék, életének elfogyását is.” (Ez Bethlen egész addigi életének, s élete minden eszményének megtagadását jelenti. Világos, hogy Bethlen mindezzel azt bizonyítja, hogy ezekben az eszményekben komolyan eddig sem hitt, hanem csak ürügyekül használta őket. De mit szóljunk ahhoz, hogy házassági ajánlata elutasítása után mégis újra csak régi „eszményeit” szolgálta, sőt még újra fegyvert is ragadott értük?)

11. *„Hogy az ő állapotjában meg ne ütközzék őfelsége, kéri azon; mert noha tudja azt, hogy nagy különbség vagyon őfelsége között és ő között, mindazonáltal tudván oly kegyes fejedelemnek őfölségét, hogy sok és nagy difficultásaival [nehézségeivel, akadályaiával] is kész segíteni és promoteálni [kinevezni] mind az religiót s mind az körösztýenségnek jóvát, möly dolgokat látván az állapotban, tegyen jót jó szolgáljával, ha nem magáért, az közönséges jóért, tekintvén őfölsége benne azki ezekből kijühet.”* (Láthatjuk, hogy Bethlen mennyire tisztában volt azzal, hogy II. Ferdinánd – aki ellen ő hűtlen módon és álnokul annyiszor ragadott fegyvert – egészen más ember volt, mint ő; hogy ő valóban csak eszményekért élt, meggyőződését szolgálta még „nagy difficultások” közepette is. Úgy látszik, mintha ez a tiszteletreméltó jellem most még Bethlenre is megtermékenyítő hatással volna, s mintha mostantól kezdve ő is elkötelezné magát ennek az eszménynek szolgálatára. (De ő természetesen most se ingyen.) Kétség nem férhet hozzá, hogy Bethlen itt a „közönséges jón” nemcsak a keresztény, hanem egyúttal a katolikus ügyet is érti, hiszen II. Ferdinánd egyedül csak annak élt. Azzal érvel tehát, hogy ha nem tartja méltónak lánya kezére az ő személyét, adja neki azért, mert ebből nagy haszna lesz a kereszténységnek.)

12. *„Az neposát (unokaöccsét; mivel gyerekei nem voltak, legközelebbi vérrokonát), hogy kiküldi (természetesen Bécsbe), hogy continue (állandóan) őfölsége udvarában lakjék, azzal is kötelezni akarván magát őfölségének.”* (Tehát – „hazafias” nyelven fejezve ki magunkat – magát a Bethlen vért is el akarta „fajítani” és „hazaáruló, hazátlan bitanggá” nevelni.)

„Ezek fölött, ha mi más és több securitást talál őfölsége, azmölyre nagy gyalázatja nélkül reá léphet, kész megcselekedni.”

Még több „securitást” (biztosítékot) tehát csak azért nem ajánl fel Bethlen, mert többet már nem tud elképzelni. Kijelenti azonban, hogy ha Bécsben még többet is tudnak elképzelni, azok megadására is hajlandó.

(Annál nagyobb „gyalázatjára”, mint azok, amiket már meg adott, azok sem lehettek ugyanis.)

Legfeljebb azt tekinthette volna Bethlen „nagy gyalázatának”, ha Bécs azt kívánja tőle, hogy megtérését ne csak kilátásba helyezze, hanem azonnal hajtsa is végre. Ez azonban nem nemzeti, hanem felekezeti engedmény lett volna. Bethlennek tehát csak felekezeti engedmény lett volna „nagy gyalázatára”, nemzeti engedmény nem.

A nemzet részéről mindent megadott, már csak a felekezete részéről volt még engedni valója. Azokban az eszményekben tehát, melyeket mint szabadsághős hangoztatott, még kevésbé hitt, mint felekezeti eszményeiben. Az, hogy a legfontosabb magyar várakat, melyek állítólag függetlenségünk zálogai voltak (s amelyek, ha a Habsburgok csakugyan magyarellenesek lettek volna, csakugyan szükséges zálogok lettek volna), előre átengedi a németeknek, bizonyítja, mennyire nem vette komolyan Bethlen azokat a sérelmeket, melyek különösen az ő korában olyan hangosak voltak az idegen őrségek ellen, s hogy mennyire feleslegesnek tartotta azt, hogy nemzeti szempontból bizalmatlanok legyünk „idegen” királyunkkal szemben. Bethlen jól tudta, hogy ez az „idegen” király tőlünk lélekben egyáltalán nem idegen, s annak csak egy eszménye van, a katolicizmus. Azzal pedig nekünk is csak használhatott – tehetjük hozzá mi.

„Ezek után nagy sollemnis legatiót [ünnepi követséget] (ej, de elemében lett volna itt Bethlen!) akarna bocsátani, ha mi jóakarátját látni fogja öfölségének császárnak.”

„Soha mást nem teszem, inkább mindent mivel; ne legyen példa Zsigmond (Báthory Zsigmond) fejedelem, mert ő igent szereti az személt, írott képét is leíratta.” (A kútfő a kismartoni levéltárban található, Eszterházytól saját kezűleg írva.)

Ilyen buzgó leánykérésnek, ekkora ajánlkozásoknak, ilyen meggyőző érveléseknek nagyon nehezen lehetett ellenállni. Én magam is szinte megsajnálom Bethlent, ha kérését nem teljesítik. Milyen jól tudott tárgyalni, milyen nagyszerűen, milyen plasztikusan tudta gondolatait kifejezni! Milyen bámulatos rábeszélő képességgel bírt! Hogy ki tudta önteni a lelkét! Ez ajánlat olvastára szemünk előtt áll a bámulatos tehetségű diplomata, aki szinte bele tudja lovalni, magával tudja rántani a tárgyalófelet abba, amit tőle el akar érni.

Még világosabban bizonyítja azonban ez az ajánlat, hogy Bethlennek mennyire hő vágya volt a Habsburg-feleség, a császári házba való beházasodás. Hogy ez óhajában egyedül a hatalomvágy és a parvenűhiúság vezette, nem pedig a szerelem, az vitathatatlan. Mivel a kiszemelt főhercegnő még túlságosan is fiatal, „csekély” 31 évvel fiatalabb, mint maga Bethlen, s az is feltűnő, hogy a kérő vén léteire mégis határozottan a kisebbik lány kezét kéri, azt lehetne következtetni, hogy Bethlen e lépésében nemcsak a „parti”, hanem maga a „szeméi”, tehát az egyéni érdeklődés, a szerelem is szerepet játszott. Dehát a dolgot egész mással kell magyaráznunk.

Vonzalomról nem lehetett szó, mert hiszen a „személ”-t, akit ő „igen szeret”, sohasem látta. Igaz, hogy „a képét leíratta”, dehát az arcképbe aligha szerethetett bele. A jelek egyébként is arra mutatnak, hogy Cecília Renáta nem tartozott a Habsburg-ház legszebb nőtagjai közé. Róla nincs megírva az, ami Báthory Zsigmond szerencsétlenül járt hitveséről, Mária Krisztináról fennmaradt, hogy ti. szép is volt, jó alakú is, művelt is, kedves is, szellemes is és ráadásul még nagyon jó is. Bocskainak az ő kezére való pályázásában játszhatott szerepet a szerelem is, mert ő a szép, kedves és okos Mária Krisztinát ismerte és Erdélyben hosszabb időn át volt környezetében. De Bethlen Cecília Renáta arcképében egy olyan nőbe szerethetett csak bele, akiről Kemény – aki látta – azt írja, hogy „nemigen szép”. (Autobiographia, I., 65. o.) Olyan lehetett tehát, mint a legtöbb lány, az átlaglány: sem szép, sem csúnya.

Hogy Bethlen vén léteire is határozottan Ferdinánd kisebbik lányának a kezét kérte, annak igazi oka a szerénység volt, nem pedig az, hogy a kisebbik lány tetszett neki, nem pedig a nagyobbik. Az elsőszülött lány kezét megkapni sokkal többet jelentett, mint a másodikét. Tekintettel ugyanis arra, hogy a fiúág kihaltával a leányág örökösödése következett, de először természetesen az elsőszülött lány ágáé, az ő kezével esetleg még országokat, sőt az egész Habsburg-világbirodalmat is örökölni lehetett. A nemsokára kihalt spanyol Habsburgok országait például azon a címen sikerült a Bourbonoknak a mi Habsburgjaink elől elhalászniuk, mert annak idején a Bourbon francia király az elsőszülött lányt vette el Madridból.

Noha fiúörökös is volt akkor még Madridban, mégis gondoltak erre az eshetőségre, s hogy a spanyol örökség mindenképpen megmaradjon az osztrák Habsburgok kezén, a Párizsba férjhez menő elsőszülött leányt

ünnepélyesen lemondatták minden esetleg előálló effajta igényéről. Ámde Párizsban utólag rá fogták erre a lemondásra, hogy kényszerből történt, s így érvénytelen volt. Bethlen tehát csak azért kérte a második leány kezét Bécsben, mert előre le akarta szállítani igényét, hogy ezzel is csökkentse a nehézségeket.

Ha nem Bethlen magánügyeit, hanem a köz érdekét (vagy mint akkor mondták: „a közönséges jót”) nézzük, meg kell állapítanunk, hogy ez a házassági terve teljesen leleplezi Bethlent, s lehetlenné teszi, hogy akár a hazafias magyarok, akár a protestánsok, hőst láthassanak benne. Ha valakit az eddig felhozottak még nem győztek meg, s még mindig ragaszkodik ahhoz a feltevéshez, hogy Bethlen tetteiben az önzésen és a hatalomvágyon kívül – amely fogyatékoságokat ma már még rajongóinak is el kell ismerniük benne –, felekezete szolgálata és hazaszeretete is e gyarlóságaival egyenrangú tényezőként szerepel, e házassági ajánlat olvastára még annak is be kell látnia, hogy tévedett.

A sok szemkápráztató ígéret közepette, amit itt Bethlen a „németnek” tesz, még kálvinistaságából enged legkevesebbet. E tekintetben is túl sok ugyan az engedmény ahhoz, hogy hithű kálvinistának tekinthessük, mert buzgó kálvinista nem „adhatja el” előre összes születendő gyermekeit a római egyháznak, nem állíthat jezsuita kollégiumokat, s nem ajánlhatja föl egész életét a katolicizmus szolgálatára, és ráadásul éppen protestáns hitfeleivel szemben (mikor ugyanis ajánlatát tette, javában folyt a harmincéves háború a katolicizmus és a protestantizmus között, s Bethlen Gábor annak ajánlotta fel szolgálatait, aki e háborúban a katolikus ügy képviselője volt), mindent azonban Bethlen még sem ajánlott fel ezen a téren. Annak az ígérétenek ugyanis, hogy „az catholica religiónak talán maga is követője leszen”, a „talán” szó miatt nem sok értéke van.

A „látván igazságát az catholica religiónak” kifejezés is ugyanerre vall, mert tulajdonképpen azt jelenti, hogy most még nem látja. Hiszen ha már most is látná, akkor nem kellene a jövőre ígérnie megtérését, s még akkor is csak „talán”.

Ennél már valamivel többet jelent az a kijelentése, hogy már „*most is sokat szeret abban*”. Úgy látszik, a későbbi tárgyalások során Bethlen még többet is ígért ennél, mert még az erősen kálvinista Szilágyi is egyszerűen csak azt írja (Erdélyország története, II., 146. o.), hogy Bethlen „*megkérte*

Ferdinánd leányának, Cecília Renátának kezét oly ígérettel, hogy maga is kész ennek vallását fölvenni”.

Hogy Szilágyi, sőt az egész eddigi magyar történetírás Bethlent ennek ellenére is buzgó reformátusnak tartja, aki megérdemli, hogy a magyar kálvinisták egyik legünnepeltebb hőse lehessen és maradhasson, az csak úgy lehetséges, hogy Bethlen házassági tervekor tett ígéreteit csak egyszerű diplomáciai fogásnak, tehát a sok között csak egyik újabb hazugságának tekintik, melynek komolyan vevése, annál kevésbé megtartása soha esze ágában sem volt. Kemény, aki Bethlent közelebbről ismerte, szintén azt írja *Önéletírásában* (kiadta Szalay László 1856-ban, 67. o.), hogy *„szimulált is szegény fejedelem az religió dolgában, hogy azzal is kedvességet és hitelt szerezzen”.*

Ezzel azonban nem lehet elintézni ezt a kérdést.

Én az eddigi magyar történetírással ellentétben Bethlent nem tarthatom „buzgó” reformátusnak, mert bár a kálvinizmust tévelynek és eretnekségnek tartom, de a bibliája miatt mégis becsülöm annyira, hogy sértőnek tartanám rá, ha azt a sok szerződésszegést, önzést, hazudozást és álnokságot, azt a túlságosan is csak e világgal való törődést, s miatta erkölcstelen eszközök használatát össze tudnám egyeztetni nemcsak az anyakönyvi, hanem még a „buzgó” reformátussággal is.

Csak annyi igaz, hogy ami a katolikus egyház elleni protestálást és ellenzékiiséget illeti, Bethlen valóban minden porcikájában kálvinista volt. Bethlent valóban mind tetteiben, mind elveiben és életfelfogásában egy egész világ választotta el a katolicizmustól (s ez, tekintve Bethlen bűneit, becsületére válik a katolicizmusnak).

Igen-igen sok dolognak kellett volna még történnie és Bethlennek magának is igen sok változáson kellett volna még átmennie, mire ő igazi katolikus tudott volna lenni.

De nem csak erkölcsi gátlástalansága és machiavellizmusa, tehát általános erkölcsi okok miatt szégyen a protestantizmusra, ha Bethlent hősének tekinti, hanem még felekezeti szempontból is.

Annyi ugyanis egészen bizonyos, hogy Bethlen ezt a Cecília Renátával való házasságot komolyan akarta, sőt nagyon is akarta. Semmiképpen sem lehettek tehát színlelték azok a nagy engedmények, melyeket kérése teljesítése ellenében a katolikus Egyháznak felkínált. Ha Bethlen akkor is mindent csak színlelt, s megtartani úgy sem szándékozott semmit abból,

amit megígért, akkor miért nem ígérte meg azt is, hogy áttér, sőt noha az áttérést csak a távoli jövőre ígérte, miért tette hozzá még így is, hogy „talán”.

Bethlen nemcsak a Habsburg-lány kezét kérte, hanem vele egyúttal egész eddigi élete és politikája megváltoztatását is ígérte. A két dolog egymással olyan szorosan összefüggött, hogy éppen azért akart a katolikusok vezérének vejévé lenni, hogy a jövőben egyenesen lehetetlenné váljon számára a régi politikájához való visszatérés. Kétségtelen, hogy Bethlennek voltak erényei is, s egyik legszebb ilyen tulajdonsága a családiasság, a felesége megbecsülése és a hozzá való ragaszkodás. Mikor Ferdinánd lánya helyett kénytelen volt megelégedni Brandenburgi Katalinnal, őt is egész életében valósággal a tenyerén hordozta.

Milyen boldog és jó férje lett volna ő akkor a Brandenburgi Katalinnál sokkal előkelőbb és nála sokkal szolidabb, jobb és hűségesebb Cecília Renátának! (A Bethlennél sokkal erősebb egyéniségű és mindenható Napóleon is milyen alázatos férje lett Mária Lujzának.)

Bethlen pszichéjének ismeretében egyenesen azt kell valószínűnek mondanunk, ha a főhercegnő feleséget megkapja, annyira annak befolyása alá került volna, hogy a valóságban a katolicizmus javára még sokkal többet tett volna, mint amennyit ígért. De a feleség befolyásától eltekintve is az egészen naivan hiú Bethlen, mint a császár veje, e szerepében annyira tetszelgett volna, hogy ettől kezdve már érvényesülési és hatalmi vágyát is ebben az irányban élte volna ki. Ekkor már egyébként is a Habsburgok hatalmának növekedése az ő hatalmának növekedése is lett volna. Régi politikáját most már nem is folytathatta volna, mert hiszen a házassága után már lehetetlen lett volna számára, hogy a törököt továbbra is hitegethesse.

De ha mellőzzük a „volnákat” és megmaradunk a szigorú valóság talaján, annyi akkor is egészen bizonyos, hogy Bethlen olyan házasságot akart kötni, mely katolikus reverzálissal járt volna. Igaz, hogy Bethlen ajánlataiban külön a reverzálásról nincs szó, és akkor még nem is ismerte a magyar törvény a közjegyző előtt kötött reverzálisokat, kétségtelen azonban, hogy ismerte ezt a katolikus Egyház, mely magát egyedül üdvözítőnek tartja, s protestánsaink is nagyon jól tudják, hogy magát Bethlen idejében is annak tartotta. Bethlen pedig olyan Habsburgnak kérte meg a leányát, akinél még Habsburg se volt soha nagyobb katolikus. De a

Habsburg-családban soha nem is fordult még elő olyan elismert vegyes házasság, melyben nem kellett volna minden gyermeknek katolikusnak lennie.

Még azt is csak a „felvilágosultság”, a II. Józsefek korában túrték el a Habsburgok, hogy csak reverzális legyen. (József nádor vette el így protestáns feleségét.) Máskor mindig meg is kellett térnie annak a protestánsnak, aki a családdal sógorsági viszonyba akart kerülni. S ha ilyen engedményt soha nem tettek a Habsburgok még az orosz cári vagy az angol királyi család kedvéért sem, és még olyan korokban sem, amikor a hitközönyösség divat, sőt a műveltség elengedhetetlen tartozéka volt, hogy lehetett volna szó erről akkor, amikor éppen az ellenreformáció kora volt, s éppen a katolikus vezér leányát kérte feleségül, és éppen egy köznemesi származású s álnokság miatt általánosan lenézett Bethlen Gábor?

Annyi tehát egészen bizonyos, hogy Bethlen úgy akart házasodni, hogy minden gyereke katolikus lesz.

Amit tehát el akart követni, sőt egész élete legfőbb vágya volt, hogy elkövesse, egy olyan „bűn” volt, mely a kálvini felekezet mai gyakorlata szerint alkalmatlanná tesz a felekezeti tisztségviselésre, még egy egyszerű falusi presbiterré való megválasztásra is, sőt még az úrvacsorával való élés eltiltását is magával vonja. Tehát Bethlen Gábor, a nagy nemzeti hős, a magyar kálvinizmus egyik legtöbbet tömjénezett büszkesége, a magyar kálvinista férfi példaképe, a Bethlen Gábor Egyesület és az egyetemi Bethlen Gábor Kör névadója, olyan „gyászkálvinista” volt, hogy ha ő is közönséges hálandó lett volna, még presbiterré sem lehetett volna megválasztani abban az egyházközségben, melynek tagja volt.

Kiprédikálták volna a szószekekről jellemtelenségét és kitétték volna nevét az egyházközségi szégyentáblára, ha ma élt volna, s nem fejedelem lett volna. Pedig hát Bethlen nem csak reverzalist akart adni egy lány kedvéért, hanem az ő keze fejében egyenesen még a katolikus ügy bajnokává is akart lenni a protestantizmus ellenében. A lány apjánál a főérve éppen az volt, hogy ha ez a házasság létrejön, abból mérhetetlenül nagy jó származik majd a katolicizmus és a Habsburg-ház javára.

De ha azt kell megállapítanunk, hogy Bethlen még a protestantizmust is elárulta, akkor kétségtelen, hogy hazafias elveit – és ha ezek az elvek valóban azonosak voltak a haza érdekeivel –, akkor magát a hazát is még sokkal jobban elárulta.

A kálvinista magyar, ún. „kuruc” felfogásnak (melyet még katolikus magyar körökben is elfogadnak és azonosnak tartanak a hazafias magyar felfogása, s irodalmunk és történetírásunk is nyíltan azonosítja magát vele) az a lényege, hogy a Habsburg-török ellentétben a magyarságnak inkább a török oldalán volt a helye, mint a „németén”. Bethlen e politika fő képviselője. Most azonban egy jó „parti” kedvéért megtagadja elveit és égre-földre esküszik, hogy ettől kezdve milyen igaz és hős képviselője lesz az éppen ellenkező felfogásnak. Ígéri, hogy a Habsburg király oldalán „arcul támad” a törökre, sőt egy későbbi ajánlatában még azt is megcsillagotja, hogy az ő támogatásával néhány év alatt tönkre lehetne tenni a török egész hatalmát (tehát a Habsburgokét most már minden ellensúly nélkül hajlandó ránk szabadítani).

Már most kérdezzük: melyik politika volt előnyösebb a magyarságra? Bethlen szerint bizonyára a törökös, mert hiszen másképpen csak nem lett volna egész életében ennek a politikának a fő képviselője. De ha így áll a dolog, miért akarja most egyszerre faképnél hagyni ezt a politikát és miért ajánlja fel egész erejét és minden tehetségét éppen az ellenkező politika támogatására?

Mert végre belátta, hogy eddig tévedett? De hát akkor miért nem látják be mai hívei is? Ők miért esküsznek még most is Bethlen eredeti politikájára, s miért tartják rossz magyaroknak azokat, akiknek nem kellett belátniuk, hogy tévedtek, mert mindig helyesen fogták fel a dolgokat?

Ilyen körülmények között van-e más lehetőség, mint csak az, hogy Bethlennek nem voltak hazafias elvei, hanem egyetlen elve volt: az érvényesülés s ebben a hazafias eszmék és jelszavak egyedül csak eszközök, csak ürügyek voltak?

Eddig azt állította, hogy azért volt ellensége, sőt fegyverrel való megtámadója háromszor egymás után is, és a megkötött békeszerződések ellenére is a Bécsben lakó királynak és az oldalán kitartó magyaroknak, mert hazaszeretete követelte ezt tőle. Most ugyanez a hazaszeretet vagy éppen az ellenkezőt kívánta tőle, vagy pedig egyáltalán felrúgott minden hazaszeretetet, mert egy kívánatos házasság és a vele összekötött és remélt dicsőség és előnyök miatt önérdeke így kívánta? Vagy talán már előbb is csak önérdeke volt az, ami miatt törökpárti politikát űzött, s a haza már akkor is csak ürügy volt?

Mentségére azt a feltevést is maga Bethlen tette lehetetlenné, hogy nem ő változott meg, hanem a viszonyok, s más viszonyok között a haza érdeke is más politikát követel. Köztudomású ugyanis, hogy a leánykérés sikertelennek bizonyulván és így a politikai irányváltozása is tárgytalanná válván, Bethlen utána megint csak régi törökös politikáját folytatta, sőt utána is még kétszer akarta megmenteni „a hazát” a régi módszerrel, vagyis azzal, hogy hátba támadta azt a II. Ferdinándot, akinek szolgálatára előbb még „életének elfogyását” is felajánlotta.

Hájassági ajánlata után is még kétszer hozta ide magával a törököt, akinek előbb egész Európából való kiverését ígerte, s utána is még kétszer viselkedett a törökkel való béketárgyalásokban is úgy, hogy az egész magyarság megbotránkozását idézte elő vele. Egészen kétségtelen tehát, hogy nem a viszonyok változtak meg, hanem Bethlen akart megváltozni, s lett volna hajlandó arra, hogy egyéni érvényesülése, sőt hiúsága kielégítésére végleg elhagyja azt a politikát, melyet addig állítólag nem a maga, hanem a haza érdekében követett.

Eddigi egész életében úgy viselkedett, mint aki a Habsburg-házat a magyar nemzetre veszedelmesnek tartja. Magasztalói (pedig ezek az egész eddigi magyar irodalommal és a közfelfogással azonosak) még ma is ezt tartják. Ő is, ezek is úgy tekintenek uralkodóházunkra, mint hajdan a babonás falusiak a rontó szellemre, melytől jó még kivételesen sem származhat. „*Abban az famíliában* – mondja maga Bethlen is (Politikai levelei, 203. o.) – *a természettől beoltatott szörnyű bosszúság* (értsd: rosszakarat) *lakozik.*” Tehát hiába hal meg valamelyikük is, a nemzetnek nem lehet belőle haszna, mert aki utána következik, az is csak olyan vagy még rosszabb.

Bethlen most mégis maga ígéri, hogy még a császár életében megkoronáztatja a nemzettel „*az őfölsége öregbik fiát*”, sőt „*az földig megalázza magát*”, hogy „*ő olyan leszen, mint legkisebbik szolgája őfölségének*”; még életét is „*elfogyasztja*” érte. Kéért? Egy olyan család tagjaiért, mely nem is lehet más, mint magyargyűlölő, mert hiszen ez „*természettől oltatott beléje*”.

Bethlen fent idézett tizenkét ígéretét olvasva, bizonyára az is feltűnt az olvasónak, milyen biztosan ígéri, hogy elfogadtat a nemzettel, az országgyűléssel olyan dolgokat, melyeket Habsburg sohasem tudott vele

elfogadtatni, s különösen nem Bethlen korában, hiszen akkor volt legerősebb a protestantizmus az országban.

Akkor, amikor az országgyűlés még egy fia-németet sem volt hajlandó megtérni az országban, Bethlen előre kötelezi magát, hogy még Váradba, Szatmárba és Tokajba is tisztán német őrséget tesz. Vajon a nemzet ellenére vagy beleegyezésével? S hogyan tudta volna ő a nemzet beleegyezését még erre is megszerezni?

Magyaráztatul más okot nem találhatunk, mint csak azt, hogy a Habsburgok azért nem tudtak az országgyűléseken úgyszólván semmit sem elérni, Bethlen meg azért tudott mindent, mert a Habsburgok alatt szabad országgyűléseink voltak, Bethlen alatt meg nem. Bethlen – éppen úgy, mint a kommunisták – mindig azt hangoztatta, hogy alatta szabad az ország, hogy a szabadság állandó hangoztatása közben ne vegyék észre, mennyire egyedül csak az ő akarata érvényesül, azaz, hogy mennyire nincs szabadság. A Habsburgok alatt ellenben annyit emlegettük az elnyomást és a nagy adót, hogy végül nemcsak mi, hanem még a bécsiek is elhitték, hogy így van, s a király alig mert az országgyűléstől adóemelést vagy más engedményt kérni, s például egész 48-ig is alig fizettünk több adót, mint 1526-ban.

Vajon miért tagadta meg házassági ajánlatában Bethlen olyan élesen régi elveit? Belátta talán, hogy nem voltak helyesek? Vagy ekkor is helyeseknek tartotta még őket, csak nem volt olyan jellem, hogy önértékükért fel ne áldozta volna őket? Vagy talán elvei egyáltalán nem is voltak, hanem csak egy elve volt: az érvényesülés?

Annyi bizonyos, hogy mikor Bethlen ez ajánlatai után pár évre Ferdinánd „öregbik fiát” csakugyan megválasztották és megkoronázták Bethlen segítségével nélkül is, sőt ellenére. A választás egyhangú volt, csak Bethlen hét megyéje alkotott ellenzékot. S amikor semmi rábeszélés sem használt, s hiába kérték őket, hogy ne bontsák meg az ország egységét, és a többség szemükre hányta makacs ünneprontásukat, magánúton bocsánatot kértek és biztosították a többséget, hogy szívükben ők is teljesen egyetértenek a nemzettel, de nem mernének – mondták – uruk, Bethlen színe elé kerülni, ha a választáshoz és koronázáshoz ők is hozzájárulnának. Ezt tehát az a Bethlen tiltotta meg nekik, aki a minap még „legkisebb szolgája” akart lenni öfelségének, földig akarta magát alázni előtte, sőt életét akarta elfogyatni érte.

Az imént még Tokajt, Szatmárt és Váradot is németekkel akarta megrakni, noha jól tudta, hogy ez mennyire ellenkezik a nemzet akaratával, most megtiltja a hét megye követeinek, hogy az új király megválasztásához és megkoronázásához hozzájáruljanak, noha éppen olyan jól tudta azt is, hogy ez is törvénytelen volt részéről, mert a magyar alkotmány szerint országgyűlési követeknek nem adhatott utasítást király vagy fejedelem, hanem csak az illető megye nemessége, illetve a város tanácsa, ha városi követekről volt szó (vagy a káptalan, ha káptalani követek voltak az illetők).

Emlékszünk rá azonban, hogy e tekintetben a magyar alkotmányt Bethlen még abban a rövid időben is megszegte, míg Magyarország tényleges királya volt, mert akkor is megtiltotta a megyéknek, hogy követeiknek az országgyűlésre utasításokat adjanak. Egyik nagyobb megsértése a magyar alkotmánynak, mint a másik. Erről azonban nem tud a magyar közvélemény, s ha figyelmeztetjük rá, akkor sem bánja. Az ilyesmi csak akkor sérelem (de ekkor esküszegés), ha Habsburg követi el. Ha szabadsághős, akkor természetes.

Az „elnyomó” Habsburgok ilyen négyszáz év alatt sem csináltak meg egyszer sem. Pedig hát milyen sok bajt okoztak nekik azok az utasítások, melyeket az országgyűlési követek megyéjüktől kaptak, s mely lehetetlenné tette részükre, hogy az udvar politikájához csatlakozzanak. Lám, Bethlen mennyivel okosabb volt náluk. Őt effajta alkotmányos béklyók nem feszélyezték. Mégis szabadsághős lett belőle, s maradt is egész mai napig is!

A magyarságnak akkoriban egyik fő sérelme volt, hogy idegen csapatok tartózkodtak az ország területén. Hogy még ez is sérelem volt számukra, csak azt bizonyítja, mennyire függetlenek voltunk. Mivel az ország védelmének költségeit idegenek fedezték, az igazán nagy magyar önérzet jele, hogy mi mégis sérelemnek tarthattuk magunkra azt, hogy ezek az idegenek a pénzüket nem kizárólag magyar csapatok tartására adták. Bethlen idejében azonban olyan fölényben voltunk, hogy még azt is ki tudtuk vívni, hogy idegen csapatok nem lehettek az országban, azaz, hogy idegenek csak fizettek, de nem idegen, hanem magyar katonákat fizettek.

Azonban ezt a követelményt, melyet törvénybe iktattak, tehát a király is elfogadott, rögtön százszázalékosan természetesen nem lehetett végrehajtani. Hiszen előbb toborozni, majd felszerelni és kiképezni kell a

régi helyébe küldendő új csapatokat. De a régieket, az idegeneket sem lehetett csak úgy hetek alatt megfosztani a kenyerrüktől és hazaküldeni, ha azt akartuk, hogy azok az országok, melyeknek fiaival mi így bántunk, azért tovább is csak fizessék a költségeket, de most már csak magyar csapatoknak. Ha pedig azt a pénzt, amibe ezek kerültek, a magyar országgyűléstől kellett volna várni, akkor ezek a magyar csapatok még ma sem lennének kiállítva s felszerelve. Érthető tehát ha sérelem e tekintetben mindig volt, s mivel Bethlen volt a „szabadsághős”, természetesen Bethlen volt e „türheterlen” sérelmek eltörlésének és az e tekintetben elfogadott törvények végrehajtásának szószólója, s ami a fő, a követeléshez a fegyveres nyomatékot ő adta.

Most aztán, amikor egyszerre mást gondolt és házasodni akart, nemcsak teljesen elfelejti a hajdani nemzeti követelést, hanem – az ország nemrég szentesített törvényei ellenére, melyeket éppen ő segített kivívni, s melyeket állítólag olyan fontosaknak tartott, hogy még éveken át tartó polgárháborúkat is érdemeseknek tartott érték vívni – egyenesen felszólítja Ferdinándot, hogy német csapatokkal szállja meg éppen az Erdély felé eső legerősebb végvárakat és hangsúlyozza, hogy német felesége hozhat majd magával annyi németet, amennyit akar. Nem bánja, ha egész udvara „mind németek lesznek is”. Ebben az engedményben olyan következtetés is volt, hogy mikor Bécsben mint kérő, kosarat kapott, s máshová volt kénytelen fordulni, akkor is német asszonyt hozott a házhoz, s természetesen szintén német kísérettel. Az új asszony is „csekély” 255 németet hozott magával, amikor Erdélybe megérkezett. (Szilágyi: I. Rákóczi György, 109. o.)

Bocskai végrendeletének leglényegesebb pontja, hogy addig, amíg idegen kézben, Bécsben lesz a magyar korona, Erdélyt Magyarországhoz visszatérni ne engedjék, mert addig függetlenségünk védelmére elengedhetetlen a független (legalábbis a Habsburgoktól független) Erdély. Bethlen ugyanezt hagyta meg végrendeletében. A magyar történetírás és hazafias közfelfogásunk is ez elv alapján áll, sőt – mint már láttuk – még Pázmányra is ráfogták, hogy mint jó magyarnak, neki is ez volt a politikai elve.

Bethlen még ezt a sarkalatos és minden hazafias törekvésnek alapját képező elvet is kereken s önként megtagadta a Habsburg-menyasszony kedvéért. Azt az Erdélyt, melynek különállása alapján ő „hazafias” küldetését betöltötte és nevét a magyar történelembe beírta a magyar nép

szabadsághősei közé, képes lett volna minden sajnálat nélkül visszalökni a Habsburgok ölébe, s ezzel a magyar szabadságot (legalábbis az ő és elvbarátai felfogása szerint) elárulni s megsemmisíteni. Azt ígérte Ferdinándnak, hogy Erdélyt rögtön az ő holtá után vissza fogják kebelezni a Bécsből kormányozott Magyarországra, sőt ő ezt az országgyűlésen „végbeviszi még életében”. Vajon ezek után elhithetjük, hogy a mi „hazafias”, függetlenségi politikánk komoly volt, nem pedig csak egyéni önzést takaró szólam?

Bethlen – úgy látszik – nemcsak önmagát illetően fogta fel a dolgot így, hanem az egész protestáns magyarságot illetően is, mert hiszen előre szavát merte adni, hogy amit ígér, az országgal el is fogja és el tudja fogadtatni.

Bethlen tehát nem akarta, hogy Erdély az ő halála után is játszhassa azt a „dicső” szerepet, melyet azelőtt Bocskai alatt és az ő „lánglelkű” vezetésével is játszott. Ennek alapján bizony arra kell gondolnunk, hogy talán ő maga sem tartotta ezt a szerepet olyan dicsőnek, mint hirdette, s mint – jelszavainak bedőlve, és a sikeres protestáns propaganda hatása alatt – még a mai magyarság is tartja. Neki minden hazafiságnál fontosabb volt a maga részére egy jó „parti”. Nem csak mi vagyunk ezen a véleményen. Bizalmasa, a szintén kálvinista Kemény is (Autobiográfia, Rummy-féle kiadás, I., 75. o.) ezt írja:

„Ez házasságra a fejedelmet vivé kiváltképpen ez ok: mivel igen nagy méltóság és nagy hír, név szerető ember vala, hogy nagy királyokkal, fejedelmekkel, annál inkább császárral való sógorság által mind Méltóságát, hírét, nevét s mind birodalmát terjeszthetné és erősödhetnék állapotjában.”

Az is érdekes és feltűnő, hogy Bethlen, a magyar szabadság nagy védője és hős visszaállítója, mennyire nemlétezőnek tekinti a magyar szabadságot. Milyen bizonyosra veszi például, hogy ha ő „munkálózik” benne, „mind válasszák, mind megkoronázzák az őfölsége öregbik fiát”. Annak a hallatlan és divatos hazafiaink szerint akkor egyenesen a magyar függetlenség és szabadság halálát jelentő dolognak végrehajtásáért pedig, hogy Erdély újra Habsburg-uralom alá kerüljön, „még életében” egyenesen a leghatározottabban előre kezeskedik.

A Habsburgok valósággal rettegetek minden magyar országgyűléstől, s összehívása előtt magyar és német híveiktől egyaránt kérték a sok tanácsot, hogy hogyan viselkedjenek, milyen taktikát alkalmazzanak, hogy a

nemzetet meg tudják maguknak nyerni, s valami baj ne legyen. Meg is volt rá az okuk, mert az ő „elnyomásuk” alatt annyira szabadok voltak a magyar országgyűlések, hogy úgyszólván alig szavaztak meg adót egyszerre egy évnél hosszabb időre, s akkor is csak bizonyos feltételek és sérelmeik előbb való orvoslása ellenében.

Láttuk, hogy éppen Bethlen idejében még abba sem akartak beleegyezni, hogy a király megválasztása előbb legyen mint a nádoré, mert hát nekik királyra nincs szükségük, de nádorra igen. Láttuk, hogy a császár mindenható minisztere az országgyűlés tartama alatt feltételekben nem meri elhagyni lakását, s valósággal életuntság fogja el a magyar rendek vele való megalázó viselkedése miatt. Láttuk, hogy V. Károly követe az egyik magyar országgyűlésről azt írja haza urának, akinek országában pedig akkor nem nyugodott le a nap, hogy életében még sohasem hallott olyan borzalmas szitkokat, mint amelyeket ezen az országgyűlésen a magyarok kiabáltak a császár őfelsége és öccse, a római király ellen. Ezzel szemben mennyire nem jelentett problémát egy-egy országgyűlés Nagy Frigyes vagy a nagy Napóleon, s annál kevésbé Hitler, Sztálin, Rákosi Mátyás vagy Kádár János számára! E legutóbbi és oroszai ellen fellázadt az egész ország, sztrájkolt az egész munkásság, s néhány hónapra rá mégis már tapsolt nekik a „nemzetgyűlés” és mindent egyhangúan szavazott meg nekik. S emellett még nem győzte hangsúlyozni a „magyar” sajtó, hogy mennyivel szabadabb volt ez az országgyűlés, mint Rákosi Mátyáséi voltak, amelyeken csak papírról volt szabad felolvasni beszédét a felszólaló képviselőnek, nehogy egy szóval is eltérjen attól, amit a párt jóváhagyott és a megcenzúrázás engedélyezett.

Látjuk, Bethlen is mennyire nem félt az országgyűléstől még akkor sem, amikor erdélyiekkel akarta kimondatni a szabad Erdély megszűnését és protestánsokkal a katolikus Habsburgok uralma alá visszatérést. (De Bocskai is ki tudta mondatni velük ugyanezt. Kossuth is minden nehézség nélkül ki tudta volna mondatni az orosz cár magyar királlyá választását, ha lett volna még ideje ahhoz, hogy országgyűlésezhessen.)

Bethlen egyenesen azonos volt az országgyűléssel. Ott csak az történhetett, amit ő akart. Láttuk, hogy ő még azt is megtehetette, hogy országgyűlése követeinek még utasítást sem engedett adni küldőiktől, az ő hét megyéje követeinek meg ő maga adott utasítást a pozsonyi országgyűlésre. Nem volt tehát tartalom nélküli dicsekvés, hogy előre

megígérte Ferdinándnak, hogy Erdély még a tőlünk annyira szükségesnek és szentnek tartott „hazafias küldetése” idő előtti befejezését is akkor mondja ki, amikor ő akarja.

Bethlen mégis szabadsághős, s az már 300 év óta, a Habsburgok pedig zsarnokok, mégpedig nem csak nálunk, hanem minden nép, még a németek szemében is. A propaganda ugyanis ilyen irányban működött, ellenreklám pedig nincs és nem is volt. Elszomorító lenne a dolog, ha írva nem volna, hogy „boldogok, akik sírnak” és „boldogok vagytok, mikor rágalmaznak és üldöznek benneteket”. Az előbbiek ugyanis a földnek élnek, s ezért itt veszik el jutalmukat, az utóbbiak pedig „Isten fiainak hívatnak”, s ezért üldözés és rágalom az osztályrészük ezen a földön. Jaj azonban annak a nemzetnek, melynek még az ideáljai is csak annak a földnek emberei, mely csak a sikert ünnepli, nem pedig az erényt, s melynek körében a rosszaknak van hírnevük és dicsőségük!

Világos, hogy Bethlen fentebb ismertetett házassági ajánlata nagy megrökönyödést okozott Bécsben. Nem tudták mit gondoljanak; hihetnek-e Bethlennek vagy nem? Őszinte-e a terv vagy csak csapda? Az csak természetes, hogy Bethlent sógornak, rokonnak még egyelőre nem akarták, de viszont elutasítani, s ezzel megbántani sem. Ezért azt felelték neki, hogy mint ilyen fontos dologban mindig szokták, elhatározásuk előtt megkérdik a család másik ágát, a spanyol udvart is. Ez Bethlennek nem eshetett rosszul, hiszen csak személye fontosságát láthatta benne. Nem csak ürügy volt ez a válasz elhalasztására, mert valóban kikérték Madrid véleményét, de arra is jó volt, hogy idejük legyen jól meggondolni a dolgot.

Bethlen azonban hamarosan házassági ajánlata megtevése után, még mielőtt elutasították volna, megindította második támadását. Viselkedése tehát arra vallott, mintha ajánlata csak csel lett volna, hogy vele újabb támadása előkészületeit elleplezze, s támadása az udvart még készületlenebbül érje, mint máskor.

Valójában nem így volt, sőt még támadása is házassági terveit szolgálta. Arra számított ugyanis, hogy egy megvert, megalázott császár sokkal könnyebben adja oda neki majd a lányát, mint a büszke császár. Azt akarta, hogy a császár ebből is lássa, milyen veszedelmes rá nézve az elutasított kérő. Ha vejevé fogadja, ellenségből barátta teszi; ha elutasítja, egész életére bajt szerez vele magának.

Hogy támadása nem annak bizonyítéka volt, hogy ajánlata csak csel, mutatja a dolog folytatása. Alig támadott ugyanis, már meg is kezdte a császárral a béketárgyalásokat úgy, hogy szinte azt kell mondanunk, hadüzenete helyett küldte a császárhoz békekövetét, s vele mindjárt megújította a házassági ajánlatot is hasonló vagy talán még nagyobb ígéretek és fogadkozások kíséretében. Most már újabb, még Eszterházynál is befolyásosabbnak hitt protektort keresett: Pázmány Pétert.

Katolikus kancellárját, Kamuthy Farkast küldte hozzá követül (ártatlanul naiv „hazafias” történetírásunk csak Bethlen csókolni valóan nagy vallási türelmét látja abban, hogy katolikus volt a kancellárja), s megüzente vele, hogy ő eddig sem állt szívesen a török szolgálatában, „mert én is örömebb társalkodnám a keresztyén fejedelmekkel, hogysesem mint a pogányokkal”. De őfelsége mondta, ővele rosszul bánt, s ezzel szinte rákényszerítette, hogy a török mellé álljon. (Az ugyanis, hogy ingyen, sőt áldozatok vállalásával is lehet, sőt kell szolgálni a jó ügyet, az jó Bethlen Gábornak még csak eszébe sem jutott. Jellemző, hogy Bocskai ugyanezt hozta fel felkelése okául. Ők azt hitték, hogy ha vagyonuk vagy érvényesülésük forog kockán, akkor csak természetes, ha hazájuk és hitük ellensége mellé állnak, ha másképpen nem tudják érdekeiket megvédeni. Ezt még akkor is természetesnek tartották, ha külön eskü is kötelezi őket királyuk, a haza és a kereszténység szolgálatára.)

Bethlen Pázmány útján tudtára adja a királynak, hogy most igazán szeretne végleg a király és a kereszténység szolgálatára lenni (miután a török szolgálata révén már akkora úr lett, hogy a császári családban jelentkezhetsz kérőként). Hajlandó a császár oldalán a török ellen fordulni, s mivel nála jobban senki sem ismeri a törököt, remélhető, hogy az ő segítségével Magyarország néhány év alatt felszabadulhat a pogány uralom alól. Hogy bebizonyítsa, megváltozása őszinte és végleges, ezért kéri feleségül Ferdinánd leányát.

Ha a császár veje lesz, már nem üzhet többet vele ellenséges politikát, de azt az utat is melyet eddig járt, végleg elzárja maga elől, mert ezzel a török kegyeit is eljätssza. De más minden képzelhető biztosítékot is megad arra, hogy politikája megváltoztatására való szándéka végleges. Ezért hajlandó legerősebb váraiba német őrséget fogadni, unokaöccsét tüzszul Bécsbe küldeni, de ha mindez nem elég, megad mást is, amit csak a császár kíván.

Nemcsak leánya kezét kéri azonban, hanem azt is, hogy a császár engedje át egész Magyarországot az ő keze alá. Legyen itt minden intézkedési jog az ő kezében, sőt – bár a magyar források ezt nem említik, de a külföldiek igen – az ország tényleges kormányzása mellé még a királyi címet is kérte a maga részére. Ez akkor, ha a császár és király veje lesz, nem lesz már sértő Ferdinándra.

Bethlen e kívánságának teljesítése már szinte lehetetlen volt. Ferdinánd a leányát odaadhatta volna Bethlennek, de hogy veje egyúttal fiókkirály is legyen mellette, azt már nem engedhette meg. Bethlen kívánságának teljesítése esetén Magyarország igazi királyi Bethlen lett volna, Ferdinánd pedig csak az ország címzetes királya. Az, hogy élő és szellemi képességei birtokában lévő király kormányzót nevezzen ki maga helyett, csak Zápolya János alatt volt lehetséges (még őt is „Katalin-király”-nak keresztelték el miatta), de még alatta is csak úgy, hogy félt Grittitől, tehát nem tehette azt, amit akart. II. Ferdinánd azonban Bethlen ismételt támadásai ellenére sem jutott még ilyen mélyre.

De nem teljesíthette Ferdinánd Bethlen kérését becsületből hűséges hívei; Eszterházy, Pázmány, a Zichy Pálok és Koháry Péterek miatt sem, akik a magyar becsület, hűség, kötelességteljesítés és az igazság alapján lenézték, megvetették Bethlent, s akikre az elképzelhető legnagyobb megalázás lett volna, ha „jutalmul” éppen Bethlen alattvalóivá kellett volna válniuk még akkor is, ha Bethlen nyíltan nem állhatott volna is rajtuk bosszút. A lázadás jutalma és a hűség büntetése lett volna ez, a királytól pedig hálátlanság.

Bethlen mérhetetlen hiúságát ismerve, éppen nem lehetetlen az a feltevés, hogy neki elsősorban nem is a császárlány keze, hanem tehetségéhez és hatalomvágyához megfelelő tér kellett. A lány kezét hiúságból is ugyan, de elsősorban mégis azért kérte, mert maga is jól tudta, hogy Magyarország kormányzását átengedni és neki királyi címet adni legfeljebb csak mint a király vejének lenne lehetséges a királyi tekintély megalázása nélkül.

Azonkívül, hogy ezzel szélesebb lehetőség nyílt volna számára tehetségei kifejtésére, terveiben bizonyára az a jóleső elégtétel is szerepet játszott, hogy mégiscsak megmutatja büszke ellenfeleinek, hogy nemcsak a „titulus”, a királyi cím, ez a „kicsiny dignitas” maradt az övé, hanem még ők

maguk is alattvalóivá lettek. Ferdinánd nem járulhatott ehhez hozzá, mert nem az erény és az igazság diadala lett volna.

Mikor Bethlen a második támadása alatti béketárgyalásaiban újra házassági ajánlataival hozakodott elő, a légkör még alkalmatlanabb lett hozzá és Bécsnek még több oka lett arra, hogy ajánlatait ne vegye komolyan, illetve ne fogadja jóindulatúlag. Pázmány azt hangsúlyozta, hogy éppen most követett el másodszer szerződésszegést, mégpedig a legaljasabb módon. Ha vele most, bűne elkövetése közben, büntetés helyett arról a kitüntetésről tárgyalnának, hogy a császár lánya kezét milyen feltételekkel kapja meg, az rendkívül sértené a császár tekintélyét, a hű alattvalókat pedig rendkívül elkészerítené. Olyan emberrel szemben, mint Bethlen, csak erő mutatása és a büntetés hangja a megfelelő.

Pázmány tanácsa követéséhez azonban pénz és anyagi erőfeszítések lettek volna szükségesek, s ezért Bécsben végül mégiscsak megfelelőbbnek, főként pedig kényelmesebbnek találták, ha elfogadják Bethlen békeajánlatait. Ezt a királyi tekintélyt megőrizni törekvők számára az az alázatos viselkedés is megkönnyítette, melyet Bethlen tanúsított. Ezért a békét megkapta, de házassági ajánlataira elutasító választ kapott.

Bethlen rosszul számított, mikor azt hitte, hogy az erő politikája előmozdítja házassági politikáját. Ehhez ugyanis nagyobb erő és nagyobb győzelem kellett volna. Olyan erő és olyan győzelmek, melyekkel például Napóleon dicsekedhetett, aki győzelmeivel házassági céljait is elérte. Ezenkívül Bethlen erőt csak akkor mutathatott a császárral szemben, ha egyúttal jellemtelenséget is mutat és szerződésszegést is elkövet, tekintettel arra, hogy Bethlennek olyan emberrel volt dolga, mint amilyen a Habsburg-császár volt, csak hátráltatta annak a tervének megvalósulását, hogy veje lehessen.

Bethlen azonban e második, több ízben is megújított sikertelen kezdeményezései után később a szintén katolikus Kovasóczy István útján még harmadszor is megpróbálkozott e házasság ügyében, s ezért egészen bizonyosra vehetjük, hogy e tekintetben a legkomolyabb szándékai voltak, nem pedig csak fondorkodott vagy diplomáciai játékot űzött. Láttuk egyébként, hogy ezt már első ajánlatának hangja is egész kétségtelenné tette.

Bizonyos tehát, hogy Bethlen valóban gyökeresen meg akarta változtatni egész politikáját, valóban végleg ott akarta hagyni a török

szolgálatát, de vele együtt a Habsburg-ellenes „hazafias” politikát és a protestantizmus politikai szolgálatát is; meg akarta tehát tagadni minden eddigi látszólagos eszményét. (Ha nem látszólagos, hanem valóságos eszményei lettek volna, akkor nem akarta volna őket megtagadni. Egyesenesen a katolicizmus szolgálatába akart szegődni, természetesen csak politikailag, s eleinte még így is csak érdekből.)

Könnyen meglehet azonban, hogy az évek folyamán – ha természetesen nem addig élt volna csak mint tényleg élt, mert hiszen a valóságban ekkor már életéből csak néhány év volt hátra – lélekben és meggyőződésből is katolikus lett volna. Meggyőződésük ellenére ugyanis nem szoktak emberek eszméket hosszabb időn át szolgálni. A katolicizmus elleni ellenszenv, ha nem tudatlanság az oka, mindig onnan ered, mert a katolicizmus nehéz. Akinek érdekei kívánják, hogy katolikus legyen, annak is nehéz, de mivel emiatt kénytelen e terhes kötelességeket ellenszenv helyett jóindulattal nézni, lassacskán arra is fogékonnyá válik, hogy a katolicizmus követelte önmegtagadásoknak is alávesse magát.

Még Bourbon Henrik is többé-kevésbé meggyőződéses katolikus lett aztán, hogy megállapította, Párizs megér egy misét. Pedig jellemileg ő messze-messze alatta állt még Bethlen Gábornak is. Bourbon Henrik ugyanis már végleges „áttérése” (mert ő valóban nem „megtért”, hanem csak „áttért”) előtt is ismételten változtatta hitét, amit Bethlen Gábor nem tett meg, sőt mint láttuk, ezt még a tervezett házasság kedvéért sem ígérte meg. Bourbon Henrik továbbá egy közönséges jellemtelen nőcsábász volt, míg Bethlenről e tekintetben semmi különösebb rosszat nem tudunk.

Érdekes, hogy a madridi udvar Bethlen kérésének teljesítését tanácsolta Bécsnek (de ott feltétlenül Bethlen nyílt megtérését kívánták).

Sennyey püspök és a kancellár is, aki ez ügyben Ferdinánd követe volt Bethlennél, miután heteket töltött Erdélyben Bethlen oldalán, teljesen a házasság szószólójává vált. Bécsbe visszatérve hangsúlyozta, hogy Bethlen őszintesége minden kétségen felül áll (Fraknói: Pázmány Péter, II., 114. o.), s azt állította, hogy megtérésére is alapos remény van. Sennyey püspök hatására még a bécsi pápai nuncius is híve lett a házasságnak, sőt valósággal lelkesedett érte. *„Nagy kapu tárult föl – írja erre vonatkozólag – nemcsak az erdélyiek és Gábor egyéb alattvalóinak, hanem az egész kereszténységnek is javára.”* (Ugyanott 114. o.)

A dologból azonban mégsem lett semmi. Nemcsak azért, mert maga a szentszék a leghevesebben ellenezte, hanem sok más ok miatt is. A pápai államtitkárt a bécsi nuncius nem tudta a maga oldalára állítani. Lelkendező jelentésére ezt válaszolta neki: *„Uraságod jelentése érdekes és csudálatos. Ha ugyanis Bethlen, mint mindig, most is színlel ez olyan elvetemült álnokság, ami szinte a képzeletet meghaladja; ha pedig őszinte, el lehet-e hinni, hogy romlott szíve egyszerre ennyire megváltozott?... Nem tanácsolhatjuk, hogy kilátásba helyezték neki a főhercegnő kezét, mert e rossz ember kívánatát teljesíteni annyi lenne, mint szomorú sorsot készíteni a főhercegnőnek; a színlelés pedig nem egyeztethető össze a császár őszinteségével és nem éppen lenne megtisztelő őfelségére.”*

A madridi nunciushoz pedig ezt írta ugyanez az államtitkár: *„Hihetetlen, hogy a császár és a spanyol király bizalommal viseltessenek azon álnok és csalárd ember iránt, akinek hite és erkölcsi egyaránt gonoszak és aki az isteni törvényeket nem kevésbé megveti, mint az emberieket.”* (Egykorú másolat a Szent Domonkos rend római könyvtárában. Fraknoi: Pázmány, II., 106. o.)

Valóban: Bethlen azok után, amiket eddig tett, s azon kétségbeejtően rossz hírnév miatt, amit állandó hazudozásaival egész Európában szerzett, nem kívánhatta, hogy higgyenek neki, s ezért bizony nagy szégyen lett volna a császárra, ha ilyen rossz hírű és még hittestvérei előtt is ilyen rossz hírű – embernek feleségül adja a lányát, s így családjába fogadja. Ennyi hazudozás és álnokság után még akkor sem hittettek Bethlennek, ha minden jel jóakarata mellett szólt.

Hiszen még most, mikor a legjobban fogadkozott és ígérgette, hogy porig alázza magát, hogy arcul támad a törökre, a jezsuitákat fogja támogatni stb., ha bíznak benne és kérését teljesítik. A lengyelek elfogták egy levelét útban a Brandenburgi választóhoz, amelyet a lengyel király azonnal elküldött Bécsbe. Ebben Bethlen azt hangsúlyozza, hogy rendületlenül ragaszkodik vallásához és protestáns szövetségeseihez, és azzal dicsekszik, hogy a császár most kínálgatja neki a lányát, de ő elutasította, mert neki nem kell katolikus feleség.

Így éppen nem csodálkozhatunk rajta, s nem tekinthetjük igazságtalanságnak, sőt még kíméletlenségnek sem, ha a pápai államtitkárnak annyira lesújtó, s ezért elutasító volt a véleménye. De nem csodálkozhatunk a velencei követ 1624. február 17-i jelentése miatt sem,

melyben Bethlen házassági ajánlatáról azt írja, hogy „*di chi se ridono grandamente*”, azaz Bécsben mindenki a hasát fogja nevetében miatta.

Az, amit Bethlen a brandenburgi választónak írt, természetesen éppen nem cáfolja meg azt az állításunkat, hogy Bethlen házassági ajánlata, tehát a vele kapcsolatos ígéretei is teljesen őszinték voltak. Ugyanis Bethlen úgyszólván el sem tudott lenni anélkül, hogy valakinek ne hazudjék, de most a brandenburgi választónak hazudott, nem pedig a császárnak. Ezen annál kevésbé csodálkozhatunk, mert hiszen láttuk már, hogy protestáns szövetségesei is észrevették, hogy nekik is hazudik s őket is becsapja. A maguk javára ők is csak annyi jót vettek észre Bethlenben, hogy többször és szívesebben csapja be a pápistákat, mint őket.

Bethlen egyedül a maga érvényesülését szolgálta diplomáciájával, s ez elejétől végig abban állt, hogy egyszerre két ellentétes irányban is szőtt terveket; a törökök és a protestánsok felé is, és ugyanakkor a Habsburg-ház és a katolicizmus felé is, s aztán hol ezt, hol azt érvényesítette aszerint, amint az erőviszonyok alakultak. Ezért sem az egyiknek, sem a másiknak soha nem írt olyat, amivel a hozzájuk vezető hidat maga mögött felégette volna. Ebben még nincs is semmi különös, hiszen minden állam diplomáciája így tesz. Bethlen azonban ennél tovább ment, s ez az, ami szokatlan és ami jellemtelen. Ő nemcsak óvatos volt, s nemcsak az ellenfél megsértésétől tartózkodott, hanem hízelt is nemcsak barátainak, hanem ellenfeleinek is. Mindkettőnek úgy írt, mintha ő lenne a barát és a másik az ellenfél, s nemcsak a töröknél és protestáns hitfeleinél ócsárolta a császárt, hanem a császárnál is mindig ócsárolta a törököt és protestáns hitfeleit.

Mikor Bécsben házassági ajánlatát tette, akkor készült élete legnagyobb és legmerészebb irányváltoztatására, de ugyanakkor tudatában lévén annak is, hogy terve sikere nem bizonyos, egyidejűleg a törökök és protestáns hitfelei felé is tovább szötte a terveket, azokat is tartotta szóval, hogy abban az esetben, ha ez a nagy és szívéhez annyira közelálló terve nem sikerül, akkor se maradjon hoppon, hanem ekkor is nyugodtan és biztosan járhatta továbbra is azt az utat, amelynek elhagyására komolyan készült, de nem sikerült.

Látható az is, mennyire okos volt eljárása, mert nem kapván meg a főhercegnő kezét, éppen annak a brandenburgi választó testvérének kezét kérte és kapta meg, akinek az előbb említett kedveskedő levelet írta, s akihez így most minden szégyen vagy kisebbségi érzet nélkül

folyamodhatott. A protestáns brandenburgi választó ugyanis, még ha hallotta is a „mendemondát” a főhercegnővel való házassági tervéről, szentül meg lehetett róla győződve, hogy a dolog hiteles történetét ő ismeri; a házassági ajánlat nem Bethlentől, hanem a császártól indult ki, s Bethlen hithűségén hiúsult meg.

Ha azonban a bécsi házasság sikerült volna, képzelhetjük mit gondolt volna a brandenburgi választó Bethlennek hozzá küldött és elhitt levele birtokában! Mivel pedig Bethlen számtalan diplomáciai játékában hol az egyik, hol a másik fél mindig pórul járt, s kénytelen volt látni, hogy becsapták és félrevezették, hazudtak neki és kijátszották, s ezt nemcsak a Habsburgok voltak kénytelenek magukról megállapítani, hanem majdnem olyan gyakran a protestánsok is. Érthető az a rendkívül rossz hír, melyet Bethlen mind a katolikusoknál, mind a protestánsoknál egyaránt szerzett.

Sajnos azt kell mondanunk, hogy a valóság is megfelelt a rossz hírnek, mert Bethlent tetteiben semmi más a világon nem vezette, mint egyedül csak a maga érvényesülése. Amit ő írt, mondott vagy ígért, bármily meggyőzően, megnyerően, sőt meghatódottan adott elő, bármennyire csöpögtek is szavai az őszinteségtől és becsülete hangoztatásától, sőt bármennyire tele voltak is tűzdelve égre-földre való esküdözésekkel, az egyáltalán nem számított nála semmit.

Ha érdekei úgy kívánták, megtartotta őket, ha ellenkeztek vele, a legkisebb lelkiismeret-furdalás, zavar vagy elfogódottság nélkül szegte meg szavát vagy akár esküjét, s nyoma sem látszott annak, mintha tudatában lett volna annak, hogy rosszul tett. Neki csak az volt rossz, amivel ártott magának, vagyis az, amit ostobán tett, az pedig nála nemigen fordult elő.

Láttuk, hogy ez az álnokság Bethlenben annyira nagy és a hozzá megkívánható bőr annyira vastag volt, hogy első támadásakor közzétett kiáltványában szemrebbenés nélkül azt írta, hogy azért indított háborút, mert *„az Istennek minden ez világi áldási felett legdrágábbnak, jobbnak az szép békességet (!) tartjuk, becsüljük”*, hadseregét azért gyűjtötte már évek óta, azért szerelte fel és indította meg, *„hogy afféle megsebhett és egymástól elidegenedett szíveket, elméket jótanácsunkkal intésünkkel, akik annak engedni akarnának, minden religió persecutiója nélkül egymás szeretetére hozzassuk”*.

„Ex Kolozsvár die 16. Aug. anno 1623. hora tertia post meridiem Gabriel” befejezésű levelében, melyet Károlyinak írt, azt említi, hogy *„vasárnap az*

templomból tizenegy órakor jöttünk ki, mivel generális gyónás volt”. Tehát jámbor, vallásos hangulata ellenére, mikor csak az imént tárta fel lelkét Isten előtt és tartott bűnbánatot és önbírálatot, van képe nagy meglepedettséggel azt írni magáról, hogy „*én az tökéletlenséget másokban is gyűlölöm, magamban, ha lehet, bizony eltávoztatom*”.

Bethlen tehát nemcsak olyan értelemben tartotta magát vallásos embernek, hogy templomba rendszeresen járt, bibliát olvasott és „generális gyónás”-okban vett részt, hanem abban is, hogy önmagát az erények szempontjából vizsgálta, ellenőrizte és a talált tökéletlenségeket magából irtogatta, „eltávoztatta”. Legfeljebb az a közbeszúrása üthet szöveget fejünkbe, hogy „ha lehet”. Ezt bizonyára úgy érti, hogy „ha érvényesüléssel nem ellenkezik”.

Úgy látszik, az még eszébe sem jutott, hogy az igazságot szolgálni, a tökéletességet gyakorolni még akkor is kötelességünk, ha „nem lehet”, vagyis ha kárunk származik belőle.

Bethlen erkölcsisége, vallásossága és istentisztelete ennyire még elméletben sem terjedt ki; annak, hogy érdekei feláldozásával is szolgálja az igazat vagy jót, még a szükségét sem érezte, nemhogy gyakorolta volna. (Pedig a gyakorlattól micsoda messze van még az is, aki elméletben elfogadja, eszével belátja a jó szükségességét!)

„*Megtartom az régi jámborok exiómáját* – írja továbbá – *constantia decet virum*” (az állhatatosság, az elveihez való ragaszkodás legfőbb ékessége egy férfinak). E megállapításával ellentétben azonban az igazság az, hogy Bethlen mindent elmondhatott magáról, csak azt nem, hogy ezt az „axiómát” ő meg is tartotta. Ő – de ettől már igazán eláll a lélegzetünk! – még ezt is szemrebbenés nélkül leírja: „*Az szép szóknak, az ígéreteknek hittem. Azt reméltem, hogy egyebek is az igazmondást úgy tisztelik, mint én.*” (Nem sokszor nevettem már életemben akkorát és olyan jóízűt, mint mikor ezt olvastam.)

Hogy válhatott volna valaha igaz ember abból, aki ennyire nem ismerte, s így be tudta csapni maga-magát! Bethlen, aki hisz az embereknek! És Bethlen, akit be lehet csapni szép szókkal és ígéretekkel! Bethlen, aki tiszteli az igazmondást! Bethlen, aki nincs meglepedve tárgyalófelei becsületességével!

Bethlen házassági kérése elutasításának legfőbb oka azonban nem az ő rossz híre volt, hanem Ferdinánd apai szeretete. A földi érdek vagy előny

semmit sem számított az ő szemében, ha érvényesülése eszményeivel ellenkezett. Eszményeiért azonban az önérzetét is szívesen áldozatul hozta. Bethlen vejévé való fogadása a katolicizmusnak, II. Ferdinánd fő, sőt egyetlen eszményének igen sokat használt volna (ha Bethlen még sokáig élt volna, de hogy nem él sokáig, azt akkor még senki sem tudhatta).

II. Ferdinánd, mind igazi katolikus, azonban még a katolicizmust sem szolgálhatta bűnös eszközökkel, ezért családi érzelmeit nem áldozta fel politikai érdekekért. Nem tehetette, hogy szeretett leányát rákényszerítse arra, hogy egy olyan férfi felesége legyen, aki négyszer annyi idős volt, mint ő; idegen és előtte ismeretlen volt; olyan rosszhírű, hogy környezetében sokan egyenesen erkölcsi szörnyetegnek tartották; egy távoli, akkor félig még Ázsiának számító országban lakott, és akitől természetesen maga az áldozatul kiszemelt leány is idegenkedett.

Hogyne idegenkedett volna, mikor még valósággal gyerek volt! Hiszen semmivel sem lehetett jobban megijeszteni, mint azzal, hogy „neki adunk a Bethlen Gábornak”, s jobban megbüntetni, mint azzal, hogy valóban neki is adják! A velencei követ jelenti 1624. május 25-én, hogy Bethlen harmadízben való kísérletezésekor, mikor Kovasóczy járt Bécsben ez ügyben, Ferdinánd tréfából lányát „erdélyi fejedelemnének” szólította: az azonban a méregtől elvörösödve és az undortól megborzongva (tinta di colore mostro riceverne disgusto) azt válaszolta, hogy őt nem Bethlennek, hanem az ördögnek adta oda.

Így aztán nem csoda, ha Bethlen végleg kosarat kapott, bár Ferdinánd mindent elkövetett, hogy ennek keserűségét enyhítse. Úgy látszik, jó szíve elhitte (ami igaz is volt), hogy Bethlen most őszintén beszél és most csakugyan és végleg melléje akart állni. Ezért a „serenissimus” (fenséges) címmel tüntette ki, ugyanazzal, amelynél több a bécsi udvari etikett szerint még az angol, sőt a spanyol királyt sem illette meg. Meg is sértődött a címadorányozás miatt nemcsak a spanyol, hanem még a velencei és florenci követ is, s Ferdinánd azt volt kénytelen mentségül felhozni, hogy nem mint római császár, hanem mint magyar király adta neki ezt a címet. (De hát adhatott-e a magyar király valakinek királyi címet?)

Ezenkívül, hogy mutassa, nem lekicsinylésből, annál kevésbé megvetésből nem teljesítette kérését, felajánlotta neki, hogy lánya helyett a rokonságából szerez neki menyasszonyt.

Bethlen „mély lélegzetet vett” a végleges elutasítás hallatára (Sennyey jelentése a m. canc. levéltárban), s másnap teljes bizalommal, „mintha gyóntatójával beszélne”, közölte a püspökkel, hogy gondolatai „csakis öfölsége fenséges leányéra” irányultak és senki másra, azaz hogy semmiféle más császári rokon nem kell neki. El is vette azonnal a protestáns Brandenbúrgi Katalint, s ezzel végleg lekötötte magát a másik tábor, azaz régi elvbarátai mellett.

A késő kor magyar gyermeke nem állhatja meg, hogy ne sajnálja emiatt Bethlent, a magyar katolikus pedig, hogy ne bánkódjék amiatt, amit ezzel a katolicizmus vesztett. Bánkódását csak az enyhíti, hogy ma már tudja, Bethlen évei akkor már nagyon meg voltak számlálva, s emiatt a tervezett házasság megvalósulása esetén a nagy várakozásból egyébként sem sok teljesülhetett volna.

Egészen kétségtelen az is, hogy Cecília Renáta sem járt volna Bethlen oldalán rosszul, s nem lett volna olyanforma sora, mint Mária Krisztinának Báthory Zsigmond mellett, pedig az ő erdélyi férje fiatal is volt és szép is, nem pedig öreg és csúnya, mint Bethlen. Amit ugyanis Bethlen kijelentett, hogy tud ő szerető hitvese lenni akárkinek (azaz akármilyen előkelő származású nőnek is), igaz volt.

Mivel nagyon is emberi és még hibáiban is rokonszenves volt, mint ember s különösen mint férj és családapa, közel sem volt ő olyan gonosz, mint a pápai államtitkár, s általában azok, akik személyesen nem ismerhették, politikai bűnei miatt gondolták. Az előkelő házassággal nagyravágyásában, hiúságában kielégítve egészen bizonyos, hogy valósággal a tenyerén hordozta volna a „fenséges személy”-t, s olyanforma lett volna a viszony köztük, mint Napóleon és Mária Lujza, a másik hasonló sorsra jutott Habsburg-lány között, aki azt írta háza Párizsból, hogy nem annyira ő fél a férjétől, hanem úgy látja, hogy inkább az fél őtőle, annyira mindenben jó férj akar lenni.

És ahogyan erkölcsileg Bethlen is különb volt Napóleonnál, mert ő legalább megbecsülte első élettársát is, és csak annak halála után, tehát tisztességesen és keresztény módra akart új, előkelőbb házasságot kötni, nem pedig első szerelme életében, annak kidobásával, mint a „nagy” Napóleon; épp úgy Cecília Renátával is többet nyert volna Bethlen, mint amennyit Napóleon nyert Mária Lujzával.

Mária Lujza olyan korában élt, mikor művelt embernek szégyen volt vallásosnak lenni, s ez a korszellem természetesen a Habsburgokat is megmételtyezte (ha nem is annyira, mint másokat), és ez Mária Lujza nevelésében is meglátszott, mert akkoriban pap is kevés volt olyan, akitől erős hitet lehetett volna tanulni. Napóleon udvarában pedig még jobban elromlott.

Cecília Renáta azonban a vallásos ellenreformáció korának a legvallásosabb Habsburgoknak gyermeke volt. A kiváló erkölcsű Mária Krisztina Cecília Renátának egyébként is nagynénje (apjának, a császárnak testvére) volt. De maga Bethlen udvara is szolid, vallásos volt, tehát ott sem kellett volna elromlania.

Bethlen, az idős és elsősorban szellemi dolgokkal foglalkozó ember mellett nem lett volna boldog egy fiatal, könnyelmű élvvágyó asszony, mint amilyen például második felesége, Brandenburgi Katalin is volt. Ez Bethlent már életében megcsalta, halála után pedig egyik botrányt a másik után csinálta, s katolikus lett ugyan, de sokkal kisebb lélek volt annál, semhogy igazi katolikussá tudott volna lenni. Nemcsak testét nem tudta arra szorítani, hogy engedelmeskedjék a léleknek, hanem hitét sem volt ereje megvallani, mikor férje megtérésének nyomára jött. Ekkor letagadta előtte az egész dolgot, s az úrvacsorához járult, hogy bebizonyítsa, hogy megtérése nem igaz.

Férje halála után nyíltan katolikus lett ugyan, de aztán – egy újabb férjhez menés kedvéért – újra lutheránus (nem kálvinista). Hogy melyik vallásban halt meg, nem tudom, de lehet hogy arra már lélekben újra katolikus volt, mert hiszen első megtérése érdekei ellenére, tehát feltétlenül meggyőződésből történt. Állandó csak azért nem volt, mert érdekei kívánták tőle a színlelést, sőt az eretnekségre való visszatérést.

Lényegében az erdélyi fejedelmi széket is, melyet férje reá hagyott, megtérése miatt vesztette el. Ha megmaradt volna kálvinistának, sokkal kevesebb ellensége lett volna Erdélyben, s akkor ledér életét és szeretőit is sokkal jobban elnézték volna. Hiszen elnézték ezt az erdélyiek János király özvegyének, Izabellának is, aki nem volt ugyan kálvinista, de legalább türelmes és megértő volt az eretnekségek iránt, s az erdélyiek ekkor még ezzel is megelégedtek, mert akkor még álmodni sem mertek arról, hogy még az is lehetséges, hogy maga a fejedelem is eretnek legyen.

Hogy Bethlen Ferdinándnak tett ígérete, hogy ő gondoskodni tud róla, hogy Erdély még életében visszakebeleztessek a Habsburg-Magyarországba, mennyire nem volt csupán üres ígéret, s hogy mennyire nem volt szabadság a nekünk annyira híres erdélyi szabadság, azt fényesen bizonyítja, hogy Bethlen még azt is el tudta érni, hogy a Cecília Renáta helyett feleségül vett Brandenburgi Katalint, aki szintén alig volt még húsz éves, éppen úgy idegen, éppen úgy német volt és éppen úgy nem tudott egy szót sem magyarul, mint Ferdinánd leány, nő létere is – ami pedig Erdélyben még hallatlan dolog volt, sem addig, sem azóta soha nem fordult elő – minden nehézség nélkül meg tudta választatni a rendekkel utódjává.

Bethlennek nem Brandenburgi Katalin, hanem olyan feleség való lett volna, mint amilyenek a Habsburg lányok voltak, kivált a vallásos ellenreformáció korában, melyben Bethlen élt. Lehet, hogy ezt ő is jól tudta, s ez is egyik oka volt, hogy annyira és olyan sokáig ragaszkodott ahhoz a bécsi „személyhez”, akit magának kiválasztott.

Okos ember volt. Tudta, hogy ő testileg nem vonzó, már csak a kora miatt sem, de egyébként sem bír olyan tulajdonokkal, melyekkel egy nőt lekötni, annál kevésbé szerelmét megnyerni lehet. De egyébként is a szellemi életre való erős beállítottsága és az államügyekben való állandó elmerülése miatt feleségével nem is tudott annyit foglalkozni, s vele annyit törődni, mint kellett volna.

Bethlennek tehát nem élvvagyó, nem könnyelmű, nem üreslelkű feleség volt való, hanem komolyságra, önmegtartóztatásra nevelt, szolid és szigorú erkölcsű. Bethlennek a Mária Krisztinák vagy Cecília Renáták kellett volna, hogy ne rontsák fejedelmi tekintélyét, s hogy otthon is megtalálja bennük azt, ami a férfinak hiányzik és ami szükséges neki arra, hogy nagyvonalú működéséhez a lelki harmóniát és békét megkapja.

Neki olyan feleségre lett volna szükséges, aki egyszerűségben és szigorú családi nevelésben részesült, megszokta a szigorú erkölcsi felfogást és erkölcsi életelveket; aki különbséget tud tenni bűn és erény között és akit úgy neveltek, hogy az erény útjáról semmisem tántoríthatja el.

Talán nemcsak hiúsága megalázása, hanem emiatt is vett szegény Bethlen olyan mély lélegzetet, mikor végleg tudomásul kellett vennie, hogy vágya nem teljesülhetett.

De nemcsak Bethlen személyes boldogsága, hanem hazánk érdekében is nagyon sajnálnunk kell terve meghiúsulását. Sajnálatusunkat csak az

enyhíti (sőt teljesen feleslegessé teszi), hogy Bethlen élete rövidre volt szabva s így nagyra törő szép terveit, melyek teljesítésére meg volt a tehetsége, akkor sem hajthatta volna végre, ha Ferdinánd veje lehetett volna. Aztán mivel nemcsak Károlyi Zsuzsannával, hanem Brandenburgi Katalinnal kötött házassága is terméketlen volt (nem úgy mint Zápolyának Izabellával való házassága), s így a terméketlenség okát magában Bethlenben kell keresnünk, semmi okunk nincs azt remélni, hogy a mintagyermek Cecília Renáta utódokkal ajándékozhatta volna meg.

Az is bizonyos, hogy Bethlen – mint a császár veje és Magyarország kormányzója –, jó kormányzó lett volna. Ha Isten hosszabbra szabta volna életét, könnyen meglehet, hogy már az ő idejében ki tudtuk volna úzni a törököt Magyarországból, sőt talán még Európából is. A Habsburg-erőforrások egy Bethlen tehetségével megtoldva, majdnem bizonyos sikert jelentettek volna, s a kezdeti sikerek Európát is akkor még nagyobb fokban segítségre lelkesítették volna, mint ez Lipót idejében történt.

Mivel Bethlen érdekes ember volt, könnyen meglehet, hogy a katolikus környezetben és bálványozott feleségének és az ő tiszteletreméltó erkölcsének hatása alatt, főként pedig, mert most már érdekei is így kívánták, mert ez jelentette számára a hatalmat és az egész Európát betöltő dicsőséget, lassacskán lélekben is és őszintén katolikussá vált volna, s az ő személye és működése nemcsak egy töröktől megszabadított, hanem a protestantizmustól is megtisztított, újra katolikus Európát eredményezett volna.

Mivel a léleknek, az életkedvnek a testre való hatását az orvostudomány ma már mindig jobban hangsúlyozza, még az is lehet, hogy a Habsburg-családba beházasodott és a töröknek Európából való kiűzését célzó diadalmas harc vezérévé vált Bethlen még sokkal tovább is élt volna, mint a tényleges, vágyaiban, terveiben, reményeiben csalódott és Brandenburgi Katalin szerelmi botrányaival megvert Bethlen.

Bethlennek a Habsburg-házhoz való csatlakozásával egy táborban egyesült volna II. Ferdinándnak még a Habsburg házban is egyedülálló, szigorú erkölcsi felfogása, nagy passzív erényei, kitartása, állhatatossága, bőkezűsége, áldozatos szelleme, s az igazságból egy tapodtat sem engedő „meg nem alkuvása” és az ilyen lélekkel, de a Habsburg-ház évszázados császári uralmával egyébként is együtt járó példátlanul nagy tekintélye Bethlen politikai, diplomáciai és hadvezéri tehetségével (mely utóbbihoz

még Tildy és Wallenstein hadvezéri lángelméje is járult), soha ki nem fáradó agyával, állandóan tevékeny szellemi munkájával, önbizalmával, optimizmusával és vasidegzetével.

Ferdinándot passzivitásából, nyugalomszeretetéből, visszavonuló szerénységéből és túlzott békeszeretetéből kimozdította volna Bethlen örökké tevékeny, aktív lelkialkata, viszont az ő tág lelkiismeretűségét és erkölcsi gátlástalanságát ellensúlyozta volna Ferdinánd magas eszmei színvonala, szigorú erkölcsisége, s mindent a katolikus hit szolgálatába és az örökkévalóság távlatába állító erkölcsi fennkölsége. Bethlen volt olyan okos, hogy ennek a befolyásnak nemcsak kényszerből, hanem meggyőződésből is szívesen engedett volna annál inkább, mert II. Ferdinánd e téren megalkuvást egyébként sem ismert.

Bátran elfogadhatjuk őszintének Bethlennek azt a kijelentését, hogy ő mindig sokkal szívesebben barátkozott volna keresztény fejedelmekkel, mintsem a pogánnyal. Nyugodtan feltehetjük, hogy ezen elsősorban azt értette, hogy ő is megunt már a machiavellistaságot, az állandó álnokságot és színlelést. Hiszen annak a már egész Európára, s benne még a protestáns hitfeleire is kiterjedő rosszhírűségnek és lenézésnek terhét, melyet ilyen irányú viselkedésével szerzett, feltétlenül éreznie kellett és látnia, hogy ha eddigi magatartását folytatja, további szereplése már egyenesen lehetetlenné válik. Könnyű megértenünk, hogy a hatalom, a befolyás és az anyagi érvényesülés mellett, melyet – hála gátlástalan eszközeinek – már megszerzett, most már egy kis erkölcsi tekintélyre, egy kis köztiszteletre és megbecsülésre is vágyott, s világos, hogy ezt nemcsak Habsburg-rokonságával, hanem erkölcsi megváltozásával is akarta megszerezni.

Természetes, hogy a Habsburg- és Bethlen-féle lelkialkatnak egyaránt megvannak a maga előnyei és hátrányai. Az I. és II. Ferdinánd, I. Lipót, III. Károly és V. Ferdinánd jellegű uralkodók mellett, akik még annyi szórakozást és még olyan földi élvezeteket sem engedtek meg maguknak, amilyeneket alattvalóik között még az egyszerű polgári családok is élveztek, meg volt az uralkodó tekintélye, s vele a törvény és a hatóságok tekintélye is. Az emberek nem érezték magukat kizsákmányoltaknak és zsarnokság alatt élőknek, mert tudták, hogy uruk éppen olyan egyszerűségben él, mint ők, sőt erkölcsösebb, mint ők. Szolgálni is hasznos és kellemes volt őket, s a környezetüknek különösen jó dolguk volt mellettük. A dolguk nem sok volt, az életük kényelmes, a bánásmód úri, a

jutalmazás nagylelkű, az irántuk való bizalom nagy, s ha ezzel visszaéltek, még akkor sem volt mindjárt baj, mert a jólelkű uruk, aki – mint keresztény – mindig a maga hibáira vigyázott és azokat vette észre, nem pedig a másokét, az ő hűtlenségüket csak akkor vette észre, ha már kénytelen volt észrevenni, de akkor is nehezen és enyhén büntetett. Csak a rossz ember gyanakvó ugyanis. A jó másokat is olyan jóknak gondol, mint amilyen ő maga.

De a széles néptömegeknek is jó dolguk volt alattuk, mert az ilyen uralkodók a hiúságtól és nagyravágyástól mentek lévén, nincsenek nagyra törő terveik, nem akarnak országokat hódítani, sőt még ha az ő jogaikat sértik meg, akkor sem kapnak mindjárt fegyverhez. Így alattvalóikat megkímélik a háború borzalmaitól, nem kell őket nagy adókkal megterhelniük, s belőlük mérhetetlen összegeket kivásalniuk hadseregekre és azok felszerelésére. (Sajnos, nekik sem mindig sikerül alattvalóikat mindettől megkímélniük, mert éppen e békés hajlamaik, az országukban uralkodó patriarchális állapotok és állandó készületlenségük csábította gonosz szomszédaikat arra, hogy háborúra kényszerítsék őket, amint ezt a Habsburgok történetében úgyszólván állandóan tapasztaljuk.)

De ezenkívül jóságuknak még az a hátránya is megvan, hogy – mivel az emberi természet számára az a legnehezebb, hogy az arany középúton megmaradjon – az ilyen uralkodók többnyire sokkal maradibbak és passzívabbak, mint kellene, s így nem tartanak mindig eléggé lépést a korrallal. (Igaz, hogy ezzel a meggondolatlan, a túlzott haladás hátrányaitól is megkímélik alattvalóikat, mert az a közmondás is mindig igaz marad: Lassan járj, tovább érsz.) Továbbá, hogy környezetük sokszor visszaél jóságukkal és a kellő ellenőrzés hiányában sokszor naplopóvá, lelkiismeretlenné, panamistává, sőt a nép szipolyozójává válik. (Ez nem annyira az igazi jó, hanem inkább a gyagya, tehetetlen uralkodók alatt fordul elő. A Habsburgok azonban nem gyagyák, hanem jók voltak. Az igazi jó uralkodó körében kivételképpen vannak panamisták, nem pedig rendszeresen. Abban a szellemi és erkölcsi légkörben, amely egy igazi keresztény uralkodót körülvesz, panamisták és csirkefogók nem tenyésznek.)

Az már inkább előfordul az igazi keresztény uralkodóval, tehát a Habsburgokkal is, hogy környezetük középszerű, kényelmes emberekből tevődik össze, s országukban ezért sokszor nincs meg a kellő rend,

nagyvonalúság, s ezért a szemképráztató eredmények hiányoznak. De hát nagy eredményeket egyébként sem nagyon lehet elérni ott, ahol cselekvés előtt előbb minden eszközt erkölcsi mérlegre tesznek, s csak azokat használják fel, melyek megütik a mértéket. Ezek a hátrányok azonban elenyésznek a jó uralkodók nagy előnyei mellett, s aki tudja, hogy az, amit ember tesz, sohasem lehet abszolút jó, s a földön hiába keresnek olyan jót, amelyben gyarlóság, sőt rossz is ne keveredne (mint ahogyan rossz sincs, melyben jót is ne lehetne találni), az ezen nem fog csodálkozni, annál kevésbé botránkozni.

Ezzel szemben a Bethlen, I. Rákóczi György, Katalin cárnő, Angliai Erzsébet, Nagy Frigyes, Hitler és Sztálin-féle uralkodók és államférfiak országában agyon vannak dolgoztatva és emellett éhbéren vannak tartva a hivatalviselők és tisztviselők; aki vétkezik vagy ügyetlen közülük, azonnal repül. Ezért rend van és a kincstár mindig tele. Az alkotás és a tevékenység állandó. Aki a kormány mellett ül, nagyra törő és vágyó, tehetséges és merész, hírnevet akar, a történelemnek dolgozik; ebből nagy tettek is születhetnek sokszor (de nagy katasztrófák is), és a nagy tettekből és eredményekből sokszor a népnek, a széles tömegeknek is hasznuk van. (Legtöbbször csak a késő utódoknak, mert az egykorú nép ilyenkor igen sokat szenved, hiszen a nagy tettekhez szükséges nagy áldozatokat neki kell meghoznia.)

A Bethlen és társai jellegű emberek azonban – hiszen maga a nagyravágyás is bűn, s az a merészség, mely e nagy emberek ismertetőjele, már magában foglalja a nemcsak erkölcsös eszközök használatát – legtöbbször lelkiismeretlenek, céljaik elérésében gátlástalanok, mert meg nem engedett eszközöket is felhasználnak; sokszor szeszélyesek, kiszámíthatatlanok, s így igazságtalanok; telt kincstáraikat nem alattvalóik javára használják, hanem merész s mindig új meg új terveik és dicsőségvágyuk (no meg igen sokszor szeretőik) kielégítésére, ez pedig végeláthatatlan háborúkkal alattvalóik vagyona és élete pusztításával, sőt – mikor a szerencse nem kíséri – egyenesen végpusztulásával jár.

Eszményi állapotok keletkezhetnének az államok kormányzásában, ha a két ember- és uralkodótípust egyesíteni tudnánk előnyeik és hátrányaik kölcsönös kiegyenlítésével. Ez valósulhatott volna meg Ferdinándnak és Bethlennek, mint vejének, tartós és bizalmas barátságával és együttműködésével, Ferdinánd elevenebb és vállalkozóbb, Bethlen

nyugodtabb, mérsékeltebb és lelkiismeretesebb lett volna általa. Ilyen ideális ember- és uralkodótípust egyesíteni tudnánk előnyeik és hátrányaik kölcsönös kiegyenlítésével. Ez valósulhatott volna meg Ferdinándnak és Bethlennek, mint vejének, tartós és bizalmas barátságával és együttműködésével. Ferdinánd elevenebb és vállalkozóbb, Bethlen nyugodtabb, mérsékeltebb és lelkiismeretesebb lett volna általa. Ilyen ideális ember- és uralkodótípust találhatunk Mária Teréziában, aki Habsburg-atyjának és tisztán protestáns ősoktól származó braunschweigi anyjának kölcsönös jótulajdonságait szerencsésen egyesítette magában a két embertípus hibái és fogyatkozásai nélkül. Mint Habsburg atyja, ő is maga volt a megtestesült fennkölttség, erény, erkölcs és becsület, aki előtt (velük ellentétben, ahol sikerült elrágalmazni), még protestáns ellenfelei is tisztelettel hajolnak meg, s akinek neve elé a Habsburgokról csak cinikus rosszakarattal és lekicsinyléssel írni tudó Carlyle is a „divine” jelzőt teszi, s akitől korának legnagyobb magyar ismerője, még a zsidó Marczali is valóságga el van bűvölve.

A pletykának (de sajnos, nem nálunk!) még az árnyékától is ment női becsülete, lelkiismeretessége, lelki nemessége és fennkölttsége, alattvalóinak a háborúval együtt járó szenvedésektől való lehető megkímélése még érdekei árán is, politikai tetteiben is szigorúan erkölcsi alapon állása, bőkezűsége és nemeslelkűsége mellett megvolt benne a takarékosság, a haladás, a pénzzel és az emberekkel bánni tudás, az állandó szellemi frissesség és folytonos lelki tevékenység és a soha ki nem fáradó agy értékes adománya is.

Ilyesfajta dolgot eredményezhetett volna a Ferdinánd-Bethlen-féle sógorsági és együttműködési kombináció is, nem ugyan egy személyben, azaz Bethlennek Cecília Renátától származó utódjában, aki sohasem született meg, s ha megszületett volna, akkor sem lehetett volna mindkettőjük országainak uralkodója, mert hiszen megvolt még a Habsburg-fiág is s az örökösödés azt illette volna, hanem életük folyamára kettőjük bizalmas és tartós együttműködésével.

Mivel azonban a főhercegi házasság megghiúsulása, de Bethlen korai halála miatt is tulajdonképpen az egész tervezés tárgyaltalan, nincs okunk sajnálkozni rajta, hogy a tervből sohasem lett valóság. De éppen nem lehetetlen az sem, hogy Bethlen jellemében a machiavellizmus, önzés, gátlástalanság és csalárdság – nemesebb tulajdonságai rovására – annyira

túlnyomó volt, hogy a Habsburg-családba beházasodva és oda bizalommal és minden hátsógondolat nélkül befogadva és hatalomhoz, szereplési körhöz juttatva is megmaradt volna régi énje, s ez köztük szükségképpen szakításra, s ennek következtében háborúra vezetett volna.

Ha azonban a jobbik eset következett volna be, Bethlen a Ferdinándtól kapott lehetőségek folytán igen könnyen válhatott volna a törököt egész Európából kiverő világhírű hőssé. Ez annál inkább lehetséges, mert Ferdinándnak és általában a Habsburgoknak mindig csak egy bajuk volt: a pénzihiány. Már pedig, ha birodalmuk pénzügyeinek kezelését Bethlenre bízták volna, hamarosan Európa pénzeszsákjaivá és a világ bankárjaivá lehettek volna. Pedig birodalma gazdasági és pénzügyi vezetését Ferdinánd feltétlenül átadta volna vejenek, ha látta volna, hogy megbízhat benne, mert őszintén katolikus. II. Ferdinándban ugyanis önzés vagy hatalmi féltékenység egyáltalán nem volt, annál kevésbé irigység. Bethlenből tehát lehetett volna a protestantizmust végleg tönkretévő katolikus, de lehetett volna belőle egy, a jótevőjét, Ferdinándot s vele a katolicizmust is hátba támadó és teljesen tönkretévő második szász Móric is. Esetleg letaszíthatta volna a benne bízó és így neki kiszolgáltatott apósát még trónjáról is és új császári Bethlen-dinasztiát alapíthatott volna.

Bethlen számára azonban házassági ajánlata után már csak pár éve volt hátra e földi életből, s mivel mi már tudjuk, hogy sorsa így volt megírva, a tervezett házasságához fűzött álmódosítás is tulajdonképpen tárgytalan. Még utódjához sem fűzhetünk álmódosításokat, mert Bethlen, mint a hozzá hasonló, csak a földieknek élő s az itt való érvényesülésért mindenre képes történelmi embereket majdnem mind, a vérszerinti utódtól megfosztotta a Gondviselés. Bizonyára nem véletlenül.

Romboló, forradalmi elemek Bethlen felkelésében

Említettük, hogy a hitújítás a XVI. század egész Európára kiterjedő forradalma volt. A Bocskai-, Bethlen-, Rákóczi György- és Thököly-féle felkelés a XVII. század magyar forradalmi voltak. Rákóczi Ferencé a XVIII. századé, negyvennyolc pedig a XIX. század nemzeti jellegű magyar forradalma volt. Lényegében mindegyik azonos akár a szociáldemokráciával (mikor még egyedül képviselte a marxizmust), akár a szovjet kommunizmussal, akár Hitler nemzeti szocializmusával, akár Mussolini fasizmusával. Az, hogy a szovjet kommunizmus oly elkeseredett

ellensége volt a nemzeti szocializmusnak és megfordítva, egyáltalán nem cáfolja tételünket. Vetélytársak voltak ugyanis egymással, az pedig csak érthető, hogy senki sem tud oly féktelenül gyűlölni, mint egyik sátán tudja a másik sátánt? Mindkettő forradalmi, tehát meg nem engedett eszközökkel törekedett a hatalomra, s ha egymást gyűlölték, emiatt még egész nyugodtan lehetett mindkettő egyformán rossz, tehát egyformán forradalom.

Különböző korok különböző forradalmi között csak a kor eltérő eszméinek megfelelően vannak árnyalati eltérések, a lényeg azonban mindegyikben ugyanaz. A XVI. vagy XVII. század embere és eszméi és a XX. századé között ég és föld a különbség. Csak természetes tehát, hogy a XVI. vagy XVII. század forradalma is egész más, mint a XX. századé. A lényeg azonban így is lehet ugyanaz, sőt szükségképpen az is. A forradalom akkor is csak forradalom, ha szereplői egész más korok gyermekei is. Minden forradalomnak lényege, hogy a gyűlölet és erőszak alapján áll, hogy a meglévő törvényekkel nem törődik, hogy nem lassan, nem fokozatos fejlődéssel épít, hanem felforgat és rombol, lázít, izgat és terrort gyakorol, hogy bűnös, meg nem engedett eszközöket használ célja elérésére, hogy átmenet nélkül, fergeteként távolítja el az útból a régit és hozza be az újat, hogy olyan lázas közhangulatot teremt, mely nem tűr bírálatot, nem enged megfontolást vagy tárgyilagosságot, hogy a régit, melyet eltávolítani akar, a megtettesült gonoszsággal azonosítja, s a nép esküdt ellenségének, gonosztevőnek kiált ki mindenkit, aki pártolja, védi az eltávolítandó régit vagy akár csak lassúbb tempót kér is, hogy késedelmet, engedményt, kompromisszumot nem tűr.

Minden forradalomnak lényege az egyházellenesség is, mert hiszen az Egyház ellensége minden gyűlöletnek, minden szenvedélynek s mindenkinek, aki céljait bűnös eszközökkel éri el. A forradalmaknak ez az Egyház elleni ellenszenv természetüknek megfelelően izzó gyűlöletben, rágalmazásban, neveltségessé tevésben, terrorban és a „reakcióval”, tehát a gonoszsággal való azonosításban nyilvánul.

Minden forradalomnak tetszetős jelszavai vannak, melyekkel lángra gyújtja a közhangulatot. Ezek alapján állva fejt ki terrorját, de szép jelszavait ő maga szegi meg legjobban, mint ezt Bocskai és Bethlen forradalma esetében már láttuk is. Minden forradalom áldozatul dob valamit a tömegeknek, miután jelszavaival és izgatásával sikerült ellene

felkorbácsolnia a féktelen gyűlöletet. Az első forradalom a keresztény társadalomban, a protestantizmus, még csak az Egyházat, illetve a papságot és az egyházi vagyont támadta (tetszetős jelszava itt az evangéliumi szegénység volt), a későbbi forradalmak a nemességet (egyenlőség, testvériség), majd a földbirtokosokat (a föld legyen azé, aki megműveli), aztán a bankárokat és gyárosokat, de ma már a szovjet kommunizmusban eljutottunk a kisiparosok, kiskereskedők és a „kulákok”, tehát a jobb módú parasztok, kisiparosok és a kiskereskedők meg nem tűréséhez és kizsákmányolóknak bélyegzéséhez is.

Az egyházzal szöges ellentétben minden forradalom lényege az, hogy nem a kötelességeikre figyelmezteti az embereket; nem a feljebbvalók tiszteletére, a más vagyonának meg nem kívánására, nem az alázatosságra és engedelmességre, a szenvedélyek feletti önuralom megszerzésére inti őket, hanem éppen ellenkezőleg: hízeleg szenvedélyeiknek, felszítja bennük a gyűlöletet, ellenszenvet és irigységet és feltüzeli bennük a vágyat a másé vagy a másképpen tilos után.

Ügyesen felhasználja például jelszavaiban a zsidók könnyű és sokszor erkölcstelen módon való vagyonszerzését, s azon a címen, hogy csalással szerezték, megcsillogatja a tömegek előtt a zsidó-vagyon elvevésének szabadságát. A papság ellen felhasználja azt, hogy az evangélium a szegénységet ajánlja. Azon átsiklik, hogy csak ajánlja, de nem parancsolja, és hogy nem csak a papságnak ajánlja, hanem mindenkinek, tehát a forradalmi tömegeknek is. Továbbá, hogy nem csak a szegénységet, hanem a szüzességet is ajánlja, mégpedig szintén mindenkinek. A papság kötelezi is magát rá, de mégis mennyire ellensége neki minden forradalom, sőt egyenesen gúny tárgyává teszi.

Hivatkozik egyes papok kényelemszeretetére, gyarlóságaira, sőt esetleg bűneire is, s ez alapon való izgatásai közben teljesen elfeledi, hogyha mindaz, amivel a papságot vádolja, igaz volna is, annyi akkor is kétségtelen, hogy a papságot hasonlíthatatlanul kevesebb bűn terheli, mint azokat, akik a papság bűneit bírálják és elítélik. Azt is elfelejti, hogy a „papi” vagyon nem a papságé, hanem az Egyházé, s ha a papság rosszul használja fel az Egyház vagyonát, az ellen ezt megakadályozó reformokkal és rendszabályokkal kell védekezni, nem pedig magának a vagyonnak az Egyháztól való elrablásával. Ezt a vagyont ugyanis a mi hívő őseink nem a

nyomor enyhítésére, hanem az evangélium hirdetésének és az emberek erkölcsi javításának előmozdítására adták.

Minden forradalom túlzó és igazságtalan. Ez abból, hogy a szenvedélyek, nem pedig az ész s a józan megfontoltság alapján áll, természetszerűen következik. A régi társadalom vezetőinek tényleges bűneit is mindig túlozza, kiélezi és sokszor felháborító bűnöknek bélyegzi meg még az olyan gyarlóságokat is, melyek emberben természetesek, s így soha ki nem küszöbölhetők, legfeljebb csak egyes kiváló egyéneknél. Mindez a túlzás természetes is a forradalomban, mert hiszen másképpen nem tudná felkelteni a tömegek adáz, elsöprő gyűlöletét az uralkodó osztályok ellen. Minden forradalom túl hamar bebizonyítja azonban, hogy a tőle felállított új rend mindig hasonlíthatatlanul gyarlóbb, sőt bűnösebb, mint a tőle elsöpört régi, szereplői és vezetői pedig egyéni életükben és erkölcsükben messze mögötte állnak azoknak a régi uraknak, akiket annyira sikerült lejáratniuk és meggyűlöltetniük.

Ezért a forradalmak – noha mindig a szabadság a fő jelszavuk –, sohasem engedhetik meg maguknak azt a fényűzést, hogy akár csak akkora szabadságot is engedélyezhessenek, amilyen abban a tőlük „zsarnok”-nak és „elnyomó”-nak bélyegzett rendszerben volt, melyet elsöpörtek. Forradalom idején mindenkinek forradalmár módra kell gondolkodnia, vagy legalább (mert ezt ellenőrizni nem lehet) beszélnie s írnia.

A mi korunk forradalma, a szovjet kommunizmus, materialista, istentelen, a XVI. század forradalma, a hitújítás viszont nem csak vallástalan nem volt még, hanem bibliát idézett és bibliaolvasást ajánlott, sőt maga is egyenesen vallás alakjában jelentkezett. Első pillanatra tehát majdnem lehetetlennek látszik, hogy a kettő mégis lényegileg azonos lehessen. Pedig mégis így van a dolog. Ne feledjük ugyanis, hogy tulajdonképpen a kommunizmus is vallás, azaz életelv, világnézet. Nem csak szociális programja van és nem csak gyakorlatilag működik, hanem ideológiája is, melynek alapján azok, akik hisznek benne, életüket berendezik, s melyért mint eszményért és egyedül üdvözítő dologért élnek. Ha tehát még az istentelenség is lehet vallás, mennyivel inkább lehetett az a XVI. század forradalma, mely mivel még csak a forradalmak zsengeje volt, nem lehetett még olyan gyökeres és nem jelenthetett olyan szakítást a régivel, mint a mi forradalmunk, a forradalmak végső formája és betetőzése, a szovjet kommunizmus.

Igaz, hogy a XVI. század forradalmárai Bibliát olvasgattak, de ne feledjük, hogy eközben megkövetelték maguknak a jogot, hogy ezt a bibliát úgy magyarázzák, ahogyan ők tartják helyesnek; hogy mint bibliaolvasók sem túrték el, hogy az Egyház gyámkodjék felettük, hogy ő mondja meg nekik, hogy a bibliájukat hogyan kell érteni, s mi annak a hiteles értelme. Ezzel aztán – ha nem is nyíltan, hanem csak közvetve – mindjárt le is rontották a bibliájuk hitelét, tehát magát a rajta alapuló vallást is. A vallási forradalom is ellensége volt tehát a vallásnak. Ha ugyanis senkinek sincs joga megmondani, hogyan kell érteni Krisztus evangéliumát, ebből logikusan nem az következik-e, hogy az egyik így, a másik úgy érti?

Mivel pedig mindegyikük magyarázata egyformán jogos és törvényes, nem az-e a végeredmény, hogy Krisztus tanainak hiteles s mindenkire kötelező értelme nincs is, vagy ha van, hogy melyik az, azt kétségtelenül, tehát mindenkire kötelező módon megállapítani nem lehet? De ha így áll a dolog, akkor nem jutottunk-e el már az örök kétely világába, s a gyakorlati vallástalanságba, mely már csak abban különbözik a kommunizmus nyílt materializmusától, hogy nem leplezetlenül és egyenesen, hanem közvetve, kerülő utakon jut el ugyanoda, ahova a kommunizmus egyenesen és nyíltan jut el. A protestantizmus azok számára, akik akarják, jelenthet hitet is, de azok számára, akik akarják, jelenthet vallástalanságot is.

Vallástalan ember az, aki nem egy felsőbb hatalomtól megszabott erkölcsi rend előírásai szerint igazodik, hanem azt tartja, hogy felette nem áll senki, s így joga van tetteiben a maga akarata után indulni. A nyílt hitetlen azért teszi azt, ami neki jól esik, mert gögösen mindent tagad, még a világ teremtőjét és az örök bírót is. A protestáns pedig azért, mert úgy sem lehet eldönteni mi az igaz és mi az erkölcsi előírás. Vajon van-e lényegi különbség az olyan ember között, aki kereken kijelenti, hogy ő az Isten kinyilatkoztatását nem hiszi és az olyan között, aki azt mondja, hogy hiszi, de ugyanakkor megköveteli magának azt a jogot, hogy ő mondja meg, hogyan kell érteni? Az ilyen hit semmit sem ér s inkább képmutatás, mint tényleges hit. (Hogy sok protestáns hite mégsem képmutató, annak az az oka, hogy az illető nem protestáns, nem forradalmi lélek; csak azért lett protestáns, mert annak született, lélekben azonban nem az, noha annak gondolja magát.)

Hiszen Hitler is azt mondta, hogy hisz, sőt katonái derékszíjára – annak ellenére, hogy az anyakönyvben katolikusnak volt beírva – ugyanazt

véselte, amit a hívő protestantizmus használt jelszóként: „Gott mit uns” [Isten velünk].

Mikor Franciaország leigázását befejezte, azt mondta utána: „*Legyen érte hála az isteni Gondviselésnek.*”

S talán ez a szabad, tisztán az ő akaratától és irányításától függő, az Egyháztól függetlenített istenhite többet ért, jobba tette, több büntől visszatartotta Hitlert, mint Sztálint a nyílt istentelensége? Nem, csak sokkal veszélyesebbé, mert ő a jó emberek közül is igen sokat meg tudott téveszteni emiatt. (Hitler, miközben „az isteni Gondviselésnek” adott hálát győzelméért és „Gott mit uns”-os derékszíjakkal szerelte fel katonáit, eltörölte a hittant az iskolákban, feloszlatta a szerzetesrendeket, s mesterséges rágalomhadjáratot vezetett a katolikus papság ellen csak azért, mert nagyobb befolyása volt a német népre, mint neki kívánatos volt.)

A forradalom minden kellékét és ismertetőjelét a legélesebben megtalálhatjuk már első kiadásában, a XVI. század úgynevezett reformációjában is. Ennek is volt tetszetősjelszava: a biblia, a tiszta evangélium, a vallásszabadság és a lelkiismereti szabadság, mellyel akkor tele volt a levegő, és amelyet akkor talán még többen hangoztattak, mint a francia forradalomban a szabadságot, egyenlőséget és testvériséget. A mi negyvennyolcunkban a magyar szabadságot, Hitler alatt az „őskeresztény” és az „árja” szót, Rákosi Mátyás idejében pedig az osztályharcot, a békefrontot, a népi demokráciát és a dolgozóknak azt az államát, melyet ezek a dolgozók maguknak építenek.

De a hitújításjelszavait legalább annyira lábbal tapodták maguk a hirdetői, mint a francia forradalomban a testvériséget és a szabadságot, Rákosi Mátyás idejében pedig a békét, az életszínvonal emelkedését, sőt magukat a dolgozókat. Hiszen nemcsak a katolikus „bálványimádást”, misét, szerzeteseket, sőt papokat nem tűrték meg, hanem még Múnzer Tamást és baptistáit, Servet Mihályt és unitáriusait, Pécsi Simont és szombatosait, sőt még a kálvinistákat sem ott, ahol lutheránus kézben volt a hatalom. De természetesen a kálvinista sem tűrte, hiszen a sátán fiának tartotta a lutheránust. De azért mindkettő állandóan hangoztatta a vallásszabadságot.

A mi kálvinista Szilágyi Sándorunk I. Rákóczi György életrajzában egyáltalán nem botránkozik meg azon, hogy hőse a szombatosokat oly kegyetlenül üldözte, sőt ezt a vallásszabadsággal sem tarfia ellenkezőnek.

„Meg volt szabva, hogy a lelkiismeret szabadsága meddig mehet”, írja (314. o.) a legnagyobb természetességgel (s hozzátehetjük, hogy a legelképezhetőbb naivsággal). Az őt egyáltalán nem zavarja, hogy ha valami meg van szabva, azaz ha a szabadságnak korlátai, határai vannak, akkor már szó sem lehet szabadságról, az a szabadságnak már paródiája, az annak bizonyítéka, hogy nincs vallásszabadság. Ahol „meg van szabva” mit szabad hinni és mit nem, ott nincs vallásszabadság. A korlátok közé szabott élet, nem szabad élet.

Még elképezhetőbb, hogy Szilágyi mindehhez még azt is hozzáteszi, hogy „az egész országban népszerű volt” ez a kegyetlen szombatos-üldözés. Hát éppen az, hogy népszerű volt, bizonyítja a legfelháborítóbban, hogy az erdélyi protestáns közszellem olyan messze állt a vallásszabadság szellemétől, mint Makó Jeruzsálemtől. Azonban ugyanez az erdélyi protestáns közszellem, s maga Szilágyi is a legnagyobb rokonszenvvel kíséri, mikor ugyanez a szombatosüldöző Rákóczi György fegyvert ragad a Habsburg magyarországi „vallásszabadságért”, ahol pedig szintén csak az volt megszabva, hogy a vallásszabadság meddig mehet, de a protestánsokat közel sem üldözték úgy, mint Erdélyben a szombatosokat, sőt ahol a protestánsokat egyáltalán nem is üldözték. Ezt és a stájer protestánsok viselkedését látva (hogy az angliai katolikus üldözésekről ne is beszéljünk), mondhatja-e valaki, hogy a protestáns forradalom kevésbé hazugul használta a maga jelszavait, mint a francia forradalom vagy a bolsevizmus a magáét?

Bőséggel megvan aztán a protestantizmusban a forradalmak másik jellegzetes ismertetőjele: a tömegeknek való hízélgés is, mégpedig mind a kevélység, a dac és az engedetlenség, mind a más vagyonának megkívánása tekintetében. Ezek a szenvedélyek ekkor egyelőre még csak az Egyház és a papság ellenében jelentkeztek ugyan, de hogy a hajlam már akkor is megvolt a világi felsőbbség és a földbirtokos-vagyon elleni lázadásra is, mutatja a véres és kegyetlen német parasztlázadás, melynek elsősorban Luthernek a főpapok és az egyházi vagyon elleni lázítása volt az oka. De ezen a nagy parasztlázadason kívül még igen sok kisebb parasztlázadás is tört ki ez időben, például Ausztriában is újra meg újra és igen sok helyen.

Micsoda pápa-, püspök-, pap- és szerzeteselleni lázítás folyt ez időben, s milyen ördögien gyűlöletes módon! Forrása pedig a sátáni gyűlölet bizonyára nem a bibliaolvasásból eredt, hanem a biblia szellemével annyira ellenkező forradalmi szellemből. De a más vagyonának megkívánására való

izgatást is jól láthatjuk a protestáns forradalomban. Egyelőre csak a két legkönnyebben megszerezhető vagyont: az Egyházét és a zsidókéét.

Ismeretes Luthernek nemcsak izzó pap-, hanem zsidógyűlölete is, mely egészen anarchisztikus jellegű izgatásban nyilvánul meg részéről és zsidóüldözéseket is sűrűn eredményezett e korban. Ismeretes az Egyház teljes anyagi kifosztása minden protestánsra lett államban, mely egész kétségtelenül a protestantizmus elterjedésének és sikereinek fő oka volt az illető államokban. Ekkor azonban a földosztás előnyeiben még nem a szegény tömegeket részesítették (azokat egyébként ebben sohasem részesítették), hanem maguk a fejedelmek és a földbirtokosok, tehát azok, akiknek már addig is legtöbb volt belőle, osztottak az így szerzett koncon. Mi forradalom azonban, ha még az sem, ha százezer és millió holdakat lehet szerezni ingyen a más vagyonából – büntetlenül?

A hitújítás forradalom voltának számos más bizonyítékát láttuk már az eddigiekben. Hogy a negyvennyolcadiki szabadságharcunk is lényegében véve ilyen erkölcsileg elítélendő forradalom volt, majd akkor látjuk, ha történelmünk folyamán már odajutunk. Most lássuk a forradalmi jelleget Bethlen felkelésében.

Arra rámutattunk már, hogy mint vallásháborút, nem tekinthetjük Bethlen háborúit erkölcsileg megengedett háborúknak. Láttuk, hogy Bethlen hitfelei a Habsburg Magyarországon nem voltak elnyomva. Még Bethlen is csak azt állította, hogy az ő hitfeleit itt el akarják nyomni. Mindjárt látni fogjuk azonban, hogy Erdély és maga Bethlen is az ottani katolikusok elnyomását nemcsak tervezte, hanem a valóságban is gyakorolta, sőt láttuk, hogy ez így volt még a Habsburg Magyarországon is a protestáns városokban (majdnem valamennyi város protestáns volt ekkor) és a protestáns főurak birtokain (majdnem minden főúr is protestáns volt ekkor még).

A király és a katolicizmus akkori szorongatott helyzetét kihasználó támadóháború volt Bethlen mindhárom háborúja, melyet azért indított, hogy Ferdinánd ne lehessen úr még a maga országaiban sem, hanem mind Magyarországon, mind Németországban, mind Csehországban, mind az osztrák örökös tartományokban, sőt később még Lengyelországban is a protestantizmus jusson uralomra, és ezekben az országokban is olyan elbánásban részesíthessék a katolicizmust, mint Erdélyben, sőt még annál is rosszabban, mert hiszen itt is csak azért őrizték meg a tárgyilagosságnak

legalább a látszatát, mert tekintettel kellett lenni azokra a Habsburgokra, akik ott voltak a szomszédban, s akiknek egész Bethlen koráig Erdély fejedelmei is félig-meddig alattvalói voltak.

De Bethlen háborúinak nemcsak támadó természetében látható az erkölcstelen, a forradalmi szellem, hanem abban a módban is, amellyel előkészítették, kirobbantották és megvívták őket. Szinte eszelős felekezeti elfogultság, tajtékzó, igazi forradalmi gyűlölet, az ellenfélről rosszindulatú rémhírek és ördögi rágalom terjesztése és a tömegek lelkében az Egyházzal olyan torzkép létrehozása, amely ellen fegyvert fogni minden tisztességes ember számára szinte erkölcsi kötelesség, robbantotta ki a protestánsok vallásháborúit, köztük Bethlen fegyveres támadásait. Antikrisztusnak, babiloni kurvának nevezték az ellenséget, s ki magát az Egyházat, ki a pápát értette azon. (Rámutattunk már, hogy ezen az utóbbi gyalázatos és trágár néven szólították a börtönben Rákosi Mátyás pribékjei is az ott százával sínylődő papokat.)

Láttuk, milyen vadak voltak ez időben és milyen izgató, kihívó, sértő és gúnyos prédikációkat tartottak a protestáns lelkészek még Ausztriában Stájerben annak ellenére, hogy az ott lakó főherceg nemcsak katolikus, hanem nagy katolikus volt. Láttuk, hogy őt magát és családját is gúnyolták szószékeiken.

Láttuk, hogy nálunk is hogy torzították el és hogy csináltak a protestáns tömegek izgatására, sőt elkészerítésére alkalmas izgató anyagot Pázmány egy egészen ártatlan, s csupán földesúri jogai gyakorlását kifejező (de soha meg nem tartott) kijelentéséből. Pázmány csak a primási birtokok jobbágyságáról beszélt; ők az egész ország népére értették. Pázmány még a primási birtokokról sem akarta kiirtani a protestánsokat, hanem csak azt mondta, hogy még ha mind ott hagyják birtokait, s így őt anyagilag tönkreteszik, akkor sem hagyja kezükben a templomokat; ők azt híresztelték, hogy ő kiirtani akarja a protestánsokat, mert az is kisebb baj, hogyha az egész ország rókák és baglyok tanyája lesz, mintha protestánsok lakják.

Így aztán természetes, ha a jószívű Bethlen fegyvert fogott, hogy ártatlan hitfelei „lemészárlását” megakadályozza és elejét vegye annak, hogy a mi szép hazánk pusztasággá legyen. Hogy mindebből még semmitem történt meg, hogy Pázmány még meg sem kezdte ezt a rémes protestáns-irtást, azt a felizgatott tömeg nem látta, de azok után, amit

templomaiban a szószékről a jezsuitákról hallott, annál jobban elhitte. A szívében lakozó ördögi gyűlölet pedig lehetetlenné tette számára, hogy a között, ami már megtörtént és ami állítólag fenyegeti, különbséget tudjon tenni. Az ellenségről mindent feltett. Nem is csoda. Ki képes minden rosszra, ha még az Antikrisztus sem? Hogy rágalom is van a világon, az eszébe sem jutott. Valóban, lehet-e az Antikrisztust egyáltalán rágalmazni, tehát olyan rosszat fogni rá, ami nem igaz?

Sepsi Laczkó Máté prédikátor följegyzéseiben majdnem minden protestáns főurat gonosz katolikusok mérgeznek meg; Magócsy Ferencet, Homonnay Bálintot, Homonnay Istvánt egyaránt. De láttuk, hogy Thurzó Imrét is katolikusok mérge küldte a másvilágra, kora protestánsai szerint. Láttuk, hogy Bocskai is katolikus kancellárjának mérgetől betegedett meg, s noha bizonyíték semmisem volt rá, mégis felaprították érte.

Látni fogjuk, hogy Bethlen betegségét is Bécsből Erdélybe juttatott méregnek tulajdonították. Láttuk, hogy a pozsonyi lutheránusok is egész bizonyosra vették, hogy az új jezsuita kollégium alatt, melyet városukban akartak felépíteni, majd földalatti folyosók és titkos alagutak épülnek, az meg már csak természetes, hogy ha ilyesmik épülnek, ki más ellen épülhetnének, mint a gonosz eretnekek, tehát maga Pozsony város tisztos lakói ellen? No meg hát persze azért, hogy ezeken át csempésszék be a kolostorba azokat a nőket, akiket majd ezek a jezsuiták „használnak” (így szokta magát kifejezni – ha papokról és nőkről volt szó – az a protestáns asszony is, akinél Keszthelyen kis gimnazista koromban kosztorkvartélyon voltam), és hogy itt földeljék majd el azokat a csecsemőket, melyek e viszonyokból majd születnek, akiket ezek az elfajult szerzetesek természetesen megfojtanak. Mikor kevéssel Bethlen támadása előtt 1619. július 13-án akkora tűz pusztított Kassán, hogy 175 ház égett le a városban, a mi forradalmi Néróink most a katolikusokat vádolták meg a gyújtogatással. Azt híresztelték ismeretlen rémhírterjesztők, hogy a katolikusok 40 gyújtogatót béreltek fel, hogy az összes felvidéki városokat (mind lutheránusok voltak ugyanis) felélessék.

Az ember esze megáll, hogy ezt az ostoba és gonosz rémhírt nemcsak rémüldöző anyókák és hisztérikus aggszüzek hitték el és terjesztették, hanem maga a kassai városi tanács is olyan komolyan vette, hogy ezek közül a mesebeli felbérelt állítólagos gyújtogatók közül többet el is fogtak és minden áron olyan vallomásokot akartak belőlük kicsikarni, melyek a

vádakat megerősítik. Hamarosan azonban még ők is meggyőződtek róla, hogy a katolikusok azért ennyire még sem gonoszok. (A Kassa város levéltárában lévő „Liber Deliberationum” című jegyzőkönyvből az 1619. július 13., augusztus 5., 7., 12 és 22-i bejegyzések. Fraknoi: Pázmány, I., 504. o.)

Dóczy Andrást, noha színmagyar s igazi becsületes, derék, vallásos ember volt, csak azért mert katolikus, királyhű és mint kassai főkapitány, az erősen protestáns felső-tiszai vidéken a király és a katolicizmus képviselője és védője volt, még magánál a megtestesült sátánál is gonoszabb szörnyetegnek gondolták azok a felvidéki protestánsok, akik személyesen természetesen nem ismerték. Azt hitték róla, hogy úgy nyújtogatja a protestánsoknak a méregpoharat, mint más tisztességes magyar ember a boros kupát. Úgy agyonrágalmazták emlékét, hogy az öreg Rugonfalvi Kiss, a debreceni egyetemen a történelem tanára, még napjainkban is hitt róla mindent, s ilyen értelemben terjesztette a városban, sőt az egész országban a történelemtudományt.

Pedig hát a valóság az, hogy ezzel szemben szegény Dóczy annyira ártatlanul naiv, Bethlennek és társainak becsületességében oly együgyűen hívó ember volt, hogy teljesen félrevezetni hagyta magát tőlük. Mint láttuk, Bethlennek éppen támadása megindítása előtt küld húsz mázsa salétromot (puskaporgyártásra), mikor pedig a felkelők Kassára érnek, minden katonája Bethlenhez áll (mert természetesen protestánsok voltak). Megtörténhetett volna ez egy ravasz méregkeverővel, és ha igen, ennyire tudta nélkül történhetett volna meg vele mindez?

A protestánsok ennél sokkal ügyesebben keverték volna a mérget. Ők éppen azért vigyáztak olyan nagyon és hoztak törvényt arról, hogy idegen csapatok nem lehetnek az országban, hogy arra, mire Bethlen Erdélyből megindul, Dóczy megbízható sereg nélkül maradjon. Úgy is maradt, mert a becsületes II. Ferdinánd meg is tartotta azt a törvényt, melyet kioroszakoltak belőle, s ezért hazánk területén idegen csapatok nem voltak. Így aztán szegény Dóczyt vasra verve tudta Bethlen Fogaras várába szállítani. A mi millenáris nagy történelmünk természetesen azt írja, hogy „*tisztességes állapottal, noha vas volt lábain*”, raboskodott ott. Vannak azonban más forrásaink is (Tört. Tár 1879., 280. o.; Kazy: Hist. Regn. Hung. II., 1. 169. o.), melyek szerint kínozták és a lábára mázsányi köveket kötöttek. Annyi pedig kétségtelen tény, hogy börtönében már néhány

hónap múlva meghalt. Annyira nem vall ez „tiszteséges állapotra”, hogy kortársai korai halálát nem is tudták másképpen elképzelni, mint csak erőszakos módon, mérgezéssel.

Pázmány tisztán a hitéért való önfeláldozását tanúsítani akaró kijelentéséből olyan hétfejű hidrát gyártott a forradalmi gyűlölet és rágalmozási készség, hogy támadása elején, 1619. október elején felkelése okaként még maga Bethlen is azt merete írni, s ráadásul még a katolikus lengyel királynak, hogy *„az utolsó pozsonyi országgyűlésen az esztergomi érsek ünnepélyes nyilatkozatban kihirdeté (!) az igaz hit kiirtását (!), vallonoknak, olaszoknak és spanyoloknak az országba való behozatala által (!). Kijelentette, hogy Magyarország termékeny földjeit inkább vadállatok falkáinak engedik tanyául, mintsem lutheránus és kálvinista eretnekeknek szolgálgjon lakhelyül”.* (Fraknói: Pázmány, I., 383. o.)

De hogy mennyire nem maga Pázmány, hanem egyedül Pázmány ellenségeinek, a magyar protestánsoknak, szinte már az eszelősségig menő gyűlölete volt az oka az effajta híreszteléseknek, azt jól láthatjuk következő adatunkból. 1616-ban, tehát még ez előtt a pozsonyi országgyűlés előtt, mikor tehát még Pázmány elferdített nyilatkozatáról szó sem lehetett, Pázmány a katolikus Homonnay György az erdélyi fejedelemség megszerzésére irányuló, de balul végződött kísérlete okozta protestáns felháborodás elsimítására királyi küldetésben utazott a felső-Tisza vidékére. Noha az ottani protestáns nemesség kiengesztelése céljából elégtételt adni ment, s magával vitte Homonnay kötelezvényét is, hogy hasonló viselkedésmódtól ezután tartózkodni fog, mégis már akkor azt híresztelték ott róla, hogy Homonnayt pártolni jön.

Az ekkor tartott kassai gyűlés egyenesen ilyen értelmű végzést hozott ellene: *„Miatán Pázmány Péter jezsuitát a rendek testi-lelki ellenségüknek tekintik (!), mielőbb hagyja el Magyarország felső részeit, hová a békességnek nem helyreállítására, hanem teljes megzavarása végett jött.”* Azt híresztelték róla, hogy 80.000 aranyat hozott magával Homonnay újabb támadása előkészítésére. Az egyik hír szerint a király, a másik szerint a pápa küldte neki ezt a pénzt. (Az igazság az volt, hogy ekkor már Homonnay mozgolódását az erdélyi fejedelemség megszerzése érdekében Bécsben is elhibázott dolognak tartották, helytelenítették, s Pázmányt éppen azért küldték a felső-Tisza vidékére, hogy a történetekért az ottani protestánsokat kiengesztelje.)

De hát látjuk, hogy az a sátáni gyűlölet, mellyel protestánsaink ez időben Pázmány és minden jezsuita iránt viseltettek, s az a féktelen és lelkiismeretlen rágalomhadjárat, mellyel becsületét körükben már rég tönkretették, eleve lehetetlenné tette a békeköveti szerepre. Még azt is beszélték a felső-Tisza mentén, s mindenki hitte is, hogy Pázmány onnan nem Prágába a királyhoz, hanem Moldovába Radulhoz utazott, hogy a vajdát a Homonnayval való szövetségre rábírja, így együtt támadják meg újra Bethlent.

Még az is megtörtént ebben az időben, hogy Zemplén megye hivatalosan átírt Sáros megyének, hogy Pázmány Forgách Zsigmond nádort (aki tudvalevőleg ekkor már katolikus volt) felszólította, hogy gyilkoltassa le, illetve vesse tömlőbe a magyar nemességet, s meg is fenyegette őket, nemsokára hatalmas sereg élén jön közibük vissza, hogy elbánjon velük. (Fraknói: Pázmány, I., 217. o.) Ilyen hangulatot csináltak gonosz emberek a Felső-Tisza vidékén (melynek nemessége akkor még teljesen protestáns volt) már a Bethlen felkelését megelőző években. Így aztán értjük, hogy utána Pázmánynak a pozsonyi országgyűlésen tett jelentéktelen megjegyzéséből is miért lett minden protestánst elnyelő óriáskigyó.

Olyan izgatott, forradalmi, a kirobbanásig túlfűtött hangulatot csináltak mindezzel közvetlen Bethlen felkelése előtt Magyarországon, amelynél forradalmibbat még a francia forradalom kitörése előtt sem találunk. De hát Bethlennek és a vele rohamra induló protestantizmusnak ilyen hangulatra volt szüksége, hogy Erdélyből való „el-kijövetését” ne Bethlen magánhadjáratának, hanem hazafias és felekezeti érdekek tartsák, s így Magyarországon is lelkesedéssel csatlakozzanak hozzá. (Mint láttuk, a négy leggazdagabb felvidéki főúrral már előre szerződést is kötött, tehát ezek támogatását külön is biztosította magának. A rémhírek terjesztése és a belőle keletkezett izgatott, s elkeseredett hangulat már csak a köznemesség és, a „profanum vulgus” [köznép] megnyerésére volt szükséges vagy legalábbis hasznos. Bethlen tehát mindent mesterileg előkészített és megszervezett, s igazán bámulnunk kell rajta, hogy még így is csak felkelése legelején kapta meg a magyarországi protestáns nemesség támogatását.)

Hát még a *Querelae Hungariae* [Magyarok sérelmei], melyet Alvinczy, kassai prédikátor írt (de persze, mint a rágalmozók szoktak, névtelenül) Bethlen támadásának megindulásakor az ország közvéleményének

megdolgozására, hogyan izgat és rágalmoz! A gyűlöletnek, rágalmozásnak és rosszakaratú ferdítésnek ezen egyenesen bolsevista jellegű tömkelegétől elrémül az olvasó és megállapítja, hogy olyan országnak, melyben ekkora felekezeti gyűlölet tombol, szükségképpen vallásháborúban kellett elpusztulnia. Ilyen felekezeti gyűlöletszítást nem is lehet a hazaszeretettel összeegyeztetni.

De azért mégsem találtam még magyar történelmet, mely ezért Alvinczyt bűnének megfelelően elítélte volna. E gonosz querelákból [sérelemekből] látjuk azon állításunk beigazolását, hogy nem a vallásszabadságért, nem egy elnyomott, szenvedő felekezetnek az élet lehetőségéért való küzdelme miatt tört ki Bethlen magyar (?) szabadságharca, hanem a protestantizmus egyedulalmáért, a katolicizmus kiirtásáért, a sátáni gyűlölet ádáz fúriái felidézésével.

Alvinczy Kassán volt prédikátor, s abban a kassai dómban lázított („hirdette Isten igéjét”), melyet Rudolf vissza akart adni a régi hitnek, de Bocskai fegyvere ebben megakadályozta. (Miért jött tehát Bethlen is újra, mikor neki már semmit sem kellett megakadályoznia, mert hiszen akkor már a kassai dómot is régen visszaadták?)

Emlékszünk, hogy annak idején Rudolf a dóm után minden kassai templomot elvett a protestánsoktól, s ez azért történt, mert a dóm elvétele után a többi kassai templomban olyan izgatást és lázítást csináltak a prédikátorok, hogyha csak anarchiát nem akartak, meg kellett őket érte büntetni. Alvinczy „Querelae”-je hangjából jól láthatjuk, mennyire nemcsak ürügy, hanem igazság volt ez a megokolás. A Querelae megjelenésekor nem volt semmi sérelme sem a kassai, sem a többi protestánsnak, a dóm is a kezükben volt, sőt éppen a Querelae szerzője volt a dómban a prédikátor; nem a protestánsok, hanem a katolikusok voltak páriák, mert nekik nem volt és nem lehetett Kassán akkor még egy kis kápolnájuk sem. Ha tehát Alvinczy mégis ilyen hangon mennydörög a pápisták ellen, gondolhatjuk, hogyan prédikálhattak lelkészársai rögtön a dóm elvétele után!

Igazán tanulságos s ugyancsak kinyithatja a szemét azoknak, akik azt gondolják, hogy Bethlen felkelésekor védeni kellett a protestantizmust a Habsburgok és a jezsuiták ellen. Alvinczy Péter, a kassai protestáns főprédikátor ugyanis éppen akkor tartotta szükségesnek, hogy förmedvényt írjon a katolikus önkény és erőszak ellen, mikor az ő

városában, Kassán (meg hát természetesen másutt is) egy temploma sem volt és nem is lehetett az „önkényeskedő” és „erőszakos” katolikusoknak, s még Dóczy főkapitány is csak a maga házában és zárt ajtók mögött hallgathatott misét.

Tehát még ekkor is a protestánsoknak és éppen a kassai protestánsoknak voltak „Querelái”, mégpedig milyen forradalmi és elkeseredett hangú querelái! Nyilvánvaló tehát, hogy nem a panaszkodó kért benne orvoslást olyan sebekre, melyek nem voltak, hanem a gyűlölet szítása volt az egyedüli ok egy olyan ellenfél ellen, aki éppen akkor a földön fekvő, erőtlen ellenfél volt ugyan, de a jövőben esetleg még veszedelmes is lehetett. Ennek előre való megakadályozása volt a cél, felhasználva a jó alkalmat, az ellenfél akkori tehetetlenségét.

Mint minden forradalom, a „nagy” francia épp úgy, mint negyvennyolc, a marxizmus, hitlerizmus, kommunizmus egyaránt; Alvinczy Querelaeje is a papság ellen izgat, ezt dobja oda a féktelen tömeg gyűlöletének martalékául.

A sátán – kezdi – pokoli gyűlöletét Magyarországgal éreztetni akarván, a béke felzavarására a papságot használta eszközül. (Tehát nem Bethlen, aki hadsereggel jött, hanem a papság zavarta meg az ország békéjét.) Mindazon zavarokat és szerencsétlenségeket, melyek Magyarországot kezdettől fogva érték, a gonosz klérus idézte elő.

A klérus indítá a török ellen küldött idegen hadakat, a hon polgárai ellen hallatlan nyomort hozván az országra. (Eszerint tehát csak a papság igyekezett felszabadítani az országot a török alól, más senki? Igen nagy dicséret a papságra. Annál nagyobb gonoszság azonban, hogy a minden háborúval szükségképpen együtt járó nyomort egyedül a papság nyakába varrja. Hogy az idegen zsoldosok a papság ösztökélésére erőszakoskodtak a protestáns magyarokkal, egyenesen ördögien hazug vád, s már csak azért sem lehet igaz, mert ebben a korban még ezek az idegen zsoldosok is többnyire protestánsok voltak, hiszen nemcsak Németország nagyobb része, hanem ekkor még Csehország és Ausztria lakossága is tekintélyes részében protestáns volt. Már eddig is említettünk néhány olyan adatot, hogy egyenesen az itt parancsnokló idegen protestáns zsoldosvezérek követtek el nálunk erőszakosságokat kolostorok, katolikus egyházi intézmények ellen.)

Gyökeresen kiirtani törekedett (a klérus) a protestáns vallást. A templomokat lefoglalta, a prédikátorokat száműzette. (Csak Kassán történt ez meg, de ott is csak egészen rövid időre és akkor is csak azért, mert a katolikusoknak egy temploma sem volt ugyanott, noha katolikus – láttuk – ugyancsak bőven volt. Ami pedig a prédikátorok száműzését illeti, nemcsak Bethlen, hanem még Bocskai idejében sem tudunk egy esetről sem. Ellenben Erdélyből valóban száműzték a jezsuitákat és Magyarországról is megpróbálta őket száműzni Bocskai is, Bethlen is, s igazán nem rajtuk múltott, hogy nem sikerült.)

A csecsemők keresztségét, a halottak illő eltakarítását gátolta. (Ez is éppen a katolikusokkal szemben történt a Székelyföld egy részét kivéve egész Erdélyben és szinte minden felvidéki vagy dunántúli városban, többek közt éppen Alvinczy városában, Kassán is. Ha pedig valaki erre azt kérdi, hogy lehetséges akkor Alvinczy panasza, a kérdezőt arra figyelmeztetjük, hogy a mi kommunistáink is amiatt panaszkodtak, hogy a nyugati államok nem tartják tiszteletben a munkások sztrájkjogát, mikor nálunk a sztrájknak még a gondolata is „hazaárulás-számbe” ment, s a szocialista állam legalább úgy üldözte a sztrájkot, mint az apagyilkosságot.)

A protestánsok emiatt rá voltak kényszerítve arra, hogy fegyvert ragadjanak. A polgárháború iszonyai árasztották el az országot (nos és ki volt az, aki ezt a polgárháborút megindította?!), míg végre kivívták a bécsi békét, mely a szabadságot és egyezséget visszaállítja. (Szóval az „szabadság” volt, hogy úgyszólván egy városban sem lehetett katolikus nyilvános istentisztelet?) A klérust akkor kiirhatták volna a protestánsok, mint a hazában dúló pestist (!), de nem tették, mert remélték, hogy megjavul. (Látjuk, mennyire sajnálják, hogy nem tették, pedig hát ahol alkalmuk volt hozzá, ott ki is irtották, pl. Kisvárdán.)

A remény nem vált valóra. (Nem az következik-e ebből, hogy most tehát irtsuk ki őket, mint a pestist?) Újra el kezdte hinteni a viszály magvait, az erdélyi fejedelem ellen támadást hozott létre. (Itt Homonnay Györgyre céloz, mintha nem lett volna majdnem minden erdélyi fejedelemnek a klérus gonoszsága nélkül is sokszor nem is egy olyan ellenfele, aki fegyveres támadást indított ellene; Báthory Istvánnak Bekes Gáspár és Márkházy; Báthory Zsigmondnak Báthory Boldizsár; Báthory Endrének Mihály vajda és Bocskai; Rákóczi Zsigmondnak Báthory Gábor; Báthory Gábornak Székely Mózes; I. Rákóczi Györgynek ifjú Székely

Mózes, Zólyomi és Bethlen István; II. Rákóczi Györgynek Barcsai, Kemény és Apafi; Apafinak Bélyd stb.)

A királyt a bécsi béke megsértésére buzdítá azt hirdetvén, hogy az eretnekeknek adott szót nem kell megtartani.

Ezt is hangoztatják protestáns körökben még ma is, s ez állítás alapján állandóan forrponton lehet is tartani a protestánsokban nemcsak a katolikus-gyűlöletet, hanem támadó, meg előző háborút is lehet ellenük kirobbantani bármikor. Akkor is, mikor ezt ünnepélyesen aláírt békeszerződés tiltja, mert hiszen ha ez a katolikusokra úgysem kötelező, miért volna kötelező a protestánsokra?

Csak természetes, hogy a vád egyedül csak a katolikusgyűlölet és az Egyház elleni forradalmi lelkület és a bűnös eszközök megengedettsége forradalmi elvének gyümölcse.

Az is rágalom és hazugság, hogy Zsigmond császár azért hagyta menedéklevele ellenére is elégetni Huszt Jánost, mert a zsinat kimondta, hogy az eretnekeknek adott szó nem kötelez. A constanzi zsinat csak zugzsinat volt, melynek határozataival sohasem azonosította magát a római egyház, de azért ilyen hitványságokat még ez a zugzsinat sem mondott ki soha.

Egyszerre tehát kétszeresen is rágalmazták az Egyházat. Először azzal, mintha a constanzi zsinat törvényes zsinat lett volna, melynek határozataiért az Egyház felelős, másodsor, mintha ez akárcsak ez a törvénytelen zsinat is kimondta volna. Sem az egyik, sem a másik nem igaz.

A törökkel a bécsi békével egy időben kötött zsitvatoroki béke XVI. pontja megengedi, hogy azok az Esztergom környéki falvak, melyek Esztergom elfoglalása miatt a töröknek adót fizettek, ezután is hódoltsági falvak maradjanak. Jellemző azonban a mi „hazafiainktól” (természetesen Bécs elvetemültségével ellentétben) annyira jólelkűnek és becsületesnek mondott török hitszegő jellemtelenségére, hogy a békeszerződés török példányában, mely a törökökre nézve egyedül volt irányadó, arra számítva, hogy a keresztény császáriak nem ellenőrzik majd a szöveget vagy ha ellenőrzik is, nem értik jól a nyelvet, egy szót meghamisítva olyan értelmet adtak ennek az engedménynek, hogy azok a falvak, melyek Esztergom visszafoglalása előtt adót fizettek a töröknek, ezután is kötelesek fizetni. Ezen az alapon a törökök 158 falut követeltek maguknak, s csak nagy nehezen lehetett 60-ra lealkudni a számukat.

E magyar falvak átengedésében II. Mátyás annyira nem volt bűnös, hogy a törökök hitvány mesterkedései és erőszakoskodása miatt újra meg akarta indítani ellenük a háborút, s e célból Linzbe külön értekezletre is összehívta az illetékeseket. (Lám, mivé torzította el az igazságot a gyűlölet rágalmazása!) Hogy mégsem lett újra háború, csak annak „köszönhetjük”, hogy ezen a linzi értekezleten éppen a magyarok voltak ellene a háború újramezítésének. Most pedig azzal rágalmazzuk az „osztrákokat”, hogy ő adott át magyar falvakat a töröknek.

Egyébként éppen ezek a török torkában lévő Esztergom környéki falvak akarták, hogy így legyen, mert inkább akartak adót fizetni, mintsem hogy a várból kitörő törökök állandó rablásainak és sarcolásainak prédái legyenek. Az tehát igaz, hogy Bocskai csakugyan török kézre juttatta Esztergomot (aminek természetes velejárója volt a környéken fekvő falvak tömkelegének török adófizetővé válása), Bethlen pedig Vácot és Lippát (ez utóbbit – mint láttuk –, ő maga foglalta el a hazafias kötelességét teljesítő magyar parancsnoktól és adta oda a töröknek), sőt ugyanez a szabadsághős Bethlen, még a velencei köztársaságnak is odaigérte az ország területéből Zenget. (Szekfü: Bethlen Gábor, 140. o.) De nem a klérus vagy II. Ferdinánd adott át Magyarországot területéből csak valamit is.

A Querelae tehát olyan sátáni rosszakarattal, ferdítéssel és cinizmussal, melynél különbet még a sztálini propaganda sem tud felmutatni, még ezeknek az Esztergom környéki falvaknak önként vállalt török adózását is a klérus nyakába varrja. Szerinte még ezt is „a klérus csinálta” a magyar nép ellen, mégpedig előre kiszámított rosszakarattal, „hogy meggyengítettven az ország ereje szabadabban üldözhesse a protestánsokat”.

Szerinte a zsitvatoroki békében a papság más módon is kimutatta részrehajlását: a katolikusok részére nagyobb előnyöket szerzett, mint a protestánsoknak. A török birodalomban – mondja – egyedül a katolikus papoknak van megengedve a kereszténység hirdetése. Bizonyára a 60 falu elengedésének jutalma volt ez. (Annyira légből kapott állítás, hogy még „hazafias szellemű” történetírásunk is elismeri, hogy éppen ellenkezőleg, a török a katolicizmussal szemben pártolta a protestantizmust.)

Ez egyébként azért is magától értetődő, mert hiszen a török főellensége a katolikusok feje, a császár volt, az pedig a pápától kapta a legtöbb pénzt a török ellen. A protestánsok viszont, mint a császár és a pápa ellenségei a török természetszerű szövetségesei voltak, nemcsak keleten (magyarok),

hanem nyugaton is. Ez akkor is így volt, ha formális szövetséget nem kötöttek vele, mert hiszen a törökkel való nyílt szövetség nélkül is a császár és a kereszténység erejét gyengítették, a töröknek pedig éppen erre volt szüksége.

Befejezésül megállapítja a Querelae, hogy Magyarországon átlag a jóknak (ezek természetesen a protestánsok) van rossz és a rosszaknak (ezeknek nem is a katolikusok, hanem csak a papok. Ilyen ravaszul akarja a katolikusoknak is legalább egy részét a papság ellen fordítani) van jó dolguk.

Aki itt ebben az országban méltóságok után vágyódik, váljék előbb rablónak, Krisztusnak és az evangéliumnak üldözőjévé, és a klérusban azonnal hatalmas pártfogásra fog találni. (Itt bizonyára a templomrablásokra gondol, pedig itt is a protestánsok voltak az igazi rablók, a katolikusok csak legfeljebb visszaráblók, de Bethlen korában még azok sem, hiszen akkor, amikor Alvinczy a Querelae-t írta, már régen újra az övék volt minden kassai templom, sőt Alvinczy volt éppen a dóm pásztor.)

Kérdem, hogy most a XX. században, hol van az a kultúrállam, amelyben – ha a demokratikus polgári szabadságjogok még oly széleskörűek is területén – nem kobozzák el az ilyen hangú röpiratokat és szerzőjüket nem vonják vallásghalászás vagy rágalmazás és izgatás miatt felelősségre?! Nálunk azonban Bethlen idejében olyan nagy volt „a protestánsnyomás”, hogy Alvinczyt mindazért, amit a Querelae-ben írt, nemcsak el nem ítélték, hanem még csak bíróság elé sem állították soha. Nemcsak azért nem, mert Kassa később is Bethlen uralma alatt maradt, hanem mert a felkelésért és a felkeléssel kapcsolatban elkövetett bűnökért kivétel nélkül mindenkinek amnesztiajárt, tehát Alvinczynek is. (Egyébként pedig, mivel névtelenül írt, a szerzőséget úgy is letagadta volna.)

Az épületes röpirat egyébként azzal végződik, hogy a magyarországi protestánsok nem akarnak mást, csak szabadságot, igazságosságot és a katolikusokkal való egyenlőséget. Azt azonban mégis követeli, hogy a papság a közügyekkel való foglalkozástól eltiltassék (meg persze, hogy a jezsuiták is kiltiltassanak). Arra a jó Alvinczy nem gondol, hogy ő is pap, és ha a katolikusok és a protestánsok jogai teljesen egyenlők, akkor a közügyekkel való foglalkozás tilalma ő rá magára is vonatkozik. Tehát ezt a politikai röpiratot sem lett volna szabad megírnia.

Az sem jutott eszébe, hogy ő nem kívánt kevesebbet, mint olyan „egyenlőséget”, hogy azt a magyar nemest, aki a jezsuita rendben akarja Istenét, hazáját és felebarátait szolgálni, ki kell kergetni ebből az országból, ha pedig jezsuita nem lesz, hanem csak mint pap akarja ugyanezt tenni, az egyelőre bent maradhat ugyan, de attól őt is el kell tiltani, hogy magyar nemesi jogaival élhessen és az ország ügyeinek intézésébe bele szólhasson. De hát vajon egyenlőség és igazságosság-e ez, s nem vérig sértése-e a protestánszal állítólag egyenrangú katolikus „felekezetnek”?

Ezzel nem azt bizonyítja Alvinczy, hogy hazánkban a katolicizmus és a protestantizmus egyenrangú, hanem azt, amit kiáltványában előbb nyíltan ki is mondott, hogy a katolikus papság Magyarország számára egyszerűen pestis. De azért ő mégis olyan jóakarátú, hogy még a pestis számára is a maga fennkölt eszméivel egyenlő szabadságot ad. Nem veszi észre, mennyire meghazudtolja azzal önmagát, hogy a dögvésznek ad szabadságot és mennyire hazug, álnok és rosszhiszemű az a „szabadság”, amit nekünk szájjal és tollal hirdet.

Szakasztottan ugyanaz ez, ami Sztálin és Rákosi Mátyás vallásszabadsága volt, mely szintén benne volt a magyar népköztársaság alkotmányában, meg propagandájában is, de mivel a papok akkor is, ha nem is éppen pestis, de a nép mákonya és ópiuma és az imperialisták és háborús uszítók ügynökei voltak, ők is tudomására adták mindenkinek, hogy megengedhetetlen dolog, ha gyerekeik nevelését a szülők rájuk bízzák, s így jaj annak, aki gyereket az iskolában az egyébként szabad” hittanra beíratja. Aki ezt megteszi, ne várjon a népi demokráciától kenyeret, de jobb bánásmódot sem, mint ami az aljas imperialista ügynököknek és lelkiismeretlen háborús uszítóknak jogosan és megérdemelten jár.

A forradalmi propagandának megfelelően forradalmiak voltak Bethlen „szabadságharcában” a tettek is. Már a felkelés előtti utolsó országgyűlésen (1619 márciusában) a katolikusok felhozott s már ismertett sérelmei között ott szerepel, hogy a maróti prédikátor a templom falára egy olyan disznót festetett, melynek fejét a pápai hármaskorona ékesíti. Aztán hogy Batthyány Ferenc hajdúi Mikáczi (a Migazzi nevet magyarosították erre) Miklós, váradi püspököt a saját birtokán verték össze úgy, hogy még a fogai is kipotyogtak. Hogy Tömördy György vasvári kanonokot szüreteléskor szintén a káptalan birtokán verték meg, Maurovics Mihály ungi főesperest

pedig úgy összeverték, hogy majdnem belehalt. A tettesek nem bűnhődtek, nem is kutatott senki utánuk. (Ha valaki nem akarja elhinni, hogy mindez lehetséges volt olyan országban, melyben a protestánsok a klérus túltengő hatalma miatt panaszkodtak, s amelynek a királya is a katolicizmusért élhal, figyelmeztetjük, hogy az ország igazgatása a megyék kezében volt, azok pedig ekkor (s fele részben még ma is) csupa protestáns nemesekből álltak, s ha még szinte az egész megyét birtokló földesúr is protestáns volt, a kettő együtt igazán akárminek a lehetőségét is megmagyarázza. Ne felejtsük azt se, hogy ekkor még a központi hatalom nem tudta úgy ellenőrizni a vidéket, mint ma; hogy ekkor „kiskirályok” voltak még; hogy rendőrség alig volt, „a közlekedés pedig nehézkes és lassú; télen szinte teljesen szünetelt.)

Csemetey István, vasvári prépostot, a káptalan telkén éjjel 25 lovas megtámadta és agyonverte. Ezek is büntetlenül maradtak, s szabadon járnak még ma is, panaszolják sérelmeikben a katolikusok.

Balásffy Tamás a *Querelaere* adott „*Apologia pro clero et aliis catholicis Hungariae*” című művében írja, hogy Egerben (török támogatással) egy ferencrendi szerzetest keresztre feszítettek a protestánsok. Ez is 1619 szeptemberében, tehát Bethlen első felkelése alatt történt.

Ezek után már nem csodálkozhatunk azon, amit Eszterházy „In Kismarton, 8. Augusti 1626” keltezésű levelében ír Bethlennek a protestánsok vallási sérelmeire adott válaszul:

„Az religiónak bántása dolgát pedig ami nézi, eszünkben vöttük, honnét legyenek ebben való infirmatiói fölségednek; de ha meghallaná az más félt is fölséged, elhitem bizonynal, mást itilne. Mienk volt bizony az a panasz és mienk most de facto is, mert az háborúságtól fogvást sok fületlen és orratlan papot tudnánk mutatni s az emellett mártírokat is, kiket agyonverték és sok különb-különbféle kénokkal megöltének. Csak ím most is az pórok egynehányat végeztenek ki a világból benne. De in contrarium, azt hiszem, hogy igen szép keveset mutathatnak azok a panaszló uraim, s talán egyet sem.” (Valóban, tessék csak egy olyan prédikátort is megnevezni, akiket ebben a korban (vagy bármikor) a katolikusok öltek meg vagy akár csak összeverték.)

A kassai vértanúk

Hogy milyen békességes és egyedül csak „üldözött” vallásuk szabadságáért küzdő fennkölt és művelt emberekből álló csapatok lehettek azok a Bethlenéi, azt jól láthatjuk abból, amit rögtön a felkelés megindulásakor Kassán műveltek. Olyan felekezeti izgatások után, mint amilyeneket Alvinczyék műveltek, nem is lehetett ez másként. „Aki haragszik atyjafiára, az már gyilkos”, – mondja az írás. A gyűlölettel együtt jár a gyilkosság. (A tömeggyűlölettel pedig a tömeggyilkosság, a háború. A protestantizmusnak szükségképpen vallásháborúkat kellett hoznia, a marxizmusnak pedig szociális, az osztályharcon alapuló háborúkat, mert hiszen mindkettő izgatta, gyűlöletre szította a tömegeket.)

Rákóczi György, Bethlen első felkelése megindulásakor még fiatal ember, egész életében nagy kálvinista volt, ekkor pedig mint Bethlen egyik fővezére érkezett Kassa város falai alá. Ahogyan Bocskai idejében azonnal hűtlen lett német, de katolikus királyához a szintén német, de protestáns kassai polgárság és a hűtlenségben vezére éppen a Sziléziából odaszakadt, magyarul nem is tudó, legtekintélyesebb kassai polgár, Bocatius lett; épp úgy tettek a kassaiak most is. (Nem is csoda, hiszen bűnükért sem akkor, sem most nem bűnhődtek.) Még abban is egyezik a két eset, hogy ebben az állítólag annyira „hazafias” hűtlenségben már Bocskai alatt is német volt a kassaiak vezére, pedig voltak a városnak szép számmal magyar polgárai is. Most Reiner Menyhért lett itt a „magyar szabadsághős, akiről Szilágyi azt írja, hogy „gazdag” és „nyakas” ember volt.

Láthatjuk tehát, ahhoz, hogy valaki „vastagnyakú” lehessen, nem feltétlenül szükséges az, hogy magyar, sem az, hogy kálvinista legyen, mert Reiner Menyhért természetesen német is volt, meg lutheránus is. A vastag nyakhoz csak vagyon kell és gőg. Egyik sem dicsőség. De a forradalmi lelkület még gazdagság nélkül is elég a gőghöz. Tudjuk, hogy ilyen forradalmár lelkületűek voltak Dóczynek, a katolikus, de magyar kassai főkapitánynak protestáns katonái is, s így természetesen ők is rebellisek lettek. A főkapitány ott maradt sereg nélkül (mert a forradalmi gőg arra már nem terjedt ki, hogy nagy önérzete ellenére azért esküszegő is ne lehessen), s vasra verve a fogarasi várba, ott pedig hamarosan a halálba ment. Kassán tehát a Dóczyak nem voltak hazafiasak, csak a Reinerek. A Dóczyak a hazafiatlanságot képviselték.

Már láttuk, hogy a „gazdag és nyakas” Reiner Menyhért városában a katolikusoknak nem volt szabad vallásgyakorlatuk (de Bethlen természetesen csak azért fogott fegyvert, hogy a protestánsoknak legyen). Bethlen nem azért küldte hős csapatait Kassára, hogy az ott elnyomott katolikusokat felszabadítsa és diadalmas kardjával szétütve Kassa „gazdag” és „nyakas” sváb polgárai között a város többnyire magyar katolikusait is részesítse az emberi haladásnak ebben a jótéteményében, hanem azért, hogy a katolikusok még elnyomottabbak, a protestánsok még nyakasabbak lehessenek.

Dóczy, a vasra vert és Fogaras várába hurcolt katolikus főkapitány házában éppen akkor, – amikor Bethlen hadai Rákóczi György vezérletével 1619. szeptember elején Kassát megszállták – véletlenül három pap is tartózkodott; egy esztergomi kanonok, Kőrösi Márk és két jezsuita; Pongrác István és Grodeczky Menyhért.

A kanonok azért volt ott, mert az esztergomi főkáptalannak a környékén, Széplakon birtoka volt és a főkáptalan megbízásából a gazdálkodást ellenőrizni járt ott. Egyébként egész fiatal ember még, legfiatalabb a három között, alig harmincéves és annyira jámbor és papos, hogy csak pár hónappal előbb (április 4-én) írta haza a káptalanhoz egy fennmaradt levelében, hogy mentse fel kiküldetése alól, mert neki a gazdasághoz és általában az anyagi ügyekkel való foglalkozáshoz annyira nincs se tehetsége, se kedve, hogy ha hazahívják, ő inkább beáll valahová káptalannak. Kőrösi kanonok tehát éppen nem olyan hajlamú ember volt, akire a nép haragudhatott volna. (Akkor nálunk – sajnos – nemigen voltak ilyen Kőrösi Márk-féle papok. Az a kevés pap, aki akkor volt, sajnos nagyon is szeretett gazdasági és anyagi ügyekkel foglalkozni. Azért volt bennük olyan kevés köszönet, de azért is érte a tőlük annyira elütő hajlamú Kőrösi Márkot az a kitüntetés, hogy már harmincéves korában kanonok volt.)

Egyébként Körös megyei (Horvátországban) magyar nemes fia volt, s ezért lett belőle ilyen jámbor pap, mert a szülőhazájától nem messze fekvő gráci jezsuitáknál tanult. (Látjuk, hogy akkor a katolikus Egyházban minden jó a jezsuitáktól jött, s így megértjük, milyen sátáni volt a protestánsok részéről az a követelés, mely őket mindenáron el akarta távolítani az országból, ráadásul még a vallásszabadság nevében.)

Pongrácz István, az egyik jezsuita egy nemesi és grófi ágon ma is virágzó, egész az Árpád-kor elejéig visszanyúló nemesi család sarja ekkor 37 éves. A környékbeli Homonnán működött annak a Homonnay Györgynek oltalma alatt, aki nemrég tért meg s Bethlennek annyira gyűlölt gazdag ellenfele volt. Ő Kassán csak látogatóban volt Dóczynál, illetve a nála lakó papoknál, s csak pár nappal előbb (vesztére) érkezett oda.

Grodeczky Menyhért, a másik jezsuita lengyel volt, 35 éves. Ő a kassai helyőrség katolikus tagjainak tábori papja, s akkor egy éve működött már e minőségben Kassán. Mint a helyőrség viselkedéséből láthatjuk, nem sok híve lehetett.

Tehát a kassai katolikusoknak (pedig láttuk, hogy éppen elegen voltak) egyáltalán nem is volt papjuk. A három közül kettő csak véletlenül és ideiglenesen tartózkodott ott, Grodeczky pedig talán nem is tudott magyarul s csak a katonaság tartozott hatáskörébe. Mind a hárman csak olyanformán tartózkodhattak ott a katolikus főkapitány házában, mint ahogyan az idegen követségek személyzetét védi a követség területenkívülisége. A városba szállásukról bizonyára kis sem mertek járni másképp, mint áruhában. Misét a főkapitány lakásának egyik erre a célra berendezett szobájában mondtak Dóczy családja és cselédsége részére.

Ilyen szabadság volt a katolikusoknak Bethlen első felkelésének megindulásakor Magyarország egyik legnagyobb és legtekintélyesebb városában! De azért a felkelés mégis a protestánsok „szabadságának” megvédése céljából indult meg. Mivel utána maga Kassa városa is Bethlen (majd később Rákóczi György) uralma alá került és ott is maradt, gondolhatjuk milyen szabadsága lehetett ott a katolikusoknak „a vallásszabadság” kivívása után, mikor már nem volt Dóczy, hanem maga a helyőrség és kapitánya is „a tiszta evangélium” híve, s így a katolicizmus megvetője (ha nem üldözője) volt.

Hiszen láttuk, hogy a környék protestáns közvéleménye Dóczyt és házat is – mivel időnként jezsuiták is tartózkodtak benne –, igazi „keresztyén” felebaráti szeretettel, a bűn, az intrika, az árulás, sőt méregkeverés házának tartotta.

Az ezen „bűnbarlangban” titokban összejövő katolikusok és a véletlenül ekkor ott tartózkodó három pap, meg hát természetesen a katolikus főkapitány is (aki mint láttuk, csak nemrég küldött Bethlennek salétromot puskaporra) onnan tudta meg Bethlen megindulását „a

vallásszabadságért”, hogy Majthényi László, ez a másik honfoglaláskori ősmagyar családból származó nemes, egyébként címzetes szerémi püspök, a vallásszabadság bajnokai elől menekültében hajadonfővel és mezítláb érkezett meg Kassára szeptember másodikán. (Nem értem, miért menekült ennyire féregmódra ez az ősmagyar nemes – de genere Divék?) Hiszen Bethlen csapatai a vallásszabadságon kívül köztudomásúlag a magyar alkotmány tiszteletben tartásáért is küzdöttek, s Majthényi nem csak főpap volt, hanem egy olyan magyar nemes is, akihez még a koronás király sem nyúlhatott hozzá addig, amíg törvényes bíróság, illetve maga az országgyűlés törvényesen el nem ítélte.

Azért menekült így Majthényi püspök, mert Bethlen fővezére, Rákóczi György és alvezérei” Fáy Péter, Nyáry István és Széchi György legelőször a papi helyeket, az ország e „pestis”-fészkeit rohanták meg. Ezekkel igen hamar végezhetek, mert háromnál nem is volt több akkor Magyarország egész északkeleti részében: Lelesz, Jászó és Szepesváralja. Mindhárom helyen meggyilkolták, vagy legalább összeverték és kifosztották az ott talált papokat. (A mi ártatlan gyerekeink mennyire mást tanulnak erről az iskolában!) Majthényi püspök 15.000 tallér (más források szerint, s a forradalmi fejvesztettség idején ugyanis sokféle hír szokott terjedni, s a szigorú igazságot megállapítani igen nehéz) 500 forint sarc lefizetése árán tudott ép bőrrel megmenekülni, de – mint látjuk – így is csak mezítláb és hajadon fővel. Tehát még a pusztá élete sem maradt meg ingyen.

Másnap, szeptember harmadikán maga Rákóczi György is megérkezett csapataival Kassa vára alá, s a protestáns helyőrség – mit sem törődve Dóczy főkapitánnyal – olyan hamar lepaktált vele, hogy ötödikén már át is adta neki a várost. De legalább – hogy hitvány esküszegését s az érte járó jövődő esetleges büntetést enyhítse, azzal a külön kikötéssel, hogy legalábbis így van a város megmaradt jegyzőkönyveiben – senkivel se erőszakoskodjanak, még a pápistákkal sem (jellemző, hogy a katolikusokat még ezek a hivatalos jegyzőkönyvek sem a tisztességes nevükön említik, hanem csúfnéven „pontificii” nevezik), hanem a bűnösök megbüntetését bízzák a városi tanácsra.

Hogy ezt a kikötést mennyire csak formaságnak tekintették, és hogy mennyire nem vette komolyan senki, mutatják az azonnal utána bekövetkezett rémes események. Nincs is ebben semmi feltűnő, hiszen a bolsevik magyar „alkotmányban” is benne volt a vallásszabadság,

sajtószabadság és szólásszabadság, s az ő „törvényük” is kártérítést ígért az államilag kisajátított földekért, gyárakért, üzletekért, s utána csodálkozott-e rajta valaki is, hogy semmit sem tartottak meg belőle?

Először is – füttyülve a magyar nemesi kiváltságokra – vasra verték és elvitték a katonák nélkül maradt Dóczyt, Rákóczi pedig még bevonulása napján, szeptember 5-én 10 főnyi őrséget küldött az így gazdátlanul maradt Dóczy-házba, hogy a három papra vigyázzanak; se ki, se be senkit ne eressenek. Se ételt, se italt, se levelet, se üzenetet hozzájuk bejutni ne engedjenek. Látjuk tehát, hogy az őrség nem azért volt, hogy a papokat védje, hanem mint rabokat, szigorúan őrizze.

Szeptember 5-e 1619-ben csütörtökre esett. Másnap pénteken, mikor a rab papok kérték őreiket, hogy legalább egy darab kenyeret és vizet adjanak nekik, kérésüket először megtagadták, de nemsokára más gondoltak, és nagy röhögés közepette egy darab húst mégis bedobtak nekik. A péntekre gondolva, ezt mondták hozzá: Nesztek, barmok, faljátok föl! A „barmok” a péntek miatt a húshoz nem nyúltak.

Nemsokára egy csapat hajdú tört rájuk, s a tízfőnyi őrség nem volt akadály a annak, hogy ezt megtehessék. Kirabolták a házban berendezett kápolnát, összetörték benne a szentképeket és szobrokat, a papoktól pedig pénzt követeltek. A két jezsuita felvilágosította őket, hogy ők szerzetesek, akiknek pénzüik nincs. Pénz a kanonoknál sem volt, de az ígérte, hogy fizetni fog, ha majd kiszabadult. Mivel azonban rögtön fizetni egyikük sem tudott, tudtukra adták, hogy végük. Ez azonban csak az esetleg eldugott pénz kicsalására szolgáló fenyegetés volt, mert amikor látták, hogy pénz még így sincs, eltávoztak anélkül, hogy bántották volna őket.

Szombatra, hetedikére virradó éjjel, iszonyú lármával újabb csapat tört rájuk. A nagy dörömbölésre Pongrácz atya nyitotta ki nekik a kaput. Szolgálatáért rögtön olyan buzogányütést kapott tőlük, hogy azonnal a földre rogyott. Egy darabig még folytatták ütését-verését, majd meztelenre vetkőztették, kezét-lábát összekötözték és perverz aljassággal szemérmetlenül megcsonkították. Aztán Grodeczky atyával csinálták ugyanezt. Kőrösi kanonok ugyanígy járt, de őt ezenkívül még a szoba mennyezetét tartó gerendára is felakasztották, ujjait puskacsövükbe szorítva letördelték, közben – mivel éjszaka lévén fáklyákkal dolgoztak – testét fáklyáik lángjával sütogették és bárdal is úgy agyonvagdalták, hogy foszlányokban lógott le róla a hús és megpörkölt bordáin át kilátszottak

belső részei. Végül a fejét is levágták, s mivel gyűlöletüknek még ez sem volt elég, testét levágott fejével együtt a ház pöcegödörbe dobták.

Mivel Pongrácz kínzása alatt a teste olyan helyzetben volt, hogy nem tudtak hozzáférni, az ő fejét nem vágták le a törzstől, csak két mély sebet ejtettek koponyáján. Aztán őt is az emésztőgödörbe dobták. Utoljára került sor Grodeczky atyára. Mivel arra már – úgy látszik – megunták a dolgot vagy belefáradtak, őt megkínzása és összevagdálása után még élve dobták a másik kettő után. (Nem tesszük fel róluk, hogy készakarva akarták lassú halállal elpusztítani.)

Közben megvirradt. A gyilkosok elvonultak. Utána az egész szombati nap folyamán hallhatók voltak a házban Grodeczkynek, a még mindig élő vértanúnak megtört fohászai. Dóczy szolgálja, Eperjessy István, aki a kápolnában a sekrestyési teendőket is szokta végezni, segítségére ment. Grodeczky még megismerte, s a dögletes bűz és borzasztó kínjai közepette arra kérte, értesítse Hoffmann Györgyöt, a kassai kamara tanácsosát, hogy segítsen rajta. Eperjessy azonban közölte vele, hogy őt is meggyilkolták már. „Jól van tehát”, felelte a haldokló, „legyen Isten akarata!” Isten akarata az volt, hogy csak másnap, 8-án fejezze be ott a „finom” helyen életét.

A ház, ahol mindez történt, később a kassai premontreiek székháza lett, s ezt a feliratot vésték rá: „Házunkban királyok laktak, vértanúk haltak.”

Mikor a kassai katolikusok a bíróhoz fordultak, hogy papjaik holttestét a gyalázatos helyről kiszedhessék (jellemző, hogy engedély nélkül még ezt sem merték megtenni), a bíró elutasította őket. „Örüljetez – mondta –, hogy ti is nem jártatok úgy, mint papjaitok. Takarodjatok innen, s ahogyan titeket nem faggat senki, ti is legyetek csöndben.” Talán nem egészen véletlen, hogy mikor az 1956-os szabadságharc után következő március 15-e előtt – hogy újabb zavargásoknak elejét vegyék – mint mindenütt, Esztergomban is az emberek százait hurcolták ártatlanul börtönbe elrémitésül. Amikor néhány nap múlva kibocsátották őket, az ávós tiszt ezt mondta nekik: Maguk között vannak olyanok, akik nagyon jól tudják, miért kerültek ide. Azoknak pedig, akik nem tudják miért kerültek ide, ajánlom a régi jó magyar mondást: Ne szólj szám, nem fáj fejem.

Később Gadóczy Bálint özvegyének kérésére a városi tanács annyit mégis megtett, hogy a meggyalázott holttesteket a hóhérral (!) kiszedette a pöcegödörből és a telek egy szárazabb zugában elföldeltette őket. Bizonyára ezt sem részvétből tette, hanem talán inkább egészségi okokból. No meg

azért, hogy a dolog könnyebben feledésbe merüljön. A városi hóhér e munka elvégzése után azt a kijelentést tette, hogy ezekkel ugyan úgy elbántak, hogy hóhér sem csinálhatta volna különben.

Utána sokan és sokszor kérték Bethlentől, hogy a vértanúk holttestét ideiglenes s hozzájuk még mindig nem illő nyugvóhelyéről elvihessék, de mindig sikertelenül. Most már bizonyára nem a gyűlölet, hanem a szegény miatt tagadta meg Bethlen az ismételt kérést. Bizonyára nem akarta, hogy az újabb temetéssel felszakadjanak a katolikusok már behegedt sebei, s újra beszéd tárgya legyen a maga és hitfelei szegénye. Végül 1620-ban Forgách nádor neje Pálffy Katalin meg tudta tőle szerezni az addig hiába kért engedélyt, mert Bethlennek látnia kellett, hogy most már a makacs vonakodás többet árt, mint amennyit az ünnepélyes temetés. (A monda szerint az engedélyt úgy sikerült megszerezni, hogy Bethlen egy ünnepély alkalmával táncra kérte fel a nádornét, s az csak ezzel a feltétellel ment vele táncra.)

De a magyar „hazais” történetírással ugyancsak meg lehet elégedve Bethlen. Mintha ugyanis történetíróink egytől egyig mind Bethlen cinkostársai lennének, vagy mintha mindegyiket egyenként megvesztegette volna, olyan egyöntetűen hallgatnak mindnyájan a vértanúk esetéről. Ennyire szívükön viselik Bethlen és a magyar protestantizmus becsületét. Nem is csoda, hiszen a magyar szabadság és függetlenség eszméjével azonosítják. A Magyar Nemzet Szalay-Baróti-féle Története pedig négy hatalmas kötetből áll, egyenesen egy szót sem szól róla.

Ezt nem tartotta olyan fontosnak, olyan érdekes eseménynek, hogy érdemesnek tartotta volna akár csak megemlíteni is. Őt csak a gályarabok sorsa érdekli, neki csak azok a vértanúk; ő csak azok sorsán háborodik fel. Bizonyára azért, mert azok a törökkel szövetkezni akaró összeesküvők voltak, és mert azokat mégsem ölték meg, még gályára is csak egy tizedrészük került, s aki odakerült közülük, az sem volt ott még egy évig sem.

Hogy a Tolnai Világtörténelme semmit sem tud róluk (persze nem a gályarabokról, mert azokról nagyon is tud, hanem a kassai vértanúkról), az csak természetes. Én magam kisdíák voltam, amikor boldoggá avatták őket, s így már ekkor hallottam róluk, de csak a templomban és az újságokból. De hogy a történelemórán az iskolában hallottam volna valaha róluk, azaz hogy Bethlen „szabadságharcával” kapcsolatban a tanárom – noha

szerzetes volt –, valaha megemlítette volna őket, arra nem emlékszem. Nem is említhette, hiszen Bethlent, mint a magyar függetlenség és a vallásszabadság hőstét tanította, ezt pedig a kassai vértanúk esetével sehogy sem lehetett volna összeegyeztetni. Egyébként is említettem már, hogy mi, a szerzetes gimnázium tanulói ugyanazt a tankönyvet használtuk, amiből Ady tanult a zilahi kálvinista kollégiumban.

Még Szekfű „Bethlen Gábor”-a is csak 10-14 sort szentel e vértanúknak, pedig e műről sokan azt tartják, hogy egyenesen Bethlen kisebbitése céljából íródott. A sorok számát azért jelölöm meg ilyen bizonytalanul, mert szegény Szekfű attól való félelmében, hogy ilyen „bőven” mert róluk írni, s emiatt esetleg még a katolikusok javára elfogultsággal vádolják s megállapítják róla, hogy nem a magyar nemzet, hanem csak „egy felekezet” történetírója, még e tizennégy sornak egy részét is a kassai városi tanács mentegetésére használja fel. Hangsúlyozza ugyanis, hogy a tetemeteket a kloákából „utóbb a városi tanács vétette ki és temettette el”.

Arról egy szót sem ejt ő sem, hogy hova, kivel (a hóhérral), hogyan és milyen előzmények után történt meg ez a temetés. Láttuk, hogy a kassai városi tanács e temetést illetően is egyenesen felháborítóan viselkedett. Szekfű tömör elbeszéléséből azonban úgy látszik, mintha az a temetés a legnagyobb szeretettel, kegyelettel és vallási türelemmel történt volna. Amit mond igaz, mert a temetés valóban megtörtént és valóban a városi tanács volt az eltemettető. Hallgat azonban arról, hogy ezt a „dicséretes” dolgot a városi tanács csak felszólításra, sőt szinte kényszerítésre tette meg, s akkor is sértő módon. Valójában tehát még Szekfű is meghamisította az igazságot, mégpedig ő is a protestánsok javára. Természetesen nem szívesen, nem is önként, hanem a közvélemény terrorjának hatása alatt.

Abban a 14 sorban, melyet Szekfű a kassai vértanúknak szentel, még azt is megállapítja (tehát még abban is a protestánsokat védi), hogy a gyilkosság „minden valószínűség szerint” Rákóczi György tudta nélkül történt. Nem tudom, mire alapítja ezt a „minden valószínűséget”, hacsak arra nem, hogy Rákóczi György is magyar szabadsághős s így végtelenül megalázó lenne rá nézve, ha a bestiális gyilkosság az ő parancsára vagy legalább hallgatólagos beleegyezésével történt volna. Világos tehát, hogy így nem történhetett, kénytelen megállapítani a magyar történetíró, ha – mint Szekfű – egyébként „labanc” is.

Szerintünk a „minden valószínűség” éppen az ellenkező felfogás mellett szól. Egy kanonok ugyanis mégis csak valaki. Egy jezsuita is az. Ha másért nem, azért, mert annyira gyűlölték, tehát annyira fontosnak tartották. Maga Rákóczi György olyan ellenszenvvel viseltetett irántuk, hogy később, fejedelem korában, 1640. május 16-án, mivel érdekükben való folyamodásukra kedvezőtlen választ kaptak, s ezért előkelő erdélyi katolikusok személyesen jártak közbe nála érdekükben, ingerülten ezt válaszolta nekik: *„Kérlek, hagydok békében. Nem tűrhetem őket birodalmamban.”* (Szilágyi: I. Rákóczi György, 341. o.)

Majdnem lehetetlen, de feltétlenül „minden valószínűség” nélküli, hogy ezt a három papot ott Kassán, mikor a fővezér is ott van a városban, az ő tudta nélkül meg merték volna a hajdúk gyilkolni. Okoskodásunk helyessége mellett szól az is, hogy mikor először megrohanták őket, a kápolnát kifosztották és szétrombolták, a három papot is meg akarták zsarolni, de bántani nem merték őket, annak ellenére, hogy pénzt nem kaptak tőlük.

Pedig kétségtelen, hogy akár a közönséges rabló, akár a fanatikus forradalmár akkor a legdühösebb, mikor legelőször látja meg áldozatát, továbbá akkor, mikor zsákmányt remél, de csalódik.

Ha tehát e vértanúk a hajdúk vad állati indulatának, melyet a vezérnek nem állt hatalmában idejében megfékezni, lettek volna áldozatai, mindenképpen első megrohanásuk alkalmával ölték volna meg őket. Ha tehát ezek az állatemberek, az első alkalommal mégse nyúltak hozzájuk, mással nem lehet magyarázni, mint hogy ekkor még a vezértől nem volt rá engedélyük, sőt éppen szigorú tilalom fékezte őket, később azonban engedélyt kaptak a dologra.

Ne feledjük, hogy első alkalommal nappal jöttek, másodszor pedig éjszaka. Hogy ekkor a gyilkosság előre megfontolt szándékával jöttek, mutatja, hogy már a kapu nyitásakor buzogányütéssel kezdték. Az előre megfontolt szándékot bizonyítja az is, hogy másodszor éjszaka jöttek s első látogatásukkal ellentétben most rögtön gyilkolni kezdtek.

Aztán nem bizonyítja-e Rákóczi, majd Bethlen bűnösségét az is, hogy sem Bay Zsigmond, a gyilkos hajdúk kapitánya, sem maguk a gyilkosok soha nem bűnhődtek. Felelősségre se vonták őket, nem is nyomoztak utánuk.

Szekfűnek becsületére válik, hogy ezt hangsúlyozza. De már a Szilágyi-féle millenáris magyar történelmünk, mely majdnem 10.000 lapnyi terjedelméből 5, azaz öt sort szentel a kassai vértanúknak, ezt már a világ minden kincséért se említené meg. „Kassai vértanúk”-nak se nevezi a meggyilkoltakat, mert hiszen azt már csak nem lehet tőle kívánni, hogy ne az egész nemzet, hanem csak egy „felekezet” (mely – melleleg megjegyezve – a magyar nemzet csekély 70%-át teszi) történelme legyen. Hogy aztán Bocskai, Bethlen, Rákóczi György és Thököly dolgait és a gályarabokat bőséges bőven és valóban tisztán egy olyan kis felekezet érdekében és százája szerint adja elő, mely az ország lakosságának még 30%-át se teszi, ez a nagy következtelenség már elkerülte figyelmét.

Ugyanez a Szilágyi Sándor akkor, mikor I. Rákóczi György életrajzát írja meg, nem kevesebb, mint 400 lapnyi terjedelemben, a kassai borzalmas tömeggyilkosságról mindössze csak ennyit mond: „Szeptember 7-én, Dóczy lakásának átkutatása közben, történt egy kanonoknak és két jezsuitának felkoncolása.” (65. o.) S ezzel végeztünk. Pedig ilyen hosszú életrajz csupa aprólékosság szokott lenni. Ez is az, de természetesen nem a kassai vértanúkat illetően.

A híres szerzőt, a magyar történetírás állítólagos atyját, Rákóczi György életének ez a része nem érdekli. Szinte látszik rajta az idegesség és az unottság, mikor erről is kell írnia. Nem is méltatja az áldozatokat még arra se, hogy a nevüket megemlítsse. Még csak nem is mentegeti miattuk Rákóczi Györgyöt. Még ilyen szempontból se érdekli az eset.

A maga szempontjából igaza is van. Ha nem a tárgyilagos történelmi igazság felderítése és közlése, hanem magyar szabadsághőssé felfűjt szerelletes hittestvéreinek felmagasztalása volt életrajza megírásának célja, a legokosabb, amit érdekében tehetett, az hogy hallgat. A magyar közvélemény I. Rákóczi György életének e szégyenfoltjáról úgy se tud semmit s eddig még nem is nagyon érdekelte a dolog. Minek hát bolygatni a már rég elfeledettet és nem sokkal célszerűbb-e tovább is háborítatlanul rajtahagyni azt a háromszáz éves történelmi port, melyet a jótékony feledés és közöny azóta ráarakott? (De ha igazuk van, miért nem csináltak így és csinálnak így a gályarabokkal is, akiknek nem is folyt a vérük?)

Szilágyi azonban nemcsak hallgat felekezete érdekében, hanem még ferdít is. Nem a Dóczy-ház „kutatása közben” történt ugyanis a tömeggyilkosság. Hiszen először, tehát a ház „kutatása közben” nem

bántottak még senkit. Mikor felkoncolták a három papot, akkor már Rákóczi György őrizete alatt voltak. A három papon kívül meggyilkolták aztán még Hoffmann kamarai tanácsost, mint jó katolikust és a papok barátját, sőt ez a sors érte még Kőrösi kanonok kis apródját is, aki egyúttal ministrálni is szokott neki.

EGYÉB FORRADALMI JELLEGŰ JELENSÉGEK

Természetes, de Eszterházy idézett levele külön is bizonyítja, hogy papgyűlölet, verés és gyilkolás nemcsak Kassán, Jászón, Leleszen és Szepesváralján volt. Hogy e helyeken volt a legvadabb és legtöbb áldozatot kívánó, annak az az oka, hogy itt, az ország északkeleti határszélén, a támadás meglepetésként érte a papságot s így nem tudott idejében elmenekülni az elől „az szép békesség” és „idves tanácsok” elől, melyeket Bethlen az országba hozott seregeivel. A nyugatibb vidékeken azonban, melyek távolabb feküdtek az erdélyi „részek”-től s melyeket a keletről jövő vad hírek is kellőképp és idejében riasztottak, már nem várta a papság nyugodtan a helyén a „vallásszabadság” „békés” hírnökeit.

De hogy azért itt is történt bőven olyasmi, aminek nem lett volna szabad történnie, azt láthatjuk abból az „elég orratlan és fületlen papból”, akiket Eszterházy hajlandó lett volna megmutatni Bethlennek, továbbá Balásffy említett „Apológia”-jából, ahol írva vagyon, hogy 1619 szeptemberében, tehát a kassai szörnyűséggel egy időben, Tardi György, szántói prédikátor izgatására Paulus Sabariensis (Szombathelyi Pál) egri kanonokot, véresre verték, Nagy György pozsonyi kanonokot követ dobálták meg, a Liptó megyei Rózsahegyén a plébánost bántalmazták, Tislarich plébánost félholtra verték, a bazini templomban bombát robbantottak, Nagyszombatban, Szokolcán és Pozsonyban pedig olyan förtelmeket műveltek, hogy Balásffy nevén se meri nevezni.

Feltűnő a hasonlóság a bethlenisták és a sztálinisták között. Azok is papokra vadásztak, ezek is. Mint a Querelaeből és templomi izgatásaikból láttuk, ők is minden baj okát épp úgy a klérusban látták, mint a kommunisták a „klerikális reakcióban”. Mint látjuk, még ugyanazt a szót is használták. Klérus, klerikális, noha több mint 300 év választja el őket egymástól. És ahogyan a kommunisták még a papoknál és szerzeteseknél is jobban haragudtak a pápára s – ha csak a párt érdeke nem kívánta egyelőre más taktika alkalmazását – a „Vatikán” ellen tartottak majdnem minden

hétven „felvilágosító” rádióelőadásokat, épp úgy Bethlenék rémhíreiben is – láttuk – a pápa volt az, aki Bethlen ellen Pázmánynak Homonnay részére azt a bizonyos 80.000 forintot adta. Sőt Bethlenék pápaellenes gyűlölete annyira ment, hogy ők még katolikus helyett is mindig pápait mondtak (pápisták, latinul: pontificii, mert a római pápa latinul: pontifex Romanus).

Még a kassai vértanuk megkínzásának és meggyalázásának förtelmes, perverz részletében, mindhárom szent vértanú szemérmetlen megcsonkításában is megvan az egyezés, mert e sorok írójának 60 éves testvérbátyja holttestén is, akit 1945-ben a Somogy megyei Inkén gyilkoltak meg elrémítő kegyetlenséggel és minden megnevezhető ok nélkül a faluba benyomult kommunista oroszok, szintén látni lehetett a szemérmetlen bántalmazás nyomait is.

A második világháborúban az orosz harctéren járt katonáinktól is nem egyszer hallottam, hogy mindennapos látvány volt ott a kommunistáktól szemérmetlenül megcsonkított sok német holttest. Olyan perverz módon csinálták ezt, hogy nekem is azt kell mondanom, amit Balásffy mond Apológiájában, hogy nem merem megmondani, hogyan.

Nem véletlen tehát, amit Szilágyi Rákóczi György említett életrajzában (99. o.) közöl, mint Bornemissza Miklós újhelyi (sátoraljaújhelyi) harmincados 1623. január 10-i jelentését Rákóczi Györgyhez: „*Somogyi András (egy tisztviselője volt ez a harmincadosnak) urunk öfelségét (Bethlent) miféle gyalázatos szókkal illette, főembörök előtt, Nagyságod megbocsásson, nem is merem megírnia: herélnő királynak, zód kártyakirálynak, azonkívül még rútabb szókkal, azmelyet én meg nem merek írnia Nagyságodnak.*”

Látjuk tehát, hogy a szemérmetlen csonkításokat, ezeket a bolsevik jellegzetességeket, a kortársak Bethlen „szabadsághőseiben” is jellegzetességnek találták. Nekik Bethlen „herélnő király” volt.

E korbeli protestánsaink féktelen papgyűlöletét a III. Ferdinándot megválasztó és megkoronázó 1625-ös országgyűlésen történt megdöbbentő jelenet is jellemzően bizonyítja. (Itt említem meg, mert hiszen Bethlen életében történt s a szereplők egy-két évvel előbb még Bethlen „szabadsághősei” voltak.) Az alsótáblának december 4-i ülésén, amelyen a vallásügyre vonatkozó cikket kezdték tárgyalni, a bizottmány katolikus előadója nem jelent meg s a katolikus rendek közül általában oly sokan voltak távol, hogy az ülésen a protestánsok lettek többségben. A protestáns előadó ezt észrevette és felhasználta. Sietve megváltoztatta a

törvénycikknek a bizottmánytól már hivatalosan megállapított szövegét (a katolikus előadó e már megállapított szöveg miatt tartotta feleslegesnek, hogy az ülésen megjelenjék) és többek közt ezt a kifejezést is beleszúrta, hogy „örök időkre”.

A katolikus felszólalók megállapították, hogy ez a kifejezés az eredeti, a bizottmánytól elfogadott szövegben, nincs benne. A protestánsok Először nagy hanggal és szájjal próbálták őket elnémítani, mikor pedig ez nem sikerült, szavazást kértek, mely – mivel a sok távollevő katolikus miatt többségben voltak – az ő javukra ütött ki.

Mikor az alsótábla küldöttsége az így megmásított szövegű törvényjavaslattal a főrendek előtt megjelent, szónokuk, Vinkovics Benedek, zágrábi nagyprépost, volt annyira legény a talpán, hogy beszédébe belevette, hogy a bemutatott törvénycikket az alsótábla katolikus tagjai nem fogadták el, mert „*oly dolgokat tartalmaz, melyek az országgyűlés megállapodásában nem foglal tatkak*”. A küldöttség protestáns tagjai ezen úgy felháborodtak, hogy mikor visszatértek az alsótáblára, követelték a nagyprépost megbüntetését, mert szerintük neki nem lett volna joga az átadott törvénycikk bírálatába bocsátkozni. A nagyprépost azzal mentette magát, hogy „igazat mondtam”.

Az véletlen protestáns többség terrorja azonban olyan fenyegetően nyilvánult (még azt is kiabálták, hogy a nagyprépostot ki kell dobni az ablakon. Úgy látszik, nem szégyennek, hanem dicsőségnek tartották magukra, hogy Prágában hitfeleik ezt már tényleg is megcsinálták a katolikusokkal), hogy gyávaságában vagy ijedtében a bizottság egyik katolikus tagja is azt a kijelentést tette, hogy a nagyprépost eljárását ő se helyeselte s most se helyesli (de azt nem mondta, hogy a protestánsok hamisítását nem helyeselte s most se helyesli).

Erre a protestáns követek közül többen rárohantak a nagyprépostra és öklükkel ütötték, haját, szakállát tépték. Az elnök (természetesen szintén katolikus) erre úgy elvesztette a fejét, hogy elfelejtette az ülést felfüggeszteni, a katolikus és a tisztességesebb protestáns követek pedig szintén elfelejtettek a megtámadott nagyprépost segítségére sietni. Csak egy védője akadt, de az is pap volt. Szerencsére pár perc múlva az ütlegelők maguktól is észre tértek, abban hagyták „hazafias” működésüket, a nagyprépost pedig felkelve a főidről, hova vitéz ütlegelői letépérték, csak

annyit mondott: „*Boldogok, akik üldözést szenvednek az igazságért*” s ezzel elhagyta a termet és vele az ülést.

A főrendek elhatározták, hogy fényes elégtételt szereznek a hallatlan módon az országgyűlés ülésezése közben összevert főpaprak. De a protestánsok, noha társaik tettét semmiképpen se lehetett menteni, egyáltalán nem úgy viselkedtek erre, mint azok a katolikusok, akik véletlenül kisebbségben voltak, mikor az inzultus történt, noha akkor az ő papjuk igazmondásáért szenvedett.

Ők összefogtak. Ők nem helyezkedtek arra az álláspontra, hogy ami történt, azt nem lehet menteni s ezért ők maguk is kívánják a bűnösök megbüntetését, hanem egytől egyig közösséget vállaltak bűnös társaikkal. Küldöttséget menesztettek a nádorhoz s követelték a törvényes eljárás megindításának – mellőzését. Mivel kérésük nem teljesült és a törvényes eljárás megindult, fenyegetőzni kezdtek, hogy mindnyájan testületileg kivonulnak az országgyűlésről, ha verekedő társaikat elítélik.

Mivel az országgyűlés tárgysorozatán az új király koronázása szerepelt, jól tudták, hogy a király, aki mindenképpen egyhangú választást akart, semmiképpen se engedheti meg ezt az ünneprontást. Tudták, hogy ezzel olyan fegyver van kezükben, mellyel alul nem maradhatnak. Így aztán nemcsak a bűnösök megbüntetése maradt el, hanem még a törvényes eljárást is megszüntették ellenük (mert hiszen, ha ezt meg nem szüntetik, a büntetés se maradhatott volna el). Az igazmondásáért összevert főpap mindössze annyi elégtételt kapott, hogy ezek a magukról megfélemezett alakok ünnepélyesen bocsánatot kértek az országgyűléstől, melyet meggyaláztak és melynek tekintélyét annyira lerontották és a papságtól, melyet a nagyprépostban meggyaláztak.

Hogy milyen nagy volt Bethlen felkelése alatt a szóban és tettelegességekben egyaránt megnyilvánuló papgyűlölet, mutatja az is, hogy az a besztercebányai országgyűlés, mely Bethlent királlyá választotta*, szükségesnek látta olyan törvénycikkeket is hozni (a II. és III. tc.), mely szigorúan megtiltja a lelkészeknek a más vallásfelekezetek bántalmazását vagy gúnyolását. Annyira divatos dolog volt ez akkoriban. Természetesen nem a protestáns lelkészek bántalmazása volt gyakori. De mit érnek forradalom idején az effajta törvénycikkek? Ki törődik velük?

*

Ugyanez az országgyűlés elkobozta az egyházi vagyont is; eltörölte a püspökségek nagyrészét. Ezt megelőzőleg a pozsonyi országgyűlés pedig kitiltotta az országból a jezsuitákat, de ezt olyan babonás szigorral tette, hogy belevette a kérdéses törvénycikkbe, hogy még titkon se tarthat magánál jezsuitát senki „bármely állású” legyen is az illető. Pázmányt külön és név szerint is „egyhangúlag és közértelemmel” az országból örökre száműzték „mint az ország és a közbéke megzavaróját” (Tehát – kérdezzük – katolikus vagy egyáltalán nem is volt az országgyűlésen vagy azok is Pázmány száműzetésére szavaztak? S ez az országgyűlés „vallásszabadságot” hirdetett, a magyar közvélemény pedig még ma is elhiszi ezt neki s a magyar diáknak ezt még ma is így kell tanulnia. Pedig hát nemcsak Pázmányt, hanem vele együtt a tőle nemsokára megállapított első ma is meglevő magyar egyetemet száműzték volna vele „egyhangúlag és közértelemmel” az országból, ha lett volna elég erejük határozatuk végrehajtására s ezt bécsi „elnyomóink” még nem akadályozták volna. Egyébként ez is tisztán bolsevik vonás: az „ideológiai” ellenfelet „adminisztratív” úton elnémítani, cáfolat helyett.)

A papság gyalázásán és bántalmazásán kívül – egész a legaprólékosabb részletekbe menő egyezéssel – a bethlenizmus és a sztálinizmus között a más vagyonának – különösen az Egyházénak – nagylelkű elajándékozásában és osztogatásában is bámulatos az egyezés. Csak az a különbség a kettő között, mégpedig a bethlenizmus rovására, hogy a sztálinizmus legalább mindenkiét elvette, míg a bethlenizmus csak az Egyházét. Bethlen nyakra-főre osztogatta az egyházi javakat: híveinek (fizetés helyett), hadiszállítóinak, különösen a sváb Schrembsér Jánosnak (tehát még abban se különbözött a Habsburgoktól, hogy ő is idegen kézbe juttatta a magyar földet), sőt még Thurynak, a földönfutóvá vált cseh lázadóvezérnek is (a flórenci követ 1621. február 6-i jelentése), Kassa városának, Pozsony városának (akkor ezek is németeket jelentettek). Hogy jobban lekenyerezze magának, még a nádornak is 12.000 tallért ajándékozott – az esztergomi érsekségjövendelméből. Még Pázmánynak a katolikus magyar kultúra fejlesztésére akkor már letett alapítványait is elköltötte a maga céljaira. (Fraknoi: Pázmány, I., 538. o.). Bethlen besztercebányai országgyűlése aztán nyíltan és „törvényesen” is elkobozta az egész egyházi vagyont.

Mikor mindezek történtek, Pázmány látnoki szemmel figyelmeztette a magyar nemességet, hogy ne feledje, hogy a rossz sose szokott megállni félúton s akár előbb, akár utóbb, az Egyház után már rájuk kerül majd a sor. Pázmány figyelmeztetése napjainkban már annyira bekövetkezett, hogy nemcsak a Bethlen-korabeli nemesi családok nagyrészt még ma is élő utódai jutottak ugyanazon sorsra, amelyre Bethlen korában még csak az Egyház és a papság jutott, hanem ma már még a magyarjobbágyok 20 holdnál vagyonosabb utódai, sőt a kisiparosok és kiskereskedők is. Sőt ma már velük egyenesen jobban elbánnak, mint a papsággal, mert a papság mögött ott állnak a hívő tömegek s emiatt tekintettel kell lenni rájuk, de a „kizsákmányolók” mögött senki se áll, tehát velük szabadon el lehet bánni.

De a kommunizmus a végén még a kisparasztok földjét is elvette.

Hogy maga az eszme, a szellem most is ugyanaz, mint Bethlen idejében volt, mutatja, hogy azok, akik ezt most a „kizsákmányolóknak” kinevezett vagyonosabb társadalmi osztályokkal teszik, az Egyháznak, a papoknak, de különösen a Habsburgoknak épp oly ádáz ellenségei ma is, mint annak idején Bethlen és hajdúi voltak. Pedig hát Bethlen idejében a Habsburgok még világhatalom voltak, ma meg már csak „átkos” emléküek él. A bolsevizmus azonban még ezt az „emléket” is annyira veszedelmesnek tartja s úgy gyűlöli, hogy még mindig úgy hadakozik ellene, mintha valóság volna. Emiatt Bethlent magát is fegyvertársának tartja és Bocskaiival egyetemben eszmei rokonának s így fegyvertársának tekinti.

Úgy látszik, nem is téved, mert hiszen Bethlen felekezete, a kálvinizmus, volt az a magyar keresztyén felekezet, amely Bethlen korában a törökkel szövetkezett, korunkban pedig legelőször és legjobban kiszolgálta ezt a mindenkit, akinek földje van, gyűlölő rendszert. Pedig hát ezen annál inkább kell csodálkoznunk, mert hiszen az üldözött „kulákok” elsősorban a kálvinizmus hívei közül kerülnek ki, míg azok a nincstelen mezőgazdasági munkások, cselédek, bányászok, gyári munkások és városi proletárok, akik az új rendszer révén az ország állítólagos urai lettek, éppen annak a katolikus Egyháznak tagjai, mely érthetetlenül, de vitathatatlanul mégis legnagyobb ellensége volt és maradt a rendszernek.

Ha a maga anyagi és földi érdekeit nézte volna az Egyház vagy a papság, minden más vallásnál inkább neki kellett volna örülnie az új rendszernek, tehát kiszolgálnia, mert hiszen ő nyerhetett volna legtöbbet, illetve veszthetett volna legkevesebbet általa. De ahogyan a bethleni

forradalomnak legfőbb, sőt egyetlen ellensége a katolikus Egyház volt, megmaradt ugyanez az Egyház a bolsevista forradalom legfőbb ellenségének is, noha most már nemcsak, sőt elsősorban nem az ő vagyonának elvevéséről volt szó.

A szónak, az aláírásnak, az ígéretnek, az eskünek, a törvénynek teljes semmibe vevése, melyről egyébként Bethlennel kapcsolatban már bőven szóltunk, egy újabb szembetűnő hasonlóság a két rendszer között. Mivel Bethlent e tekintetben már eléggé megismertük, most csak azokról a szöszegéseiről mondjunk még egyet-mást, melyeket a fegyverszüneti szerződések megszegésével követett el. Láttuk, hogy már Zápolya János is fegyverszünet alatt hajtotta végre legsikeresebb hadi tettét: ekkor foglalta el Kassát. Bethlennél még kevesebbet számított a fegyverszünet, mint Zápolyánál, ha érdekei az ellenkezőt kívánták.

Az Eszterházyak kismartoni levéltárában II. Ferdinándnak ezt a Nádasdy Tamáshoz intézett levelét találhatjuk:

„Tudomásunkra jutott, hogy a szombathelyi és keszői erősségeket és a gyáki (jáki) kolostort, melyekben az erdélyi fejedelem őrségeket tartott, vezérletedre bízott hadainkkal a fegyverszünet megkötése után erőszakosan elfoglaltad. Miután ezt könnyen a fegyverszünet kézzelfogható megszegésének tekinthetnék, ezennel utasítunk, hogy azokat az erősségeket, ha csakugyan elfoglaltattak a tied által, azonnal előbbeni állapotukba visszahelyeztessed.” (Szalay: Eszterházy, I., 125. o.)

Utána Eszterházynek is ezt írja a király (1620. április 23.): *„Bethlen felekezetének hadait ne bántsad, ne ingereld, de ha ők nyúlnak erőszakhoz, ha ők bántják a mieinket, akkor a természet törvénye is megengedi a zászlaid alatt levő katonáknak az ellenállást.”*

Így viselkedtek a Habsburgok a Bethlennel kötött fegyverszünet alatt. Ezzel szemben Bethlen úgyszólván az egész Dunántúlt a fegyverszünet tartama és oltalma alatt hódította meg. Eszterházy majdnem ugyanakkor, mikor a királytól a fegyverszünet szigorú megtartására, sőt az alatta elfoglalt erősségeknek egyenesen Bethlennek való visszaadására kapott szigorú figyelmeztetéseket, kapta Munkács vára várnagyának (amely vár akkor még az ő tulajdona volt) következő épületes levelét, a fegyverszünetnek Bethlen részéről való semmibebevételéről:

„Ez jedzis (jegyzés, feljegyzés, írás) lőtt Munkács várában 14. Maji anno 1620 Farnosi János, munkácsi kapitánnak, porkoláboknak, udvarbíróknak, hadnagyonoknak és mind lovas, gyalog vitézeknek unszolásából.”

A várnagy elpanaszolja benne, hogy noha *„ők magokat elejétől fogva csendességben tartottak”,* azaz Bethlen ellen semmit se tettek, hanem azt mondták, hogy megvárják, ki lesz az ország koronás királya s annak engedelmeskednek, tehát ha Bethlen, akkor Bethlennek fognak engedelmeskedni, mégis 1620. február 29-én *„a vár újra megszállatott, az uradalom tisztviselői öfölsége (Bethlen) hűségére esködtettek, sőt új udvarbírák, ispányok rendeltetettek, kik debite et indebite az jövedelmet percipiálták”.*

Aztán *„ugyanezen öfölsége hadainak elöttök járóinak parancsolatjából viszontat másul néhány száz lovas és gyalog vitézek rá jövin az vár alatt levő majorházra sok számú juhait, barmait, bialit (bivaly), sörtésmarháit hajtották el Eszterházy Miklósnak, önagyágának; annak fölötté kívül való majorság osztagit elcsépeletvin mindenekkel szabadoson osztotzanak nem gondolván semmit az induciáknak (fegyverszünetnek) erejével”.* (Ez „induciákban” az volt, hogy mindennek maradnia kell annak tulajdonában, akinek és abban az állapotban, amelyben a fegyverszünet megkötésekor volt.) *„Nem gondolván továbbá semmit az Munkács várában levő vitézek jó magokviselésivel, urokhöz való kötelességükkel, magok mentsigivel s több egyéb méltó mentsigekkel törvéntelen, időnap előtt minden jószágokban, marhájokban zsákmánt vertenek”.* (Tehát nemcsak maga az uraság, hanem alkalmazottai vagyonát is tönkre tették.)

„Löttének kibeszélhetetlen erőszaktételek is mind asszonyállat, mind leánzó rendeken, sőt némelyeket ugyan el is vittének hívős uroktól megfosztván” (tehát szakasztottan úgy, mint Sztálin „vitézei” csinálták).

„Csak avval is megmutatták ellenkezőképpen való ideszállásokat, hogy valamikor mi Jézust kiáltottuk, ők Allát, Allát ivőtötenek (üvöltöttek) iszonyatos rút szidalmakkal szidalmaztanak mind az távol levő urunkkal, önagyágával egyetemben, kinek mi semminemű vétkét sem országa ellen, sem öfölsége (Bethlen) ellen nem tudtuk és mostan sem tudjuk.” (Kismartoni levéltár. Szalay: Eszterházy, I., 128-130. o.)

Tehát nemcsak a szerződésszegésben, rablásban és magyar nők megbecstelenítésében, hanem az istentelenségben és minden hit és vallás kigúnyolásában is megvan az egyezés a kétféle „vitézek” között. Mikor a

mieink Jézust kiáltanak (értsük meg: nem Máriát, amibe mint protestánsok még belekapaszkodhattak volna, hanem Jézust, akit a protestánsoknak épp úgy kellett volna imádniuk, mint nekünk, sőt mivel ők azt a tiszteletet is, melyet mi a szentekre pazarolunk, Jézusra halmozzák, még jobban), akkor ők „Allah”-ot „ivőtötenek”. Világos, hogy nem azért, mintha ők a mieinkkel szemben mohamedánok lettek volna, hanem csak azért, hogy a mi vallásosságunkat, a mi Jézusunkat kigúnyolják.

S mégis azt állították, hogy „vallásuk”, nem pedig a vallástalanságuk (mint a bolsevikok már nyíltan megmondták) szabadságáért küzdöttek. Látjuk, hogy Istennel, Jézussal, vallással ők is épp oly keveset törődtek, az nekik is épp úgy hekuba [mit törődöm vele] volt, mint Bocskai hajdúinak, akik – mint láttuk – viszont azzal dicsekedtek, hogy ők az Istent „a Tiszántúl hagyták”.

A valóságban tehát nem ugyanolyan forradalom, nem épp olyan vallástalanság és Krisztusgyűlölet és Krisztus-csúfolás volt-e ez, mint korunk kommunisztáié? Hiszen aki Munkács környékének akkori vallási viszonyait ismeri, tudja, hogy Eszterháznak Farnosi János alatt álló ottani vitézei többnyire szintén kálvinisták voltak, tehát itt tulajdonképpen a vallástalan, a forradalmi alapon álló kálvinista csúfolta ki a hívő és a törvényes felsőbbiséget elismerő és neki tiszteletet adó vallásos kálvinistát.

Láthatjuk azt is, hogy a kálvinistákból a jók Eszterházy táborában voltak, vagy ha ott talán nem is, de semmiképpen se voltak se királyuk, se földesuruk ellenségei; a vallástalanok, a romlottak ellenben, akiknek a protestáns vallás csak ürügy volt, Bethlen legszélsőségebb hívei voltak, noha maga Bethlen, legalább külsőleg (ha érdekeivel nem ellenkezett, akkor még belsőleg is) hitt Jézusban.

Tudvalevő, hogy kommunisztáink Először kiosztottak minden földet (a más földjét), tehát lábbal taposták a büntető törvénykönyv ide vonatkozó szakaszait s mikor mindez már rég megtörtént, utána hosszú hónapok múlva beterjesztettek a száz holdnál nagyobb terjedelmű földbirtokok jövőendő kisajátításáról egy – törvényjavaslatot, melyet aztán jóváhagyott egy olyan „nemzetgyűlés”, melynek tagjait azok nevezték ki, akik a földet már kiosztották. Később ugyanígy előbb lefoglalták a gyárakat és bankokat minden pénz- és anyagkészletükkel egyetemben s miután ez megtörtént, utána ismét benyújtottak egy törvényjavaslatot a bankok és gyárak államosításáról jóváhagyásra a tőlük kinevezett országgyűlésnek.

Bethlen még ebben is egyezik velük. Ami a nemzetgyűlés tagjainak törvényes választás helyetti kinevezését illeti, egyezik annyiban, hogy ő ugyan nem maga nevezte ki országgyűléseinek követeit, hanem hagyta, hogy a megyék nemessége válassza őket, de viszont megtiltotta a megyéknek, hogy követeiknek az országgyűléseken való magatartásukat illetően utasításokat adhassanak. Gyakorlatilag a kettő körülbelül ugyanaz.

De hogy még abban is megvan a hasonlóság, hogy Bethlen is előbb cselekedett és csak utána hozta meg a törvényt, Eszterházy éles logikája és vele született törvénytisztelete ezt az erkölcsi szegénylegénységet is világosan észrevette. Thurzó Imréhez intézett levelében többek közt ezt írja: *„Kegyelmedet kérem, melyik ország törvénye az, hogy azon dologban megesküdtessék először az országot fejedelmének s azután válasszák osztán?”* (Szalay: Eszterházy, I., 85. o.) Vagyis Bethlen forradalma alatt is előbb felesküdtették az országot Bethlenre s utána választották meg királlyá.

Még abban az ezerszer ismételt, számtalanszor kifigurázott s már unalmas közhellyé vált kommunista propagandaszólamban is, hogy „tied az ország, magadnak épited!”, továbbá, hogy „most nem a földbirtokosoknak, kapitalistáknak vagy más kizsákmányolóknak, hanem magatoknak dolgoztok!” is megvan az egyezés Bethlennel. Ugyanezt az érvelést Bethlen már háromszáz évvel ezelőtt felhasználta a maga céljaira.

Mikor a megyék nem akarták neki fizetni, a király alattinak tízszeresét is kitevő adót, Ung és Ugocsa követeinek panaszaira Kassán 1620 húsvétján többek közt ezt adta válaszul: *„Mostan nem némettel vagyon dolgoztok s nem annak contribuáltok, hanem magatoknak”.* (Mocsáry: Nógrád vármegye, 1826. 3., 170-174. o.)

Bethlen elveinek veleje is egyezik a mai kommunistákéval. Ezek ugyanis az „urak” és a „papok” ellen küzdöttek; bennük látták minden baj forrását, Bethlen pedig érzelmős hazafias pátosszal így adja tudtul felkelése okát: *„Az nemes Magyarország, nekem szerelmes nemzetem, kiért örömet meghalok, megbántatott sokképpen koronás királytól és a papi rendtől”.* Bethlen tehát nem azt állítja, hogy a papi rend az ő felekezetét bántotta meg (a papi rend akkor még azt se bántotta meg, hisz láttuk, hogy még maga Bethlen is csak azt állítja, hogy a papi rend még csak tervezi ezt a megbántást), hanem egyenesen azt, hogy *„Magyarországot, az ő szerelmes nemzetét”* és nemcsak megbántani készül, hanem már meg is bántotta. Ez még Bethlentől is sok egy kissé.

Az is a kommunistákat juttatja eszünkbe, mikor azt kell látnunk, hogy Bethlen pozsonyi országgyűlése azon a címen nyilvánítja II. Ferdinándnak királlyá választását törvénytelennek (a béketárgyalások egyébként megmutatták, hogy ezt a megállapítást maga Bethlen se vette soha komolyan), mert *„Pázmány és a püspökök bejárták az országot, hogy szavazatokat szerezzenek számára”*. (Szalay, IV., 521. o.)

Kivétel nélkül minden Habsburgot nagy lelkesedéssel választottunk és koronáztunk meg, nem pedig csak II. Ferdinándot, pedig hát Pázmányunk csak II. és III. Ferdinánd megválasztásakor és megkoronázásakor volt. Egyébként pedig mióta tilos, nem pedig a képzelhető legalkotmányosabb és a nemesi szabadságból természetesen következő dolog az országot királyválasztáskor vagy bármely más alkalommal bejárni és ilyenkor valakinek a maga politikai meggyőződését hirdetni és neki másokat is megnyerni törekedni? Lehet emiatt érvénytelen egy királyválasztás?

A kommunista uralom alatt azonban (de csak ekkor) szintén tilos volt a rendszer ellenségének írni vagy beszélni, annál inkább tilos volt ellene korteskedni.

Az is jellemző, hogy Bethlen ugyanezen országgyűlése még azt is megállapítja, hogy *„a csehek és morvák a magyaroknak hitsorsosaik és szövetségeseik”* (Szalay, IV., 522. o.), tehát jóbarátaik. Épp úgy szeretnünk kellett tehát őket, mint ahogyan az orosz bolsevik uralom alatt is a cseheket, oláhokat és (kivéve azt az időt, mikor Sztálin atya haragudott rájuk) a szerbeket voltunk kötelesek szeretni. E legutóbbiakat, noha először mindenki másnál jobban benne voltak a cukorpikszisben, utána hirtelen mindenkinél jobban kellett gyűlölnünk (meg is tett ez irányban minden tőle telhetőt a „magyar” sajtó és rádió), majd aztán – parancsra – újra a köteles szeretet korszaka jött. Éppen így voltunk a csehekkel is, nem az orosz, hanem a „hazafias” magyar propaganda akaratából. Bethlen alatt kedves szövetségeseik, utána mindig a leggyűlöltebb ellenségek.

Az is érdekes és szintén mutatja a bolsevizmushoz való nagy hasonlóságot, amit Széchi György ír Bethlen második támadásakor Pázmánynak: *„Mondják, hogy csak Erdélyből is székely, oláh és magyar vagyon harmincezer embere, lovas és gyalog, az hajdúság azonkívül, amellet mennyi sok lator támad mellé, ha megindul”*. (Szalay: Eszterházy, II., 70. o.)

Pedig hát Széchi csak ismerhette azokat, akik Bethlenhez szoktak csatlakozni! Hiszen eleinte ő is csatlakozott hozzá.

BETHLEN ÖNÉRZETHIÁNYA

Kommunistáink egy másik feltűnően jellegzetes tulajdonsága is megtalálható szembeszökően Bethlenben és ez az önérzethiány. Nem azért mondom ezt, mintha elfelejtettem volna, hogy Bethlent eddig, ezzel éppen ellenkezőleg rendkívül nagyravágyónak, hiúnak mondtam. Most sem tévesztem szemem elől, hogy Bethlenben egyenesen annyira túltengett az önérzet, hogy úgyszólván minden támadásának okát abban jelölte meg, hogy őt a király emberei megsértették s ezt ő bosszulatlanul nem hagyhatja. Hogy az ő önérzetének megsértéséért szabad tízezrek vérént ontani és százezreket nyomorba taszítani, azt Bethlen a legtermészetesebb dolognak tartotta. Ebben is hasonlított kommunistáinkhoz, mert ők is olyan hiúk, olyan elbizakodottak voltak, hogy mindenki rettegett attól, hogy akár csak a legnyilvánvalóbb igazságot is szemükbe mondja, mert dühükben azonnal Andrassy úttal szoktak felelni.

Mikor Bethlennel kapcsolatban ennek ellenére is önérzethiányról beszélek, úgy értem, hogy ha érdeke kívánta, azaz, ha a megalázkodásból haszna volt, akkor egyáltalán nem volt önérzete, akkor nagy hiúsága ellenére is szívesen alázza meg magát akár egész a porig, mint éppen ezt a kifejezést ő maga is használta.

Ebben megint feltűnően hasonlít a kommunistákhoz, akik uralmuk, azaz a párt érdekében, mikor rendszerük kirívó hibái elleplezésére vagy jó propagandaanyagokra volt szükségük, szintén képesek voltak még papok iránt is a legnagyobb hízélgésre. Ebben megint feltűnően egyezik Bethlen, a párt, de még Hitler is.

Mennyire nem bántotta például, mikor egész Csehországot Németországhoz csatolta, Hitler önérzetét az, hogy előtte csak pár hónappal jelentette ki ünnepélyesen az egész világ előtt (akkor, mikor még csak Csehország németek lakta részeit kebelezte be a német birodalomba), hogy ez volt az utolsó területi követelése Európában! Azért mondta ezt, mert akkor még attól kellett félnie, hogy Európa még ezt se törli el tőle. Mivel látta, hogy eltűri, az újabb haszon és dicsőség megszerzésének egy cseppet se volt útjában ünnepélyesen adott szava.

Milyen szemrebbenés nélkül küldte vissza Sztálin újra a szovjet képviselőjét a Nemzetek Szövetségébe, mikor látnia kellett, hogy nagy baklövés volt, hogy visszahívta onnan! A gyors visszaküldés annak ellenére történt, hogy akkor, mikor megbízottját visszavonta, kijelentette, hogy

addig oda vissza nem megy, míg a kommunista Kínát is be nem veszik és a nemzetit ki nem zárják. Ezt nem zárták ki, azt nem vették be s Sztálin a képviselőjét minden fogadkozása ellenére már pár hónap alatt mégis újra visszaküldte.

S hogy tudtak mindketten (Hitler is, Sztálin is) hízelegni és kedveskedni azoknak, akiket meg akartak maguknak nyerni! Azt mondják, hogy akivel Hitler beszélt, az a híve is lett, olyan hatással tudott mindenkire lenni. Aki a bolsevik Oroszországban járt, az is, mint barát jött onnan haza, vagy ha barát nem lett is, legalább ellenség is megszűnt lenni. Olyan figyelemben részesült ott ugyanis, amiért lehetetlenség volt rosszal fizetni.

A mi kommunistáink is, kivált mikor még nem volt a hatalom egészen a kezükben s arról volt szó, hogy a magyar nép bizalmatlanságát eloszlassák, hogy tudtak hízelegni a papoknak! Milyen előzékenyek, milyen alkalmazkodók, milyen lekötelező modorúak voltak hozzájuk, noha pártjuk szabályai szerint a legveszedelmesebb ellenségnek tekintették őket s úgy gyűlölték őket, hogy egy kanál vízben megfojtották volna valamennyit. Hogy tudták kicsalni tőlük a nekik kedvező nyilatkozatokat, melyeket aztán siettek a nagy nyilvánosság elé bocsátani, még akkor is, ha az illető megkörnyékezett pap egyébként okos és óvatos volt és tulajdonképpen nem is mondott semmit, csak ők magyarázták bele nyilatkozatába azt, amit szerettek volna tőle hallani.

Milyen megalázkodással, milyen soha nem csüggedő, soha el nem kedvetlenedő kitartással, visszaautasításokkal mit sem törődve toborozták a papokat azokba az ún. „békebizottságokba”, melyeknek állítólag semmi más céljuk nincs, mint csak a béke megőrzése, mely annyira hozzátartozik a papi hivatáshoz s melyekben „felekezeti különbség nélkül” minden becsületes embernek ott a helye. Effajta fáradozásaitak még akkor is a legnagyobb alkalmazkodással, udvariaskodással, sőt hízgelések közepette tették, mikor már rég az ország korlátlan urai voltak s mindezt „adminisztratív eszközökkel” is elérhették volna. S volt képük e célból a papoknak hízelegni akkor is, mikor már börtöneik a hízgeléseiket visszaautasító papok százaival voltak tele.

Emlékszem, azon a választáson, melyen az ellenük való szavazásra ceruza kellett, de ezt természetesen nem adtak a szavazónak, engem is, mint papot, micsoda előzékenységgel és milyen határtalan tisztelettel fogadtak, mikor megjelentem az egyik józsefvárosi szavazóhelyiségben,

mintha ezzel a megjelenéssel már bebizonyítottam volna, hogy az ő emberük vagyok (pedig mertem volna csak ott meg nem jelenni!).

Úgy megtiszteltek, olyan finomak voltak hozzám, hogy igazán minden erkölcsi erőmet össze kellett szednem, hogy tudjak annyira udvariatlan, sőt annyira hálátlan és kíméletlen lenni, hogy ne nyíltan szavazzak rájuk, mint a többiek, hanem ennek ellenére is bemenjek a fülkébe, ott elővegyem elrejtett ceruzámat és ellenük szavazzak, azaz inzultáljam azokat, akik hozzám ennyire előzékenyek voltak.

Csoda aztán, hogy ha ezt a tömegek köréből valóban csak 0,01% tudta megtenni? Akiknek nem hízelegtek, azok nem mertek ellenük lenni, akik pedig mertek volna, azokat hízelgésükkel vették le a lábukról.

Bethlen ugyanilyen volt (s látjuk majd, hogy Thököly is). Megsértődő és túl önérzetes, ha tehette, ha ennek se volt rá nézve kellemetlen következménye. Kedveskedő, hízelgő, a porig alázkodó, bármire kapható, bármily sértést szótlanul zsebre vágó, ha viselkedéséből olyan hasznot remélt, mely megérte a megalázkodást.

A katolikusok azért nem tudnak egy országban se úgy érvényesülni, se úgy meggazdagodni, se tekintélyes állásokat olyan arányban elnyerni, mint protestáns s (még inkább) zsidó polgártársaik, mert a katolikus természet ennek éppen az ellenkezője. (Ezért voltak a magyar származású kommunisták is első sorban zsidók s amennyiben keresztények is, elsősorban protestánsok, s akik katolikusok voltak közöttük, azok is ilyen zsidó vagy protestáns Bethlen Gábor vagy Thököly természetűek.)

A katolikus természet (még nincstelen falusi napszámos népünké is, sőt elsősorban azé) átlagban véve olyan, hogy inkább visszavonul, inkább mindenről lemond, de se pénzért, se érvényesülésért nem alázza meg magát. Ezért oly nagy arányban áll a katolikusság vagyontalanokból és kulikból. Nem képes arra, hogy hajbókoljon a nagyúr vagy olyan ember előtt, akiről tudja, hogy a sorsa függ tőle.

Ha az az úr megsérti, vagy azt hiszi, hogy sérteni akarta, azonnal nyersen visszavág neki s ezzel természetesen örökre elidegeníti magától. Nem bánja, ha ezzel egész életét elrontja is. Később, mikor éreznie kell viselkedése következményeit, megbánja ugyan, de akkor is csak magában. Hogy bocsánatot kérjen miatta, vagy akár csak kedveskedjék, arra még ekkor se tudja magát elszánni.

Tulajdonképpen hiba, gyarlóság ez, mert hiszen az oka a kevélység, mely pedig a hét főbűn között az első és az evangélium szellemével homlokegyenest ellenkezik. De a kevélységnek legenyhébb, hogy úgy mondjam, legnemesebb fajtája ez, mert az önzetlenség az oka és alapja. Nem a gyöngébbek legyűrésében és a velük való zsarnokoskodásban áll ez a kevélység, hanem a saját magunk érdekeinek feláldozásában, csak az a baj, hogy az áldozatot nem Istennek, nem is felebarátainknak, hanem önmagunk önérzetének hozzuk vele.

E nemes gyarlóság káros következményeit nemcsak a katolikus egyének, hanem maga a katolikus Egyház is viseli. Emiatt van ugyanis az, hogy hívei szegények maradnak, háttérbe szorulnak, nem érvényesülnek. De hogy is érvényesülhetnének, mikor volt olyan tanítványom, belvárosi kereskedő fia, aki rászólt a pénztárnál ülő anyjára azért, mert mikor a vevő fizetett, azt mondta: köszönöm. Te a pénzért árut adtál neki, mondta neki, nincs tehát semmi köszönni valód, mikor valaki fizet.

De ha iparosok a katolikusok, átlagban akkor se a jómódú iparos kerül ki közülük. Jómódú ugyanis az iparos csak akkor lesz, ha mint iparos is kereskedik vagy legalábbis az emberekkel bánni tud. Ezért a katolikus iparos többnyire segédek nélkül, egymaga dolgozik, városban pedig ő maga is egész életében segéd marad vagy a vállalkozónak „bedolgozója”.

Hivatalokban se katolikusok a vezetők, mert vezetőkké csak azok lesznek, akik fiatalabb korukban felfelé alkalmazkodni tudtak s egyébként is bánni tudnak az emberekkel (mert alkalmazkodni, kedveskedni még lefelé is szükséges). Falun is nem a „kulákok” ők, hanem a nincstelenek, mert vagyont gyűjteni, sőt sokszor még a már meglévőt megtartani is csak az tudja, akinek a pénz, a föld, a vagyon előbbre való, mint az önérzet.

Gazdag paraszt csak az a paraszt lesz, aki földművelő létére is kereskedő, mert vagyont szerezni számítással, spekulálással lehet, nem pedig szántással-vetéssel. Abból legfeljebb csak megélni lehet – szegényesen. Nem hiába azonosították a kommunisták is a „kulákot” a kupeccel.

Inkább csak abban voltak igazságtalanok, hogy nemcsak azt a parasztot tartották kupecnek, aki azt a kulák-vagyont szerezte (mert ez többnyire valóban kupec volt), hanem azt a késő utódot is, aki a már rég megszerzett (és sokszor kupecséggel szerzett) vagyont csak megőrizte, de nem gyarapította éppen azért, mert ő már nem volt kupec.

Ezzel szemben az érdekből való megalázkodás, kedveskedés, udvariaskodás azok iránt, akiktől sorsunk függ (például a kereskedő a vevők iránt) rendkívüli fokban ki van fejlődve a zsidók és (náluk kisebb fokban, de a katolikusoknál sokkal nagyobb fokban) protestánsok körében. Én például, mint pap, az iskolában mindig sokkal nagyobb megtiszteltetésben, előzékenységben, udvariasságban részesültem a zsidó és protestáns tanárok, mint a katolikus tanárok részéről. Protestáns is volt ám az igazgató minden iskolában, melyben csak működtem, noha a katolikus Magyarország katolikus fővárosában voltak ezek az iskolák!

Köztudomású, milyen engesztelhetetlenül gyűlölték és gyűlölik még ma is protestánsaink a Habsburgokat s az is tagadhatatlan, hogy a Habsburgok se szerették őket, s ha tőlük függött, inkább katolikusokat részesítettek kitüntetésben vagy emeltek magasabb állásokba. Annál feltűnőbb, hogy ennek ellenére nemességet még a Habsburgok is aránylag sokkal többször adtak protestánsoknak, mint katolikusoknak. A magyar köznemességnek legalább fele még ma is protestáns. Mivel pedig ezeknek csak egészen elenyésző százaléka tudja visszavinni a nemességét a mohácsi vész előtti időkbe, világos, hogy legnagyobb részük a Habsburgoktól kapta nemességét. De még ősi nemeseink nagy része is a mohácsi vész óta újabb adományt és előnevet kapott, tehát tulajdonképpen az ő mai nemességük is a Habsburgoktól származik. (Protestánsainknak azonban még csak eszükbe se jut, hogy talán még se illenék tőlük, hogy természetesnek tartsák a gyűlöletet azok iránt, akik az ő őseiknek nemcsak királyaik voltak, hanem személyes jótéveik is, akiknek kegyeit élvezték s ők az utódok ma is büszkék arra, amit tőlük kaptak.)

Ezzel az érdekalázatossággal, melyet a címben önérzethiánynak neveztem, bizonyos tekintetben az üzleti szellem is azonos. Hiszen az üzletember a vevőközönség megnyerésére alkalmazza az előzékenységet és hízelgést. Az olyan kereskedő, aki nem kedveskedik a vevőinek, jobb, ha meg se nyitja az üzletét, mert úgy is hamarosan be kell zárnia.

Láttuk, hogy kereskedőnép egy sincs katolikus. Volt ilyen is (Velence és a Hanza-városok), de ma már nincs. A Hanza városok azóta protestánsok lettek, Velence pedig, mely katolikus maradt, ma már rég nem kereskedőváros. Míg az volt, többnyire mindig a pápa, tehát az Egyház ellenfeleivel volt szövetségben. De a protestáns angolszász népek és Hollandiának protestáns része épp úgy kereskedő, mint a zsidó nép. Ez

szégyen erkölcsi szempontból (nem annyiban, mintha kereskedni bűn volna, de igenis annyiban, hogy a kereskedés bűnösebb vagy legalább gyarlóbb foglalkozás, mint az ipar vagy földművelés), de dicsőség gazdasági szempontból.

De a katolikusban a szegénység, illetve az anyagi háttérbe szorulás, nemcsak gazdasági szempontból baj, hanem erkölcsileg is fogyatékoság, mert hiszen a parasztgőg az oka az elmaradottságnak. Bizonyos fokú együgyűségnek is jele, mert kétségtelen, hogy a kereskedéshez nagyobbstílúság és nagyobb intelligencia szükséges, mint a földműveléshez, sőt akár az iparhoz.

Ennek ellenére alapjában véve mégis jó jel, ez az „együgyűség”, mert kétségtelenül olyan együgyűség ez, melyet az evangélium dicsér. Nem azért vagyunk ilyenek, mert tehetségtelenek, hanem azért, mert becsületesek és önérzetesek vagyunk. Kétségtelen például, hogy a tudósok is, akik bizonyára nem az emberiségjellemtelenebb, annál kevésbé elmaradottabb részéből kerülnek is, többnyire akkor is félszegek és a gazdasági életben érvényesülni nem tudók, ha protestánsok, sőt ha zsidók.

A jó modor hiánya, a félszegség és a gyakorlati életben érvényesülni nem tudás tehát lényegében véve azoknak tulajdonsága, akiket a Szentírás „Isten fiai”-nak mond, s akik azért nem tudnak a világon úgy érvényesülni, mint azok, akiket az írás „e világ fiai”-nak nevez, mert életük célja elsősorban nem a földi érvényesülés s így a másik, a szellemi világ, bírására elsősorban ők hivatalosak.

Bethlen mint átlag a zsidók és kommunisták és a protestánsok is, e világnak fia volt. Itt a földön és anyagilag akart érvényesülni és érvényesülése érdekében képes volt fejedelem létére és mérhetetlenül nagy hiúsága ellenére is olyan önérzetnélküliségre és olyan hízelgésekre, amilyenre egy más lelki akarató ember még szolgálóállapotban se lett volna hajlandó.

Érdekes, hogy nemcsak Bethlen, Hitler és Sztálin (Rákosi Mátyást természetesen nem is említem), hanem Nagy Frigyes is ilyen volt. Őt is mindenben egyedül az önzés vezette, ő is rabló-támadó háborúkat indított hadüzenet nélkül (hogy a meglepetés előnyeit is hasznára fordíthassa) és olyan szerződések ellenére, melyek éppen az ellenkezőre kötelezték. Mikor aztán ilyen eszközökkel a győzelmet megszerezte, a legyőzött és kirabolt

ellenfélhez rendkívül finom és udvarias volt s szinte hízelgett neki akkor, mikor már a lábainál hevert.

Ez is önző célból, azért történt, hogy a közvélemény rokonszenvét el ne vessze, illetve hogy visszaszerezze. Adta az ártatlant, mert tudta, hogy az anyagi siker még nem minden. Hogy valaki nagy lehessen és hódítása maradandó legyen, ahhoz az igazság tudata és a becsület birtoka is szükséges vagy legalább a közvélemény megnyerése, azaz a látszólagos, a külső becsület.

Ezt úgy akarta elérni, hogy legalább győzelmében mértéket tartott és megbecsülte azt, akit nemtelen eszközökkel legyőzött. Éppen ezzel bizonyította be, hogy nagy bűnei mellett se volt egyszerű kalandor, hanem valóban volt benne nagyvonalúság is.

Hadik András, a világhírű magyar hadvezér írja emlékirataiban, hogy Nagy Frigyes sokszor érdeklődött utána és József császárnak is mondta, hogy szeretné megismerni. Ez a Hadik utáni érdeklődés Berlin világhírű elfoglalójának és megsarcolójának szólt, aki a hét éves háborúban Nagy Frigyesnek igen sok bosszúságot és aggodalmat okozott. A császár, hogy Frigyes kívánságának megfelelően, egyik vele való találkozájára Hadikot is magával vitte. Természetesen Hadik is szeretne volna megismerni a még nála is híresebb embert és nagyobb hadvezért.

Az eredmény az lett, hogy a nagy király a találkozáskor úgyszólván rá se nézett Hadikra, sőt egyenesen sértően viselkedett vele. Úgy látszik így akart rajta bosszút állni. De ekkor bizony Frigyes, a „nagy”, nagyon is törpének mutatta magát s egyúttal azt is elárulta, hogy mikor máskor a gyöngébbhez előzékeny volt, sose nemeslelkűségből, hanem önzésből, azért csinálta, hogy beszéltesen magáról és a közvéleményt a maga részére megnyerje. Olyan esetekben azonban, amelyek magánjellegűek voltak, amelyeket reklámra nem lehetett felhasználni, tehát nem volt rá semmi oka, hogy gőgjén és irigységén uralkodjék (Hadikkal való találkozájáról például sose értesült volna a történelem, ha Hadik véletlenül nem írt volna naplót), ellenfelével nagyon is kicsinyes, sőt sértően bosszúálló volt.

De tételünket bizonyítja Hadik naplójának az a feljegyzése is, hogy ugyanez a nagy király és hadvezér Hadikkal való sértő udvariatlanságával éles ellentétben magával József császárral szemben, aki hatalmat és erőt képviselt s így jóindulatának megnyerése nem lehetett rá közömbös,

egészen a hízelgésig menő nagy udvariassággal viselkedett ugyanezen a találkozón.

Azt írja például Hadik, hogy a találkozón, például az asztalnál, valahányszor József császár szólt hozzá vagy ő maga szólította meg a császárt vagy ez az asztalnál valamit továbbított neki vagy a császár adott oda ő neki valamit, mindig mély bókkal meghajolt előtte.

Annál feltűnőbb ez, mert akkor már Nagy Frigyesnek a hatalma is volt már akkora, mint II. Józsefé, korban is sokkal idősebb volt, mint a császár, sőt apja is lehetett volna II. Józsefnek, ami pedig a hírt és dicsőséget illeti, nem is lehetett őket egymással összehasonlítani. Hiszen II. József már fiatalokora óta valóságos rajongója volt Nagy Frigyes tehetségének és sikereinek.

Nem valószínű, hogy Nagy Frigyes e feltűnő tiszteletadása csak a császári méltóságnak szólt II. Józsefben. Sokkal inkább szólt ez azon Mária Terézia fiának, aki ellen ő oly sokat vétkezett és oly sok igazságtalanságot követett el vele szemben. Azt a természetes ellenszenvet akarta vele csökkenteni, melyet becstelen eljárása a közvéleményben felkeltett.

Vagy talán – ez még valószínűbb – egyedül csak az volt vele a célja, hogy egy esetleges újabb háború esetén a császárt készületlenül találja s így épp úgy el tudjon majd vele bánni, mint anyjával el tudott. Ilyen viselkedésmód láttára ugyanis II. József csak abban az esetben tekinthette volna őt mégis ellenségének s tarthatta volna vele szemben mindig készenlétben a hadseregét, ha ő is olyanforma lelki akaratú ember lett volna, mint a „nagy” porosz király. Becsületes ember ugyanis lehetetlennek tartja, hogy olyan ember, aki őt ilyen kegyelettel veszi körül és ilyen nagy és őszinte megtiszteltetésben részesíti, tulajdonképpen ellensége s a nagy tisztelet egyedül csak arra jó, hogy félrevezesse, gyanakvását elaltassa s így a döntő pillanatban majd készületlenül találja. Mikor aztán majd lábai előtt hever, akkor újra jóbaráttá válik, aki kéri tőle a bocsánatot s azzal érvel, hogy ne haragudjék, de neki az, amit tett, mint uralkodónak, népe iránti kötelessége volt. Szerintük ugyanis csalni is szabad, sőt kell is a köz érdekében.

Ugyanílyen ember volt, mint látni fogjuk majd, Thököly is, de oly nagy fokban, hogy állandó alakoskodásával, hazudozásaival, hízelgéseivel, lekötelező modorával s nagy tiszteletadásával nemcsak a császár jámbor püspökkövetét, hanem még Lipót kemény tábornokait is valósággal az

orruknál fogva vezette, mert még azok is hittek neki. Még ezek is elhitték, hogy barát, mikor a valóságban a legádázabb, de egyúttal a legkörmönfontabb ellenség volt. Ez a becsapás lehet Lipót embereinek szégyene politikai okosság szempontjából, de mindenképpen dicsőségük becsület, jólelkűség és emberbecsülés szempontjából.

Ők rosszaság, kirafináltság, ravaszság, körmönfontság szempontjából ártatlan gyerekek voltak Thökölyhez képest, noha a korát tekintve Thököly volt a gyerek, ők pedig többnyire idős, „tapasztalt” emberek voltak.

De hát kit lehet álnoksággal félrevezetni? Bizonyára elsősorban azt, aki maga nem álnok. Baj, de mégis mindig dicsősége marad Lipótnak, hogy neki ilyen tábornokai voltak. De a magyar álhazafiságnak is örök szégyene marad, hogy neki viszont olyan szabadsághősei voltak, mint amilyen Bethlen és Thököly volt. (Látni fogjuk, hogy még az „eszményi” „lelkű” Rákóczi Ferenc se volt e tekintetben valami túlságosan ellentéte Thökölynek.)

Láttuk, hogy ilyen jellegű ember volt még a kemény ősmagyar Bocskai is. Láttuk, hogy ő is milyen hódolattal teli alázatos üzenetet küldött Rudolf császárnak akkor, mikor már egész Magyarország a kezében volt. Tehát ő is egy szakasztott Nagy Frigyes volt. Fellázad ura ellen, megszegi számtalanszor letett hűségesküjét, s mikor e réven diadalmaskodik, akkor megalázza magát és külsőleg udvariaskodik. Nagystíluság, de undok és éppen nem magyaros jellemvonás.

Mi, katolikus magyarok, inkább csak szóban, nagyszájúságban, fenyegetésekben szoktunk gonoszak lenni, de maguktól a tettektől, fenyegetésünk végrehajtásától nagy szavunk ellenére is többnyire visszarettenünk. Fenyegetőzünk a rosszal, de nem tesszük. Az evilág fiai éppen ellenkezők. Ők nyájaskodnak s szavaik kifogástalanok, sőt meggyerőek, csak a tetteik mutatnak mást. Ők céljaik elérésére mindenre képesek, de külsőleg udvariaskodnak. S ez kommunistáinkra természetesen még jobban áll, mint szabadsághőseinkre. De hiszen kommunistáink is szabadsághősöknek tartották és hirdették magukat, viszont szabadsághőseink is a kommunisták előhírnökei és lelki rokonai voltak.

Nagyon okosak ezek a „szabadsághősök”, mert jól tudják, hogy az emberek nagy többsége buta, a buta ember pedig egy kis udvariasság, egy kis előzékenység, egy kis tiszteletadás fejében (mely oly végtelenül jól esik neki!) mindent elfeled, mindent megbocsát, mindent oda ad. (Azt, ami az

övé, nem mindig, de a hazát, a hitet, a közérdeket szívesen.) Akik ezt, mert okosak, tudják, e révén a hatalom birtokosaivá és parancsolóikká lesznek (Bethlen még Pázmánynak és Eszterháznak is majdnem parancsoló ura lett) s nemcsak bálványuk, a hatalom, lesz az övék, hanem még a dicsőség is: szabadsághősök lesznek és maradnak évszázadokon át.

Bethlen a legjellegzetesebb képviselője volt az effajta okos embereknek. Jó emberismerő, okos és nagystílú. Nagyon vigyáz a tekintélyére, rátarti, sőt egész e gyerekességig hiú. „*Nem volnék játszótársa senkinek*” (Bethlen politikai levelei, 249. o.), figyelmezteti az iránta köteles tiszteletre a közönséges halandót.

Láttuk már, hogy annyira hiú és gögös, hogy Pázmány, Eszterházy vagy Thurzó Szaniszló rá nézve sértő állítólagos kijelentései miatt képes véres háborút indítani. Ugyanő azonban tőlük ezeknél sokkal nagyobb sértéseket is szó nélkül képes volt zsebre vágni, sőt azokkal, akik megsértették, még nyájaskodni is, ha megvan belőle a kellő haszna.

Például a béketárgyalások alatt, mikor mindent elkövetett, hogy a felkelését bezáró szerződés minél több előnyt tartalmazzon (természetesen nem a nemzet, hanem elsősorban a maga számára) és emiatt Pázmány jóakarata, kinek szavára minden német, osztrák vagy cseh tanácsadójánál többet adott a császár, nagy hasznára lehet, ilyen sértéseket vágott szó nélkül zsebre tőle (hagyta, hogy Pázmány sértegesse, mert mint nagyszerű emberismerő, jól tudta, hogy mint afféle katolikus, csak beszél, de nem tesz, sőt mikor jól odamondogatott, utána akkor a legengedékenyebb, mert azt hiszi, hogy odamondogatásával az igazságnak már úgy is eleget tett):

„Felséged eddig úgy viselte a magyar nemzethez magát, mintha ugyancsak ennek romlására emeltetett volna a fejedelemségre... Kívánnám azt, hogy felséged immár valahára magába szállván engesztelné Istenét eddig való dolgairól és azután jobban kíméllené a magyar vért és országot... Mert ha csak a hiúságos szóról is számot kell adnunk, gondolja meg felséged, ennyi sok rablásban és éhenhalásban fohászkodó szegénységnek, ennyi sok ártatlan vérnek kioltása minemű vádolást teszen az Istennek igazságos széke előtt.” (1626. november 25-én, tehát harmadik támadása alatt írta ezt Bethlennek Pázmány)

E levelében Pázmány azt a véleményét fejezi ki, hogy „*kétszázezer magyar héjával vagyon e Magyarország 13 esztendő alatt*”, vagyis ennyi magyart pusztított ki Bethlen három támadása az akkori mindössze

kétmillió magyarból. Bethlen aztán udvarias gyorsasággal (már november 30-án) a legszerényebben így válaszol Pázmány sértő tetemrehívására:

„Kívántuk volna, hogy ennyi trakta és végzés ne lett volna. De ha bűneinkért igaz ítéletéből az Úristen mindnyájunkat ezzel akart meglátogatni, arról nem tehetünk (tehát a kálvini predestinációval védekeznek)... Bátor megbüntessen minket is, ha minden igyekezettel abba elménket száma nélkül nem fárasztottuk, miképpen fordíthattuk kicsiny állapotunk szerint való szolgálatunkat... nemzetünknek hasznára, magunknak dicséretes emlékezetére”.

Aztán elkezd bizonygatni Pázmánynak, hogy egészen 200.000 magyar bajosan pusztulhatott el az ő háborúi miatt, mert ő mindig kíméli igyekezett a magyar vért (azért szerződött még tatár hadaknak az országba való hozására is).

Ugyanekkor Eszterházytól a következő kemény levelet (Posonii, 28. Novembris 1626.) vágta zsebre:

„Ad Bethlenum! (Micsoda sértő megszólítás öfelsége helyett!)

Nem örömet terhelem sem magamat, sem felségedet ez mostani írásommal, mivelhogy erről magyar és keresztyén fejedelemnek írnom ugyan iszonyúságosnak tartom. Fejövén felséged minden okadás nélkül ez mi hazánkba nagy kéméletlenségben vévén mind ezt a szegény utolsó veszedelemhez közel járó országot s mind ennek az ő lakosait, kihozá azon mi nemzetünk és hazánk nyomorúságára az mi természet szerint való ellenségünket, a törököt, ki minek utána jó darab részét elégette és rablotta volna az országnak és abból nem kevés számú rabokat elvitt volna, egyik végházát megvéve hazánkknak, a másikat is lövetvén és ostromoltatván, magáévá akarja vala tenni, ki alól mikor gyalázattal el kellett menni, felségedet találá refugiumjának (menedékének) és úgy salválá (megmenté) őket felséged, mint ha valami nagy jó szolgálat mellől, melyet felségednek tettek, mentek volna oltalomért oda.

Ezek után összeelegyedvén az természet ellen a magyarsággal, ezen ótalom és társaság alatt, miket nem cselekedtek és cselekszenek hazánkkkal és nemzetünkkel most is mind titkon s mind nyilván, ki tudná mindazt előszámolni?! Mindazonáltal mindezek így lévén is mint hű és valami jó szolgálatjokért magok kedve ellen is, im majd ugyan lakosivá kezdé felséged tenni ez hátramaradott részecskéjében is hazánkknak őket s mint magok sajátjokban, nemzetünknek kimondhatatlan gyalázatjával és gyűlölségével és

hatalmas kárával is, ugyan quartérokban telepíté őket. Melyet – él az Isten! – mikor meghallottam volna, úgy megkeseredtem és mások is, az kik igaz magyarok, hogy kész lettem volna mindennemű tractatust félben hagynom.

Ugyanis, felséged megbocsásson, nem tudom, ki nem irtóznék az ilyen magyarságtól, kivel azt se higgye felséged, hogy magának valami hasznot szerzett, avagy facilitálja (megkönnyíti) a tractát, mert értse bizonyosan felséged, hogy ha mindenekelőtte kiadtuk volna ez békességnek conditióit, azelőtt értettük volna ennek az pogánynak hazánkba való quartirozását, soha bizony ebben a tractában jelen nem lettem volna s vélem mások is. (Ezért nem szeretett Bethlen a „tractában” magyarokat.) S most is, ha csak az ő hazánkban való letelepedett állapotokkal akarja felséged extorqueálni (kicsikarni) avagy facilitálni (megkönnyíteni) kívánságait, bizonytal higgye felséged, megcsalatik. Ne gyűlöltesse annak okáért felséged ennél inkább se magát, se ezt az mi megkevesedett nemzetünket, mert ha mindebben megyünk el, vagy tenni kell erről a magyar nemzetnek, avagy hogy felséged leszen, aki magával együtt utolsó veszedelemben hozza őket.

Tudom nehéz szók ezek és szokatlan is felséged hozzájok, de oly igazak, mint az Istennek beszédi, kit látván, hogy mások elmulatnak megmondani, hazámért és nemzetemért kényszerítettem felséged megbántásával és magam gyűlöltetésével is megcselekednem. Most vagyon azért ideje, hogy ne vontassa felséged holmi apró dolgokért az békességnek conclusióját és bocsássa el az törököt is felséged mellőle, hogy mi is ezeknek az hadaknak terhétől szabadíthassuk fel szegény elpusztult hazánkat és tovább már ne is keserítse nemzetünket holmi maga praetensióért (követeléseieért), mert nem azt, az mit kívánunk, de ha az mi kegyelmes urunk maga megbántását és országunk felséged miatt letett ruináját (romlását) és kárát tekintené, nincs annyi felségednek, az kit azért méltán nem kívánhatnánk... Ezekkel, nekem úgy tetszett, ugyan tartoztam, hogy megírdam felségednek, melyet mint veszen felséged, áll az felséged bölcs ítéletje, de én hazámhoz és nemzetemhez való igazságból cselekeszem mindeneket.”

Se Pázmány, se Eszterházy nem emelkedett a szuverén méltóságára. Bethlen oda emelkedett. De se Pázmánynak, se Eszterházynek senki se írt s nem is írhatott volna ilyen leveleket. Ők nem is túrték volna el az ilyesmit még a „fölséges” cím kedvéért se. Bethlen szó nélkül zsebre vágott ilyesmiket csupán azért is, hogy egy-kettőt le ne vesszen abból a hét megyéből, melyet már megszerzett. Hogy Bethlen ilyen leveleket zsebre

tett, annál jobban csodálnunk kell, mert állítólag éppen azért indította meg ezt a most szóban forgó harmadik támadását, mert előtte Eszterházy megsértette.

Most mivel támadása nem úgy sikerült, mint várta s „az kása megégette a száját”, noha Eszterházy most még jobban megsértette, mint előbb, már egyszerre nem volt olyan kényes a sértések iránt, sőt már két nappal e goromba kioktató levél után, sőt bizonyára azonnal a vétele után (mert hiszen ahhoz is idő kellett míg a levél elért hozzá), mint „*amicus benevolus Gabriel, datum in civitate Cremniciensi (Selmecebánya), die 30. Novembris 1626*”, így ír annak az Eszterházyknak újabb sértésére, akinek sértéseit megbosszulandó indította meg állítólag egész harmadik hadjáratát:

„Szeretettel kérjük kegyelmedet Érsek Urammal, Őkegyelmével, egyetemben (akit Bethlen egyébként kevéssel előtte „örökre” száműzetett az országból, mint hazaárulót) instáljon őfelségénél kegyelmetek, ne kívánjon immár több lehetetlenségeket őfelsége tőlünk, mert kicsiny állapotunk szerint mi is az tisztességet szeretjük („tisztességen” természetesen a vagyont, a hatalmat, a minél több megyét és várat érti), annak megromlásával nem kívánhatja őfelsége is, azt reméljük, hogy gyalázatos és fejedelmek között szokatlan szóknak formáját kövessük, annyival inkább, hogy senki kételéségében, Istennek hála, nem vagyunk.” (Azt kívánták ugyanis tőle, hogy a békekötés szövegében ki legyen fejezve, hogy Bethlen vétkezett akkor, mikor a király ellen fegyvert ragadott és a király alattvalóit is erre bujtogatta. Láttuk, hogy Bethlen nem is mondja, hogy nem igaz az, aminek elismerését kívánják tőle, csak azon a címen kéri ennek a megalázásnak elengedését, mert ez rá nézve, mint fejedelemre nézve, igen sértő volna.)

„Nyugodjék meg kegyelmesen őfelsége és kegyelmetek is ilyen obligációinkkal, mert fogatkozás az mi részünkről soha azokban nem leszen (csak melleleg jegyezzük meg, hogy eddig még minden „obligációját” megszegte), csak minket is engedjen őfelsége az mi kevesünkben csendesesen életünknek hátra maradt igen kicsiny részecskéjében megnyugodnunk”. (Kossuth szereplése vége felé szakasztottan ilyen álszerénységgel és álmegalázásokkal és ilyen vértanúpózókkal igyekezett maga iránt – és ugyancsak sikerrel – a nemzet részvétét, jóindulatát és ragaszkodását megnyerni.)

Csodálatos, milyen bámulatos önmegalázással, hízlegéssel és színészkedéssel igyekezett Bethlen e harmadik és utolsó béketárgyalások

alatt, mikor már a nemzet, sőt már a felekezet is megunta örökös „rezgetődését” s mindig jobban kellett éreznie, hogy a nemzet lelke nincs vele, felkelteni maga iránt tárgyalófelei jóindulatát és a császárt minél nagyobb engedékenységre rábírní. Most már azonban ezzel csak azt célozta, hogy legalább az a kezén maradjon, ami már birtokában volt. Most már ugyanis igazán nem a nemzet, sőt még csak nem is felekezete érdekeiről volt szó, hanem egyedül saját magáról.

Mikor a király biztosaival tárgyal, mindig megemeli süvegét, mikor annak a „szentséges” császárnak nevét kimondja, akinek pedig szerinte, mint láttuk már, egyenesen a vérében volt a magyar nemzet elleni „bosszúság”. (Lehet-e igazi becsületes magyar ember az, aki a haszonért ilyen undorító módon tud hízelegni és alakoskodni?) A király biztosai tiszteletére tőle rendezett lakomán így szól:

„Én Bécsbe megyek, és ha őfelsége, a császár, parancsolja, nemcsak kezeit, hanem lábait megcsókolom, és ha kívánja, fejemet is rendelkezésére állítom.” (Biboni írja ezt, aki maga is részt vett ezen a lakomán. Lásd: Fraknoi: Pázmány Péter, I., 532. o.) Ez egyébként nem a harmadik támadását követő tárgyalások folyamán volt, hanem az első után, de így még többet jelent, mert hiszen akkor még sokkal jobban állt hadászatiilag, mint a harmadik támadását követő trakta idején s így még jobban látszik jellemtelensége, mert hiszen e „lábcsókolása” után még kétszer támadta meg a császárt.

Amit tehát Bethlen csinált, az már szinte bohóckodás. Egészen kétségtelen azonban, hogy Bethlen komolyan csinálta, s ráadásul rögtön az után, hogy ugyanezen szentséges császár alattvalóit fellázította, sőt mikor ő maga is fegyveresen állt e császár felségterületén, noha fejedelmi széke elfoglalása után maga is hűségesküt tett neki. Így aztán világos, hogy nem minősíthetjük Bethlen viselkedését egyszerűen csak bohóckodásnak, hanem egészen másnak, annál sokkal rosszabbnak.

Érdemes itt arra a már megemlített érdekes dologra is figyelmeztetnünk, mert nagyszerűen mutatja Bethlen „finom” lelkületét, hogy a császárral szemben, kinek mint látjuk, itt a lábát csókolja, később azzal hengegett, hogy az „adót fizet” őneki (mivel a nikolsburgi békében a császár arra kötelezte magát, hogy a Bethlennek átengedett várak fenntartására (mert e várak a császár tulajdonában maradtak s csak haszonélvezetre engedte át őket Bethlennek élete végéig) évente 50.000 aranyat fizet neki).

Az a Bethlen, aki a béketárgyalások alatt képes volt csak azért még egy évig harcolni s így pusztítani a magyar népet és vagyont, hogy a királyi címet megtarthassa; aki második támadását elsősorban azért indította meg, mivel e címről mégis le kellett mondania; akinek az emiatt szinte a végtelenbe átnyúló béketárgyalások folyamán úgyszólván egyetlen gondja volt, hogy minél több területet és várat szerezzen meg magának, 1619. október elején, tehát rögtön első támadása megindítása után, ezt írta Zsigmond, lengyel királynak:

„De regia dignitate, de invasione et occupatione regnorum nullus sermo, nulla mentio apud nos est; publica salus regnorum et gentium, praesertim gentis Hungaricae quaeritus, violata... religionis libertas... absque oppressione alterius restituatur, hoc solum agitur.” (Királyi méltóságról, országok megrohanásáról és elfoglalásáról nálunk szó sincs; ilyesmi eszünk ágában sincs; az országok és népek közügye, de különösen a magyar nemzet panaszai, a vallás megsértett szabadságának helyreállítása más vallás elnyomása nélkül (pedig ekkor már ott voltak a kassai pöcegödörben a Bethlen csapataitól lemészárolt három pap tetemei), ez vállalkozásunk egyedüli célja.) (Szalay, IV., 519. o.) Kérdem: tudtak-e ennél nagyobbat hazudni és szemtelenebbül félrevezetni akár csak a bolsevisták is? Hiszen akkor, mikor ezt írta, Bethlen már egyedül csak az ő királyi méltóságáért, sőt egyedül csak a királyi címért, folytatta még egy évig a harcot.

De azért Bethlen a béketárgyalások alatt nemcsak azért követett el mindent, hogy minél több megyét kapjon, hanem azért is, hogy a megkötendő békeszerződés szövegében az ő becsülete, az ő önérzete is minél jobban kímélve legyen. Mikor például végül nagy nehezen sikerült rávenni, hogy a királyi címről való lemondásba beleegyezzék, kiköti, hogy *„az erről szóló cikkelyt a kedélyek kölcsönös elkeserítésének kikerülésére (vajon „kölcsönös” elkeseredésről volt itt szó, nem pedig csak egyedül Bethlenéről?) illendő kifejezésekkel kell megírni”*.

Az önérzetére is volt gondja tehát, de közel se akkora, mint az anyagiakra. Ezek kedvéért szívesen feláldozta az önérzetét is. Ha például a hét helyett mondjuk, tíz megyét kapott volna, akkor beleegyezett volna abba is, hogy a királyi címről való lemondását gúnyos kifejezésekkel vegyék be a szerződés szövegébe. Mivel a hét megyét és melléje Opelnt és Ratibort megkapta, nem bántotta fejedelmi önérzetét, hogy például a

nikolsburgi békében ilyen megalázó, mert hiszen tulajdonképpen bűnvallomást jelentő, szöveget is aláírt:

„Soha, semmi szín alatt sem fog az ország igazgatásába és kormányzásába avatkozni és belé elegyedne.”

„Ezentúl nem fog ilyetén (királyi) jövedelmeket bitorolni vagy elfoglaltatna.” (Mindezzel elismerte, hogy eddig „bitorolt” ilyen jövedelmeket és hogy eddig illetéktelenül beleavatkozott és beleelegyedett az ország kormányzásába.)

„Ígéri továbbá a fejedelem úr, hogy ezentúl a császári királyi felség a fenséges ausztriai ház és annak hű alattvalói ellen sohasem fog ellenkezést elkövetni s fegyverhez nyúlni, nem is fogja őket háborgatni; veszedelmes dolgokat nem fog ellenük forralni, ellenségeiket sem fogja semmi módon segítene.” (Ezek bizony nem valami, Bethlen fejedelmi önértetét túlságosan kímélő kifejezések mindarra vonatkozólag, amit Bethlen addig csinált.)

Beleegyezett Bethlen abba is, hogy ugyanerre a hatalma alá kerülő hét megye rendjei is felesküdjének, sőt még maga az erdélyi országgyűlés is. Tehát abba is bele egyezett, hogy még alattvalói előtt is megalázzák s azok is lássák, mit művelt eddig az ő szabadsághőssé előlépett fejedelmi uruk, s hogy mennyire ígéri, hogy ez után megjavul és a jó útra lép. II. Ferdinánd inkább adott hét megyét, várakat, 50.000 forintot, csak hogy a királyi tekintélyt megőrizze, s hogy Bethlent bűne nyilvános elismerésére bírja: Bethlennek fontosabb volt az, mit kap s a kapott anyagiak kedvéért szemrebbenés nélkül aláírta az önértetére nézve megalázót.

Ez egyébként annál, könnyebb volt részére, mert hiszen a jó Bethlen egy szót tartott meg abból, amit a nikolsburgi békében aláírt. Annak ellenére ugyanis, hogy az aláírás után alig élt még néhány évig, mégis kétszer támadta meg őfelségét és „hű alattvalóit”, még kétszer avatkozott és elegyedett bele az ország igazgatásába és kormányzásába, nem is szólva arról, hogy a hét megye követei révén, akik a pozsonyi országgyűlésre jártak, és akiknek ő adott utasításokat, a császár országának és alattvalóinak ügyeibe is állandóan beleavatkozott.

Kétségtelen, hogy a békekötések szövege szerint mindig Bethlen volt az erkölcsileg vesztes fél. Mind a háromban elismerte bűnös voltát és égre-földre esküdözött, hogy ezután megjavul, de épp olyan kétségtelen az is, hogy anyagilag mind a három esetben ő volt a nyertes fél. Az elsőben, a nikolsburgi békében, ugyanis az önmegalázás és erkölcsi szégyenfutás

ellenében nagy területeket kapott meg Magyarország testéből és területéből nagy uradalmakat tulajdonul, a másik két békekötésben pedig még az elsónél is megszegyenítőbb megalázások és vesszőfutasok árán legalább azt el tudta érni, hogy azt, amit Először megszerzett, ha nem is teljesen, de lényegében meg tudta tartani.

Ekkor már olyan volt a helyzet, hogy még ez is siker volt Bethlen részére.

Az utolsó „tracta” alkalmával ugyanis Eszterházy már ezt a szakvéleményt terjesztette a király elé:

„Látnivaló dolog, hogy az hol már kilencszer véle való végzését meg nem állotta, keveset bízhatunk, ha tizedszer végeznünk is véle. Noha úgy látszik, hogy az ő perfidiája minden szegleteket e járt már, kiből talán szabad volna úgy elmélnedünk, hogy semmi nem levén immár, az kit meg nem próbált volna nyughatatlansággal, nyugodni fog az után... de így magát tekintvén Bethlen fejedelmet, vakmerő ítéletnek tartanám, ennyi végezéseknek felbontása után mégis valami végzésre menni véle.” (Szalay: Eszterházy, II., 429-430. o.)

A nikolsburgi békét megelőző tárgyalások (tracta) alatt Bethlen – biztosai közvetítésével – így érvelt: *„Őfenségének ugyan mind oka, mind módja volna a királyi címről és jogról le nem mondania, de a keresztény vér további omlásának megelőzésére kész letenni a királyi címet”* de csak *„oly feltétel alatt, hogy ez áldozatáért mind ő, mind az ország rendei kielégíttessenek”*.

Bethlen, úgy látszik meg volt róla győződve, hogy ő a keresztény vér kímélésére hozza az áldozatot, de arra már nem gondolt, hogy egy kissé furcsa, hogy „a keresztény vér további omlását” csak akkor hajlandó „megelőzni”, ha az ő magánérdekei kielégíttetnek; ellenkező esetben minden lelkiismeret-furdalás nélkül ontja tovább a keresztény vért, mégpedig nemcsak keresztények, hanem az ide hívott török és tatár csapatok által is.

Mint látjuk, Bethlen legalább szóban arra is vigyázott, hogy nemcsak a maga, hanem a rendek kielégítését is kívánja. Azok kielégítésére elsősorban a jezsuiták száműzését szánta. Az azonban egyáltalán nem lett akadálya a béke megkötésének, hogy ebből nem lett semmi, ellenben a maga kielégítéséből nem enged. Nemcsak minél több megyét és várat kér, hanem eleinte még „széket és szavazatot” is a német birodalmi gyűlésen (mi köze

ennek a magyar szabadsághoz, sőt nem ellenkezik-e az egyenesen a magyar szabadsággal? Hiszen magyar ember csak azon címen lehet tagja a német birodalmi gyűlésnek, hogy Magyarország része a német birodalomnak.

Még azt se szégyellte kérni az a magyar szabadsághős, akinek állítólag egyedül csak a vallásszabadság és a magyar nemzet sérelmeinek orvoslására volt gondja, hogy „*méltóztassék az aranygyapjat is őfelsége kieszközölni számára*”. Pedig hát ezt csak katolikusok kaphatták meg és akkor még nem is a császár, hanem az a spanyol király adományozta, aki még a császárnál is gyűlöltebb személy volt a protestánsok szemében. Bethlen tehát csak ilyen feltételek alatt lett volna hajlandó megszüntetni a keresztyén vérnek tőle egyébként a legőszintebben sajnált omlását!

A későbbi „tractákban”, mikor Bethlen már közel se volt olyan fölényben, mint eleinte s mikor már nemcsak a király, hanem az ország is unni kezdte állandó szöszegéseit, már valósággal könyörgéssel igyekezett minél több előnyt szerezni a maga számára, illetve minél többet megtartani továbbra is abból, amit már régebben megszerzett.

A harmadik felkelése után következő tractában például a király már nem akart bele egyezni abba, hogy mint az első két alkalommal, a lázadók most is amnesztiát kapjanak. Csakugyan tűrhetetlen volt már, hogy minden évben újra megszegjék a hűségesküt és mégis mindig büntetlenül maradjanak. Bethlen azonban valósággal könyörögni kezdett, hogy ez az ő „böcsületinek” olyan megalázása volna, hogy eltérése után nem is maradhatna már tovább a fejedelmi széken és hogy ő hálából így meg úgy fogja örökké szolgálni őfelségét, csak ilyen megalázást ne kívánjon tőle. Az eredmény aztán az lett, hogy megint csak bocsánatot kapott mindenki s (pedig először mindenáron akarták) még azt az Illésházy Gáspárt se zárták ki az általános amnesztiából, aki e harmadik támadás alkalmával már csak egyedül csatlakozott Bethlenhez az összes magyar (protestáns) főurak közül.

A hét megyét pedig azzal az alázatos érveléssel mentette meg a maga számára Bethlen, hogy ezeket őfelsége egyszer már (a nikolsburgi békében) neki adta s az fölséges ausztriai házat „*az egész világ úgy ismeri, mint aki adományait nem szokta visszavenni*”. (Fraknói: Pázmány, II., 96. o.)

Valósággal olyan alázatos hangon beszél tehát, mint rabszolga szokott az urával, aki a maga számára nem jogot (mert hiszen joga semmihez sincs), hanem csak nagylelkűséget és irgalmat esdekel. Vagy talán inkább,

mint egy minden erkölcsi alap nélkül álló ember, akinek önérzete már rég nincs s így neki semmi se szégyen, s aki egyébként is az emberi tökéletesség olyan magas piederstálján álló egyén előtt alázódik meg, akit – ellentétben övele – noblesse oblige [a rang kötelez].

De ha így állt a dolog, akkor miért tanítják úgy a magyar történelemben, mintha éppen fordítva lett volna, s mintha ebben a párharcban Bethlen képviselte volna a jogot, igazságot, erkölcsöt és becsületet, a császár pedig az erkölcsi alsóbbrendűséget, sőt a jogtalanságot és hitszegést?

Vagy íme egy másik érv Bethlen biztosai részéről: *„Kéri tehát felségedet (Bethlen), méltóztassék őt tejesebben kielégíteni és a Pozsonyban ígérték megadása által őt magának lekötelezni; ő és alattvalói a nagylelkű eljárást bőséges szolgálattal fogják viszonzni”*. (Szalay: Eszterházy, I., 232. o.)

(Ez az első felkelés béketárgyalásaiban volt, mikor Ferdinánd szorongatott helyzetében először 13 megyét ígért Bethlennek, de Bethlen akkor olyan jól állt, hogy még az is kevés volt neki. Erre az „ígéret”-re céloznak aztán most Bethlen emberei.)

Bethlen eljárása egy gyerekkori családi jelenetet juttat eszembe, mely egyúttal azt is bizonyítja, hogy ő e tekintetben mennyire nem kivétel, hanem protestáns típus.

Az első világháború folyamán egy protestáns család alkudott egyik szőlőbirtokunkra. Soká tartott az alku, mert a pénz értéke már romlott s okos ember ilyenkor nem szokott birtokot pénzért eladni. Édesapám nem engedett az Először megszabott árból, a vevő házaspár pedig mindenképpen venni akart, de minél olcsóbban. Ezért újra meg újrajöttek tárgyalni, illetve könyörögni. Hangsúlyozták, hogy ők szegények, nekünk meg úgy is van és marad még elég, s úgy állították be az eladást, mint részünkről a szegény iránti jócselekedetet.

Édesapám, természetesen, nemigen hatódott meg, de mi, gyerekek, teljesen a vevők pártján álltunk s elítéltük apánkat, hogy olyan szívtelen tud lenni s nem adja nekik olcsóbban. A vevő néni ezt látva, már valahányszor tárgyalni jött, mindig virágcsokrot is hozott a nővéremnek. A birtok természetesen az övék lett, a kapott pénz hamarosan mit se ért s a háború után bekövetkező forradalmak idején, mikor csak annak volt jó dolga, akinek földje volt, az azelőtt oly alázatos vevők természetesen felénk se néztek.

Bethlen szakasztotta így tett Ferdinánddal. Az első támadását befejező béketárgyalások alkalmával biztosainak még ilyen érve is volt: *„Bethlent eddig sokan annak tartották, aki az ellenséghez inkább szít, mint a keresztyénséghez. Ha kívánalmi teljesíttetnek, mind ő császári királyi felségéhez, mind a keresztyénséghez inkább fog ragaszkodni.”* (Szalay: Eszterházy, I., 235. o.)

Milyen szegénységi bizonyítvány ez! Pedig saját biztosai állították ki Bethlenről, illetve Bethlen maga állította ki magáról, mert világos, hogy amit biztosai mondtak, azt maga Bethlen mondta. Elismeri tehát, hogy eddig nem viselkedett keresztyén módra s elismeri azt is, hogy egyedül csak azért nem, mert nagyobb haszna volt abból, ha a keresztyenellenes táborhoz csatlakozik. Most kilátásba helyezi megváltozását, de most is csak abban az esetben, ha most meg ebből lesz haszna. A második támadása közbeni béketárgyalások alkalmával maga Bethlen írja a nádornak (Kassa, 1624. április 21. Eredetije a primási levéltárban):

„Nem tagadhatjuk, hogy nagy exacerbatióval (elkeseredéssel) nem volnánk... Nem érdemlem, bizony nem érdemlem, uram, tőletek e nagy gyalázatokat. Mert lám, egy talpalatnyi földet őfelségétől nem kívánok és nem igaz ez iránt az embereknek felőlem volt hamis csacsogások; én contentus (elégedett) volnék az én sorsommal (hát ha „contentus” volt a sorsával, akkor miért támadott újra, mikor senki se bántotta?), csak őfelsége ne venné el azt tőlem, amit egyszer adott. Ki remélheti így az őfelsége propensióját (jóindulatát), melyet nevével ígértek mindig, uram, mindnyájan. Clemens (irgalmas) legyen ám Isten azoknak, akik okai ezeknek.”

Tehát épp úgy alkuszik, rimánkodik, mint a birtokvásárló protestáns asszony a XX. században. El is érte a célját épp úgy, mint az. Az „ausztriai ház” „szokott kegyességével” most se vette tőle vissza azt, amit már oda adott, mert nem akarta megcáfolni azt, hogy ő természeténél fogva kegyes. Bethlen annyira tudatában is volt annak, hogy csakugyan egyedül csak őfelsége jóságából tarthatta meg továbbra is mindazt, amit tőle már régebben megkapott, hogy a második békekötés után nemcsak magához a királyhoz, hanem még a kancellárjához külön köszönőlevelet is írt, melyben hódolatteljes szavakkal tolmácsolta háláját. (A királyhoz írtak kelte 1624. május 22, a kancellárhoz írté május 29. Mindkettő eredetije a primási levéltárban.)

Ez az anyagi haszonért való minden képzeletet felülmúló, önértetnélküli megalázkodás annál feltűnőbb és annál visszataszítóbb, mert Bethlen épp olyan elbizakodott tudott lenni, mikor nyeregben érezte magát, mint amilyen megalázkodó akkor, mikor ez volt a célravezetőbb.

Még jobban elámulunk azonban akkor, mikor azt kell látnunk, hogy még ugyanazon emberek előtt is képes volt a legszegényetesebb megalázkodásra, ha érdekei így kívánták, akik előtt csak az imént dőlyfösködött.

Láttuk, hogyan száműzette „örökre”, mint fő hazaárulót, Pázmányt, de láttuk azt is, milyen megszegyenítő leveleket vágott később éppen, őtöle zsebre szó nélkül, sőt köszönettel s láttuk, hogy később fővágya az volt, hogy esküvőjén a királyt éppen ez a „hazaáruló” képviselje. Az „örökre” szó tehát nála is csak annyi időt jelentett, mint napjaink bolsevistái szájában.

Láttuk, hogy első támadása elején, mikor még nyeregben érezte magát, mint elengedhetetlen feltételt kötötte ki, hogy a királynak hozzá küldendő békebiztosai között magyar semmiképpen ne legyen. Ez a kikötése 1620. december 17-én volt. December 29-én megismételte követelését: *„A császár által választandó biztosokat mi illeti – írja –, megmarad előbbeni nézeténél őfelsége (Bethlen), hogy az egyetlen egy magyart se szabadjon közéjük sorozni és hogy kivált Pázmány Péter és Eszterházy Miklós legyenek a bizottságból kereken kirekesztve, mint hiteles közhatározatok által száműzött, elmarasztott személyek.”* (De ha csak ezért nem tűrte, hogy ők békebiztosok lehessenek, akkor miért kötötte ki hogy „egyetlenegy magyar” se lehessen közöttük. Minden magyar egytől egyig bizonyára nem volt „hiteles közhatározatok által száműzött elmarasztott személy”?)

E második nyilatkozat egyébként, noha megerősíti az elsőt, mégis mintha már kissé engedne a negyvennyolcból, mert sejteti, hogy szükség esetén mégis lehet most már magyar is a biztosok között. Annál jobban hangsúlyozza azt azonban, hogy a megbélyegzett Pázmány és Eszterházy semmiféle körülmények között se lehet köztük.

II. Ferdinánd azonban nem Bethlen volt, hanem Habsburg s még Habsburgban is a legerősebb jellemű. Neki az elv és a becsület, a szótartás és a hála akkor is előbbre való volt a haszonnál, ha ügye egyébként olyan válságos volt is, hogy miatta Bethlen ennyire lóhátról mert vele beszélni. Ezért válaszában kijelentette, hogy az ő biztosai között, igenis lesznek magyarok s Eszterházy például feltétlenül köztük lesz.

Erre Bethlen biztosai uruk nevében (s természetesen a vele való tanácskozások után) 1621. január 17-én Pozsonyból már így írtak a francia közbenjáróknak: *„Mondatott nekünk, hogy Eszterházy Miklós számára Hamburgban szállás jelettetett ki. Semmi panaszunk ellene, ha megbízás nélkül jó oda, de ha biztos képében jelenik ott meg, tudtul adjuk excellenciátoknak, hogy mi semmiféle értekezletre nem fogunk ereszkedni sem vele, sem bárki mással azon magyarok közül, akik országgyűlésileg elmarasztaltak”*. (Embassade extraordinaire, 461. o.)

Tehát már újabb engedmény. A magyarok ellen most már nincs semmi kifogás, sőt úgy tesznek, mintha azok jelenlétét soha nem is kifogásolták volna. Most már nem „egyetlenegy magyart” se hajlandó tűrni, hanem csak „az országgyűlésileg elmarasztaltakat”. Még azoknak, sőt egyenesen magának Eszterháznak is engedményt tesznek, s mint magánszeméllyel, most már vele is szívesen tárgyalnak, csak mint hivatalos békebiztossal nem.

Erre Ferdinánd tudtára adta Bethlennek, hogy az ő „országgyűlései” mit határoztak, az előtte egyáltalán nem számít, mert azok lázadó törvénytelen gyülekezetei voltak, nem pedig országgyűlések. Eszterházy az ő leghűségesebb és legméltóbb híve, akinek személyéhez a tárgyalásokban feltétlenül ragaszkodik. Annyira, hogy *„kész inkább visszalépni az értekezlettől, mint Eszterházyt visszahívni”*. (Embassade extraordinaire, 462. o.)

Erre aztán Bethlen 1621. január 21-én ezt írta biztosainak: *„Hogy senki se tulajdoníthassa nekünk e bomlást (milyen édes és milyen csókolnivalóan békeszerető!), ám legyen. Küldje császár öfelsége biztosul azt, akit akar, de annyi áll, hogy a mi biztosaink nem fognak Eszterházyval értekezni”*.

Azt hisszük, hogy a „nyájás” olvasó azon ismeretei alapján, melyeket Bethlenről már bír, egy cseppet sem csodálkozik azon, sőt magától értetődőnek tartja, hogy Bethlen biztosai aztán nemcsak „értekeztek” ezzel az Eszterházyval, mint hivatalos császári békebiztossal, hanem – hiszen ezt is tudjuk már – maga Bethlen is seregszámra írta hozzá utána a barátságos leveleket; még kioktatásokat, sőt korholásokat is elfogadott „az országgyűlésileg elmarasztalt” hazaárulótól, sőt – mint ezt is láttuk már – még szívességet is kért tőle (lakodalmára a síposait), pedig hát erre az önmegalázásra igazán nem volt rákényszerítve.

De még ennél is feltűnőbb s még ennél is sokkal sértőbb Bethlen botrányosan kicsinynek bizonyuló önérzetére Thurzó Szaniszlóval, a nádorral, való esete. Ez a Thurzó Szaniszló erős protestáns, gyöngéjellel s emellett hiú és nagyravágyó, bár mérsékelt tehetségű ember volt. Első támadásakor Bethlen egyik legtűzösebb híve és kiszolgálója. Annyira meghitt embere, hogy még a nikolsburgi békét is ő köti meg nevében. Utána (mert Forgách Zsigmond a nádor, Bethlen első támadásakor közben meghalt) nádorrá választják. Hiúságának jól esik, hogy protestáns léteére még Ferdinánd, Pázmány és Eszterházy is őt akarta s ezért hálából (meg bizonyára azért is, mert azóta alkalmá volt Bethlent megismerni és vele jól lakni) olyan szélsőséges híve lesz az udvarnak, hogy az országgyűlésen teljesen cserbenhagyja Bethlen ügyét (Bethlen adományosainak, illetve zálogosainak kártalanításában), sőt a nyilvánosság vagy félnyilvánosság előtt még becsmérlő kifejezéseket is tesz Bethlenre.

Láttuk már, hogy Bethlenre úgy megharagudott, hogy – akár a parasztleányok a kocsmában, mikor ittasan összevesznek – kiabálni kezdett, hogy érte megyek a gazemberért s még a saját házából is kihúzom. Itt a gyengébbek kedvéért csak melleleg jegyezzük meg, hogy egy magyar nemest a saját hazájából még a koronás király se húzhatott ki addig, míg törvényes elítélése meg nem történt és – szintén csak melleleg megjegyezve – Bethlen a magyar alkotmánynak, ellentétben a Habsburgokkal állítólag nem lábbal tiprója, hanem megvédelmezője volt. Nálunk azonban az alkotmány megtartása csak a Habsburgokra kötelező, nem pedig ránk magunkra, s különösen nem olyankor, mikor valamelyikünket olyan méregbe hozzák, mint Thurzó Szaniszló ez esetben Bethlen Gábort.

S Bethlen ez esetben nemcsak fenyegetőzött, hanem valóban érte is jött Thurzónak. Második felkelésének nemcsak az volt az oka, hogy az érsek kicsúfolta azért, hogy le kellett tennie a királyi titulust, hanem Thurzó sértése is, sőt ő maga második támadása okául egyedül csak ezt említette. Pázmány gúnyja ugyanis jóval régebbi volt, mint Thurzó nádor sértése, meg hát az természetesen nem is volt annyira sértő, mint ez az utóbbi. (Egy érsek sokkal jobban tud és szokott is magán uralkodni, mint egy protestáns nádor.)

Bethlen második támadásában azonban az első főlövés, amelytől – már csak azért is, mert szokása szerint hadüzenet nélkül és meglepő

hirtelenséggel jött – a legtöbbet várta, nem sikerült s mivel éles eszével azonnal belátta, hogy minél tovább vár, helyzete annál rosszabb lesz, azonnal megindította a béketárgyalásokat. Biztosai, Kamuti és társai 1623. szeptember 20-án így kezdték meg békefeltételeik előterjesztését:

„Az mi kegyelmes urunk mindenen felett az maga becsületinek megsértését fájlalja, az mely palatinus urunktól esett öfelségén az nemes Magyarország előtt... Azért a mi kegyelmes urunk azt kívánja, hogy minthogy nem közszemélyt, sem hozzá hasonló személyt (micsoda önérzet!) gyalázott meg palatinus uram az egész keresztyén világ és az nemes Magyarország előtt, halállal büntessék meg minden haladék nélkül.”

Bethlen tehát ugyancsak ráduplázott a Habsburgokra: Nekik csak az volt a vétkük (s még ezt se tudjuk nekik soha megbocsátani), hogy a nádortól féltek s ezért, ha lehetett, elkerülték a nádorválasztást, Bethlen azonban annyira nem félt, hogy egyenesen s mint látjuk, minden tréfa nélkül, Magyarország nádorának „haladéktalan” kivégzését követeli, mert hát őt „gyalázní” merészelte és hát mert ő nem „hozzá hasonló személy”. Meg kell hagynunk, hogy ugyancsak nagy „megbecsülése a nádori méltóságnak és a magyar alkotmánynak!”

Ha tehát Bethlen Gáborok lettek volna a magyar királyok, akkor Habsburg királyaink 400 éves magyar uralma alatt nem egy nádorunknak még a feje is lerepült volna, sőt nem is feje repült volna le, hanem akasztófán lógott volna a teste. Mert kérdek minden magyart, különösen azokat, akik idősebbek s így ismerik a mi Habsburg uralom alatti állapotainkat: Vajon volt-e valaha nekünk olyan nádorunk, még ha az a nádor egy Eszterházy Miklós vagy Pál volt is (mi, magyarok, ugyanis már csak ilyenek vagyunk még akkor is, ha aulikusok vagyunk, mert időnként akkor is megharagszunk), aki sose gyalázta volna nemcsak Bécset, hanem magát a Habsburg-királyt is? (Legalábbis az én édesapám, noha katolikus volt, sőt még a neve is sváb volt s egyébként se volt hazafiaskodó típusú, el nem hagyott egy napot se múlni anélkül, hogy a „hóhércsaládot”, mégpedig ugyancsak torkaszakadtából ne szidta volna, mégse kapott érte soha még pénzbüntetést se, hiszen akkor mindenki ezt csinálta, s mindenkit csak nem büntethettek meg?!)

Bethlent azonban nem lehetett gyalázní. Ő rögtön Thurzó nádor halálát kívánta, mihelyt megtudta, hogy őt gyalázta. S törvénytelenül s az alkotmány megszegésével kívánta a halálát, mert kérelméhez azt is hozzá

tette, hogy „haladéktalanul” történjék meg kivégzése. Egy magyar nemesnek (s kivált az ország első emberének) kivégzése „haladéktalanul” semmiképpen se történhetett meg alkotmányosan, mert nemcsak kivégzését, hanem még elfogását is meg kellett előznie a törvényes elítélésnek, azt pedig a törvényes eljárásnak, ami pedig igen hosszú időbe kerül, s ha sikerül is, arra, mire a bűnöst le lehetne tartóztatni, régen hűlt helye lenne.

De még ha ettől a nemesi kiváltságtól, mint igazságtalantól és a bűnösök megbüntetését szinte lehetlenné tevőtől eltekintünk is (pedig mikor a Habsburgok „bűneiről” van szó, mennyire nem tekintünk el tőle!), akkor is felháborító törvénytelenység volt Bethlen követelése. Még ha ugyanis a bűnt, a gyalázást, bizonyítottan vesszük is, akkor is gondolnunk kell arra, hogy hátha palatinus uram be volt egy kicsit csiccsentve akkor, mikor Bethlent becsmérelte (egyáltalán nem volt ritkaság ilyesmi őseinknél még az országgyűlés alatt se), pedig ez enyhítő körülmény. De ha józanul és előre megfontoltan tette, akkor is csak becsületsértés volt az, amit elkövetett, ezért pedig csak kisebb pénzbüntetés jár még akkor is, ha előkelő személyt gyalázunk, kivált ha tekintetbe vesszük, hogy aki gyalázott, az is előkelő személy volt.

Igaz, hogy Bethlen korában még halállal büntették a felségsértést, tehát az uralkodó gyalázását, ámde ez csak a Habsburgokat menthetné akkor, ha ők is olyan Bethlen Gáborok lettek volna, akik a saját házából húzták volna ki és úgy akasztották volna fel azokat a magyar nádorokat, akik őket megsértették. Sose volt azonban felségsértés az, ha valaki nem a maga szuverénjét, hanem egy más ország uralkodóját sértette meg s különösen nem akkor, ha az illető a saját uralkodójának ellenfele volt, csak az imént támadott rá fegyveresen és hadüzenet nélkül (s utána ugyanezt még kétszer csinálta meg).

De Bethlen egyébként se volt olyan szuverén uralkodó, akinek megsértése felségsértés lehetett volna. Akkor, mikor Thurzó Szaniszló sértései elhangzottak, Bethlen már lemondott a királyi címről, tehát nem volt már felség, sőt még fenség sem. Ez utóbbi címet Ferdinándtól csak később kapta meg. Az erdélyi fejedelmek „nagyaságosak” voltak, nem pedig fenségesek, székük volt, nem pedig trónjuk s vazallusai voltak nemcsak a szultánnak, hanem a magyar királynak is.

Aki magát felmagasztalja, megaláztatik, mondja az írás. Ez éppen Bethlennel igen könnyen megesett, mert neki az istene az érvényesülés és az anyagi haszon volt. Ezt az istenét olyan föltétlen imádásban részesítette, hogy kedvéért a földön minden áldozatot meghozott. Feláldozta érte még önérzetét is s így megalázta magát érte olyankor is, mikor egy kis anyagi áldozat árán elkerülhette volna. Hogy azonban a haszonért még arra is képes volt, ami most következik, azt el se hinnénk, ha a tények fejbe nem kólintanának bennünket.

Bethlen fent jelzett önérzeteskedése után ugyanis a császári hadak Németországban tönkre verték Bethlen szövetségeseit s így ő egyedül maradt. Látnia kellett azt is, hogy minél tovább vár, helyzete annál rosszabb lesz. Pázmány is ilyen bókokat csapdosott ekkor már fejéhez.

„Tudom, felséged (lám, a titulust mennyire megadja neki!) tudja mind históriákból, mind maga bölcs okosságával átlátja, mely veszedelmes dolog a török erejével a kereszténységet rontani, pusztítani s mely bátortalan felségednek is azokra bízni magát, kik bizony más keblében eperjét nem szednek... Viselje felséged szeme előtt, mivel ad számot az Istennek ítélőszéke előtt annyi sok ezer kereszténységnek testébe, lelkébe való rabságáért... Nem kétlem, hogy felséged lelkiismerete gyakran nyugtalankodik ezekért.”

Tudjuk, hogy Bethlen „lelkiismerete” volt annyira edzett, hogy csak emiatt még nem nagyon „nyugtalankodott” volna. Ámde most annyira egyedül volt – nem is csoda, hiszen ez a második támadása még saját bevállása szerint is tisztán személyi természetű volt –, hogy még a magyar protestánsok is teljesen hidegen viselkedtek ügye irányában. A törökök ugyan (akik ezt első támadása kezdetén még nem csinálták) most vele jöttek, de viszont a basájuk annyira megsértette viselkedésével Bethlen magyarjainak önérzetét, hogy Bethlennek nyílt összeveszéstől kellett tartania. Kemény, a szemtanú, azt írja Autobiographiájában (I., 55. o.), hogy Bethlen ez időben elkeseredésében ismételve mondogatta: *„Csak ez egyszer engedné Isten boldog végét dolgának, soha többé az ilyen meg ilyen nemzetivel delig dologhoz nem kezdene”* (tehát nem a törököket szidta, hanem a magyar nemzetet).

Végül nagy bajában a gordiuszi csomót igazán váratlan és magunkfajta ember számára hihetetlen módon oldotta meg: November második felében ő maga üzent érte és hívta meg gödingi táborába azt a nádort, akinek a saját házából való kihúzása végett indította meg a háborút, s akinek még

szeptember végén is a legkomolyabban követelte „haladék nélküli” kivégzését.

Vajon mi az oka, hogy éppen neki üzent, kérdi az ámuló halandó. Hiszen fordulhatott volna Pázmányhoz vagy Eszterházyhoz is. Azok ugyanis most nem bántották meg, rájuk nem haragudott különösebben s így a hozzájuk való fordulás nem lett volna számára ennyire gyalázatosan megalázó.

Mert okos ember s nagyon jó pszichológus volt (önérzete pedig egyáltalán nem volt) feleljük. Tudta, hogy ez a semmiképpen nem várt önmegalázás annyira jól fog esni a nádor önérzetének, hiúságának, hogy senki mástól se várhat utána olyan ellenszolgáltatást, mint tőle. Egyébként is addig, míg a hadiállapot meg nem szűnt, csakis a nádortól, tehát Thurzótól várhatott tényleges támogatást, mert hiszen a magyar fegyveres erő feje a nádor volt; azzal egyedül ő rendelkezett.

Aztán Pázmányhoz vagy Eszterházyhoz azért se volt érdemes fordulnia, mert tudta róluk, hogy ők igaz emberek, a meggyőződésük harcosai, akik királyukat nem a haszonért, hanem elvből szolgálják. Nekik meggyőződésük, hogy akkor, mikor királyukat szolgálják, egyúttal katolicizmusukat és hazájukat is szolgálják.

Jól tudta viszont ugyanakkor azt is, hogy Thurzó Szaniszló – hiszen közletről ismerte, mert azelőtt legbensőbb hívei egyike volt – nem ilyen ember. Azóta kisült ugyanis, hogy magát Bethlent is csak érdekből szolgálta s mihelyt a királpártiaktól nagyobb koncot kapott, mint tőle kaphatott volna, protestáns létére is kész a katolikusok oldalára állni, sőt hogy új pártjának kedvében járjon s előbbi bűnét feledtesse előttük, képes volt még Bethlen gyalázására is. Bizonyára most is kapható lesz tehát legalább azon katolikus ügynök elárulására, melynek táborába úgy se való.

Bethlennek akkori helyzetében fegyverszünetre, mégpedig minél hosszabb fegyverszünetre volt szüksége, viszont a király érdeke természetszerűleg azt kívánta, hogy ezt éppen most semmiképpen se kapja meg. Ezért Thurzó nádor, mint a király magyarországi fegyveres erejének legfőbb parancsnoka, Bécsből csak arra kapott felhatalmazást, hogy ha fegyverszünetet köt, az négy hétnél hosszabb időre semmiképpen se terjedjen.

Bethlen azonban e szinte lehetetlen fokú önmegalázásával, sőt önérzete tökéletes megtagadásával, annyira lekenyerezte magának az egyébként is

gyenge jellemű Thurzó Szaniszlót, hogy négy hét helyett tíz hónapra kötött vele fegyverszünetet.

Ha királyunk ügyét ilyen lelkiismeretlenül eláruló nádoraink vannak, csodálkozhatunk-e, ha királyaink, hogy ilyesmiknek ki ne tegyék magukat, arra törekedtek, hogy lehetőleg ne legyen nádor, azaz ne legyen olyan ember, aki nem a király embere ugyan, de mégis joga van a király seregével rendelkezni?

Nem alkotmányellenesség volt ez részükről, hanem csak az önfenntartás ösztönének józan megnyilvánulása. Ha alkotmányellenes lett volna a király, akkor arról gondoskodott volna, hogy a nádor – annak ellenére, hogy a nemzet választja – mégis mindig az legyen, akit ő akar, nem pedig, akit a nemzet akar (Mátyás király, Nagy Frigyes, Hitler, Sztálin alatt mindig így volt az országgyűlésekkel, de így volt Bethlen, sőt Báthory István, Rákóczi György, sőt látni fogjuk, hogy még Rákóczi Ferenc alatt is). Ha pedig ez nem sikerült volna neki, akkor úgy követett volna el alkotmány sértést, hogy a nádornak ezt a jogkörét nem tartotta volna tiszteletben. (Igen könnyen megtehetné volna, hiszen háborúban a fegyveres erő az ő kezében volt, vele tehát ott volt a hatalom is.)

Később (de csak jó későn) úgy oldották meg a Habsburgok ezt a dolgot, hogy az uralkodóház tagjai, főhercegek, lettek a nádorok, de viszont ekkor meg nekünk volt egészen mellékes, hogy van-e nádor vagy nincs. Nekünk csak a protestáns, tehát királyellenes nádor volt fontos, nem a nádor. De miért vesszük annyira zokon, hogy az uralkodóháznak is csak ez a nádor volt ellenszenves. Hiszen az igazság a legrosszabb esetben is csak az, hogy ők tizenkilenc voltak, mi pedig egy híján húsz.

A nádor ez árulását látva arra is lehetne gondolni, hogy Thurzó Szaniszló egész királyhűsége és Bethlen-ellenessége csak színlelés volt; hogy ő csak Bethlen kémje volt akkor, mikor a király híveinek táborába szegődött s szerepét csak azért játszotta meg, hogy nádor lehessen s ezáltal nemcsak maga érvényesülhessen, hanem Bethlennek és vele felekezetének is legtöbbet használhasson.

Ez a feltevés téves. Thurzó nem színlelésből gyalázta Bethlent akkor, mikor tehetné, mert független volt tőle, hanem meggyőződésből. Egész bizonyos, hogy Bethlent nem tisztelte, sőt lenézte. Nemcsak az egyszerű származású Bethlennek szólt ez a gőgös Thurzótól, hanem az önző és

machiavellista Bethlen alantas jellemének is. Aki Bethlent közelebbről ismerte, nem becsülhette.

Bethlen azonban minden képzeletet felülmúló és Thurzóra nézve rendkívül hízelgő önmegalázásával úgy levette lábáról a gyenge jellemű, állhatatlan embert, hogy nem tudta megállni, hogy meg ne hálálja neki és össze ne szűrje vele a levét. Ő minden lelki gátlás nélkül mindig azt szolgálta, aki legutoljára tett vele jót. Szolgált Bethlent akkor, mikor az ő kezében volt a hatalom s ő Bethlen fő-, Thurzó Imre halála után pedig legfőbb embere lehetett ezáltal.

Aztán szolgálta a királyt, mikor már újra a király lett itt az úr, s mert e szolgálata által még az eddiginél is több, nádor lehetett. Végül szolgálta megint Bethlent, mikor megint Bethlen lett Magyarország ura s mikor ő ennek ellenére mégis oly „nagylelkűen” (a valóságban olyan jellemtelenül, mert hiszen minden egyedül a haszonért történt) megbocsátott neki, sőt újra legnagyobb bizalmával „tüntette ki”.

Az bizonyos, hogy Bethlen a nádor előtti megalázkodásával bámulatos emberismeretének adta bizonyítékát. Az emberek gyengéit pompásan fel tudta használni céljaira s szinte előre tudta, hogy azok az emberek, akikkel dolga van, mit és hogyan fognak csinálni. Az is kétségtelen azonban, hogy egy önérzetére csak valamit is adó ember azt, amire Bethlen Thurzó irányában rászánta magát, akkor se tette volna meg, ha ő is a Bethlenéhez hasonló bámulatos emberismerettel és lélektani számítással rendelkezett volna. A sikernek ugyanis olyan nagy ára volt, hogy egyszerűen az önérzete nem tűrte volna, hogy pályázzék rá. Bethlené tűrte. Neki a haszon fontosabb volt, mint az önérzet.

A mi bolsevistáink ugyanilyenek voltak. Az ő önérzetük is eltűrt mindent. Ők nem szégyellték, hogy börtöneikben a papokat (és nempapokat) kínzásokkal vették rá arra, hogy ezentúl az ő ügyüket szolgálják, pedig ezzel legalább közvetve egyúttal azt is elismerték, hogy ügyük nem igaz ügy. Ők azonnal jóbarátai tudtak lenni a megkínzott „reakciósoknak” mihelyt megtörték.

Ők azt se szégyellték, hogy a tárgyalások ürügye alatt táborukba csalt Malétert elfogják, hogy bosszút állhassanak rajta s a magyar szabadság ügyét ezzel legértékesebb vezetőjétől megfosszák. Ők nem szégyellték szavukat adni a jugoszlávoknak, hogy Nagy Imre és társai bántódás nélkül hagyhatják el budapesti követségük területét s nem szégyellték őket ennek

ellenére utána rögtön letartóztatni s ismeretlen helyre elhurcolni majd kivégezni. Ők nem szégyelltek a szabadságharc alatt külföldre menekülteket amnesztia ígéretével hazacsalni s aztán az amnesztiát számtalan esetben meg nem tartani.

Például egy újságíró, akivel személyesen beszéltem, hazajövele után börtönbe vetettek és addig nem eresztették ki onnan, míg nem vállalkozott arra, hogy az ő céljaiknak megfelelő cikksorozatot ír a külföldi menekülttáborokban uralkodó állapotokról. Pedig az az újságíró egy hétig még a börtönt is vállalta, annyira nem akarta azt a cikksorozatot megírni.

Ők nem szégyelltek a magyar püspöki kartól, kezdeti határozott ellenállás után, a legnagyobb terrorral erőszakolni ki nyilatkozatot az 1956-os szabadságharcnak helytelenítésére s aztán ugyanezzel a nyilatkozattal a Nemzetek Szövetsége előtt eldicsekedni s az ország hangulatának mellettük való megnyilvánulásának bizonyítására felhozni. Ők nem szégyelltek a püspökök nyakára éjszaka ávosokat küldeni s ugyanakkor a nyilvánosság előtt azzal dicsekedni, hogy az államnak az Egyházzal való viszonya is kezd már javulni stb. A haszon ugyanis nekik is előbbre volt, mint az önért.

BETHLEN, AZ ÜZLETEMBER

Említettük, hogy az alkalmazkodás, a haszonért való megalázkodás, elsősorban az üzletemberek, a kereskedők sajátja. Aki a haszonért csak megalázkodik, csak előzékenykedik, de ennél tovább nem megy, az nemcsak jó, hanem becsületes üzletember is. Aki azonban még emberi méltóságát és a becsületét is feláldozza a haszonért, az már becstelen üzletember. Az első nem bűn még ugyan, de nem is jellemnevelő. Azért tartották a mi nemesi eleink a kereskedést (még a becsületes kereskedést is) úriemberhez, nemeshez, nem illő foglalkozásnak s ezért tartja az Egyház is a kereskedést, még a tisztességes kereskedést is, paphoz nem illő foglalkozásnak még ma is.

Még a kommunisták is azzal okolták meg a kulákok elleni gyűlöletüket, mert azok szerintük mind kupecsek. De úgy látszik, hogy a „kupecséget” csak a kulákokban gyűlölték, mert hiszen nekik maguknak majdnem minden valamire való emberük zsidó volt, tehát kereskedők közül került ki s kereskedő ősök ivadéka volt, akár megmaradtak végig zsidónak, akár megkeresztelkedtek már (de persze többnyire protestánsnak).

Tulajdonképpen az egész országkormányzat is üzlet volt részükre, üzleti alapon is vezették, a kereskedelmi „szektor” jövedelmezett belőle legtöbbit. Nem is csoda, hiszen majdnem minden hamis volt: az élelmiszerek (a zsír, a tejföl, a paprika stb.), a ruha, a cipő, az építőanyagok. (S mégis azt állították, hogy a kizsákmányolás ellen küzdöttek!)

Jellemét és természetét már ismerve nem csodálkozunk, sőt természetesnek találjuk, hogy Bethlen is született üzletember volt és nagyon szeretett és tudott is kereskedni. Nem szégyellte a kupeckedést még a fejedelmi székben se s akkor se, mikor már „fölség”-nek szólították s a császár lány kezére pályázott. Ez végeredményben érthető is, hiszen sose lett volna belőle felség és sose jutott volna abba a helyzetbe, hogy a császár családjában jelentkeztek kérőnek, ha nem tudott volna olyan jól bánni a pénzzel és nem lett volna olyan jó kereskedő.

Kereskedik Bethlen, fejedelem korában is, lovakkal, ökrökkel, bőrökkel, arannyal, rézzel, higannyal, mézzel, viasszal stb., s még azt is megtette, sőt mindig így tett, hogy azokra a cikkekre, melyekkel kereskedett és épp akkor kereskedett, kiviteli tilalmat rendelt el. Ezzel egy csapásra két legyet ütött. Egyrészt ő maga több és olcsóbb árucikkhez jutott, mert alattvalói árujukat külföldre nem vihetvén kénytelenek voltak az ő felvásárlóinak áron alul eladni; másrészt emiatt külföldön se lévén erdélyi vetélytársa, ott is diktálhatta az árakat.

De még ennyivel se elégedett meg, mert nem egyszer még limitációt, ármaximálást is elrendelt, hogy olcsóbban vásárolhasson, sőt, hogy konkurenséktől ne csak külföldön, hanem itthon is ment legyen. Mézben, viaszban még arra is kötelezte alattvalóit, hogy árujukat egyedül csak neki adhassák el. Olyan okos ember volt tehát, hogy korát 300 évvel megelőzve ő is tulajdonképpen az egész ország nevében és az egész ország termékeivel kereskedett egyedül a maga hasznára, úgy, mint a „szocialista állam”.

Ő már akkor megvalósította az államkapitalizmust. Nem csoda, hogy a kommunistáink Bethlent mint haladó szellemű magyart, magukkal rokon léleknek találták s például a debreceni közgazdasági technikumot csak ők (1957-ben) nevezték el Bethlen Gáborról (Pázmány egyetemét pedig megfosztották nevétől).

Mindez kereskedés volt, de azt már semmiképpen se mondhatjuk, hogy tisztességes kereskedés. De hát ebben is csak a szovjetkommunizmust előzte meg, melyben szintén csak egy kapitalista volt: az állam s mivel ezt

az államkapitalizmust éhes kapitalista ösztönei kielégítésében nem gátolta se rendőrség (hiszen az ő rendőrsége volt), sajtó (hiszen az is az ő kezében volt) se közvélemény (mely mukkanni se mert), tehát a kapitalista állam kapitalistáinak három réme közül egyik se feszélyezte, sokkal szabadabban és gátlástalanabban zsákmányolhatta ki a társadalmat, mint a kapitalisták államában azok közül a tőkésék közül bármelyik, akiket annyit szidott és gyalázott. A maga lelkivilága után indulva ugyanis el se tudta képzelni, hogy még közöttük is akadhatson tisztességes ember.

Első felkelése után, mert igen sok zsákmányolt lova volt, még azt is megtette Bethlen, hogy a szászokat, akik addig ökrökkel szoktak szántani, rákényszerítette, hogy ezután erre a munkára lovakat használjanak. Ezért megvetette velük a maga lovait, ő maga pedig a szászok ezáltal feleslegessé vált ökreit külföldön jó áron értékesítette.

Ilyen lelkület mellett az is érthető, hogy a zsidókat kedvelte, a zsidó kereskedőknek szabad járást-kelest biztosított az országában, sőt portai követeit is kéri, hogy ne csak zsidó orvosokat, hanem zsidó kereskedőket is irányítsanak országába.

Bár az eddig mondottak se nagyon nevezhetők tisztességes kereskedelemnek, Bethlen még ennél is tovább ment s még pénzhamisítással is növelte jövedelmét és kizsákmányolta alattvalóit. Uralma alatt a rendek nem győztek panaszkodni az országgyűléseken a sok rossz pénz miatt. De még az erdélyieknél is jobban „boldogította” ezzel az oppelnieket és a ratiboriakat. Szép, hogy azokat az alattvalóit, akik idegenek voltak s akikről – úgy látszik – sejtette is, hogy nem sokáig maradnak alattvalói (hiszen ezt a két hercegséget már második támadása miatt elvesztette), csapta be inkább, mint az erdélyieket, de hát ez még „hazafias” alapon állva se mentség, mert hiszen azok is alattvalói voltak s becsapni még idegeneket se szabad.

Mi is azt tartjuk, hogy mi a Habsburgok számára „idegenek” voltunk, mégis milyen nagy bűnüknek tartjuk, hogy állítólag ők is jobban kizsákmányoltak bennünket, mint örökös tartományaik lakóit. Mivel láttuk és látni fogjuk még, hogy ennek éppen az ellenkezője igaz s mivel tapasztalat szerint az emberek olyan bűnöket szoktak feltenni másokról, melyekben maguk is ludasok, bizonyára ez a vád is azért keletkezett körünkben, mert a mi Bethlen-féle hazafiaink a Habsburgok helyében bizony úgy kizsákmányoltak volna bennünket, akár Bethlen az oppelnieket

és ratiboriakat. Hiszen kizsákmányolta ő még az ő „édes” Erdélyét is s mindössze csak annyit tudunk mentségére felhozni, hogy őket még se egészen annyira, mint az oppelnieket.

Az is igaz, hogy a történelem folyamán alig találunk uralkodót, aki rossz pénzt sose veretett volna, sőt veretett rossz pénzt még Bethlen tőlünk szent életűnek mondott és jellemben példaképnek állított ellenfele, II. Ferdinánd is. Azonban az ő és más hasonló dolgot elkövetett uralkodók effajta műveleteit nem is lehet a Bethlenéivel egy napon említeni. II. Ferdinánd állandó pénzzavarban volt. Ez az örökös pénzzavar nála természetes lett volna még akkor is, ha nem lett volna olyan bőkezű adakozó, mint amilyen volt. Hiszen egész uralkodása egyetlen háború volt, az pedig köztudomású, hogy a háborúhoz pénz, pénz és harmadszor is pénz kell. Háborúi egyikét se ő indította meg, mindegyiket úgy kényszerítették rá, de ha már rákényszerítették őket, állnia kellett őket.

Igaz, hogy akkor még közel se voltak a háborúk annyira totálisak, mint ma s ezért közel se kerültek annyira sokba, mint a ma háborúi, ámde akkor az adók és az államok bevételei is sokkal kisebbek voltak a maiaknál. Ezért költségeiket fedezni akkor is épp oly nehéz volt, mint ma s miattuk az inflációt akkor is igen nehéz volt elkerülni.

A különbség a két helyzet között csak az, hogy ma úgy keletkezik az infláció, hogy fedezet nélkül bankót nyomtatnak, akkor pedig – mivel papírpénz még nem volt – úgy, hogy hamisították, hígították az ércpénzt, azaz mindig kevesebb aranyat vagy ezüstöt tettek bele. Ez ugyanaz volt, mint ma a fedezet nélküli bankjegyek nyomása. A tömegek becsapása azonban akkor a mainál mégis kisebb volt, mert világos, hogy az ércpénzt nem lehet olyan fokban hígítani, mint a papírpénzt.

A fedezet nélküli bankjegyek kibocsátását s még inkább az arany- vagy ezüstpénz hígítását menti a kényszerűség. Mi mást csináljon ugyanis ilyen esetben az állam? Büntelenné azonban még a kényszerűség se teszi, mert bármi legyen is az oka, kétségtelen, hogy amit tesz, az az alattvalók becsapása, megcsalása. A csalás pedig akkor sincs megengedve, ha az állam érdekei megkívánják. A cél nem szentesíti az eszközt.

Bethlen pénzhamisítása azonban egész más eset volt, mint ez. Bethlen nem kénytelenségből, nem kényszerhelyzetből veretett hamis pénzt (pedig még ez esetben veretni is helytelen), hanem tisztán nyerészkedési szándékkal, tehát tisztán csalásból, csak azért, hogy a már meglevő sokhoz

még többet szerezzen. Ő korának legpénzesebb fejedelme volt. Ő a „szabadságharcai” mindig azért indította meg, mert be akarta fektetni, hasznosítani akarta már túlságosan összegyülemlett pénzét s mivel láttuk, hogy az egyik „szabadságharca” után már egy-két év múlva következett a másik, megtudhatjuk, hogy az ő kincstára, kiürítése után, már egy-két év múlva tele volt.

Egy-egy ilyen vállalata körülbelül jó félmillióba került. Láttuk ugyanis, hogy a pénzember keserű csalódásával azzal fenyegeti meg az érdekei iránt nem elég fogékony magyar protestánsokat, hogy még egyszer nem fogja elkölteni „értük” (!) öt-hatszáz ezer forintját.

Bethlen azonban nem azért viselt háborút és olyan sűrű háborút, mert holmi Bethlen-féle gonosz emberek rákényszerítették, mint a szegény Habsburgokra szokták, hanem érett megfontolás után maga indította meg őket azért, mert több akart lenni, mint volt, mert hódítani akart, nagyobb országot és nagyobb hírnevet akart szerezni és mert volt hozzá pénze. „Szabadságharcai” azért következtek másfél-két évenként egymás után, mert a háborúban kiürült vagy inkább csak megdézsmált kincstára ilyen hamar telt meg újra. (Tudjuk, hogy harmadik támadása után hamarosan már a lengyel koronát akarta megszerezni, tehát ekkor is túl hamar megtelt újra a kincstára.)

Ha egy ellenségeitől szorongatott, háborúba kényszerített, végső szükségbejutott fejedelem folyamodik kénytelenségből ahhoz, hogy kivételesen kevesebb nemesfémot tesz pénzeibe, mint az előírás kívánna, az ő esetét erkölcsileg nem is lehet a Bethlenével összehasonlítani. II. Ferdinánd és fia, III. Ferdinánd a harmincéves háború folyamán nem egyszer jutott olyan válságos helyzetbe, hogy még maga Bécs is veszélyben forgott s még a dinasztia végleges bukására is gondolni lehetett.

Bethlen azonban azért folyamodott egész rendszeresen ugyanehhez az eszközhöz, hogy már meglevő sok pénze még több legyen; hogy hírnevet, dicsőséget szerezzen; hogy hódíthasson; hogy támadóháborúkat indíthasson. Sőt neki még támadóháborúi megindításakor se volt szüksége pénzhamisításra, mert neki még ehhez is megvolt a szükséges pénze. Ő egyedül csak azért hamisította a pénzt, hogy minél olcsóbban, minél kevesebb áldozattal hódíthasson; hogy előre nem látott bonyodalmak esetén se kerüljön bajba, s így mindig legyen még tartalékpénze is, azaz, hogy támadása még a biztosnál is biztosabb sikerű legyen.

Nem is támadott ő hiába sose, mert sorozatos támadásai egyikében se jutott olyan helyzetbe – láttuk, hogy ezt büszkén hangsúlyozta is –, hogy fűhöz-fához kellett volna kapkodnia, mert csapatait már nem tudta volna fizetni. Mikor első támadásakor szövetségeseit, a cseheket, Tildy teljesen leveri s így minden számítása felborult, ő még egymaga is tartani tudja magát szinte még évekig csak azért, mert kevesli a már előbb felajánlott 13 megye helyett azt a hetet, melyet Ferdinánd még hajlandó adni neki, és hogy a királyi címről ne kelljen lemondania.

De második és harmadik kevésbé sikerült, támadásai után se jutott soha olyan helyzetbe, hogy kénytelen lett volna megalázkodni (hogy mégis megtette nem kényszerűségből, hanem érdekből önként történt) s minden áron békét kötni. Ő ez újabb két alkalommal is bírta volna a háborút még akár évekig is. Ezért tudta elérni, hogy legalább azt, amit már bírt, mindig meg tudta tartani s híveinek amnesztiát is biztosítani tudta nemcsak az első, hanem a második és harmadik alkalommal is. Aki hozzá csatlakozott, annak nem nagyon kellett félnie, hogy pórul jár.

A Habsburg ház azonban azon mérhetetlen összegű pénz ellenére, melyet elköltött a harmincéves háborúban és azon számtalan fényes diadal ellenére, melyet e háború folyamán aratott, még azt a birtokállományt se tudta megtartani, melyet a háború megkezdésekor bírt az ő hívei és szövetségesei (többek közt még a derék bajor Miksa is) igen sokszor voltak kitéve megaláztatásoknak, szenvedéseknek és nélkülözéseknek azért, mert a Habsburgok szövetségesei voltak. A Habsburgok ugyanis csak akkor voltak biztonságban, mikor a szerencse a zászlaikhoz szegődött, váratlan vereség esetében azonban, legalább egy időre, szinte az egész birodalom összeomlott, mert pénz rögtön sohase volt, hanem mindig kellett hozzá legalább egy fél esztendő, mire nagy nehezen elő tudták teremteni kölcsönökből, zálogból.

Azt hiszem ezek után már nem kell magyaráznunk, milyen ég és föld különbség volt erkölcsi szempontból Bethlen és a Habsburgok pénzhamisításai között. Bethlen nem is tudta, mi az a kiürült kincstár és teljes pénztelenség, mégis hamis pénzt veretett. Az ilyen pénzhamisítást semmivel se lehet menteni.

Bethlen alantas pénzvágtyából és szabadon burjánozni hagyott kapzsiságából folyik az a becstelensége és szerződésszegése is, hogy noha a nikolsburgi békében világosan benne van, hogy foglyait mindkét fél

váltságdíj nélkül bocsátja szabadon, tehát a béke aláírásával erre Bethlen is kötelezte magát, s noha, mint ez magától értetődő, Ferdinánd így bocsátotta szabadon foglyait. Bethlen mégis váltságdíjat csikart ki közülük azoktól, akikről tudott. Ezt a szőszegését és alantasságát a királyiak nyíltan a szemére is hányták.

Még ennél is elképesztőbb azonban, amit Szalay „Magyarország története” c. művéből (IV., 539. o.) tudtam meg, hogy ahány német vagy más külföldi zsoldost Ferdinánddal való harcaiban foglyul ejthetett, azokat mind eladta rabszolgául a töröknek (az esztergomi, vagy budai basának), természetesen tisztán csak azért, hogy még ebből is pénzt szerezzen. Ki tette volna fel még ezt is „a hit” és a „szabadság” e híres „hőséről”? De hét könnyű Bethlennek, mert ez a szégyene egy magyar történelemben sincs benne. Az egyébként kálvinista Szalay művében is csak azért van megemlítve, mert az ő történelme a szabadságharcot követő osztrák abszolutizmus korában jelent meg. Én önérzetes hazafiságomban az azóta eltelt száz év alatt (melyben sajtószabadság volt) nem úgy intéztem volna el ezt a dolgot, hogy hallgattam volna róla, hanem úgy, hogy Szalay állítását megcáfoltam volna.

BETHLEN ÉS A MAGYAR TÖRTÉNETÍRÁS

Kezdjük Baráthosi Benedek bátyánkkal, de csak a tréfa kedvéért, mert neki édeskevés köze van a magyar történetíráshoz. Őt cáfolni se kell. Az ő legnagyobb ellensége a nevetés.

„Bethlen hadvezér és diplomata – írja. – A harag és irigység mondja csak nagyravágyó, ravasz barbárnak. Mindezt a történelem cáfolja meg. Irányváltzásait mindig helyzet alakulása indokolja. Olyan ravasz ellenséggel szemben, mint a Habsburgok, neki is kötelessége volt hasonló fegyverekkel küzdeni, hogy kisikulhasson (!) cselvetéseikből. Fő céljától azonban soha el nem tért.” (Ez igaz. Fő célja azonban egyéni érvényesülése volt.)

„A béke után Bethlen közeledik a bécsi udvarhoz. Áltatják, Ferdinánd egyik leányát ígéri (!) neki feleségül, de a kamarilla (!), valamint Pázmány és Eszterházy nem bízván Bethlenben, azzal a pletykával, hogy Bethlen török lett, megakadályozzák a frigyet.” (A valóságban éppen ekkor akart Bethlen a törökkel végleg szakítani.)

Egy egész új szenzációval is szolgál Baráthosi: „Az udvar, bár az országgyűlésen célt ért, megremeg Bethlen terveitől és támadásától. Így újra a

Habsburgok nem szokatlan eszközához fordul és egy morva orvost küld Bethlen udvarába, aki hat hét alatt halálra gyógyította a 48 éves, erős fejedelmet”.

Látjuk tehát, hogy nemcsak Bethlen korában láttak a protestánsok felekezeti fanatizmusukban minden katolikusban egy-egy méregkeverőt, hanem még most is akadnak köztük ilyenek, sőt mellette még olyan felvilágosultnak tartják magukat, hogy éppen ők még könyvet is írnak. De elhitt ilyesmiket még Rugonfalvi Kiss is, pedig ő tanár volt a debreceni egyetemen s úgyszólván az egész jelenlegi tiszántúli kálvinista értelmiséget ő nevelte. Ő is nyíltan hazaárulózza még Pázmányt is, s úgy szidja, mint a bokrot.

A morva orvost természetesen nem az udvar küldte Bethlenhez és természetesen nem is az ő kezelése okozta Bethlen halálát. Bethlen csak 48 éves volt ugyan, de éppen nem volt ekkor már „erős”. Merő betegség volt már akkor az egész ember.

A Habsburgokat, de különösen egy II. Ferdinándot ravasznak csak az gondolhatja, aki teljesen járatlan a történelemben. Hát még mit mondjunk arról, aki egyenesen méregkeverőnek gondolja?! Annak nemcsak történelmi ismereteiről, hanem még a jelleméről se gondolhatunk jót, mert tudvalevő, hogy nem a jólelkű emberek azok, akik olyan könnyen felteszik valakiről még a méregkeverését is.

A Tolnai Világtörténelme: *„Bethlen Gábor minden irányban korának egyik legkiválóbb uralkodója volt. Harcok között indult meg a pályája és a harcok folyamán szerezte meg nevének tekintélyét és országának jólétét. Negyvenkét csatában vett részt, de valamennyiben a nemzeti és a vallási szabadság szent érdekeiért küzdött.”* (Látjuk tehát, hogy Bethlen a sok harcért dicséretet kap. Pedig egyébként mi csoda gyűlöletes tömeggyilkosság volt a háború a Tolnai Világlapjának s hogyan szemére hányta az Egyháznak, hogy nem küzdött ellene olyan határozottan, mint ő!)

„Magyarország az ő hatalmas ereje nélkül Erdéllyel együtt Csehország sorsára jutott volna, de másfelől az ő győzelmei a Habsburgok felett voltak okai annak a kudarnak, mely Ausztriát akkor is érte, mikor a protestánsok fölött diadalt aratott.” (Nagy zavarban lenne a Tolnai Világtörténelme, ha felszólítanánk, sorolja el azokat a győzelmeket, melyeket Bethlen a Habsburgok felett aratott s mondja meg, hogy folytak le ezek a győzelmek?

Bethlen kezébe kerítette egész Magyarországot, de nem győzelmes ütközetekkel, hanem azért, mert ellenfél és ütközet nem is volt.)

„Győzelmét nem tudta kellőképpen kihasználni, mert Bethlen mindig résen volt és a legváltóságosabb pillanatban jelent meg a harctéren, hogy a protestánsok ellen intézett súlyos csapásokat elhárítsa.” (Bethlen nem jelent meg egy olyan harctéren se, melyen külföldi hitfelei sorsa eldőlt. Ezért is járatta le magát annyira külföldi hittestvérei előtt. Egyébként jellemző, hogy a Tolnai – noha köztudomásúlag zsidó volt – mennyire egész nyíltan azonosítja magát a protestantizmussal akkor, mikor Magyarország történelméről ír Magyarország népének. Csak nem ezért van ez a nagy szolidaritás, mert ő is velünk egy véleményen volt abban, hogy a protestantizmus és a kommunizmus lényegében azonos? Pedig hát sajnos, nemcsak a Tolnai, hanem az egész magyar hazafias történetírás ennyire azonosítja magát a protestantizmus ügyével.)

„A bécsi udvar érthető okokból nem kedvelte őt. (Egyenesen elmebetegnek kellett volna lennie, ha kedvelte volna.) Minden eszközt megragadott megbuktatására s mikor ezt a célját elérni nem tudta, a rágalom fegyvereivel akart neki ártani. (A bolsevisták is mindig azt állították, hogy őket „rágalmazzák”.) Ebben is az engesztelhetetlen gyűlölség vezette azon fejedelem iránt, aki őt több ízben megalázta (láttuk, hogy mind a három békeszerződésben Bethlen aláírta magát az udvar előtt), harctéren legyőzte (melyik harctéren?) és reakciós terveit (itt már egészen bolsevik a szóhasználat) megvalósításának állandóan útjában volt.” (Kétségtelen, hogy II. Ferdinánd „reakciós tervein” csak a katolicizmus védelmét lehet érteni. Nem volt tehát nekünk szükségünk kommunizmusra, hogy a történetírásunk „pártos” lehessen. Nálunk már azelőtt is minden pártosan folyt.)

Jellemző, hogy a katolicizmus védelmét, mint sötét reakciós tervet lehet Magyarország közvéleménye elé odaállítani, melynek megghiúsulásáért természetesen a katolikus Magyarországnak is hálásnak kell lennie Bethlen iránt, mert hiszen reakciónak a katolikus Magyarországnak se szabad lennie. Újabb bizonyíték Bethlen mozgalmának a mi mai kommunistáinkkal való rokonságára. Mintha csak annak éberségre való figyelmeztetéseit hallanánk a Tolnai Világtörténelmében is a mindenhova beszivárgó veszedelmes ellenség, a klerikális reakció ellen.

Egyébként a fenti idézet csupán üres szólamokat tartalmaz, melyeket szerzőjük taláalomra, hasból, írt le s melyekkel elárulja, hogy a tényeket egyáltalán nem ismeri. A Tolnai Világtörténelme is egészen úgy gondolkodik, mint Baráthosi, ha egészen annyira nem együgyű is, hogy még a másvilágra is a bécsi udvarral küldesse el Bethlen Gábort, mégpedig viruló egészsége közepette. Ugyanis Bethlen Gábor makkegészséges ugyan, de azért mégis orvost kell neki küldeni.

Mint láthatjuk, a Tolnai Világtörténelme is nyíltan protestáns alapon áll, a protestantizmus érdekét a magyarsággal egynek veszi, a bécsi udvart ő is minden lével megkentnek, minden istentelenségre azonnal kaphatónak, gonosznak, irigynek, kajánnak s melléje a butaság megtestesülésének tartja, mely Bethlenben nemcsak a tehetséget és felvilágosultságot, hanem egyúttal a jellemet, erényt és becsületességet is gyűlöli. Pedig hát láttuk, hogy az igazság az, hogy mikor ezzel a „gonosz” „udvarral” tárgyalt, maga Bethlen is mindig elismerte a maga erkölcsi alacsonyabb rendűségét s úgy viselkedett, mint ahogyan a bűnbánó szokott az igazság és erkölcs képviselőjével, akinek javulást ígért (csak sose tartotta meg, amit ígért).

Az se igaz, hogy Bethlen akár „megalázta”, akár „legyőzte” volna az udvart. Az, hogy háromszor egymás után hátba támadta és tönkretenni akarta azt, akinek hűségére ő maga is felesküdt és akinek minden békeszerződésében újra meg újra megígérte, hogy most már igazán nem teszi többet azt, amit eddig tett, legfeljebb Bethlenre szégyenletes, tehát „megalázó”, de nem az udvarra. Az udvarra legfeljebb elszomorító és kiábrándító volt mindaz, amit Bethlen csinált.

Bethlen nem legyőzte Ferdinándot, hanem egyszerűen csak előzönlötte azt a Felvidéket, melyen királyi csapatok akkor nem voltak, mert hiszen Bethlen azért izgatta előtte állandóan a magyar rendeket, hogy „idegen” csapatokat ne tőrjenek meg az országban, mert ez sérti a magyar függetlenséget, hogy majd ha ő „el-kijön” Erdélyből, ne legyen senki, aki útjában feltartóztassa. Így aztán nem is tartóztatta fel senki s mire – mivel még hadüzenetet se küldött – Bécsben megtudták, hogy megindult, már ott is volt az osztrák és morva határon s magát Bécsset tudta fenyegetni.

Fenyegetni tudott csak tehát, nem pedig legyőzni, mert a határon túlmenni még se tudott sose. (Morvaországban bent volt, de csak a határ közelében.) Egyetlen egyszer, utolsó támadása alkalmával, lett volna alkalma érdemes ütközetre. Wallensteinel állt szemben. Wallenstein akkor

még nem volt az a világhírű hadvezér, akivé később lett, mert pályája elején állt még s egyébként se volt neki több 10-15.000 embernél, de Bethlen még így se mert vele megütközni, hanem mint láttuk, fegyverszünetet kért tőle és az éj leple alatt megszökött előle. Csak így „győzte le harctéren” Bethlen az udvart.

A király akkor verhetne volna le Bethlent, amikor akarta, de ehhez ide kellett volna hoznia hozzánk a katolikus Liga nyugaton harcoló seregét. Ezt különösen Bethlen első támadásakor könnyen meg is tehetné volna, hiszen Tilly serege erre a fehérhegyi győzelem után ráért volna, mert Németországban egyelőre még nem volt dolga utána. Ez esetben azonban ezt a nagy sereget egy fél évvel tovább kellett volna fizetni s természetesen nem a katolikus Ligának, hanem Ferdinándnak. Ez körülbelül ugyanannyiba került volna Ferdinándnak, mint amennyit a Bethlennek átengedett hét megye ért. Azonban Tilly seregének ide hozatala még Magyarország elpusztulását is maga után vonta volna. Ezért hagyta a jó Ferdinánd Bethlent győzni s ezért engedte át neki inkább az ország egy részét.

Mindezt maga Bethlen is nagyon jól tudta s ezért használt olyan alázatos hangot a béketárgyalásokban (különösen második és harmadik támadása után, de az első legvégén is). Tudta, hogy ha a császárt nagyon megharagítja s eltaszítja magától, akkor a vesztes csak ő lehet. Ferdinándra anyagilag körülbelül egyet jelentett a háború folytatása vagy Bethlen „contentációja” (személyi igényeinek kielégítése). Bethlen számára azonban az első katasztrófát, a második a sikert jelentette. Neki tehát ugyancsak nem volt mindegy a kettő.

Az is teljesen légből kapott és a tények nem ismerésére valló állítás, hogy szövetségését, a nyugati protestantizmust, Bethlen mentette meg az elbukástól. Ez csak lehetett volna így, de nem volt így a valóságban. Bethlent ugyanis annyiban feltűnően üldözte a balszerencse, hogy mikor nyugati protestáns szövetségesei támogatására hátba támadta a császárt, szövetségesei mindig vereséget szenvedtek.

A végromlástól azonban mégse ő mentette meg őket, mert hiszen láttuk, hogy a császár csak takarékosági okokból nem hozta ide Bethlen ellen azt a sereget, mely a nyugati protestánsokat leverte s így utána Bethlent is könnyen elintézhette volna, ha akarta volna.

Bethlen azonban annyira nem aggódott szövetségesei vagy a nyugati protestantizmus sorsa miatt, hogy a császárral való vásárt nemcsak akkor bonyolította le hidegvérűen, mikor a dolgok menetén úgy se változtathatót volna, hanem még olyankor is, mikor egy kis áldozattal reménye lehetett volna arra, hogy hasznára lehet „Isten tisztességének”, azaz a protestantizmusnak.

Külön kell méltatnunk azt az állítást, hogy a fehérhegyi diadal után mi magyarok is, mint nemzet, a csehek sorsára jutottunk volna, ha Bethlen akkor nincs fegyverben. Rákóczi György életrajzában ezt Szilágyi állítja.

Kissé ravasz a beállítás, mert se Szilágyi, se elvbarátai nem mondják meg, mit értenek azon a többen első személyen, amit használnak. Nem mondják meg világosan, kiket jelent az a „mi”: a magyarokat-e vagy a protestánsokat. A kettő ugyanis nem azonos.

A magyar alkotmány és szabadság (annál kevésbé maga a magyarság) semmiképpen se jutott volna a csehek sorsára, Bethlen nélkül se még a fehérhegyi protestáns vész után se. Láttuk, hogy azt a sereget, mely a bajor választóé, illetve a német katolikus Ligáé volt, Ferdinánd csak zsoldja vállalása fejében hozhatta volna a csehországi győzelem után mihozzánk Bethlen és a magyar protestantizmus ellen. Hiszen már azért is nagy árat kellett fizetnie, hogy ez a sereg Csehországba eljött a kedvéért. (Egy egész német választófejedelemséget, a Pfalzot, kapta érte bajor Miksa fizetésül.) Ha emiatt még Bethlen megbüntetésére se hozta ide, egyáltalán nem valószínű, hogy idehozta volna Bethlen lázadása nélkül.

De egyébként is II. Ferdinánd csak kevéssel előtte esküdött meg Magyarországra függetlenségére és alkotmányára és ő nem az az ember volt, aki esküjét aszerint szegte meg, amint érdeke kívánta vagy hatalmi állapota engedte.

Nem is lehet a cseh meg a magyar helyzetet egy vonalba állítani. A csehek támadók, provokálók voltak, a leggyalázatosabban fellázadtak Ferdinánd elődje, II. Mátyás ellen, a hozzá hűeket kiszórták az ablakon, s amikor Mátyás gyengesége tudatában még ezt is megbocsátotta nekik, elbizakodottságukban még csak szóba se álltak vele. Érthető tehát, ha leveretésük után nem volt számukra kegyelem.

Világos, hogy ha utána II. Ferdinánd ezt a sereget tovább is szolgálatában tartja s idehozza hozzánk Bethlen ellen s őt is oly megsemmisítően megveri, mint előtte a cseheket, nálunk is lett volna

büntetés s nálunk is elkobozták volna a Bethlen mellett fegyvert fogottak vagyonát. Ezt már csak azért is megtették volna, hogy a háború költségeit fedezni tudják belőle.

De nálunk ez esetben se lett volna a megtorlás akkora, mint Csehországban, mert először a lázadást nem mi kezdtük, hanem a csehek; másodsor, mert az ő szabadságaikra sose esküdött fel Ferdinánd, de a mienkre igen, mégpedig éppen fellázadásunk előtt közvetlenül. Ez az esküje a mi fellázadásunkkal érvénytelenné vált ugyan, de Ferdinándra még így se lett volna hatás nélkül. Ezen kívül Csehországban sokkal inkább maga a nemzet lázadt fel, mint nálunk. Ott nem volt olyan nagy egyéniség, mint nálunk, ahol mindent maga Bethlen Gábor csinált, tehát elsősorban mindenért ő volt a felelős.

Aztán ott a másik példa: Rákóczi Ferenc kurucait is leverték. Tönkre is tehetné volna őket az udvar épp úgy, mint ahogyan II. Ferdinánd a cseh protestánsokat tönkretette, mert hiszen nyugaton akkor is befejeződött már a háború s az ott felszabadult seregek készen voltak a hazánkba való bemaszírozásra. A művelet se tartott volna sokáig s ezért nagyobb pénzáldozatba se került volna. S lám, még se lett megtorlás vagy bosszú, mégis megkaptuk a szatmári békét, sőt a legteljesebb amnesztiát is s ebből még maga Rákóczi se volt kivéve, sőt még külön haladékokat is kapott a meghódolásra.

Mi címen lehet tehát azt állítani, hogy ha nem lett volna Bethlenünk, akkor végünk lett volna?

Csak annyi igaz, hogy ha végünk lett volna, egyedül Bethlen miatt lett volna végünk. Ha ugyanis nincs Bethlen, egész bizonyos, hogy nem lett volna lázadás s így büntetés se. Hogy azonban volt Bethlen és volt lázadás és a bűnhődés mégis elmaradt, annak a fő oka az volt, hogy a német protestantizmust sem sikerült Ferdinándnak eltipornia.

Mi, mint manapság, akkor is mellékharctér voltunk s a mi sorsunk is a fő harctéren, Németországban dőlt el. Ha a fehérhegyi csatával befejeződött volna a harmincéves háború, akkor, ha talán Ferdinánd esküje miatt nem is mindjárt, de legalábbis Ferdinánd utódai alatt a magyar protestantizmus felszámolása is bekövetkezett volna épp úgy, mint ahogyan Angliában és a Skandináv államokban a protestáns uralkodók felszámolták a katolicizmust. Ez se jelenti azonban azt, hogy ez nemcsak a magyar

protestantizmus, hanem egyúttal a magyarság felszámolását is jelentette volna.

Ha azonban nem lett volna Bethlenünk és protestantizmusunk, a magyar nemzet mint katolikus, a harmincéves háború kitörésekor épp oly támasza lett volna Ferdinándnak és a katolicizmusnak, mint például bajor Miksa volt, akkor a harmincéves háború elmaradt volna. Akkor csak egy éves háború lett volna belőle, mely a fehérhegyi győzelemmel befejeződött volna, mégpedig a Habsburgok és a katolicizmus tökéletes győzelmével. Akkor ma egész más lenne Európa arculata, mert protestantizmus legfeljebb az északi államokban lenne, de minden valószínűség szerint még ott se. Hiszen még így is csak egy hajszálon múlt, hogy Anglia újra katolikussá nem lett (a jakabisták révén), sőt még Svédország is (a lengyel és katolikus Wasak vagy Krisztina királynő megtérése révén).

Győzelmét és világhuralmát a Habsburg-ház ekkor nekünk, magyaroknak köszönte volna s világos, hogy hálás lett volna érte. Sőt ilyenkor nincs is szükség hálára, mert az erőviszonyok, a politika vaskényszerűsége miatt jutottunk volna vezető szerepre. Mennyivel tágabb perspektíva ez, mint az a Bethlennek tulajdonított érdem, hogy Fehérhegynél nem pusztultunk el mi is a csehekkel együtt!

Minket csak protestantizmusunk és Bethlenünk miatt fenyegetett az a veszély, hogy a csehekkel egy koporsóba feküdjünk. Ha ugyanakkor katolikusok lettünk volna, mégpedig meggyőződéses, áldozatkész és királyunkhoz hű katolikusok, nem koporsó várt volna ránk, hanem felemelkedés, dicsőség, sőt a kereszténység és Európa sorsának döntő irányítása. Hogy ez mind elmaradt, protestantizmusunk és Bethlenünk „érdeme”.

De mindettől eltekintve is egyáltalán nem ismeri ezt a kort az, aki II. Ferdinándot a népek szabadságát eltipró vagy legalább eltiporni igyekvő zsarnoknak vagy akár csak abszolutista uralkodónak gondolja. Az abszolutizmus kora csak jóval később, I. Lipót idejében jött el. II. Ferdinánd korában ez még anakronizmus.

II. Ferdinánd idejében az uralkodónak még alig volt több joga, mint a jelenlegi uralkodóknak. Láttuk, milyen függetlenek, sőt a királlyal szemben milyen zsarnokok voltak az ő korában a mi országgyűléseink, de láttuk azt is, hogy még Pozsony város tanácsával is milyen türelmesen tárgyalgat II. Ferdinánd és alkuszik és milyen nagy tiszteletben tartja az akkor még

teljesen a protestantizmus szolgálatában álló városi tanács jogait és kiváltságait.

Ami nem magát a magyarságot, hanem a magyar protestantizmust illeti, az bizonyos, hogy ez utóbbit II. Ferdinánd szerette volna megtörni, vagy legalább meggyengíteni. S ha ez sikerült volna neki, talán olyan nagy baj lett volna magyar szempontból? Talán kárunk lenne abból, ha Magyarország (természetesen nem a csonka) ma nem 62, hanem 80-90 százalékban lenne katolikus? Hiszen ha egy vallásúak lennénk, csak azt jelentené, hogy erősebbek lennénk s eggyel kevesebb okunk lenne anélkül is állandó belső egyenetlenségünkre.

De még magát a magyar protestantizmust se érte volna semmi veszteség, ha nem lett volna Bethlen Gábor. Ez esetben ugyanis a mi protestantizmusunk semleges maradt volna a harmincéves háborúban. II. Ferdinánd még ezért is hálás lett volna neki, s mivel koronázásakor (éppen a harmincéves háború kitörésekor) ugyanis megesküdült szabadságára és jogaira, világos, hogy esküjét meg is tartotta volna. Még attól sem kellett volna félnie, hogy utóda vonja meg a protestánsok kivívott jogait, mert hiszen a Habsburgok nem győztek (s a magyarok semlegessége esetén se győztek volna) a harmincéves háborúban s így a magyar protestantizmus eltírásához később se lett volna alkalmuk, illetve elég erejük.

Egy olyan Magyarország irányában, mely nem szegte meg királyának koronázásakor adott hűségesküjét, II. Ferdinánd is kötelezve érezte volna magát a maga koronázási esküje megtartására, melyben többek között a bécsi béke pontjai, tehát a protestantizmus teljes szabadsága is benne volt. Ez pedig mint láttuk, a valóságban nem is csak szabadságot, hanem a katolicizmus felett való uralmat jelentette.

A fehérhegyi diadal után tehát, mikor II. Ferdinánd Európa korlátlan urának érezhette magát, legfeljebb kis erőtlén kísérletek (melyeket még bele lehetett magyarázni a törvény betűjébe) történtek volna Magyarországon a katolicizmus védelmére, de nem protestáns elnyomás.

De még ez is egészen rövid ideig tarthatott volna, mert tudvalevő, hogy Ferdinánd szerencséje és katonai fölénye a fehérhegyi diadal után nem tartott sokáig s világos, hogy mihelyt felhők tornyosultak feje fölé, még ezeket a kis jelentőségű kísérleteket is azonnal abban hagyta volna. Nem lett volna ugyanis tanácsos, ha bajában még azokat az alattvalóit is ingerli, akik eddig még protestáns létükre is passzívan viselkedtek.

Tehát nemcsak a magyar függetlenséget és alkotmányt, hanem még a magyar protestantizmust se érte volna semmi lényegesebb kár, ha nem lett volna Bethlenje, azaz „szabadságharcosa”. Ártani azonban ugyancsak nagyot ártott a magyarságnak, hogy volt Bethlenje, mert Bocskai után hamarosan és most már másodszor, sőt maga még harmadszor és negyedszer is bebizonyította, hogy ha az uralkodóház bajba kerül, arra a magyarságra, melyre annyit költött és költ, sose számíthat, sőt előre bizonyosra veheti, hogy ellenségei számát fogja gyarapítani s csak akkor tér vissza hűségére, ha kénytelen vele, azaz mikor a dinasztia már megbirkózott a maga ellenségeivel.

De igen sokat ártott Bethlen a magyarság hírnevének még a protestáns külföld előtt is. Láttuk Schillerből és más külföldi protestáns szerzőkből, hogy Bethlen és társai miatt olyannak látták a magyar nemzetet még ők is, mint amely nem megbízható keresztény s még a törökkel is képes szövetkezni Európa és a kereszténység ellen. Bethlen csatlakozása a nyugati protestánsoknak többet ártott, mint használt, mert mint szövetségesét, a törököt (sőt a tatárt) is hozta magával s ezzel teljesen ellenük fordította az európai közhangulatot. Ezen ugyanis akkor még a protestánsok is megbotránkoztak.

Aztán mekkora véráldozatot okozott Bethlen a magyarságnak, melynek területét éveken át és ismételten hadszíntérré tette, Lippa várának és mérhetetlenül nagy környékének átengedésével megcsonkította és a magyarokon és hajdúkon kívül német, török, tatár, kozák, lengyel zsoldosokat is zúdított a nép nyakára. Láttuk, hogy Pázmány Bethlenhez írt levelében 200.000-re becsüli azt a vérvesztést, melyet Bethlen ismételt felkelései az akkor alig kétmillió magyarországnak okoztak.

Nem csoda, hogy emiatt 1622 márciusában maga a magyar országgyűlés is megbélyegezte Bethlent, mikor határozatban mondta ki – természetesen elsősorban őrá célozva –, hogy *„törököket, tatárokat és egyéb vad népeket ezután senki se hozzon be az országba; a különben cselekvőket érje a hűtlenség büntetése, úgyszintén azokat is, akik a törökkel cimboráskodnak”*.

De mivel Bethlen az országgyűlési határozat után még kétszer hozott be az országba ilyen „vad népeket”, a törökkel pedig egész élete végéig „cimboráskodott”, világos, hogy beleesett ebbe a büntetésbe, ha

gyakorlatilag, mint szuverén uralkodót, akitől féltek, nem érte is utol e megbélyegző és magyarul hazaárulásnak nevezett büntetés.

De az ország területét is megcsonkította Bethlen. Erdélyét Lippa és egész óriási vidékének, Magyarországot pedig Vác és vidékének török kézre adásával. A királynak esküt kellett tennie arra, hogy az ország területét megóvja.

Vajon Bethlenre, a szabadsághősre nem vonatkozik ez a kötelesség? Hogyne vonatkoznék, mikor még királlyá is megválasztották s mikor különösen a „hazafiak” ezt a választást érvényesnek is tartják s a Habsburgokkal szemben, akik a magyar koronát természetesen csak bitorolták, az ország törvényes királyának őt tekintik.

Olyan Habsburg királyunk 400 hosszú év alatt egy se volt, aki Magyarország területéből valamit önként átadott volna az ellenségnek, s ha erre rákényszerült, hogy utána ne vívott volna véres és költséges harcokat visszaszerzésére. Bethlen, mint már magyar király, ő maga adott át országrészeket a töröknek, sőt – mint Lippa esetében is – fegyveres erővel kényszerítette rá a jó magyar embereket arra, hogy azt, ami magyar tulajdon volt, a töröknek adják át.

Hát még akkor mi lett volna belőlünk, ha Bethlen nemcsak „szabadságharcot” kezd, hanem még győz is! Akkor ugyanis a töröktől függő és neki adót fizető magyar „nemzeti” királyság keletkezett volna. Utána már pár évre, 48 éves korában Bethlen természetesen akkor is meghalt volna s világos, hogy utóda ez esetben is az a 20 éves Brandenburgi Katalin lett volna, aki épp úgy német volt, mint a Habsburgok és épp úgy nem tudott magyarul, mint azok. Csak melléje ő még ledér is volt, nem úgy, mint azok.

De hát nem is Brandenburgi Katalin uralkodott volna, hanem Bethlen öccse, Bethlen István és Rákóczi György marakodtak volna a hatalmon. Az előbbi jog, az utóbbi az erő és hatalom címén. Vajon mi lett volna belőlünk, ha mindez nemcsak Erdélyben, hanem Magyarországon is így lett volna? Igaz, hogy Rákóczi György Erdélyben nem csak Brandenburgi Katalint, hanem Bethlen Istvánt is legyűrte, rendet teremtett s Erdélyt hatalmasabbá és függetlenebbé tette, mint valaha volt, akkor is, ha egyúttal magyar király is lett volna s olyan magyar király, aki török hűbéres volt?

Vajon túrt volna-e itt a török ilyen hatalmas magyar királyt? Bethlen utóda – ha még olyan tehetséges lett volna is – a török ellen csak német

protestáns szövetségben tudta volna magát tartani. De vajon ez nem jelentett volna-e ismét épp oly német befolyást, mint amilyen a Habsburgoké volt, sőt annál sokkal nagyobb, mert a poroszok kissé „tehetségesebbek” és kíméletlenebbek lettek volna, mint az osztrákok? Hogyan leigázott volna bennünket egy Gusztáv Adolf-féle protestáns német császár, aki a Habsburgok helyét elfoglalta volna!

Annak nem lettek volna állandó erkölcsi gátlásai, mint a Habsburgoknak voltak s az nem szenvedett volna állandó pénzzavarban, mint a Habsburgok. De viszont akkor nekünk jaj lett volna. S annál jobban jaj, mert nálunk a protestáns németek ellen nem működött volna az a propaganda, mely a Habsburgok ellen működött s mi az elnyomást észre se vettük volna. Akkor nem lett volna a nemzetnek ellenálló ereje, mert hiszen számtalanszor rámutattunk már, hogy a protestáns magyar valójában nem a németet, hanem a katolikust gyűlölte a Habsburgokban. Az a magyar protestantizmus, melynek nem volt német a Sziléziából ideszakadt Bocatius János, Bocskai házi svábjja, sem Reiber, Bethlen házi svábjja, sem Schrember, Bethlen hadiszállítója, mely a törökkel is barátkozni tudott s még a bolsevistákkal is olyan jól megértették egymást, vajon hogy védte volna a magyarságát olyan németekkel szemben, akik „hittestvérei” voltak?

Ha pedig Bethlennek, a magyar királynak, utódai nem a protestáns németekkel, hanem inkább a törökökkel tartottak volna, akkor meg nem lett volna a sorsunk még annál is rosszabb s a jövőnk még annál is kilátástalanabb, mint amit protestáns német befolyás alatt remélhattunk volna? Hiszen akkor meg végleg Balkánvá váltunk volna.

Pedig hát Bethlen minden utóda nem lett volna egy-egy Rákóczi György. Hiszen ilyen ügyes ember olyan ritkaság, hogy Rákóczinak pénz (tehát hatalom) dolgában egész Európában nem volt párja. Őt a maga korában egész Európa leggazdagabb uralkodójának tartották. Mi lett volna azonban belőlünk törpe fejedelmek s még inkább pártviszályok alatt, melyeknek szükségképpen áldozatává kellett volna esnünk, hiszen Erdély épp olyan szabad királyválasztó ország volt, mint Lengyelország.

De még a Rákóczi Györgyök állandó tehetsége, pénze és hatalma se tudott volna rajtunk segíteni, mert a magyar királyok török vazallusok lettek volna, a törökök a jogaikból nem engedtek volna s a török akkor olyan hatalom volt, amellyel olyan ember, aki csak az akkori elvértett és megcsönkített Magyarország erejére támaszkodhatott, nem szegülhetett

volna sikerrel szembe. Magyar függetlenséget képviselni s megvédeni jobbról is, balról is egy-egy világhatalom ellen még a Rákóczi Györgyök vagy Bethlenek se tudtak volna. Az ehhez szükséges eszközök nekik se lettek volna meg, hiszen a törökkel szemben egyedül még a mi Mátyás királyunk is gyöngébbnek érezte magát, pedig akkor még megvolt az egész Magyarország s neki abból olyan bevétele volt, mint addig még semmi más magyar királynak.

De Rákóczi György egyébként se volt az a nagy tehetség, aki Bethlen volt s különösen nem volt jó hadvezér. De ha ő maga még szerencsésen elevickélt volna is, a fia, II. Rákóczi György, már nemcsak Erdélyt, hanem egész Magyarországot döntötte volna abba a szerencsétlenségbe, melybe a valóságban csak Erdélyt és a Rákóczi családot tudta dönteni, mihelyt a törököt magára haragította.

Mind e bajokhoz járultak volna aztán még a vallási ellentétek. Ekkor ugyanis Magyarországon már a katolicizmus is erős volt. Ez a kor már a katolicizmus kora volt, nem a hitújításé. Pázmány korán már ekkor túl voltunk s az ő működésének eredményei ugyancsak meglátszottak már. De viszont a protestantizmus ereje is még töretlen volt. Itt volt tehát két egyaránt erős, körülbelül egyenrangú ellenfél. Nemzeti szempontból a legveszedelmesebb állapot.

Szilágyi Sándor Bethlent „nagy idők nagy emberé”-nek mondja, „kit korának diplomatai közül csak Richelieu s kit a harctéren csak Gusztáv Adolf szárnyalt túl”. (Szilágyi természetesen azt írja, hogy „szárnyaltak”.) (Szilágyi: I. Rákóczi György, 147. o.)

Említettük, hogy ami Bethlen tehetségeit illeti, egyetértünk, mert mi is különlegesen nagy tehetségnek tartjuk. Nemcsak diplomáciai, hanem hadvezéri tehetségét illetően is egyetértünk Szilágyival. Azonban Szilágyit felekezeti elfogultsága egy kissé azért mégis túl messze viszi. Bethlent még hasonlítani se lehet Richelieu-höz. Igaz, hogy gátlásai Richelieu-nek se igen voltak s lelkiismerete majdnem olyan tág volt, mint a mi Bethlenünké*, de Richelieu-nek tekintélye volt az európai politikában. Mindenki nagy embernek tartotta és rettegett a hatalmától és eszétől. Bethlen nem volt akkora hatalom, hogy rettegni kellett volna tőle. Őt csak lenézték és megvetették az európai politikában még saját protestáns pártjában is. Csak akkor álltak vele szóba, ha maga ajánlkozott, de akkor se szívesen. Például még Brandenburgi Katalinnal való esküvőjére se mert küldeni követet egy

nyugati szövetségese se, mert a nyilvánosság előtt szégyellték és titkolták, hogy szövetségben vannak vele. Milyen szűgyen ez Bethlenre!

*

Az Egyház nem is dicsekedett soha Richelieu tehetségével. Nem büszke volt rá, hanem mindig szégyellte, hogy bíboros volt. Arra azonban büszke lehet az Egyház, hogy nem ő tette bíborossá, hanem a francia király és hogy ez nem is nagyon könnyen sikerült neki. Richelieu maga is érezte, hogy ő nem papnak és nem bíborosnak való. Nem is akart soha az lenni, hanem csak államférfi.

Ami Bethlen hadvezéri tehetségét illeti, én magam is kiemeltem fentebb, hogy e tekintetben is nagyra tartom. Arról azonban még csak vitatkozni se lehet, hogy e tekintetben nemcsak Gusztáv Adolffhoz, hanem Wallensteinhez és Tillyhez se lehet hasonlítani. Kétségtelen, hogy a protestáns svéd Torstenson és Weimari Bernát is sokkal nagyobb hadvezéri tehetség volt nála. Bethlen tehát még a harmincéves háború hadvezérei között se tartozott a legtehetségesebbek közé. Bethlen kora egyébként is igen gazdag volt tehetséges hadvezérekben.

Említettem, hogy igazi nagy csatát Bethlen egyáltalán nem is vívott. Hogy lehetne hát őt együtt emlegetni a világ legtehetségesebb hadvezéreivel?! A szellemi fölény, a rendkívül gyors elhatározás, az ellenfél meglepetések elé állítása jellemzi Bethlen hadi működését. Határozottan látszik rajta a tehetség, de hogy a világtörténelem legnagyobb hadvezérei: egy Gusztáv Adolf, egy Tilly, egy Wallenstein se volt nála nagyobb, annak bizonyítására Bethlennek nem is nyílt alkalma, illetve mikor nyílt volna, elkerülte.

Rugonfalvi Kiss István, a debreceni egyetemnek öreg történelem tanára, mint kálvinista, olyan rajongója Bethlen Gábornak, hogy Szekfű „Bethlen Gábor”-ára, „Az átértékelt Bethlen Gábor” címen egy 120 lapos cáfolatot írt. Háromszor is elolvastam ezt a cáfolatot, pedig ugyancsak terhes dolog volt, mert éppen nem üdítő vagy könnyű olvasmány, de – hiába! – a legjobb akarattal se mondhattam utána azt, hogy megcáfolja azt az általános képet, melyet Szekfű Bethlenről fest, sőt még Szekfű egyes részletadatait se.

Legfeljebb talán annak az egy állításának igazságát gyengítette meg némileg, hogy első támadását közvetlenül megelőzőleg csakugyan egészen olyan példátlan hitszegéssel járt el, mint Szekfű – Pray után – írja. (Emiatt Szekfűnek ezt a Bethlen elleni érvét én mellőztem is.) Ismétlem: Bethlen ez a nagy szégyene sincs megcáfolva, csak némileg talán meggyengítve. Általában Rugonfalvi olyan zavarosan cáfol, hogy alig lehet megérteni, hogy tulajdonképpen mit is cáfol és mi az, amit be akar bizonyítani.

De ha Rugonfalvi ezt a kis részletkérdést egész világosan megcáfolta volna is, az se jelentene semmit. Hiszen Bethlen perfidiája és hitszegései ezer más esetben olyan kétségtelenül be vannak bizonyítva, hogy eggyel több vagy kevesebb volt-e belőle, az már igazán semmit se számít. De az még ebben az esetben is kétségtelen, hogy Bethlen az állítólag „méregkeverő” Dóczyt úgy be tudta csapni, hogy közvetlenül fegyverfogása előtt is húsz mázsa salétromot küldött neki a saját maga elleni támadás megkönnyítésére.

Rendkívül meglepett, hogy egy nagyon művelt, józan és nyugodt, bár öntudatos protestáns ismerős fővárosi középiskolai igazgató Rugonfalvi művét Szekfű képzelhető legalaposabb és legsikerültebb cáfolatának találta. Ő bizonyára nemcsak háromszor, mint én, hanem egész nyugodtan és alaposan még egyszer se olvasta el, bár mint tudománykedvelő és sokat olvasó emberről joggal feltehetem, hogy legalább nagyjában azért mégis elolvasta.

Neki az tetszett legjobban Rugonfalvi művében, hogy felszólítja Szekfűt, bocsássák ezt az ügyet egy hattagú irodalmi bizottság (zsúri) elé. Döntsék el ők, kinek van igaza. Ha a döntés ellene fog szólni, Rugonfalvi becsületszára kötelezi magát, hogy azonnal lemond egyetemi székéről és többé soha történelmi művet nem ír.

Pedig hát Rugonfalvi természetesen nem volt olyan okos és annyira önző, hogy maga mondta meg, kik legyenek ennek a bizottságnak tagjai. El is kellett ismerni, hogy egytől-egyig elsőrendű szakemberek az ajánlottak, de kettő közülük zsidó (Angyal Dávid és Marczali Henrik), a harmadik erősen felekezeti szellemű protestáns (Szádeczky Kardosa Lajos) a negyedik végül katolikus, sőt még szerzetes is, Takáts Sándor, de láttuk, hogy ő még protestánsabb, mint akármelyik protestáns.

Szekfű még csak válaszra se méltatta a kérdés eldöntésének effajta tervét. Nem is lett volna semmi értelme. Hogy az igazság pálmáját

Szekfűvel szemben Rugonfalvinak adta volna a bizottság, arról természetesen szó se lehetett volna. Szekfű „Bethlen”-ét és Rugonfalvi „Átértékelt Bethlen”-ét tudományos érték szempontjából egy napon még említeni se lehet.

Szekfű művét élvezet, Rugonfalviét kín végigolvasni. Nem a tartalmat és az irányzatot értem, mert hiszen világos, hogy egy divatosan hazafias magyarnak Rugonfalvi irányzata a felüldítő, Szekfűé pedig egyenesen undort keltő, hanem az előadásmódot és az írásművészetet. Nem is hiszem, hogy rajtam kívül még sokaknak sikerült volna az egész művet (pedig egyébként ugyancsak kis lélegzetű munka) végigolvasni, már ti. úgy, hogy semmit se hagyott volna ki belőle. De ami a fő: Szekfű megállapításaiból egyetlen egy sincs benne megcáfolva. Rugonfalvi felhoz igen sok Bethlenre kedvező adatot, de egyet se cáfol meg azokból a Bethlent kompromittáló adatokból, melyeket Szekfűben találunk.

Rugonfalvi érvelése abban áll, hogy idézi Bethlen öndicsérgetéseit, aztán az erdélyi kálvinista felekezeti krónikaíróknak róla szóló dicsérő áradozásait, de teljesen megfélekedzik arról, hogy történelmi kritika is van a világon, sőt éppen ez teszi tudománnyá a történetírást. Kiss ezeket is, azokat is, mint történeti tényeket, fogadja el, aztán hazafias szíve egész hevével kezd el háborogni azon, hogy ezt a dicső, ezt a nagy, ezt az örökre példamutató magyart, hogy meri Szekfű a sárba gyalázni. (Pedig dehogy meri ezt megtenni Szekfű! Csupán csak azt meri megtenni, hogy a Bethlen ellen szóló adatokat is meri közölni. Helyeselni azonban már nem is meri, sőt még azt se meri mondani, hogy elhiszi őket. Csupán abban áll egész „vakmerősége”, hogy nem háborodik fel ezeken a Bethlen ellen szóló adatokon, s bár nem azonosítja magát velük, azt se mondja, hogy nem igazak.)

Rugonfalvi művének az az alapvető hibája, hogy teljesen megfélekedtek arról, hogy azok a felekezeti dicsérgetések, melyeket ő idéz, teljesen ellentétben vannak a történelmileg kétségtelenül megállapított tényekkel, melyeket fentebb mi is egész egy ármádiával sorakoztattunk fel és amelyek kétségtelenül bizonyítják, hogy a közhit és a felekezeti elfogultságból származó, Bethlent mint embert és mint jellemet is magasztaló állítások a történelmi igazsággal nem egyeztethetők össze és csupán felekezeti elfogultságból vagy egyéni érdekeltségéből származnak.

Rugonfalvi tévedésének másik oka az, hogy Bethlen tehetségét, mely csakugyan történelmi valóság, és amelyet valóban lehet ünnepelni és bámulni, összezavarja Bethlen jellemével. Azt a kezdetleges, csak gyerekeket kielégítő álláspontot foglalja el, hogy aki tehetség, annak szükségképpen jónak és jellemesnek, tehát erkölcsileg is épp oly értékesnek kell lennie.

Nem fogadhatjuk el azt az álláspontot, hogy Bethlent azért, mert közéleti pályáján tehetségével sikereket ért el s emiatt egy politikai irányzat, mely magát egyszerűen a hazafisággal azonosította, s természetesen mindent elkövet, hogy továbbra is vele azonosíthassa, zászlajául választotta, bírálóiban részesíteni nem, hanem csak magasztalni lehet.

Pedig, hogy mennyire túl vagyunk már azon, hogy Bethlent valami önzetlen, ideális lelkű hősnek tarthassuk, azt mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy még Ravasz László is így jellemezte a halála 300. évfordulójára rendezett felekezeti ünnepségen: „Hideg, ravasz, számító észember volt”.

Nem lehetne olyan tudományos bizottságot összeállítani, mely a Bethlen-kérdésben Szekfüvel szemben Rugonfalvi Kissnek adjon igazat! Rugonfalvi, mint egy rég elmúlt világból itt maradt, idejétmúlt aggastyán mutatkozik be a világban előttünk, aki még mindig ott tart, hogy Bethlen „jámborul uralkodott” s aki szerint a magyar történelem egyik legtisztelendőbb eszményi alakja. Szerinte tehát Bethlen nemcsak tehetség, hanem elsőrangú jellem, hazafi, kultúrember és erkölcsi eszménykép is egyúttal.

A szemünket kell dörzsölnünk, hogy nem káprázik-e, mikor azt kell látnunk, hogy Rugonfalvi Kissnek, akinek Bethlen olyan felmérhetetlenül nagy, Pázmány még Bethlen halálának 300. évfordulóján se más, mint egy egyszerű nemzettagadó hazaáruló, aki inkább azt akarta, hogy Magyarország pusztaság legyen, mintsem hogy lakói eretnekek legyenek.

Kiss még most is szentül hiszi azt is, hogy Bethlen korának vezető protestáns férfiai többnyire a katolikusok és a bécsi udvar méregkeverő volt stb. S ez az ember még tényleges egyetemi tanár volt, mikor mindezeket írta. Igaz, hogy csak Döbröcönben. Szegény Magyarország és szegény Debrecen! És szegény tudomány!

Ezek után már igazán csodálkozunk, hogy arról, hogy II. Ferdinánd küldött orvost az egészséges Bethlennek azért, hogy sikerrel a másvilágra segítse, még se tud még Rugonfalvi Kiss se. Ennyi történelmi kritika tehát még benne is volt.

Arról tehát, hogy egy magyar történelmi szakemberekből álló bizottság egy tudományos párviadalban egy Szekfűvel szemben egy Rugonfalvi Kissnek adott volna igazat, szó se lehet. Az se valószínű azonban, hogy Szekfűnek adott volna igazat. Részint, mert Szádeczky egész biztosan Rugonfalvi mellé állt volna, sőt valószínűleg még talán Takáts is (akkor még, mert későbbi írásaiból látható, hogy már ő is mindjobban kezdett észre térni); részint mert ilyen bizottságok sose szoktak a két szemben álló párt egyike mellett egész nyíltan kiállni. Legkivált azonban egy annyira kényes dologban nem, mely egy akkor még országszerte elismert és tisztelt nemzeti hős babérjainak megtépzását és így a közvéleménnyel való szembeszegülést jelentett volna.

A bizottság döntése tehát valószínűleg olyan lett volna, hogy a kecske is jóllakjék és a káposzta is megmaradjon. A döntés elismerését fejezte volna ki Szekfű történelmi alapossága és új szempontjai iránt, de épp oly elismeréssel adózott volna Rugonfalvi „lángoló honszerelme” és a nemzeti hagyományokhoz való tiszteletreméltó ragaszkodása iránt is. A döntés tehát „nesze semmi fogd meg jól” lett volna.

Ha azonban a bizottság döntése már a mi „népi demokráciánk” idejére esett volna, akkor egészen bizonyos, hogy Rugonfalvi Kiss javára szólt volna. Nem azért, mintha, éppen ebben az időben valami túlságosan dühöngött volna a „lángoló honszerelem” vagy a nemzeti hagyományokhoz és a régihez való ragaszkodás, hanem azért, mert a kommunista történettudománynak nyílt parancs szerint „pártosnak” kellett lennie s a Habsburgok elleni propaganda hadjárat bele tartozott a kommunista „ideológiába”, a klerikális reakció elleni éberség pedig kötelező volt. Ekkor a Rugonfalvi Kiss elleni döntés egyet jelentett volna az állásvesztéssel, sőt a börtönnel.

Jól láthatják belőle azok, akik a Bethlen-kultuszt még mindig a hazafiság követelésének gondolják, mennyire kevés köze van ennek a kultusznak a hazaszeretethez és a nemzeti hagyományok tiszteletéhez, sőt milyen szépen összeegyeztethető a nemzeti hagyományok megvetésével, sőt egyenesen a – nemzetköziséggel is! Bethlen forradalmár volt és a

bolsevizmus is forradalom és a zsák megtalálja a foltját. Ellenben ilyen korszak sose fog eljönni, melyben a destrukció, a forradalom, a gyűlölet, az izgatás, a bolsevizmus a Habsburgokat vagy Pázmányt választja cégerül s annak javára lesz „pártos”. Sőt még olyan forradalom se, mely legalább semleges tud irántuk maradni s ellenük nem izgat.

Rugonfalvi Kiss „Bethlen eszményi alakját” emlegeti. Ezt írja: *„Én amit Bethlen Gáborról tudok, saját leveleinek, az őt jól ismerő emberek nyilatkozatainak többszöri átolvasása alapján megfontol tan, nyugodt lelkiismerettel állítom, hogy ő a világtörténelem legideálisabb, legtisztább és legzeniálisabb szabadsághősei közé tartozik. Előtte a szabadság a legmagasabb emberi eszmény és a kor szellemének megfelelően a szabadságot különösen abban látja, hogy ki-ki vallási meggyőződését szabadon követhesse.”* Ez a Bethlen Magyarországból száműzette a jezsuitákat. Pázmányt különösen és név szerint azért, mert korteskedni járt az országba. Bethlen tehát nem tűri, hogy az ellenfél korteskedjék, de azért mégis szabadsághős, sőt a *„legzeniálisabb, legtisztább, legideálisabb”* szabadsághős.

Az egész világtörténelem e legideálisabb és legtisztább szabadsághőse alatt azonban nem lehetett se püspöke, se papnevelő intézete Erdélyben a katolikusoknak; alatta kínozták halálra a három kassai vértanút s gyilkosaikat nemcsak meg nem büntette, hanem még csak nem is nyomoztatott utánuk. De ugyanő – mint láttuk – még a háromszéki unitáriusokat is „megszentenciázta”. Rugonfalvi minden szava tehát a valósággal homlokegyenest ellenkező kortesszólam – egyetemi tanár szájából).

„Ilyen ember a XVII. század elején csak erdélyi talajon nőhetett, hol a vallásszabadság fogalma legelőbb született meg.” (Ma már egészen idejétmúlt, sőt egyenesen együgyű állítás. Erdélyben a vallásszabadság – legalábbis a katolikusok részére – nem megszületett, hanem kegyetlenül és cinikusan keresztre feszítettet.)

„Itt hangzik el politikai programként legelőbb: a hit Isten ajándéka, tehát Istent bántja meg az, aki mást hitében megháborgat.”

Bölcséletileg is képtelen állítás ez, az is látható belőle, hogy maga Rugonfalvi is vagy nem hisz, vagy ha igen, akkor azt se tudja, mi az a hit. Isten ajándéka ugyanis csak az igazság lehet, a hamisság semmiképpen se. Ha például katolikus vagyok s ezért úgy tudom, hogy Isten és Jézus akarata

az, hogy a papok megbocsáthassák embertársaik bűneit, de látom, hogy vannak emberek, akik ezt nem jézusi eredetűnek, hanem a papok csalásának és az emberek sajnálatos félrevezetésének tartják, akkor én ezt a hitet nem tekinthetem öbennük „Isten ajándékának”, hanem gonoszságnak vagy legalábbis sajnálatos tévedésnek, melyet nekem erőmhöz képest kötelességem kiküszöbölni.

Ha ellenben protestáns vagyok, és mint ilyen azt hiszem, hogy a gyónás intézménye csakugyan papi találmány az emberi lelkiismeret rabságban tartására vagy például a katolikus Egyház Oltáriszentség-tana az emberi elme sajnálatos eltévelyedése, sőt undok bálványimádás, akkor szintén nem tarthatom ezt a sajnálatos, sőt felháborító dolgot „Isten ajándékának” az emberekben, melyet nekem tisztelnem kell.

Ezért joggal vontam le Rugonfalvi fenti kijelentéséből azt a következtetést, hogy ő tulajdonképpen egy vallást se hisz (ez esetben logikus a kijelentése, de így is álnok, mert akkor meg nem nyilatkozhatna a vallásról olyan áhítatos tisztelettel, mint ő teszi). Az igazság tehát az, hogy Rugonfalvi tulajdonképpen vallási forradalmár, mint a protestantizmus is az; a vallást magánügynek tartja, mint a bolsevizmus is annak tartja. De mint az, ő is képmutató, mert úgy tesz, mintha ezt a vallást meg is becsülné. Képmutatás ez benne, mert logikusan az ilyen vallást nem becsülheti, csak lenézheti.

Ezt a logikátlanságot bizonyítja az is, hogy Rugonfalvi az ő „Átértékelt Bethlen”-jében a katolikusból lutheránussá, majd lutheránusból kálvinistává, végül kálvinistából unitáriussá lett János Zsigmondot, aki tehát végül már a kálvinizmust se hitte, így dicséri:

„Ezt az elvet (hogy ti. bármiféle legyen is a hitünk, mindegyik Isten ajándéka) testesítette meg János Zsigmond, ki istenfélő, tökéletes, igaz keresztyén fejedelem vala, kinél drágalátosabb királya nem volt az keresztyéneknek.” (Láttuk, hogy János Zsigmond még akkor is szánandó figura volt, ha a már neveltségesség vagy együgyűség határait súroló hitcseréit nem tekintjük is hibájának.)

Nemcsak Rugonfalvi, hanem mások is különösen azt emelik ki és dicsérik Bethlenben, hogy korát meghaladóan annyira türelmes volt a katolikusok iránt. A jezsuitákat például – mondják – egyenesen behívta Erdélybe, szerette őket, sőt Káldy Györgynek ezer forintos adományával egyenesen ő tette lehetővé katolikus szentírásfordítása megjelenését.

Pozsonyban, mikor ott diadala teljében országgyűlést tartott, nemcsak a maga kálvinista istentiszteletén vett részt, hanem a katolikusok miséjén is. Tehát egészen modern gondolkodású, felvilágosult fejedelem volt.

Ezekre az érvekre a következő választ adjuk: Ha az, amit itt Bethlenben annyira dicsérnek, igaz volna, csak azt bizonyítaná, hogy Bethlen hitközönyös volt, azaz valójában egyik vallásban se hitt. Azonban nem így van. Bethlen, annak a kornak megfelelően, melyben élt, hívő ember volt még, lelkületében teljesen protestáns s ezért katolikusellenes. Ami megértést a katolicizmus felé ennek ellenére mutatott, az csupán érdekből való alkalmazkodás volt, mert még protestáns meggyőződése mellett is (ami feltétlenül meg volt benne) tulajdonképpen vallása az önérdek volt.

A protestáns Szalay is ezt a meggyőződést merítette Bethlen élete és uralkodása tanulmányozásából. Ő így ír róla: *„Bethlen jelleme vallásos oldallal is bírt. Bizonyosság a körülmény, hogy életében húsz egynéhányszor végigolvasta a Bibliát... De a vallásügyet mindenha másodsorba helyezte. Élt vele, mint eszközzel, céljainak elérésére. Ő nem volt olyan buzgó protestáns, mint például a Thurzók. Ezeken meglátszott a wittenbergi nevelés, rajta, hogy iskoláit részben a temesvári basánál, a portánál járta.”* (IV., 516. o.)

Pedig hát Szalay kissé többet olvasta Bethlen eredeti leveleit és az egykorú krónikákat, mint Rugonfalvi Kiss.

Bethlen éles, természetes ésszel megáldott, de aránylag műveletlen volt, nem pedig korát meghaladó felvilágosult ember. Attól lett ő olyan bámulatosan „felvilágosult”, mert nem járt iskolába, sőt mert már egész fiatal korában az iszlám befolyása alatt állt?

Ami Bethlen jezsuita pártolását illeti, ez közönséges hízélgés volt Ferdinánd felé s csak akkor nyilvánult meg, mikor vagy a lánya kezét akarta elnyerni vagy – a béketárgyalások alatt – azt akarta neki bebizonyítani, hogy tőle nem kell féltene a katolicizmust, tehát egész nyugodtan engedhet át neki minél több megyét. (A ravasz Bethlen jól tudta, hogy Ferdinánd elsősorban nem azért sajnálja annyira neki átengedni az ország keleti megyéit, mert ezzel az ő hatalma kisebb lesz, hanem ottani alattvalóinak lelki üdvét félti a protestáns fejedelmektől. Bethlen jól tudta, mennyire más ember Ferdinánd, mint ő.)

Hogy a valóságban milyen volt Bethlen felekezeti szempontból való felfogása, mutatja azt, hogy az ő uralma alatt Erdélyben épp úgy el volt nyomva a katolicizmus, mint akár előtte, akár utána. Látni fogjuk majd,

hogy „Az erdélyi katolicizmus múltja és jelene” című mű szerint egyenesen Bethlen alatt volt legrosszabb sorsa az erdélyi katolicizmusnak s még utóda, a fanatikus kálvinista Rákóczi György részéről is több jóindulatot tapasztalt az Egyház, mint Bethlentől. Néhány, még az erdélyi igazság szerint is a katolikusokat illető templomot visszaadott ugyan, de csak Ferdinánd kényszerítésére, nem pedig önként s még így is csak akkor, mikor az engedmény fejében viszontszolgáltatást kapott vagy várt. De még ilyenkor is csak azt hajtotta végre s ekkor is csak részben, amit már régen szerződésileg megígért és amit már régen kötelessége lett volna végrehajtani.

A jezsuitákat pedig úgy „pártolta” és „szerette”, hogy még a csehekkel kötött szövetségi szerződésbe is belevette, hogy se az egyik, se a másik szerződő fél nem fogja őket megtűrni területén. A tőle tartott pozsonyi országgyűlés pedig – mint már láttuk – még azt is megtiltotta, hogy valaki akár csak mint magánembert is házánál tartson jezsuitát. Micsoda naivság tehát Rugonfalvi Kisstől, hogy annyira meghatódik tőle, ha máskor ugyanez a ravasz Bethlen kedveskedik a jezsuitáknak, sőt hívja őket országába!

Bethlen természetesen Káldy Györgynek is csak ravaszságból és a maga érdekében kedveskedett. Akkor ugyanis, mikor az ezer forintot adta neki, tárgyalásokban volt Ferdinánddal s azok a jezsuiták, akiknek kedveskedett, éppen Bécsbe tartottak. Nem is kedveskedett nekik hiába, mert a nagyszombati jezsuiták s kivált maga Káldy György úgy bedőltek neki, hízélgése úgy lekenyerezte őket, hogy valóságos ügyvédekévé lettek neki Bécsben. Nem győzték ott hangsúlyozni, milyen jó ember az a Bethlen és mennyire lehet adni arra, amit ígér.

A Káldy szentírásfordítása kiadásának költségeire adott ezer forint nem érdektelen anyagi befektetés volt a jó kereskedő Bethlen részéről, hanem közönséges lekenyerezés és kortesfogás. Káldynak akkor már egy évtizede zsebében volt a szentírásfordítása (illetve Szántó bibliafordítása), de abban a katolikus Egyházban, melynek minden földje és jövedelme protestáns kézben volt akkor még, nem talált senkit, aki a kinyomatás költségeinek fedezését vállalhatta volna. Minden gazdag főúr protestáns volt akkor már és még, a főpapok pedig szegények, mert az ő birtokaik is vagy protestáns kézben vagy elpusztulva, vagy török kézben voltak. Ami katolikus kézben volt az egyházi birtokból, az meg sokszor a török elleni védelem céljaira

volt lefoglalva. Mikor Pázmány már esztergomi érsek volt, már sokkal jobb állapotok voltak, mint előtte s mégis ő is még ekkor is arra hivatkozik, hogy érseki jövedelmének kétharmad részét a király élvezi, nem ő. (Fraknoi: Pázmány, I., 222. o.), továbbá, hogy csak egyedül Bethlen háborúi 200.000 forintnyi kárt és jövedelem-kiesést okoztak a primási birtokokban.

Bethlen ezer forintos adományát, melyet Káldy szentírásfordítása kiadására adott s mellyel vallási türelmét s a katolicizmus és a kultúra iránti szerető megértését akarta bizonyítani, egyenesen visszataszító cselekedetnek kell tekintenünk, ha meggondoljuk, hogy ugyanő még azt a katolicizmust is, mely annyira szegény volt, hogy még Káldy bibliájának kiadására se volt képes, még attól a kis vagyonától is megfosztotta, amely még megvolt neki: elkoboztatta birtokait az országgyűléssel, amennyiben hatalmába kerültek, eladományozta, elzálogosította, szabad prédának tekintette őket; tatárokkal, törökökkel, hajdúkkal pusztította őket. Hogy fogadhatnánk jó szívvel az ezer forintját, mikor magának az esztergomi érsekéégnek ugyanakkor 200.000 forint kárt okozott?

Ha minden úgy történt volna, ahogyan Bethlen akarta, akkor nem is lehetett volna katolikus szentírásfordítás. Hiszen azt jezsuita csinálta, jezsuiták pedig Bethlen győzelme esetén még lappangva se lehettek volna nálunk, mert a „türelmes” Bethlen országgyűlése még ezt se tűrte volna el Magyarországon. Hogy ezek a naivan megható gesztusok csak színészkedés és érdekhajhászat voltak, de a lelke ugyanakkor tele volt engesztelhetetlen katolikusgyűlölettel, azt jól láthatjuk abból, hogy a jezsuitákat annak ellenére (illetve éppen ezért) akarta örökre eltávolítani az országból, mivel felkészültségükkel és feddhetetlenségükkel teljesen tisztában volt.

Annyira sokra tartotta azokat, akiket száműzetett az országból, hogy nem volt más vágya, mint az, hogy az az iskola, melyet ő alapít majd felekezetének, olyan legyen, mint a jezsuiták iskolái. Azt akarta, hogy ott „*ne magyar (értsd: protestáns) iskolákban való hitván (!) szokás szerint tanítsanak, hanem more jesuitanum exerceálja magát a gyermek az oratio csinálásokban*”. (Ugyanekkor ugyanezeket a jezsuitákat úgy kitiltatja az országból, hogy még magánemberként se tartózkodhassanak itt. S ráadásul Bethlen mégis korát meghaladó, felvilágosult ember és csókolni valóan megértő a más „felekezetűek” iránt!)

Az igazság az, hogy ez a sokszor látszólag megértést mutató, sőt a katolicizmusnak egyenesen hízelgő ember lelke mélyén olyan katolikusgyűlölő volt, hogy szinte minden katolikusban ősgonoszt látott.

Ez a vallásilag türelmes ember például az ecsedi hajdúkat támadása megindításakor azzal akarta rávenni arra, hogy a király hűségében kitartó kapitányukat „nyakon kötve” adják ki neki – amint ezt Zichy Pállal és Koháry Péterrel (mint láttuk) alatta szolgáló katonái meg is csinálták –, hogy azt írta nekik, hogy „a pápa és a pápisták Isten választott egyházának eltörlésére fordították elméjüket” és hogy „az Úristen akar valamit veszedelmekre az bálványosoknak indítani”. (Rugonfalvi Kiss pedig meghatódik, sőt azt követeli, hogy még maguk ezek a „bálványosok” is hatódjanak meg, ha néha, mikor érdekei úgy kívánják, a vállukat is megveregeti ugyanez a Bethlen.)

Thurzó Imrét igazán nem kellett arra inteni, hogy a katolicizmustól óvakodjék. Éppen elég gyűlöletet szívott volna magába ellene Heidelbergben, ha nem szívta volna be ugyanezt magába már az anyatejjel is. Bethlen mégis így ír neki: *„Kegyelmetek szorgalmasan vigyázzon magára, ótalmazza felérkezésükig magokat kegyelmetek a pápista csalárdságtól, nekik sok stratagémájok (ravasz hadicselük) vagyon”*.

Bosnyák Tamás – mind majdnem mindenki – protestáns létére is elpártolt Bethlentől, de Bethlennek sikerült kézre kerítenie. Ekkor ilyen utasítást adott ki a vele való bánásmódra: *„Vasat veretvén lábaira, semmiféle pápista embert mellé beszállani nem engedvén”*.

Mikor két unokaöccsét, Istókot és Pétert, nyugatra küldi utazni, figyelmezteti őket, hogy pápista városokban templomokat és kollégiumokat ne igen látogassanak és a páterekkel való beszélgetésektől óvakodjanak.

Mindez megannyi sötét felekezeti korlátoltságjele, mely természetesen nem akadályozta a felvilágosult Bethlenben azt a másfajta korlátoltságot se, hogy boszorkányokban, rontókban és varázslókban is hitt és a hitének megfelelően félt is tőlük.

A „pápista” Könyves Kálmán országgyűlése állítólag már a sötét középkor legmélyén elrendelte, hogy a boszorkányokról, akik nincsenek, szó ne essék. A felvilágosult Bethlen ország gyűlésének még 1614-ben is egyik első tárgypontja *„a nézők, jövendőmondók, varázslók és bűbajosok, úgy mint ördögi tudományok”* megrendszabályozása volt. Világos, hogy nem

azért, mintha Bethlenék azt hitték volna, hogy ilyenek még 1614-ben is ne lennének.

Bethlen még első feleségének, Károlyi Zsuzsannának, betegségét is Bánffi Dénesné Báthory Anna „rontásának” tulajdonította. Börtönbe is vetette érte más „öt ördögössel” együtt s hogy nem lett sorsuk a máglyahalál vagy legalább a bakó bárdja, egyebek közt annak is köszönhető, hogy el akarta velük érni, hogy a rontást visszavegyék és feleségét meggyógyítsák.

Ennyi minden összefért tehát Bethlennek mind felvilágosultságával, mind a katolikusok iránti annyira dicséretes türelmével. Bethlen felvilágosult” ember csak annyiban volt, hogy neki a vallás – annak ellenére, hogy több mint 300 éve élt – már akkor is épp oly mellékes volt, akár a XX. század zsidó bankárának vagy angolszász kapitalistájának. Hogy kora fanatikus felekezeti gyűlölete és elmaradott babonása ennek ellenére is teljes fokban megvolt benne, az csak felekezeti elfogultsága ellenszenvességét növeli.

A csepregi vérengzés

Bethlen első támadásának idejéből egy igen nagy sérelme van a magyar protestánsoknak, elsősorban a lutheránusoknak: a csepregi vérengzés. Különösen dunántúli protestáns körökben úgy emlegetik ezt, mint egy valóságos magyar Szent Bertalan-éjt. E protestáns propaganda szerint Eszterházy Miklós serege 1621. január 6-án 1223 lutheránust (köztük egy lelkészt) Csepreg városában kegyetlenül lemészároltatott. A protestáns hírverés szerint a lutheránus „vértanuk” száma ennél is sokkal több volt, mert csak az eltemetett holttestek száma volt ennyi. Igen sok holttest azonban teljesen a lángok martaléka lett, úgyhogy eltemetni se kellett vagy lehetett.

Nincs is olyan magyar lutheránus, legalábbis dunántúli lutheránus nincs, aki erről a hajmeresztő mészárlásról ne tudna. A csepregi vérengzést szinte az egész magyar lutheránus hitoktatás és igehirdetés központjába állították – legalábbis így volt ez még az én ifjúkoromban – s felekezeti sajtójuk újra meg újra felhánytorgatta a katolikusok e vérlázító kegyetlenségét és az ő siralmas, de dicsőséges vértanúságukat.

Nehéz tisztán látni a kérdésben s megállapítani, mi belőle a történelmi igazság s mi a felekezeti hírverés. A magyar történetírásban ugyanis sehol

se találjuk nyomát ennek a rémtettnek. Nincs róla szó se Szalayban, se Szalay-Barótiban, se Hóman Szekfűben, se Szilágyi tíz nagykötetes millenáris történetében, se Szekfű „Bethlen”-jében, de még Rugonfalvi Kiss „Átértékelt Bethlen”-jében se. Ezen az alapon tagadhatnánk is a dolog történelmi valóságát, mert egyenesen lehetetlenségnek kell mondanunk, hogy egy vagy ezerötyszáz áldozattal járó tömegmészárlás mellett csak úgy nyomtalanul haladhatott volna el az egész magyar történetírás.

Még akkor is lehetetlennek kellene ezt mondanunk, ha az áldozatok katolikusok lettek volna, akik tudvalevőleg nem foglalkoznak hírveréssel és reklámozással. Hát hogy volna ez lehetséges akkor, mikor az áldozatok még protestánsok is s még a protestantizmusnak is legműveltebb, legkulturáltabb felekezetéhez tartoztak. Hiszen a protestánsok mindig minden képzelhető alkalmat megragadtak arra, hogy a katolicizmust befeketíthessék és bűneit a maguk javára kellően kamatoztassák.

Milyen világpropagandát csinált például a protestantizmus a párizsi Szent Bertalan éjnek és ebben a hírverésben mennyire részt vett a magyar protestantizmus is, pedig ott csak 1100 holttestet földeltek el, tehát kevesebbet (!), mint állítólag Csepregen. A felekezeti propaganda még 200.000 áldozatról is beszélt, de a párizsi városháza ma is meglévő levéltára csak 1100-ról tud. (Archives curieuses de l'Histoire de France Cimbertől és Danfoutól, I. ser. VII., 533. o.) Milyen hírverést csinált aztán a magyar történetírás a gályaraboknak! Pedig látni fogjuk, hogy ezek alig voltak néhányan s még egy évig se voltak gályán s egyedül csak azok a protestáns lelkesek és iskolamesterek kerültek gályára, akik – dacból – ezt maguk akarták.

A csepregi vérengzésnek még sokkal borzalmasabbnak kellett lennie, mint a világtörténelemben egyedül álló párizsi Szent Bertalan éjnek, mert hiszen a még ma is csak 4-5000 lakost számláló Csepreg állítólag több „vértanút” adott, mint a több százezres Párizs. A csepregi borzalom ráadásul még történelmileg is biztosabban kikutatottnak látszik a Szent Bertalan-éjénél, mert a párizsi városháza iratai, mint láttuk, csak százasnyi pontossággal tudják megadni az eltemetett áldozatok számát, míg Csepregen egyesekig menő pontossággal tudjuk az áldozatok számát: 1223. Se több, se kevesebb.

Ha azonban a történettudomány módszereivel elkezdünk kutatni a csepregi vérengzés után, azt találjuk, hogy az esemény egyetlen

„bizonyítéka” egy egészen kezdetleges, Eszterházy Miklós, a katolicizmus, a papok és szerzetesek ellen izgató versezet, melyet állítólag egy lutheránus diák írt, aki szemtanúja volt a vérengzésnek, de Isten különös kegyelméből kivételesen el tudott menekülni s a verset később bujdosása idején írta. De ennek a diáknak se tudjuk még a nevét se. Így aztán mi se érthetőbb, mint az, hogy a Csepregen történt borzalmas vérengzésről, az egész magyar történetírás mélyen hallgat.

A Csepreg környéki lutheránus (mert magában Csepregen ma már nincsenek lutheránusok) parasztok vagy iparosok egyikénél-másikánál ezelőtt még egy fél évszázaddal megtalálható volt ennek a versnek egy-egy féltve őrzött példánya (Farkas Sándor: „Csepreg mezőváros története”), melyet mint nagy felekezeti kincset köröztek egymás között a hittestvérek és készítettek belőle a maguk számára másolatokat. Pedig hát ha az elmenekült szemtanú diák – mint a versben ő maga mondja – bujdosása idején írta meg a dolgot, akkor érthetetlen, hogy mégis éppen otthon, Csepreg környékén és csak ott ismerik a hittestvérek ezt a verset.

Arról is tud a történelem, hogy mikor Bethlen cseh szövetségeseinek fehérhegyi veresége után (1620. november 8.) csapatait kivonta a Dunántúlról, II. Ferdinánd egy Preiner (más alakban Breiner, elferdítve Brenner) nevű tábornokát küldte az így felszabadult Dunántúl biztosítására s Bethlennek ottani hívei meghódoltatására. Ez a Preiner aztán Batthyány Ferenctől, akit – mint láttuk már – protestáns idegen felesége, Lobkowitz Poppel Éva, csábított át Bethlen pártjára, visszafoglalta többek közt Kőszeget és Csepregét is. Hogy e visszafoglalás közben kegyetlenségek történtek Csepregen s a lutheránus templom is a lángok martalékává lett, azt is említi nemcsak a lutheránus Závodszy, hanem a jezsuita Kazy is. A dolog azonban mindkettő szerint 1620. december elején történt, nem pedig 1621. január 6-án, s szerintük a vezér Preiner volt, nem pedig Eszterházy Miklós.

A történelmi igazság tehát, melyet komoly emberek nem versekből, s kivált nem olyan versekből, melyeknek még a szerzőjét se tudjuk, szoktak meríteni, az, amit Kazy és Závodszy közöl, de éppen tőlük tudjuk meg, mennyire nem megbízhatók a vers adatai. S ha látjuk, hogy a vers „szemtanú” szerzője az esemény keltét is hamisan közli és a vezér nevét is, Eszterházyt tehát – akit mint „hitehagyott” lutheránust gyűlöl – teljesen

alaptalanul rágalmazza meg, akkor világos, hogy az áldozatok számára vonatkozó adatai is egyszerűen képzelgés szüleményei.

(Mint egészen jelentéktelen eseményről, ezért nem tesz róla említést a magyar történetírás.) Hogy adatai mégis annyira pontosak, az a szerző tudatlansága mellett még rosszhiszeműségét, szélhámosságát is bizonyítja, mert hiszen nyilvánvaló, hogy az annyira pontos számot hasból írja.

Az egész nemzet történetét átfogó munkáink pedig azért nem írnak semmit a csepregi vérengzésről, mert az áldozatok száma semmiképpen se lehetett sokkal több, mint amennyi hasonló harcokban lenni szokott. Aki hatványra emeli az áldozatok számát, tömeggyilkosságról beszél s az idegen Preiner helyett az egészet a magyar Eszterházyra fogja csak azért, mert mint volt lutheránusra, órá jobban haragszik, mint az idegenre, az már ugyancsak megcáfolta „szemtanú” voltát, de hitelét is.

De mindezt bizonyítja a vers kezdetleges tartalma s a benne megnyilvánuló fanatikus felekezeti gyűlölet is. Többek közt azt írja például, hogy „egy papi szerzet” csinálta az egészet. Így folytatja:

*„Volt olyan jász barát, ki ezzel kérkedik,
Hogy ő itt Csepreghben igen vitézkedik;
Mert az fegyverével tizenöt embert ölt,
Az ki még többet is ölni igyekezik.
Az pápistaságnak bizonyos jelei
E szörnyűség dolog férges gyümölcsei,
Mivel tudományát fegyverrel terjeszti,
Kegytlenségeit hidegvérrel nézi”.*

Lehet-e ezek után még csak vitatkozni is arról, hogy hitelreméltó-e ez a vers vagy nem? A közölt részletből azt is láthatjuk, hogy ez a verses krónika még Tinódi Lantos Sebestyén „művészetétől” is mennyire messze jár! Hát még a történelmi hitelességtől! Szerinte tehát barátok is részt vettek az öldöklésben s egyikükről még azt is pontosan tudja, hogy 15, azaz tizenöt ártatlan csepregi lutheránust ölt meg egymaga saját kezűleg.

Még érdekesebb, hogy noha a szerző szemtanúnak és csepreginek mondja magát, mégis csak a jász barát „dicsekvéséből” tudja azt, amit állít, nem pedig személyes tapasztalatból. De hogy ő, a lutheránus csepregi diák, hogyan hallhatta a jász barát dicsekvését, ismét csak érthetetlen. Csak nem menekült az akkor még tiszta lutheránus Csepregről a vérszopó

katolikusok „papi szerzete”-i elől érthetetlenül éppen a tiszta katolikus messi jászságba és éppen a szegény hitfeleit kiirtó „papi szerzet” körébe?

Az is igazán bájos naivság, hogy a katolicizmust ítéli el azért, mert „tudományát fegyverrel terjeszti”. Hiszen kétségtelen, hogy a csepregi veszedelemre sose került volna sor, ha a protestáns Bethlen Gábor a messze Erdélyből fegyverrel oda nem megy az ország nyugati szélére. S vajon mi másért ment oda, mint hogy a kálvinizmus „tudományát” ott fegyverrel terjessze? Tagadhatatlan ugyanis, hogy fegyverrel jött ki Erdélyből és fegyverrel ment a Dunántúlra. Tagadhatatlan, hogy egész addig, míg Bethlen Erdélyből fegyverrel oda nem ment, Csepregen a lutheránusokat senki se bántotta. Bethlen felkelésekor ugyanis a város mind a két, hajdan egyaránt katolikus temploma az ő kezükben volt és senki se akarta a templomokat tőlük elvenni. Legalább ebben az esetben az is tagadhatatlan, hogy nem a „papi szerzet” támadott fegyverrel, hanem legfeljebb védekezett a protestáns fegyver támadása ellen.

Hogy azért teljesen a vers állításait se tagadjuk, az igazság körülbelül ez lehetett: Nem ugyan 1621. január 6-án, hanem 1620. december elején és nem Eszterházy, hanem Preiner felkereste seregével a lázadás ügye mellett még Bethlen hadi távozása után is kitartó dunántúli protestáns fészkeket, köztük Csepreget is. A városban két protestáns templom is volt, mindkettő templomerőd, azaz kőbástyával körülvéve.

Preiner közeledtének hírére a fanatikus protestáns lakosság, bízva a két templomerőd ellenálló erejében s látva, hogy sokan vannak, mert még a környék protestáns lakossága is odavonult, elhatározta, hogy nem adja meg magát, hanem a templomerődökben védekezik. Ezzel maga mondott le a békéről, sőt, mivel a polgári lakosság fogott fegyvert, még arról is, hogy a katonákat megillető hadijog alapján bánjanak vele, ha ellenállása nem sikerül.

A fegyveres ellenállást még a verses krónika is elismeri, de azzal magyarázza, hogy félelemből vonultak a templomerődökbe. Az igazság ez állításnak éppen az ellenkezője. Aki fél, az megadja magát még akkor is, ha katona. Ha a csepregi polgári lakosság valóban csak az ellenségtől való féltében vonult volna be a templomerődökbe, akkor nem fegyveresen vonult oda be s nem védte volna magát fegyverrel, mint Csepregen történt. A csepregiek azáltal, hogy a templomerődökbe vonultak s onnan fegyverrel lötték a városukba bevonuló sorkatonaságot, partizántevékenységet

kezdték s vállalták ennek következményeit is. Az ugyanis még ma, a XX. században is hadiszabály, hogy a foglyul esett partizánokat lemészárolják. A csepregiekkel azonban még ez se történt meg, mert őket harc közben mészárolták le, illetve úgy pusztultak el az égő templomerődben.

A csepregi lutheránusoknak az volt a bűnük, hogy fegyvert fogtak annak ellenére, hogy nem voltak katonák. Ezért bűnhődtek. Noha olvashatták bibliájukban, hogy aki fegyvert ragad, fegyverrel vész el, ők örült fanatizmusukban és a pápista bálványimádás elleni esztelen gyűlöletükben civil létükre szembeszálltak a városukba bevonuló reguláris katonasággal s ezért szinte kikényszerítették sorsukat. Ha a fanatizmus és a gyűlölet el nem vakította volna őket, tudniuk kellett volna, hogy ez a küzdelem bajosan végződhetik az ő győzelmükkel. De hát annyira gyűlöltek a „papi szerzetet”, hogy a gyűlölet egészen megzavarta ítélőképességüket.

Úgy is látszik, lelkészük is megérdemelte sorsát (egyik lelkészük, mert több is volt nekik). Neki ugyanis okosabbnak kellett volna lennie, mint egyszerű híveinek s békeszeretőbbnek, keresztyénibbnek is kellett volna lennie, mint azoknak. Neki kellett volna felvilágosítania őket és mérsékletre intenie. De épp az ellenkezőt csinálta, mert a prédikátor még fanatikusabb volt és még jobban tudott gyűlölni, mint hívei. Még a verses krónika is azt írja, hogy miközben folyt a harc, bent a templomerődben a lelkész „hallgatóit is bátorítja vala”.

Még a verses krónikából is megtudhatjuk, hogy a hívek mind a két templomerődben harcot vívtak, majd felmásztak a templom padlására s tornyába s ott pusztultak el részint az ostromlók fegyvereitől részint a tűztől, részint azért, mert onnan leugráltak. De hát ki az oka akkor a haláluknak? Hiszen nem is mint foglyokat lőtték őket agyon, noha még ez ellen is csak az irgalom, nem pedig a jog alapján lehetett volna kifogást tenni. Pedig még irgalmat is hogy lehetne várni a harc hevében s mikor a bosszút és a kegyetlenséget szinte kikényszerítették abból a katonaságból, mellyel szembeszegültek?

Hogy valóban nemcsak félelmükben, hanem fegyveres védekezés céljából vonultak a templomerődökbe, még az irányzatos verses-krónikából is kitűnik, mert ez is azt mondja, hogy mikor már a védekezők látták, hogy ők a gyengébb fél,

*„És az szegény község belül megrémülvén,
Hogy a veszedelem ők fejeken lévén,
Szót ad ki nekik (az ostromlóknak),
csak hogy kegyelem légyen,
Megszűnik belül is a lövés ekképpen”.*

„Az szegény község” tehát csak akkor szüntette be a lövöldözést, mikor már az ostromlóktól kegyelmet volt kénytelen kérni. Világos tehát, hogy egész addig, míg ez meg nem történt, lövöldözött. Így aztán még akkor se csodálkozhatunk, ha abban igaza van a krónikának (pedig éppen nem vagyunk kötelesek elhinni, amit mond, mert hiszen nem történelmi kútfővel van dolgunk és számtalan állításáról állapítottuk már meg, hogy valótlan), hogy az ostromlók a kegyelemkérésre se adtak kegyelmet, hanem utána is folytatták az ostromot, mely most már az öldöklésjellegét öltötte magára. Partizánokkal így szokás ugyanis bánni, s ha nem szép is az ilyesmi – sajnos – érthető, mert a katonaság ilyenkor fizeti vissza nekik mindazt, amit addig az ő irreguláris tevékenységüktől szenvednie kellett.

Csepregen tehát csak a lutheránus partizánok bűnhődtek s romlásukat egyedül maguknak köszönhatték. Miért nem történt például ugyanilyen pusztulás és öldöklés Kőszegen vagy Kakompakon? Itt is protestáns volt a lakosság ekkor még (ma meg már Csepregen se az), ezek is Bethlen nagy hívei voltak) noha ezek – Csepreggel ellentétben – nem magyarok, hanem németek voltak), az ő városukat is ugyanekkor és ugyanaz a Preiner vette be, illetve hozzájuk is ő vonult be. Itt még se tudnak semmiféle borzalomról vagy öldöklésről még a lutheránus hírverők se. Bizonyára azért, mert az itteni lutheránusok okosabbak voltak, mint a csepregiek. Ők nem szálltak szembe polgár létükre a katonasággal, hanem Bethlen seregeinek távozásából le tudták vonni magukra nézve a szükséges következtetéseket.

Hogy mennyi lehetett Csepregen az áldozat, azt természetesen nem lehet tudni. De hogy 1223 nem, azt egész bizonyosan mondhatjuk. Talán lehettek nyolcvanan, százan, százötvenen. Ne felejtjük, hogy egy rakásban nyolcvan holttest is elrémítően sok, s ha egyszerű ember meglátja őket, igen könnyen csinál belőlük ezret. Kivált ha verset ír az illető, évtizedekkel később írja és felekezeti érzelmei is azt kívánják tőle, hogy inkább többet írjon, mint kevesebbet.

Az, hogy a versíró nem hozzátétőlegesen beszél, hanem egész pontos számot közöl, az már egymaga bizonyítja, hogy nagyképűsködik. Ilyen

borzalmak idején nem szokott se alkalom, se kedv lenni arra, hogy a holttesteket számlálgassák s különösen nem akkor, ha még ezren is felül kell számlálni. Hogy fogadhatnánk el a költőnek a holttestek számára vonatkozó adatát, mikor láttuk, hogy még a tőle szintén egészen pontosan megadott idő is hamis, sőt téves még a hadvezér neve és személye is.

Igaz, hogy a hajdan protestáns Csepreg ma már tiszta katolikus, de még ez se bizonyítja azt, hogy azért lett katolikussá, mert itt hajdan kiirtották a protestánsokat. Például a Zala megyei Nagykanizsa környéki Kiskomárom is híres kálvinista központ volt valaha, noha semmiféle protestáns öldöklés nem történt benne s ma mégis még Csepregnél is katolikusabb. Még az Abaúj megyei Vizsolyban is csak már a lakosság egy egészen kis töredéke kálvinista, pedig hajdan róla nevezték a protestáns Károlyi-bibliát, kálvinistaüldözés pedig annyira nem volt soha a faluban, hogy a község szép nagy középkori temploma még ma is a falunak ma már csak egy kis töredékére zsugorodott kálvinisták kezében van.

Ha Csepregen baj érte a lutheránusokat, annak nem az átkozott „papi szerzet”, nem Eszterházy Miklós, sőt még csak Preiner se az oka, hanem egyedül az ottani lutheránusok ostoba fanatizmusa és katolikusgyűlölete, mely még Bethlen hadainak elvonulása után se tudta belátni, hogy egyelőre vége a protestánsuralomnak, hanem ostobán fejfel ment a falnak és szembeszállt egy, a városba bevonuló egész hadsereggel, abban bízva, hogy ők is sokan vannak, nem is egy, hanem két templomuk is van s mind a kettő erőd is egyúttal, főképpen pedig megvédi majd őket a seregek ura és Istene, mely nem hagyja el a bajban az ő népét. Világos, hogy ennek a fanatizmusnak csakis rossz vége lehetett s a seregek ura nem védte meg őket. Vagy mert nem tekintette őket a maga népének, vagy azért, mert annak országa nem e világból való s a földön egyáltalán nem szolgáltat mindig igazságot. Hiszen ha mindig szolgáltatna, akkor a neki való szolgálat közönséges önzés lenne.

A sajnálatos csepregi eset miatt még Preinert se kell valami különlegesen gonosz vagy kegyetlen vezérnek tartanunk. Kevés olyan vezért vagy hadsereget találhatnánk, aki hasonló esetben rá tudta volna venni katonáit, hogy mihelyt a fanatikus partizánok kitűzik a fehér zászlót, azonnal megszüntessék a harcot és kegyelmet adjanak. Olyan katonaságot pedig még kevésbé, mely az elkeseredett ostrom hevében s éppen akkor, mikor már a küzdelem a javára fordult, a vezér szavára azonnal békeszerető

báránnyá változik. Ezt katonák még akkor se igen szokták megtenni, ha ellenfeleik is katonák, nem pedig partizánok. Nem hiába mondja az írás, hogy aki fegyvert fog, fegyverrel vész el.

Arról az Eszterházy Miklósról pedig, akire e verses krónika fanatizmusa az egész rémtettet fogja, a magyar irodalomtörténet megalapítója, a szintén lutheránus hittestvér Toldy (Schedel) Ferenc így ír: *„Mint Eszterházy, a legjobbak közt is oly tiszteletreméltó nem volt senki”*. (Magyar államférfiak és írók, I., 181. o.). S ezt a legjobbak közt is legtiszteletreméltóbbat a csepregi krónika megteszi az emberi bőrbe bújt szörnyetegnek!

A csepregiek pusztulásának közvetlen oka a szerencsétlen áldozatok ostoba vallási fanatizmusa volt ugyan, távolabbi és igazi oka azonban az a Bethlen Gábor volt, aki vallásháborút kezdett, támadóháborút indított s aki valóban „fegyverrel akarta terjeszteni” a maga eretnek „tudományát”. Ha ő veszteg maradt volna Erdélyben, ha nem indított volna vallásháborút, a csepregi lutheránusok fanatizmusa számára se nyílt volna tér vagy alkalom és Preiner serege se került volna soha Csepregebe. Még maga a sereg, mely fölött parancsnokolt, se jött volna soha létre, mert II. Ferdinánd azt igazán nem jókedvében toborozta, hiszen ilyesmire sose volt pénze, hanem csak azért, mert Bethlen erre a szó szoros értelmében rákényszerítette. Szorult helyzetében kölcsönt kellett kikönyörögnie miatta s így szerzett sereget.

Amit azonban e téren Julier Ferenc, az ismert magyar hadtörténeti író (csak nem sül ki róla, hogy ráadásul még katolikusnak is anyakönyvezték?) produkál Bethlenre vonatkozólag „Magyar hadvezérek” című könyvében (221. o.), az már nem is történelem, hanem vicc és annyira komolytalan, hogy vetekedik a csepregi verses krónika ismeretlenségbe burkolózó lutheránus diákjával. Julier ugyanis Bethlen érdemének tulajdonítja, hogy *„lángeszű külpolitikája megóvta Erdélyt és Felső-Magyarországot (a Dunántúlt és Csepreget tehát még jobban, mert hiszen ez az országrész még kevesebbet szenvedett a háborútól, mint Felső-Magyarország, mely a tulajdonképpen harctér volt) a Közép-Európa legnagyobb részét sivataggá változtató 30 éves háború pusztításaitól”*.

Az igazság az, hogy a 30 éves háború pusztításaitól nemcsak Erdély, hanem egész Magyarország is teljesen meg maradt volna, ha Bethlen (majd később Rákóczi György) nem hozta volna ide hozzánk ezeket a pusztításokat egymás után háromszor is. Tisztán miatta, tisztán az ő

nagyravágyása miatt pusztítottak itt „a Felvidéken is és a Dunántúlon is” az ő hajdúi is, meg a német zsoldosok is, meg Mansfeld is, sőt még a tatárok is, mint Bethlen szövetségesei. Miatta kellett kínhalált halnia a három kassai papvértanúnak s természetesen tisztán miatta pusztultak el a csepregi lutheránusok is, ha nem is olyan ártatlanul, mint a kassai papvértanúk. Ezt elhallgatni elfogult irányzatosság, vagy mint a kommunisták nevezik: „pártos” történetírás.

Minek nevezzük azonban azt, ha valaki nemcsak ennyit vétkezik az igazság és a tárgyilagosság ellen, hanem éppen az ellenkezőjét emeli ki és hangsúlyozza annak, mint ami a valóságban történt s egyszerűen azt állítja, hogy Bethlen és Bethlen lángesze az, mely hazánkat távol tartotta a harmincéves háború borzalmas pusztításaitól, ahelyett, hogy azt állapítaná meg, hogy ő az oka, hogy ezeket a pusztításokat, köztük a csepregit is, hazánknak is meg kellett ismernie.

KI VOLT AZ AZ URALKODÓ, AKINEK „ZSARNOKSÁGA” ELLEN BETHLEN FEGYVERT FOGOTT?

II. FERDINÁND (1619-1637)

II. Ferdinánd legkisebb fia, Károly révén I. Ferdinánd unokája volt. Atyjától Stájerországot és a vele szomszédos déli osztrák tartományokat örökölte. Az anyja Mária volt, Albert bajor herceg leánya s így általa újra egy kis német vér került a Habsburgok ereibe, mely – mint már rámutattunk – bennük ekkor már egészen megfogyatkozott. Azonban az ő bajor anyjának az anyja is Habsburg volt, Anna, I. Ferdinánd leánya, tehát az anyja révén ő se volt német.

II. Ferdinánd szülei is első unokatestvérek voltak tehát. De – mint látni fogjuk – II. Ferdinánd, akitől az összes mai Habsburgok származnak, éppen nem érezte semmiféle hátrányos következményét. Nem árt tehát a rokonházasság annyira, mint gondolnók. Láttuk, hogy testvére, Mária Krisztina, Báthory Zsigmond szerencsétlen felesége, is mennyire kiváló emberpéldány volt mind lelkileg, mind testileg.

Fiútestvére három volt II. Ferdinándnak. Ezek többnyire püspökök voltak, egy azonban közülük később mégis megházasodott (természetesen nem úgy, hogy az Egyházzal szakított, mert ilyesmi a Habsburgoknál nemigen fordult elő, hanem mert „püspök” volt ugyan, de pappá azért nem volt még felszentelve. Az akkori püspökök többnyire csak ilyen püspökök voltak). Neki két fia maradt, de mindketten örökös nélkül haltak meg s így a stájer örökség 1665-ben visszaszállt a főágra, II. Ferdinánd unokájára, I. Lipótra.

II. Ferdinánd volt a legnagyobb Habsburg. Nem diplomáciai furfangban, mert ebben a tekintetben annyira mögötte maradt ellenfelének, a mi Bethlen Gáborunknak, aki mint politikus és diplomata – ebben egyetértünk „hazafias” történetírásunkkal – világviszonylatban is párját ritkítja, hogy egy napon még említeni se lehet a kettőt. Hadvezéri tehetségben se vetekedhetett Bethlennel, sőt egyenesen hadvezéri antitalentum volt. Nem is vágyódott hadi babérokra. Fiatal korában

megpróbálkozott vele (éppen nálunk, Magyarországon), de ugyancsak siralmas eredménnyel.

Hogy mindezek ellenére mégis II. Ferdinándot mondom a legnagyobb Habsburgnak, annak az az oka, hogy mint jellem, mint az eszmények és az erős akarat embere, volt nagy, de ebben aztán igazán óriási.

Pedig hát az akarat is csak valami, az akarat is lelki tehetség s legalábbis egyenrangú az ésszel. Átlagember nem is lehet nagy jellem, mert ehhez az kell, hogy az illető eszménynek éljen, eszményei pedig nem tucatembereknek vannak. Ellenben nagyeszű ember lehet gyenge akaratú, sőt akaratnélküli is (művelt ember nem, mert a műveltség megszerzéséhez akarat, önmegtágadás kell, de itt veleszületett észtehetségről van szó, nem pedig műveltségről, melyhez az ész mellett még szorgalom és igyekezet is kell).

II. Ferdinánd egy nagy, sőt minden más között a legszentebb eszmének, a katolicizmusnak, volt soha meg nem ingó, soha el nem csüggedő, akármilyen áldozatokra bármikor hajlandó, semmi veszélyben, megpróbáltatásban derekát soha meg nem hajlító, akár a vértanúságra is mindig szívesen kész szellemi katonája. Bizonyára tiszteletreméltóbb tulajdonság, mint a tömeggyilkosságok sikeres végrehajtására és ügyes levezetésére képesítő hadvezéri tehetség. S a történelem mégis milyen nagyra tartja és mennyire dicsőíti ezt és mennyire nem méltányolja azt!

II. Ferdinándnak meggyőződése volt és a legtisztább kereszténység volt a meggyőződése. Az a kereszténység, melynek szolgálata nem haszonnal s nem dicsőséggel jár, hanem áldozatokkal, lemondásokkal, sőt rágalmazásokkal. Ő, mivel nem magánember volt, hanem egy világbirodalom élére állította a Gondviselés, azt tűzte maga elé célul, hogy ezt az evangéliumi jót és igazságot szolgálja egész életében és ezt a célt akkor tűzte maga elé, mikor ennek az evangéliumi jónak és igazságnak ügye talán gyöngébben állt, mint bármikor. A maga elé tűzött céltől egész haláláig soha még egy futó gondolattal és egy röpke pillanatra se tért el. Elvei és meggyőződése trónjánál, családjá jövőjénél, sőt életénél is előbbre való volt neki mindig. (S milyen gyűlölettel ír róla a történelem!)

De nemcsak céljában volt nagy, hanem eszközeiben is. E tekintetben a Bocskaiak és Bethlenek, kora politikusai és diplomatái ellenszenves, törpe figurák mellette. Neki nemcsak a célja volt szent, hanem eszközöket se használt olyanokat, melyek e szent célt megszenségtelenítették vagy hozzá

nem illők lettek volna. Mint minden porcikájában keresztény embernek, neki a szent célt csak büntelen eszközökkel volt szabad elérnie.

Érdekes azonban, hogy ellenfelei éppen ezt nem vették benne észre, sőt logikátlanságukban s felületességükben éppen őt vádolják az ellenkezővel. Azt mondják, kevés ember van a világtörténelemben, akinek nevében annyi háborút viseltek, annyi vért ontottak és a népmillióknak annyi szenvedést okoztak volna, mint az övében. Hiszen rögtön trónra léptével kezdődik a harmincéves háború s halálával – sajnos – még korántse fejeződik be.

Ha azok, akik ezt megállapítják, kissé tárgyilagosabbak lennének, vagy egy kissé jobban megfigyelték volna a dolgot, észre kellett volna venniük, hogy igaz ugyan, hogy II. Ferdinánd uralkodása egy álló háború, de még jobban igaz, hogy egyik háborúját se ő indította meg. Ő csak állotta őket, de ezt is csak azért, mert kénytelen volt vele. Sose ő támadott, ő mindig csak védekezett.

Hogy éppen őt támadták annyira és olyan sokan, az bizonyára nem az ő bűne. Ez nem ok arra, hogy haragudjunk rá és elítéljük érte, hanem éppen ellenkezőleg, hogy részvételt legyünk iránta, tehát hogy szeressük. A verekedés mindig bűn, mindig ellenszenves, de bizonyára nem annak bűne, aki védi magát, aki a megtámadott fél, s aki nem is a maga személye, hanem az elvek miatt, melyeket képvisel, védi magát.

II. Ferdinánd nem fegyverrel terjesztette és akarta rákényszeríteni alattvalóira a hitet, hanem fegyverrel védte ezt meg akkor, mikor mások akarták ezt fegyverrel kiirtani alattvalói lelkéből és fegyveres és politikai hatalommal akarták lehetetlenné tenni, hogy azok, akik akarnak, megszerezhessék a hitet és megerősödhesseken benne (a jezsuitáknak az országból minden áron való száműzése). A harmincéves háborút nem ő indította meg. Annak nem ő az oka. Nem is akarta, okot se szolgáltatott rá, hanem egyenesen rákényszerítették háza és az Egyház ellenségei.

Ezzel egyébként még azok is tisztában vannak, akik olyan rossz hírért költöttek, mert még ők is csak azt mondják, hogy kevés ember nevében viseltek annyi háborút, mint az övében, nem pedig azt, hogy ő viselte, annál kevésbé, hogy ő indította ezeket a véres és végüket soha nem érő háborúkat. Mesterségesen elködösítik tehát a támadó és védekező háború közti, erkölcsi szempontból oly végtelenül fontos különbséget s úgy tesznek, mintha mindegy lenne az, hogy valaki elindítja vagy pedig csak a

jó ügy védelmében keserű szívvel bár, de vállalja, mert kénytelen vállalni a háborúkat.

Pedig hát a kettő közti különbség „csak” az, hogy az egyik tömeggyilkos, a másik jellemhős; az egyik gyűlöletre-, a másik tiszteletreméltó; az egyik lelkiismeretlen, a másik lelkiismeretes; az egyiket a gyűlölet vezeti, a másikat a szeretet; az egyiknek a maga dicsősége, hatalma, hiúsága, bosszúja előbbre való, mint az emberélet, a másik az igazságért és a jóért feláldozza a maga nyugalját és érdekét (alattvalói érdekét, vagyonát és életét is, de természetesen könnyek között, nem pedig örömujjongva). Az egyik típusba tartozott Bethlen Gábor, a másikba II. Ferdinánd. Nemcsak más-más típusba tartoztak, hanem mindketten a maguk típusának jellegzetes képviselői voltak. A mondottakból már szükségszerűen következik az is, hogy az egyik szemében a cél szentesítette az eszközt. Aki ugyanis még a tömeggyilkosságot is céljai szolgálatába állítja, hogyné állítana céljai szolgálatába más, ennél kisebb fokban bűnös eszközöket?

II. Ferdinánd elődjétől, II. Mátyástól – szorongatott helyzetét kihasználva – olyan „felséglevelét” kényszerítették ki a cseh-protestáns lázadók, mely úgyszólván minden uralkodói jogától megfosztotta. Még a protestáns Schiller is azt írja (I., 42. o.), hogy ez a felséglevél a Habsburgokat Csehországban olyan szánalmas helyzetbe szorította, melyet egy önérzetes uralkodó se tűrt volna el. Ez más szóval azt jelenti, hogy még Schiller szerint se támadó, hanem védekező háború lett volna az, ha II. Ferdinánd e megalázó, lehetetlen helyzetéből fegyverrel akarta volna magát kiszabadítani. Hiszen csak azok ellen a bilincsek ellen védekezett volna vele, melyeket lázadó alattvalói raktak rá, s melyekkel lehetlenné tették számára uralkodói kötelességei teljesítését amellet, hogy az uralkodói felelősséget vállain hagyták. De e felséglevél érvényességét azon a címen is megtagadhatta volna, hogy elődje nem szabad akarattal fogadta el, hanem kényszerhelyzetében s így megtartása őrá nem kötelező.

Nem a szinte gyöngeségig menő jóság jele-e hát II. Ferdinándban, hogy ennek ellenére még se ő ragadott fegyvert lázadó cseh alattvalói ellen, hanem azok őellene? Így indult meg a harmincéves háború. Nem felháborító-e tehát, hogy az „igazságos” és „tárgyilagos” történetírás ahelyett, hogy erre rámutatna s Ferdinánd e nagy békeszeretét kímélné és megdicsérné, csak ködösítésre hajlandó s mivel támadó háborúval

Ferdinándot még ő se vádolhatja, úgy fejezi ki magát, hogy kevés ember nevében viseltek még annyi véres háborút, mint az övében?

Pedig hát azoknak a cseh protestánsoknak mentségére, akik a harmincéves vallásháborút kirobbantották, s akikhez (feddés helyett) a német protestánsok, sőt a vallást a haza mögé helyező hitvány francia katolikusok és természetesen a mi Bethlen Gáborunk is szövetségként csatlakozott, még csak azt se hozhatjuk fel, hogy sietniük kellett a meglevő nagyszerű alkalom gyors felhasználásával, mert nem várhatták meg, míg II. Ferdinánd felülkerekedik s ő bánik el velük. Azt a botrányos II. Mátyás-féle cseh felséglevelet ugyanis szorult helyzetében II. Ferdinánd is elfogadta s II. Ferdinánd nem az az ember volt, aki szavát megszegte vagy valakit becsapott volna.

De a német, cseh és osztrák protestánsok, akik Franciaország támogatására is mindig számíthattak, erőben is legalábbis egyenrangúak voltak a Habsburgokkal, Bethlennel és a törökkel is szövetkezve pedig hatalmasabbak voltak náluk. Az eredmények e megállapítás helyességét meg is mutatták, mert a harmincéves háborúban a Habsburgok csak eleinte győztek, akkor is csak azért, mert véletlenül igen tehetséges hadvezérek voltak (Tilly, Wallenstein). Később nem egyszer kerültek egyenesen válságos helyzetbe.

A protestánsok éppen erőbeli fölényük e tudata miatt voltak olyan harcias, támadó szelleműek, de támadásukat éppen ezért semmiképpen se lehet még megelőző háborúnak se minősíteni, noha a megelőző háború is támadó háború. A protestánsoknak – tekintve a kor szellemét s azt, hogy ők is ugyanilyenek voltak – ha vesztet maradnak, félniük kellett, hogy a Habsburgok, ha erőt éreznek rá magukban, megkezdik protestáns alattvalóik jogainak megszüntetését, de attól semmiképpen se kellett félniük, hogy ha ők nem, akkor a Habsburgok kezdenek majd emiatt ellenük támadóháborút. Nekik tehát semmit se kellett „megelőzniük”.

A harmincéves háborút tehát – s természetesen mindazt a szenvedést és pusztulást is, mely vele járt – a cseh protestánsok robbantották ki. Ők voltak a támadó fél. Támadó fellépésük oka részint az volt, mert – a világ történelmében nem első esetben látjuk ezt – a túlságos szabadság őket is épp úgy elbizakodottá tette, mint a mi Bethlen-korabeli protestáns őseinket; részint, mert éppen akkor a nem is cseh származású, hanem csak protestáns Thurn személyében egy jellegzetesen forradalmi természetű

vezér támadt köztük, aki akár a legnemtelenebb eszközökkel is képes volt őket belelovalni a forradalomba, csak hogy végtelen nagyravágyása és szereplési viszketege számára teret és alkalmat találjon. Még a protestáns Schillernek is ilyen lesújtó a véleménye róla.

II. Mátyás olyan gyöngének érezte magát a lázadókkal szemben, hogy maga tett lépéseket az irányban, hogy Németországban a katolikusok Ligája feloszoljon, csak hogy protestáns alattvalóit megnyugtathassa afelől, hogy veszély a jövőben se fenyegeti őket. A német katolikusok maguk is hajlandóknak mutatkoztak arra, hogy a Ligát felozlassák, ha a protestánsok az ő Uniójukkal ugyanígy tesznek. A német protestánsok erre nem voltak hajlandók. Így aztán megmaradt mind a kettő, s természetesen háború lett belőle.

Mátyás nagy gyengesége azt eredményezte, hogy – ez is mindig így szokott lenni – cseh protestáns alattvalói szarva csak annál jobban megnőtt s most már az következett, hogy Mátyás híveit, a katolikusokat, egyszerűen kiszórták az ablakon. A tehetetlen Mátyás még ezt is megbocsátotta volna (ezt is Schiller írja s még ő is megbotránkozva) s még a történetek után is békejobbot nyújtott a cseh protestánsoknak. A békéből csak azért nem lett semmi, mert a lázadók még álmukban se gondolták, hogy még azt is meg lehessen bocsátani, amit ők csináltak. Ők azt hitték, hogy ezzel az ablakon át való kihajigálással már végleg felégettek maguk mögött minden hidat és annak megfelelően is viselkedtek, mint akinek számára már visszafelé vezető út nincs.

De az is lehet, hogy csak azért csináltak így, mert ekkora engedékenység láttára azt hitték, hogy a Habsburg ház már annyira gyenge, hogy itt az idő, hogy véglegesen leszámoljanak vele. Akár ez volt az ok, akár az, annyit kétségtelenül bebizonyítottak, hogy a kezdeményező, a kihívó, a támadó fél, a háború oka, ki volt.

A Habsburgok – nem Ferdinánd, hanem elődje, Mátyás – gyöngeségük miatt olyan békeszeretetet tanúsítottak éppen ez esetben, amilyent egész hosszú történetük folyamán talán még soha. Ezt már nem is békeszeretetnek, hanem szégyenletes tehetetlenségnek és az uralkodói öntudat, sőt az emberi önérzet tökéletes hiányának kell tekintenünk. Ellenfeleiknek azonban mégis kevés még ez is. Ők – kétértelműen – még így is csak azt állapítják meg, hogy kevés ember volt a világtörténelemben, akinek a nevében annyi öldöklő háború folyt, mint II. Ferdinándéban.

II. Mátyás háborút nem akart, de a megalázás és a keserűség sírba vitte s így és ekkor és ilyen mélyre süllyedt trónra került utóda, II. Ferdinánd. Ráadásul még a család oldalágából is származott s akkor emelték trónra, mikor a főág nem egy férfitagja is élt még. Ezeknek a trón nem kellett ugyan, de híveik természetesen mégis voltak, különösen a protestáns alattvalók körében, akiknek Ferdinánd rossz (katolikus) híre miatt különösen ellenszenves volt. A lekicsinylett „stájer”, II. Ferdinánd még emiatt is nehézségekkel találkozott még az örökös tartományokban is, az pedig, hogy még császárrá is sikerüljön magát megválasztania, eleinte egyenesen lehetetlennek látszott.

Soha még Habsburg olyan ingadozó trónra nem lépett, mint ő. Még Mária Terézia helyzete is sokkal könnyebb volt, mint az övé, mert hozzá legalább az osztrákok és a csehek hívek voltak, sőt még a magyarok is.

De II. Ferdinánd trónra léptekor a magyaroknak éppen egy Bethlen Gáborjuk volt s ezért így épp úgy ellenségei voltak, mint többi alattvalói. Ekkor még a török is ott volt, míg Mária Terézia idejében az már nem szerepelt. Mária Teréziához a magyarokon kívül még örökös tartományai (köztük a csehek is) hűek voltak, de II. Ferdinándnak éppen a csehek voltak legfőbb ellenségei s még Ausztriában és Stájerben is volt annyi ellensége, mint híve (csak ellenségei sokkal eltökéltebbek s szajásabbak voltak, mint a hívei), sőt számára még maga Bécs se volt megbízható.

Igaz, hogy Mária Teréziának ellensége volt majdnem az egész külföld. De majdnem így volt II. Ferdinánd is. Neki is ellenségei voltak az összes északi államok, hiszen mind protestánsok voltak ekkor már s a harmincéves háború későbbi folyamán, de még II. Ferdinánd életében éppen ők adták legnagyobb ellenfelét, Gusztáv Adolfot. Ellensége volt Franciaország, mint a Habsburgok ősellensége s melynek a Richelieu lángelméje nemsokára megkétszerezte erejét. Ellensége volt Németalföld, mint a spanyol-Habsburgok lázadó tartománya. Ellensége volt Anglia, hiszen éppen ekkor a királya annak a pfalzi kálvinista választónak volt az apósa, akit a cseh protestánsok Ferdinánddal szemben párttűően királyukká választottak. Ellensége volt végül a Német Birodalom nagyobb, protestáns fele s annak fegyveres Uniója.

Csak a kis Bajorország és Spanyolország volt a barátja. Ez utóbbi ekkor még hatalmat jelentett ugyan, de már közel se akkorát, mint még V. Károly idejében. A háború folyamán hamarosan még a pápa is ellensége lett, mert

az okos franciák hangsúlyozták, hogy a Habsburgok ellenfelei nem tekinthetők egyszerűen csak protestánsoknak, mert hiszen ők is közöttük vannak, az ő királyuk pedig a „legkeresztényibb” király s az Egyházra se kívánatos, hogy a Habsburgok Európában túl nagy hatalomra jussanak. Ez az Egyház szabadságára is veszélyes lenne.

Nem is szólva arról, hogy – ez már csak így szokott lenni – a bajban levő ember hajójáról még a hívei is menekülni igyekeznek, Ferdinándot még az a komoly veszély is fenyegette, hogy Németországban még a katolikusokat is elveszti. A birodalmi gyűlésen a bajor választófejedelem kívül csak a három egyházi választófejedelemre számíthatott, ez utóbbiak országai azonban annyira a határon voltak, hogy a franciák akármikor könnyen elfoglalhatták őket. Fő ellenfele, a cseh királlyá lett kálvinista pfalzi választó pedig azzal az ördögien okos és ügyes taktikával működött ellene, hogy nem maga pályázott a II. Mátyás halálával megüresedett német császári koronára, hanem ő maga is egy katolikus, mégpedig egy nagykatolikus választó, bajor Miksa, a katolikus Liga feje, császársága mellett korteskedett csak azért, hogy a katolikusokat megossza s így Ferdinánd császárrá választását megakadályozza.

A terv rendkívül veszélyes volt és sikere úgyszólván bizonyosnak látszott, mert bajor Miksának, hogy a csábításnak ellen tudjon állni, olyan tökéletes jellemnek és annyira önzetlennek kellett volna lennie, amilyent emberek részéről nem nagyon tételezhetünk fel. Ha ugyanis Miksa vállalja a jelöltséget, megválasztása még akkor is bizonyos, ha a három egyházi választó szabad marad és Ferdinándra adja szavazatát. Igaz, hogy a száz választó protestáns létére is megmaradt a Habsburgok iránti hűségében, de a másik két protestáns választó (a pfalzi és a brandenburgi), Miksára szavazott volna, a cseh szavazat is protestáns kézben (a pfalziban) volt s ezekhez csatlakozhatott volna még magának Miksának szavazata. De mivel a három egyházi választófejedelem egyike, a trieri érsek, éppen akkor bajor Miksa testvére volt, bizonyára az is Miksára szavazott volna.

Világos, hogy ilyen kétségbeejtő helyzetben Ferdinánd is engedékenyebb volt, mint egyébként lett volna s fejével nem ment neki egyenesen a falnak. Megpróbált egyezkedni a csehekkel is, meg az osztrák protestánsokkal is, de mindketten annyira érezték fölényüket, hogy közeledését gúnyal utasították vissza. Ferdinánd hozzájuk való eredménytelen közeledése tehát csak arra volt jó, hogy annál világosabban

kitűnjék, ki volt a támadó fél és ki idézte elő a háborút. Azt azonban, ami lelkiismeretével ellenkezett, a tökéletes vallásszabadságot, még így se ajánlotta fel nekik Ferdinánd.

Mikor látta, hogy csak meggyőződése és elvei megtagadása árán lenne lehetséges, hogy koronáit és családjá uralmát megmentse, semmit se habozott tovább. Abban hagyta a további kísérletezést és magát és ügyét most már egyedül Isten kezébe ajánlva, feleségét és gyermekeit elküldte a távoli s mindig hű Innsbruckba, maga pedig veszélyeztetett fővárosába, Bécsbe ment, melynek falai alá hamarosan utána meg is érkezett a cseh lázadók vezére, Thurn. Az osztrák protestánsok is azonnal Thurn mellé álltak, sőt szövetségre léptek vele. Mivel így Bécs körül volt zárva, Ferdinánd még abban se reménykedhetett, hogy Csehországban tevékenykedő s egyébként se nagy számú csapatai segítségére siethessenek.

Ostromra Bécs se volt felkészülve. Helyőrsége egészen kicsi volt, annak se volt élelmiszere. Zsoldját is hiába várta. A közvélemény is a protestánsokhoz húzott a városban. Aki katolikus volt, az is elvesztett minden reményt s nem volt kedve ahhoz, hogy egy veszettnek hitt ügy mellé bátran kiálljon. Úgy látszott, mintha még Ferdinánd közvetlen környezete is csupa protestánsokból állt volna. Személyes hívei nem voltak, nem is lehettek, hiszen csak most jött Stájerből. Bécsben ekkor még új ember volt. Alig ismerték.

A várost lövő ellenség gránátjai már egyenesen palotájában robbantak s megtörtént, hogy az utcáról behallatszott termeibe a járókelők bosszús szava: *„Be kell zárni egy kolostorba, gyerekeit protestánsnak kell nevelni, gonosz tanácsosait pedig kardélre hányni!”*

Tisztjei a városból való kiszökést, papjai az eretnekekkel való kiegyezést ajánlották neki. A végén már még azt is megérte, hogy az osztrák protestánsoknak egy tizenhat előkelő nemesből álló küldöttsége bejelentés nélkül egyenesen lakosztályába hatolt és elhalmozva szemrehányásaival azt követelte tőle, hogy oldja fel őket hűségesküjük alól és egyezzek bele, hogy cseh hittestvéreikkel szövetkezessenek. Egyikük, Thonradel András, Obergassing ura, annyira ment szentelenségében, hogy megragadta kabátja gombjait és ráncigálni kezdte. „Írd alá, Ferdinánd!” – kiabálta a fülébe, mert magukkal hozták a már előre kiállított okmányt is.

Ferdinánd nem írta alá. Elhatározta, hogy inkább palotája romjai alá temetkezik, mintsem meggyőződéséből egy tapodtat is engedjen. Még a

„bigottságát” egyébként durva egyoldalúsággal elítélő angol protestáns lelkes, Coxe, is azt írja, hogy nem tudja tőle megtagadni csodálatát. Megállapítja, hogy „a jezsuiták elveiket egy hős szívébe írták bele”. Miközben Ferdinánd szorongatott helyzetét vázolja, Schiller is elcsodálkozik s így kiált fel: „Kinek nem bocsátanánk meg, ha ilyen borzalmas helyzetben megingott volna?!”

Ferdinánd nem ingott meg, hanem kétségbeejtő helyzetében a feszület elé borult. (A család tagjai azóta mindig erre a feszületre esküsznek, például házasságkötésükkor is.)

Gyóntatójának később így írta le akkori lelkiállapotát Ferdinánd:

„Elgondoltam a veszélyeket, melyek magamat és családomat fenyegették alattvalóim és a külföld részéről egyaránt. Mivel az ellenség már Bécs külvárosaiban tanyázott s mivel tudtam, hogy a protestánsok vesztetme törnek, Istentől kértem azt a segítséget, melyet emberektől hiába vártam. Megváltóhoz folyamodtam és ezt mondtam neki: Uram, Jézus, aki megváltottad az emberiséget és aki előtt ismert a szíve mindenkinek, Te tudod, hogy a te dicsőségedet keresem, nem az enyémet. Ha az az akaratod, hogy e végső szükségemben ellenségeim győzedelmeskedjenek, én pedig a világ gúnykacajának és megvetésének tárgya legyek, kiiszom a keserű kelyhet. Legyen meg a te akaratod!

Alig fejeztem be e szavakat, új remény öntötte el lelkemet és az a biztos meggyőződés költözött belém, hogy Isten meg fogja hiúsítani ellenségeim terveit.

A segítség szinte csodaszerű hirtelenséggel jött. Még tartott az osztrák protestáns nemesek sértő veszekedése urukkal, mikor egyszerre trombitaharsogás hallatszott be a szobába és egy 500 lovasból álló kis különítmény jelent meg a városban, mely Ferdinándnak Dampierre vezetése alatt Csehországban harcoló s egészében véve se nagy seregéből vált ki és a Duna mentén titkon – kihasználva a Bécsset körülzárt Thurn hanyagságát – Bécs alá éri s az egyetlen olyan kapun, melyet a hanyag ellenség nem őrzött, bejutott a városba.”

Hogy milyen kétségbeesett lehetett Ferdinánd helyzete, abból is látható, hogy még ezzel a mindössze 500 lovassal is segíteni lehetett rajta. A kis csapatnak öntudatos, sőt büszke bevonulása (hangos trombitaszóval) imponált a bécsieknek. Bátorságot, önbizalmat öntött Ferdinánd megfélemlített és elcsüggedt híveibe, akik többen voltak, mint a

protestánsok, csak szerények és csöndesek voltak. Dampierre embereit büszke megjelenésük után ítélve sokkal többnek is gondolták, mint amennyien a valóságban voltak, sőt azt hitték, hogy már az ostromgyűrűt is szétverték, mert hiszen – gondolták – másképp nem tudtak volna behatolni a városba.

Az a hír terjedt el, hogy a diadalmas hadseregnek ez csak az előőrse s hamarosan megérkezik a derékhad is. (Ahogyan válságos helyzetben túlzott rémhírek terjednek el, az ellenkező szokott történni akkor, ha visszatér az önbizalom). A Ferdinánd lakosztályában hetvenkedő protestánsok leforrázva igyekeztek kiosonni a palotából és eltűnni, a megriadt bécsi katolikusok pedig felbátorodtak s hamarosan 600 bécsi diák állt fegyverbe, akiket 1500 polgár is követett. Miközben Thurn és a cseh sereg gyors cselekvés és villámgyors hadműveletek helyett (a mi Bethlenünk így csinálta volna!) Bécs körülzárásával (de mint látható, még ezt is rosszul csinálta) és az osztrák protestánsokkal való tárgyalásokkal töltötte el a drága időt, Ferdinánd másik vezére, Bucquoy, kis serege ellenére is felülkerekedett Csehországban s hogy ott nagyobb baj ne legyen, Thurn kénytelen volt hazamenni és Bécs ostromával felhagyni. Bécs és a benne körülzárt Ferdinánd felszabadult.

Ezzel lehetővé vált számára, hogy elmehessen a Birodalomba, előkészíthesse ügyét a császárválasztó országgyűlésre. Bajor Miksa, aki épp úgy a jezsuiták neveltje volt, mint Ferdinánd (s mint az a 600 bécsi diák, aki először állt fegyverbe Ferdinánd érdekében), lelkileg olyan nagyra bizonyult, hogy ellen tudott állni a protestáns csábításnak és visszautasította a pfalzi választó és újdonsült cseh király ajánlatát s vele a bizonyos császárságot. A viszonyok így olyan szerencsésen alakultak, hogy nemcsak hogy Ferdinánd lett a császár, hanem a császárválasztó országgyűlésen még csak ellenjelöltje se volt s egyenesen egyhangúlag választották meg. Szégyenszemre még a pfalzi választó is kénytelen volt rá szavazni, illetve még ő se mert ellene szavazni.

Aztán, a háború további folyamán, Isten olyan nagy hadvezéreket adott a katolikus ügynek, mint az öreg, acéljellemű és mintakatolikus Tilly, alvezére, a lánglelkű, szintén meggyőződésből harcoló, később hősi halált halt Pappenheim, minden idők egyik legvitézesebb katonája és később a gonosz és jellemtelen, de rendkívüli tehetségű Wallenstein. Európának

hamarosan már attól kellett félnie, hogy Ferdinánd egyedüli ura lesz, mert minden ellenfele lábainál hevert.

Ha Ferdinánd nem lett volna olyan nagy jellem, ha akarata nem lett volna olyan megtörhetetlen, ha szorongatott helyzetében megijedt volna s megingott volna hite és Istenben való bizalma, ha hallgatott volna az „okos” tanácsokra és elmenekült volna Bécsből, még ha a menekülés sikerült volna is s közben nem került volna is az ellenség kezére, akkor is elvesztett volna mindent: Ausztriát is, Csehországot is, Magyarországot is, a császári méltóságát is s családját, az akkor már évszázadok óta hatalmas Habsburg-ház, talán csak az Elzászban és Svájcban fekvő ősi birtokait tarthatta volna meg, ezeket is csak az erősek kegyelméből s ott élt volna tovább, mint egy tizedrangú német hercegség. Ferdinánd családja bukásának eredményeként azonban nemcsak egész Hollandia és Belgium, a Német Birodalom, Csehország, Svájc és Magyarország, hanem még Ausztria és Stájerország, sőt Lengyelország is protestánssá lett és maradt volna.

Ennyi haszna lehet annak, ha egy embernek erős a hite, nagy a jelleme és önzetlensége, ezért nem fél a szenvedéstől s megaláztatástól s nem roppan össze a csapások emberfeletti súlya alatt. Viszont ennyi kárt: százmillióknak az evangéliumi igazságtól való elszakadását okozhatta volna egyetlen ember gyöngesége. Pedig nem is lett volna gyöngeség, csak középszerűség, sőt még az se, csak a jellemnagyság hiánya. Hiszen láttuk, hogy még Schiller is azt írja, hogy mindenki megbocsátotta volna Ferdinándnak, ha borzalmas helyzetében megingott volna. Furcsa, hogy a történetírás mégis alig méltányolja a Ferdinánd-féle jellemnagyságot. Csak a vakmerő hadvezérek, az okos taktikázók, a ravasz diplomaták és az agyafúrt politikusok a történelem nagyjai.

Nálunk – félreneveltségünk miatt – sokan most azt mondanák, hogy legalábbis a magyar nemzet szempontjából sokkal jobb lett volna, ha II. Ferdinánd nem lett volna ilyen nagy jellem. Ebből ugyanis csak a katolicizmusnak volt haszna, de a magyarság szempontjából sokkal jobb lett volna, ha a Habsburg-ház 1918 helyett már 1618-ban megbukott volna.

De nem úgy van. Magyar szempontból is nagy haszon az, hogy a Habsburgok nem II. Ferdinánd korában, hanem csak 300 évre rá buktak meg. A katolicizmus II. Ferdinánd alatti győzelmét Magyarországon a magyar nemzetre is üdvös dolognak kell mondanunk, nemcsak akkor, ha a katolicizmust igaznak és a kereszténység egyedül helyes

megnyilvánulásának tartjuk, hanem akkor is, ha nem állunk a katolicizmus igazának alapján s egyedül nemzeti szempontból nézzük a dolgot.

Kimutattuk már Bocskaiával és Bethlennel kapcsolatban egyaránt, mi lett volna belőlünk, ha akár az egyiknek, akár a másiknak sikerült volna megdöntenie nálunk a Habsburgok hatalmát. Ezt a következőkben kimutatjuk majd Rákóczi Ferenc szabadságharcával és negyvennyolccal kapcsolatban is. A végeredmény mindegyik esetben az, hogy II. Ferdinánd jellemnagysága és állhatatossága nemcsak katolikus, hanem magyar főnyeremény is volt.

Többször kiemeltük már, hogy a történelem elsősorban nem a szereplők erényeit, tehát nem azokat a kiválóságokat, melyeket az ember maga szerez meg magának állandó önmegtagadással, önkritikával és önneveléssel, melyek tehát tényleg az ő érdemei, magasztalja, hanem elsősorban velük született, istenadta tehetségüket, a lángelmét, a hadvezéri, politikai vagy kormányzótehetséget, az éles észet és nagy munkabírást, tehát elsősorban az olyan adottságokat, melyeket mindenki nagyrészt készen kap, mert vele születtek; sőt a történelem még ezeket is csak akkor dicsőíti, ha szerencse is társult hozzájuk, ami még inkább nem az emberi szereplőtől függ.

Erzsébet angol királynő, Katalin orosz cárnő, Nagy Frigyes, Napóleon, Richelieu (sőt – a közhittel ellentétben – a mi Mátyás királyunk is) erkölcsileg és jellemileg egyáltalán nem voltak nagyok, sőt közülük nem egy egyenesen aljas és jellemtelen volt. Mégis úgy ünnepeljük mindegyiket, mint a történelem legnagyobbjait. II. Ferdinánd nagyságának alapja jellemében, erkölcsiben rejlik, olyan tulajdonságokban, melyeket nem Istentől vagy őseitől való átöröklésben készen kap az ember, hanem amit állandó önneveléssel, önmegtagadással és imádsággal (tehát Isten segítségével) mindenkinek önmagának kell megszereznie. Mindez azonban a történelemnek nem imponál.

Pedig a történetírás azzal, hogy kiemeli és magasztalja a nagy tehetségeket, még nem hajt gyakorlati hasznót. Hiába bámuljuk és akarjuk utánozni ugyanis ezeket a nagyokat, ha mi nem kaptunk hozzájuk hasonló tehetséget, s ha kaptunk, akkor is mi haszna, ha a mi életünkben nincsenek adva az érvényesüléshez szükséges viszonyok, lehetőségek és alkalmak, főként pedig ha nem kísér bennünket egyúttal a szerencse is.

Ellenben az erkölcsi és jellembeli nagyságokat annál érdemesebb lenne kiemelni, magasztalni és példaképként állítani, mert ez nem üres lelkesedést és meddő bámulatot, hanem termékeny példát, utánczást és követelést is eredményezhetne. Tehetségével a hazáját csak az szolgálhatja, aki kapott ilyen tehetséget, de jellemmel, erényekkel, önmegtagadással, áldozathozatallal mindenki, aki akarja. Ez tőlünk függ, az nem. Furcsa, hogy mégis azt ünnepeľjűk és ezt nem.

Mindezek ellenére II. Ferdinánd is történelmi hős lett ugyan, de nem erkölcsiért és jellemért, hanem csak azért, mert erényeihez előkelő születés és magas állás is járult. Enélkül ragyogó erényeiből se következhetek volna olyan dolgok, mint amelyek a valóságban következtek s ezenkívűl nála is szükség volt még arra a szerencsére is, mely hőslélkűségét követte, mert a tapasztalat szerint, sajnos, nem követi mindig szerencse a hőslélkűséget. Ha a szerencse elmaradt volna, nagy hite és hőslélkűsége aligha került volna bele a történelembe annak ellenére se, hogy császár volt.

A hívő ember azonban II. Ferdinánd esetében azt is megkérdi: Vajon csakugyan csak szerencse volt-e a siker II. Ferdinánd életében, vagy pedig Isten áldása? Hogy ez az utóbbi az igazság, annál valószínűbb, mert II. Ferdinánd erkölcsileg hozzá hasonlóan nagy unokájának, I. Lipótnak, fegyvereit szintén feltűnően kísérte a szerencse.

De ha megmaradunk a véletlen szerencse mellett, a lényeg akkor is kétségtelen marad és ez az, hogy II. Ferdinánd (és I. Lipót) esetében nem az államférfiúi vagy hadvezéri tehetséget kísérte a ragyogó siker, még a tehetséggel együtt járó nagyra törést és dicsőségvágyat se (ami nem erény, hanem bűn vagy legalábbis gyarlóság s a „hős” alattvalóira, sőt sokszor az egész emberiségre mérhetetlen szenvedéseket hoz még akkor is, ha siker koronázza), hanem az erényt: az idealizmust, a szilárd meggyőződést, a nagy hitet, törhetetlen reményt, az önzetlen szeretetet és az ezekért való önzetlen áldozatosságot.

II. Ferdinánd belső énjét, lelki életét megírta gyóntatója, Lamormain Vilmos atya, tehát a legilletékesebb ember. Az a szerzője ennek a műnek, aki előtt hétről hétre kitarja még legtitkosabb gondolatait is és aki emiatt jobban ismerte, mint bárki más a világon, nem véve ki még az anyját se. E munkának „Ferdinandi II. imperatoris virtutes” címen Nagyszombatban (Tyrnaviae) 1739-ben megjelent kiadása és kisebb részben a már többször

említett Coxe angol protestáns lelkész műve (Histoire of the Hous of Austria) után ismertetjük a következőkben II. Ferdinándot, mint embert. E művekből örömmel láthatjuk, hogy angyalok is éltek (s bizonyára élnek még ma is) a földön. Boldognak kell mondanunk azokat az országokat és népeket, melyeket ilyen emberek kormányoznak, de ugyanakkor nevetnünk (vagy sírnunk, aszerint, hogy milyen szempontból nézzük a dolgot) kell azon, hogy a felekezeti gyűlölet és elfogultság még ilyen embert is úgy el tudott rágalmazni, hogy angyalból egyenesen szörnyeteggé vált. A legmegdöbbentőbb, hogy még annak a Coxenak a szemében is, aki angyali erényeiről is tud.

Mivel II. Ferdinánd még csak gyerek volt, mikor apja, Károly, I. Ferdinánd legkisebb fia, meghalt, gyámjai unokatestvérei, Miksa császár fiai, Rudolf császár testvérei közül pedig éppen a legvallásosabbak: a fentebb már említett jó Ernő főherceg és Miksa voltak, akik noha vele egy nemzedékhez tartoztak, sokkal idősebbek voltak, mint ő, hiszen ők I. Ferdinánd elsőszülöttjének fiai voltak, míg ő a legkisebb fiáé.

Az ingolstadti jezsuita egyetemre küldték tanulni gyámjai, ahol viszont anyai nagybátyjának, a szintén rendkívül vallásos Vilmos bajor hercegnek felügyelete alatt volt. Így aztán, mivel a hajlama egyébként is megvolt rá, olyan erős hitet, meggyőződést szerzett és eszményei iránt olyan lelkesedés töltötte el, hogy fiatal korában gyakran mondta, de írta is, hogy inkább szívesen lemond tartományairól és országairól, semhogy tudva az igaz hit terjesztésére bármely alkalmat is elmulasszon; inkább kenyéren és vízen fogja tengetni életét; inkább megy számkivetésbe vándorbottal kezében feleségével és gyerekeivel együtt; inkább ajtóról ajtóra járva fogja összekoldulni kenyerét, sőt vágják inkább darabokra vagy tépjék szét, mintsem tovább tűrje azt a gyalázatot, mellyel az uralma alatt levő országokban az eretnekek Istent és Egyházát illetik. S hogy mindez nemcsak üres fecsegés s nem is csak érzelműség volt részéről, későbbi életében ugyancsak bebizonyította.

Azok azonban, akik sose tudják az Egyháznak vagy a Habsburgoknak megbocsátani, hogy az igaz hit terjesztésére, tehát az Evangéliumért állítólag véres háborúkat vezettek, tehát tömeggyilkosságokat követtek el, II. Ferdinánd e kifejezéseiből is láthatják, mennyire eltorzították ők az igazságot e tekintetben. Figyeljék meg, hogy csupa passzivitás mindaz, amit itt Ferdinánd emleget. Láthatják, hogy nem ő akarja bántani az embereket,

annál kevésbé toporzékol az ellenük érzett gyűlölettől, mint a forradalmárok szokták, hogy így meg úgy kiirtom majd őket, hanem szerényen csak azt határozza el, hogy nem tűri tovább azt a toporzékolást és gyűlöletet, melyet azok fejtenek ki az Egyház ellen.

Nem támadni készül, hanem védekezni. Szuverén, sőt a világ akkori legnagyobb politikai és fegyveres hatalma lesz a kezében s mégis nem azt kiabálja, hogy addig nem nyugszik, míg ellenségeit, annak az eszmének ellenségeit, melyet ő szentnek tart, ki nem irtja a föld színéről, hanem éhezést és koplalást, számkivetést és hazátlanságot, hajléktalanságot, vándorbotot és koldulást, sőt széttépést és darabokra szaggatást, tehát vértanúhalált emleget. Nem ellenségeinek, az eretnekeknek szánja ezt a sorsot, hanem magamagának. Ez a keresztény, ez az evangéliumi szellem s bizonyára nem az ilyen emberek azok, akik vérbe szokták borítani a világot, tömeggyilkosságokat idéznek elő és hekatombákat ülnek.

Ha csak II. Ferdinándtól függött volna, sose lett volna háború. Ő az eretnekségeknek szabadságot sose adott volna, de ő maga kardot se rántott soha ellenük. Éhezett, fázott volna értük, koldulni is elment volna, szétaprítani is hagyta volna magát tőlük, de hadat sose indított volna ellenük. Így is lett, mert ő nemcsak beszélt. A háborút a mi Bethlen Gáborunk és a cseh-német Thurn, majd a saját vallásával szemben az eretnekek szövetségében harcoló hitvány (de – sajnos – lángeszű) francia bíboros indította meg, de nem Ferdinánd.

Fájt is neki végtelenül, hogy az ő önzetlen eltökéltségét és a hitéhez való tántoríthatatlan ragaszkodást, melyet nem mások kiirtásával, hanem a maga feláldozásával akart szolgálni, a gonoszok arra magyarázták, mintha tetteiben és intézkedéseiben az eretnekek gyűlölete vezette volna. Olyan tökéletes emberben, olyan ízig-vérig keresztény egyénben és olyan imádságos lélekben, mint amilyen II. Ferdinánd volt, csak a legnagyobb rosszakarat kereshet gyűlöletet.

Mikor élete vége felé, 1636-ban, a német birodalomba utaztában Linzben részt vett a város eucharisztikus ájtatosságain, a nép nagy tömegét és ájtatos viselkedését látva, így szólt a mellette álló jezsuitának: *„Atyám! Mikor itt, ahol azelőtt egymást érték a legméltóságosabb Oltáriszentség elleni keserű átkozódások, mely lelkületből, mint a bajok forrásából, újabb meg újabb tévelygések és lázadások származtak, az imádkozók ilyen nagy és ilyen jámbor tömegét látom, nemeseket és polgárokat egyaránt, hogy velem együtt*

bemutassák hódolatukat Isten és a legméltóságosabb oltáriszentség előtt, minden örömök öröme ez nekem és olyan édes számomra, hogy nem tudom visszafojtani a könnyeimet”.

Vajon gyűlölet volt-e ez vagy szeretet?

„Tévednek a nemkatolikusok – mondja máskor –, ha azt hiszik, hogy ellenségük vagyok, mikor az eretnekségnek ellene vagyok. Nem gyűlölöm én őket, hanem szeretem. Ha nem szeretném őket, gondtalanul hagynám őket tévelyegni. Isten a tanúm, hogy annyira szeretem őket, hogy odaadnám a fejemet, ha ezzel üdvösségükről gondoskodni tudnék. Ha tudnám, hogy halálommal vissza tudnám Őket tartani az eretnekségtől, önként és szívesen még ebben az órában lemezteleníteném a nyakamat és odanyújtanám a bakónak, hogy üsse le.”

Pedig ne felejtjük, hogy II. Ferdinánd bebizonyította, hogy olyan ember volt, aki nem fecsegett, hanem cselekedett.* Amit e sorok írója csak kisdíák korában gyakorolt, de ami akkor protestáns szállásadó asszonyának is igen jól esett mindig, hogy ti. gyónás előtt mindig bocsánatot kért tőle, hogy megbántotta, azt II. Ferdinánd, a császár, aki egy időben egyenesen olyan hatalmas volt, hogy hatalma növekedését még a pápa se tartotta már kívánatosnak, egész élete végéig mindig megtartotta (pedig bizonyára elég gyakran gyónhatott). Ha csak úton nem volt s így felesége nem volt vele – ami bizony elég gyakran előfordult – a feleségétől gyónás előtt mindig bocsánatot kért.

*

E sorok írója 33 éven át tartó hitoktatása alatt oly sokat és oly keményen foglalkozott a protestantizmus cáfolatával, mint alig még egy pap Magyarországon. S mégis még öt magát is meglepte, hogy azok a tanítványai, akik legjobban hallgattak rá és a legnagyobb katolikusok lettek, nagy katolikus meggyőződésük mellett (és éppen emiatt) mennyire tele voltak és vannak a legnemesebb értelemben vett szeretettel felebarátaik s köztük a protestánsok iránt.

Soha senkit nem utasított el, ha gyereke kereszt- vagy bérmaapjául kérte fel. Ha uralkodógondjai megakadályozták e szép keresztény kötelesség személyes teljesítésében, helyettesről gondoskodott, de akkor is elfogadta.

Egy fárasztó fáklyás kórmenet alkalmával a fáklya hosszas tartása miatt megdagadt a karja. Mikor emiatt a másnapi ájtatosságon felkötött karral jelent meg, a környezetében levő egyik nemes arra kérte, hogy ne erőltesse meg beteg karját s most ne vigyen fáklyát. „Megvan még a másik karunk, hogy Istennek szolgálhassunk vele” – válaszolta neki.

Az meg még főherceg korában Grazban történt vele, hogy mikor egyik fejedelmi vendége kórmenet alatt beszélgetést akart vele kezdeni, ezt mondta neki szelíden: „Imádkozzunk inkább, hogy meg ne botránkoztassuk a népet”.

Hogy mennyit imádkozhatott az akkori világ leghatalmasabb és legtöbb katonai sikerrel dicsekedhető ura és e tekintetben milyen szigorú volt magához, mutatja ez a kis levél, melyet élete utolsó évében utazás közben öregen s ráadásul betegen küldött szintén betegen fekvő s tőle ezért távol levő gyóntatójának:

„Krisztusban tisztelendő atyám! Eddig mindig az volt a szokásom, hogy felöltözés előtt egy óra folyvást imádkoztam. Most útközben ezt igen nehéz lesz folytatnom, mert akkor minden nap négy órákor kellene kelnem. Bár erre nézve semmiféle fogadalmat nem tettem, mégis tisztelendőséged tanácsát kérem, hogy elhagyhatom-e. Egyébként, hála Istennek, jól vagyok. Straubing, 1637. január 24.”

Mint a keletből láthatjuk, az utazás ráadásul még télvíz idején is volt. Az olyan uralkodó, aki ilyen csekélységekben se mer cselekedni gyóntatója engedélye nélkül (pedig a Habsburgok között ilyen volt I. Ferdinánd is, I. Lipót is, Mária Terézia is és V. Ferdinánd is s talán még III. Ferdinánd és III. Károly is), azokról támadó háborút, rosszakaratot, bosszúállást, gyűlöletet, igazságtalanságot, esküszegést, álnokságot vagy csalárdságot csak az tételezhet fel, aki a papságot bünszövetkezetnek gondolja vagy azt hiszi, hogy az egész katolicizmus se más, mint külső formaságok és imarecitálások szövevénye, melyekhez az igazi erkölcsnek semmi köze s nemcsak azt hiszi el, hogy a középkori olasz banditák egy-egy rablókalandjuk előtt a Madonnától kértek vállalatukra áldást, hanem hogy még a Habsburgok katolicizmusa se volt ennél egy cseppet se magasabb színvonalú. Pedig hogy mennyire nem így volt s hogy például II. Ferdinánd vallásossága mennyire igazi kereszténység volt, azt láttuk már az eddigiekből is és látni fogjuk a következőkből.

II. Ferdinánd Kempis „Krisztus követése” című művét, melynek olvasását ma már még protestáns lelkészek is nem egyszer ajánlják híveiknek, állandóan olvasta, sőt még De Ponte sok kötetes elmélkedési művét is olyan sokszor átelmélkedte már (az elmélkedő imádság éppen merő ellentéte a gépies vallásosságnak), hogy szinte betéve tudta az egészet. A zsoltárokat is igen szerette. Legkedvesebb zsoltárai voltak: a második, a harmincadik, a harmincnyedik, a negyvenötödik, az ötvenharmadik, az ötvennyolcadik, hatvanhetedik, hatvannyolcadik, a hetvenedik és a kilencvenedik.

Élete utolsó éveiben, mikor már gyöngé és beteges is volt, esti imája közben igen sokszor elnyomta az álom, de még ekkor is sokszor egy óra folyvást is erőszakolta a dolgot s újra meg újra elkezdte. Mikor felesége, Eleonóra császárné, oda szólt neki, hogy ne gyötörje már tovább magát, ezt válaszolt neki: „Szóval úgy merüljek álomba, mint a barom szokott?!”

Ránevelte magát, hogy egyedül csak az örök üdvösség érdekelje és mástól semmitől se féljen, csak az örök kárhozattól. *„A sok gond és baj – mondta egyszer – már régen felőrölt volna és sírba vitt volna, ha magamat és mindenemet nem teljesen az egy Isten gondviselésére bíztam volna és ha Isten nem ajándékozott volna meg már öröklésileg kedélyes, vidám természettel.”*

Láthatjuk tehát azt is, hogy az olyan „túlzottan” vallásos, csak elveinek élő, ellenfeleitől „fanatikus”-nak gondolt és úgyszólván mindig imádkozó II. Ferdinánd éppen nem volt az a savanyú, rossz kedélyű ember, akinek gondolnók, hanem mindenben természetes viselkedésű, kedélyes, sőt víg természetű volt. Éppen az az igazi kereszténység, mely e két, alapjában annyira ellenkező alaptermészetet egyesíteni tudja magában. A fanatizmus meg a jó kedély ugyanis olyan, mint a tűz meg a víz.

KÉPES-E A VALLÁS VALAKIBŐL TELJESEN KIIRTANI A SZENVEDÉLYEKET?

Derék, szép munkásságot kifejtő történetírónk volt az egyébként elég ismeretlen nevű erdélyi Deák Farkas. Kálvinista székely nemesi családból született (Köpeczi Deák), negyvennyolcban gyerek letére hazafias idealizmussal sietett a szabadságharc zászlója alá, utána gyerekes, de idealista naivsággal az 1851/52-es Makk-féle hazafias összeesküvésben is részt vett s több évig várfogságot szenvedett miatta. Mint embert is

rendkívül nemes lelkűnek festi hasonlóan protestáns életrajzírója, Szádeczky Lajos a Magyar Történelmi Társulat 1895-ös Évkönyvében.

Azt írja róla, hogy mindenki szerette, aki ismerte és nemes lelkéért mindenki megsiratta, mikor meghalt. De Deák Farkas nemcsak barátait, hanem azokat a történelmi személyeket is igen tudta szeretni, akiknek életével, mint történetíró foglalkozott. Bélydy Pálról írt életrajzát például így fejezi be: *„A történetíró sorsa, kinek az illúziókat kell széteszlatni, nem irigylendő. De habár Bélydy Pálban nem találtam is meg a nagy embert, akit kerestem vala, mindazonáltal életében annyi szép vonást, a történeteiben annyi szép változatot leltem, hogy még ezután is sokáig fogom érezni a gyönyörűségét, amit életórása nekem okozott.”*

Látjuk tehát, hogy már Deák Farkasnak is eszébe jutott az, amit nyíltan és az egész magyar történetre vonatkozólag csak ez a mi munkánk végez el, hogy annak a történetírónak, aki nem ósdi vagy modern szólamok alapján dolgozik a nem „pártos” történelmet ír (mint a kommunisták nyíltan követelték), hanem történelmi kútfők alapján és kritikával dolgozik, bizony majdnem mindig az a keserű sors jut osztályrészül hogy nemzeti hőseinket túleszményítetteknek kell találnia, s ha a valót akarja feltárni, ha haladni akar a tudománnyal és az igazságot akarja szolgálni, kiábrándulást kell keltenie, illúziókat kell lerontania.

Deák Farkas is azt tapasztalja, hogy nem olyan nagyok a magyar nagyok, mint amilyeneknek a közvélemény gondolja őket. A történetíró nem félisteneket, nem hősokeket, hanem csak gyarló embereket talál. Deák Farkasnak, mikor Bélydy Pál életrajzát széles alapon és eredeti kútfők alapján megírta, alkalma volt mélyebben belepillantani az Apafi-korabeli Erdély kálvinista fejedelmének és kálvinista főurainak világába és a híres, sőt legendás erdélyi hazafiság és az akkor még kálvinista körökben is meglevő őszinte vallásosság és állandó bibliázás ellenére is annyi gyarlóságot talál Apafiiban is, Teleki Mihályban is, Bethlenben, a történetírókban is, Bélydy Pálban is, Bánffyban is, és a többiekben is, hogy a 109. oldal egyik túl hosszúra nyúlt jegyzetében az erdélyi kálvinista társadalomban tapasztaltak alapján életbölcselete nemcsak a műveiben szereplő egyénekre, hanem az egész Erdélyi társadalomra, sőt az egész emberi lélekre vonatkozólag ezt a végső következtetést vonja le:

„Sem az erős magyarság, sem a mostaninál sokkal erősebb vallásos érzés nem voltak elég hatalmasok, hogy megszüntessenek egy s más olyan rossz

szokásokat, melyeknek gyökere a régi intézményekből táplálkozott, mint pl. szegényeknek, parasztnak úgy, mint nemesnek önkényes, törvény nélkül való bebörtönöztetése s más efféle viszonyokat, melyek a régi feudális korszaknak voltak maradványai. De még az oly bajokat sem szüntette meg a jó magyarság és a nagyobb vallásosság, melyek az emberi gyengeségben lelik magyarázatukat. Az elhibázott lépésnek balkövetkezéseit, a hamis nagyravágyás tehetetlen gyötrelmeit és gyógyíthatatlan kínjait és az égre merészkedő kevélység botlásait nem szünteti meg s nem fordítja jóra sem a jó magyarság, sem az igaz hazafiság s még a mindenható igaz vallásosság sem.”

Igaza van Deák Farkasnak: még az igaz hazafiság sem szünteti meg az emberi hibákat. Hogy is szüntethetné meg, ha a hazafiság egyedüli vagy legalábbis legfőbb, tehát minden másnál előbbre való életeszmény s így tulajdonképpen már a hitelenség szülte, a hitelenséget rejti magában. Az ilyen haza bálvány, melyet Isten képe helyett, kit egyedül illet meg imádás, loptak be istentelen emberek nyíltan vagy leplezetten a tömegek lelkébe, hogy e magában véve igen nemes, de Istent természetesen nem helyettesíthető és Isten imádásával össze nem egyeztethető pótlékkal elfeledtessék az emberi szívvel, hogy rossz utakon jár, mikor a földön és egyedül csak a földön keresi eszményeit és élete célját.

A hazafiság csak mint Isten után következő dolog, tehát csak mint a felebaráti szeretet egyik megnyilvánulása s ezen a címen mint Isten akaratának teljesítése, helyes és léleknemesítő dolog. Mint egyedüli és legfőbb eszmény, mint amelynek érdekében támadó háborúkat is lehet indítani, tehát Isten „ne ölj” parancsát is meg lehet szegni, tehát a miatta a vallás tanaival is szembe lehet szállni, téves, káros és elítélendő dolog.

Téved azonban Deák Farkas, mikor azt a meggyőződését nyilvánítja, - hogy nemcsak a hazaszeretet, hanem „a mindenható, igaz vallásosság” sem képes az emberből a nemtelen tulajdonságokat kiirtani. Az igazi és a helyes vallásosság erre, igenis, képes.

Deák Farkas tévedésének oka az, hogy ő csak a protestáns vallásosságot ismeri s mind a maga s rokonai és barátai lelkében, mind Erdély történelmében csak erről volt alkalma megállapítani, mire képes és mire nem képes, ellenben „a mindenható, igaz vallásosság”-nak, a katolicizmusnak erejét ő egyáltalán nem is ismerte. Kár, hogy Béldy Pál helyett vagy mellett nem tanulmányozta épp oly bőven és épp úgy eredeti történelmi kútfők nyomán például II. Ferdinánd, I. Lipót, Mária Terézia,

vagy V. Ferdinánd életét is. Ha megtette volna, egész más eredményre jutott volna s mind hazafias, mind a maga egyéni szempontjából igen hasznos megállapításokat tehetett volna. Kigyógyult volna általa vele született felekezeti előítéleteiből, egy egész más világ tárult volna ki szemei előtt s az ő ideális lelke nemzete történelmét is egész másképpen fogta volna fel, mint addig felfogta.

Én, aki erdélyi kálvinisták helyett Habsburg uralkodóink életét tanulmányoztam behatóbban, e kutatás eredményeképpen nem az emberekben csalódtam, nem belőlük ábrándultam ki, mint Deák Farkas. A katolicizmus nem elvesztette, hanem megnagyobbította előttem értékét. Nekem nem jutott miattuk az a sors osztályrészemül, hogy illúzióim eloszoljanak. Én – éppen ellenkezőleg – hőseimet sokkal nagyobbaknak találtam, mint amilyeneknek gondoltam őket, noha vizsgálódásaim megkezdésekor se tartottam őket lelki törpéknek, annál kevésbé visszataszítóknak, mint a magyar közvélemény.

Engem is elfogott a keserűség, de nem amiatt, hogy mennyire kicsiny még a „mindenható, igaz vallásosság” ereje is, hanem amiatt, hogy milyen nagy a gyűlöletnek, az egyoldalúságnak, az elfogultságnak, a rágalmazásnak, a lelkiismeretlen propagandának ereje, mennyire még a fehérből is feketét tud csinálni s mennyire tud a feketét megillető gyűlöletet is szítani. Én a Habsburgok magánéletét tanulmányozva nem az ő emberi gyarlóságaiakon szomorodtam el, hanem azon csodálkoztam, hogy emberi, sőt uralkodó, tehát korlátlan hatalommal rendelkező és körülhízelgett ember, hogy lehet ennyire hiba nélküli, ennyire jó.

De természetesen ahhoz, hogy valaki olyan jó legyen, mint az imént felsorolt Habsburgok voltak, ahhoz nem elégséges az a „vallásos érzés”, melyet Deák Farkas emleget. Az a vallás vagy vallásosság, amely csak érzés, bizony nem tudja megváltoztatni az embert, annál kevésbé tudja szenvedélyeit kiirtani.

Az érzés még csak nem is szellemi dolog, hiszen érzelmi élete az állatnak is van. Szeretni, gyűlölni az is tud. Csak az értelem és az akarat az, ami bennünk szellemi dolog s a „mindenható igaz vallásosságnak” ezt a két szellemi tulajdonságot kell foglalkoztatnia, ezeken kell alapulnia.

Dogmák, azaz örök, megmásíthatatlan igazságokban való hit és mindent elsöprő meggyőződéshez értelem, a belőle folyó és szerinte berendezett élet megvalósításához pedig akarat szükséges, önfeláldozás,

azaz a kereszteszménye. Érzelem és lelkesedés is kell hozzájuk, de ha az ész tisztán látja az igazat és az akaratban nagyon megvan a szolgálat készsége, akkor az érzelmek, a lelkesedés már magától következik. Nem lehet azonban igaz, annál kevésbé „mindenható” az a vallás, melynek alapja nem az értelemben gyökerezik, hanem csak családi büszkeségben vagy a hangulatban, világosan meg nem magyarázható sejtelemben, olyan lelkesedésben, melyről nem tudom megmondani, hogy miért van.

De hogy valakinek ilyen valóban „mindenható” vallásossága lehessen, ahhoz római katolikusnak kell lennie, sőt sokszor egyenesen a jezsuiták „alantas” befolyása alá kell kerülnie, melytől pedig Deák Farkas és hittestvérei oly nagyon félnek. Ehhez az kell, hogy lelkiismeretünk ne legyen felszabadítva, azaz hogy ne mi szabjuk meg, mi igaz számunkra, mert szubjektív igazság nincs és ne mi mondjuk meg, mi megengedett, mert szubjektív erkölcs sincs, hanem engedelmeskedjünk az objektív igazságnak, a megmásíthatatlan dogmának és az örök érvényű erkölcsnek s vegyük örökre tudomásul, hogy mi mindkettőnek csak alávetett szolgái lehetünk, nem pedig urai vagyunk.

De kár, hogy Deák Farkas mindezt nem tudta! Ha alkalma lett volna megismerésére, ha le tudta volna győzni az elfogultság és az előítéletek majdnem legyőzhetetlen korlátait és azt az elbizakodottságot és hamis fölényérzetet, melynek alapján a protestáns felsőbbrendű embernek tartja magát a katolikusnál s emiatt nem is akar tőle tanulni, mert műveltségére szégyennek, emberi méltóságára lealacsonyítónak tartaná, ha a katolikus „szellemi sötétség” színvonalára süllyedne: olyan kincseket talált volna, melyek megédesítették volna földi életét, azt a másik életet pedig, mely örökké tart s melynek Deák Farkas ma már régen lakója, boldogabbá tették volna számára.

Milyen boldognak érezte magát II. Ferdinánd a katolikus dogmák igazságának és örök érvényének megdönthetetlen meggyőződésében és a tökéletesség milyen magaslatára tudott emelkedni azáltal, hogy egész életében a jezsuiták „sötét” befolyása alatt maradt! Mennyire ment tudott maradni ezáltal a Deák Farkas emlegette „elhibázott lépések balkövetkezéseitől”, a „hamis nagyravagyás tehetetlen gyötrelmeitől” és „gyógyíthatatlan kínjaitól”, a „hiúság keserű sérelmeitől” és „az égre merészkedő kevélység botlásaitól”!

Hogy pedig II. Ferdinánd e termékeny vallásossága mennyire nem kivétel a katolicizmusban, mutatja Mária Krisztina, aki nőben teljesítette ugyanazt, mint Ferdinánd férfiban és aki Ferdinándnak édestestvére volt. S annak ellenére volt ilyen tökéletes emberpéldány mind a két testvér, hogy a szüleik első unokatestvérek voltak, ami ha csak a természet törvényeit nézzük, nem éppen alkalmas arra, hogy a kiváló egyedet hozzon létre. De hogy II. Ferdinánd és Mária Krisztina mennyire nem kivételek még így együtt se, mutatja, hogy szüleik is mindketten ilyen tökéletesek voltak (Károly főherceg és bajor Mária), sőt nagyszüleik is mindketten (I. Ferdinánd és Jagelló Anna).

Láttuk, hogy miközben II. Ferdinánd utálta és gyűlölte az eretnekséget, magukat az eretnek embereket annyira szerette, hogy megmentésükre szívesen hagyta volna a fejét a vérpadon érettek. A katolikus hitet nem azért védte, mert ez volt az érdeke, mert ettől függött császári méltósága, hanem mert legszentebb meggyőződése volt, amelyért szívesen áldozta volna fel a császári méltóságot is. Annyira élt-halt Ferdinánd ezért a katolikus hitért, hogy már rég elkészült végrendeletéhez élete végén még egy pótvégrendeletet csatolt, amelyben ezt írja:

„Noha mi, II. Ferdinánd császár, sürgető okokból már gondoskodtunk róla, hogy végrendeletünket és utolsó akaratumkat írásba fektessük, de az Istenünknek, a mi legnagyobb jótevőnknek és kegyes atyánknak járó tisztelet, melyet előmozdítani a tőle kapott jótéteményért tartozó hálából kötelességünk, kényszerít bennünket, hogy általános örökösünket, szeretett fiunkat, Ferdinánd Ernőt (III. Ferdinánd) és utána következő utódainkat ismét, ezzel az újabb pótvégrendelettel is, atyailag és hően intsük, hogy tartományainkat, népeinket, melyeket alattvalóikul hagyunk, úgy tekintsék, mint akiket mi szívük érzelmeibe ajánlottunk: őket a mi igaz, apostoli, római katolikus hitünkben, melyben egyedül van üdvösség, megtartsák. Minden felekezetet, hamis és téves tanítást, sőt mindazt, ami ezekre alkalmat vagy lehetőséget adhatna, minden törekvésükkel, minden igyekezetükkel eltávolítsanak és távol tartsanak tőlük.” (Ennek a gondoskodásnak köszönjük, hogy mi, akik e sorokat írtuk, vagy olvassuk, ma katolikusok vagyunk.)

Mint láttuk, az erdélyi jó és igaz kálvinista magyarok törvénytelenül börtönbe vetették a szegényt, még akkor is, ha nemes volt, s ha nem is volt szegény, éppen csak kisebb volt a hatalma, mint az övék. E túlkapásuk oka

vagy a harag volt („az égre merészkedő kevélység”) vagy a pénzvágy. II. Ferdinánd éppen e két legveszélyesebb szenvedélynek állt annyira felette, hogy egyik legelőkelőbb, de nagyon szabadszájú udvari embere azt szokta mondogatni, hogy nagyon kívánatos lenne, ha a hét főbűn közül kettő meglenne a császárságban: a harag és a kapzsiság (avaritia). Olyan szelíd és türelmes ugyanis, hogy egyenesen összeférhetetlen a császári tekintéllyel. A pénzt és javakat pedig olyan könnyen osztogatja, hogy már esztelenség számba megy s már a birodalom létét kockáztatja vele.

Valóban a bőkezűség nemcsak nagy emberi erénye, hanem nagy uralkodói hibája is volt II. Ferdinándnak. Azt mondja az Evangélium, hogy boldogabb állapot adni, mint elfogadni. II. Ferdinánd oly esztelenül élvezte ezt a „boldog” állapotot, hogy emiatt pénze sose volt. Amiatt vesztett sokszor csatákat és került válságos helyzetekbe, mert a hadsereg már sose maradt pénze.

Milyen jó lett volna azonban, mennyire másképp alakult volna a világtörténelem, mennyire más képe lenne ma a világnak és mennyi emberi szenvedés elmaradt volna, ha minden uralkodó abban a „hibában” szenvedett volna, mint ő! De tanulhattak volna tőle az erdélyi „hazafiak” is, akik kálvinista hittestvérük, Deák Farkas, megállapítása szerint az átkozott pénzvágy, a kapzsiság miatt oly sok törvénytelenséget és kegyetlenséget követtek el, még honfitársaik és hittestvéreik ellen is.

Kegyetlenségeik, másik, az anyagiassággal egyenrangú oka Deák Farkas szerint a harag, a kevélység volt. Az ezzel ellenkező erény: a türelem, a szelídség és a megbocsátás szelleme szintén szinte csodálatos fokban volt meg II. Ferdinándban. A házasságtörőket és fajtalanokat kivéve, akiket nagyon utált, alig volt olyan bűnös, akinek törvényesen kiszabott büntetésén ne enyhített volna. Ha halálbüntetéssel járó bűnügyről volt szó, különösen óvatos, sőt aggályos volt a büntetés jóváhagyásában. Mikor például a Wallenstein összeesküvésben részesek megbüntetéséről volt szó, ismételten, újra meg újra megtárgyalta az ügyet tanácsosaival, a szokásosaknál még hosszabb imádságokban kérte a maga számára Isten megvilágosító kegyelmét és szerzetesekkel, apácákkal is imádkoztatott erre a célra. A büntetésben jelszava volt: Festina lente. Ne siess! Lassan, óvatosan járj el!

Arra mindig külön vigyázott, hogy hozzátartozóival senki bűnét ne éreztesse. Az apa bűnét nem érezte a fiúval, a fiút az apával, a testvérét

a testvérrel. Mikor egyszer a lelkiismerete azt parancsolta neki, hogy ne kegyelmezzen, az elítéltnek fiát magához hívatta, vizsgáltta és biztosította róla, hogy apja bűnéből neki semmi hátránya se lesz, sőt apja helyett ő lesz apja, ha jól viseli magát.

Az igazságosságra rendkívül kényes volt. Még főherceg korában Grazban egyik kedves udvari embere ajánlólevelet kért tőle egy idegen fejedelemhez. A főherceg megadta neki. Udvara legelső méltóságának azonban nem volt ínyére a dolog s a kancellárnak azt mondta, hogy a főherceg azt üzeni, hogy állítsa csak ki az ajánlólevelet, de mellékeljen hozzá egy másik iratot, melyben a főherceg azt közli, hogy az ajánlóiratot csak azért állította ki, mert az illető kérte s elutasításával nem akarta megszorítani.

A titkárnak feltűnt az üzenet s ezért – mivel a főhercegnek tőle jól ismert egyéniségével ellenkezőnek találta – biztonság okáért megkérdezte tőle, hogy a kívánság valóban tőle származik-e. Soha ilyen felindultnak nem láttam még a főherceget, mint ekkor, beszélte a titkár. *„Tehát az az ember engem ilyen álnoknak, ilyen színésznek, ilyen alakoskodónak merészel tartani?”* – mondta magából kikelve. *„Minden másban inkább eltűröm, hogy ne legyen jó hírem, mint ebben a tekintetben. Az én becsületes lelkem ilyen e járást nem ismer és nem is fog soha ismerni. Te tedd meg, amit mondtam, ő pedig hivatalát és udvaromat azonnal hagyja el. Sem magamban, sem udvaromban nem tűrök cselt vagy ravaszságot.”*

S ennek az embernek adta a sors ellenfélül éppen Bethlen Gábort!

Rackersburgban 1608. február 5-én egy zavargás alkalmával Bánffi György magyar mágnást megölték. Egyes magyarok honfitársuk halálát a helyőrség parancsnokának tulajdonították.

Mivel néhány napra rá majdnem az egész város borzalmas tűzvész áldozata lett, az a hír terjedt el, hogy ha Ferdinánd (ekkor még mint stájer főherceg) a parancsnokot szigorúan meg nem bünteti, az egész Stájert ez a sors fogja érni. Ferdinánd egyes tanácsosai ijedtükben azt ajánlották neki, hogy nagyobb bajok megakadályozására adjon elégtételt a magyaroknak és végeztesse ki a parancsnokot. (A Bocskai felkelés idejében történt a dolog). Ferdinánd ezt válaszolta:

„Ha nem érdemelte meg, nem tűröm a parancsnok kivégeztetését. Igazságtalanságra engem sem fenyegetések, sem veszélyek rá nem visznek.

Nem még akkor se, ha az egész tartományt felégetik; nem még akkor se, ha feleséggel és gyerekeimmel együtt koldulni menni leszek kénytelen.”

Sokszor szokta mondogatni, hogy „inkább meghalok, mintsem bárkivel igazságtalanságot cselekedjem”. „Azt talán nem tudta elérni – teszi itt hozzá gyóntatója –, hogy törvényszékei egyikében se hoztak soha igazságtalanul ítéletet (ez természetes, teszem hozzá én), azt azonban állíthatom, hogy az ő tudtával és akaratával ilyesmi sose történt meg. Egy uralkodó se tudhat mindent. Még ha állandóan nyitott szemmel jár is, sok dolog akkor is szükségképpen elkerüli figyelmét.”

Mikor Stájerben átvette az uralmat és felszólította a rendeket a hűségeskü letételére, s azok azt felelték, hogy leteszik, ha ő is megújítja azokat az engedményeket, melyeket apja a protestánsoknak megadott (láthatjuk, mennyire el volt akkor már terjedve még a stájer rendek között is a protestantizmus), Ferdinánd azt felelte nekik, hogy a kettőnek semmi köze egymáshoz. Neki a hűség alattvalóitól feltétlenül, nem pedig feltétellel jár. A rendek aztán feltétlenül letették az esküt, ő pedig azon a címen, hogy a rendek visszaélték a kapott szabadságokkal, visszavette a protestánsoknak apjától megadott engedélyeket.

Hogy ez a visszaélés mennyire igaz volt, nem pedig csak kitalált ürügy, arra bőséges bizonyítékokat hoztunk már fel akkor, mikor a stájer protestánsok erőszakosságára és fanatizmusára hoztunk fel adatokat. De e korban egyébként is minden fejedelem, akár katolikus volt, akár protestáns, korlátlanul rendelkezett alattvalói vallásával. A Pfalzban például a választófejedelmek egymás után négyszer kényszerítették alattvalóikat arra, hogy először katolikusból lutheránussá, aztán lutheránusból kálvinistává, aztán kálvinistából újra lutheránussá legyenek.

Sajátságos, hogy Ferdinándnak akkor már többségükben protestáns, s mint láttuk, legerőszakosabb és legféltelenebb protestáns stájer alattvalóit mégis minden nagyobb ellenállás vagy baj nélkül sikerült újra katolikussá tennie. E sikert is főképpen jóságának és szelidségének köszönhette, mert a lényegben hajthatatlan volt ugyan, de annál jobb, szelidebb és türelmesebb volt az eljárás módjában.

Az 1599-es grazi tartománygyűlésen például a stájer protestánsok szónoka Ferdinánd jelenlétében olyan kíméletlen és durva hangon beszélt a főhercegnek a protestánsok elleni eljárásáról, hogy még hittestvérei is, azok, akik a beszéddel megbízták, meghökkentek és maguk is érezve, hogy

a főherceg ezt tőlük nem érdemelte meg, szégyenkeztek miatta. Ferdinánd azonban alázatos türelemmel hallgatta a sértést, s noha ekkor már volt elég ereje ahhoz, hogy büntetést alkalmazhasson, nemcsak nem büntetett, hanem még csak vissza se utasította a vakmerő gyalázkodást. Neki elég volt az, hogy hőn szeretett alattvalóit az igazságnak visszaszerezhesse. Ennek fejében szívesen volt hajlandó minden személye ellen irányuló megbántást eltúrní. Ami csak rá volt sérelmes, azt nem számított szemében, sőt – mint a megkorbácsolt apostolok Jézus feltámadása után – örült, hogy az igazságért szenvedhetett.

Abban az időben olyan szokatlan dolog volt, hogy egy fejedelem alattvalóitól sértéseket szóltanul zsebre vágjon, hogy a protestánsoknak észre kellett venniük a Ferdinánd magatartása mögött megbúvó nagy szeretetet. Ezért sikerült neki tartományai egyébként oly ijesztően fanatikus protestánsait aránylag egész simán újra katolikussá tennie. Kétségtelen azonban az is, hogy ez a könnyűség – mint már ki is emeltük – annak is bizonyítéka, hogy azok a protestánsok nagy szájuk és erőszakosságuk miatt (épp úgy, mint más forradalmárok) csak látszólag nagy hatalomnak, sőt többségnek, de a valóságban nagyon is kisebbség voltak.

Protestáns részről császár korában is sok gyalázkodó, gúnyoló és rágalmozó iratot terjesztettek Ferdinánd ellen. Ő sose nyomoztatott ez iratok szerzői után, sőt még arról se gondoskodott, hogy a tárgyilagos igazságot feltáró elleniratokkal megcáfoltassa őket (pedig a gonoszok ezt még akkor is megteszik, mikor nincsen igazuk). Az ő nagy lelke és becsülete olyan jó bor volt, melynek nem tartotta szükségesnek a cégért, sőt még a vetélytársa rágalmaikat is könnyen kibírta. (Sajnos, csak elméletben, mert a gyakorlatban bizony úgy el tudták rágalmozni, hogy még ma, 300 év múlva, is befeketíti emlékét.)

Uralkodása alatt Bécsben sorozatos bűntények miatt halálra ítélték egy embert. Az is bűnei közé tartozott, hogy a császárt ismételen gyalázta s az ítélet el is sorolta azokat a túrhetetlen kifejezéseket, melyeket a császárral szemben használt. Ezért – az akkori törvényeknek megfelelően – az ítélet úgy szólt, hogy kivégzése előtt ki kell tépni a nyelvét. Noha akkoriban az effajta ítéletek Európa minden országában mindennaposak voltak, Ferdinánd mégis törölte az ítéletnek a nyelv kitépésére vonatkozó részét s elrendelte, hogy azokat a kifejezéseket is hagyják ki az ítélet szövegéből,

melyeket ellene alkalmazott. Amit az ő személye ellen vétett, azt nem vette tudomásul s azért nem is büntette ő. Csak azzal törődött, hogy az előtt legyen becsülete, aki a szíveket és veséket vizsgálja.

Igen jó emberismeretre vall Deák Farkas az a megállapítása, hogy az erdélyiek (s szinte mindenki) bűneit főképpen a „hamis nagyravágyás” és „az égre merészkedő kevélység” okozza. De ez egy uralkodóban még veszélyesebb, mint egy főúrban, mert a kevélységre még több oka és kísértése van s a hiúsága ellen vétkezők eltiprására is több a lehetőség. Viszont egy szenvedélyét se oly nehéz megtörnie az embernek, mint éppen ezt. De ha még egy nincstelen parasztnak vagy segédmunkásnak is nehéz a becsmélést megtorlatlanul túrnie, milyen nehéz lehet elkényeztetett, hízeltől körülvett és mindenben kiszolgált uralkodónak!

Hogy tudták volna hát a kevélységet és haragot megtörni magukban azok az erdélyi főurak, akiket felekezetük egyenesen önézretre nevelt; akiknek felekezete az önlealacsonyítást nemcsak kívánatosnak nem tartotta, hanem egyenesen elítélte? Őket felekezetük még a gyónásban megtörtendő időnkénti megaláztatástól is felmentette, mert hiszen a protestantizmus szerint a fülgyónást nem a kereszténység és az eredményes lelki élet, hanem egyedül csak a papi uralomvágy kívánja.

Pedig hát okosan és állandóan gyakorolt önkéntes önmegalázások nélkül lehetetlenség megtörni az emberben „az égre merészkedő kevélység” bestiáját, még kevésbé akkor, ha az az ember elkényeztetett és hatalmában elbizakodott feudális nagyúr, vagy természeténél és idegalkatánál fogva amúgy is féktelenségre hajló és dicsősége fényében elbizakodott modern író, művész vagy tudós, de legkivált nem, ha korlátlan uralkodó az illető. Ferdinándnak ezt is sikerült megvalósítania magában és összes erényei között ezt kell benne legjobban bámulnunk s tisztelnünk, bár – érdekes és szomorú – ellenfeleinek gyűlölete éppen ezt nézi le benne legjobban.

Egyszer gyóntatója akkor kereste fel, mikor szentírásolvasása keretében éppen a Királyok Könyvét fejezte be. (Mint láthatják, hívó protestánsaink, ő éppúgy bibliázott, mint ők. Nem lehet tehát igaz, hogy az Egyház tiltotta a Szentírás olvasását.) *„Milyen kevesen vannak a zsidó királyok között – mondta a papnak –, akiket dicsér az Isten szava! A legtöbbször gonosz erkölcsű volt és romlott. Nem egy még azok közül is, akiket az órák dicsér, a nagy tettek után büszkeségétől elkapatva rossz útra tért. Még a jámbor királyokat is igen nagy veszély fenyegeti a kevélység miatt...*

Remélem, hogy Isten engem megszabadít ettől a veszélytől. Én mihelyt azt a jelentést kapom, hogy valami szerencsésen sikerült, meghajtom térdemet, hálát adok az Istennek és azt mondom: az ő műve volt ez, nem az enyém.”

Mikor 1634-ben a nordlingeni nagy győzelem hírét megkapta, az örömtől és a meghatottságtól patakokban omlottak a könnyei, mikor a jelentést bizalmasának (bizonyára annak a gyóntatójának, aki mindezt írja) felolvasta.

Más nem sírt, hanem nevetett volna ilyenkor napokon át, sőt tivornyázott volna utána örömében. (Hogy Bocskai például így tett, arra kútfői bizonyítékot is hoztunk fel.)

Aztán hozzátette: *„Nagyot cselekedett velünk az Isten. De én megmaradok tovább egyszerűségemben, s ami engem illet, ezután még alázatosabb leszek, mint eddig voltam.”*

Egy igen híres hadvezér (bizonyára Wallensteinre céloz a szerző) Ferdinánd egyik titkos tanácsosa előtt azt a véleményét fejezte ki, hogy Ferdinánd az utolsó Habsburg császár. Többet már nem fognak a németek a családból választani császárt, mert eddig hatalmuk és gazdagságuk tette őket alkalmassá erre a legfőbb méltóságra, de Ferdinánd pazar nagylelkűsége miatt már a hadsereg is legyöngült s most már a Habsburgoknak se gazdagságából, se hatalmából nincs meg már semmi. Eljutottak már a szegénységhez, sőt közel állnak a nélkülözéshez.

Ferdinándnak besúgták ezt a lesújtó véleményt. Ezt válaszolta rá: *„A mulandó dolgoknak megszabott idejük van. Születnek, fejlődnek, elpusztulnak. Lehet, hogy az ő személyében megszűnik a Habsburgok hatalma, és ha ez Istennek így tetszik, ő ennek nemcsak ellene nem szegül, hanem még csak nem is szomorkodik miatta. Isten az ő tetszése és akarata szerint ennek vagy annak a személynek vagy családnak ad birodalmakat, s hogy ezt megtehesse, ehhez neki nincs szüksége sem emberi gazdagságra, sem hatalomra. Isten I. Rudolfot a császári trónra emelte, pedig a hatalmát vagy gazdagságát össze se lehetett hasonlítani azzal, mellyel a Habsburg főhercegek ma Isten jóvoltából bírnak.”*

Egyszer, mikor a harmincéves háború viszontagságai közepette különösen rosszul álltak a birodalom ügyei, Ferdinánd így intézte el a kérdést és így nyugtatta meg aggódó híveit: *„Tegyük meg, ami rajtunk áll, és hagyjuk magunkat is, ügyeinket is Isten vezetésére. Legyünk mindenben*

azonosak az ő akaratával. A gondunk arra legyen, hogy az égbe jussunk és üdvözüljünk: a többit elintézi majd az Isten.”

Neki valóban sokkal fontosabb volt az, hogy üdvözüljön, mint hogy csatákat nyerjen még akkor is, mikor attól kellett félnie, hogy napok múlva már elvesztett birodalmából menekülnie kell. Lehet-e dölyfös, lehet-e bosszúálló, lehet-e igazságtalan, lehet-e törvénytíró az ilyen ember?

1616-ban, mikor még nem volt elhatározott dolog, hogy ő lesz a család s vele a birodalom feje, azt a hírt kapta Grazban, hogy Miksa főherceg II. Mátyás császár testvére, ernyedetlenül fáradozik ügyében, s császári bátyjának kijelentette, hogy addig el nem hagyja Prágát, míg Ferdinándot a trón örökösévé nem tette. Ferdinánd kérte az éppen nála járó jezsuita rektort, hogy imádkozzanak ügyéért, de csak akkor, ha Istennek is ez az akarata. Aztán ezt tette hozzá:

„Atyám! Minden dicsekvés vagy önteltség nélkül mondhatom: Minden nap így imádkozom Istenhez: Ha a Te dicséretedre és dicsőségedre, nekem pedig üdvömmre szolgál az, hogy nagyobb legyek, mint amekkora vagyok, magasztalj föl és én dicsőítelek Téged. Ha az van a Te dicsőségedre és magasztalásodra és az én üdvösségemre, hogy megmaradjak abban az állapotban, melyben vagyok, tarts meg tovább is benne és én dicsőítelek Téged. Ha pedig az van a Te dicsőségedre és az én üdvösségemre, hogy kevesebb legyek, alázz meg és én akkor is dicsőítelek Téged.”

Csodálkozhatunk, hogy Isten ezt az embert megdicsőítette?

Még szebb és még jellemzőbb azonban, amit akkor mondott, mikor 1627-ben második feleségének káprázatos külsőségek közepette megtartott koronázása után visszavonult lakosztályába:

„Teljesen olyannak tekintek minden királyi vagy császári dicsőséget, mint egy színélőadást. Végignéztem már olyan színdarabot, melyet ifjak játszottak a kollégiumi előadásokon és végignéztem már feleségemnek és fiamnak koronázását. A szereplő királyok és a szereplő diákok között nem találtam más különbséget, mint csak azt, hogy azok csak néhány óráig uralkodtak, ezek pedig néhány évig. A kétféle dicsőség nem lényegében, hanem csak egy kis időtartamban különbözik.”

Említettük, hogy II. Ferdinánd felöltözés előtt minden reggel egy teljes óráig imádkozott. Imádsága révén mindig elmondott még hét „Miatyánkot” és hét „Üdvözlégyet” trónörökös fiáért, aztán Krisztus öt szent sebe tisztelőjére mindig ötször egymásután megcsókolta a földet.

Lehet, hogy ezzel nem imponál minden olvasónknak. Bizonyára Deák Farkas erdélyi kálvinista főurainak se tetszett volna s nem tetszik természetesen Coxenak se. Ők az ilyen imádságot bigottságnak, babonaságnak, vallási fanatizmusnak gondolják s lenézik. Pedig ha nem homályosítaná el tisztánlátásukat a pogány gőg és a felekezeti elfogultság, akkor ebben is helyeselniük kellene II. Ferdinándot. Hogy ugyanis ők benne ezt ellenszenvesnek találják, éppen abból a gőgből származik, melyből honfitársuk és hittestvérük, Deák Farkas minden bűnüket eredezteti és éppen ez az, ami miatt neki keserűen kell megállapítania, hogy nem használ ellene se a vallásosság, se az igaz hazafiság, mert az ember – sajnos – mindig csak ember marad.

A földet csókolgató II. Ferdinánd sem született ilyen alázatos embernek.

Mint minden emberben, Ferdinándban is volt veleszületett kevélység. Mivel nem volt tucatember, tehetséges is volt és főhercegnek s császárnak született, valószínűleg nem kis adag volt meg benne belőle. Fiatal korában Münchenben például nézeteltérés is volt közte és unokatestvére, bajor Miksa között, azért, mert főhercegi rangjára hivatkozva vele szemben elsőbbséget követelt magának. II. Ferdinándban tehát nemcsak volt önérzet, hanem veleszületett kevélysége talán még nagyobb is volt az átlagemberénél. Rajta is meglátszott Deák Farkas megállapításának igazsága, hogy hiába, az ember is csak ember.

De ha aztán a természeténél fogva is gőgre hajló ember még főhercegnek is születik, sőt főhercegből hamarosan császár lesz, még sokkal nehezebb számára, hogy gőgjének rabja ne legyen, mint a közönséges embernek, sőt mint egy erdélyi kálvinista főúrnak. Az uralkodó ugyanis sose bírálattal, hanem mindig csak hódolattal, sőt hízelgéssel találkozik s neki sokszor maga a józan ész is tiltja az alázatosságot, hiszen neki tekintélyt kell tartania s e személye iránti tiszteletet a köz érdekében is meg kell követelnie.

Ezért tartotta szükségesnek az okos II. Ferdinánd (akinek mint császárnak a nyilvánosság előtt állandóan úgy kellett viselkednie, mint aki feddhetetlen, nagyobb és több, mint a többi ember, s akinek ezért maga iránt tiszteletnyilvánításokat kellett elfogadnia, sőt megkövetelnie), hogy legalább a hálószobájában, tehát ott, ahol senki se látta, legyen alázatos s ott még jobban megalázza magát, mint az átlagember. Ott figyelmeztette

magát naponta arra, hogy ő is épp úgy por és hamu, mint a többi ember s Krisztus őt szent sebéből a vér az ő bűnei miatt is hullott.

Igaz, hogy a föld megcsókolása csak külsőség s az ember – igaza van Deák Farkasnak – annyira gyarló, hogy akkor is megmaradhat gögös, égre törő embernek, ha naponta a földet csókolgatja, mert még ezt is könnyebb megtenni, mint belsőleg megváltozni s szenvedélyeket kiirtani a lélekből. Igaz azonban az is, hogy noha külsőségekkel nem lehet elintézni s pótolni a belső megváltozást, de igenis, elő lehet velük segíteni. Egész bizonyos, hogy a Rettenetes Ivánok nem szokták a földet csókolgatni, de még a Katalin cárnők, angliai Erzsébetek, Nagy Frigyesek, Napóleonok, Hitlerok vagy Sztálinok, de Bethlenek és Bocskaiak se. Egészen bizonyos, hogy azok a kálvinista erdélyi főurak se, akiknek életét Deák Farkas tanulmányozta és elítéli.

Az ember – ha csak nem külön színésznek nevelte magát – átlagban úgy viselkedik külsőleg, ahogy belsőleg érez. Száz közül legalább kilencven esetben a viselkedéséről meg lehet ismerni, ki az alázatos és ki a gögös ember. Aki minden nap megcsókolja a földet, mégpedig azért, hogy magát esendő voltára és bűneire figyelmeztesse, az bajosan maradhat gögös, dőlyfős ember, vagy ha igen, legalábbis nem marad annyira dőlyfős, mint amilyené enélkül fejlődött volna.

Okos külsőség volt ez tehát Ferdinándban, nem pedig fanatizmus vagy bigottság s bizonyára mindenki egyetért velem abban, hogy ha ebben a külsőségben az erdélyi kálvinista főurak is követték volna, Deák Farkas kevesebb elszomorító dolgot talált volna életükben. Az is kétségtelen, hogy Katalin cárnő, Napóleon, Hitler és Sztálin is egész más ember lett volna, ha II. Ferdinánd e „babonás” külsőségét naponta gyakorolta volna. Akkor Katalin bajosan küldte volna másvilágra cári férjét, Napóleon aligha borította volna vérbe egész Európát, Hitler nem irtotta volna ki a zsidókat s nem tette volna tönkre Németországot s Sztálin se vált volna proletárvezérből olyan kényúrrá, hogy halála után még elvtársainak is szégyenkeznie kellett miatta.

Ha valakiben az, hogy császár, mégpedig olyan császár, aki nem egyszer már ott tartott, hogy az egész világ ura lesz s minden ellensége lábainál hever, naponta a földet csókolgatja, csodálat és meghatottság helyett ellenszenvet kelt, ott valami baj van. Az ilyen embert valaki vagy

valami félrevezette. Valószínűleg az elfogultság és az oktalan felekezeti vagy hazafias” gyűlölet.

Ez teszi képtelenné arra, hogy az önkéntes és önzetlen és a kényszerből vagy ravasz becsapás szándékával történő (például Bethlen-féle) önmegalázások között különbséget tegyen, s hogy el se tudja képzelni azt, hogy a külsőség nem szükségképpen csak üres külsőség, hanem őszinte, mély belső érzelmek kifejezője is lehet, sőt rendes körülmények között mindig az is.

De hiszen a sok imádság és a föld csókolgatása II. Ferdinándot se akadályozta abban, hogy állandóan háborút viseljen, mondhatná valaki, sőt még abban se, hogy az egész világtörténelem egyik legháborúsabb uralkodója ne legyen; hogy nevéhez ne fűződjék az egész világtörténelem talán leghosszabb és egyik legnagyobb pusztulást és legtöbb szenvedést okozó háborúja.

Igen, feleljük, de ég és föld különbség van Nagy Frigyes, Napóleon vagy Hitler háborúi és II. Ferdinándnak a harmincéves háborúban játszott szerepe között.

Azok maguk idézték elő háborúikat, ők indították el őket nagyravágyásból uralomvágyból, dicsőségvágyból vagy gőgjükben vagy addig alázzgatták és sértegették ellenfeleiket, míg bele nem kényszerítették őket abba a háborúba, melyet ők mindig fölényes készenlétben vártak, mert minden pénzüket hadseregükre költötték. A bőrükbe is azért nem férték, mert tudták, hogy hátuk mögött áll a nagyszerűen felszerelt hadsereg, az ellenfél pedig készületlen.

Velük ellentétben II. Ferdinánd szinte bűnös (de feltétlenül keresztény) módon szinte mindig elhanyagolta a hadseregét. Azt a pénzt, ami arra kellett volna vagy be se hajtotta alattvalóin vagy hívei bőkezű jutalmazására fordította. Ő nemcsak azt a gőgöt s nagyravágyást nem ismerte; benne nemcsak az a dicsőségvágy nem volt meg, mely különösen a múltban annyi háborúnak volt az oka, hanem még annak a hitnek terjesztése kedvéért se indított soha háborút, melyről szentül meg volt ugyan győződve, hogy alattvalóival nem tehet nagyobb jót, mintha őket is megajándékozta vele, de amelyről azt is nagyon jól tudta, hogy „abhorret a sanguine: iszonyodik a vértől”.

Őt úgy kényszerítették bele a háborúba elbizakodott, gyűlölni féktelenül tudó, anyagilag kapzsi s őt, az ő készületlenségét nagyon jól tudó

s őt nagyon is gyengének gondoló ellenfelei. Hogy nem ő volt az oka, hogy a kirobbant háború aztán harminc éven át tartott, azt is mindenki tudja, aki ennek az állítólagos vallásháborúnak történetét ismeri. Hiszen még a fia is alig tudta befejezni még akkor se, mikor már egyetlen vágya ez volt.

Ahogy a cseh protestánsok nem azért lázadtak fel, mert el voltak nyomva, hanem éppen ellenkezőleg, mert olyan függetlenek voltak, hogy a királyi hatalom országukban még egy köztársasági elnökénél is kisebb volt már, de ők még ezt se akarták tűrni csak azért, mert ez a hatalom nélküli király katolikus volt, épp úgy a kommunista propagandához hasonló hazugság volt a német protestáns fejedelmek szájában is az az üres szólam, hogy ők a német „szabadságot” védik a császári zsarnokság ellen (pedig ezt a kortesszólámot még Schiller is komolyan veszi).

Köztudomású, hogy egészen nevetséges volt a hatalomnak az a lehetetlenül kicsiny mértéke, melyet a Habsburg német-római császárok a német fejedelmek fölött gyakoroltak. A történetírók sokszor ki is csúfolják érte a Habsburgokat, hogy még ezt a megalázó helyzetet is eltűrték. Az a kényszer pedig, amit Ferdinánd apai örökségében, Stájerben és Karintiában alattvalói lelkiismeretére gyakorolt, semmi volt ahhoz a zsarnoksághoz képest, mellyel a protestáns angol király vagy a protestáns német fejedelmek bármelyike országában nemcsak a katolikusok, hanem még a más protestáns felekezet híveivel szemben is kifejtett annak ellenére, hogy a protestáns felekezetek egyike se hitt „egyedül üdvözítő” vallásban.

Protestáns vagy nem vallásos alapon álló olvasóinkra bizonyára azok a szép dolgok se lesznek valami meggyőző hatással, melyeket II. Ferdinánd nemi erkölcsének tisztaságáról mondhatunk. Ők ugyanis a tiszta erkölcsöt egy uralkodóban valószínűleg mellékesnek fogják minősíteni. Ebben sincs igazuk. Itt is az a baj, hogy nincsenek tisztában azzal, amiről szó van. Ez is egyik oka aztán annak, hogy még saját hitfelük, Deák Farkas, is azt kénytelen megállapítani, hogy nemcsak a hazaszeretet, hanem még a vallásosság se tudja őket megóvni egyes kirívó, nagy bűnöktől.

II. Ferdinándról gyóntatója, aki minden titkos gondolatát ismerte, írja (a jó elbeszélése nem esik a gyónási titok alá, csak a rosszé), hogy a házasságáig nőt nem érintett. Kétszer házasodott és két házassága között hat évig volt özvegy: ez az özvegyiségben töltött idő harminchat éves korától negyvenkét éves koráig, tehát abban a férfikorban volt, mikor legerősebbek a test ösztönei. Abban a korban, mikor az ifjúkor idealizmusa

rég elmúlt már, de az önmegtartóztatás még nehezebb volt számára, mint az ifjúkorban, mert első házassága folyamán már hozzá szokott a nemi élethez.

II. Ferdinánd e hat év folyamán is bűn nélkül tudott maradni, noha – mint gyóntatója írja – sem a heves vágy, sem az alkalom nem hiányzott volna a bűnre. Bizonyára az a sok lelki küzdelem, melyet neki ez a hat év okozott, is hozzájárult ahhoz, hogy másodszor is megházasodott. Özvegysege alatt vezeklő (kínzó)-övet is használt s bizonyára ekkor működött leggyakrabban az a korbács is, mellyel a Krisztus igája ellen lázadó testét fékezni és büntetni szokta, és amelyről gyóntatója azt írja, hogy „a mai napig megvan, befecskendezve attól a vértől, mely ilyenkor felszaggatott testéből kiserkent”.

II. Ferdinánd tehát nemcsak a földet szokta csókolgatni, ami magába véve nem is kerül olyan nagy fáradságba, hanem még ostorozni is szokta magát, mégpedig egész vére omlásáig, azért, hogy testét az erkölcsi törvények megtartására könnyebben rászorítsa.

Említettük, hogy a nem keresztény világnézeti alapon álló embereknek nem nagyon imponálnak a Habsburgok tiszta erkölcsői (I. és II. Ferdinánd, I. Lipót, Mária Terézia, I. Ferenc, V. Ferdinánd a legkiválóbbak e tekintetben köztük), még kevésbé II. Ferdinánd vezeklőve és korbácsa, melyet önmagával szemben szokott használni. Sőt egyenesen bosszantják őket, ha ezekre hivatkozunk és nagy fölényesen tudunkra adják, hogy olyan emberektől, akik mások kormányzására vannak hívatva s ezért milliók sorsa függ tőlük, nem önsanyargatást várunk s nem is azt kell néznünk, hogy kirúgott-e néha a hámból s közben esetleg a feleségét is megcsalta-e, hanem azt kívánjuk tőlük, hogy nagystílűek legyenek. Hogy legyenek tehetségesek, nagy munkabírásúak, fáradhatatlanok, tevékenyek, találékonyak, mindennel törődők, hadvezérek, jó emberismerők, rendet tartani tudók, széles látókörűek, jó politikusok, egy szóval, hogy olyan képességeik legyenek, melyekkel alattvalóikat felemelni és boldogítani tudják vagy legalábbis könnyebbé tudják tenni számukra a létet.

Akik milliók életéért felelősek, azokban szerintük egyenesen sajnálatosnak kell tartanunk, ha azt az energiát, melyet alattvalóik, a közügy szolgálatába kellett volna állítaniuk, az egyéni ösztöneikkel való harcban fecsérelték el s főgondjuk nem arra volt, hogy a közügyet szolgálják, hanem arra, hogy tiszta testtel menjenek a házasságba, vagy

mint férjek, megtartsák a házassági hűséget, hogy szorgalmasan járjanak misére és pénteken sose egyék meg a húst.

Egy magánemberben talán dicséretes dolog ez is, de népek és országok vezetői irányában sokkal nagyobb, illetve egészen más igényekkel lépünk fel. Ha bennük csak a magánember erényeit találjuk meg, még nemcsak nem magasztalhatjuk, hanem sokszor egyenesen el kell marasztalnunk őket. Az ilyen ember még nem nagy uralkodó, sőt mint ilyen, lehet egészen törpe is. A Habsburgok pedig ilyen törpe uralkodók voltak.

Nagyon téves ez az érvelés. Köztudomású, hogy az uralkodóktól s általában a közszereplőktől a tömegek a magánemberek erényeit is megkövetelik. Mutatja ezt, hogy az uralkodók és közéleti férfiak magánélete körül majdnem oly fokban burjánoznak a pletykák, mint a papok élete körül. A tömegek irántuk e tekintetben is majdnem olyan kényesek, mint a papok iránt. Régente minden forradalom, minden politikai felfordulás, minden nemzeti katasztrófa az uralkodók udvarában és a vezető körökben elburjánzott erkölcstelenség és egyéni romlottság és a miatta keletkezett országos botránkozás és elkeseredettség miatt tört ki.

Hogy anyagi jólét, kultúra, közbiztonság és jó igazságszolgáltatás legyen, ahhoz jó kormányzás kell, ez pedig nem lehetséges rend nélkül. Rend pedig másképp nem lehet, mint csak akkor, ha van parancsoló és ez a parancsoló vagy a parancsolók érvényt is tudnak szerezni akaratauknak, rendeleteiknek, azaz ha van törvénytisztelet és engedelmesség. Engedelmeskedni azonban senki se szeret, sőt az ember már természeténél fogva ellenszenvvel viseltetik azok iránt, akik felette állnak, akik parancsolnak neki, s akiknek ő engedelmeskedni köteles. Ez az öntudatlan ellenszenv megvan még akkor is, ha a hatalom birtokosai okosan és mérsékelten élnek hatalmukkal.

A szabadságra való törekvés tulajdonképpen azonos az önfenntartó ösztönrel s ezért terhes az emberre minden megkötöttség. Az emberek kellenül türik a jármot, még az olyan jármot is, mely tulajdonképpen nem is járom, mert ők maguk is látják szükséges voltát. Minél jobb módú, minél értelmesebb valamely egyén vagy nép, annál jobban kívánja az önállóságot, a függetlenséget s annál nehezebben viseli ennek hiányát. Azért ellenőrzi olyan szigorúan feljebbvalói, vezetői tetteit, erkölcseit, hogy ürügyet, okot találhasson az engedelmesség megtagadására s bosszút állhasson az ő függetlensége és szabadsága megcsönkítőin, noha egyébként

maga is tudja, hogy erre a megcsonkításra a közügy érdekében szükség van.

Ezért a politikai vezetőkben (de különösen a régi kor még szinte korlátlan hatalmú uralkodóiban, akik szinte természetfölötti tiszteletet követeltek meg és élveztek személyük iránt) még fontosabb a tiszta erkölcs és kifogástalan egyéni élet, mint az egyszerű emberekben. Nekik, mivel már maga a létük; már maga az, hogy királynak, parancsolónak, mások felett állóknak, felelősségre nem vonhatóknak születtek, bizonyos tekintetben bűn volt a tömeg szemében. Ha ők ezt a „bűnüket” még egyéni bűneikkel is tetézték, ha alattvalóik állandóan tivornyáikat, kicsapongásaikat, szeretőikkel való botrányaikat hallották; ha alattvalóiknak azt kellett látniuk, hogy a parancsolást, a kiváltságos helyzetet nem kötelességnek, nem szolgálatnak, hanem az erkölcstelenségre szóló menedéklevélnek tekintik; akkor az egész állami élet, az egész társadalom alapját rendítették meg.

Erős és tartós csak az az állam, csak az a társadalmi rend lehet, melyben a tömegek tisztelik a vezetőket és bíznak bennük. Ha tisztelet helyett irigységgel, sőt gyűlölettel néznek rájuk, a politikai összeomlás csak idő kérdése. Hogy fizesse az alattvaló szívesen vagy lelkiismeretből a nagy adót, ha állandóan azt hallja, hogy az államfő vagy egyéb vezetői, akiknek a kezébe az adója megy, pazarolnak, tivornyáznak, dőzsölnek, szeretőket tartanak s ezekre olyan összegeket pazarolnak, melyekből ezrek élhetnének?

Amilyenek a királyi udvar erkölcsi voltak, előbb utóbb olyanokká váltak a nemzet, a nép, a tömegek erkölcsi is. Lehetséges-e, hogy hosszabb időn át vallásos és törvénytisztelő legyen az a nép, melynek uralkodója és vezetői vallásosságot hirdettek ugyan, sőt vallástalanságért még büntették is alattvalóikat (régente így volt), mindenki tudta azonban róluk, hogy ők maguk Istenben is alig hisznek, de legalábbis az életük olyan, mintha nem hinnének benne?

A régi uralkodók embertől felelősségre vonhatók nem voltak, még az emberek összességétől, a nemzettől se, de azt elismerték, hogy Istennek felelősséggel tartoznak, s hogy az Isten, a vallás törvényei rájuk nézve is épp úgy kötelezők, mint alattvalóikra. Ha azonban alattvalóik a gyakorlatban ennek éppen az ellenkezőjét látták, nem lehetetlen kívánság volt-e azt várni tőlük, hogy legalább olyan esetekben, melyeket ellenőrizni

s így büntetni nem lehet, ők maguk is túl ne tegyék magukat a vallás és erkölcs írásain?

Magánéletének erkölce tehát az uralkodóban még fontosabb, mint az egyszerű emberekben. Ez benne még fontosabb, mint a nagy tehetség, munkabírási, széles látókör és jó emberismeret. A közéletben is az egyéni feddhetetlenség az alapja mindennek. Jólelkű uralkodóra is lehet bosszankodni, ha tehetetlen, ha könnyen becsapható, ha kényelmes, ha szűk látókörű, ha tehetségtelen. Ebből is keletkezhetne felfordulás és politikai összeomlás. Tény azonban, hogy csak ebből forradalom, felfordulás még sose keletkezett. Az ilyen uralkodókat csak azért gyűlölték, mert a felforgatók meg is rágalmazták őket, bűnöket is rájuk fogtak s a tömegek a rágalmatokat elhitték. Csak a tehetségtelenségük miatt még nem gyűlölték volna meg őket alattvalóik annyira, hogy még felfordulás árán is elkeressék őket maguk fölül. Igazán gyűlölni csak a bűnt, az erkölcsi elfajultságot tudják a tömegek s a felforgatók éppen ezért tartják szükségesnek, hogy a gyöngye királyok ellen rágalmatokat is terjesszenek s erkölcsüknek is rossz hírét költse.

Ellenben ha egy népnek olyan uralkodója van, akiről alattvalói tudják (pedig ha a valóságban így van, akkor előbb utóbb ezt is megtudják), hogy az élet még olyan örömeit se élvezi, melyeket még egyszerű alattvalói is élveznek; ha tudják, hogy télen fűtetlen szobában didereg, sőt véresre ostromozza magát olyan bűnökért, melyeket alattvalói követnek el inkább, mint ő; ha tudják róla (mint a legtöbb Habsburgról tudni lehet), hogy tisztán ment a házasságba (köznyelvi alattvalói közül hány mondhatta ezt el magáról, sőt hány még jobbágy alattvalói közül is?), feleségét soha meg nem csalta s még a bűnt is jobban megtartja, mint egyszerű alattvalói, mennyivel könnyebb akkor rendeleteinek engedelmeskedni, mennyivel könnyebb az adót fizetni (így nem lehet arra gondolni, hogy nem arra költik, amire kell és amire kérik), mennyivel könnyebb ilyenkor a vezetőség iránt bizalommal viselkedni s tisztelni s megtartani azokat a törvényeket, melyeket az ilyen uralkodó kibocsát!

Kell-e ilyen uralkodó alatt attól félni, hogy ok nélkül háborúnak teszi ki népét; hogy csak azért kell a népnek vérént ontania és szenvednie, gyerekeit „a haza oltárán” feláldoznia, mert uralkodóját megmérgeztették, vagy jómódjában nem fér a bőrébe, vagy mert dicsőségre szomjazik?

Az olyan királyok alatt, akik feleségükig és feleségük mellett és feleségük halála után nem érintettek nőket; akik naponként óraszám imádkoznak; a földet csókolják, sőt vezeklőövet hordanak s magukat véresre ostorozzák: van és lehet felsőbbégtisztelet; az ilyen országban nem irigylük annyira azt, aki gazdag és nagy; itt könnyű vagy legalábbis könnyebb a szegénység és megalázottság keresztjét viselni és az engedelmisség keserves kenyerét enni azoknak, akikre a Gondviselés ezt a sorsot mérte.

Hiszen köztük és királyuk közt csak annyi a különbség, hogy ők azért, mert kénytelenek vele, királyuk pedig azért, mert ő se akar jobb sorsot, mint alattvalói s ezért a szenvedéseket önként vállalja magára. Az ilyen uralkodók alatt nem lehet cinikusodni. Az ő országukban nem maszlag a jó és az igaz hirdetése. Ott nem vizet prédikálnak s bort isznak. Ott az uralkodó nemcsak parancsol, hanem példát is ad.

Lehet, hogy a XX. század vallástalan cinikusai nem tisztelettel, hanem lesajnálással néznek az olyan uralkodókra, mint II. Ferdinánd volt, de annyi bizonyos, hogy forradalmat, melynek az oka mindig az elkeseredett gyűlölet, ők se csinálnak ellene, s ha igen, akkor nem a nyomor, nem is az elkeseredés vagy a megsértett igazságérzet forradalmát, hanem egyszerűen csak a rosszaságét.

Hogy II. Ferdinánd a feleségén kívül nem érintett nőket, sőt hogy még a földet is szokta csókolgatni, hogy vezeklőöve is volt, sőt korbácsolni is szokta magát, természetesen csak kevesen tudták alattvalói közül. Nem azért csinálta ugyanis, hogy reklámot csináljon magának belőle s dicsérgessék érte.

Annai azonban bizonyos, hogy olyan élet, mint amelyet II. Ferdinánd élt, nem maradhatott sokáig titokban s így a tömegek lelkiületére való előnyös hatása is előbb utóbb megnyilvánult. (Látni fogjuk majd később, hogy például II. Ferdinánd unokájának, I. Lipótnak, hasonlóan szent életét nemcsak Wesselényi nádor és Rákóczi Ferenc tudta, hanem még a felső-Tisza menti kálvinista köznemesek is mind tudták, még azt is, hogy jezsuita gyóntatója is milyen szent életű.)

Annál magasabb rendű ember valaki, minél jobban le tudja győzni magában a minden emberben benne lakó állatot, vagyis testi ösztöneit. Ezek legerősebbike az önfenntartó ösztön, az önzés (ez ellen védekezett II. Ferdinánd a föld megcsókolásával, vezeklőövvel és ostorozással, no meg a

hívei irányában gyakorolt szinte őrült bőkezűségével). Az utána következő leghatalmasabb ösztön pedig a nemiség, a fajfenntartó ösztön. Aki a nemi ösztönt mindig le tudja magában győzni, az bizonyára más tekintetben, például felebarátai irányában, is tud tökéletes lenni. A legtöbb embernek a méreg, düh és bosszúállás, a haszonlesés, az álnokság, a hiúság, a zsarnokság, a kegyetlenség, tehát olyan bűnök, melyek megfékezését a vallástalanok is szükségesnek és tiszteletreméltóknak tartják, legyőzésére se kell nagyobb erő, sőt sokszor még akkora se, mint a nemi ösztön legyőzésére. Nem kell tehát nagy képzelő erő annak belátására, hogy az, aki a nemi ösztönök tekintetében olyan önzetlen tudott lenni, mint II. Ferdinánd (s mint látni fogjuk, majdnem minden Habsburg uralkodónk), az tudott magában uralkodni olyan bűnök tekintetében is, melyeket a tehetséges uralkodók bámulói is fontosnak tartanak.

De nemcsak okoskodással lehet bizonyítani azt, amit itt állítunk, hanem bizonyítják (a posteriori) a tények, a történelem is. Sokszor kiemeltük már s fogjuk még ezután is kiemelni, hogy a „tehetséges” Bocskaiak, Bethlenek, Hohenzollernek, Napóleonok, Hitlerék, Sztálinok uralma és hatalma milyen hamar elenyészett, míg a „tehetségtelen” Habsburgoké 600 éven át tartott. Vajon mi másért, mint azért, amit most bizonyítottunk: a tiszta erkölcsaik miatt?

Ha Deák Farkas mindezt tudta volna II. Ferdinándról, amit mi tudunk, akkor – a kálvinizmus alapján tett megállapításával ellentétben – bizonyára ő is belátta volna, hogy van olyan vallásosság is, mely még a tőle tanulmányozott kálvinista erdélyi főurakat és fejedelmeket is meg tudta volna szabadítani azoktól a nagy bűnöktől, melyről ő lemondó pesszimizmussal azt volt kénytelen megállapítani, hogy nincs a földön az az orvosság – még az igaz hazaszeretet és a vallásosság se –, mely meg tudná menteni tőlük az embereket.

Nem kellett volna ehhez más, mint csak ahhoz az annyira gyűlölt jezsuitizmushoz folyamodni, melyet Deák Farkas hitfelei Erdélyből száműztek. Vajon miért gyűlölték őket éppen ezt annyira, hogy még a vallásszabadság nekik szentséges szent elvét is lábbal tapodták miatta? Talán azért, mert nem ismerték, tehát tulajdonképpen épp úgy nem tudták, hogy mit cselekszenek, mint Krisztus keresztre feszítői? Vajon talán – éppen ellenkezőleg – azért, mert nagyon is jól ismerték, de az önmaguk keresztre feszítésétől, az önmegtagadástól annyira irtóztak, annyira magas

volt nekik, hogy még látni se akarták azokat, akik erre a keserves mentségre (de egyúttal minden bűn kiirtásának varázsszerére) II. Ferdinándot olyan sikeresen megtanították. Ők bizonyára ezért nem akartak a jezsuiták „karmai” közé kerülni, melyek közé II. Ferdinánd már fiatalon odakerült.

Tudvalevő, hogy régente (II. Ferdinánd korában is például) az uralkodóknak még kezet volt szokás csókolni. (Említettük, hogy a királlyá választott Bethlen elé is kézcsókra járultak azok, akik megválasztották, még a gőgös Thurzó Imre és Szaniszló, Széchi, Illésházy és Rákóczi György is.) Ez a kézcsók természetesen elsősorban a főrangú urakra vonatkozott, mert hiszen közönséges halandónak nem volt alkalma ahhoz, hogy e nagy kitüntetésben részesüljön.

II. Ferdinánd azzal mutatta ki a papok iránti nagy tiszteletét, hogy nekik nem engedte meg, hogy kezet csókoljanak neki, hanem jobbát nyújtotta nekik. Ezt – mondta – szeretete jeléül nyújtja nekik, keze megcsókolását azonban tisztelete jeléül nem engedheti.

II. Ferdinánd minden papnak mindig előre köszönt, s ha emlegette őket, a nevüket sose mondta ki anélkül, hogy az „úr” (világi pap esetén) vagy „atyá” (ha szerzetesről volt szó) szót hozzá ne tette volna. Gyóntatóját mindenhova magával vitte, mert – mondta – annak jelenléte van olyan kedves neki, mint az őrzőangyala.

Ismeretes egyébként az a mondása is, hogy ha egy pappal és az őrzőangyalával egyszerre találkozna, a papnak előbb köszönne, mint az angyalnak.

Vajon nem volt-e könnyű tiszteletet adni, engedelmeskedni egy olyan uralkodónak, aki ilyen tiszteletet adott és így engedelmeskedett azoknak, akiknek a lelki világban ő is alattvalója volt? II. Ferdinánd nemcsak alattvalóitól követelte meg az engedelmisséget, hanem maga is gyakorolta.

Mikor pótvégrendeletében az Egyház védelmét örököseinek újra annyira a lelkére kötötte, az Egyház szolgálaira vonatkozólag ezt írta: „*Mivel ennek (az igaz hit megőrzésének) elérésére mindennél hasznosabb eszköz az egyház renden levő férfiaknak és papoknak tisztelete, gondos védelme és gyarapodásuk előmozdítása, ezért legidősebb fiunkat, a majdan uralkodó urat, Ferdinánd Ernőt és minden fiunkat, örökösünket és utódunkat atyailag és szeretettel intjük és megparancsoljuk nekik, hogy mindnyájan, de különösen az, aki uralkodni fog, a papokat és más egyházi renden levő embereket, az ő*

házaikat, templomaikat, kolostoraikat, alapítványaikat, földi javaikat, jogaikat totem elsősorban figyelmükbe ajánlottaknak tekintsék, őket tiszteljék, szeressék és amennyire csak módjukban áll, védjék és oltalmazzák.”

„Mindenekelőtt azonban hangsúlyozva és külön buzgalommal figyelmükbe ajánljuk a különösen tiszteletreméltó Jézus Társaságot és annak atyáit. Elsősorban azért, mert ők tudományukkal, a szeretett ifjúság oktatásával és példás életükkel az Anyaszentegyházban nemcsak osztrák örökös tartományainkban, hanem minden egyéb országunkban, sőt az egész keresztény világban sokat, jól és üdvösen munkálkodnak a katolikus vallás fenntartása és terjesztése ügyében és rendkívül hűségesen és mindenki másnál jobban fáradoznak, akiket ellenben ez a hálátlan és gonosz világ minden másnál jobban gyűlöl és üldöz. Éppen emiatt szorulnak rá és méltók a nagyobb pártfogásra, gyámolításra és segítségre. Bízunk benne, hogy fent nevezett örökseink és utódaink mindezt szívből meg fogják tenni. Nekünk pedig ez végső törekvésünk és akaratunk.”

II. Ferdinándnak a jezsuiták iránti tisztelete oly nagy volt, hogy igen sokszor mondogatta, hogy ha ő is olyan szabad lenne, mint testvérei, azonnal jezsuita lenne ő maga is.

Coxe, az angol protestáns lelkész (pedig a protestánsok – kivált a régebbiek – között talán még ő a Habsburgok legtárgyilagossabb méltatója) ilyen furcsaságokat is ír:

„Ferdinánd kiváló tehetségekkel és gyors felfogással bírt, de e tehetségeket rossz irányba terelte szerzetesi nevelése. Egyedül veleszületett életerejének köszönhető, hogy nem fajult el egy második Rudolfká.” (Szegény Coxe tehát szentül meg van róla győződve, hogy Rudolf nem elmebeteg volt, hanem csak rosszul nevelték, s ha elmebeteg volt, ezt nem családilag terhelt vére (Őrült Johanna öröksége) és a sok rokonházasság okozta, hanem egyedül csak az, hogy Spanyolországban nevelték.)

„E körülmények miatt elméje korai és orvosolhatatlan elferdülést szenvedett (nem Rudolfé, hanem II. Ferdinándé). Oktatói irányában soha nem szűnő elfogultsággal viseltetett. Egész napokat töltött el társaságukban.”

Coxe tehát annyira megy az elfogultságban – de ugyanakkor II. Ferdinándot vádolja ugyanezzel –, hogy egy fiatalban „az elme orvosolhatatlan elferdülésének” nevezi, ha volt tanítóit és nevelőit tiszteli, szereti és egész életén át ragaszkodik hozzájuk. Ő abból, hogy II. Ferdinánd, aki ugyancsak ismerhette a jezsuitákat, mert hiszen az ő kolostoraikban

nevelkedett s akiról ő állapítja meg azt is, hogy éles eszű, tehetséges fiú és ember volt, oly jól érezte magát a jezsuiták körében, hogy képes volt napokat eltölteni közöttük, nem azt a következtetést vonja le, hogy értékes jellemű és nagytudományú embereknek kellett lenniük, hanem azt, hogy értelmére olyan fertőző hatással voltak, hogy idegbeteg, abnormis ember vált tőle.

Coxe tehát normális emberről nem tudja elképzelni, hogy a jezsuitákat szerethesse és jól érezhesse magát társaságukban. Pedig hát a mi protestánsnak született Balassi Bálintunk is így volt velük. Ő is mennyire szerette őket és mily jól érezte magát társaságukban s nem akkor, mikor elméje már gyógyíthatatlanul elferdült, hanem mikor már kizüllötte magát és kezdett megkomolyodni.

Érthetetlen, hogy Coxe az éles eszű Ferdinándot annyira együgyűnek képzele, hogy korlátolt szerzetesektől hagyja magát orránál fogva vezetetni, sőt veleszületett egészséges idegalkata és életenergiája ellenére egyenesen degeneráltatni s e sötét lelkek közt ráadásul olyan jól érzi magát, hogy nem tud ellenni nélkülük.

A jezsuiták társaságában Coxe éppen oly jól érezte volna magát, mint II. Ferdinánd, ha nem rágalmból ismerte s nem keresztényre és művelt emberre annyira szégyenletes elfogultsággal és gyűlölettel nézte volna őket, hanem oly személyes élmények alapján szerzett tapasztalatokról tudta volna meg, hogy kicsodák, mint II. Ferdinánd.

Sőt azt mondom, hogy ez esetben – Deák Farkassal egyetemben –, Coxenak még az emberekről alkotott általános meggyőződése is megváltozott volna. Akkor tudomást szerezhetett volna a vallás bámulatos nevelő és átalakító erejéről. Akkor meggyőződhetett volna róla, hogy nincs szükség borúlátásra, nem kell azt gondolni, hogy se az igaz hazafiság, se a bibliaolvasás, se a vallásosság nem tudja megszabadítani az embereket a velük született rút szenvedélyeiktől, hanem angyalok is élnek a földön.

Képzeltetjük, hogy örült volna Deák Farkas, ha megtudta volna, hogy olyan igazi keresztények is élnek a földön, amilyeneket ő Erdély történelmében hittestvérei között – szíve nagy fájdalomra – annyira nem talált s ő is milyen jól érezte volna magát társaságukban. Hát II. Ferdinánd is ezért érezte olyan jól magát a jezsuiták között, nem pedig azért, mert elméje „gyógyíthatatlanul elferdült”.

Elismertük már s most újra elismerjük, hogy nem minden jezsuita ilyen angyal (ezt egyébként józan, okos emberek számára nem is szükséges megemlíteni, mert az ő logikájuknak, ítélőképességüknek, emberismeretüknek és élettapasztalatuknak ez magától értetődő), de hangsúlyoztuk, s most újra hangsúlyozzuk, hogy vannak ilyen jezsuiták, és hogy sok ilyen jezsuita van, sőt az igazi jezsuita mind ilyen. II. Ferdinánd pedig az igazi jezsuiták társaságában érezte magát olyan jól.

Ez tehát benne nem korlátoltság, hanem éles eszének folyománya, tehát intelligencia volt; nem hibája volt ez neki, hanem erénye. Egyébként pedig a képzelhető legtermészetesebb dolog volt, hiszen nemcsak a jó ember szereti az ártatlanságot és vonzódik hozzá, hanem még a romlott is. Ahogyan ugyanis az emberre vonzó hatással van a művészi szép vagy a testi szép, épp úgy vagy még inkább vonzódik mindenki a lelki széphez, a jóhoz is, ha csak teljesen el nem fajult már az illető. Aki csak félig fajult el még, az is vonzódik, sőt az tudja csak igazán értékelni és megbecsülni a lelki szépet. Ami nekünk nincs meg, azt még jobban szoktuk értékelni másban.

Hogy Ferdinánd nagy paptisztelete mellett se volt annyira gyermeteg, hogy egyes papok, sőt esetleg jezsuiták bűneit ne vette volna észre és éppen nagy paptisztelete miatt el ne ítélte volna még jobban is, mint mások, az – intelligenciája miatt – magától értetődő. Gyóntatója – előbb említett művében – külön hangsúlyozza is, hogy csak a jó papok és szerzetesek társaságát szerette. Nagyon is okos és nagyon is jó emberismerő volt ahhoz, hogy a papok hibáit is észrevegye.

Az ilyen papoknak is megadta a tiszteletet, de nagyon sokszor szokta mondogatni (mert – úgy látszik – nagyon sokszor vett észre papokban olyasmit, ami nem tetszett neki), hogy *„az ember sokszor a hivatásnak adja meg azt, ami magának a személynek nem járna”*. (Milyen fölényes intelligenciára és emberismeretre, de egyúttal milyen jólelkűségre és alázatosságra is vall ez a megjegyzés!)

Alázatosságát egyébként nemcsak az Isten és az Isten szolgálói iránt mutatta, hanem családjá tagjai iránt is. Anyját, míg élt, úgy megbecsülte, hogy valahányszor hozzá beszélt vagy az fordult őhozzá, mindig fél térdét meghajtva bókolt feléje s mások előtt mindig „legkegyesebb úrnőm-anyám”- néven emlegette. Ha együtt utaztak, a megérkezésekor azonnal mindig lepattant a lováról, hogy anyja hintájához siethessen, az ajtót

kinyissa s kiszállni segítse. Azt is külön meghagyta, hogy a szívét anyja mellé temessék. (A Habsburgok holttestét be szokták balzsamozni s szívüket többnyire máshova temették, mint a holttestüket.)

Láttuk, hogy trónörökös fiáért mindennap külön imádkozott, az pedig különösen szép tulajdonsága (melyből sok kevély uralomvágyó hatalmára féltékeny apa okulhatna), hogy fiát felnőtt korában már nem fiaként, hanem testvéreként kezelte, ügyeibe nem avatkozott bele kicsinyeskedve, megosztotta vele hatalmát, egyes tartományait kormányzására bízta s ott teljesen szabad kezet engedett neki.

Láttuk, hogy II. Ferdinánd nagyapjának, I. Ferdinándnak olyan pap volt a gyóntatója, hogy rá még protestáns érzelmű és makacságáról híres fia, Miksa császár is hallgatott még apja halála után is. Hogy II. Ferdinánd milyen jezsuitát választott gyóntatójául, arra nézve jellemző a következő eset:

A spanyol királyi udvarban egy hölgy azt pletykálta (de persze csak azért pletykálhatta, mert Madrid egy kissé messze esett Bécstől), hogy Bécsben a császár gyóntatóatyja egy leánynak szemérmetlen ajánlatot tett s emiatt a császár a gyóntatót azonnal el is bocsátotta szolgálatából.

A hír még a jezsuiták római generálisához is eljutott (bizonyítja, hogy a vallásos Spanyolországban kényesek voltak a papi erkölcsökre s nem tűrték, hogy egy pap büntetlenül vétkezzék). A jezsuita generális igazolására szólította fel a császári gyóntatót, az pedig írásban közölte a vádat a császárral. II. Ferdinánd a gyóntató levelére a következő megjegyzést írta:

„Krisztusban tisztelendő Atyám! Visszaküldöm tisztelendőségednek minden hazugságok hazugságának leghazugabbikát. Nevettem rajta, de együttal fel is bosszantott. Ha Tisztelendőséged e hazugságot illetően cáfoló bizonyítványt kívánna tőlünk, édesanyánk, a társaság jó hírének megőrzésére a legünnepélyesebb alakban szívesen megadjuk. Isten óvja a társaságot Tisztelendőségeddel egyetemben, akinek imáiba és szentmiséibe magamat ajánlom. Eberstorff, 1633. szeptember 17. Tisztelendőségednek Krisztusban fia, Ferdinánd.”

A szerencsétlen Coxe II. Ferdinándot így méltatja: *„Ha uralkodásának borzalmas”* (bizonyára a harmincéves háború miatt tartja borzalmasnak. De ki volt az oka a harmincéves háborúnak? Vajon II. Ferdinánd?) *„korszakát tele rendkívüli eseményekkel és megdöbbentő forradalmakkal”* (vajon kik

csinálták ezeket a forradalmakat?) „felidézzük, nem tehetünk mást, mint hogy bámuljuk II. Ferdinándban azokat a nagy képességeket, melyek minden kor és minden nemzet legnagyobb embereinek is díszeré váltak volna. Éles ész és átélőképesség, törhetetlen állhatatosság, a jellem megtörhetetlen ereje, megnyugvás és bátorság a bajokban és a sikerektől meg nem rontott lélek.” (Érdekes, hogy ezek egyikét se hozza összefüggésbe a jezsuita neveléssel.) „De e nagy képességeket beszennyezte és elértéktelenítette a leggyerekesebb babona” (kevés ember állt valaha a földön olyan messze a babonától s kevés ember vallásossága folyt annyira az észből s állt annak annyira uralma alatt, mint II. Ferdinándé), „a megrögzött bigottság és fékevesztett nagyravágyás.” (II. Ferdinánd és nagyravágyás!)

„Uralkodói jellemének nem egy vonásában Ferdinánd nagyon hasonlított rokonához, II. Fülöphöz: a kormányzáshoz való nagy tehetségében nem kevésbé, mint hadvezéri tehetségtelenségében.” (Ez igaz.) „De jólelkű és modern ember szemében éppen nem szégyen az, ha valaki nem tud és nem is akar tömeggyilkos hadvezér lenni, hanem másban és más eszközökkel épp úgy, mint a bigottságban” (II. Fülöp vallásossága is a képzelhető legintelligensebb vallásosság volt), „az üldözés szellemében és a kegyetlenségben”. (Ferdinánd „kegyetlenségéről” majd beszélünk. II. Fülöp – II. Ferdinánddal ellentétben – természeténél fogva valóban savanyú, rideg ember volt, de nem kegyetlen.)

„De Ferdinánd iránti elégtételül meg kell említenünk, hogy mint magánembernek, jelleme lényegileg elütött Spanyolország sötét zsarnokától.” (Az igazság az, hogy II. Fülöp se volt se sötét, se zsarnok. Olyan jó nem volt ugyan, mint II. Ferdinánd, de ez magától értetődő, nem pedig szégyen, mert hiszen II. Ferdinándok nem teremnek minden bokorban.)

II. Fülöpnek voltak hibái. Ő valóban savanyú, morc ember volt s neki még törvénytelen gyereke is volt (de ez se házasságtörésből, hanem özvegy korában született). De mint komolyan hívő és vallásilag művelt ember, emberi gyengeségei ellenére is feddhetetlen, sőt jó ember volt. Nagy önkritikával rendelkezett (pedig ez csak értékes emberek sajátja), ismerte önmagát, a hibáit is és ezért egész élete, mint minden nemeslelkű emberé, a jóért való, a jónak önmagában való megvalósításáért folytatott küzdelemben telt el.

II. Ferdinándban a vele született egészséges idegzethez és jó alaptermészethez társult a kiválóan jó nevelés, azért tudott a kettő együtt

olyan jellemileg nagyot és örök példaképül szolgálót eredményezni. II. Fülöpben ugyanez a jó nevelés beteg, örökké tépelődő, pesszimista, hideg és bizalmatlan alaptermészetet és fáradt idegzetet kapott alanyul.

II. Fülöp idegalkata olyan volt, hogy azon kiváló vallásos nevelés nélkül, melyet kapott, élete öngyilkosságban, megőrülésben vagy erkölcsi elfajulásokban és lelketlen kegyetlenségekben végződött volna. A jó nevelés eredményeként a helyes katolikus vallásosság II. Fülöpöt mindezekről megóvta, de nem az emberi gyarlóságoktól s alaptermészetét és komor kedélyét nem tudta megváltoztatni (részben még ezt is elérte, mert feleségeihez és gyermekeihez rendkívül jó volt. A közhittel ellentétben még idegbeteg, sőt örült fiához, Don Carloshoz is).

A katolicizmus még II. Fülöpöt is egészen tökéletes emberré tudta volna tenni, de ehhez – mivel ő terhelt született – még a II. Ferdinándnál is nagyobb vallásosságra lett volna szükség. II. Ferdinánd érdemét csökkenti ugyanis az, hogy neki a jó alaptermészete és egészséges idegzete is megkönnyítette az önnevelést. Az meg viszont II. Ferdinánd érdemét növeli, hogy víg, kedélyes természete ellenére is tisztán csak Istennek és a másvilágnak élt. Az ilyen emberek ugyanis itt a földön, a társaságban, a nők körében is igen tudnak érvényesülni, s ezért többnyire nem hajlanak a vallásosságra.

A nagyobb vallásosságnak átlagban inkább az idegbetegek érzik a szükségességét és – sajnos – főképpen azért, mert itt a földön alsóbbrendűeknek érzik magukat s extraságaik és ideg gyöngeségükkel együtt járó fáradtságuk miatt érvényesülni se tudnak. Ez az oka, hogy a vallásosak a felületesen (sőt sokszor elfogultan) szemlélőknek sokszor rosszabbaknak, ellenszenvesebbeknek látszanak, mint a vallástalanok.

Világos, hogy ennek nem a vallásosság az oka, hanem az, hogy a vallásosak közt az említett okból több az idegbeteg s a különc, mint a vallásilag lanyhák között és mert az csak természetes, hogy a vallás is nehezebben ér el eredményt terhelt, mint normális emberek között.

Igazságos párhuzamot csak akkor tudnánk vonni, ha azt néznénk, hogy egészséges idegalkatú emberek között milyen eredményt tud elérni a vallás és milyent a hitközöny és mennyire viszi a vallásos terhelt ember és hova jut a nemvallásos terhelt ember. Ha terhelt emberekkel a vallás is többnyire csak csekély eredményt tud elérni, annál kevésbé használhatjuk fel érvül a vallás ellen, mert a vallás erejét illetően a katolicizmust nem ismerő

orvosok egyenesen azt állítják, hogy a veleszületett terheltségen egyáltalán semmi se segíthet.

„Jóságos és szerető atya volt – dicséri folytatólag II. Ferdinándot Coxe –, hűséges és gyengéd férj, barátságos és elnéző feljebbvaló. Könnyen megközelíthették még legegyszerűbb alattvalói is. Résztvevő szívú és megbocsátó volt, ha vallásos előítéletei nem akadályozták benne.” (Nem „előítéletei” voltak II. Ferdinándnak, hanem biztos, logikus és felemelően nemes vallási igazságai s ezek alapján a legtisztább ész és a kinyilatkoztatott igazságok alapján döntötte el, mit és mikor lehet megbocsátani és mit és mikor nem.)

„Bizonyos babonás alázatossági elvből maga elé bocsátotta a bármilyen néven nevezett szegényt, sőt még olyan koldusokat sem utasított vissza, akik a dögvészről való fertőzésben voltak gyanúsak.” (Gyóntatója is írja, hogy mikor egyszer mentegődztek előtte a nagy bűz miatt, ami a kihallgatásra jelentkezettek miatt a fogadóteremben érezhető volt, ezt felelte: *„Felesleges. Én a kellemes illatokat nem ismerem. A bűzt ellenben eléggé jól tűröm.”*)

Coxe, a protestáns lelkész, mint látjuk, mindezt lenézően „bizonyos babonás alázatosság”-nak nevezi. Így aztán értjük, miért kell megállapítania Deák Farkasnak azt, hogy még a legnagyobb (protestáns) vallásosság se tudta kiirtani Erdély fejedelmének és főurainak lelkéből a nagyravágyást és gőgöt (és természetesen a pénz ördögét se). Már hogy is tudta volna és tudná, mikor ez a vallásosság lenézi és megveti az alázatosságot és „babonáság”-nak bélyegzi ahelyett, hogy gyakorolná, vagy legalább próbálgatná. Amit ugyanis az ember megvet, azt kerüli, nem pedig próbálgatja. Valójában azért is veti meg, hogy ne kelljen próbálgatnia. Embertelenül nehéz ez ugyanis, hiszen önmagunkkal kell általa szembeszállnunk.

„Nagyon sok keresztény rabszolgának vásárolta meg szabadságát ázsiai vagy afrikai rabszolgatartóiktól.” (S ezt az a Ferdinánd tette, akinek zsoldosok fogadására és felszerelésükre sose volt pénze. De meg is áldotta érte az Isten, mert kevés uralkodó volt még a világtörténelemben, aki olyan kis és rosszul felszerelt seregekkel olyan fényes győzelmeket aratott, mint II. Ferdinánd. Csak hasonló életszentségű unokája, I. Lipót volt szintén ily szerencsés ember.)

„A szűkölködőket nyilvánosan is megvendégelte, maga is ott evett közöttük. Ügyvédeket tartott saját költségén, hogy a törvényszéken az

elhagyatottak és szűkölködők ügyét védjék.” (A vagyontalanok még ma is csak a bűnügyekben kapnak ingyen védőügyvédet, de nem a polgári ügyekben.)

Coxe e dicséretei után igazán megdöbbenő a méltatás befejezése: *„Kárhozatos elvei és hibás nevelése családja szerencsétlenségévé (!), hazája ellenségévé (!) és kora ostorává (!) tette.”*

Az elfogultságnak olyan nagy foka ez, hogy igazán nem Ferdinánd, hanem Coxe szégyene, sőt az egész protestantizmusé is (hiszen említettem, hogy az ő műve a Habsburgok iránt még a legtárgyilagosabb protestáns mű. Coxe bizonyára azért volt tárgyilagosabb a többinél, mert több évig élt Bécsben s így a Habsburgokat mégis jobban ismerte náluk). Szégyen ugyanis, ha művelt emberek annyira tudnak gyűlölni, hogy még ilyen elképesztő elfogultságra is képesek miatta. Coxe egyetlen mentsége, hogy több, mint egy évszázaddal ezelőtt írt.

De a mi Pallas-lexikonunk csak félszázaddal ezelőtt is, noha nem is protestáns felekezeti mű, még mindig mint a legtermészetesebb dolgot közli a kétharmadában katolikus magyar közönséggel, hogy II. Ferdinánd *„eltekintve hitbuzgóságától jóakarátú fejedelem volt”*.

A katolikus hitbuzgóság tehát bűn, melytől el kell tekintenünk, hogy valakit annak ellenére, hogy ez a bűn megvolt benne, „jóakarátúnak” mondhassunk.

A katolikus hitbuzgóság tehát ellenkezik a „jóakarattal”. A Pallasnál két évtizeddel fiatalabb Révai-lexikonon már látható a haladás, mert egyébként szóról szóra a Pallas-lexikonból átvett cikkéből már elhagyta ezt a felháborító mondatot. De ezt viszont ő is annyira nem szívesen teszi, hogy ennek az elhagyásnak fejében Ferdinánd jóakarata hangsúlyozását is elhagyja s neki erről már nincs egy szava se. Most már nem kifogásolja hitbuzgóságát, de viszont jólelkűségéről se tud már semmit.

Coxe is, mások is, azzal vádolják II. Ferdinándot, hogy olyan mohón vágyódott a hatalom után, hogy alig tudta nyugodtan megvárni II. Mátyás halálát és egyébként is olyan fennhéjázóan viselkedett, hogy egészen elkeserítette II. Mátyás utolsó napjait. Előde miniszterével, Khlesl bíborossal is kegyetlenül bánt.

Azt feleljük minderre, hogy lehet, hogy II. Mátyás és felesége valóban ezt gondolták, de csak azért, mert II. Ferdinándot, aki az ő Prágájuktól messze-messze fekvő Grazban élt, sose volt alkalmuk közelebbről

megismerni. Az öregség, a vele járó sok betegség, aztán a sok gond és csalódás, főképpen pedig az a válságos helyzet, melybe II. Mátyás élete utolsó évében jutott, érthető, ha pesszimistává, gyanakvóvá, betegesen érzékennyé és epessé is tette az öreg házaspárt. Mátyás egyébként is olyan sokat intrikált életében és emiatt olyan sok intrikussal is volt dolga, hogy nem csoda, ha az ismeretlen Ferdinándtól félt és nagyravágyó, önző és kíméletlen embert látott benne is.

Aki II. Ferdinánd jellemét ismeri, e vádnak még a gondolatát is neveléségesnek kell tartania. Ferdinándban elképzelhetetlen a fennhézás, kivált az idős, megtört, tehetségtelen császárral szemben. Ha erélyes volt, bizonyára azért történt, mert a közérdek kívánta. Olyan válságos helyzetben volt akkor a birodalom és a katolicizmus, hogy valóban tenni kellett és gyorsan kellett tenni.

Ezért azonban legkevésbé annak a II. Mátyásnak volt joga megsértődni, aki hasonló helyzetbe került császári bátyjával, Rudolfal, sokkal csúnyábban bánt, mint vele II. Ferdinánd. Ő azt még életében fosztotta meg a hatalomtól, míg II. Ferdinándnak ez vele szemben esze ágában se volt. Ő csak intézkedni akart ott, ahol ő öregsége és betegsége miatt nem tudott intézkedni s mikor az intézkedésre olyan nagy szükség volt.

Aztán hogy kegyetlenkedett volna éppen az öreg Khleslrel, a bíborossal, az a Ferdinánd, aki a hivatala miatt még az egyszerű papot is tiszteletben részesítette még akkor is, ha egyénileg méltatlan volt? Ha Khlesl ennek ellenére mégis lezáratta (mert valóban őrizetbe vetette), annak meg kellett lenni a nagy okának. Gyóntatója például a róla írt életrajzban éppen Khleslrel való bánásmódját hozza fel példának Ferdinánd türelmének, szelídségének és megbocsátásának bizonyítására.

Olyan ügyekben, melyekben büntetni kellett vagy jogait érvényesíteni, annyira óvatos, megfontolt és aggályos lelkiismeretű volt ez a nagy császár, hogy sose döntött hirtelen, annál kevésbé pillanatnyi hangulat vagy indulat hatása alatt, hanem – mint már rámutattunk – csak hosszú megfontolás, nála okosabbnak gondolt tekintélyes emberekkel, tudós teológusokkal és szentéletű szerzetesekkel való ismételt tanácskozás után. Így aztán ha igazságtalan, kíméletlen vagy kegyetlen lett volna, akkor is legalább annyira lett volna ez a tudósok és papok bűne, mint Ferdinándé. Ha Ferdinánd kegyetlen volt, akkor valójában az Egyház volt kegyetlen. Maga

az Egyház azonban sose kegyetlen, legfeljebb okos és igazságos, de sokkal inkább irgalmas.

Úgyszólván kivétel nélkül minden történetíró helyteleníti II. Ferdinándnak azt a kíméletlenségét, mellyel a cseh protestánsokkal leverésük után elbánt. Ezért természetesen Schiller is elítéli.

Ferdinánd a fehérhegyi találkozó után, elvéhez (*festina lente*) híven s annak a rendkívül okos és jó szokásának megfelelően, hogy az érzelmek vagy szenvedélyek (például ebben az esetben a nagy öröm s az ebből folyó elbizakodottság) hatása alatt sose cselekedett, hanem megvárta, míg visszatér rendes kedélyhangulata és érzelmi világa s csak akkor intézkedett. A fehérhegyi győzelem után is teljes három hónapig semmi intézkedést nem rendelt el a levert lázadók ellen, hanem úgy tett, mintha semmi se történt volna.

A lázadás vezetői (elsősorban természetesen II. Mátyás tanácsosainak az ablakon kidobói) fehérhegyi vereségük után rémülten menekültek az országból, mert természetes, ha féltek a büntetéstől. Érthető, ha aztán külföldi menedékhelyeiken izgatottan lesték a hazájukból érkező híreket a megtorlást illetően. Mikor aztán látták, hogy hónapokig nem történik semmi s még csak nem is nyomoznak a bűnösök után s börtönbe se vetnek senkit, lassacskán ők is haza szállingóztak, mert hiszen érthető, ha nem érezték magukat jól a hontalanságban s birtokaik, kastélyaik, vagyonuk, hozzátartozóik, no meg a honvágy hazahúzta őket.

Így történt aztán, hogy mire a „lassan siető” Ferdinánd végre három hónap múlva rászánta magát az igazságszolgáltatásra, már majdnem valamennyi bűnös újra otthon volt s a kiadott elfogatási parancsokat foganatosítani lehetett.

A protestáns történetírók s az utánuk induló Schiller is, akik II. Ferdinándot csak rágalmakból ismerték, de azt a nagy lelki tökéletességet, mely benne volt, egyébként se tudták elhinni, Ferdinánd viselkedését előre kiszámított haditervnek, megfontolt ravaszságnak tekintették s meg voltak róla győződve, hogy csak azért várt, hogy a protestánsokat törbe csalja, s így minél többet kivégeztessen közülük.

Egy Bocskai vagy Bethlen, vagy egy Katalin cárnő, egy Erzsébet angol királynő, Nagy Frigyes, Napóleon, Hitler vagy Sztálin valóban csak azért tudott volna három hónapig várni a bosszúval, hogy aztán az annál rettenetesebb lehessen. Őket a történelem nem is ítélné el miatta, hanem

legfeljebb a tehetségüket bámulná. II. Ferdinánd azonban egész más ember volt. Ő nem azért várt, hogy bosszúja annál rettenetesebb, hanem csak azért, hogy igazságos lehessen s a halálos ítéletek meghozatalában egyedül a józan megfontoltság s így az igazság, ne pedig az indulat vezesse. Hogy valóban ez volt az indok, azt azok után, amiket róla már megállapítottunk, nem kell nekünk hosszan bizonyítgatnunk. Ravasz és vérszopó II. Ferdinánd nem a történelemben volt, hanem csak elfogult, élénk képzelőerővel bíró agyokban.

Schiller azt mondja, hogy Ferdinánd a cseh lázadás vezetői közül negyvennyolcat fogságra vettetett, aztán részint született csehekből, részint osztrákokból álló törvényszék elé állított. Ezek közül huszonheten, „az egyszerű népből pedig megszámlálhatatlan tömeg” esett bosszúja áldozatául. Ha ez igaz, akkor II. Ferdinándot csakugyan nem lehet mentesíteni a „kegyetlen” jelző alól s eszerint azt a katolikus Egyházat se, melynek tanácsai utána indult. Világos azonban, hogy ez már eleve képtelenség. Még képtelenebb azonban a történelmi adatok szerint.

Annyira nem igazság, hanem csak a protestáns gyűlölet és rágalom folyománya az, amit Schiller (aki egyébként nem volt tulajdonképpen történetíró) itt állít, hogy még saját műveinek száz évvel későbbi kiadásaihoz is azt a megjegyzést teszi itt még a kiadó is, hogy csak 24-en kerültek vérpadra, ami pedig „az egyszerű nép megszámlálhatatlan tömegét” illeti, erre vonatkozólag kíméletesen – hogy Schiller tekintélyét úgy-ahogy megmentse – csak annyit jegyez meg, hogy Schiller bizonyára Ferdinánd seregeinek a háború folyamán a néppel való kegyetlenségét érti. Ez magyarul azt jelenti, hogy a jelzett 24 főnemesen kívül senki emberfiát nem végeztette ki, se II. Ferdinánd, se törvényszékei, tehát tömeges kegyetlenségről szó se volt.

Schiller történetírói becsületét azonban nem lehet helyreállítani ezzel a megjegyzéssel, sőt még megfoltozni se, mert egészen világos, hogy Schiller nem a minden hadjárattal (kivált akkori hadjárattal) szükségképpen együtt járó visszaélésekről, zsoldosoktól elkövetett esetleges kegyetlenségekről (melyek egyébként is nem annyira az egyszerű népnek halálát, mint inkább szenvedéseit és vagyona kifosztását jelentette) beszél, hanem a Ferdinánd fehérhegyi győzelme után következő igazságszolgáltatásról, mely pedig az egyszerű népet egyáltalán nem sújtotta.

Természetesen nem azt állítjuk, hogy ezt az elképesztően nagy hazugságot és Ferdinánd elleni gyalázatosan nagy rágalmat Schiller találta ki. Schiller sem írói, sem magánbecsülete e tekintetben nem szorul védelemre, mert ilyen aljasságnak ő magasan felette állt. Schiller nem volt vérbeli történetíró. Nem önálló kutatások alapján dolgozott, hanem más történelmi műveiből állította össze a maga történelmi művét a harmincéves háborúról. Művéből egész kétségtelenül megállapítható, hogy ő maga igyekezett a felekezeti elfogultság ellen védekezni. Ennek művében több jelét is adja.

Egész bizonyos, hogy Schiller szentül hitte is annak igazságát, amit írt, tehát ő valóban azt gondolta, hogy Ferdinánd bosszújának folyományaként tényleg tömegestől végezték ki a szegény protestáns cseh parasztokat. Ő régen, az 1700-as évek vége felé írt s akkor még akkora volt a protestáns történetírás katolikus- és Habsburg-ellenes elfogultsága, hogy hiába akart Schiller különb lenni nála és hiába nem hitte el neki minden katolikusellenes állítását, ezt a felháborító dolgot mégis elhitte neki; erről ő is azt hitte, hogy igaz.

Nagy szégyene nem annyira Schillernek, mint inkább kora gyalázatosan rágalmazó protestáns történetírásának. Magára Schillerre inkább még jót jelent, hogy nem volt képes feltenni, hogy rágalmazni még ilyen fokban is lehet s ezért ő is leírta, elhitte s természetesen – felháborító igazságtalansággal – Ferdinándot is kellően legyalázta miatta. Nem csoda, hogy ezek alapján ő is gonosz embernek gondolta s ő is átkosnak tartotta azt a jezsuita nevelést, meg azt a katolikus „bigottságot”, mely ilyen tömegmészárlással is összeegyeztethető. Ő nem is sejtette, ki volt II. Ferdinánd. Ha tudta volna, egykönnyen el se hitte volna, mert az ő protestáns és akkori „felvilágosult” környezetében ilyen tökéletes emberek nem voltak, mint ahogyan nem voltak a mi Deák Farkasunk ismeretségi körében se.

Nemcsak II. Ferdinánd, hanem a katolikus Ligának az a világhírű hadvezére, aki a fehérhegyi útközetet megnyerte, Tilly, is olyan nagy katolikus és magánéletében, jellemében és erkölceiben is annyira jó ember volt, hogy mielőtt győzelme után elfogatta a lázadás főcinkosait, előbb külön megüzente nekik, hogy meneküljenek. Akiket mégis el tudott fogni, azokkal is megtette, hogy időnként még az örököt is eltávolította börtönük elől, hogy menekülhessenek. A katolikus vezér is épp oly evangéliumi volt

tehát, mint a katolikus császár. (Ha nem tudta volna róla, hogy az is ilyen, nem is mert volna Tilly így csinálni.)

A rabok azonban, akik mind előkelő főnemesek voltak, mert Ferdinánd csak ezeket, a vezetőket, büntette, nem az egyszerű, félrevezetett népet, többnyire nem éltek a menekülés lehetőségével. Részint azért, mert a császár késedelméből arra számítottak, hogy nem is lesz büntetés (úgy látszik, ők ismerték Ferdinánd nagy jóságát és ellenségszeretetét; de akkor miért lázadtak fel mégis ellene?), részint azért, mert a vagyonukhoz talán jobban ragaszkodtak, mint az életükhöz. Ha elmenekülnek – gondolták – vagyonuk otthon marad és elkobozzák, míg ha maradnak, esetleg életük és vagyonuk: egyaránt megmarad.

A törvényszék – természetesen – halálra és vagyonelkobzásra ítélte valamennyit. Hiszen ha volt valaha a világon felségsértő, lázadó és hűtlen, akkor ők azok voltak. Ők olyan forradalmi módon és olyan kíméletlenül lázadtak fel uralkodójuk ellen, hogy a francia konvent méltó megelőzői voltak. Ferdinánd a felüknek mégis megkegyelmezett, a másik felüknek halálos ítéletét azonban hosszas lelki küzdelem után s könnyes szemmel, de aláírta. Ezek ugyanis még ekkor se mutatták a megbánás jeleit s így megkegyelmezésük a józan ésszel ellenkezett volna s szinte felbiztatás lett volna az újabb lázadásra, mihelyt alkalom adódik rá. Az pedig a harmincéves háború viszontagságai és válságai folyamán, mikor utána hamarosan nem egyszer kerültek újra ellenséges protestáns csapatok Csehország területére, igen könnyen adódott.

Láttuk, hogy a nagy Báthory István Bekes Gáspár legyőzése után nem 24, hanem 49 erdélyi főnemeset végeztetett ki, nem számítva azt a 34 székelyt, akinek „csak” orrát-fülét vágatta le. Pedig ekkor tulajdonképpen csak két trónkövetelő küzdelméről volt szó, mert Báthory István tulajdonképpen csak Bekes Gáspár legyőzése után lett tényleges erdélyi fejedelem. A cseh protestánsok ellenben nem egy újonnan választott, hanem a trónt örökös joggal bíró király ellen lázadtak fel s akkor már elődje katolikus tanácsosait egyenesen az ablakon hajigálták ki. Itt tehát ugyancsak szükség volt büntetésre.

Ferdinándot a csehek leverése után mégis „kegyetlennek” bélyegzi meg a történelem s megrágalmazza még azzal is, hogy még az egyszerű embereket is tömegesen végeztette ki. Báthory István bosszúját ellenben, mely nemcsak aránylag, hanem még abszolút értékben véve is többszöröse

volt Ferdinánd kivégzéseinek, úgy elfeledte már a történelem, hogy már alig tudunk róla. A későbbi nagy lengyel király személye és tehetsége iránti nagybecsülésünknek pedig sose volt akadálya. (Talán csak nem azért, mert Erdélyben katolikus létére is kálvinista istentiszteletre járt, misét pedig csak titokban hallgatott?)

Még nagyobb öröme telhetett volna Deák Farkasnak II. Ferdinándban s még jobban megcáfolva látta volna benne pesszimiztikus, borúlátó megállapítását, hogy se a vallásosság, se a hazafiasság nem tudja igazán jókká tenni az embereket még akkor se, ha mindkettő igazi és tiszteletreméltó módon van is meg bennük, ha nemcsak Ferdinánd személyét magát vette volna e tekintetben szemügyre, hanem hozzátartozóit is. Nemcsak benne és már említett testvérében, Mária Krisztinában volt meg ugyanis a szívjóságnak, egész az önfeláldozásba menő önzetlenségnek és erkölcsi tökéletességnek olyan foka, melyet csak bámulni lehet, hanem mindennapos volt ugyanez családja egyéb tagjaiban is.

Például az erkölcsi tisztaság, mely a feleség előtt nőtt nem érintett, nemzedékeken át megtalálható őseiben is és utódaiban is egyaránt. Ezek a mi Habsburg-királyaink igazán nemcsak szóval és megrögződött formaságból hirdették a jót és az evangéliumi kereszténységet alattvalóiknak, hanem maguk is gyakorolták és példájukkal mutatták.

Lehetek-e önzők azok, akik nemzedékeken át szinte kivétel nélkül annyira uralkodtak nemi ösztöneiken, hogy még kivételesen se élveztek érzéki gyönyört a házasság keretein kívül, azaz Krisztus parancsa ellenére. Pedig ez az önuralom még nehezebb volt náluk, mint az átlagembereknél.

Minden ember érzékies, hiszen a fajfenntartás az élőlények egyik alaptörvénye. A Habsburgok azonban talán még a rendesnél is érzékiesebb, bujaságra hajlandóbb vérből származtak. Miksa császár, II. Ferdinánd szépapja (nagyapjának a nagyapja) törvényes gyermekei mellett még egész sereg törvénytelen ivadékkal is rendelkezett. (Érdekes, hogy – nem hiába a ledér reneszánszkorban élt – hasonló gyarlóságokban leledző alattvalói ezt annyira nem vették tőle zokon, hogy – éppen úgy mint a hasonlóan buja Mátyás király nálunk és az ugyanilyen Bourbon Henrik a franciák körében – rendkívül népszerű volt s nemcsak kedélyes anekdoták százai maradtak fenn mindhármukról, hanem Miksa életét még csodás mitologikus vonásokkal is övezték.

Miksa egyetlen törvényes fia, Szép Fülöp, II. Ferdinánd dédapja, szintén kikapós hajlamú, ledérségre hajlandó ember volt. Mivel „szép” volt, sok alkalma és kísértése is volt rá.

Ha pedig az anyai ágat nézzük, még rosszabb a helyzet. Szép Fülöp felesége Őrült Johanna volt, a spanyol Ferdinánd és Izabella leánya. Izabella a világtörténelem egyik legtehetségesebb és legtiszteletreméltóbb nőalakja. Ferdinánd azonban talán még ledérebb volt, mint Miksa (és sokkal jobban, mint Szép Fülöp). Derék felesége mellett állandóan szeretőket tartott s a törvényesek mellett neki is egész sereg törvénytelen gyermeke is volt.

A kasztíliai dinasztiában is kivétel volt Izabella feddhetetlen erkölcsével és nagy normalisságával. Az ő anyja, a portugál dinasztiából származó Izabella, mint elmebeteg halt meg. Az idegbajjal többnyire vagy ferde, vagy túlzott nemiség jár együtt (vagy mindkettő egyszerre) s ha ez a terhes örökség magában Izabellában nem tört is ki, kitört utódaiban. Annál is inkább, mert Izabella és Ferdinánd egyébként is vérrokonok, unokatestvérek voltak.

Egyik lányuk, éppen az, aki a Habsburgok ősanyja lett, mint portugál nagyanyja, szintén örülten halt meg és örültsége nemi jellegű volt. Évente szülte férjének a gyerekeket, szinte örülten féltékeny volt szép urára s akkor és azért tört ki rajta az örültség, mikor és mert férje elutazott Spanyolországból s egyelőre magára hagyta.

Hogy mennyire családi jellegű volt a Habsburgokban ez a túlzott nemiség, mutatja, hogy Johanna testvére, Ferdinánd és Izabella egyetlen fia Juan is ebbe halt bele. Már 18 éves korában megházasították. (Miksa császár Margit lányát vette el), de még egy év se telt el esküvője után s már meghalt. A családban azt tartották, hogy házasságának túlságos gyakorlása vitte sírba. Természetesen nemcsak ez lehetett az ok, mert egy egészséges férfi csak ebbe nem halhat bele, még ha csak 18 éves is. De ekkora mértéktelenség normális esetben nincs is meg. Ez már portugál nagyanyjának, az örült Izabellának, terhes örültsége volt.

Annyira családi vonás volt ez náluk, hogy testvére, Őrült Johanna is, mikor mint Szép Fülöp menyasszonya megérkezett Németalföldre és meglátta szép vőlegényét, egyszerre úgy elöntötte az érzékiség, hogy nem lehetett megvárni a fényes esküvő előre megszabott idejének elérézését, hanem gyorsan meg kellett őket esküdtetni, hogy bűnbe ne essenek. (Szép

tőlük, hogy bűnt még se akartak elkövetni). Egyébként a mi Nagy Lajosunkkal ugyanez történt.

Leginkább Örült Johanna révén keletkezett az a közmondás, hogy „ella gerant alii, tu felix Austria, nube” (amit mások véres háborúkkal szereznek meg, azt nektek szerencsés Habsburgok, meghozza a szoknya), bár már félszáz évvel előbb Habsburg Alberttal (a mi I. Albertünkkel) is megtörtént, hogy egy év alatt három királyság szakadt a nyakába: a német, a cseh és a magyar s a két utóbbit felesége hozta, de valószínűleg német királlyá is csak felesége két országra szóló dús öröksége miatt választották.

Szép Fülöp feleségének, Örült Johannának, esetében ez a szerencsés házasság még feltűnőbb. Örült Johannára eredetileg nem várt semmi nagyobb örökség. Igaz, hogy apjának is egy külön nagy országa volt (Aragónia) és anyjának is (Kasztília), de viszont ő nem volt trónörökös, mert volt fiútestvére, az előbb említett Juan és mindkét ország trónja őt illette (s ráadásul még idősebb is volt Johannánál. Meg is házasodott, mint láttuk, s noha már 19 éves korában meghalt, halála után két hónapra fia is született. Noha a fia is csecsemő korában meghalt, Johannát még e kétszeres halálozás ellenére se illette meg a trón, mert volt neki egy nála idősebb nővére is, Izabella, aki a portugál király neje volt s ennek is volt fia (Miguel, Mihály), aki anyja halála után anyja koronáit is örökölte volna. De meghalt Izabella és fia, a kis Miguel is és ez a négy halálozás mindössze négy év alatt megtörtént, úgyhogy mire Johanna Szép Fülöppel esküvőjét megtartotta, már az ő öröksége volt egész Spanyolország (és Amerika). Olyan feltűnő dolog volt ez, hogy Johanna történetírója, a német Ludwig Pfandl, azt írja, hogy úgy látszik, mintha a halál akart volna erőszakosan utat nyitni Spanyolországban az idegen (Habsburg) dinasztia számára.

De mindezt most nem azért hoztam elő, hanem azért, hogy rámutassak, hogy a Habsburgok vére nem olyan volt, hogy nekik könnyebb lett volna az erkölcsösségre és a példás családi életre példát mutatniuk, mint másnak. Éppen ellenkezőleg. Ők e tekintetben egyenesen terhelt vérrrel tudtak a trónon az önmegtágadásra, jellemre és becsületre egyenesen példát mutatni.

Szép Fülöp és Örült Johanna egymás után születő hat gyermeke közül kettő volt a fiú. A nagyobbik lett V. Károly spanyol király és német császár s az ő fia volt II. Fülöp spanyol király. A kisebbik fiú a mi mohácsi vész utáni első Ferdinándunk, akinek szintén a szoknya (a mi II. Lajos királyunk

testvérének, Jagelló Annának keze) hozta meg a magyar és cseh koronát) mert II. Lajos megint csak 18 éves korában és gyermektelenül halt meg), ez a kétszeres királyi hatalom pedig bátyja halála után a német királyságot és császárságot.

V. Károlyban, annak ellenére, hogy nagyon derék és vallásos ember volt, kitört Örült Johanna vére. Három törvénytelen gyermeke is volt. Becsületére válik azonban, hogy egyik se házasságtörésből született, hanem még nőtlen korából, illetve özvegy korából. Az is becsületére válik, hogy őket is szerette és megbecsülte. Az egyik lánjelme volt (Don Juan d'Austria), a másiknak pedig (aki lány volt), a fia volt lánjelme: Famese Sándor.

V. Károly fiában, II. Fülöp, spanyol királyban, noha még vallásosabb volt, mint apja, szintén látható Örült Johanna érzéki vére, mert neki is volt egy törvénytelen gyermeke is. Ámde se Miksa, se V. Károly, se II. Fülöp nem volt magyar király. A mi királyunk, Örült Johanna kisebbik fia, I. Ferdinánd lett s vele a magyar trónon megkezdődik a nemileg is feddhetetlen Habsburg királyok és császárok hosszú, megszakíthatatlan sora.

Láttuk már, hogy a mi I. Ferdinándunk szűzen ment a házasságba és az első és utolsó nő, akit érintett, a felesége volt. Ő neje halála után se rúgott ki soha a hámból, sőt még második feleség se kellett neki, noha felesége halálakor éppen nem volt még öreg.

II. Ferdinánd apja, I. Ferdinánd legkisebb fia, Károly volt. Őröla szintén tudjuk, hogy szűzen ment a házasságba, s ez annál nagyobb érdeme, mert elmúlt már 30 éves, mikor megházasodott. Lipomano 1568-ban, akkor, mikor Károly főherceg már 28 éves volt, ezt írja róla követi jelentésében: „azzal a különleges dicsérettel is illetik még, hogy annyira önmegtartóztató, hogy általános vélemény szerint még szűz” (Questa paricolare laude gli é anco attribuita, che sia talmente continente, che per commune opinione é adhuc virgo). (Hurter: Geschichte Kaiser Ferdinands II. und seine Eltern, II., 318. o.). Érdemét még növeli, hogy Michaeli 1564-es megjegyzése azt is kiemeli róla egyúttal, hogy „szép külsejű (de grazioso aspetto)” volt.

II. Ferdinánd tiszta erkölceit bőven láttuk. Fiáról, III. Ferdinándról e tekintetben nem tudok biztos adatokat, de mivel minden forrásunk egyetért abban, hogy vallásos, jólelkű és szelíd ember volt, még apja életében megházasodott és apja szigorú erkölcsű udvarában és felügyelete alatt élt,

minden valószínűség alapján róla is állíthatjuk a házasságáig tartó szigorú nemi önmegtagadást. Ezt a feltevésünket még valószínűbbé teszi az, hogy ő már 23 éves korában megházasodott.

Még bizonyosabban tudjuk azonban ezt II. Ferdinánd kisebb fiáról, Lipótról (e kettőn kívül több fia nem is volt), aki pap is lett és akit szent élete miatt apja „angyal”-nak szokott mondani, környezete pedig imájának különös erőt tulajdonított. Nagy műgyűjtő és nagy botanikus volt, de azokat a szebbnél szebb és illatosabbnál illatosabb virágokat, melyeket kitenyészített, önmegtagadásból sose szagolta meg; annyira került minden érzéki gyönyört. (Láttuk, hogy apja se szerette az illatokat, de viszont nem félt a büztől.)

Olyan önzetlen és nemeslelkű volt ez a Lipót (akiről, mivel trónra sose került, alig tud valamit a történelem), hogy mikor bátyja, III. Ferdinánd halála után annak fia, a későbbi I. Lipót helyett, neki ajánlották fel a császári méltóságot, nem fogadta el, de annál gondosabban és hűségesebben gyámja volt bátyja árváinak, köztük a helyette aztán császárrá lett I. Lipótnak.

Önzetlensége és szerénysége miatt azonban annyira nem kellett neki az a nagy hatalom, mellyel ez a gyámságjárt, hogy alig várta, hogy gyámfia nagykorú legyen, ő pedig visszavonulhasson abba a magányba és feledésbe, melyre annyira vágyott s amely vágyát annyira el is érte, hogy ma már azt se tudja senki, hogy I. Lipóton, a császáron kívül ekkor még egy másik Lipót is volt a Habsburg családban, s hogy kevésnek volt köztük akkora tekintélye és keveset övezett körül közülük valaha akkora szeretet, mint őt.

Ha pedig valakinek elfogultságból, öntudatlan gyűlöletből vagy a keresztény életfelfogástól teljesen idegen lelkülete miatt egyáltalán nem imponál, sőt ellenszenves még a virágok illatának élvezetétől is tartózkodó és túl sokat imádkozó, szerény főherceg, annak számára egy feltűnőbb dologgal is szolgálhatunk. A békés, szentéletű s a hadászattal semmi érzékkel se bíró Ferdinándnak mindkét fia: az elsőszülött III. Ferdinánd is és ez a szentéletű kisebb pap fiú, Lipót is, a polgári hajlamú Habsburg család legharciasabb, legvitézesebb tagjai voltak s különösen ez az apjától angyalnak nevezett és pappá is lett Lipót.

Bátyjának, III. Ferdinándnak, uralma alatt is folyt még ugyanis a harmincéves háború és a Habsburgokra és vele a katolikus ügyre bizony többnyire rosszul folyt. Ilyenkor, mikor bajban volt a család és vele a

katolicizmus, a jámbor, mindig csak imádkozó és virágok termesztésével foglalkozó papfőherceg, noha a külseje, testi ereje és egészsége is inkább papos volt, mint katonás, egyszer csak otthagyta magányát, új sereget szervezett a régi szétvert helyébe, lelket öntött katonáiba, a gyávákat és ellenség elől megfutókat büntette és megszégyenítette, maga pedig rettenthetetlen bátorságot mutatott és mindig legelső volt a küzdelemben.

Nemegyszer olyan fényes győzelmeket aratott, hogy a harmincéves háború sok tehetséges hadvezére között is a kiválóbbak közé tartozik. Mikor aztán működésének eredményeként jobbra fordult a katolicizmus ügye s megszűnt a válság, rögtön otthagyta a sereget és boldogan sietett vissza a magányba, a papi foglalkozáshoz és virágaihoz, melyeknek még illatát se akarta élvezni egyébként.

Sajnos, nem lehet tagadni, hogy a jók, a jámborok többnyire félénkek, sőt sokszor még gyávák és tehetetlenek is. De hogy nem szükségképpen azok, s ha azok is, nem a jóságuk miatt azok, arra ugyancsak fényes bizonyíték II. Ferdinánd kisebbik „angyal” fiának a szentéletű papot és a lángeszű hadvezért egyszemélyben egyesíteni tudó egyénisége.

A két fia mellett két lánya is volt II. Ferdinándnak. Az első volt Mária Anna, aki unokatestvérének, a harmincéves háború katolikus főszereplőjének, Miksa, bajor választónak, lett a neje, a másik pedig az a Renáta Cecília volt, akinek kezét Bethlen kérte meg, de aki aztán Bethlen helyett a lengyel királynak lett a felesége.

Érdekes, hogy II. Ferdinánd, akinek az egyik lánya is az unokatestvérehez ment feleségül, s aki maga is unokatestvérek házasságából született (de ugyancsak megcáfolta a rokonházasság ártalmas voltát), szintén első unokatestvérét, anyja testvérének, Vilmos bajor hercegnek leányát, vette el. Miksa bajor választónak testvére volt ő, neve Mária Anna volt, és több évvel idősebb volt, mint II. Ferdinánd.

Nem dinasztikus, nem érdekházasság volt ez, hanem szerelmi. Szolid fiuknak, akik visszavonultságuk, komolyságuk és tartózkodó viselkedésük miatt nem sok lánnyal találkoznak, többnyire az első meg szokott tetszeni, akit meglátnak. II. Ferdinánd is így volt.

Említettük, hogy diák korában a rokon bajor udvarban volt évekig s így alkalmá volt ott szállásadó nagybátyjának leányát, tanuló társának és unokatestvérének, Miksának, testvérét megismerni. Hogy megtetszett neki, mutatja, hogy hosszú évek múlva, mikor megházasodásának ideje

elérkezett, őt választotta. Hogy mennyire tartózkodott a szerelemnek még apróbb örömeitől is, mutatja, hogy ilyen hosszú időn át se tetszett meg neki azóta más. De mutatja ez egyúttal érzelmi mélységét.

Pedig nem ment könnyen a dolog. Nem javallta a dolgot a közeli rokonság se, de különösen nem a menyasszonynak a vőlegénynél idősebb volta. Ferdinánd azonban nem csak katolikus elveiben volt szilárd és meg nem alkuvó, hanem vonzalmában is. Noha addig nem is sejtette senki, hogy tetszik neki valaki, hogy házassága ideje eljött kijelentette, hogy ez lesz a felesége vagy senki s természetesen a választottja lett a felesége. Mint már említettük, felesége halála után hat évre újra megházasodott és az új asszonnyal együtt imádkozgattak első felesége lelki üdvéért. E második asszony neve Eleonóra volt, gyermekei nem lettek s túlélte Ferdinándot.

Vegyük fel most újra az elejtett fonalat s folytassuk a nálunk uralkodó Habsburgok tiszta erkölceit hosszú nemzedékeken át megszakíthatatlan sorban. I. Ferdinándról, fiáról, Károlyról, ennek fiáról, II. Ferdinándról, az ő fiáról, III. Ferdinándról, tehát már négy nemzedéken át megállapítottuk, hogy nincs megszakítás vagy kivétel a tekintetben, hogy szűzen mentek a házasságba.

III. Ferdinánd trónra kerülő fiáról, I. Lipótról, ez még bizonyosabb, mint az eddigiekről. Látni fogjuk majd, mikor bőven foglalkozunk majd vele, hogy jósága és keresztény vallásossága nagyapjával, II. Ferdinándéval egyenrangú. Hogy szűzen ment a házasságba, annál inkább bizonyosra vehetjük, mert hiszen köztudomású róla, hogy ő is pap akart lenni s csak bátyja, IV. Ferdinánd hirtelen és korai halála miatt volt kénytelen a papságot a császársággal elcserélni. Korábban is házasodott, mint akármelyik elődje, mert hiszen családjá utolsó s egyetlen férfisarja volt.

I. Lipót két fia közül nem I. József, az elsőszülött, hanem III. Károly, a kisebbik fiú plántálta tovább a családot, tehát őt kell vizsgálnunk, nem a bátyját. III. Károlyról nevelőjének, Lovinának a naplója alapján megint egész bizonyosan tudjuk, hogy szűzen ment a házasságba. A naplót később majd bőven idézzük. Épp ily bizonyos ez utódáról, a család további fenntartójáról, Mária Teréziáról, akiről ezt annál könnyebben elhiszhetjük, mert nő volt. Nálunk ugyan neki erkölcstelen híre van, de nem lány, hanem asszony korából. Látni fogjuk azonban, hogy Mária Terézia asszony korában is egyenesen a női erkölcs példaképe volt s ezt kivétel nélkül

minden történetíró elismeri róla, még azok is, akik családjának s annak az eszmének, melyet ő és családja képviselt, ellenségei.

Már nem mondhatjuk ugyanezt Mária Terézia férjéről, Lotaringiai Ferencről, aki se igazán vallásos, se szigorú erkölcsű nem volt. De hát ő nem is volt Habsburg. Vele aztán meg is szakad a Habsburgok hét nemzedéken át megszakíthatatlanul tartó nemi feddhetetlensége, mert Mária Terézia fiai e tekintetben már nem anyjuk, hanem apjuk gyerekei voltak, sőt éppen az a fia, aki a családot tovább plántálta, s akitől az összes későbbi magyar királyok származnak, II. Lipót, egyenesen a világtörténelem legromlottabb fejedelmei közé tartozik nemi tekintetben.

De még itt is csak ő a kivétel. Például II. József (aki e tekintetben egyébként kevesebbet számít, mert nem volt továbbplántálója a családnak) vallásilag szabad kárának felfogása ellenére is talán tiszta lelkületű lett volna, ha nem élte volna két felesége ellenére is szinte asszony nélkül életét. Első felesége, akit nagyon szeretett, hamar meghalt, a másodikat pedig valósággal utálta.

II. Lipót fia, I. Ferenc, is teljesen olyan volt már, mint a régi Habsburgok. Éppen nem ütött az apjára (az anyja nagyon jó és nagyon erkölcsös volt) s nála már minden valószínűleg amellet szól, hogy benne ismét folytatódott az erény, melyet apja megszakított. Egyébként neki egyenesen négy felesége volt s hogy feleségei halála után olyan gyorsan házasodott meg mindig újra, az is bizonyítéka annak, hogy nemcsak megházasodása előtt, hanem utána se volt soha törvénytelen viszonya.

Fiáról, a beteges V. Ferdinándról megint egészen bizonyos a soha meg nem szegett nemi erkölcs, bár ő e tekintetben csak másodrangú fontosságú, mert ő se volt továbbplántálója a családnak. Utóda, Ferenc József, öccsétől, Ferenc Károlytól származott, akiről szintén nagy valószínűséggel állíthatjuk ezt az erkölcsi feddhetetlenséget.

Ferenc József megint már csak másodrendűen fontos ebben a tekintetben, mert az utána következő Habsburgok nem tőle származnak. Hogy házassága előtt neki se volt még nővel dolga, sokkal valószínűbb, mint az ellenkező. Korán házasodott. Anyja, Zsófia, igen szigorú volt ebben a tekintetben, rendkívül vigyázott is a fiára s fiáról köztudomású, hogy a szerelem és a nemiség alig játszott szerepet életében.

A vele kapcsolatban oly sokat és oly rosszmájúan emlegetett Schratt Katalint egyenesen Erzsébet királyné hozta vele össze s hatvan felé járt már

akkor, mikor megismerte. Mivel azonban Ferenc Józsefnek Erzsébet királyné oldalán szinte feleség nélkül kellett élnie, a nemi ösztön tartós és állandó megfékezéséhez pedig szinte emberfeletti lelkierőre van szükség, Ferenc Józsefre vonatkozólag minden kötelességtudása és korrektsége ellenére is eldöntetlen dolognak kell tartanunk, hogy nemileg feddhetetlen tudott-e maradni. A házassága előtti életére vonatkozólag azonban ez nagyon valószínű. Fiatal korában még sokkal ideálisabb ugyanis az ember, mint negyven-ötven éves korában. Ferenc Józsefnél azonban még ezt is nemcsak lehetetlennek nem tartjuk, hanem legalább annyi valószínűség szól mellette, mint ellene.

Ferenc József utódai öccsétől, Károly Lajostól származnak. Őröla azok alapján, melyeket majd róla Ferenc Ferdinánddal kapcsolatban elmondunk, megint egész bizonyosan állíthatjuk, hogy se fiatalember korában, sem később soha tilos nemi kapcsolata nem volt.

Ferenc Ferdinánd nem számít, mert se uralkodó nem lett, se nem vált továbbplántálójává uralkodó Habsburgoknak. Az ő utódai nem Habsburgok, hanem Hohenbergerek. Ő egyébként nagyon későn házasodott s így bajos feltenni, hogy házasságáig még se lett volna soha nemi kapcsolata. Tekintve azonban vallásosságát (bár ez fiatal korában még nem volt benne olyan nagy, mint felesége, Chotek Zsófia, oldalán), büszkeségét, visszavonult természetét s Chotek Zsófiával való korrekt viselkedését, legalább olyan joggal tehetjük fel róla a jobbat, mint a rosszat. A rosszabb mellett vele kapcsolatban nem is szól más, mit csak az, hogy tartós nemi önmegtartóztatáshoz nem mindennapi lelkierő kell. De hát azt is tudja mindenki, hogy Ferenc Ferdinánd lelki ereje nem is volt mindennapi.

IV. Károly, az utolsó uralkodó Habsburg, Ferenc Ferdinánd öccsétől, Ottótól származik. Ottó főhercegről köztudomású az erkölcstelen élet.

Szifilitikus is volt. Egyébként ő e tekintetben csak fia miatt számít, mert ő maga sose volt uralkodó. Maga N. Károly rendkívül vallásos volt, de lehet, hogy csak Zita királyné mellett lett annyira vallásossá. A róla szóló pletykákat egész bizonyosan rágalmaknak tekinthetjük annál inkább, mert éppen arra az időre vonatkoznak, mikor már nős volt. Róla is legalább 50 százalékos valószínűséggel feltehetjük, hogy szűzen ment a házasságba (az anyja neki is szentéletű volt s az nevelte, nem az apja s elég korán is házasodott). Hogy pedig a feleségét nem csalta meg, azt szinte egész bizonyosra vehetjük, mert házasesetük példás volt.

Habsburg királyaink tehát hét nemzedéken, 300 éven át kivétel nélkül olyan ősoktól származtak, akik szűzen házasodtak s ez a „szokás” eltartott egész addig, míg csak Habsburg volt a család. Mikor átváltozott Habsburg Lothringenné, megtört ez a tiszteletreméltó s oly ritka szabályszerűség, de utána is elég ritka kivétel maradt az, ami más családokban annyira közönséges.

Biztos kivételt csak kettőt ismerünk: II. Lipótot és Ottó főherceget. II. Lipót azonban mindössze csak két évig (sőt csak másfél évig) volt királyunk, Ottó főherceg pedig soha nem is volt az.

Úgy látszik, II. Lipót is csak későn romlott el, hiszen Mária Terézia még öt szokta példaképül állítani többi gyereke elé. Ha fiatal kora óta romlott lett volna, bajosan tudott volna 16 tehetségesebbnél tehetségesebb gyermeknek életet adni. Majdnem bizonyos, hogy a házasságba még ő is szűzen ment. Erkölcstelenségét egyébként feledtetni felvilágosultsága és nagy tehetsége, Ottó főhercegét pedig közvetlensége, emberszeretete és mindenkire való kedvessége.

Visszatérve eredeti tárgyunkhoz, külön lelki öröm végignézni II. Ferdinánd nőrokonain. Ha Deák Farkas ezeket (vagy legalább ezeket is) tanulmányozta volna, egész más meggyőződést szerzett volna a vallás erejéről és általában az emberekről, különösen pedig a nőkről. Pedig ez utóbbiakról különösen rossz lehetett a véleménye, mert agglégényként halt meg.

A vallástalan, cinikus, önzetlenségben s erényekben már nem is hívó férfiak azzal szokták elütni a szent életű nők dicséretét, hogy könnyű volt nekik, mert csúnyák voltak s így senkinek se kellett. Ha pedig főhercegnőről van szó s különösen ha még Habsburg is az illető, el se tudják képzelni másnak, mint visszataszítóan csúnyának (pedig nőben náluk egyedül csak a szépség az irányadó).

Már eddig is láttuk, hogy mily sok Habsburg lány volt nemcsak szép, hanem feltűnően szép. Most megemlítjük, hogy II. Ferdinánd gyönyörű lelkű nőrokonai is többnyire szépek is voltak, sőt nem egyszer igen szépek.

Báthory Zsigmond „kisasszony felesége”, Mária Krisztina, mint tudjuk, II. Ferdinánd testvére volt. Láttuk, milyen angyali jóságú volt még az eretnek erdélyiekhez is s láttuk, hogy művelt, kedves, szép arcú és karcsú, sudár, jó alakú is volt. Említettük, hogy volt neki egy Katalin nevű testvére is, aki kevéssel azután halt meg 19 éves korában, mikor Mária Krisztina,

anyja kíséretében elindult hazulról Erdélybe. Mondtuk akkor, hogy II. Ferdinándnak erről a másik leánytestvéréről az van megírva, hogy olyan szép szűz volt, hogy aki meglátta, elálmélkodott. Még szebb volt tehát, mint Krisztina, de amennyiben ez lehetséges, még nála is jobb, valósággal angyali volt.

Ez a szépséges Katalin annyira csak Istennek és felebarátainak élt, az önszeretetet, az önzést annyira kiirtotta magából, hogy még a sírba is ez a túlságos maga nem kímélése vitte. Ugyanis még kevéssel halála előtt is, már betegen és nagy hidegben egy hosszú zarándokutat tett, hogy vezekeljen olyan bűnökért, melyeket nem ő követett el.

Láttuk, hogy II. Ferdinánd rokonházasságból született, hogy négy nagyszülője közül kettő volt Habsburg: I. Ferdinánd, aki apai nagyapja volt és I. Ferdinánd lánya, Anna, mint anyai nagyanyja. De amilyen angyalok voltak II. Ferdinánd nőtestvérei, éppen olyan szentéletűek voltak nagynénjei, I. Ferdinánd leányai is. Magdolna, Margit és Ilona, akik neki kétszeresen is rokonai voltak, mert nemcsak apjának voltak testvérei, hanem nagyanyjának is. Tudjuk, hogy ezek hárman apácák lettek. Ők se voltak csúnyák, kérők is voltak, de azzal utasították el őket, hogy nem óhajtának férjhez menni. A zárdában aztán, melyet ők maguk alapítottak, olyan demokratikus szabályok szerint éltek a jóságnak, önzetlenségnek és felebaráti szeretetnek, hogy csak úgy ragyogtatja lelki értékeiket.

II. Ferdinánd legidősebb nagybátyjának, Miksának (mint császár II., mint magyar király I. Miksa) feleségéről, a szintén Habsburg és férjével unokatestvér spanyol Máriáról, már említettük milyen szép és milyen kiváló nő, feleség és anya volt. Ő életszentségben és vallásosságban talán még magát II. Ferdinándot is felülmúlta. És milyen kiváló volt Miksának és ennek a Máriának három leánya, tehát II. Ferdinánd unokatestvérei!

Az első volt köztük Anna, akit megint unokatestvéreinek, II. Fülöp fiának, a világhírűvé vált Don Carlosnak szántak, de mivel ő idegbaja miatt lehetetlenné vált erre a szerepre, helyette elvette maga II. Fülöp, a tervezett vőlegény apja. Annyira megtetszett neki, mikor meglátta. Fiuk is lett, III. Fülöp s tőle származik a Habsburgok további spanyol ága.

Igen szépnek kellett lennie, mikor az apa kaparintja el a fia elől, de a pletyka azt mondja, hogy a fia is annyira szerelmes volt bele, hogy tulajdonképpen ebbe örült bele és emiatt gyűlölte meg az apját, de az apa is emiatt gyűlölte a fiát. A pletyka egyik része se igaz, mert II. Fülöp nem

gyűlölte a fiát. De hogy effajta pletykák keletkeztek, az kétségtelenül bizonyítja, milyen szép lehetett ez az Anna. De ép oly jó és II. Fülöpnek épp annyira kifogástalan felesége és a beteg Don Carlosnak épp oly jó mostohaanyja is volt, mint amilyen szép volt.

A második leány Erzsébet volt. Coxe órája ezt írja: *„Született 1554-ben, IX. Károly, francia király felesége lett 1570-ben. Tökéletes szépségű (of consummate beauty) és szeplőtlen erkölcsű nő volt. Erkölcsi tisztaságát folt nélkül tudta megőrizni még a kéjvágyó és szabadabb erkölcsű francia udvarban is. Noha Károly halálakor még csak húszéves volt, egyformán visszautasította a francia II. Henriknek, a spanyol Fülöpnek és más uralkodóknak a kezéért való versengését és hűségesen megtartotta azt az ígérését, melyet (ellene annyit vétkezett) haldoklófejének tett, hogy soha nem fog férjhez menni. Életét 1592-ben az angyalokról nevezett Boldogasszonykolostorban Bécs mellett fejezte be annyira a szentség hírében, hogy azt beszéltek róla, hogy csodákat tett.”*

„A harmadik, Margit (aki 1567-ben született), apja halála után anyjával együtt Spanyolországba ment, vallási okokból visszautasította (a világ akkor leghatalmasabb uralkodója) II. Fülöp kezét és kolostorba zárkózva 1633-ban halt meg, nem kisebb szentség hírében, mint testvére, Erzsébet.” (Az idézet Coxetól való.)

Ilyenek voltak a mi Habsburg uralkodóink és családjuk nőtagjai! Ami a férfiakat illeti, ismételjük, ne mondja senki, hogy uralkodóban nem érdem vagy legalábbis nem fontos, ha szűzen házasodik, mert benne a tehetség az egyedül fontos. Ne mondja senki, hogy az uralkodónak csak államférfinak, diplomatának, hadvezérnek kell lennie, hogy csak ezzel használ alattvalóinak, nem pedig azzal, hogy szűzen házasodik. Azok a híres nagy államférfiak (például Richelieu), hadvezérek (például Napóleon) és tevékeny államvezetők (például Hitler) már igen sok bajt, szenvedést, vért, kínt, pusztulást okoztak tehetségükkel, politizálásukkal, hadvezérségükkel és tetterjükkel. Alattvalóikra nézve sokkal jobb lett volna, ha a tehetség és tetterő egy kicsit kisebb lett volna bennük.

A tehetség is áldás, de azt Isten adja, tehát az ő dicsősége, nem az emberé. Egyébként is, ha nem társul melléje az erény, melyet már nem az Isten ad ingyen, hanem az ő kegyelmével az embernek kellene megszereznie, egyenesen átokká válik a tehetség. Ha a Habsburgoknak Isten nem nagyon adott eget rengető tehetségeket, az nem az ő szégyenük,

hanem Isten kifürkészhetetlen akarata. Nem is kell nagyon sajnálnunk, hogy nem adott, magyar szempontból meg egyenesen örülnünk kell neki, mert lehet, hogy csak a milliók szenvedése és vérehullása lett volna a gyakorlat eredménye, magyar szempontból pedig függetlenségünk teljes elvesztése. Tehetséges és kíméletlen Habsburgokkal szemben nem tudtak volna érvényesülni a Bethlen Gáborok és Kossuth Lajosok (hiszen még a tehetségtelen Habsburgokkal szemben is csak félig tudtak).

Ezzel szemben, ha uralkodókban erényeket látunk, azaz olyan jótulajdonságokat, melyekre legfeljebb csak a hajlamot lehet örökölni, de mindenképpen keserves önmegtagadással, állandó önneveléssel, önkritikával és olyan önzetlenséggel lehet megszerezni, mely képes lemondani arról, ami édes a testnek, ez már mindenképpen az illető uralkodók érdeme. Lehet, hogy az uralkodó feddhetetlen erkölceiből nincs közvetlen gazdasági vagy politikai haszna az alattvalóknak, de gyűlölettől elvakítottak kellene lennie annak, aki nem látja, hogy még az államok, népek és nemzetek élete se csak politikai és gazdasági tényezőktől függ, sőt hogy az uralkodók példamutató életének közvetve még a politikai és gazdasági haszna is igen nagy.

Mindenki tudja magáról, milyen emberfeletti önuralom kell ahhoz, hogy egy felnőtt férfi érzéki vágyain állandóan uralkodni tudjon. Ha az érzéki vágyak hajszolása, sőt csak a nekik való engedelmisség is állatóság vagy legalábbis visszataszító önzés, és ha igaz Goethe mondása, hogy „Genießen macht gemein” (az élvezet aljassá tesz), akkor igaz az is, hogy az érzéki vágyakról nemesebb szempontokból való lemondani tudás a közönséges emberinél magasabb szellemiség és a legnemesebb önzetlenségjele, amely felemel, jobbá tesz és nemesít.

Amely uralkodóban ez a felemelő tulajdonság megvan, az bizonyára nem él vissza a kezében lévő hatalommal se, azaz sose lesz zsarnok. Hiszen a kevélység, a hatalomvágy épp oly ösztön, épp oly szenvedély, mint a nemi élvezetek utáni vágy (az egyik önfenntartó, másik a fajfenntartó ösztön megnyilvánulása) s világos, hogy az a vallás, mely tiltja az egyiknek szabadjára engedését, épp úgy követeli a másiktól megfékezését is. Teljesen ostoba és logikátlan dolog lenne, ha valaki fajfenntartó ösztönét az ész s az evangélium tanításának megfelelően kormányozná, önfenntartó ösztönét, tehát gögjét és uralomvágyát pedig szabadon engedné tombolni.

Az aszketika azt követeli tőlünk, hogy azon szenvedélyünk ellen küzdjünk elsősorban, mely a legnagyobb bennünk. Akiben tehát az önzés, a zsarnoki hajlam a legnagyobb rossz tulajdonság, annak erre nagyobb gondot kell fordítania, mint nemi erkölcsi tisztaságára. Mivel pedig azoknak, akiknek hatalom van kezükben, akik mások felett állnak, a zsarnokságra mindig van alkalmuk, egy uralkodó elsősorban akkor keresztény, ha elsősorban e tekintetben ellenőrzi magát, azaz ha főképpen az alázatosságra törekszik.

Következetlen, logikátlan annak az erkölcsisége, aki csak a nemi életének tisztaságára törekszik, de ha uralkodó tenné ezt, még logikátlanabb, még következtelenebb lenne. Mindenkinek elsősorban azt a szenvedélyét kell megfékeznie, mely legerősebb benne, azonban egész különös figyelmet kell fordítania arra, amely hivatása teljes betöltésében akadályozza.

A marxizmus minden szociális, minden társadalmi baj okául a kizsákmányolást nevezi meg. Kizsákmányolnak szerinte a tőkésék, de még náluk is jobban, az uralkodók s különösen a régi világ abszolút uralkodói. Ha ez igaz, akkor minden társadalmi és szociális bajt megoldanak az uralkodók tiszta nemi erkölcsői. Mivel ugyanis minden kizsákmányolás oka az önzés, lehet-e szó önzésről, lehet-e szó kizsákmányolásról egy olyan uralkodóban, aki annak ellenére, hogy korlátlan úr, tehát önzése kiszolgálására minden eszköz és lehetőség rendelkezésére áll, mégis még egy csókot se enged meg magának esküvője előtt s esküvője után is minden idegen csók tilos marad számára?

Vajon az, aki ebben annyira önzetlen tud lenni, lehetséges-e, hogy anyagilag viszont kizsákmányolja alattvalóit s mindent a maga számára harácsoljon el? Vagy hogy a maga érvényesülése, gőgje, nagyravágása, önzése legyen egyetlen irányítója, sőt emiatt képes legyen még éveken át tartó véres háborúkat is vívni és országára nyomort zúdítani?

A kizsákmányolás bűne abban áll, hogy a földbirtokon, a gyárakban minden a tulajdonosok érdekeit szolgálja s semmi se a munkásokét. A középkori államban pedig minden az uralkodóét és semmi se az alattvalóké. De nem lélektani lehetetlenség-e ez olyan uralkodó esetében, aki viszont nemi életében annyira önzetlen tud lenni, hogy mindenben Isten akarata érvényesül, nem pedig az ő vágyai? Vajon nem ugyanígy Isten akarata-e az is, hogy mindenki, de különösen az olyan ember, aki

alatt emberek vannak, s aki ezért érettük felelős, ne magának, hanem felebarátainak éljen; úgy szeresse őket, mint önmagát, sőt esetleg még életét is adja értük?

Ez természetesen mind csak elmélet s az elmélet meg a gyakorlat között ég és föld a különbség, mert mi sem nehezebb, mint az elméleti jót valósággá tenni. Ámde láttuk, hogy nemi tekintetben, ahol az elméleti jót tényleges jóvátenni legalább olyan nehéz, mint az alázatosság, anyagi önzetlenség vagy a felebaráti szeretet tekintetében, Habsburg uralkodóinkban az elmélet valóság volt. Mi címen tehetjük hát fel róluk, hogy alázatosság vagy felebaráti szeretet vagy anyagi téren nem volt éppen ilyen valóság náluk a keresztény erkölcsstan elmélete? Hiszen láttuk, hogy a bőkezűséget, azaz az anyagi önzetlenséget is olyan fokban gyakorolták, hogy majdhogynem bünszámba ment. De rámutattunk és rá fogunk még mutatni arra is, hogy háborúik is mindig rájuk kényszerített, védekező háborúk voltak.

A társadalmi kríziseknek, a politikai katasztrófáknak nemcsak a gazdasági bajok, nemcsak a tömegek nyomora az oka, hanem az is, sőt elsősorban az, hogy a népnek azt kell látnia, hogy urai visszaélnek előnyös helyzetükkel: ők maguk tobzódnak akkor, mikor alattvalóik éheznek és ők maguk gátlástalanul élvezik azokat a tilos örömeket, melyektől mint képmutatóan jóságos atyák, alattvalóikat óvják. Effajta panaszai az olyan alattvalóknak, akiknek urai szűzen mennek a házasságba, utána pedig mintaférjek és mintaözvegyek, bajosan lehetnek.

Azok a Habsburgok, akik az élet örömeiről még jobban lemondtak, mint jobbágyaik (mert azok többsége bizony nem szűzen házasodik és jócskán vannak köztük még házasságtörők is) bajosan lehettek irigység, annál kevésbé méltatlankodás vagy elkeseredés okozói. Az ő alattvalóik bizonyára nem mondhatták uralkodójukat zsarnoknak, nem emlegethettek igát, mely rájuk nehezedik, de nagyobb szabadságot se követelhettek maguknak: mert hiszen még a jobbágyoknak is nagyobb szabadságuk volt, mint a zsarnokoknak. Legalábbis nemi tekintetben például azoknak nagyobb szabadságuk volt, mint nekik, több élvezetet engedhettek meg maguknak, mint ők.

Az ilyen uralkodók ellen is lehet elégedetlenség, hiszen a Habsburgok ellen is ugyancsak volt; az ilyen uralkodók ellen is folyhatnak szabadságharcok, mint ahogyan a Habsburgok ellen is bőven voltak. Ámde

ezek vagy onnan eredtek, mert a gonoszok megrágalmazták őket és egész másnak festették őket alattvalóik előtt, mint amilyenek a valóságban voltak, vagy pedig – s ez az igazi ok s a most említett rágalomnak is ez az oka – hogy itt az alattvalók valójában nem uralkodójukkal, hanem azzal a szigorú keresztény erkölcstannal elégedetlenkedtek, melynek alapján uralkodóik álltak s melynek megtartását tőlük is megkövetelték, tehát maga a kereszténység, az Egyház „zsarnoksága” ellen lázadoztak.

Nem véletlen tehát, hogy nálunk a Habsburgok elleni elégedetlenség és az ellenük indított szabadságharcok mindig össze voltak kötve a papság és az Egyház elleni harccal. Eleinte a protestantizmus alakjában, később a hitetlenség, hitközönyösség, sovinizmus, szociáldemokrata, nemzeti szocializmus, kommunizmus alakjában.

Akinek maga a kereszténység nem kell, aki ellene lázadozik, akinek a Krisztus igája nem kell, aki alóla akarja magát felszabadítani, aki tehát „Góg és Magóg” fia, az logikusan jár el, ha nem kell neki Habsburg, ha utálja és „ösellenség”-nek tekinti. Aki azonban keresztény alapon áll – még akkor is, ha nem katolikus, hanem becsületes, hívő protestáns az illető – az szégyenletes logikátlanságról és eszmezavarról tesz e lázadásával tanúságot.

Ennyire nem mellékes tehát még közéleti és nemzeti szempontból se az, hogy Habsburg királyaink majdnem kivétel nélkül hű férjek voltak, sőt még házasságukat is szűzen kötötték meg!

ERDÉLY, „A VALLÁSSZABADSÁG KLASSZIKUS HAZÁJA”

URALKODÓ PROTESTÁNSOK ÉS ÜLDÖZÖTT PROTESTÁNSOK

Minden szabadsághősünk mint erdélyi fejedelem vonult ki a magyar alkotmány és vallásszabadság védelmére. Amelyikük, mint Thököly s Rákóczi Ferenc, nem volt még erdélyi fejedelem, az utólag lett azzá. Ennyire elengedhetetlen volt a díszes méltóság ahhoz, hogy valaki magyar szabadsághős lehessen! Nem is csoda, hiszen Erdély a vallásszabadságnak állítólag olyan egyedülálló, példamutató, sőt úttörő hazája volt, hogy – legalábbis mi azt hisszük – párját ritkítja a világtörténelemben. Azt mondják, örök büszkesége lehet a magyarságnak, hogy Erdélyben iktatták legelőször törvénybe a világon a vallásszabadságot.

Mindez mind nagyon szép, csak az a kis baj csúszott bele a dologba, hogy a valóság egészen más, mint a híresztelés. Az igazság az, hogy Erdély olyan messze volt mindig a vallásszabadságtól, mint Makó Jeruzsálemtől, sőt Erdély sokkal jobban lábbal taposta azt a vallásszabadságot, melyet törvényben oly hősiezen és felvilágosultan kimondott, mint azok a Habsburgok, akiket Erdélynek kellett ugyanerre kényszeríteni. Hogy a közvélemény egész más nézeten van e tekintetben, annak az az oka, hogy a Habsburgok Magyarországon azt a protestantizmust nyomták el (már amennyiben elnyomták), mely akár a bolsevizmus, nagyszerűen ért a maga reklámozásához, míg Erdélyben azt a katolicizmust nyomták el, mely viszont annyira nem foglalkozik reklámozással, hogy az ő erdélyi elnyomásáról még maguk a katolikusok se tudnak még ma se.

A téves felfogásnak egyébként is az oka, hogy a Habsburg-ház és a katolicizmus e tekintetben is jellemes és egyenes volt: amit csinált, elvből és nyíltan csinálta és vállalta érte a felelősséget. A katolicizmus – mondta – igazság, tehát kivüle minden más vallás tévely. Világos, hogy én csak az igazságot pártolhatom s az is világos, hogy a tévelyt viszont – amennyiben módomban áll, kötelességem hátraszorítani. Ezzel szemben protestánsaink s köztük természetesen az erdélyi protestánsok is, ebben is épp úgy jártak el, mint a kommunizmus. Ahogyan a bolsevizmus állandó harcot hirdetett a

békéért és magát a „béketábor országai”-nak nevezte, noha a világ legnagyobb hadseregét tartotta fenn s a Szovjetunióban nemcsak hadkötelezettség volt, hanem ott volt leghosszabb a katonáskodási idő (jellemző, hogy még a békéért is „harcolt”, nem pedig küzdött, vagy dolgozott), épp úgy a protestantizmus is a vallásszabadság hangoztatása közben nyomta el Erdélyben és mindenütt a katolicizmust.

Ahogy a kommunizmus is még a köszönésévé is a „szabadság” szót tette, minden második szava a szabadság és a felszabadulás volt s tökéletesen igaza is volt annyiban, hogy a párttagok az ő uralomra jutásával valóban felszabadultak, sőt ők lettek az urak; épp úgy a protestantizmus is a maga szempontjából egész jogosan emlegetett mindig vallásszabadságot, mert az ő uralma alatt a protestánsoknak valóban vallásszabadságuk volt (bár még ez se igaz, mert nem a protestantizmusnak, hanem csak az uralkodó protestáns felekezetnek volt vallásszabadsága).

Csak az a baj, s ez olyan nagy baj, hogy miatta ez a „vallásszabadság” egyenesen undorító képmutatássá és álnoksággá vált, hogy a „vallásszabadság” szón senki se ezt érti. A szabadságon éppen azt értjük, hogy nemcsak annak van szabadsága, akinek kezében a hatalom van, hanem a hatalom nélküli félnek is, azaz, hogy a hatalmon lévő fél nem él vissza hatalmával s szabadságot ad annak is, akivel el tudna bánni.

Hogy a hatalom birtokosa szabad, az magától értetődő és mindenki tudja, erről tehát szószaporítás beszélni. De ha csak az szabad, akinek kezében a hatalom van, az viszont a szabadságnak merő ellentéte. S éppen a merő ellentétét gyakorolni annak, amit szóval hirdetünk, jelszóvá választunk, képmutatásnak és álnokságnak olyan netovábbja, ami undort kelt minden becsületes, józan eszű emberben.

Elsősorban ezért utálták az emberek a bolsevizmust is annyira. A tévely és a bűn önmagában véve is visszataszító ugyanis, mennyire az azonban akkor, ha még hazug képmutatással is párosul, ha az igazság és a jó ruhájában jelentkezik s ráadásul még annyira ostoba is, hogy azt hiszi, hogy az embereknek nincs józan eszük s a kiáltóan ellenkező tettek ellenére is elhiszik azt, amit beszélnek nekik.

Nézzük meg, igaz-e az a felháborító megállapítás, amit Erdélyről tettünk.

Legelőször a lutheránusok kaptak Erdélyben törvényben biztosított vallásszabadságot. Ez 1550-ben a tordai országgyűlésen történt. A

kálvinizmus 1556-ban és 1557-ben kapott szabadságot, de az 1658-as országgyűlés újra elveszi ezt tőle s csak az 1564-es segesvári országgyűlés adja neki újra és végleg vissza. Végül 1571-ben a marosvásárhelyi országgyűlés törvénybe iktatja az unitáriusok vallásszabadságát is.

Láthatjuk tehát, hogy még tisztán protestáns viszonylatban se volt Erdélyben közel se olyan tökéletes vallásszabadság, mint naiv protestáns közvéleményünk (sőt még a katolikus is) oly büszke öntudattal gondolja. Protestánsnak se volt szabad lenni Erdélyben akármilyennek. A baptistákat és anabaptistákat például sose túrték, vagy ha túrték, az uralkodó protestáns felekezetűekkel, például kálvinistákkal, lutheránusokkal egyenjogúak semmiképpen se voltak. Üldözték a szombatosokat, sőt időnként (vallásszabadságuk törvénybeiktatása után is) az unitáriusokat is, sőt látni fogjuk, hogy még a kálvinizmus presbiteriánus irányát is. Ez minden csak az nem, amire a magyar közvélemény az erdélyi vallásszabadsággal kapcsolatban oly büszkén gondol.

Arról persze nem is beszélünk, hogy ha Erdélyben csakugyan olyan nagy és tökéletes lett volna a vallásszabadság, mint a magyar közvélemény gondolja, az csak azt bizonyítaná, hogy az erdélyieknek már 300 évvel ezelőtt is épp oly tökéletesen mindegy volt, hogy ki milyen vallású, tehát vallási meggyőződésük nekik már akkor se volt, mikor nyugaton még szentül hitték a maguk vallását az emberek.

Hogy ez dicsőség-e, nem tudom. Az én szememben ez szégyen. A kommunisták ateista felfogása szerint azonban valóban dicsőség. A magyar közvélemény tehát e tekintetben már régen kommunista. (Lehet hát csodálkozni rajta, ha oly kis ellenállást mutatott ellene, s ha csak érdekből is, de oly könnyen állt szolgálatába?) Ha pedig nem kommunista, illetve hitetlen ez a hitközöny, akkor együgyűsége miatt kell szégyenkeznie. Együgyű ugyanis az, aki úgy viselkedik, mintha hitetlen volna, mikor valójában nem az, csak az intelligenciája kevés ahhoz, hogy ezt észrevegye.

Gyűlöltek és szabadságukban akadályozták az erdélyi kálvinisták és lutheránusok (különösen Bethlen Gábor) még az unitáriusokat is annak ellenére, hogy 1571-ben vallásszabadságot adtak nekik. S a mi naiv „hazafiaink” azt hiszik, hogy csak a Habsburgok szegtek meg törvényeket és éppen a vallásszabadságot biztosító törvényeket, vagy ha megszegett más is, azok csak főpapok és aulikus mágnások lehettek, de semmiképpen

se Erdély, a szabadság, de különösen a vallásszabadság legendás és egész Európának példát mutató hazája. Még kevésbé éppen Bethlen Gábor.

Dávid Ferencet unitárius meggyőződéséért ősz fejjel zsinat (természetesen nem az unitáriusok zsinata) elé idézték, s mivel öreg volt s betegen feküdt, nem tudott járni s megjelenni, elfogató parancsot adtak ki ellene.

Noha a nép melléje állt s ezért sokszor eredménytelenül kísérelték meg elfogatását, a vallásszabadság fennkölt elvét feltaláló erdélyiek még sem engedtek addig, míg tervüket végre nem tudták hajtani. A kimerült öreg beteg alig tudott börtönéből bírái elé felvándorolni. Az ítélet örökös fogságra szólt, de Dávid már néhány hónap múlva elborult elmével és nélkülözések közepette meghalt börtönében.

Hatásos illusztráció Erdélyhez, mint a vallásszabadság klasszikus hazájához! Pedig hát Dávid ráadásul még protestáns is volt s a katolikus Egyházat épp úgy gyűlölte, mint azok, akik börtönbe s a sírba juttatták.

Ez 1578-ban, Báthory Kristóf, tehát katolikus fejedelem alatt történt ugyan, de nem ő csinálta, hanem a protestánsok. Láttuk, hogy annyira protestáns volt ekkor már Erdély, hogy még nála sokkal nagyobb kaliberű, hatalmasabb s önállóbb bátyja is nyilvánosan csak protestáns istentiszteleteken vett részt s misét csak titokban mert hallgatni. Újabb hatásos illusztráció az erdélyi vallásszabadsághoz. Hiszen azt kell látnunk belőle, hogy Erdélyben még magának a fejedelemnek se volt vallásszabadsága, ha katolikus volt.

1622-ben a türelméről állítólag annyira híres Bethlen Gábor tett ismét nagy kárt az erdélyi unitáriusokban. Udvarhelyen, de különösen Háromszékben s ezt természetesen ő is az unitáriusok törvénybe iktatott vallásszabadsága, sőt a kálvinistákkal a törvényben teljesen egyenlő jogai ellenére tette. A törvénysértés annyira mellékes azonban, ha nem Habsburg, aki ellen propagandaként lehet felhasználni, hanem egy kálvinista szabadsághős teszi, hogy erről Magyarországon nem is tud senki. (Ha már kivételesen mégis tud valaki róla, az is csak a „hazaáruló” Szekefűben olvasta.)

Geleji Katona István, a református püspök és a „vallásszabadság” kiváló katonája nemcsak a vallásszabadság, hanem egyúttal az erdélyi törvénynek is ilyen nyílt megsértésén nemcsak meg nem botránkozott, hanem olyan

örvendező helyesléssel ír róla, hogy még egy spanyol inkvizitornak is becsületére válnék:

„Ennek a veszedelmes szektának az hazából való kiirtásában a dicséretes emlékezetű Bethlen Gábor fejedelem urunk őfelsége az ő Istenhez és annak igaz ecclesiájához való szokott kegyessége szerént szorgalmatosan ügyekezett és nem akarván azt tovább sok lelkeknek kárhozatfokra országában szenvednie, annak követőit a nemes országgal együtt (tehát nemcsak Bethlen bűne volt, hanem az egész protestáns Erdélyé) az itt való fejevári ülésen anno Cristi 1618 megszententiázá.”

„Ez rút (!) confessiót boldogult kegyelmes urunk tollálni (megszüntetni) akarván az egész székelységet, kiváltképpen Háromszéket, üdvözült Keserüi János, akkori orthodoxus püspök és melléje adatott brachium (karhatalom) által, az ellenkezőknek nagy méreg bosszúságokra (hogy élvezi ezt a bosszúságot!), megcirkáltatá és feltalálá, hogy szép rakott ecclesiák és bő népű roppant helyek, amelyeket a Krisztus istenségét tagadó hitetők elfoglaltak volt, a mi igaz keresztyén vallásunkon voltak és azok, mint ólálkodva járó farkasok, közülök kiűzetvén, közükben keresztyén lelkipásztorok rendeltetnek és ismét az ő lelki anyjoknak, az igazi ecclesiának, kebelében visszatérések. Ez istenes (!) úton-módon számtalan sok lelkek a kárhozatból kiragadtatának és az ecclesiák igen megszaporodának és e tévelygőknek gyülekezetik igen meghiúsodának.”

(Geleji Katona előadásából azt is láthatjuk, hogy nem fél-kálvinista fél-unitárius falvak voltak ezek, hanem egészen unitáriusok vagy legalábbis olyanok, melyekben a templomok (mégpedig – mint látjuk – a hatalmas, szép nagy templomok) egyedül az unitáriusok kezén voltak s a kálvinistáknak nem volt templomuk. A kálvinista Szilágyi tehát, bár történetírásunk atyjának szeretik nevezni, mint történetíró is egészen kálvinistának bizonyul. Nem tárgyilagosan, hanem Bethlent és a kálvinistákat mentetgetve, rájuk kedvező beállításban adja elő a dolgot. Ő nem unitárius, hanem félkálvinista falvakat emleget.)

Kérdem: Vajon nem ugyanazt az „istenes”, dicsérendő dolgot, amit Bethlen és Keserüi Dajka, az kálvinista „orthodoxus” püspök Háromszékben csinált, akarta-e Kassán meg Lócsén is megcselekedni Rudolf császár is? (Csak azzal a „kis” különbséggel, hogy Rudolf császárjoggal hivatkozhatott az akkor még érvényben lévő „lutheráni

comburantur” törvényre, míg Bethlen ezt akkor tette, mikor az unitáriusok vallásszabadsága már törvénybe volt iktatva.)

Vajon a kassai dóm is nem igazi „szép rakott ecclesia” volt-e s ezt is nem a Krisztus igaz ekléziájától elszakadt „hitetők” foglalták-e el az „orthodoxus”-októl? Miért nevezzük tehát azt zsarnokságnak, törvénytelenységnek és a lelkiismereti szabadság elleni gaz merényletnek Kassán és Lőcsén és miért tartjuk jogosnak és igazságosnak, hogy miatta az egész magyarság fegyvert ragadjon, mikor Erdélyben ugyanezt vallásszabadságnak és türelemnek (Bethlen tudvalevőleg vallásilag rendkívül türelmes volt) mondjuk?

Akik pedig az effajta üzemek miatt szenvednek, miért nevezzük őket a Habsburgok alatt hitük hős vértanúinak, Erdélyben pedig miért nézzük kárörömmel „nagy méreg bosszúságukat”? Miért „átkos emlékü”, sajnos, még a félrevezetett katolikusok szemében is Rudolf s miért „dicséretes emlékezetű” és miért „Istenhez és annak igaz ecclesiájához szokott kegyességű” ugyanakkor Bethlen Gábor?

Talán csak nem azért, mert Rudolf és gonosz „reakciói” ezt mindössze csak két helyen próbálták meg s csak egyedül Kassán hajtották végre, míg Bethlen 62 helyen és mert az ő „szorgalmatos ügyekezete”, „sentenciázása”, a valóságban is „tollálta” és „kiirtotta” Háromszékből az unitáriusokat ezt a „rút confessiót” és „veszedelmes szektát” és „szép rakott ecclesiákat” csakugyan véglegesen elvette tőlük, míg a „rémuralmat” gyakorló Rudolf ugyanezt még Kassán és Lőcsén is olyan félve és olyan gátlásokkal tele próbálta meg és olyan gyöngö brachiumot adott hozzá, hogy sem a szép rakott ekléziákat a katolikus Egyháznak visszaszerezni, sem „ez istenes úton-módon” az ott lakó „számtalan sok lelket” „a kárhozatból kiragadni” nem tudta. A lőcseiek „nagy méreg bosszúsága” ugyanis sokkal erősebb volt, mint szegény Rudolf „brachiuma” s ezért a katolikus ortodox püspöknek brachiumával egyetemben bizony szégyenszemre szaladnia kellett onnan.

Mivel később (Lipót alatt) látni fogjuk, hogy egy katolikus ortodox püspök, Bársony János, testvérének még meg is kellett halnia az ortodox hitért való effajta szorgalmatos ügyekezeteért, meg kell állapítanunk, hogy Rudolf szelídsége vagy tehetetlensége nem is volt kivétel, mert a még nála is „átkosabb emlékezetű” I. Lipót is ugyanilyen szelíden és jámbor módon járt el akkor, mikor a vallásszabadságot kellett elnyomni, éles ellentétben a

„dicséretes emlékezetű” Bethlen Gáborral, aki sikerrel nyomott el, mert amit ő az unitáriusokkal csinált, nemcsak félig csinálta, mint a Habsburgok?

Hogy a Habsburgok effajta kísérletei miért jártak kudarccal: azért-e, mert túl kicsiny volt a „brachium”, melyet dicséretes vagy gonosz (aszerint, hogy ők csinálták-e vagy az erdélyi fejedelmek) cselekedetük végrehajtásának lehetővé tételére adtak vagy pedig azért, mert az ő dicséretes vagy gonosz cselekedetük szenvedő objektumainak „nagy méreg bosszúsága” volt sokkal nagyobb annál, mint amit Bethlen ellen fejtettek ki a „megsentenciáztak”, annak eldöntését az olvasóra bízom.

Pedig hát Erdély szabadságszerető és vallásszabadság-védő fejedelmei közül nem Bethlen Gábor az egyedüli, aki hasonló dolgokra vetemedett a maga ortodox eklézsiája kedvéért.

I. Rákóczi György, a Bethlenhez hasonlóan dicséretes emlékezetű másik vallásszabadsághős erdélyi fejedelem, a szombatosokkal szemben járt el még cifrábban. Ő egyenesen oly kegyetlenül csinálta a maga dolgát, hogy eljárását még Szilágyi is „sivár türelmetlenségként” kénytelen megbélyegezni. (Erdélyország története, II., 218. o.)

Igaz, hogy a szombatosok vallásszabadsága még Erdélyben se volt törvénybe iktatva soha s e tekintetben Rákóczi György törvénysértése kisebb, mint Bethlen Gáboré, de viszont ő meg nemcsak a szombatos vallást magát nyomta el, mint Bethlen tette az unitárius vallással, hanem magukat a szombatosokat is büntette és kínoztatta a vallásuk miatt, amit Bethlen nem tett az unitárius vallásúakkal.

Thoroczkai János hívei közül azok, akik vagyonosak voltak és jószágokkal bírtak, szintén nemcsak jószágvesztésre, hanem vele együtt fővesztésre is ítéltettek, de nekik a fejüket jószáguk ellenében – kegyelemből – mégis meghagyták. Józágaikból nagyrészt a már amúgy is túl gazdag Rákóczi György, a fejedelem, gyarapodott. Voltak az elítélt szombatosok között Kornis- és Kendeffi-lányok, de leggazdagabb volt a vezérük, Péchi Simon. (Melyik magyar embernek vették el a jószágait négyszáz éves hosszú uralmuk alatt a mindig pénztelen Habsburgok csak azért, mert az illetők eretnekek voltak?)

Rákóczi György uralma alatt a fehérvári (természetesen gyulafehérvári) országgyűlés 1638-ban eltörölte a szombatos felekezetet „és híveit megsentenciázta”. (Látjuk tehát, hogy most is az országgyűlési

határozatról van szó, tehát nemcsak Rákóczi György, a fejedelem, vétkezett a vallásszabadság és az emberiség ellen, hanem maga a vallásszabadságáról híres Erdély is). Thoroczkai Máté püspök fia, János, mint szombatos, „istenkáromlás” címén halállal lakolt. Cigányokkal köveztettek meg. (Melyik Habsburg végeztetett ki nálunk protestánst tisztán eretnokségéért vagy akár olyan „istenkáromlás”-ért, mely csak az eretnokséget jelentette?)

Péchi Simon vagyona elkobzása mellett még börtönbe is került eretnokségéért. Csak két év múlva szabadult ki onnan, de akkor is csak azért, mert megtagadta különködő vallási elveit s kálvinista lett, azaz visszatért az ortodox kálvini eklézsiába.

Ismerve „megtérése” körülményeit, vehetjük-e másnak, mint gúnynak, azt a nyilatkozatot, melyet „megtérésekor” adott: *„Mivel immár vénségemre Isten kedvem ellenére is az igazságot velem megismertette, abban állhatatos, tökéletes és nem képmutató leszek”*. (Semmi se új a nap alatt. Nem ugyanilyen kifejezéseket használtak-e Sztálin és Rákosi Mátyás meggyötört áldozatai, például Rajk, sőt még Mindszenty is, mikor a nyilvános tárgyalásokon elismerték bűnös voltukat?)

Jellemző, hogy Péchy Simon még így is csak úgy szabadult ki a börtönből (Mindszenty még így se szabadult ki, Rajknak pedig még így is az akasztófa alá kellett mennie), hogy rokonai 12.000 forintot fizettek érte. Mérhetetlenül sok jószágából csak az egyetlen Szentterzsébetet kapta vissza, de azt se örök tulajdonul, hanem csak haláláig, hogy legyen miből élnie. De még ennek ellenében is súlyos ezresekkel kellett fizetnie annak a Rákóczi Györgynek, akinek sárospataki vára tele volt kincseskamrákkal, melyek szintén nem voltak üresek.

E szombatos „bűnösök” ügyét egyébként a „dési complanatio” intézte, tehát újra csak látnunk kell, hogy ez se csak Rákóczi György személyes visszaélése volt, hanem magának Erdélynek bűne. Akiket megnótáztak (jószágvesztésre ítélték), a dési pusztatemplomba zárták (milyen pompás, kényelmes és higiénikus börtönük lehetett ott!) s mikor a „complanatio” alapos munkája következtében számuk annyira növekedett, hogy ott már sehogy se fértek el, százanként hurcolták el őket a különböző erdélyi várakba s ott kemény sáncmunkát végeztettek velük.

Annyian voltak, hogy még *„láncot is alig győztek nekik készíteni”*. (Szilágyi, II., 218. o.) Kálvinista lelkészek voltak a felügyelőik s e szerepük gyakorlása közben „ortodox” oktatásokban is részesítették őket. Akik

megszívlelték az oktatást, szabadon bocsátották őket, de elkobzott jószágaikat azok se kapták vissza. Akiknek nem használt, megvesszőztették őket.

Az egész dolog annyira hasonlított a pozsonyi véstörvényszék elé idézett és gályarabságra ítélt protestáns prédikátorokkal való Lipót-, illetve Szelepchényi-féle eljáráshoz, hogy hajlandók lennénk azt hinni, hogy Rákóczi György és az erdélyi országgyűlés csak őket utánozta.

Azonban sajnos, lehetetlenség erre az álláspontra helyezkednünk, mert a szombatosok megszentenciázása Erdélyben jóval a pozsonyi véstörvényszék és az agyonreklámozott ún. gályarabok esete előtt történt.

Kénytelenek vagyunk tehát megállapítani, hogy a dolog csak megfordítva történhetett: Szelepchényi utánozta Erdélyt és Rákóczi Györgyöt, nem pedig megfordítva. Erdély és Rákóczi György volt a mester, Lipót és Szelepchényi pedig csak tanítvány.

Sajátságos, hogy mi magyarok nem csak azt hisszük, hogy Lipót és Szelepchényi volt a mester, hanem még csak arról se tudunk semmit, hogy nekik tanítványaik is voltak, sőt éppen Erdélyben voltak és hogy a tanítványok kálvinisták voltak.

A magyar protestánsok (sőt még a szégyenletesen korlátolt magyar katolikusok) szemében is a Habsburgok éppen a pozsonyi véstörvényszék és a gályarabok miatt a leggyűlöltebbek és éppen emiatt a leggyűlöltebb még köztük is I. Lipót. Ellenben e tekintetben mestere, Rákóczi György, még a katolikusok előtt is tiszteletben álló magyar szabadsághős és a vallásszabadság bajnoka, aki fennkölt nejjével egyetemben, aki még Szekfűtől is csak áradozó dicséretet kap, a legeszményibb magyar kálvinista és buzgón vallásos ember volt. Most, a dési complanáció láttára, le kell fordulnunk a székről vagy az elkeseredéstől vagy a nevetéstől, hogy ez 300 éven át lehetséges volt, és hogy kortesjelszavakkal így lehetett egy nemzetet orránál fogva vezetni.

Pedig hát Lipótnak azon kívül, hogy nem mester volt, hanem csak tanítvány, Erdéllyel szemben még azt is felhozhatjuk mentségére, hogy ő a pozsonyi véstörvényszéket tagadhatatlanul a Wesselényi-féle összeesküvés leleplezése után állította fel s tisztán az abban részesek megbüntetése céljából. Senki se tagadhatja, hogy ha nem lett volna Wesselényi-összeesküvés, nem lett volna soha pozsonyi „véstörvényszék”

se. (Lipót természetesen sose hívta ezt véstörvényszéknek, hanem csak a protestáns propaganda nevezte el annak.)

Az is vitathatatlan (majd annak idején kellő bizonyítékokkal szolgálunk rá), hogy ennek az összeesküvésnek szereplői a törökkel ismételtlen megpróbálták a szövetkezést (csak a török nem szövetkezett velük) és hogy főszítói a Felvidék protestáns lelkészei voltak. (Azok a protestáns lelkészek, akiknek egy elenyészően kis töredékét (még egy tizedrészét se) aztán néhány hónapra gályarabságra küldték.)

Még ha e tekintetben a legnagyobb engedményt tesszük is a protestáns felfogásnak és elismerjük, hogy nemcsak az összeesküvésben való részvételük, hanem protestáns prédikátor mivoltuk is oka annak, hogy a törvényszék elé kerültek, még akkor is tagadhatatlan, hogy nemcsak a vallásuk és prédikátor voltuk, hanem az összeesküvés is és elsősorban az összeesküvés volt az oka letartóztatásuknak és az ellenük indított eljárásnak és büntetésnek. Lipót tehát valóban bűnösök ellen járt el egy törökkel szövetkező összeesküvés kapcsán.

Még ennél is kétségtelenebb azonban, hogy Erdélyben Rákóczi György fejedelemsége alatt a dési complanációban elítélt szombatosok nem esküdtek össze Rákóczi György vagy az akkori erdélyi államrend ellen, hanem ők egyedül és tisztán csak azért szenvedtek, mert kálvinistából szombatosok lettek, tehát egyedül vallási okokból. Az ő perükben senkinek még csak eszébe se jutott őket azzal is vádolni, hogy összeesküdtek a fejedelem ellen s veszélyt jelentettek az állam rendjére más tekintetben is, mint vallásuk miatt.

Aztán rá kell mutatnunk arra is, hogy Lipót és még inkább tanácsosai idegenek voltak, sőt látni fogjuk, hogy nagyrészt idegenek voltak még azok a lelkészek és iskolamesterek is, akik a pozsonyi törvényszék elé, majd közülük néhányan és mindössze néhány hónapra gályára kerültek. Az illető lelkészek mind felvidékiek voltak, a felvidék városai akkor mind németek voltak, a köznép pedig – kivéve a Felső-Tisza alföldi vidékét – tót vagy rutén.

Ezzel szemben a Rákóczi Györgytől és a dési complanációtól elítélt és meggyötört erdélyi szombatosok mind magyarok voltak. Itt a magyar üldözte a magyart. Ha tehát nem protestáns, hanem magyar szempontból nézzük a dolgot, ha csakugyan a magyarság, nem pedig a protestantizmus az, ami érdekel bennünket és amelynek szenvedése nekünk is fáj, akkor

sokkal jobban kellene fájlalnunk azt, ami Désen történt és amit Rákóczi György és az erdélyi kálvinizmus csinált, mint ami Pozsonyban történt és amit Lipót és Szelephényi érsek csinált.

Ha jobban lennének magyarok, mint protestánsok, akkor azt, amit Pozsonyban történt, kellene az ártatlan „complanáció” szóval nevezni s a désit az ijedséget keltő és lelkünk egész felháborodását visszatükröző „véstörvénytörvény” szóval. Désen magyar ember üldözte, kínozza a magyart, Pozsonyban idegen az idegent (a német a tótot, németet). Miért tud arról mindenki, és miért botránkozik rajta annyira még a katolikus magyar is, s miért nem tud erről senki, még a katolikus se? Miért nevezi azt mindenki (még a katolikus is) véstörvénytörvénynek s miért hívja ezt csak complanációnak (tehát nagy hazafi létére is inkább idegen szóval, ami magyarul csak kiegyenlítést jelent, a vallási ellentétek kiegyenlítését), de miért teljesen ismeretlen előtte még ezen a bájosan ártatlan néven is?

Pedig hát a bécsi katolikus tanítvány még kegyetlenség szempontjából is enyhébb volt, mint az erdélyi kálvinista mester. Lipót a tényleg hazaáruló, lázadó, összeesküvő és törökkel cimboráló prédikátorok közül egyet se végeztetett ki s nem is csak azokat bocsátotta büntetlenül szabadon, akik katolikusok lettek, hanem még azokat is, akik csak arra kötelezték magukat, hogy elhagyják az országot. Ez egyébként nem is volt büntetés számukra, mert többnyire úgy is Ausztriából, Morvaországból, Sziléziából ideszármazott külföldiek voltak, akik magyarul nem is tudtak. Ez országok protestánsainak ugyanis valóságos menedékhelye volt a mi protestánsüldözéséről hírhedtté vált, „elnyomott” hazánk.

Aki magyar volt közöttük, annak hazáját se kellett elhagynia, hanem akkor is büntetlenül elbocsátották, ha kötelezvényt írt alá, hogy lelkészi vagy iskolamesteri állását többet nem tölti be, tehát lemond arról az alkalomról, hogy a népet ezután is lázadásra és a törökkel való cimborálásra bujtogathassa. A vagyonukat se kobozták el, hiszen nem is volt vagyonuk. Látjuk majd azonban, mikor odajutunk, hogy a Wesselényi-összeesküvésben részt vett, sőt vezető szerepet játszó vagyonos kálvinista és lutheránus köznemesek vagyonelkobzása tekintetében is mennyivel irgalmasabb és jobb szívű volt Lipót, mint Rákóczi György a szombatosokkal. Mennyivel többen és könnyebben kapták vissza Lipóttól elkobzott vagyonukat ők, mint a magyar szombatosok Erdélyben Rákóczi Györgytől!

Lipóték gályára a felvidéki lelkészek közül csak azokat küldték, akik bűneik mellé még dacoskodtak is s kijelentették, hogy se külföldre menni, se állásukról lemondani nem hajlandók, tehát azokat, akik elbizakodottságukban maguk választották a gályát. Ezeket a szó szoros értelmében kénytelenek voltak odaküldeni, mert hiszen másként ők lettek volna a vádlók s az őket felelősségre vonók elismerték volna, hogy nekik van igazuk. A gályára kerültek száma egyébként is csak húsz egynéhány volt és még ezek se voltak még egy évig se gályán. Nem is a hollandok érdeme, hogy csak olyan rövid ideig voltak ott, mert mire Ruiter értük ment, már mind szabadlábban voltak. Nem igaz tehát, hogy a hollandok szabadították őket ki. Csak ők vitték őket haza.

De abból, hogy még dacolók is akadtak közöttük, a tárgyilagos ember egyúttal azt is látja, hogy a börtöni szenvedéseik se lehettek valami nagyok. Ki mert például dacolni a kommunisták fogságában vagy bíróságai előtt? Míg a pozsonyi „vésztörvényszék” foglyai közül sokan dacosan kijelentették, hogy nem hajlandók külföldre menni, sőt még állásukról se mondanak le, a kommunisták üldözöttjei számára egyenesen az üdvösség harsonáját jelentette volna, ha csak az lett volna számukra a büntetés, hogy külföldre kell menniük. Nekik ez a legnagyobb jutalom lett volna. Lipót rabjai részére ez olyan büntetés volt, melyet büszkén visszautasítottak.

Még azért sincs semmi ok arra, hogy Lipót pozsonyi „vésztörvényszéke” hírhedtebb legyen, mint a dési complanáció, mert talán sokkal nagyobb tömegű emberre terjedt ki, mint ez. Az igazság ugyanis az, hogy Désre is és Pozsonyba is több száz embert idéztek meg és a dési pusztatemplomba is több száz „bűnöst” zártak. Hiszen láttuk, hogy megbilincselésükhöz annyi lánc kellett, hogy el se tudták készíteni kellő számban a megszabott időre.

Pozsonnyal kapcsolatban ilyen felháborító hír nem maradt fenn, pedig protestánsaink ugyancsak bőven gyártották a rémhíreket. Könnyen meglehet, hogy a pozsonyi rabok nem is voltak megláncolva. (Látni fogjuk például, hogy Zrínyin és Frangepánon bizonyosan tudjuk, hogy nem volt lánc, mikor a siralomházban találkoztak, noha Madarász híres festményén láncot viselnek.)

Annak sincs nyoma, hogy a pozsonyiakkal sánc- vagy bármely más megerőltető munkát végeztettek volna, mint a désiekkal. Igaz, hogy nemcsak a protestáns hittankönyvekben, hanem még komoly

történelemkönyveinkben is láthatunk egykorú metszeteket a Lipóttól üldözött szerencsétlen lelkészek borzalmas állapotáról s ott ezek oszlopokhoz láncolva sínylődnék a lipótvári börtönökben, ámde ezek a metszetek egykorúak ugyan, de Hollandiában készültek, tehát közönséges felekezeti propagandát szolgáltak. (Hogy milyen sikerrel, azt még napjainkban is jól láthatjuk.)

Honnan tudhatta azonban az egykorú holland réz- vagy fametsző Amszterdamban, hogy milyenek voltak a börtönök Lipótvárban és milyen állapotok voltak bennük? Az „egykorú” holland metsző ezt csakis hasból metszhette rézbe vagy fába, illusztrációjának komoly ember előtt nem lehet tehát a legkisebb bizonyító ereje se. Legfeljebb méltó ellenszenvet kelt a szemlélőben a túlságosan is üzleti szellemű és nemes ügghöz nem méltó eszközökkel dolgozó túlzott propaganda és mások szenvedéseinek kortes célokra való felhasználása. Azt azonban el kell ismernünk, hogy amennyire nem volt szép ez a reklámozás, olyan okos volt és hasznos.

Mutatja a még századok távlatában is ható eredmény.

Érdekes és tanulságos azt is megemlíteni, hogy ezek az Erdélyben megbüntetett szektások egyébként mennyire gyarló, sőt mennyire feltűnő bűnös emberek voltak (de bizonyára nem bűnösebbek s nem gyarlóbbak, mint Rákóczi György és kálvinistái). Pedig tekintve, hogy meggyőződésükért szenvedtek (mert hiszen, ha alakoskodtak volna vagy gyáva emberek lettek volna, alkalmazkodásukkal elkerülhették volna a büntetést), azt hihetné az ember, hogy nemes és tiszteletreméltó emberek voltak, ha tévedtek is. Látható azonban, hogy őket nem a nemes és felemelő meggyőződés, hanem a fanatizmus vezette. A fanatikus ember pedig mindig bűnös ember. Ők (mint a pozsonyi „véstörvényszék” „áldozatai” is) dacból, hiúságból, gőgből nem engedtek, mindez pedig sem nem erény, sem nem felemelő. Az ilyen emberek inkább rendellenesek, mint tiszteletreméltók. S ha azt látjuk, hogy még azok is ennyire bűnösök voltak, akik csak a kálvinizmussal dacoltak, sejthetjük, mennyire lehettek azok a középkori katolikus inkvizíció annyit sajnált „áldozatai”! Bizonyosra vehetjük, hogy azok még jobban tele voltak bűnökkel, ha az eretnekséghez való makacs ragaszkodást magát nem tekintjük is bűnüknek.

A szombatosok vezére, Dávid Kis Ferenc, először katolikus volt, aztán lutheránus lett, s mint ilyen, Kolozsvár városát is ő teszi lutheránussá. Ez időben erőszakoskodik az ottani katolikusokkal, elkergeti a papokat és

szerzeteseket a városból, azaz lábbal tapodja azt a vallásszabadságot, melyet a maga számára megkövetel. A lutheránusok püspökökké választották. Mikor a kálvini tanok terjedni kezdenek Erdélyben, Először ő a legnagyobb ellensége az új tannak. Könyvet ír és sikeres nyilvános vitatkozásokat folytat ellene.

Egyszer csak aztán ő is kálvinista lesz, Kálvin mellett ír könyvet és olyan lelkes, buzgó, meggyőződéses kálvinistának mutatja magát, hogy ők is megválasztják püspökökké. Később megismerkedik János Zsigmond olasz unitárius orvosával, Blandrata Györggyel s az ő hatására unitáriussá lesz. De megint olyan buzgóvá és olyan meggyőződésessé, hogy a katolikusból hatására lutheránussá, lutheránusból kálvinistává lett Kolozsvárt most már unitáriussá tudja tenni. Nem félig, hanem teljesen. (Ez az egyhangúság megint azt bizonyítja – mert a dolog másként nem képzelhető el –, hogy megint erőszakkal lépett fel. Most a kálvinizmussal bánt úgy, mint előbb a papokkal és szerzetesekkel; megkövetelte, hogy mindenki egyet értsen vele, azaz, hogy vele együtt mindenki elhagyja azt az „igazságot”, melyet nemrég éppen ő ismertetett meg vele s ő mutatta ki róla rajongó lelkesedéssel, hogy mennyire igaz.

Olyan izzó unitáriussá lesz, hogy János Zsigmondot, a fejedelmet is, ő teszi unitáriussá, nem Blandrata. Sok tekintélyes erdélyi főurat is meg tud nyerni ez új eretnekségnek. Pedig hát az, aki négyszer változtat meggyőződésből vallást, igazi okos, logikus ember nem lehetett, csak szenvedélyes.

Valóban, e nagy „vallásosság” mellett annyira gyarló ember, hogy közben Blandratával, akinek köszöni azt, hogy az „üdvözítő igazságot” megismerte, úgy összeveszik, hogy ettől kezdve halálos ellenségek lesznek. (De ebből egyúttal azt is láthatjuk, hogy maga Blandrata se lehetett valami evangéliumi szelídségű ember.)

De Dávid egyéb tekintetben is annyira gyarló, hogy vén fővel (62 éves korában, de abban a korban ez már aggastyánságot jelentett, mert kevesen érték meg) másodszor is megházasodik, de természetesen gazdag és szép nőt vesz el, akivel aztán annyira nem ad példát az istenes házaseletre, hogy állandóan botrányos veszekedések vannak köztük, sőt felesége a vén embert még házasságtöréssel is (!) vádolja.

Ilyen erkölcsű és ilyen jellemű volt tehát Erdély leghíresebb, legtehetségesebb és legmeggyőződésesebb reformátora”. Olyan, mint

amilyenek külföldi társait láttuk. Ő is nyughatatlan, beteglelkű, szenvedélyes, fanatikus, tehetséges, rendkívül tevékeny, de egyúttal nagy bűnökkel terhelt ember. Pedig ami „hazafias” történetírásunk milyen tisztelettel említi a nevét!

Blandrata ugyanilyen bűnös és szenvedélyes. Ő kóborló is. Olasz ember, de azért Erdélybe nem Olaszországból jön, hanem már Lengyelországból. Erdélyben mindenki Izabella királyné szeretőjének tartja, bizonyára nem ok nélkül. (Feltűnő szép ember volt és egészen fiatal). Aztán Erdélyben is megunja magát és újra visszamegy Lengyelországba, de persze ott sincs nyugta, mert utána lakik Raborban is, Bécsben is, Pádovában is és Genfben is. Katolikusból közben kálvinistává lesz, majd kálvinistából unitáriussá. Aztán újra visszamegy Erdélybe János Zsigmondhoz.

Ez az idéltlen ember legbizalmasabb emberévé fogadja boldogult anyja szeretőjét. Aztán összeveszik Dávid Ferencsel, akit előtte „megtérített” s miközben olyan erős volt a vallási meggyőződése, hogy még a fanatikus Dávid Ferencet is meg tudta nyerni, földi kincset is annyit gyűjtött, hogy 82 éves aggastyán korában, akkor, mikor már csendes visszavonultságban élt, ezek miatt meggyilkolta egyik erdélyi rokona. Hajdani híres hittestvére, a kálvinista Béza Tivadar is, többek közt azt a megjegyzést teszi róla Gentilis Bálintról írt művében, hogy „Blandrata nem volt olyan tudós, mint Gentilis Bálint, de sokkal szemtelenebb és istentelenebb”. Tehát se okos, se jó nem volt, sőt egyenesen gonosz.

Péchy Simon, az erdélyi szombatosok alapítója, ősinék látszó szép magyar neve ellenére cseh származású ember volt (ki gondolná?) és mint egy pécsi szűcsmester gyermeke (innen származik a szép magyar név) került Kolozsvárra. Feltűnő szép külsejű és megnyerő modorú ember lévén nagyon nagy hatással volt a nőkre, úgyhogy Erdély egyik legelőkelőbb és legvagyonosabb főúri családjából kapott feleséget: egy Komis-lányt. Ez természetesen igen nagy hozományt is jelentett. De ettől eltekintve, ő maga is olyan nagyszerűen értett a vagyongyűjtéshez (sajátságos, hogy az evangéliumban való rajongó hite, mely nem a földi, hanem a lelki kincsek gyűjtésére figyelmeztet bennünket, egyáltalán nem akadályozta benne), hogy hamarosan Erdély egyik leggazdagabb embere lett és hetven falu földesura volt. Láttuk, hogy élete végén egyetlen „erénye”, a fanatizmus is elhagyta és érdekből áttért „orthodoxus” kálvinista vallásra.

Hogy követői, a nálunk oly rokonszenves színben feltüntetett egyetlen magyar eredetű felekezet tagjai, a szombatosok, átlagban is mennyire hitványak, haszonlesők, hízélgők és jellemtelének tudtak lenni nagy vallási rajongásuk közepette, azt visszataszítóan látjuk onnan, hogy miközben a Habsburg-ház 15 éves háborúját vívta a törökkel Magyarország felszabadítására és Erdély fejedelme, Báthory Zsigmond is, mint magyar és keresztény fejedelemhez illik, szintén ott harcolt az oldalán, mikor Báthory Szinán basa ellen ment (le is győzte), néhány marosvásárhelyi mesterember folyamodványt írt a nagyvezérhez, hogy *„ha majd Erdély elfoglalására jön* (ezek a gyászmagyarok tehát még akkor is csak ennyit bíztak a magyar fegyverekben mikor győzelmes volt), *kímélje meg őket, mert ők egy Istent hisznek, nem pedig hármat* (mint a keresztények) *és disznóhúst sem esznek* (mint ahogyan a törökök nem esznek).”

Mivel Báthory Zsigmond lett a győztes, nem pedig a török, ez a folyamodvány Báthory kezébe került, a hazaáruló „egyistenhívók” pedig eszeveszetten menekültek a méltán várt büntetés elől. Jellemző azonban, a katolikus s egyébként sokszor véreskezű fejedelemre, hogy nem bántotta őket s mit sem törődött velük s ők aztán pár hónapos bujdosás után haza „pironkodának”. (Később Rákóczi György természetesen nem e hazaárulás miatt „sentenciázta” meg őket. Ez ugyanis majdnem száz évvel előbb, még alapítójuk, Eösi András, idejében történt s mivel Rákóczi maga is török vazallus volt, a törökökkel való cimborálásuk címén nem is indíthatott volna eljárást ellenük. S lám, később a kálvinista Rákóczi mégis mennyire alaposabban elbánt velük, mint Báthory Zsigmond, a kegyetlennek kikiáltott és jezsuita nevelésű” erdélyi fejedelem! Ő ez alapon törvényesen irthatta volna ki a szombatosokat, de neki eszébe se jutott, hogy a nagyszerű alkalmat felhasználja.)

De nemcsak a kisebb protestáns szektákkal, hanem még magában a kálvinizmusban meg nyilatkozó egyes irányzatokkal szemben is türelmetlen, sőt erőszakos volt Erdély, a vallásszabadság „klasszikus hazája”. Mikor például a kálvinizmusban az episzkopális és presbiteriánus irányzat küzdött egymással, mivel II. Rákóczi György fejedelem az elsőnek híve volt, annak ellenére, hogy viszont anyja, Lorántffy Zsuzsanna, vele szemben a presbiterianizmushoz húzott, a szintén ez irányhoz tartozó Apáczai Csere Jánosra úgy megharagudott, hogy ezt mondta neki: *„De Isten engem úgy segéljen, Apáczai uram, a medgyesi presbitériumot, amíg én*

élek, ide bé nem hozza kend. Mást ne tanítson, mert Isten engem úgy segéljen, valaki mást tanít, a Marosba vettetem vagy a toronyból hányatom le” (Pallaslexikon).

És a nagytudományú napjainkban különösen az égisz magasztalt Apáczáinak emiatt el kellett hagynia fehérvári tanári állását. Tehát, noha kálvinista volt és maradt, vallási meggyőződéséért állásvesztést kellett szenvednie kálvinista fejedelmétől (aki igen buzgó kálvinista volt, de azért – mint láthatjuk – három sorban kétszer esküszik meg, noha a Biblia azt mondja: „Teljességgel ne esküdjetek!”

De természetesen Apácza Csere kálvinista üldözését se tudja nálunk senki. Nálunk a tudósok közül csak Galilei üldözéséről tudnak, mert őt a katolikus Egyház „üldözte”.

A KATOLICIZMUS „SZABADSÁGA” ERDÉLYBEN

A Tiszántúl mindkét püspöke, Perényi Ferenc váradi és Csaholy Ferenc csanádi püspök ott pusztult el Mohácsnál. Mindketten hősi halált haltak a hazáért és a kereszténységért. A tulajdonképpeni erdélyi püspököt nem érthette ez a dicső vég, mert ő az erdélyi vajda, Zápolya János, seregével ment, így – mint tudvalevő – elkésett és életben maradt. Az ő neve Gosztonyi János volt, s mivel a két király harcában Ferdinánd pártján állt, Zápolya János két gonosz híve, Bodó Ferenc és Dóczy János, egyszerűen agyonverték már 1527-ben. Annak a területnek tehát, mely a későbbi Erdélyt alkotta, mind a három püspöke (a csanádi püspökséghez tartozott Krassó-Szörény és Temes megye is) erőszakos halállal múlt ki 1526-27-ben s ez a terület ilyen események után teljesen pásztortalanul, vezető nélkül indult neki az ugyanekkor kezdődő hitújítás megpróbáltatásainak.

János király Gosztonyi halála után csanádi püspökké Germán Jánost tette meg, de mint akkor mindenki (nemcsak a papok), ő is átállt Ferdinánd pártjára. Egyébként már 1529-ben Brassó mellett ő is csatában esett el Ferdinánd ügye védelmében. Váradi püspökké Czibak Imrét tette meg János. Ezt meg Gritti ölette meg 1534-ben. Utána Fráter György lett Várad püspöke, őt meg Castaldo ölette meg 1551-ben.

Az erdélyi püspöki székre a meggyilkolt Gosztonyi helyett Ferdinánd Gerendi Miklóst, János Sztatileo Jánost nevezte ki. (Ferdinánd tehát magyart, a „nemzeti” király idegent).

Sztatileo állandóan külföldi követségeken járt, de egyébként se szentelték fel soha, mert római megerősítést nem kapott. 1542-ben meg is halt. Mivel Izabella királynét és fiát éppen ez idő tájt űzte ki a hitszegő török Buda várából s így hajléktalanul és jövedelem nélkül bolyongott az országban, a rendek, akiknek gondoskodniuk kellett volna róla, egyenesen megőrültek a püspök halálának, mert így megürült palotáját odaadhatták a királynénak lakásul, megürült javadalmát pedig – igazi szovjet kommunista módra – eltartásul. (Szülővárosom, Zalaszentgrót szülötte volt a zsidó Hamburger, az első magyarországi kommunizmus földművelésügyi népbiztosa. Ő is nagylelkű táviratban közölte akkor „szeretett szülővárosával”, hogy a Károlyi kastélyt „örök időkre” Szentgrót városának adományozza.)

A második kommunizmus, a népi demokrácia is, tömegestül ajándékozta el a földet – a más földjét. A tőle ugyanakkor kivégzett nyilas miniszterek bűne viszont többek közt az volt, hogy ők is – mint az ügyész vádbeszéde mondotta – „a más földjét” osztották ki s ez a „másé” akkor természetesen a zsidók földjét jelentette. Ezt tehát még a kommunisták szerint se lett volna szabad elajándékozni.

Látjuk, hogy az erdélyi rendek is a más házát adták királynéjuknak lakásul és a más földjét eltartásul. Nekik nemzeti király kellett, de a más kontójára. Ők az egyházét ajándékozták el s ezzel egyszerre két nagy bűnt (a rabláson kívül még a szentségtörés bűnét) követték el. A mi „hazafias” történetírásunk azonban egyáltalán nem hajlandó megbotránkozni se az egyikén, se a másikon.

Az erdélyi püspöknek Erdélyen kívül is volt két szép jószág: Tasnád és Zilah. Ezeket nem ajándékozhatták a nagylelkű rendek nemzeti királynéjuknak és fiának, mert egy „nemzeti” hazafi, Drágffy Gáspár, arra már lefoglalta, de ő természetesen nem a királyné, hanem a maga számára. Hogy később se kelljen visszaadnia, sietett nagy buzgalommal az egész vidéket az új hitre téríteni. (Kálvinista is ez a vidék a mai napig.) Azokat a papokat, akik nem házasodtak meg (tehát a tisztességeseket) elűzte. Így aztán érthető, hogy olyan papok mellett, akiket még ő se űzött el, nem túlságosan ragaszkodott a nép a régi hithez.

A püspöki kastélynak és uradalmaknak a királyné lakására és eltartására fordítása egyet jelentett a katolicizmusnak Erdélyből való kivészésével. Új püspököt ugyanis csak úgy lehetett volna kinevezni, ha

visszaadják a kastélyt és a földeket. Ha nem adják vissza, az új püspök követeli. Mivel nem lehet tagadni, hogy a magáét, tehát jogosan követelte volna, ha nem adja vissza, bizony még egy erdélyi királynéra is igen nagy szégyen és megalázó állapot lett volna.

Ha viszont nem neveznek ki többet püspököt, akkor katolicizmus se lehet Erdélyben, mert a katolicizmusban a püspök kormányozza a híveket, tőle, mint az apostolok utódjától jön minden hatalom, nem a néptől. Új papokat se nevelhet s szentelhet fel más, mint a püspök.

A „hazafias” erdélyiek természetesen úgy oldották meg a dolgot, hogy nem neveztek ki többet püspököt.

Fráter György mindezt természetesen tudta s ezért igyekezett megakadályozni a katolicizmus pusztulását. Arra nem tudta rávenni a rendeket, hogy visszaadják a püspöki székházat és uradalmakat, mert akkor nekik maguknak kellett volna gondoskodniuk „nemzeti” királynéjukról és fiáról. Abba azonban egyelőre beleegyeztek, hogy a nagyeszű Medgyesi Ferenc személyében újra erdélyi püspök legyen. Mivel a római kinevezés előtt felszentelni úgy se lehetett, a püspöki javadalom helyett a kolozsmonostori apátságot adták neki és nagyváradi préposttá tették.

Nem tudom, sikerült volna-e valaha a szép terv, mert nem hiszem, hogy a rendek Izabellának valaha királynéi palotát építettek és számára királynéi jövedelemről gondoskodtak volna (kivált mikor úgy se volt az a Dárius kincse, melyet Izabella el ne költött volna), de hát „szerencsére” ennek szüksége úgy se merült fel, mert Kolozsmonostoron 1554-ben (tehát hamarosan Fráter György halála után) erre az új püspökjelölt püspökre is rárontottak, ők is meggyilkolták s ezzel megoldódott az egész nagy probléma:

Vajon kik lehettek a gyilkosok s mi lehetett tettük oka? Annyit minden esetre bizonyosan megállapíthatunk, hogy Erdélynek a vallásszabadság körüli világrengető érdemei nem valami épületes módon indultak el. A bolsevizmussal való hasonlóság azonban most is akaratumk ellenére is újra csak az eszünkbe jut.

Nem hiszem, hogy valaki – még ha protestáns is az illető – azt merné mondani, hogy mindez Erdélyben a valláserkölcsi felemelkedés, nem pedig a lesüllyedés folyamata volt. Annyira lezülles volt ez, hogy egyenesen iskolapéldának lehet használni arra, hogyan süllyed a rosszban mindig lejjebb és lejjebb az ember, ha egyszer a bűn útjára lépett és megindul az

erkölcsi züllés útján. Az erdélyiek akkor, mikor az első lépést tették a jogtalanság útján, még voltak olyan szemérmesek, hogy legalább megvárták, míg a püspök meghal és csak a már megürült lakást és birtokokat adták éppen nem végleg, hanem csak egyelőre a királyné használatára. Most már egyenesen megölik a püspököt.

1551-1556-ig újra Ferdinánd parancsolt Erdélyben és ő e rövid idő alatt is megmutatta, hogy különb az ottani „hazafiaknál”. Ő csak 1553-ig élvezte a lefoglalt és Izabella távozásával gazdátlan püspöki javakat, de Bornemissza Pál személyében már újra püspököt nevezett ki és visszaadta neki palotáját és uradalmait.

Hogy ez a lépés milyen anyagi önzetlenséget és önuralmat kívánhatott a mindig pénztelen királytól, csak az tudja kellően méltányolni, aki az akkori viszonyokat, Ferdinánd állandó anyagi zavarait és az akkor szerte uralkodó ököljogot és az Egyházzal való lelketlen elbánást ismeri. Ferdinánd minden esetre mérhetetlen erkölcsi magaslaton állt Izabella, a fia és az erdélyi rendek erkölcsisége felett és katolikus embernek, sőt mindenkinek, aki a magántulajdont tiszteletben tartja – és ennek fontosságát különösen át tudják érezni azok, akik éppen a mi korunkban ennek lábbal tiprása miatt oly mérhetetlen szenvedéseknek, nélkülözéseknek és megaláztatásoknak voltak kitéve – mindig tisztelettel kell jellemére és igazi kereszténységére feltekintenie. A kommunizmus, a mások tulajdona elajándékozásának kellemes szokása ugyanis ezzel a püspök házáat és javadalmát lefoglaló erdélyi lépéssel kezdődött. Ez volt az a kis mustármag, melyből 400 év alatt, a XX. század folyamára, felnőtt a kommunizmus terebélyes, árnyékát már a „kulákok” 20 holdjára, később pedig a kisparasztnak 5 holdjára is kiterjesztő fája.

Azonban Erdélyben az igazi úr a török volt. Ferdinánd uralma nem sokáig tartott, a török segítségével újra visszajött Izabella, az országnak őt tehát újra el kellett tartania. Az ekkor már protestáns rendek azt hitték, hogy a tiszta evangélium alapján állnak, pedig csak a szabad-erkölcs, a szabad-önzés, azaz lényegében véve a XX. század kommunizmusának alapján álltak. Megint csak másnak, a védtelen egyháznak vagyonát utalták ki ugyanis annak a királynénak és fiának, akinek eltartása az ő kötelességük lett volna és természetesen nem az Egyház, hanem a maguk zsebéből. De viszont mivel az erkölcsi lecsúszásnak most már nem az elején, hanem már a közepén voltak, az előbbinél egy lépéssel most már

tovább mentek s ekkor (az 1556 novemberi kolozsvári országgyűlésen) már az összes egyházi javak végleges, tehát örök időkre szóló szekularizálását terjesztették szentesítésre a királyné elé.

Ez – mint katolikus – eleinte megrendült és felháborodva utasította vissza a szentségtörő kívánságot. Aztán azt mondta, hogy majd gondolkodik rajta (szabad gondolkodni azon, hogy vétkezzék-e vagy ne?), végül természetesen elfogadta az ajándékot (1558-ban). Tudta ugyanis, hogy ha nem fogadja el, a rendektől ugyan hiába vár tisztességes lakást és jövedelmet, a nélkülözés vagy legalább igénytelenség pedig őtöle kívánt volna áldozatot s ez neki épp úgy nem akaródzott, mint a protestáns rendeknek. Ehhez ugyanis olyan erkölcsi magaslat kellett volna, melyet csak megelőző hosszas önneveléssel lehet elsajátítani, s amely megvolt egy Habsburgban, de nem egy Izabellában vagy János Zsigmondban.

Mindebből természetesen következett, hogy a hajléktalan, talajnélkülivé vált, immár a levegőben lógó, de a püspöki palotához és vagyonhoz való törvényes joga miatt kellemetlen Bornemissza püspököt kitéssékelték az országból már csak azért is, hogy jelenléte ne bántsa a lelkiismeretüket és ne sértse önértüket, hogy hallgatva is ne figyelmeztesse őket királynéhez és országos rendekhez nem illő, kommunista mivoltukra. Bornemissza püspök távozása (1556) után aztán 40 évig nem is volt Erdélyben semmiféle katolikus egyházi hatóság.

Csoda hát, hogy lassacskán katolikus hívek is alig voltak?

Végül 1597-ben a jezsuitáktól nevelt Báthory Zsigmond újra nevez ki püspököt (ezt előtte még a nagy Báthory István se tudta vagy merte megtenni), Náprágyi Demetert. De ugyancsak keveset nyert vele az erdélyi katolicizmus, mert már 1601-ben ezt is nemcsak csöndesen kinézik onnan, mint Bornemisszát, hanem egyenesen törvénycikket hoznak száműzésére, mégpedig nemcsak az övére, hanem minden későbbi katolikus püspökére. Hogy ennek ellenére mégis hogy lehet Erdély a vallásszabadság „klasszikus hazája”, azt én nem értem. Ezt protestánsainktól és „hazafiainktól” kell megkérdezni.

Pedig ezzel még nem volt elég a vallásszabadság ellen elkövetett botrányos erdélyi bűnökből, mert 1610-ben a beszercei országgyűlésen a vallásszabadság ellen rút gyűlöletükben kimondják, hogy „az pápista papoknak pispekek ne legyen”. (Tehát még a törvényben is csúfnevükön nevezik az ősi, de elméletben még tőlük is törvényesen bevett és a

kálvinizmussal egyenrangú vallás követőit). De az 1653-ban II. Rákóczi Györgytől kiadott Approbatae Constitutionis is szemérmetlen nyíltsággal kimondja, hogy az erdélyi alkotmány szerint püspöke csak a lutheránus, kálvinista és unitárius vallásnak van, a pápistáknak nem. Nekik csak vikáriusuk, azaz püspökhelyettesük lehet, de ezt se nevezheti ki a pápa, hanem a papok választása alapján az erdélyi kálvinista fejedelem. (Láttuk azonban, hogy még ezt a már anélkül is gyalázatos törvényüket se tartották meg és hosszú időn át még vikáriusa se lehetett az erdélyi katolikusoknak.)

Az erdélyi alkotmány tehát még annyi jogot se adott a katolikusoknak, mint amennyit, mint láttuk, a szintén üldözött unitáriusoknak megadott, mert ezeknek lehetett püspökük, de a katolikusoknak nem. Az is jellemző, hogy éppen azoknak a katolikusoknak nem lehetett püspökük, akiknek a vallásuk lényegéhez tartozik a püspöki hivatal, mert hiszen nélküle egyáltalán nem is létezhetnek. Ellenben azok „püspökeit” törvénybe iktatja, akiknek a vallása egyenesen tagadja a püspöki méltóságot, sőt még a papit is, hiszen az egyetemes papság elve alapján áll minden protestáns felekezet.

Püspöke az erdélyi katolikusoknak nem is lehetett egész addig, míg csak Erdély újra és végleg Habsburg uralom alá nem került. Addig, míg ott protestánsok parancsoltak, ezek nem tudták magukat rászánni arra, hogy a katolikusoknak ezt megengedjék. Hogy közben valósággal a vallásszabadság hangoztatásából éltek, sőt közben ugyancsak sokszor átruccantak még Magyarországra is, hogy „a vallásszabadságot” ott is megvédjék, az a katolikusok elleni fanatikus türelmetlenségükben éppen nem zavarta őket.

De mikor már Habsburgok voltak Erdélyben az urak, a többségben levő protestáns rendektől még akkor is csak hosszas küzdelmek s az ő szívós ellenállásuk legyőzése után lehetett ezt kicsikarni. E felháborító felekezeti túlkapás mértékét csak akkor tudjuk kellőképpen megérteni, ha azt is meggondoljuk, hogy Erdélyben több a katolikus (még akkor is, ha a latin katolikus magyaroknál és székelyeknél sokkal nagyobb számú görög katolikus oláhokat nem számítjuk), mint a lutheránus és unitárius együttvéve (akiknek pedig külön-külön engedélyezett püspököt az erdélyi alkotmány) s a kálvinisták száma is, alig nagyobb a katolikusokénál.

Ez a püspöktilalom, mely a Habsburgoktól független Erdélyben végig megmaradt, a legnagyobb sérelme az erdélyi katolikusok vallásszabadságának. Ekkora sérelem Habsburg-területen sose érte a

protestánsokat, mert ott nekik sose tiltották meg s nem is próbálták soha megtiltani, hogy püspökeik vagy szuperintendenseik lehessenek, sőt még azt se, hogy ezeket ne ők maguk válasszák. Nem volt ez nekik tilos még „elnyomásuk” mélypontján, III. Károly korában se.

Pedig ha tilos lett volna, ez nekik közel se lett volna akkora sérelem, mint Erdélyben a katolikusoknak, mert hiszen a püspöki hatalom a katolikus vallásnak lényege, míg a protestáns felekezetekben az csak egy bibliai alappal nem bíró emberi intézmény, melynek létesítését nem egy protestáns felekezet, mint a bibliával egyenesen ellenkezőt, még tilt is. (Ezzel szemben a katolicizmusban püspök nélkül pap se lehet, mert egyedül csak ő szentelheti fel, nélküle nincs prédikáció, nincs tanítás, mert tanító hatalma a papnak nincs, hanem csak a püspöknek van, s csak ő bízhatja meg a papot, hogy a népet tanítsa stb.)

Pedig abban a korban, melyben önálló Erdély nem volt, nemcsak a püspök, hanem még a püspöki javadalom is szinte elengedhetetlen feltétele volt a katolicizmus életben maradásának. A nép ugyanis évszázadokon át hozzá volt szokva, hogy mindent a püspök tegyen, mindent a püspök fizessen. Rögtön, átmenet nélkül s kivált akkor, mikor minden bomlott ami régi volt s a hűek kisedés nyája is meg volt félemlítve, nem lehetett püspöki javadalom nélkül, csak úgy a semmiből papnevelő intézetről gondoskodni, nem is szólva arról, hogy jogilag és dogmatikailag se állíthatta ezt föl más, mint csak a püspök.

Az tehát, hogy Erdélyben a katolikusoknak nem lehetett püspökük, valójában a katolikus vallási élet úgyszólván teljes lehetetlenné tevését jelentette.

A vallásszabadságnak ez a tilalom tehát olyan nagy sérelme volt, amelynél nagyobbat még elképzelni is alig lehet. És ez Erdélyben így volt teljes kétszáz éven át. Mindaddig, míg a protestáns Erdély protestáns uralom alatt állt, sőt még ennél is tovább is, mert hiszen így volt ez már a katolikus Izabella, a még katolikus János Zsigmond, Báthory István, Báthory Kristóf, Báthory Zsigmond alatt is. Így volt akkor is, mikor Erdély időnként I. Ferdinánd uralma alá került s így volt jó ideig még akkor is, mikor I. Lipót alatt Erdély már végleg visszakerült a magyar Habsburg király uralma alá. Pedig Erdély csak akkor protestáns többségű, ha az oláhokat nem számítjuk. (Nem is számították akkor.)

Az erdélyi katolicizmus azért, mert püspöke nem lehetett, nem tudott a népnek lelkipásztorokat adni. A nép tehát kénytelen volt azokat a pásztorokat elfogadni, akiket kapott, azaz protestáns pásztorokat. Tíz lelkipásztori állás közül talán ha egyet be tudtak volna tölteni, de ezt is csak olyan emberrel, akinek se tudományos képzettsége nem volt, se erkölcsi feddhetetlensége, mert ezt az utóbbit is csak gondos és tartós szemináriumi neveléssel lehet elsajátítani (még azzal se könnyen).

Az erdélyi papok örökös tisztaságra voltak kötelezve, de az ehhez szükséges lelki emelkedettségük, mély hitnek és aszketikus gyakorlatnak még az elemeivel se bírtak. Világos, hogy többnyire bűnös élet, a hívek állandó botránkoztatása, a papság tekintélyének lejáratása, a nép tudatlansága és babonáságba menekülése lett az eredmény. S az erdélyi protestánsok tehát tulajdonképpen azt iktatták törvénybe, sőt alkotmányukba azt vették bele, hogy ennek így kell lennie és így kell maradnia.

De tisztán ők is idézték elő, hogy Erdélyben az Egyháznak csak ilyen papsága volt, mert az Egyházat nemcsak az egyházi élethez szükséges anyagi eszközöktől fosztották meg, hanem még azt se engedték meg, hogy legalább szegény püspöke lehessen a katolikusoknak. Pedig ezzel már ugyancsak édes-keveset nyert volna a katolicizmus, mert az akkori világban, mikor mindent a föld, a vagyon tett s még a közügyeket is egyedül csak a vagyonosok intézték, a szegény püspöknek nemcsak semmi tekintélye, hanem lehetősége se lett volna ahhoz, hogy valamit csinálhasson.

Mivel ebbe a helyzetbe az erdélyi protestantizmus tudatosan taszította a katolicizmust s mikor odataszította, még törvényeket is hozott, hogy ezek az állapotok soha meg se változhassanak s nem is változtak meg egész addig, míg ezt megakadályoznia a protestantizmusnak módjában állt, meg kell állapítanunk, hogy a vallásszabadság klasszikus hazájában, abban az Erdélyben, mely a világtörténelemben állítólag Először iktatta törvénybe a vallásszabadságot, a valóságban nemcsak vallásszabadság nem volt (legalábbis a katolikusoknak nem, akik pedig a kálvinisták után a legtöbben voltak), hanem – a vallásszabadság állandó; undorító hangoztatása közben – olyan rosszakaratú, cinikus, sőt ördögi vallási elnyomás volt, amilyen csak elképzelhető.

Pedig hát nemcsak az anyagi kifosztásban és a püspök nemtűrésében állt az erdélyi katolikus-elnyomás. Ez csak az elnyomás egyik tényezője volt. A másik, talán még nagyobb jelentőségű tényező volt a jezsuiták nemtűrése. A jezsuiták abban az időben olyan papok voltak, akik külföldön tanultak, mégpedig vagy kétszer annyi ideig (és tízszer alaposabban), mint a többi pap. Ők teljes fokban megkapták a tudományos kiképzést és aszketikus nevelést, tehát a tisztességes papi élethez szükséges kiválogatást. A püspököt és a papnevelőt, ami hiányzott, természetesen ők se tudták volna Erdélyben teljesen pótolni, mert minden faluba nem lehetett volna jezsuitát küldeni, vagy ha igen, akkor is csak évente pár napra.

De ha beeresztették volna őket Erdélybe, mégis igen sokat segített volna, mert a hívek legalább ízelítőt kaptak volna abból, mi az a katolicizmus és milyen az igazi katolikus pap. (Ez esetben legalább azok szemében, akik nem voltak rosszakaratúak, a maguk alacsony színvonalú papja nem jelentette volna magát a katolikus papságot. Akkor látták volna, hogy az ő papjuk csak azért elfajult, mert se nem eléggé katolikus, se nem eléggé pap. Nem a vallásukat gyűlölték volna meg tehát miatta, még csak nem is a papságot, hanem a viszonyokat vagy legfeljebb azokat, akik ezeket a viszonyokat előidézték.)

Ha a hívek azt a katolicizmust hasonlíthatták volna össze a protestantizmussal, melyet a jezsuitákban láttak, nem lett volna kétséges, hogy a kettő közül melyiket választották volna. Sőt ha a jezsuiták zavartalanabban és hosszabb időn át működhetek volna, az ő vezetésükkel és Rómából kapott jogalapon még püspök nélkül is lehetett volna létesíteni papnevelőt is (az anyagiakat összeadták volna tisztelőik, a buzgó hívek), s így ha nem is rögtön, legalább évtizedek múlva minden falu kaphatott volna olyan papokat, akik legalább nagyjában hivatásuk magaslatán álltak.

Be is mentek Erdélybe a jezsuiták, de természetesen nem az erdélyi protestánsok türelméből, hanem csak a katolikus Báthory István alatt, de még alatta is csak akkor, mikor ő már nemcsak erdélyi fejedelem, hanem lengyel király is volt s így hatalma nagyobb volt már, mint az erdélyi protestánsoké. Mihelyt azonban a nagy király lehunyta szemét s unokaöccse már megint csak erdélyi fejedelem volt, nem több, mindjárt nagyobb urak lettek a protestánsok, mint a katolikus fejedelem s a jezsuitáknak az országból rögtön takarodniuk kellett.

Láttuk már, hogy a szó szoros értelmében rögtön. Még aznap, hogy a törvényt meghozták. Még aznap, noha a törvény két hetet írt elő. Báthory Zsigmonddal szemben – hiába volt a jezsuiták neveltje s hiába tisztelte őket úgy, mint az apját – már fel mertek lépni a protestáns rendek s neki már engedelmeskednie kellett. Igaz, később is voltak Erdélyben jezsuiták majdnem mindig, de mindig csak illegálisan, csak lopva, egyenként, sőt többnyire áruhában s világos, hogy így ottlétüknek semmi jelentősebb eredménye vagy haszna nem lehetett és nem is volt.

A jezsuiták be nem eresztése, illetve kiűzése a második nagy vétke a protestáns Erdélynek a vallásszabadság ellen s épp oly cinikus és ördögi jellegű, mint a másik, a püspök anyagi kifosztása, sőt még szegényen se túrése. A jezsuiták kitiltása ugyanis gyakorlatilag azt jelentette, hogy az uralkodó felekezetek nem tűrték, hogy a katolikusoknak magasabb iskolájuk lehessen. Éppen azért nem tűrték, mert látták, hogy a jezsuiták olyan iskolákat tudnának felállítani, melyekhez az övéik nem is foghatók s melyekkel ők versenyezni sose tudnának.

Úgy segítettek hát magukon, hogy megtiltották, lehetetlenné tették a versenyt. Hogy a magyar kultúrának, irodalomnak, tudományosságnak mennyit használt volna ez a szabad verseny, mely a vallásszabadságnak is annyira elengedhetetlen feltétele, azzal ők már nem törődtek. De a jezsuiták kitiltása azt is jelentette, hogy Erdélyben az uralkodó felekezetek nem tűrték, hogy a katolikusoknak is lehessenek képzett, tevékeny, erkölcsileg feddhetetlen és szónokolni is nagyszerűen tudó papjai. A protestáns „vallásszabadság” csak olyan katolikus papokat tűrt meg Erdélyben, akiket unalommal, esetleg éppen undorral hallgattak az emberek. Undorral, mert jól tudták, hogy az életük egészen mást mond, mint amit a szájuk, unalommal, mert a „tudományuk” épp úgy a tudatlanság volt, akár a hallgatóiké.

A protestantizmus a jezsuiták kitiltásával tulajdonképpen a maga gyöngeségét, alsóbbrendűségét ismerte el azzal, hogy „adminisztratív” eszközökkel (mint a kommunisták szokták mondani) nyomta el a vetélytársat. De hát nekik az érdek sokkal előbbre való volt, mint az önérzet s a jezsuitákat egyébként is úgy elrágalmazták, hogy mindenki azt hitte, hogy bennük nem a fölényes ellenfelet, hanem az erkölcsi elfajultságot üldözik.

Úgy tettek, mint a kommunistáink, akik háborús uszítóknak rágalmazták a nyugati államokat, de azért mégis annyira féltek e „háborús uszítók” igazságától, hogy rádióadásaik zavarására súlyos milliókat költöttek, csak hogy az ő „haladó világnézetük” és a „kizsákmányolás” alól „felszabadított” elvtársaik ne hallgassák azokat az érveket, melyeket szerintük egy már rég elsüllyedt, meghaladott világ önző és romlott képviselői akarták velük közölni. Ha csakugyan azt hitték, hogy így van, miért kellett akkor érveiktől annyira félni?

Báthory István alatt – mikor nem voltak még mesterségesen gúzsba kötve – csak úgy duzzadt az élettől a jezsuiták kolozsvári kollégiuma. Az ifjak csak úgy özönlöttek oda. Mint láttuk, még a kálvinista lelkészek is oda küldték fiaikat. Még az oláh görögkeleti püspök is. (Mivel feleséges ember görögkeleti püspök se lehet, ez valószínűleg özvegy ember volt, mikor püspök lett s ezért volt mégis fia). Ha ezt a lelkes kezdetet és nagyszerű fejlődést az undok sárga irigység, a vak türelmetlenség és brutális erőszak össze nem rombolja, micsoda gyönyörű folytatás és beteljesedés következett volna!

Alakulhatott volna hamarosan külön erdélyi jezsuita rendtartomány vagy 20-30 erdélyi városban jezsuita kollégium, a székely ifjak, akik itt tanultak, csak úgy özönlöttek volna a jezsuita rendbe, sokszor még protestánsok is (hiszen Pázmány is így lett jezsuita, pedig Váradon ugyancsak nem működhetek sokáig ezek a jezsuiták) s a jobbnál jobb és képzetebbnél képzetebb papok százait nevelték volna. Hiszen a betelepedésük hetedik évében már egy év alatt húszan kérték a rendbe való felvételüket.

De ha eltekintünk a katolicizmustól és csak a magyarságot nézzük: Hogyan fellendült volna a tudományos élet és a magyar irodalom! (Hogy nem latinul írtak volna ezek a jezsuiták, azt Pázmány Péter, Káldy és társaik ugyancsak bebizonyították. Miért írtak volna latinul, mikor maga Loyolai Szent Ignác is minden munkáját spanyolul, nem pedig latinul írta?) Hány soha meg nem született tudóstól, írótól és nagy közéleti embertől fosztotta meg ez a gonosz felekezeti türelmetlenség nemzetünket, hány kiváló műtől a magyar irodalmat!

De ez nálunk eddig még se fáj még senkinek. Mutassanak nekem csak egy történelmi művet, még ha katolikus írta is, mely elítélné és követ vetne az erdélyi jezsuitaüldözésre vagy akár csak olyan munkát, mely rámutatna,

hogyan ez a jezsuitaüldözés a magyarságnak is ártott vagy amely akár csak azt megemlítené, hogy a vallásszabadsággal ellenkezett!

Ez a gonosz erdélyi felekezeti türelmetlenség (melynek azonban nálunk „vallásszabadság” a tisztes neve) az oka annak is, hogy Moldva ma már nem magyar, sőt hírmondói is alig vannak már hajdani nagyszámú magyarságának. Moldva helységnevei azt bizonyítják, hogy hajdan tekintélyes részében, talán többségében is, magyar volt. Ezek a moldvai magyarok mindig katolikusok voltak – maradványaik ma is azok – és a szomszédos Erdélynek kellett volna őket papokkal ellátnia, ha azt akartuk, hogy megmaradjanak magyarnak. (Ennek elhanyagolása magyar szempontból még végzetesebb volt, mint katolikus szempontból, mert egy nép idegen fajú és vallású tömeg közepette mindig hamarabb veszti el nemzetiségét, mint vallását. Moldvában ma is jóval több volt a katolikus, mint a magyar, pedig régen ott mindenki magyar volt, aki katolikus volt.)

A rövidlátó protestáns felekezeti gyűlölet azonban még az erdélyi katolikus magyarokat se hagyta papokkal ellátni. Hogy juthatott volna hát még Moldvába is a „feleslegesből”! Pedig az erdélyi jezsuitáknak volt gondjuk – mint láttuk már – még erre is. Már működésük legelején is, mikor még csak alig néhányan voltak Erdélyben s mikor még nem is voltak magyarok azok, akik ott voltak. Erdélyből már ekkor rendszeresen átjártak Moldvába az ottani testvérmagyarokhoz. (Mint láttuk, még a Horvátországból származó Sámbar Máttyás is s őt bizonyára az itt szerzett benyomások hatására éltette még aggkorában is az a vágy, hogy Moldvától még keletebbre, Levédiába is elmenjen és ott is felkeresse és megtérítse az ősmagyarokat.)

Sajnos, erdélyi magyar kálvinista testvéreink irigysége, rövidlátása és gyűlölete nemcsak a moldvai csángók megmentését tette lehetetlenné, hanem még az erdélyi székelyek papokkal való ellátását is. Most aztán úgy segítenek magukon, mikor a moldvai csángók eloláhosodásán keseregnek, hogy azokat az olasz papokat szidják miatta, akik magyarok híján ezeket a katolikus moldvaiakat gondolják lelkileg, s akiket Róma küld nekik oda, s akik természetesen ölbe tett kézzel nézik, hogy oláhosítja el őket mindjobban a román állam. (Pedig ha nem tennék kezüket nemzetiségi téren ölbe, majd lenne nekik. Akkor nem is tehették volna lábukat Románia területére.)

Protestánsaink, úgy látszik, mintha csak gyűlölni tudnának. Régente az erdélyi magyar jezsuitákat, most a moldvai olasz katolikus papokat gyűlölik. A gyűlölet olyan vakká és egyoldalúakká teszi őket, hogy nem tudják megérteni, hogy Róma nem azért van, hogy egyes magyarokat az eloláhosodástól megmentse. Az ő hivatása egyedül az, hogy az égnek megnyerje és a pokoltól megmentse őket; hogy a hit lángját ápolja bennük és óvja a kialvástól és erkölcsüket nemesítse. Hogy ki magyar és ki más nemzetiségű, ahhoz Rómának semmi köze. Ehhez legfeljebb egy magyar papnak lehet köze (de ha hisz és logikus, akkor annak is csak másodsorban s akkor, ha nemzeti törekvéseivel a hitet nem veszélyeztetni vagy akadályozza).

Az erdélyi jezsuitáknak – láttuk – a hit mellett a magyarokra is volt gondjuk, ők ezt is fontosnak tartották, mert ők nemcsak jezsuiták, hanem magyarok is voltak. Az erdélyi kálvinisták azonban hiába voltak magyarok, ők nem tartották olyan fontosnak a magyarság szeretetét, mint Róma gyűlöletét. Ők a moldvai magyarok iránti szeretetből nemcsak nem tudták szeretni még a jezsuitákat is, hanem még csak kevésbé gyűlölni se tudták őket miattuk.

Róma nem is lenne igazságos lelki atya, ha előbbre való lenne neki a magyar katolikus, mint a román katolikus s kivált éppen Romániában. Hiszen ha ott magára haragítaná vele a román államot, melyben az ő hívei egyébként is kisebbséget tesznek és nem is éppen szívesen tűrt kisebbséget (pedig ugyancsak magára haragítaná, mert a román állam annyira akarta és akarja románosítani a moldvai csángókat, hogy még azt se igen tűri el, hogy magyar kutatók felkeressék őket), evvel a csángók beolvasztását ugyan nem tudná megakadályozni, de a romániai katolicizmusnak (s vele a mi csángó véreinknek is) ugyancsak sokat ártana.

Rómának csak az a kötelessége, hogy a moldvai magyarokat a katolicizmusnak megmentse (s nekünk csak örülni lehet azon, hogy ezzel közvetve a magyarságunkat is menti). A csángóknak, mint magyaroknak, megmentése egyedül csak a magyar katolicizmusnak lehetett volna kettősen szép hivatása. Például azoknak a jezsuitáknak, akiket az erdélyi katolicizmus küldött volna hozzájuk akkor, mikor még nem volt késő. A XVII. és XVIII. században ez még nem lett volna késő. Hogy azonban ez sose soha meg ne történhessék, arról alaposan gondoskodtak az erdélyi magyar kálvinisták, akik még azt se tűrték meg, hogy az erdélyi magyar

katolikusoknak lehessenek papjai, kivált érdemes papjai, nemhogy felesleg is lehetett volna belőlük, melyből még a moldvai csángóknak is jutott volna.

Pedig, hogy az erdélyi jezsuitáknak a mennyek országának hirdetése mellett mennyire gondjuk lett volna a moldvai magyarok magyarságára is, azt láttuk annak a P. Szántónak viselkedéséből, akit az erdélyi magyar protestánsok télvíz idején zavartak ki Erdélyből. Ő volt ugyanis az, aki azután Rómában olyan makacsul védte a római magyar kollégium magyar jellegét, hogy még a pápával is szembeszegült miatta.

Azzal a pápával, akinek minden jezsuita külön fogadalmat tesz a feltétlen és mindenben való engedelmességre.

Ezeknek az erdélyi XVI. és XVII. századi kálvinistáknak mai utódai most aztán úgy próbálják bebizonyítani magyar hazafias érzelmeiket a moldvai csángók pusztulása miatt, hogy szidják azokat az olasz papokat, akiket Róma azért küldött hozzájuk, hogy pótolják azokat a magyar papokat, akiket nekünk kellett volna hozzájuk küldenünk, de kálvinista magyar testvéreink gyűlölete és irigysége lehetetlenné tette ezt számunkra.

Egyébként hogy Róma még magyar szempontból se olyan gonosz, mint a moldvai csángókkal foglalkozó magyar kálvinisták hazaszeretettel leplezett katolikus ellenszenvé gondolja, mutatja, hogy mikor én az esztergomi papnevelőben a teológiát tanultam, akkor is volt ott egy romániai papnövendék, akit nem magyar pénzen azért küldtek hozzánk hittudományi kiképzésre, hogy magyarul megtanuljon. (Jól jártak vele szegény magyar véreink, mert igen jámbor gyerek volt.)

AZ ERDÉLYI VALLÁSSZABADSÁG VALÓSÁGÁNAK PAPVÉDŐJE

Egy negyedszázaddal ezelőtt a „Magyar Kultúra” című folyóiratban „Irányzatos-e a magyar történetírás” címen egy cikkben röviden már megírtam azokat az igazságokat, melyeket e műben bővebben fejtegetek. Akkor állításaimra 1930-ban Dr. Pompéry Aurél tollából egy külön műben kaptam választ, melynek az volt a címe: „Irányzatos-e a magyar protestáns történetírás?”

A válasz lényege az volt, hogy nem.

Mivel Pompéry katolikus pap létére is e tekintetben a protestantizmusnak adott igazat (illetve, mint ilyenkor ez már nálunk szokás, az „arany” középúton maradva és tárgyilagosságot fitogtatva,

mindkét félnek igazat adott), érvei feltétlenül érdekelni fogják az olvasót. Azt írja, hogy cikkemet „*azért, hogy számos történetírónak több, a XVII. és XVIII. században szerepelt magyar katolikus államférfiúról tévesen és igazságtalanul írt állítását megcáfolja, minden tiszta érzésű, az igazságot és a békességet kedvelő magyar katolikus és protestáns ember mind örvendetes és épületes irodalmi eseményt üdvözölhette*”. (Ez szól jobbra, a katolikus felé.) Azonban – folytatja (s ez szól a protestantizmus felé) – a cikkben a védelem mellett két vád is található volt. Az első, hogy az 50-60 év előtti magyar protestáns történelem – mindenestől, egészen – irányzatos és másodsor, hogy a protestáns felkelővezérek rossz hazafiak voltak, mert elsősorban nem a haza, hanem a magok érdekét keresték. E két vád – írja Pompéry – felette sértő a magyar protestánsokra és ezért alkalmas a felekezeti béke megzavarására. Ezért miatta a magyar protestánsok részére elégtételt kell adni és ezt csak úgy kaphatják meg, ha az elégtételt katolikus ember adja nekik. (Sőt még nagyobb az elégtétel, ha az a katolikus ember – mint a jelenben – még pap is).

Pompéry azt is hangsúlyozza, hogy műve megírásában egyedül csak az igazság és a nemzet érdeke vezeti, érte senkitől a világon semmit se kér, már csak azért sem, mert neki (mint idős, beteges embernek) már a világon senki a legjobb akarattal se adhat semmit. (Csak arról feledkezik meg, hogy dicsőséget, népszerűséget, elismerést kaphat érte, tehát erre törekedhetet is. Már pedig van-e ennél nagyobb kincs egy íróra nézve).

Pompéry tudta, hogy ha határozottan a katolicizmus mellett ír, akkor még a katolikusok közül is csak egy egészen kis réteg tetszését vonhatja magára, a „klerikálisokét” (ebbe pedig még a papok egésze se tartozik bele, mert még azoknak is vagy fele inkább akar békét, mint az igazságot. Azt tartja, hogy az ellenfelet meggyőzni úgy se lehet, haragja pedig a katolicizmusra sokkal veszélyesebb, mint a jelenlegi állapot). Pompérynek tudnia kellett, hogy országos elismerést csak olyan állásponton állva lehet kivívni, melyre ő helyezkedett, „klerikális” állásponton ellenben csak ellenszenvet, sőt országos felháborodást lehet kapni. Kéznél fekvő tehát, hogy a népszerűségért, illetve az igazság képviselőjének veszélyessége miatt helyezkedett erre a tetszetős álláspontra.

Pompéry kérdéses műve régies stílusú és okoskodású, a szenilitásjeleit mutatja s emiatt sokszor mosolyra késztet. Egyébként azonban nagy szakismeretre vall; mély és logikus az okoskodása s stílusa nehézkessége

ellenére is jóízű és világos. A szerző idős katolikus pap volt, mikor művét írta. Papi, sőt hazafias nemzeti körökben is megbotránkozást keltve, az első kommunizmus alatt felkínálta magát a rendszernek, de a kommunizmus bukása után őszinte bűnbánatot tartott s attól kezdve, tehát szóban forgó műve megírása idején is, már katolikus szempontból teljesen kifogástalanul viselkedett. Művében is sokszor megható módon jelentkezik a hit és az Egyház iránti gyermeki engedelmesség (illetve az engedelmesség állandó hangsúlyozása).

A szerző egy nagy fogyatékosága azonban művéből is kiütközik: szinte mániákusan fél a kritikától, különösen a durva kritikától. Engem magamat is – mikor életemben egyszer találkoztam vele – oly eszemen kért, hogy ne gorombán válaszoljak majd neki, hogy én jóakaratomban egyáltalán nem is válaszoltam neki, mert másképpen, mint keményen, bizony bajos lett volna a választ megírni.

Egyébként egy jezsuita atyát hivatott a halálos ágyához (tehát egy olyan egyént, akiről azt hitte, hogy ahhoz az irányzathoz tartozik, melyet én képviselek), neki adta át összes kéziratait, hogy jó kezekbe kerüljenek. Ezzel is kimutatta tehát, hogy akkor, mikor már levetett magáról minden földi gyarlóságot, lélekben melyik irányzathoz akart tartozni.

E jezsuita atya előtt, mikor kéziratait átadta neki, bűnvallomást is tett. Megvallotta, hogy hiúsága miatt, azért, mert igen jólesett neki, hogy a protestáns irodalom olyan elismeréssel kezelte, sőt dicsérgette, műveiben bizony jobban mellettük írt, mint a tudományos igazság talán megengedte volna. (Egy másik paptörténetíró pedig, aki egyébként tollát az Egyház védelmében szokta forgatni, mikor szemére hánytam akkori legújabb művének a protestánsok irányában tett bántó engedményeit, ezt felelte: Ha nem így írok, sose kaphatok egyetemi tanszéket (még így se kapott), mert akiktől ez függ (s elsorolta őket), anyakönyvileg is protestánsok, felfogásukban pedig még inkább. Bizonyára ez az oka annak, hogy az annyira irányzatos, annyira katolikusellenes magyar történetírás eddig még soha senkitől bírálatot nem kapott. Én ugyanis nem azt állítom, hogy a magyar protestáns történetírás, hanem hogy a magyar történetírás általában irányzatos.)

Szegény jó Pompéry Aurélnak ma már nem fáj, nem is fájhat az én goromba bírálatom. Mivel legalább a halálos ágyán dicséretesen megtagadta, nem is az ő személyének szól ez ma már, hanem csak a

művének. De mivel annyira rettegett tőle, igyekszem (csak nem nagyon sikerül) most is úgy megírni, mintha ő is olvasná, tehát lehetőleg kíméletesen. Mivel azonban itt nem személyekről, hanem elvekről van szó, magától a bírálattól, melyet kedvéért életében elhalasztottam, végleg nem tekinthetek el.

Mindenekelőtt meg kell jegyeznem, hogy Pompéry olyasmiket cáfol a cikkemből, illetve olyasmikre hívja fel a figyelmet velem szemben, amiket sose mondtam, illetve amik tarthatatlanságának magam is tökéletesen tudatában vagyok és voltam. Például azt sose mondtam, hogy a magyar protestáns történetírás mindenestől, egészen irányzatos. Igaz, hogy nem hangsúlyoztam, hogy vannak kivételek is, de ez felesleges is, mert hiszen még a kivételeket is kizárni még nem is fanatizmus, hanem egyenesen elmebetegség volna. Mire való tehát azt hangsúlyozni, ami épelméjű emberek között úgy is magától értetődő?

Világos, hogy lehetnek és vannak is a katolicizmus iránt egészen tárgyilagosan író protestáns történetírók is, különösen az újabbak között. E műben is nem egyről állapítom meg ezt. Olyant azonban, aki felekezetiességét annyira háttérbe tudta szorítani, hogy tisztán az írásából nem tudtam megállapítani, hogy milyen vallású, csak egyet találtam, Károlyi Árpádot. De ez nála is csak idősebb korában és a 48-as szabadságharcról (Batthyány főbenjáró peréről) írt művére vonatkozik, mely a protestantizmussal alig van összefüggésben.

A nagy, az ismertebb nevű protestáns történetírók között azonban egyet se találtam ilyet, különösen a magyarok között nem. Rámutattam már, hogy még a nagy és határozottan tárgyilagosságra törekvő Schillert is még saját kiadója is kénytelen helyreigazítani katolikusellenes állításaiban, a „nagy” Carlyle-ben pedig úgy tombol a legcinikusabb, a legostobább és legrosszakaratúbb katolikusgyűlölet, sőt állandó rágalmazás, hogy egyenesen az egész angol irodalom örök szégyene marad. Erről tesz tanúságot „Frederic the Graith”-jében is, mely például Hitlernek (és a mi Mikszáthunknak is) legkedvesebb olvasmánya és ihletője volt. Láttuk aztán, hogy még a többieknél sokkal tárgyilagosabb Coxe is micsoda korlátoltságokat ír le a Habsburgokkal kapcsolatban. De az angoloknak mégis volt legalább egy Macaulayjuk is, bár tiszteletreméltó igazságra való törekvése mellett ő se érti és fogja fel helyesen a katolicizmust. (Még

szerencse, hogy Mikszáthnak ő is kedves szerzője volt.) Nekünk azonban még nem született meg a Macaulaynk!

S ha ezt kell mondanunk magukról a történetírókról, vajon mit mondhatunk azokról a költőkről és regényírókról, akik az ő műveik alapján írtak történelmi tárgyú szépirodalmi műveket, amelyekből aztán milliók merítették s merítik még ma is „történelmi” ismereteiket. Azok a történelmi adatok például, melyek alapján Petőfi írta „hazafias” költeményeit (Lehel, Kun László, Kont, Hunyadi László, Zrínyi Ilona, Rákóczi, Lenkey stb.) ma még ponyván se felelnek meg. De még a komoly és tudós Arany is „büszke Bécsnek rettenetes császáranak” mondja I. Lipótot s ezen bizony meg kell szakadnia a nevetéstől annak, aki Lipót személyét és egyéniségét csak egy cseppet is ismeri. Lipót ugyanis olyan ellentéte volt annak, amit a „büszke” és a „rettenetes” jelent, amilyen ellentét két dolog között csak lehetséges. De nemcsak a „Rákócziné” ilyen hamis, hanem épp ily hamis történelmi beállításúak a Zách Klára, az „V. László”, a „Török Bálint” című irodalmilag gyönyörű költeményei is.

Épp ily hamisak, vagy még hamisabbak történelmileg Schiller világhírű drámái. A mai történettudományban II. Fülöp spanyol király már nem szörnyeteg, nem is zsarnok, hanem történelmi egyéniség. Jellemző, hogy Schiller a „Don Carlos”-t egy olyan kezdetleges fércmű (a francia Saint Real „Histoire de Dom Carlos, nouvelle historique” (1672) alapján írta meg, melynek szerzője még azt se tudta, hogy Carlos nem „Dom” volt, hanem „don”. Eredetileg magának Schillernek a drámája is ilyen címen jelent meg: Dom Carlos.

Nem kell tehát nekünk Arany vagy Petőfi miatt szégyenkeznünk, mert a művelt nyugat nagy írói történelmileg még náluk is tudatlanabbak voltak és még elfogultabb felekezeti források után dolgoztak, mint a mienk. De ugyancsak szégyenkeznünk kell amiatt a protestánsoknak, akár magyarok, akár nyugatiak.

De térjünk vissza Erdélyhez és Pompéryhez. Pompéry a nagy magyar protestáns történetírókat mind tárgyilagosaknak tartja s köztük, úgy látszik éppen legjobban Szilágyit. Én egyiket se tartom annak. Éppen Szilágyinak elfogultságára pedig már eddig is hoztam fel egyenesen elképesztő, sőt nevetést okozó adatokat. A legtárgyilagosabb talán köztük még Szalay, de ez neki se személyes érdeme, hanem egyszerűen csak annak természetes következménye, hogy ő a 48-at követő elnyomás alatt írt s így nem mert

úgy írni, mint szeretett volna. Ő csak az adatokat közli, de nem fűz hozzájuk olyan kétségbeejtő magyarázatokat, mint Szilágyi akkor, mikor szükségesnek tartja felekezetét és nemzeti hősökké előléptetett hittestvéreit bűneikben mentetegetni.

Furcsa, hogy egy katolikus pap akkor, mikor történelmi tárgyilagosságról van szó, a dicsérő jelzőket csak úgy szórja arra a Szilágyira, aki egyszerűen a jezsuitáknak Erdélybe való „betolakodásáról” ír, s aki szerint, úgy látszik, az se ellenkezik a történelmi tárgyilagossággal, hogy Báthory Zsigmond furcsajellemét és ebből folyó bűneit egyszerűen, sőt egyedül annak tulajdonítsa, hogy jezsuiták nevelték. (Sajátságos, hogy akkoriban mégis rájuk bízták fiaik nevelését még kálvinista lelkészek is.)

Szilágyinak ez a már ma nevetni való elfogultsága azonban még nem nevetetett, hanem követésre készített. Láttuk, hogy Varga Ottó is, Adynak s e sorok írójának is történelmi tankönyvírója, Szilágyi hatása alatt áll. Azalatt a félszáz év alatt, mi közte és Szilágyi kora közt eltelt, annyit már haladt a világ, hogy oly nyíltan, mint Szilágyi, nem mert írni s ezért nyíltan nem mondja ki, mint Szilágyi még kimondta, hogy mindennek oka a jezsuita nevelés, de miközben Báthory Zsigmond lehetetlen viselkedését elmondja, ő se tudja megállni, hogy minden megjegyzés nélkül bár (azaz sunyian) oda ne vesse, hogy ez a lehetetlen Báthory Zsigmond „a jezsuiták neveltje” volt.

Aztán arra hívja fel a figyelmet Pompéry, hogy katolikus történetíróink között is vannak irányzatosak, nemcsak a protestánsok között s ezzel igazán felfedezte a puskaort. Ez is olyan nyilvánvaló igazság ugyanis, hogy tagadása szintén egyet jelentene az elmebetegséggel. Ez a nyilvánvalóság volt az oka, hogy én elkövettem azt a bűnt, hogy elfelejtettem ezt nyíltan elismerni. Most tehát Pompéry érdeméből – pótolom ezt a nagy mulasztásomat. Rögtön hozzá kell tennem azonban, hogy valóban csak olyan ténynek az elismerését mulasztottam el, ami magától értetődő s ezért -józan eszű embereket tételezve fel csakugyan felesleges lett volna megemlíteni.

Katolikus magyar történetíró is lehet elfogult, de a mi sajátságos helyzetünkben és viszonyaink között ez csak a legkisebb kaliberűek között és ez esetben is csak akkor lehetséges, ha az illető katolikus hitbuzgalmi lapba ír.

Ellenben olyan történetírók, akik a protestantizmus javára és a Habsburgok kárára elfogultak, nemcsak a protestánsok körében található bőségesen, hanem a katolikusok, sőt a katolikus paptörténetírók között is és éppen a legnagyobbak között. Egészen felháborítóan katolikusellenes például Horváth Mihály, a „püspök” és Takáts Sándor, a piarista szerzetes. Olyanokat írogat mindkettő, hogy az ember a szemét dörzsöli olvastára s nemcsak azt nem akarja elhinni, hogy püspök vagy szerzetes az, aki így ír, hanem még azt se, hogy egyáltalán katolikus. Olyan protestáns történetírót azonban, aki a katolicizmus javára ír valótlan, még kivételképpen is alig tud valaki mutatni.

Az egyenesen hihetetlennek látszó jelenség megoldása egészen egyszerű. Elég csak arra figyelmeztetnem, hogy olyan zsidót vagy kálvinistát még senki se látott, aki a rabbijára vagy lelkipásztorára csak azért haragszik, mert az illető rabbi vagy lelkész, ellenben mindenki tudja, hogy olyan katolikusok viszont ezrével vannak, akiknek a pap vagy apáca akkor is ellenszenves, ha személyesen nem ismerik, tehát egyedül csak azért haragszanak rájuk, mert papok vagy apácák (nem is kell éppen jezsuitáknak lenniük). De ha lehetséges ez egy katolikus emberben, miért ne volna lehetséges egy olyan katolikus emberben is, aki véletlenül történetíró? Hiszen látni fogjuk, hogy Martinovics is pap volt, sőt csuhás Ferenc-rendi szerzetes, mégis úgy szidja irataiban „a papokat”, mint a bokrot, minden rosszat tőlük származtat s azt is írja, hogy a harangszó (mely vagy imádságra vagy templomba hív) mindig utálatos volt előtte.

Ez az oka aztán annak, hogy mint az egyszerű protestáns ember, épp úgy a protestáns történetíró is bármilyen hitközönyös vagy kereszténytelen életfelfogású vagy életű legyen is egyébként, bármennyire a majomtól származtassa is az embert s bármennyire nevensen is az evangélium csodáin, olyan történelmet semmiképpen se írhat, mely a protestantizmussal ellenséges irányú vagy annak kortesszólamaival ellenkezik. Ezt a hívő protestáns nem teheti azért, mert protestáns. Hihetetlen protestáns pedig még kevésbé teheti azért, mert a katolicizmust ő is épp úgy, sőt még jobban utálja, mint a hívő protestáns.

Ellenben egy katolikus történetíró, még akkor is, ha esetleg pap az illető, már nagyon könnyen írhat katolikusellenesen. A katolikus Egyház elleni ellenséges érzületre ugyanis természeténél fogva mindenki hajlamos (tehát a pap is). A zsidó vallás vagy a protestantizmus (és a katolicizmuson

kívül minden vallás) semmi több, mint egy fajhoz való tartozás tudata, az ősökhoz való ragaszkodás (a japánok vallása például tisztán ebből áll), a családi és gyerekkori emlékek és a „hittestvéri” összetartozandóság és egymásnak e címen való támogatása révén érvényesülési lehetőség. Világos, hogy ezek egyike se lehet ellenszenves senki számára, s így nem írhat s nem beszélhet ellene senki, aki normális és józan.

A katolicizmus azonban nemcsak ennyiből áll, hanem mindezek mellé, sőt előtt elsősorban világnézet, erkölcsi törvények, parancsok és tilalmak rendszere, a Krisztus ránk nehezedő igája, mely sokszor nagyon is nyomasztólag nehezedik ránk, s bár az evangélium azt mondja róla, hogy „édes” és „könnyű” iga, ezt bizony – kivált az út elején – nem nagyon érzi az ember. Ez az iga a bűnös, a gyarló embernek egyenesen tűrhetetlennek látszik s mivel a gyakorlatban többnyire hadilábon áll vele, többnyire gyűlöletes is.

Hol és hányan vannak ugyanis azok az emberek, akik a tökéletesség útjának már a végén vagy legalább közepén tartanak? Ezért nemcsak Ady volt „Góg és Magóg fia”, hanem többé-kevésbé s különösen időnként mindnyájan azok vagyunk (természetesen még a papok is) s nem egyszer káini vérünk egész sátáni dühével ágaskodunk és acsarkodunk az önmegtagadás vagy lemondás ellen.

S a helyzet ellenszenvenességét még hatványra fokozza az, hogy a katolikus Egyház, illetve képviselői, a papok, ezt a terhes és annyira ellenszenves igát nem hagyják a levegőben lógni felettünk, mely van, de még sincs, mert csak elméleti, hanem a szó szoros értelmében a nyakunkra nyomják. A katolicizmusban gyónni kell mennünk. (Nem kell, de ha katolikusnak tartjuk magunkat és azok akarunk lenni, akkor kell. De ki az, aki elismeri, hogy ő rossz katolikus s a hiba benne van, nem pedig az Egyházban vagy a papokban? S melyik rossz pap ismeri el, hogy ő rossz pap? Aki tehát rossz pap, az nem szükségképpen az Egyházat gyűlöli és hibáztatja-e, tehát ha író, nem szükségképpen ellene ír-e? Ha írni nem mer így, legalább így gondolkodik-e?)

Ha nőtlenek és fiatalok vagyunk, ez az Egyház és ennek az Egyháznak a papsága számon kéri tőlünk, nincs-e szeretónk, sőt számon kéri még onániánkat is s megtagadja tőlünk a feloldozást, ha nem tagadjuk meg magunkat s nem feszítjük keresztre a testünket. Ez az Egyház és ez a papság nem tűri, hogy ha már megházasodtunk, másba legyünk

szerelmesek, s ismét csak megtagadja tőlünk a feloldozást, ha nem térünk vissza ahhoz, akit az oltár előtt tettünk élettársunkká. Ki tud azonban mérges lenni, dühöngeni és haragudni, ha még a megsértett vagy felingerelt szerelmes se? Csodálhatjuk-e tehát, ha még katolikusok is gyűlölik az Egyházat és a papot csak azért, mert pap, és ha írnak, ellene írnak?

Ez az Egyház és ez a papság még azt is számon kéri tőlünk, hogy hány gyerekünk van, s hogy miért nincs több s megint csak nem ad feloldozást, ha bűnösök vagyunk, még akkor se, ha már nyolc gyerekünk van, mert nem az a fontos, hogy hány van már, hanem az, hogy egyszer se vétkezzünk. Tudok olyan orvost, aki pap akart lenni és csak felszentelés előtt lépett ki, mert magasnak tartotta a maga számára az örökös tisztaságot. Mikor aztán már nős lett, sőt kétszer is megházasodott (nem elvált, hanem özvegy lett), hat gyereke született s ebből öt a második házasságából s még se kapott feloldozást a gyermekáldás korlátozása miatt.

Ez se ismerte el, hogy bűnös, hanem olyan dühbe jött miatta, hogy azt mondta barátainak, hogy vele is, feleségével is úgy bántak a papok, mint a kutyával s ezért most már nem is megy többet gyónni soha, pedig most már mehetne, mert már nem kell védekeznie a gyermekáldás ellen (felesége kora miatt).

A valóságban mégis mint mindennapi áldozó halt meg. Ezt mutatja, mennyire hívő volt, de mutatja az is, hogy még azok is, akiknek ekkora a hitük, hogyan tudják az Egyházat és a papokat gyűlölni akkor, mikor életük az Egyház előírta erkölcsi törvényekkel hadilábon állt. (Ez időben az illetőnek minden második szava papszidás, sőt egyházellenesség volt.)

Ezzel szemben van-e egy protestánsnak, zsidónak, mohamedánnak, kínainak vagy japánnak oka arra, hogy haragudják a vallására vagy a papjára? Kellemetlenkedik-e az neki valaha is hasonló dolgok miatt s beleavatkozott-e valaha élete hasonló titkaiba?

Érthető tehát, hogy csak katolikusnál lehetséges, de annál ugyancsak könnyen lehetséges és annál ugyancsak gyakori, hogy saját vallása ellen írjon és beszéljen, de nem-katolikus emberben bajosan. Ha esetleg nála is előfordul (például a kommunizmus „dialektikus materializmusának” tabuja miatt) ez a szembefordulás akkor is csak hideg elméletiségben, de sose dühében és egész lényét átjáró gyűlöletben nyilvánul meg, mint a papgyűlölő katolikusban.

A katolikus Vörösmarty, Madách vagy Kisfaludy Károly egy cseppet se írt katolikusabban, vagy mondjuk inkább így: kevésbé katolikusellenesen, mint a protestáns Arany, Jókai, Petőfi, vagy akár a bencés-szerzetes (de kifogásolható életű) Czuczor Gergely vagy az a báró Jósika Miklós, aki azért, mert a felesége után más tetszett meg neki s akkor még polgári házasság nem volt, „kénytelen” volt még át is térni protestáns vallásra.

De ugyanezt megtette a pap Csiky Gergely is, a székelyföld nagy írója és tudósa Orbán Balázs is, a „viharsarok” szó kitalálója, Féja Géza is, Kodolányi János, a Julián barát regényének megírója is és Bartók Béla is. Jellemző, hogy Bartók is és Orbán Balázs is – unitáriusok lettek, azaz olyan vallást választottak, melyben a legkevesebb a vallás. Hogy milyen gyakori ez az egyház- és papgyűlölet még a papokban is, Martinovicson, Csiky Gergelyen kívül bizonyítja még a székely regényírónak, Nyírónek és Hiadornak, Petőfi egyik költő vetélytársának hithagyása, mert e két utóbbi is nemcsak katolikus, hanem pap is volt egyúttal.

Öntudatos és felekezetéhez húzó protestáns vagy zsidó (s természetesen görögkeleti is) akkor is lehet valaki, ha lélekben már rég szakított Krisztussal vagy Mózással. A magyar protestáns írók nagy része már régen szakított is vele, s aki Petőfit, Jókait, Mikszáthot, Adyt, Móríczt Zsigmondot (sőt akár Aranyt is) ismeri, annak nem lehet kétsége az iránt, hogy hívő kereszténynek egyik se számítható. Nem számítható annak természetesen a katolikus Vörösmarty, Katona, Madách vagy Kisfaludy Károly, Gárdonyi Géza vagy Herczeg Ferenc se. A kettő között csak az a különbség, hogy ez utóbbiaknak a katolicizmus tudtukra is adta, hogy nem számítja őket katolikusoknak s ők maguk is tudtukra adták a papoknak (írásaikkal és viselkedéseikkel), hogy maguk se számítják magukat olyan katolikusnak, akinek felfogásában az Egyház tanítása irányadó.

A két csoport között csak az a különbség, hogy ez előbbieket, a protestáns írókat, a kereszténységgel ellenkező felfogásuk ellenére is a legbarátságosabb kapcsolatokat tartották fenn felekezetükkel és annak képviselőivel, és a legmegértőbben írnak róluk műveikben, mert nekik emiatt még éppen nem kellett haragban lenniük egymással, ellenben az ugyanilyen gyöngé hitű és életű katolikusok mindig gyűlölik az Egyházat és papjait ezt műveikben is kimutatják s maga az Egyház is siet tudtukra adni, hogy nem tekinti őket magáéinak s hogyha ilyeneknek maradnak, nem üdvözülhetnek.

Világos, hogy ha valaki pap, akkor is lehetséges számára, hogy ne legyen keresztény. Nemcsak a gyakorlatban, hanem akár még elvekben is lehetséges ez. Igaz, hogy nyíltan csak akkor lehet ez így, ha ki is lép, azaz ha hivatalosan is megszűnik pap lenni. Ámde vannak és a történelmi múltban is voltak olyan idők, mikor még erre sincs szüksége, mert az Egyháznak nincs hatalma ahhoz, hogy az ilyen papok ellen nyíltan fellépessen, s például állásvesztéssel sújthassa őket. Martinovics például azért maradhatott pap, sőt kaphatott még apáti címet is, mert II. József és II. Lipót idejében élt s ekkor az állam a „felvilágosult” papokat nyíltan pártolta az Egyház „reakciósságával” szemben.

Az olyan pap, aki országgyűlési képviselő, sőt miniszter (mint Horváth Mihály volt 49-ben vagy Vass József Horthy idejében) vagy egyetemi tanár (Korniss Gyula vagy Czirbusz), ha anyagilag független író vagy nagynevű ember (mint Hock János volt), vagy esetleg az országház könyvtárosa, mint Takáts Sándor volt (ki protestáns barátainak köszönhette ezt az állását), akkor a mai jogállamban is megengedheti magának, hogy pap létére se legyen katolikus és ezt írásaiban is kimutathassa (hisz függetlenségét biztosító előkelő jó állását éppen ezért kapta, mert ezt kimutatta).

A katolikusellenes paptörténetírók mind ilyenek voltak s hogy mennyire nem voltak igazi papok, sőt még igazi katolikusok se, azt mutatja az életük. Horváth Mihálynak például – mint 48-cal kapcsolatban majd bőven látjuk – püspök létére is népes családja volt s utódai ma is itt élnek közöttünk. (Egyébként nem volt felszentelt, hanem csak a magyar kormánytól kinevezett püspök.)

Ha Takáts Sándor nem papos életének ilyen látható bizonyítékai nincsenek is (ha nincsenek), az még nem bizonyítja, hogy jobb volt Horváth Mihálynál. Hiszen Horváth Mihályban a család csak családiasságát és gyermekszeretetét bizonyítja s azt, hogy kitartott egy nő mellett, ami semmiképpen se hiba.

Láttuk, hogy még az Akadémiában felette tartott emlékeszéd is azt mondja, hogy csak azért lett piarista, mert akkor a világi tanárok nehezen tudtak állást kapni. Horváth Mihály részére tehát a nagy család még enyhítő körülmény, az még viszont az Egyház részére enyhítő körülmény, hogy az olyan ember, mint ő, csak címzetes püspök lehetett, de még a címet is a magyar kormánytól kapta, nem az Egyháztól. (Ez viszont a 48-as magyar kormány bűnösségét mutatja.)

Ezelőtt 50-100 évvel még a papok is nyugodtan szidhatták a „klerikalizmust”, az „ultramontanizmust”, a jezsuitizmust” és a „bigottságot” (a „békepapok” a kommunizmus alatt különösen a Habsburgokat szidták). Akkor ugyanis még legfeljebb csak a papok java vette észre az ilyesmiből, hogy annak a jele, hogy az illető papok tulajdonképpen nem is katolikusok.

Láttuk, hogy a lutheránus Ráth Károlytól, alig egy századdal ezelőtt Rómer Flóris, Ipolyi Arnold, sőt a győri püspök és káptalan, kolostorok és az egri érsek se vette zokon, hogy a jezsuitizmus „réme” ellen hadakozott. Még nem is olyan régen az olyan tudós vagy írópapoknak, akik egyetemi tanárok, országgyűlési képviselők, a Magyar Tudományos Akadémia tagjai, sőt akár csak jól jövedelmező kanonoki stallumok tulajdonosai akartak lenni, ha talán nekik maguknak a pápát, a jezsuitákat vagy az átkos idegen római befolyást nem kellett is szidniuk, de legalábbis jóban kellett lenniük, karon fogva sétálniuk azokkal, akik még ezt is megtették.

Mindezek után semmi érthetetlen sincs abban, hogy velem szemben is nemcsak egy katolikus, hanem egyenesen egy katolikus pap, de természetesen a régi generációból való pap, aki nem vette észre, hogy ma már más világ van, mint még az ő fiatalkorában volt, olyan pap, aki fiatal korában még botrányokat csinált, a kommunizmus alatt pedig még azt is szolgálta – tartotta szükségesnek megvédeni a magyar protestantizmus „becsületét”.

Mivel az ő fiatalkorában még az effajta szolgálatok nem szoktak ingyen történni, szükségesnek tartotta mindjárt azt is hozzátenni, hogy ő mindezt nem érdekből csinálja, mert ő ma már összetört aggastyán s ezért neki e földi életben már senki se adhat semmit. De mikor önzetlenségét hangsúlyozta, csak azt felejtette el, hogy nemcsak pénz és anyagiak vannak a földi életben, hanem elismerés, írói siker, hír, népszerűség és dicsőség is s ennek megfelelően nemcsak pénzvágy, hanem dicsősgvágy és hiúság is s mindezt öreg embernek is lehet adni, sőt ilyesmire az öregek jobban kaphatók, mint a fiatalok.

Nálunk még Pompéry idejében is, sőt még ma is hazafiság számba megy a Habsburg-ellenes, sőt a protestáns magyar történelmi felfogás. Nemcsak lehetséges volt tehát, hogy katolikus, sőt katolikus paptörténetíró is képviselje ezt a felfogást, hanem erre, hacsak az érvényesülés útját maga előtt elzárni vagy magát közgyűlöletnek kitenni nem akarta, egyenesen rá volt kényszerítve.

Az ezzel ellenkező történelmi felfogás képviselője egyenesen lehetetlenné tett a tudományos érvényesülést (egyetemi tanárság, akadémiai tagság), sőt az ilyen történetíró művéhez egyáltalán nem is talált volna kiadót. Ez utóbbi egyébként csak szerencséje lett volna, mert ha csak művét agyon nem hallgatták volna, a közvélemény gyűlöletének központjává s a hazaáruló vagy legalábbis az „elfajult” magyar díszes jelzőjének állandóan becsmérelt, sőt megvetett tulajdonosává lett volna.

Hogy Szekfűből ennek ellenére is egyetemi tanár lett, nem cáfolata állításunknak. Először, mert egy Szekfű szabású tudós nem terem minden bokrban, s ha még belőle se lehetett volna egyetemi tanár, az kissé túl sok lett volna már a jóból. Másodszor, mert Szekfű se a katolicizmust, se a Habsburgokat sose védte nyíltan, de – legalábbis a Habsburgokat – még ő is sokszor egyenesen becsmérelte – egészen nyíltan. Nem egy diákot találtam, aki a Hóman-Szekfű történelem alapján Szekfűt nyíltan Habsburg-ellenes történetírónak gondolta.

Harmadszor pedig Szekfű már a jelen korban írt s ma már sokkal inkább lehet egy történetírónak az igazságot megírnia, mint még a XIX. században.

Ellenben ha egy pap – mint a jelen esetben Pompéry – arra vállalkozott, hogy egyenesen ő védje meg a protestáns hazafiak becsületét, szinte előre hallhatta a tapsokat és éljeneket, melyeket e „példamutató” szerepléséért s a nemzet érdekeinek minden „felekezeti” érdek fölé való emeléséért majd kapni fog.

Tudhatta azt is, hogy ellenhang nem is lesz, s ha igen, csak néhány, szinte a nyilvánosság kizárásával megjelenő „felekezeti” lapban. Ne mondja tehát Pompéry nekünk azt, hogy ő a protestáns érdekek szolgálatáért nem kaphatott semmit. Mivel én magam kérésére műve megjelenésekor mellőztem a bírálatot, kritika helyett nem is kapott Pompéry a magyar irodalomban és közéletben e szolgálatért mást, mint csak elismerést.

Ha valaki Magyarországon „a vallási béke” érdekében szólalt fel, csak elismerést kaphatott érte. Ha pedig éppen egy katolikus pap volt az, aki „igazságot” szolgáltatott a protestantizmusnak, akkor egyenesen elragadtatásba hozta a mi lapjainkat, országgyűlésünket, közéletünket és „hazafias” tömegeinket. Nem is tudták ezt mással magyarázni, mint csak azzal, hogy olyan sziklakemény jellem, hogy neki „az igazság” és a haza

még „felekezeténél” és hitfelei becsülésénél is előbbre való. Hát még maguk a protestánsok milyen hálásak voltak érte!

A magyar sajtó egyhangúlag klerikálisellenes s határozottan inkább protestáns-, mint katolikuspárti volt még a második kommunizmust közvetlenül megelőző időkben. A közvélemény a Nemzeti Újságot és az Új Nemzedéket csak a „papok lapjának” tartotta, nem a katolikusokénak. Ezek a „papi” lapok Habsburg-pártiak voltak annyiban, hogy időnként cikkeket közöltek a külföldön tartózkodó királyi családról, de nem annyiban, hogy történelmi szerepüket is védeni merészelték volna.

Takáts Sándornak katolikus szempontból annyira kifogásolható és a legélesebben Habsburg-ellenes műveit például a Nemzeti Újság épp úgy dicsérte, mint a többi lap. Takátsnak tehát legfeljebb csak a „jezsuiták lapjától”, a Magyar Kultúrától kellett volna félnie, de utolsó éveiben Banga páter vezényletével már ez is irányt változtatott és áttért a protestánsokkal való minden áron jóban levés politikájára. Takáts Sándort azonban még ez a lap se bírálta soha még abban az időben se, mikor még harcias volt.

Pompéry Aurél azonban – a biztonság kedvéért – azért még engem is külön megkért, hogy én se legyek „goromba”. Ennyire rabja volt tehát a hiúságának az, aki úgy tett, mintha szentül meg volna róla győződve, hogy egyedül csak az igazság vezeti a tollát, s hogy neki a földön már úgy se adhat senki semmit.

De azért az se volt véletlen, hogy erre a szerepre (és ilyen önzetlenül!) éppen egy olyan pap vállalkozott, aki az érvényesülésért vagy hogy hallattasson magáról, kevéssel előtte még a kommunizmus kiszolgálására is kész volt.

De hát Pompéry mégis elhitette magával, hogy egyedül csak az igazság és a nemzet érdeke vezeti, mikor katolikus pap léte a protestantizmus „becsülete” védelmére állt ki. Csak mikor már a halál lehetőségét érzi, csak akkor veszi észre még ő maga is, hogy valójában csak a hiúsága állította oda arra szerepre.

Egyébként hogy mennyire nem volt tisztában a helyzettel, mutatja, hogy annak ellenére, hogy én cikkemben nem a protestáns, hanem a magyar történetírás irányzatosságáról beszéltem, ő nem a magyar (sokszor egyenesen katolikus papok írta) történelem irányzatosságát cáfolja (mert én ezt vádoltam ezzel), hanem csak a protestáns történetírását.

Az még csak eszébe se jut, hogy nemcsak a protestáns, hanem általában a magyar történetírás irányzatos és katolikusellenes, mégpedig még akkor is, ha katolikusok, sőt ha papok, sőt ha egyenesen maga Pompéry írja is.

Láttuk, hogy ez a lehetetlennek látszó állítás nagyon is lehetséges, sőt feltűnő valóság, mert hiszen egyedül csak a katolicizmus képviseli logikusan és húsba vágóan a keresztény erkölcsöt és a hívő világnézetet, ennek pedig minden gonosz, sőt minden gyarló ember ellensége. Pedig hát melyik ember, sőt melyik pap nem gyarló?

A sok gyalázkodás, névtelen levelek, fenyegetések és terror miatt még Szekfű se mert egészen tárgyilagos lenni a katolikus Egyház vagy a Habsburgok iránt. Még ő is tett engedményeket az igazság rovására. Azzal mentette magát érte lelkiismerete előtt, hogy a magyar történelmi igazságszolgáltatás vak éjszakájában nem lehet egyszerre reflektorokat gyújtani, mert a fényhez nem szokott szemek megvakulnak tőle s a kár nagyobb lesz, mint a haszon. Sokkal célszerűbb csak pislákoló mécsesekkel kezdeni a dolgot. Pompéry azonban még mécsset se volt hajlandó gyújtani s mivel szemünk ehhez volt szokva s így ez volt ránk nézve kellemesebb, a sötétség további fenntartásának szolgálatába állt.

Nem a protestáns történetírást vádoltam tehát én s vádoló vagyok még most is, irányzatossággal és a Habsburgok és a katolicizmus kárára elfogultsággal, hanem – ami ennél sokkal nagyobb baj és szégyen – a magyar történetírást. Egyenesen szükségszerű is volt, hogy irányzatos legyen ez a történetírás, mert hiszen a történetíró eddig elismerést, érvényesülést, akár anyagi akár erkölcsi jutalmat csak ilyen szellemben írt történelemért kaphatott még akkor is, ha katolikus, sőt ha katolikus pap volt.

Acsády Ignác például nem protestáns volt, hanem zsidó; az volt Angyal Dávid és Steier is és ők is épp oly katolikus- és Habsburg-ellenesek, mint a kálvinista Szilágyi vagy Thaly Kálmán, sőt Steier még jobban, mint ők.

A szintén zsidó Marczali Henrik, mint magyar történetíró, tárgyilagosabb. Neki inkább a világtörténelemben látszik még katolikusellenessége. A valamennyi között legirányzatosabb, legprotestánspártibb Tolnai Világtörténelmével se protestánsok, hanem zsidók „gazdagították” a magyar irodalmat és boldogították a magyar közéletet. Egyrészt azért, mert a forradalmár, a felforgató hajlamú zsidóság természetszerű ellensége mind a katolicizmusnak, mind a Habsburgoknak,

másrészt, mert a siker és a népszerűség nekik még jobban bálványuk, mint nekünk, keresztényeknek, ezt pedig nálunk csak „hazafias” szellemű történetírással lehetett megszerezni.

A magyar zsidónak egyébként is nagyobb szüksége volt arra, hogy a hazafiságát bebizonyítsa s fitogtassa, mint egy magyar katolikusnak. A „hazafiatlanság” vállalása még kálvinistáinkra nézve jelentett volna legkisebb kockázatot, őket azonban e tekintetben olyan elfogultan nevelték, hogy köztük eddig még nem születhetett meg a magyar Macaulay. (Macaulay is ír még sok valótlant is a katolicizmus ellen (nem is csoda, hiszen 150 éve írt), de ő már sok igazat megírt a protestantizmus ellen is. Ilyen magyar protestáns történetíró még nem volt.)

Azt mondja Pompéry, hogy az a vádam, hogy a protestáns szabadsághősöket elsősorban nem a haza, hanem az önérdek vezette, a magyar protestantizmusra „felette sértő” s ezért érte a magyar protestantizmusnak elégtétel jár; ezt megfelelő módon csak katolikus ember adhatja meg s ezért vállalkozik reá ő.

Pompéry nem is gondolja, mennyire mindennapi, megszokott, elcsépelet dolgot tesz ő e „hősies” és példamutató cselekedetével!

Nem a protestáns, hanem a magyar történetírást vádoltuk és vádoljuk mi irányzatossággal és katolikusellenességgel. Látni fogjuk majd azt is, hogy nemcsak a protestáns szabadsághősökről, hanem a katolikusokról (Martinovicsról, sőt Rákóczi Ferencről) is megállapítom, hogy elsősorban nem a haza, hanem a maguk érdeke vezette őket. Ezért nem a protestantizmusnak jár elégtétel, mert hiszen a sérelem se őt érte.

Nemcsak protestánsok, hanem katolikusok is, sőt katolikus papok (a Horváth Mihályok és Takáts Sándorok) is rajongói voltak eddig a protestáns magyar hazafiságnak s nemcsak protestánsok, hanem ők is ugyancsak ráterítették a vizes lepedőt a főpapokra, jezsuitákra és aulikus katolikus magyarokra! Meg is kapták érte jutalmukat: tudományukért és hazafiságukért dicsért nagy emberek lettek belőlük; miniszterek, országgyűlési képviselők, sőt püspökök (igaz, felszentelés nélkül, de javadalommal s vajon melyik volt fontosabb nekik) lettek belőlük jutalmul vagy legalábbis országházi könyvtárosok és akadémiai tagok és – ami a legfontosabb – egész életükre elkerülték az írók rettegett ellenségét, a gáncsot és a kritikát, ami szegény Szekfünek még a kis félénk mécsgyújtásért is oly bőven kijutott. Ezeket a „hazafias” papokat ellenben a

katolikus sajtó is magasztalta, mert hiszen katolikusok és papok voltak. A protestáns és zsidó „hazafias” sajtó pedig azért, mert hiszen katolikus és pap létükre is nekik írtak, nem pedig az Egyháznak és az igazságnak.

Hogy tárgyilagosságát fitogtassa, azt írja Pompéry, hogy engem azért, mert igazságtalanul megrágalmazott katolikus történelmi személyek becsületét megvédtem a protestáns elfogultság ellen, elismerés illet, de a protestáns történelmi személyek elleni kifogás már támadás, tehát helytelen dolog részemről. Pompéry katolikus önérzetét – ha ugyan egyáltalán volt valaha – annyira eltompította a magyar történetírásnak ez a tőlünk már megszokott irányzatossága, hogy nem vette észre, hogy az én cikkemnek ez a része is védelem volt, nem pedig támadás.

Mindenki számára, aki nemcsak jó magyar, hanem jó katolikus is, tűrhetetlenül sértő az a beállítás, hogy a magyar szabadságot úgyszólván mindig csak protestánsok védték (ha katolikusok voltak, mint Rákóczi Ferenc, azok is elsősorban a protestánsokra támaszkodtak), viszont a katolikusok, különösen a jó katolikusok, azok, akik főpapjaikra hallgattak és a jezsuitákkal tartottak, mindig az udvar legodaadóbb szolgálói voltak, annak érdekeit a nemzeti ügy rovására is kiszolgálták s a felkelések alatt első dolguk volt Bécsbe menekülni.

Ezt feltétlenül szégyen és sérti a katolikusok becsületét még akkor is, ha csak az ellentábor és a kommunizmus hangsúlyozná ki, nem pedig átlag a magyar irodalom. Kisigényűnek és kíméletért hálásnak ugyanis csak annak kell lennie, akinek vaj van a fején s szabad-e egy magyar katolikusnak úgy viselkednie, mintha Egyházának és főpapjainak valóban vaj volna a fején, ha a valóságban nem úgy van, sőt az igazság az, hogy elsősorban (mint az Egyház igaz voltából szükségszerűen következik is) mindig a legnagyobb katolikusok voltak a legjobb magyar hazafiak?

Ez annyira igazságtalan katolikus szégyen ellen védekezem én tehát, mikor kimutatom, hogy a történelmi igazság az, hogy a mi agyonreklámozott szabadsághőseink, mégpedig nemcsak a protestánsok, hanem a katolikusok is, például a Wesselényi-összeesküvés résztvevői, Martinovics, sőt még az „ideális” Rákóczi Ferenc is (mint majd látjuk), elsősorban nem a hazát, hanem a maguk érdekét s legfeljebb még a protestantizmust nézték (ha protestánsok voltak), a katolikus érdekeknek pedig határozottan ellene voltak (ellene volt még a „jó” katolikus Rákóczi Ferenc is).

De a dolog lényeg egyébként is nem az, hogy az, amit csinálók, támadás-e vagy védelem, sértő-e valakire vagy nem, hanem egyedül az, hogy amit állítok, igaz-e vagy nem. A kérdés ezen dől el. Ami igaz, annak kimutatása, még ha sértő is valakire vagy valakikre, egyenesen a nemzet iránti kötelesség, azoknak pedig, akiket az igazság sért, a nemzet iránti kötelességük e sérelem elviselése. Ami pedig nem igaz, annak viszont a leleplezése kötelesség a nemzet iránt.

Teljesen elhibázott dolog tehát Pompéry részéről, ha ő itt nem lát mást, ha ő annak még a lehetőségével se foglalkozik, hogy a két egymás mellett álló fél: a katolicizmus és protestantizmus közötti esetleges vitában talán az is lehetséges, hogy csak az egyiknek van igaza, s ezért nem lát mást, mint csak sérelmet és igazságtalanságot, ha nem ötven százalékra egyezünk ki, hanem a pálmát teljesen az egyiknek adjuk.

Hiszen a pálma tulajdonképpen eddig is csak az egyiké volt, a protestantizmusé s erre bizony igen gyenge flastrom volt, hogy néha, mikor üres közéleti szólamok hangoztatásának volt a helye, akkor a katolikus alsópapság mindenkor önzetlen hazafiságát is kiemelték (de a főpapságét még ilyenkor se). Pedig a katolikus Egyház dogmái szerint egyedül csak a főpapság az, amelynek tanítani, útba igazítani joga van. Ezt az alsópapság csak a főpapság képviselőjében és utasítása szerint gyakorolhatja. A főpapság szerepének elítélése tehát magának a katolikus Egyháznak elítélése.

A történetírásban nem az fontos, hogy ért-e valakit sérelem s ki az, akit ért, hanem hogy jogos-e a sérelem vagy pedig a történelmi igazságból folyik-e s így megérdemelt-e. Ha a magyar protestantizmust egy történetíró részéről sérelem érte, akkor teljesen mellékes – legalábbis az igazság, tehát a történelem szempontjából teljesen mellékes –, hogy ezt a sérelmet katolikus vagy protestáns; pap vagy nem pap követte-e el, hanem egyedül az a fontos, hogy ez a sérelem valóban az igazság, valóban a történelem részéről érte-e az illetőt. Nem elégtételadással (s még arra is gondosan vigyázva, hogy ha sértő katolikus és pap volt, akkor az elégtételadó is katolikus és pap legyen) kell tehát erre válaszolni, hanem annak kimutatásával, hogy a sérelem okozója nem a történelmi igazság, hanem az elfogult felekezetiesség volt.

Ez természetesen elegendő elégtétel a sértett fél számára, a sértő fél azonban ez esetben megérdemli, hogy ezen kívül meg is bélyegezzék, mert

rágalmazott s itt, mivel rágalma a nemzet egy egész rétege ellen irányult, békebontást követett el s nagyot vétkezett a nemzet érdekei ellen.

Arra az álláspontra helyezkedni azonban, hogy a magyar történetírónak se a magyar katolicizmusra, se a magyar protestantizmusra sértő dolgot megállapítania nem szabad, s ha ez mégis megtörténik, akkor egy másik magyar történetírónak (mégpedig lehetőleg ugyanazon „érdekszövetségbe” tartozónak) elégtételt kell adnia a megsértett félnek, teljesen tudománytalan és történelmietlen felfogás.

A történetírásnak, mint minden más tudományágnak sem a katolicizmust, sem a protestantizmust, sem az arisztokráciát, sem a proletariátust szolgálnia nem szabad, még csak a társadalmi békét se, hanem egyedül csak az igazságot. Még a nemzetet is csak olyan értelemben szabad szolgálnia, hogy az igazság kiderítésével tulajdonképpen a nemzetet szolgálja.

Ha azonban a kettő nem járna szükségképpen együtt s az egyiket szembe lehetne állítani a másikkal, akkor is feltétlenül az igazságot kellene szolgálnia, nem a nemzetet. De egyébként már az maga nemzetgyalázás, ha valaki arra az álláspontra helyezkedik, hogy hamissággal kell szolgálnia nemzetét. Ezzel ugyanis már elismeri azt, hogy nemzete ügye és az igazság ellentétben állnak egymással. Lehet-e azonban ennél sértőbb álláspontra helyezkedni egy nemzet ellen?

A történetírás nem azért van, hogy sérelmeket orvosoljon, s ezekért elégtételt adjon, hanem egyedül azért, hogy igazságokat megállapítson és rágalmakat vagy tévedéseket kiküszöböljön s helyreigazítson. Ezt megtenni akkor is kötelessége, ha vele egyes nagy befolyású társadalmi rétegek érdekeit megsérti. Ezzel sérelmeiket is lehet ugyan orvosolni, sőt valójában sérelmeket csakis így lehet orvosolni, mert csak így lehet kimutatni, hogy a sérelem valóban sérelem, azaz igazságtalan, de ha ezt tesszük, akkor se sérelmekről, ha nem valótlanságokról, ferdítésekről vagy rágalmakról és ezek megcáfolásáról beszéljünk.

E bevezetés után természetesen Pompéry is azt igyekszik kimutatni, hogy a történelmi igazság épp úgy szól a magyar protestantizmus, mint a katolicizmus mellett, tehát hogy az a sérelem, mely részemről a protestantizmust érte, valóban jogtalan volt, mert az igazság megsértéséből keletkezett. De látni fogjuk, hogy (nem hiába beszél még maga Pompéry is tévedés vagy történelmi ferdítés helyett sérelemről), valóban csak a

protestantizmust érte (igazságosan) sérelem részünkről, nem pedig a történelmi igazságot.

* * *

Ez bevezetés volt Pompéry részéről is, részünkről is. Most következik a tárgyalás, azaz annak bizonyítása Pompéry részéről, hogy valóban igazságtalan dolog protestáns nagyjaink elítélése katolikus nagyjainkkal szemben, aztán erre az ellenérvek a mi részünkről. Miután mi is előadtuk megjegyzéseinket Pompéry protestánspártoló érveire, nyugodtan rábízhatjuk az olvasóra, hogy részünkről olyan sértés történt és történik-e itt, melyért a magyar protestantizmusnak az igazság nevében jár elégtétel, vagy pedig maga a történelmi igazság kívánja-e azt, hogy a magyar protestantizmust „megsértsük”.

Két protestáns szabadsághősünk, Bocskai és Bethlen szerepét már megtárgyaltuk. Őket illetően már nyugodtan rábízhatjuk az olvasóra, hogy csak a hazaszeretet vagy legalább elsősorban a hazaszeretet vezette-e őket akkor, mikor koronás királyuk ellen fegyvert fogtak és a törökkel szövetkeztek ellene, vagy pedig más alantasabb indokok, s hogy kik voltak nagyobb hazafiak és jobb magyarok: azok-e, akik mellettük, vagy akik királyuk oldalán ellenük harcoltak (bár ez utóbbiak kevesen voltak).

E tekintetben Pompéry nem is száll velünk vitába már csak azért se, mert akkor még mi se fejtettük ki erre vonatkozó bizonyítékainkat bővebben. Pompéry műve csak az erdélyi vallásszabadságot védi, ezt tartja valóságosnak és a mi ezt tagadó állításainkkal szemben védi a magyar protestantizmus „becsületét”. Ezért foglalkozunk vele itt.

Előre megmondjuk: rendkívül kíváncsiak vagyunk, mit mond, mert igazán szeretnénk tudni, hogy ezek után, amiket az erdélyi vallásszabadsággal kapcsolatban mondtunk, mit tud valaki e „vallásszabadság” valóságának védelmére felhozni. A dologra annál kíváncsiabbak lehetünk, mert Pompéry művén meglátszik, hogy ennek a kérdésnek ő egyik legalaposabb ismerője.

Pompéry azt írja, hogy *„irányzatos történetírás az, mely az erdélyi katolikusoknak csak a XVI. és XVII. században történt elnyomásáról szól, ahelyett hogy – az elnyomást nagyon csak cum grano salis véve – azt a türelmességet, méltányosságot, szabadelvűséget is magasztalná, mellyel az erdélyi protestáns fejedelmek és rendek az említett századokban a vallás ügyét elrendezték”.*

„Valamennyi katolikus egyházi személy – írja – Erdélyből soha sem törvénnel, jogilag, sem a valóságban nem volt kitiltva, száműzve.” Azt is hangsúlyozza, hogy Erdélyben az Egyháztól csak a nagyjavadalmakat vették el, de a falusi kisjavadalmakat nem.

Azt is tévesen írtam én cikkemben – folytatja –, hogy a protestáns Erdély nem tűrte meg területén a jezsuitákat; hogy bebocsátásukat nem tudta kicsikarni a protestáns rendektől még a nagykatolikus Báthory Zsigmond fejedelem se. Az igazság ugyanis az, hogy rajta kívül még két másik fejedelem is, akik közül az egyik nem is volt katolikus (Bethlen) ki tudta ezt „csikarni” a protestáns rendektől. Mikor jogilag ki voltak tiltva, a valóságban akkor is bent voltak, ha sokszor álruhában is. Ezt a protestáns erdélyi rendek is tudták, mégis eltűrték.

Ami azt az állításomat illeti – mondja tovább –, hogy Erdélyben a protestáns többség még azt se engedte meg, hogy a katolikusoknak püspökük lehessen, „bizony majdnem szóról szóra igaz”. De azért én még e tekintetben is vétkezem a tárgyilagosság ellen, mert úgy állítom be a dolgot, mintha püspök alatt élni a vallásszabadság minimuma lenne. A valóság az, hogy ez a vallásszabadság maximuma s ezt a maximumot az erdélyi protestánsok nem adták ugyan meg a katolikusoknak, de megadták azt, hogy legalább lehettek papjaik, ferencendi kolostoraik, 1618-tól kezdve még püspöki vikáriusaik is, akik közül többet a pápa püspökké is felszentelhetett. Pedig hát ez is csak vallásszabadság, ha nem is a vallásszabadság teljes foka.

Én – mondja – csak a negatívumokat emeltem ki, de „annak, aki nemcsak annak örül, ha embertestvéreit vádolhatja, hanem annak is, ha embertestvéreiről, legyenek azok bármennyire is ellenfelei és legyen bármennyi is a bűnük, jót is mondhat, annak a pozitívumokat is ki kellett volna emelnie vagy legalább meg kellett volna említenie”.

Erdélyben – folytatja – nemcsak az történt, hogy a katolikus egyháztól javait elvették és a katolikus püspököt az országból száműzték, hanem azt is, hogy a katolikusok vallásukat továbbra is gyakorolhatták.

„Ahol a lakosság tiszta protestáns volt – állapítja meg –, vagy csak elenyészően kevés katolikus élt, ott a nyilvános katolikus vallásgyakorlat tilos volt. Katolikus pap ide is bemehetett ugyan keresztelni, halottat beszentelni, híve szobájában akár misét is mondhatott, de nyilvánosan nem működhetett, a halottat se kísérhette ki a temetőbe s a községben nem maradhatott, hanem

dolga végeztével távoznia kellett. Azokban a községekben azonban, melyek tiszta katolikusok voltak, vagy csak elenyésző számú protestáns lakott bennük, a protestánsoknak semmivel sem volt több joguk, mint a protestáns községekben a katolikusoknak. Ezekben ők sem rendelkeztek a templomépítés vagy a nyilvános vallásgyakorlat jogával. Tehát teljes volt az egyenlőség.

Viszont a vegyes vallású községekben, ott, ahol a kisebbség számottevő volt, a többség kapta a templomot, a kisebbség pedig megkapta a jogot a külön templom építésére, sőt a másikfelekezetet kötelezték arra, hogy a másikat temploma megépítésében anyagilag és munkájával segítse. Ilyen községekben mindkét felekezetnek nyilvános vallásgyakorlata volt.”

Olyan nagy volt az igazságosság mindkét fél iránt, hogy ha az egyik panaszt emelt, hogy az illető helyen az ő hívei többen vannak, mint a másikéi s ezen a címen követelte, hogy a nagyobb templomot neki adják, az országgyűlés biztosokat küldött ki, hogy megszámlálhatják a hívőket és a számlálás eredménye alapján intézkedjenek. Így adták vissza például 1615-ben panaszukra a katolikusoknak a tövisi, kolozsmonostori, somlyai és udvarhelyi templomot. A „teljes paritás” annyira tökéletes volt, hogy a vikáriusok több esetben fölszentelt püspökök lévén, a katolikusok még bérmálkozhattak is és papokat is szentelhettek.

Igaz, hogy a tordai országgyűlés 1566 márciusában minden pápistát kitiltott Erdélyből, de emiatt „egyetlenegy katolikus pap sem távozott az országból”, mert ezt a törvényt még abban az évben hatályon kívül helyezték. De hatályon kívül helyezése előtt se tartották meg. Hogy a gyakorlat is olyan volt Erdélyben, mint az elv; azt bizonyítja egy emlékirat 1625-ből, mely azt mondja, hogy a Székelyföldön három Ferenc-rendi kolostor és több mint száz katolikus plébános van, a székelységen kívül pedig még négy.

A régi erdélyi protestáns rendek tehát, igenis, türelmesek voltak, mert ha nem adtak is a katolikusoknak ideális, teljes vallásszabadságot; akkorát, mint amekkorát ők élveztek, mert nekik rendes püspökeik voltak és nagy egyházi vagyonnal rendelkeztek, de azért a katolikusoknak mégis adtak vallásszabadságot, őket mégis türelemben részesítették. „Avagy – kérdi Pompéry – a kis, a kisebb türelem, nem türelem? A kis, a kisebb vallásszabadság, nem vallásszabadság?”

Sőt Pompéry egyenesen azt állítja és bizonyítja, hogy a régi erdélyi protestáns rendeket egyenesen dicséret illeti meg, mert az akkori

protestáns államokhoz képest, ahol mindenütt a katolikusok legteljesebb elnyomása folyt és ahol ők semmi szabadságot se kaptak, korszakot alkottak és egyedül álltak a világon.

Ezért igazság szerint azt kell mondanunk, hogy a régi erdélyi protestáns rendek a katolikusokhoz egyenesen rendkívül türelmesek voltak. Ha pedig az erdélyi állapotokat a magyarországiakhoz hasonlítjuk, akkor is Erdélyé a győzelem, mondja Pompéry. Erdélyben nagyobb volt a vallásszabadság, mint a királyi Magyarországon. Itt ugyanis a földesúri jog szabályozta a jobbágyok vallási életét s így a templomokkal, sőt a lelkészségekkel is a földesúr rendelkezett, míg Erdélyben a jobbágyok vallásszabadsága teljesen védve volt a földesurak beavatkozása ellen, s ha a földesúr más valláson volt, mint jobbágyai, a földesúr papjának nemcsak erőszakolnia nem lehetett vallásilag a jobbágyokat, hanem még érintkeznie se volt szabad velük.

Pompéry annyira meg van győződve igazáról, hogy azt hiszi, hogy az én véleményem csak azért tér el az övétől, mert én az erdélyi vallásügyi állapotokat nem tanulmányoztam elég alaposan.

Pompéry állításaira a válaszom az, hogy gyakorlatilag teljesen valótlank, okoskodásaira pedig, hogy – enyhén szólva – furcsák. Arra a megállapítására, hogy a kisebb fokú vallásszabadság is vallásszabadság, azt felelem, hogy egyáltalán nincs igaza, sőt ilyen furcsa állításra nem is juthatott volna; ha célja valóban az lett volna, hogy ebben a kérdésben igazságot szolgáltatson, nem pedig az, hogy pap létére is ő legyen a katolikus, aki a magyar protestánsok megsértett becsületének az elégtételt megadja.

De arra a meggyőződésre is, hogy a magyar protestantizmust részemről sérelem érte, csak úgy juthatott, hogy már eleve elfogult volt. Elfogult, de nem mint a protestánsok és minden egészséges érzékű ember szokta, a maga egyháza és hitfelei javára (minden normális emberrel ez szokott megtörténni), hanem ellene. Ez minden lehet, csak nem érdem, vagy nem dicsőség. Ez – ha nevéen nevezzük a gyermeket – áruulás. A magyar protestantizmust ugyanis csak akkor érte részemről sérelem, ha nincs igazam. Mivel azonban mindenki azonnal látni fogja, mennyire igazam van, világos, hogy sérelmet csak az állapíthat meg, aki irányzatos. Mit szóljunk azonban ahhoz, ha egy katolikus pap tartja magára dicsőségnek azt, hogy a saját egyháza kárára irányzatos?

Kétségtelen, hogy csak az szabad, aki egészen szabad. Aki csak félig szabad, világos, hogy nem szabad. Ki tart egy rabot szabadnak azért, mert – a többi rabbal ellentétben – neki csak a lábain van bilincs, a kezein nem? Ha valakinek azelőtt egyszerre négy kulccsal zárták a börtönét és kezén-lábán bilincsek voltak, mostantól kezdve pedig megelégszenek egy kulccsal és csak a lábára tesznek bilincset, ki mondja róla, hogy az illető most már szabad s rabságról szó se lehet? Az igazság az, hogy most is épp úgy rab az illető, csak rabságának a foka enyhült. Ha Pompéry azt mondja nekem, hogy a kisebb szabadság is szabadság, én azt válaszolom neki, hogy a kisebb rabság is rabság.

Vallásszabadság csak ott van, ahol mindenki teljesen korlátlanul gyakorolhatja, sőt korlátlanul hirdetheti és terjesztheti is a vallását. Ahol az emberek e tekintetben akár csak a legkisebb korlátozásnak vannak is kitéve, ott lehet az illető vallás helyzete többé-kevésbé törhető, de semmiképpen se szabad. Szó se lehet tehát róla, hogy a kisebb vallásszabadság is vallásszabadság. Az csak kisebb korlátozás, kisebb rabság, de semmiképpen se szabadság. A szabadság fogalmához tartozik a korlátozásoktól való teljes mentesség. Ez tehát a vallásszabadság fogalmához is épp úgy hozzátartozik.

Ha tehát én azt az állításomat akarom igazolni, hogy Erdélyben a katolikusok számára nem volt vallásszabadság, akkor nem a tárgyilagosság hiánya részemről, ha ennek bizonyítására csak a negatívumokat nézem, mert hiszen ebben az esetben csak ezeket kell néznom. Ha ugyanis csak egy negatívumot is találok, akkor már joggal állapítottam meg, hogy nincs szabadság. Ha van korlátozás, akkor már nincs szabadság. Itt a pozitívumok nem számítanak, itt egyedül a negatívumok döntenek el a kérdést.

Hiába állapítom meg és szedegetem össze a legnagyobb gonddal a pozitívumokat is, ha mellettük csak egy negatívumot is találok (pedig én hányat és mekkorákat találtam!), akkor már azt kell megállapítanom, hogy itt nincs vallásszabadság. Nem mondtam én tehát valótlan, mikor azt állapítottam meg, hogy Erdélyben nem volt vallásszabadság.

Mikor Pompéry azt kénytelen megállapítani, hogy Erdélyben bizonyos tekintetben volt vallásszabadság, bizonyos tekintetben azonban nem volt, akkor már akarata ellenére is azt állapította meg, hogy nem volt. Egy bilincs is bilincs, az enyhe rabság is rabság, a higiénikus börtön is börtön.

Pompéry azzal bizonyítja, hogy Erdélyben volt vallásszabadság, hogy kimutatja, hogy Erdélyben a katolikusok elnyomása sokkal nagyobb is lehetett volna annál, mint amilyen a valóságban volt. Ámde ezzel csak a puskaport fedezi fel, mert én még olyan elnyomást nem láttam, sőt még elképzelni se tudok, amelynél nagyobb már nem is lehetne. Ha tehát egy elnyomás, egy rabság métségére csak ezt tudjuk felhozni, akkor igazán kár volt egy szót is szólnunk.

Hamis tehát a magyar történetírásnak (sajnos, nem a magyar protestáns, hanem a magyar történetírásnak) az az évszázadok óta még a katolikusoktól is igazságként elfogadott állítása, hogy a királyi Magyarországon nem volt vallásszabadság, Erdélyben pedig volt. Az igazság ugyanis a legjobb esetben is csak az, hogy a vallásszabadság nagyobb volt Erdélyben, mint a királyi Magyarországon, de vallásszabadság vagy mindkét országban egyaránt volt, vagy egyaránt nem volt egyikben sem. A két állítás között pedig igen nagy a különbség. Hát még ha – mint mindjárt kiténik – az sül ki végeredményként, hogy a protestánsoknak a királyi Magyarországon egyenesen nagyobb szabadságuk volt, mint Erdélyben a katolikusoknak!

Aztán akkor is igazságtalanságot követ el velem szemben Pompéry, mikor úgy tünteti fel a dolgot, mintha ez az egész kérdés csak az én kezdeményezésemre került volna bele a közvéleménybe. Mint láttuk, egyenesen úgy fejezi ki magát, hogy „vádát” emeltem a régi magyar erdélyi protestánsok ellen; hogy megsértettem a „becsületüket”.

Az igazság az, hogy ugyanezt a vádat a Habsburgok, a főpapság, sőt a királlyal tartó (többnyire katolikus) magyarok ellen a magyar protestánsok emelték és már évszázadok óta hangoztatják, tehát ők sértik már évszázadok óta a katolikusok „becsületét” (s még se akadt még protestáns lelkes, aki úgy érezte volna, hogy ezek ellen úgy illik, hogy egyenesen ő védje meg a katolikusok becsületét, sőt még katolikus pap se akadt eddig ilyen).

Pedig hát mennyivel nagyobb „vád”, „sérelem” és „becsületsértő” dolog ez, mint az én „vádám”. Az én „vádámról” alig néhány ezer ember vett tudomást, míg a főpapok és katolikus követők ellenit 300 éve hangoztatják már s olyan sikerrel, hogy nemcsak a protestánsok milliói hiszik és hangoztatják, hanem még a katolikusok 80%-a is (a klerikálisokat és

ultramontánok kis számát kivéve), hogy a zsidókról, szociáldemokratákról, nyilasokról és kommunistákról ne is beszéljünk).

Még a szerzetes gimnáziumokban is úgy tanították a magyar történelmet egész mai napig (nem nyíltan ugyan, de ha csak nem volt egészen bamba, a diák csak ezt érthette belőle), hogy hazánkban a Habsburgok egész történelmi szereplése nem volt más, mint hogy a főpapok és jezsuiták buzgó támogatása mellett állandóan üldözték, nyomták, szorongatták itt a szegény ártatlan, sőt a magyar hazafiságot szinte egyedül képviselő protestánsokat (éppen amiatt szorongatták őket, mert a hazafiságot képviselték) és hogy ezzel szemben a protestáns Erdély a vallásszabadság ideális hazája volt és ebben példamutató és első volt az egész világon.

Hogy időnként, mikor az anyaországban a magyar függetlenséget képviselő protestánsoknak ez a gonosz, lelketlen elnyomása már teljesen türelmetlenné vált, Erdély dicső protestáns fejedelmei, a magyar függetlenség e megvédői és örök büszkeségei, még fegyvert is kénytelenek voltak ragadni azért, hogy megvédjék a törvényt és az igazságot a vallásszabadságot protestáns nyomásra végre törvénybe iktató, de nálunk a törvények és a koronázási eskü gyalázatos lábbal tiprásával ezt soha meg nem tartó bécsi udvar ellen is hogy a protestánsok kegyetlen elnyomását legalább enyhítsék.

Ez mindig sikerült is e dicsőeknek, mert vitézek voltak, önzetlenek és lángelméjük, de céljukat maradandóan sose érhették el, mert annak az átkozott uralkodóháznak és a velük mindig egy húron pendülő jezsuitáknak és főpapoknak (bátran lehet őket szidni, mert a jezsuiták nem azonosak az egyházzal, főpap pedig csak néhány van, nagy vagyona miatt ezek is általánosan gyűlöttek s mi velük szemben ugyanis kellően kiemeljük az alsópapságnak (mely sokkal nagyobb számú) önzetlen hazafiságát) már velük született tulajdonsága az igazság és a magyar nép gyűlölete, a gonoszság, álnokság és perfidia; az esküszegés pedig olyan nekik, mint a mindennapi kenyér.

Mikor dicső szabadsághőseink sarokba szorítják őket, esküdöznek és minden jót ígérnek, mihelyt azonban elmúlt fejük felől a vihar, folytatják tovább ott, ahol elhagyták s a hiszékeny, becsületes magyar népet tovább is épp úgy rabságukban tartják és szipolyozzák, mint azelőtt. A zilahi vagy debreceni, pápai, sárospataki kollégiumban a kifejezések is ugyanezek

voltak. A szerzetes gimnáziumokban természetesen nem, de a lényeg ugyanaz volt itt, mint ott, hiszen rámutattam, hogy még a tankönyv is ugyanaz volt. Másként, mint így, nem is taníthatta a magyar történelmet magyar történettanár.

Ez aztán csakugyan vád és már ötszázadik éve ugyancsak sérti az uralkodóház, főpapság és a királyhoz hű katolikusok becsületét, még se kérte ki eddig még senki. Hiszi is majdnem az egész ország. Olyan állandó és megingathatatlan ez a meggyőződés a magyar nemzeti lélek egén, mint a sarkcsillag: az egyébként annyira ingatag magyar ebben nem volt ingatag, ebben nem változott.

Hitték és hangoztatták négyszáz éven át a Habsburgok uralma alatt: én diákkoromban akkor tanultam így. (Lehetett, mert akkor valóban szabadság volt s ezért a Habsburgok becsületét is lehetett becsülni (legfeljebb nem magának a királynak személyét, hanem helyette a bécsi udvart becsülni). Az emberek annál jobban elhitték, mert azt hitték, hogy ha nem lenne igaz, csak nem tűrnék?!)

Aztán felfokozva és féktelen gyűlölettel hirdették Károlyi Mihály köztársaságában és az első kommunizmus alatt, ahol már hivatalból kellett „pártos”-nak lenni s a párt érdeke és az osztálygyűlölet ébrentartása követelte ezt a gyűlöletet. Rendületlenül tovább élt azonban a Horthy-korban is. Aztán új erőre kapott a levante-mozgalomban, még nagyobbra a nyilasságban (Hitler „Mein Kampf”-ja szerint a Habsburgok a német nép legnagyobb ellenségei voltak, a magyar nyilasok pedig a magyar nép legnagyobb ellenségei voltak) és egész az eszelősségig fokozódott a „népi demokrácia” népgyűlésein, rádiójában és sajtójában és „tudományosságában” a klerikálisok becsületének állandó gyalázása.

Ez tehát olyan irányelv, olyan állandó szilárd meggyőződés a magyar közvéleményben, mely még a nemzeti szocializmus és a kommunizmus halálos ellentétét és gyűlöletét is kibírta. Egymást is gyűlölték, de azért a Habsburgokat is egyformán gyűlölték. Ebben egyet tudtak érteni. De hiszen az egyházgyűlöletben is egyetértettek.

Hogy ugyanis az, amit csak a főpapokra és jezsuitákra címeztek, valójában a katolicizmusnak szól, azt a hozzáértők mindig tudják, ma pedig – a kommunizmus tanulságai után – tudják már még az együgyűek is. Ma már tudjuk, hogy az is klerikalizmus, ha valaki a gyereket hittanra járattja, sőt még az is, aki az utcán megáll egy pappal beszélni. Az a vád tehát,

melyet a magyar protestantizmus (sőt évszázados eredményes sikeres propagandája eredményeként már majdhogynem az egész magyar közvélemény) a magyar katolicizmus ellen emelt, nem oly vértelen s csak elméleti, csak az észnek szóló „vád” volt, mint az enyém a magyar protestantizmus ellen, hanem az érzelmeket is megmozgató, sőt felkorbácsoló s kissé sértőbb is, mint az enyém s bizonyára időben is megelőzte az én „vádamat”.

Négyszáz év alatt mégse akadt egy protestáns Pompéry Aurél se, aki észrevette volna ezt a vádat és a magyar katolikusok becsületére tűrhetetlenül sértő voltát és azt tartotta volna, hogy ezért csak egy protestáns adhat a magyar katolicizmus becsületének igazi elégtételt. S mikor aztán protestáns híján (mint, legalább Pompéry szerint, illett volna) és négyszáz éves késéssel végre megjelentem én, a katolikus pap, akkor a protestantizmus sérelméről, igazságtalanságáról és az elégtételadás szükségességéről beszél ismét egy katolikus, sőt egy katolikus pap és az elégtételt ráadásul az igazság nevében ajánlja fel.

A négyszáz éves és az egész ország nyilvánosságát átfogó megbecstelenítő vád a saját egyháza ellen nem fáj e papnak és 400 év egész papságának annyira, hogy írásra készítette volna és hogy az elégtételadás szükségességét érezte volna, sőt katolikus önérzete annyira kicsi volt, hogy még azt se vette észre, hogy nem támadás történt részemről, hanem védekezés és hogy a négyszáz éven át sértett igazság kapja meg csak itt s négyszáz éves késéssel a neki igazság szerint járó elégtételt.

Pompéry katolicizmusának annyira nem fáj ez az évszázadok óta tartó és az egész ország közvéleményét átfogó vád, hogy ő eddig ezt észre se vette, s azért azt hitte, hogy én nem védekezem, hanem támadok; azt hitte, nem a katolikus becsületet védem, hanem a protestáns becsületet támadom.

Pompéry nem veszi észre, hogy én nem egyszerően csak azt írtam, hogy Erdélyben a katolikusok részére nem volt vallásszabadság, hanem azt is állítottam, hogy ezzel szemben az egész magyar közvélemény (még a katolikus is) abban a meggyőződésben van és van már négyszáz éve, hogy a Habsburg Magyarországon viszont nem volt vallásszabadság a protestánsok részére, mégpedig a katolikus főpapság bűnéből nem volt, Erdélyben pedig szerintük volt, és a protestantizmus érdeméből volt, sőt ez az erdélyi nagy erény még a Habsburg magyarországi bűnök megszüntetésére és megbüntetésére is ismételten tett kísérleteket.

S mikor aztán én erre védekezésül megállapítom, hogy sokkal nagyobb vallásszabadság volt a Habsburg Magyarországon a protestánsok részére, mint amekkora volt Erdélyben a katolikus magyarok részére, akkor válaszul azzal akarják kimutatni, hogy elfogult vagyok s nincs igazam, hogy rámutatnak, hogy én Erdélyben csak a negatívumokat veszem észre, a pozitívumokat nem.

Mert – mondják – igaz, hogy Erdélyben a katolikusok vallásszabadsága nem volt tökéletes, de bizonyos vallásszabadságuk azért mégis csak volt ott a katolikusoknak is és a kis vallásszabadság is vallásszabadság. Csak hát én ezt, mert elfogult vagyok, nem akarom meglátni. Pedig hát Erdélyben olyan gyenge volt a katolikusok elnyomása, hogy csak a nagyjavadalmakat vették el a katolikusoktól, a plébániai földeket nem, pedig végeredményben ezeket is elvehették volna (el is vették ezeket mindenütt, ahol lehetett, vagyis ahol a nép teljes egészében katolikus nem maradt); csak a katolikus püspökséget nem tűrték, de a plébániákat hagyták tovább is működni s elvégre azokat is megszüntethették volna (azokat is megszüntették mindenütt, ahol lehetett, vagyis ahol a népnek legalább egy része protestáns lett); meg aztán a katolikusok néha még bér málkozhattak is és ez mind-mind türelem és jóakarát jele, amiért elismerés, mégpedig „rendkívüli” elismerés jár a régi erdélyi protestáns rendeknek és fejedelmeknek. De én mindebből semmit se vagyok hajlandó tudomásul venni, hanem csak gánccsal fizetek s csak vádat emelek.

De – válaszolom – nem csak üres szalmacséplés-e az egész effajta válasz? Mert vajon van-e vagy volt-e valaha a földön olyan ország és olyan vallási elnyomás, melyben az elnyomás mellett türelmet is nem tapasztalhatunk, s amely oly nagymérvű, hogy kegyetlenebbet még elképzelni se lehet? Ha valahol például nemcsak a püspökséget, hanem még a plébániákat se tűrik, a nem egyoldalú, az elfogulatlan ember akkor is felhozhatja az üldözök „türelme” bizonyítására, hogy legalább az egyszerű hívőket mégse vitték börtönbe. Ez pedig mégis csak jóindulat és türelem jele, amiért igazság szerint elismerés jár, mégpedig igen nagy elismerés, s aki ezt nem veszi észre, az elfogult s ezért azoknak, akik nem elfogultak, az igazságtalanul megsértett félnek elégtételt kell adniuk.

Ha pedig kisül, hogy bizony voltak olyan országok is, ahol még az egyszerű híveket is börtönbe vitték a hitükért, akkor azok, akik állítólag

nem elfogultak, még mindig felhívhatják figyelmüket arra, hogy a börtönben legalább emberségesen bántak velük.

Ha a bánásmód is kegyetlen volt, akkor azt, hogy a büntetés csak börtön volt, nem pedig halál s elvégre halál is lehetett volna. Tehát még mindig van türelem és jóakarát, ami dicséretes.

De ha a büntetés halál volt, még mindig megállapíthatjuk a türelmet és a jóakarát abban, hogy legalább kínpadra nem vonták őket s a halál nem kínhalál volt, hanem csak egyszerű lefejezés.

Ha pedig még ezt se hozhatjuk fel a hóhérok mentségére, még mindig ott van a jóakarát jele abban, hogy legalább a holttesteket nem hagyták ott az ég madarainak (mert hiszen ezt is megtehették volna), hanem tisztességesen eltemették, illetve hozzátartozóiknak megengedték, hogy eltemethessék őket.

Mire való tehát ez az egész szórszálhasogatás? Nem egyedül annak a jele-e, hogy aki él vele, az az elfogult, az nem keresi az igazságot, az akar mindenáron menteni? És hogy lehet az, hogy az, aki így tesz, éppen egy katolikus pap és éppen minden áron a protestantizmust akarja menteni? Más okot nem találhatunk rá, mint csak azt, hogy azért teszi, mert annak az országnak különös viszonyai miatt, melyben csinálja, ez népszerű munka s ilyen eljárással lehet ott könnyebben babérokat szerezni.

De még kétségbeejtőbbé teszi ezt az érvelésmódot az, hogy az érvelő katolikus pap nem hajlandó észrevenni, hogy ugyanezen az alapon nemcsak az erdélyi régi protestánsokat, hanem a Habsburg Magyarország protestánsüldözését is lehetne menteni, de ezt eddig még se Pompéry, se a magyar történetírásban vagy szépirodalomban eddig még senki se tette meg. Itt csak a negatívumokat veszik észre.

Ha a Habsburgokat és a főpapokat lehetne menteni vele, akkor senkinek se jut eszébe, hogy a kis vallásszabadság is vallásszabadság és hogy azért is elismerés és megbecsülés jár. Vajon a Habsburg ország oldalán csak teherterhelés van s ott nincs semmi pozitívum, semmi enyhítő körülmény? Sőt nincs még sokkal nagyobb és sokkal több, mint a protestáns Erdélyben? Vajon a Habsburg Magyarországon nem lehettek-e a protestánsoknak még püspökeik is? Vajon a Habsburgok raboltak-e el a magyar protestáns felekezettől akár csak egy hold földet is?

Vajon ott a protestánsoknak nem lehettek-e még kollégiumaik is? Hiszen majdnem minden híres magyar kálvinista kollégium megünnepelte

már fennállása 400 évét s lehetséges lenne-e ez, ha ezek a „híres” kollégiumok nem éppen az „üldözés korában” keletkeztek volna? Vajon nem jár-e ezért elismerés a Habsburgoknak is s vajon miért nem születtek még meg azok a protestáns lelkészek, akik ezért – hitfeleik egyoldalúságával szemben – nekik elégtételt adtak?

Vajon volt-e Erdélyben a katolikusoknak nyomdájuk? A Habsburg elnyomás alatt a magyar protestánsoknak volt s nem is egy. S ha a jezsuitákat nem számúzták volna Erdélyből, nem lett volna-e akkor ott a katolikusoknak is nyomdájuk? Így tehát nem egyedül az üldözés volt-e az oka, hogy nem volt?

Vajon nem választhattak-e a Habsburgok „elnyomása” alatt a magyar protestánsok mindig még protestáns nádort is és nem így volt-e egész addig, míg csak többséget alkottak? Sőt nem állított-e az állítólag protestánselnyomó király a katolikusok mellett mindig protestáns nádorjelölteket is, még akkor is, mikor már kisebbségben voltak? Mikor pedig koronaórt választottak, egyiküknek nem kellett-e mindig protestánsnak lennie még akkor is, mikor már oly messze voltak a többségtől, mint Makó Jeruzsálemtól?) s így a nagy katolikus többség mind a kettőt is választhatta volna katolikusok közül, ha akarta volna?

Vajon előfordult-e csak egyszer is, hogy a Habsburg király s a vele tartó „gonosz” főpapok számúzták az országból azokat a protestáns prédikátorokat, akik igen tevékenyek, jó szónokok, általánosan tiszteltjelleme s így nagyon népszerűek voltak, csak azért, hogy a protestantizmus erősödését -akadályozzák? Pedig az erdélyi protestánsok még ezt is megtették a katolicizmussal, mikor a jezsuitákat számúzták s ezt még Magyarországon is mindig meg akarták tenni, mikor Erdélynek olyan hősi fejedelmek voltak, akik a „vallásszabadságot” (risum teneatis, amici) Magyarországon is meg akarták honosítani, mint dicső erdélyi exportot.

Vajon mi az oka, hogy ezért az egész együgyűségbe menő felekezeti egyoldalúságért, elfogultságért és igazságtalanságért még senki se adott elégtételt se a Habsburgoknak, se a főpapoknak, se a katolikusoknak? Tessék elővenni bármely magyar könyvet, elolvasni bármely verset, elbeszélést, regényt, újságot, vezércikket; megnézni bármely színdarabot; részt venni bármely népgyűlésen, iskolaünnepélyen, tudományos előadáson vagy magánbeszélgetésben vagy országgyűlési ülésen, vagy

hallgatni a magyar rádióadásokat akár Horthy uralma, akár Hitler diktátorsága, akár a kommunizmus alatt!

Egyikben se azt az állítást hallottuk vagy olvastuk, hogy – mint Pompéry kívánja tőlem Erdéllyel kapcsolatban – a Habsburg Magyarországon kisebb volt a vallásszabadság, mint a protestáns Erdélyben, hanem mindig és mindenütt csak azt, hogy ott nem volt vallásszabadság, itt pedig volt, mégpedig az egész világnak példamutató módon volt; ott elnyomták a lelkiismereti szabadságot, itt meg nem; egyik a vallási elnyomás visszataszító helye volt, a másik pedig a vallásszabadság klasszikus hazája, sőt innen védték meg még a másik ország vallásszabadságát is, illetve sajnos, csak megpróbálták megvédeni, de a másik országban uralkodó gonoszság és elvetemültség miatt, sajnos, hiába.

Most aztán Pompérytól megtudjuk, mégpedig olyan magától értetődően, mintha már azelőtt is tudtuk volna, s mintha az egész magyar irodalom és közélet nem éppen az ellenkezőt bizonyítaná, hogy mindez nem igaz: Teljes, tehát igazi vallásszabadság Erdélyben se volt s hogy e szép tulajdonsággal Erdélyt is csak azon a címen ruházhatjuk fel, mert a kis vallásszabadság is vallásszabadság.

Ebből a megállapításból viszont azt tudhatjuk meg, hogy nem is képzelhető olyan vallási elnyomás, melyre rá ne foghatnánk azt, hogy vallásszabadság, ti. kis vallásszabadság (de azt megállapítottuk, hogy a kis vallásszabadság is vallásszabadság). De ebből meg viszont azt is megállapíthatjuk, hogy a Habsburg Magyarországon se elnyomás volt, hanem vallásszabadság (kis vallásszabadság).

Én azonban azért, mert egyszer az erdélyi kisebb fokú vallásszabadságnak vallási elnyomás nevet adtam, megrovásban részesülök és egyoldalúnak, elfogultnak bélyegeznek meg s még egy katolikus pap is az igazság iránti kötelességének tartja, hogy e sértésemért az erdélyi protestantizmusnak elégtételt adjon. Az azonban még most se jut eszébe még ennek az „igazságszerető” katolikus papnak se, hogy a Habsburgok és főpapok ellen is történt néminemű igazságtalanság, mégpedig nem egyszer, hanem 400 éven át állandóan s ezt az igazságtalanságot és becsületsértést nem egy ember, hanem az egész magyar történetírás, irodalom és közvélemény követte és követi el, mert az ottani kisebb fokú vallásszabadságot nemcsak 400 év óta nevezi nálunk mindenki vallási

elnyomásnak, vallásüldözésnek, hanem ezt a legtűrhetlenebb jelzőkkel még is bélyegzi.

Vajon mi az oka, hogy ezért elégtétel megadásának szükségességét még ma se érzi senki? Mi az oka, hogy ebben senki se lát egyoldalúságot, elfogultságot, vádat, sérelmet? Vajon csak a magyar protestantizmusnak van becsülete vagy önérzete, a magyar katolicizmusnak, főpapoknak és Habsburgoknak nincs? Egy ember bűne, az én bűnöm, olyan fontos? Ezt annyira nem tűrheti a régi magyar erdélyi protestánsok becsülete, az egész magyar történetírás, irodalom és közvélemény bűne viszont annyira mellékes? Ennek igazságtalansága, elfogultsága és egyoldalúsága ellen nem kell védeni senki becsületét?

Pompéry szememre hányja, hogy az erdélyi protestantizmus történetében nem voltam hajlandó észrevenni a rossz mellett a jót, a negatívum mellett a pozitívumot, az elnyomás és rosszakarat mellett a türelmet és a jóakaratot. Ugyanakkor egy szava sincs az ellen, hogy az egész magyar (nemcsak protestáns) történetírás, az egész magyar irodalom és az egész magyar közvélemény négy teljes évszázadon át nem volt és még jelenleg se hajlandó észrevenni (köztük még maga Pompéry se), hogy ő meg viszont a Habsburg Magyarországon nem volt hajlandó észrevenni a jót, a pozitívumot, a türelmet, a jóakaratot. Hogy itt csak a negatívumot, a rosszakaratot, a vallási elnyomást látta s nemcsak látta, hanem a legkeményebben meg is bélyegezte, sőt állandóan izgatott is ellene. Erdélyben ellenben csak a pozitívumot látta, csak a türelmet, megértést, jóakaratot, vallásszabadságot magasztalta, noha a jó ott is épp úgy keverve volt negatívummal, türelmetlenséggel és elnyomással, mint a Habsburg Magyarországon, sőt annál sokkal jobban.

Az igazság az, hogy a XVI. és XVII. században még se a Habsburg Magyarországon, se Erdélyben (se sehol másutt) nem volt még vallásszabadság (sőt nem volt még a XVIII. században se), de a Habsburg Magyarországon is volt belőle annyi (sőt látni fogjuk mindjárt, hogy sokkal több), mint amekkora Erdélyben volt. De ha nem lett volna nagyobb, sőt ha valamivel talán még kisebb is lett volna ez a vallásszabadság a protestáns Habsburg Magyarországon, mint a protestáns Erdélyben, én akkor is joggal fejezhetném ki magamat egyszerűen csak úgy, hogy nem Erdélyben volt vallásszabadság, hanem a Habsburgok alatt s nem a Habsburgok alatt nyomták el a vallásszabadságot, hanem Erdélyben.

Ha ugyanis azt a mérsékeltabb vallásszabadságot, mely a Habsburgok alatt volt, lehetett 400 éven át állandóan vallási elnyomásnak nevezni, megbélyegezni és a miatta indított lázadásokat szabadságharcoknak nevezni és helyeselni, akkor az Erdélyben ugyanakkor található még Pompéry szerint is csak mérsékelt, kisebb fokú vallásszabadságot is lehet vallási elnyomásnak nevezni s ennek megfelelően megbélyegezni. És ha az erdélyi katolikusok vallási elnyomását lehetett négyszáz éven át egy egész nemzeti közvéleménynek vallásszabadságként ünnepelni, akkor azt se mondhatja senki egyoldalúságnak, ha a habsburgi kisebb vallásszabadságról én is egyszerűen azt mondom, hogy épp úgy vallásszabadság volt, mint az, amit Erdélyben oly igazságtalanul ünneplünk.

Ha azt, ami a valóságban csak úgy különbözött egymástól, mint a tizenkilenc az egy híján húsztól, egy egész nemzet közvéleménye képes volt 400 éven át élesen szembe állítani egymással s az egyiket vallási elnyomásnak nevezni s ennek megfelelően szidni, átkozni és megvetni, a másikat pedig vallásszabadságnak, sőt világbüszkeségnek megtenni s ennek megfelelően magasztalni, áldani és büszkeség tárgyává tenni, akkor az, aki ezt a nemzeti, sőt tudományos bűnt jóvá akarja tenni, az igazság elleni többszázados vétek ellensúlyozására és mételyező hatásának közömbösítésére, egyenesen köteles szintén erélyes és egyoldalú kifejezést használni.

* * *

Mivel a félrabság még nem szabadság, láttuk, hogy még Pompérynek is el kell ismernie, hogy Erdélyben nem volt vallásszabadság. Vallásszabadságnak viszont – legalább az ő érvelése alapján – a Habsburg Magyarországon is kellett lennie, mert hiszen láttuk, hogy ő a kisebb vallásszabadságot is vallásszabadságnak tartja. Tökéletes, tehát olyan elnyomás ugyanis, melynél nagyobb már nem is képzelhető, nem is lehetséges. Mivel mindkét országban mérsékelt, tehát kisebb fokú vallásszabadság volt, nézzük meg most azt, melyikben volt az elnyomás mérsékeltabb és melyikben a szabadság nagyobb: a Habsburg Magyarországon-e vagy a protestáns Erdélyben? Pompéry azt állítja, hogy Erdélyt illeti a pálma. Mi azt állítottuk, hogy a habsburgi Magyarországot.

Lássuk, ki mellett szól az igazság?

Ami az erdélyi jezsuiták helyzetét illeti, ebben a tekintetben egyáltalán nincs Pompéry felvilágosításai után se helyreigazítani valóm. Amit erre vonatkozólag Pompéry az én állításaim ellenében felhoz, nem cáfolat, hanem csak szórszálhasogatás. Én akkor röviden írtam, világos tehát, hogy csak a lényegre szorítkoztam s ennek a lényegnek igazsága Pompéry aprólékos helyreigazításai után csak még nyilvánvalóbbá válik. Pompéry se tagadja, hogy amit írtam, igaz. A jezsuitáknak Erdélyben maradhatását még az akkor még nagy katolikus Báthory Zsigmondnak se sikerült a protestáns rendektől kicsikarnia.

Erre az állításomra nem cáfolat az és nem lehet belőle a régi protestáns erdélyi rendek és fejedelmek jóakarátára vagy akár csak türelmére következtetni abból, amit Pompéry megállapít, ti. hogy maga Báthory Zsigmond is a rendek beleegyezésével vissza tudta hozni újra a jezsuitáit azután is, mikor már ugyanezek a rendek ki tudták tőle csikarni száműzetésüket; az se cáfolat, hogy őutána még két fejedelem is behozta őket Erdélybe s e fejedelmek közül az egyik ráadásul még nem is volt katolikus. (A katolikus, Báthory István volt, ő hozta be Először őket).

Ezt a behozatalt nem lehet az erdélyi rendek vallási türelmének bizonyítására felhozni, mert hiszen éppen az ő türelmetlenségük és vallási gyűlöletük miatt ezt a katolikus Báthory István csak akkor mertte és tudta megtenni, mikor hatalmas lengyel király is volt s így már nem függött az erdélyi rendektől, azok pedig már nem mertek rendelkezéseivel szembeszállni. Furcsa, hogy Pompéry ezzel a behozatallal az erdélyi rendek vallási türelme mellett érvel. Hiszen alig hunyta le szemét ez a hatalmas, ez a koronás erdélyi fejedelem, unokaöccsének, Zsigmondnak, aki már nem volt lengyel király is, hanem csak erdélyi fejedelem s így teljesen az erdélyi rendektől függött, már csak vagy a fejedelmi szék vagy a jezsuiták között lehetett választania.

Emlékszünk, hogy ekkor mondták neki az erdélyi rendek, hogy mi csak találunk magunknak másik fejedelmet, de önagysága már bajosabban talál magának helyettünk másik országot. Az érv meggyőző volt és – hatott. A jezsuitáknak azonnal (két hét alatt) menniük kellett. A protestáns türelmetlenség s gyűlölet azonban olyan nagy volt, hogy hiába mondott még a maguk hozta törvény is két hetet, a valóságban a jezsuitáknak még aznap kellett menniük. S Pompéry a jezsuiták körül mégis türelmet, sőt

jóakaratot lát Erdélyben, mégpedig igen nagy türelmet és igen nagy jóakaratot, amiért nekik katolikus részről nem gáncs, hanem elismerés jár.

Hogy később egyes jezsuiták mégis bent lehettek Erdélyben, annak sem a protestáns rendek jóakarata volt az oka, hanem Báthory Zsigmond alatt például egyedül csak az, hogy közben ő a protestáns Bocskaitól megtanulta, hogyan lehet és kell elbánni az akaratoskodó rendekkel. Mikor aztán a törökkel való szakítás tekintetében Bocskai vezetésével megtanította engedelmeskedni a rendeket, mert jó néhányat kivégeztetett közülük, világos, hogy az ellen se mertek már tiltakozni, mikor látták, hogy egy-egy jezsuita is van újra az országban.

Ez volt tehát az a második behozás, melyre Pompéry céloz s mellyel a régi erdélyi protestáns rendek elismerésre érdemesen nagy vallási türelmét akarja bizonyítani. Látjuk, hogy meglehetősen sovány kis türelem, de még ehhez sincs semmi köze az erdélyi protestáns rendek jóakarátának. De azért Pompéry mégis azt gondolja, hogy mégis nem ő, hanem én vagyok az egyoldalú és az elfogult. Hogy én – ha elfogult vagyok – legalább a magam felenyája javára vagyok elfogult, ő azonban katolikus pap létére is a protestánsok javára az, azt – úgy látszik bennem kifogásolandónak, magában természetesnek tartja.

A harmadik jezsuita behozó erdélyi fejedelem, s aki ráadásul még protestáns is volt, tehát különösen bizonyítja az elismerésre méltó protestáns türelmet és jóakaratot, Bethlen Gábor volt. Az ő idejében is beleegyeztek ebbe a rendek. Igaz, hogy sose kérdezte tőlük s így nem is volt alkalmuk beleegyezni. Bethlen nagy egyénisége és körmönfonsága mellett a rendek csak Fejbólintó Jánosok voltak, ellenvéleményük sose volt s nem is lehetett, tehát, ha van érdem, itt is, egyedül csak Bethlené lehet, nem pedig a protestáns rendké.

Ami már most maga Bethlen „érdemét” illeti, hogy ez mekkora lehet, láthattuk már onnan, hogy az erdélyi katolicizmus múltját tárgyaló mű, Bethlen minden ellenkezőt hangoztató szövegei ellenére, éppen őt tartja a katolikusok iránt legrosszabb akaratú levő erdélyi fejedelemnek. E mű szerint Bethlen a katolikusok elleni rosszakaratban még a két Rákóczi Györgyön is túltett.

Bethlennek a jezsuiták iránti „jóakarata” akkor kezdődött, mikor élete legnagyobb politikai színváltozását tervezte, mikor szakítani akart a törökkel s Ferdinánd leányának kezét és vele Magyarország

kormányzóságát kérte. Láttuk, hogy ekkor azt üzenté Bécsbe, hogy hozhat magával Erdélybe a főhercegnő annyi papot, amennyit akar, ő maga is katolikus templomokat és kollégiumokat fog alapítani, sőt az is lehet, hogy még ő maga is katolikus lesz.

Ekkor és ezért hívott be Bethlen először két, majd több jezsuitát s eleinte – hogy Bécsnek kedvében járjon s kérése ott sikerrel járjon – annyira hízelgett nekik, hogy miséjük fényének emelésére még a maga fejedelmi zenészeit is elküldte a katolikus templomba (illetve nem a templomba, mert katolikus templomot a türelmes protestánsok csak a Székelyföldön tűrtek meg, hanem abba a helyiségbe, ahol a misét tartották).

Bethlen nem volt olyan kisszabású egyéniség, hogy mikor terve meghiúsult, még annyira se tudta volna magát fékezni, hogy a jezsuitákat rögtön ki ne zavarta volna Erdélyből, különösen mikor – kivált Páter Szinit – mint tudós és jómódú embereket, személyesen is megkedvelte már őket. Egyébként az önző ok megszűnte után, ami miatt a jezsuitáknak kedveskedett, nem is maradt már ideje irántuk való ellenszenvét újra kimutatni, mert hiszen utána hamarosan meg is halt.

De egyébként is, mivel élete végén már lengyel király akart lenni, ismét csak érdeke kívánta, hogy a katolikusoknak kedveskedjék, tehát már csak emiatt se zavarhatta ki azonnal az Erdélybe bevitt jezsuitákat. Hogy Bethlennek a jezsuitákkal való nyájaskodása mennyire lehetett őszinte, azon a megállapításon kívül, hogy Bethlen volt az erdélyi katolicizmus iránt legrosszabb akaratú erdélyi fejedelem, még abból a már idézett levéléből is sejthetjük, melyben külföldön utazó unokaöccsei nevelőit még a jezsuitákkal való szóba állástól is aggódva óvja.

Azt, hogy a Bethlen után következő kálvinista erdélyi fejedelmek alatt is majdnem mindig tartózkodott Erdélyben egy-két jezsuita, kár volt Pompérynek annyira kiemelnie és a protestáns türelem annyira elismerésre méltó jelének feltüntetnie. Hiszen még az is, amit erre vonatkozólag ő maga megemlít, a türelemnek éppen az ellenkezőjét bizonyítja. Igaza van abban, hogy Erdélyben később is majdnem állandóan voltak jezsuiták, sőt Kolozsmonostoron néha még tanítgattak is, de számuk mindig csak egy-kettő volt, tehát tanításuk csak magánjellegű lehetett és egészen kis körre terjedhetett ki.

Ez az egy-két jezsuita térítéssel egyáltalán nem foglalkozhatott (ettől a maguk érdekében úgy kellett félniük, mint a tűztől, mert hiszen ha csak egy

valamirevaló személy is megtért volna hatásukra, újabb szigorú törvényt hoztak volna ellenük és egyenesen hajtóvadászatot tartottak volna azon rendtagok ellen, akik mégis belopóztak volna az országba). Ezért meg kellett elégedniük a már meglevő hívek felkeresésével, de még ezt is többnyire áluhában tették.

Az „elismerésre méltó” protestáns türelem akkora volt Erdélyben, hogy a törvény ellenére kivételesen az országban tartózkodó jezsuiták az áluha mellett még az álnév használatát is szükségesnek tartották, P. Nagyfalussy János például Nagy János, P. Almássy Pál Sárhegyi Mihály, P. Csete István, Vízkeleti Zsigmond, P. Álló Imre, Hédervári Imre, P. Hilbert János Kőszegi Zsigmond álnevet használt.

Pompéry Aurél érvelése tehát épp úgy fest, mintha egy kommunista Rákosi Mátyás uralma alatt írt volna könyvet, hogy a párt és a párttagok nagy elismeréssel és hálával tartoznak Horthy Miklósnak és rendszerének, mert hiszen ez a rendszer a kommunisták iránt olyan türelmes volt, hogy a föld alatt és álnéven még működni is engedte őket (Horthy e téren még többet „megengedett”, mint az erdélyiek, mert az ő „országglása” alatt a földalatti kommunisták még lapot is adtak ki) s ezért illik, hogy az igazságtalanul megrágalmazott Horthynak egy kommunista adjon elégtételt s az állapítsa meg, hogy Horthy alatt szabadsága volt Magyarországon a kommunizmusnak, mert hiszen tagadhatatlan, hogy a kisebb szabadság is szabadság. Kérdem, elbírta volna-e ezt az iszonyú hazugságot a kommunista önértet? Pompéry katolikus önértete elbírta, sőt egyenesen megkövetelte ezt az állítást.

Még ugyanazon helyen hosszabb ideig megmaradni se mertek az Erdélyben titkon működő jezsuiták s ezért helyüket állandóan változtatták. Az 1657-ben meghalt P. Komis István jezsuita Erdély egyik legelőkelőbb és legvagyonosabb főúri családjából származott és családja ősi fészkeben, Szent Benedek várában működött, de a szentségek kiszolgáltatását óvatosságból még ő is csak éjszakánként végezte. Ha Pompéry Aurélnak a katolikus papnak, még ez is vallásszabadság, annyit akkor is feltétlenül megállapíthatunk, hogy a magyar közvélemény, bármennyire naiv is e tekintetben egyébként, egész bizonyosan nem ilyen vallásszabadságra gondol akkor, mikor Erdélyért, mint e tekintetben úttörőért és ország-világ számára példát adó primadonnáért lelkesedik.

Látjuk tehát, hogy az erdélyi jezsuiták történelmében minden az őskeresztények katakombáira emlékeztet bennünket; félelmet és rettegést lehel minden: bujkálás, álruha, álnév, az éjszaka sötétje körbeveszi az erdélyi jezsuitákat. De azért Pompéry, a katolikus pap, mégis nem győzi eléggé hangsúlyozni, hogy milyen „tökéletlen” katolikusüldözők voltak a régi erdélyi protestáns rendek. Szerinte ugyanis ezek a rendek nagyon jól tudták, hogy a kitiltott jezsuiták álruhában bent vannak s mégis túrték őket.

Igaz – érvel továbbá Pompéry –, hogy egyik országgyűlésük Sámbar Mátyást, egy másik P. Fabót név szerint is külön kitiltotta az országból, de mivel ők ennek ellenére mégis bentmaradtak, az erdélyi protestáns rendek semmiképpen se lehettek „tökéletes” üldözők s ezért mindenképpen elismerést érdemelnek, mégpedig tőlünk, katolikusoktól is és elsősorban éppen mitőlünk. (Ilyen érvelés alapján kommunista szempontból nemcsak Horthynak, hanem még Szálasinak is elismerés jár, mert hiszen tudvalevő, hogy álnéven, a föld alatt és az éjszaka csendjében még az ő rémuralma alatt is voltak kommunisták az országban s éppen ekkor még jobban voltak, mint Horthy alatt, mert ekkor még titkos rádiójuk is volt már. S a kommunisták mégis milyen kegyetlenül felkötötték ezt a tökéletlenül üldöző, ezt a türelmes és kommunista szempontból az igazság alapján elismerést érdemlő Szálasit!)

Erdélyben a katolikusok helyzete olyan siralmas volt, hogy azt még Pompéry is elismeri, hogy Erdély a vallásszabadság tekintetében nem haladt, hanem inkább mindig hátrább ment és mindig tökéletesebb üldözővé vált a tökéletlenebből. Még ő is kénytelen elismerni, hogy az erdélyi törvényhozásnak a jezsuitákra vonatkozó záróakkordja mégis csak az őket az országból teljesen száműző 1652-es törvény lett II. Rákóczi György alatt.

Az 1653-ban kiadott „Approbatae Constitutiones”-nek nevezett végleges erdélyi alkotmány nyíltan kitiltja az országból a jezsuitákat, mégpedig még Pompéry szerint is – pedig ez, mint láthatjuk, ugyancsak nagy szó – „gyermekes vádak alapján”. A III. cím egyenesen „szörnyű büntetéssel fenyegeti azokat, akik a jezsuitákat álruhában maguknál tartani merik”.

De azért ez se akadályozta annak, hogy Pompéry azért végeredményben mégis ki ne mondja, hogy az erdélyi rendek „tökéletlen üldözők” voltak, sőt

„vallási téren türelmesek voltak, sőt rendkívüli módon voltak türelmesek (!), tehát a régi erdélyi protestáns rendeket vallási türelmetlenségükért dicsérni (!) kell”. El kell ismerni: a Pompéry Aurélok miatt csakugyan nem fordult volna fel soha a vallási béke! Csak hát az a baj, hogy a protestánsok a maguk részéről nem voltak Pompéry Aurélok!

Mi Pompéryvel szemben azt állítjuk, hogy a régi protestáns erdélyi rendek a jezsuiták iránt annyira türelmetlenek voltak, hogy türelmetlenebbek már nem is lehettek volna. Ne felejtjük el ugyanis – mert Pompéry ezt is teljesen elfelejti –, hogy Erdély nem volt független ország s ezért az erdélyi rendek közel se teheték mindig azt, amit akartak és amit szerettek volna. Erdély egyik ura a török volt. A török miatt valamennyi jezsuitát bátran le is gyilkolhatták volna. A portán ezzel valószínűleg még jó pontot is szereztek volna maguknak.

Erdély azonban nemcsak a portától függött, hanem Béctől is. Mikor valójában nem függött tőle, még akkor is állandóan alkalmazkodnia kellett hozzá. Erdélynek a törökkel való szövetsége ugyanis sose volt őszinte, mert a török sokkal megbízhatatlanabb és szeszélyesebb hűbérúr volt, semhogy egy keresztény ország véglegesen a kezébe tehetné volna le a sorsát. Az erdélyiek sose tudhatták, mikor kell ellene a Habsburg királynál menedéket keresniük.

Láttuk, hogy mint erdélyi fejedelem, még Bocskai is mindig hűbérese akart maradni a magyar királynak. Egész Rákóczi Györgyig (az elsőig) minden trónra lépő erdélyi fejedelemnek el kellett magát ismertetnie a magyar királlyal is, sőt hűségesküt is kellett neki tennie. Ebben a hűségnyilatkozatban mindig voltak egyes pontok a katolikus egyház sorsának Erdélyben való megkönnyítésére.

Az erdélyi fejedelmek, hacsak egészen ostoba, elbizakodott gyerekek nem voltak, mint Báthory Gábor és II. Rákóczi György (de ezek mindketten hamarosan meg is bűnhődtek érte), akár őszintén, akár álnokul, de állandóan igyekeztek fenntartani a jóviszonyt a bécsi udvarral. Tudjuk, hogy még az erdélyi fejedelmek közül egyik leghatalmasabb, tehát aránylag legfüggetlenebb: I. Rákóczi György is rendkívül buzgó kálvinista létére is állandóan barátságos és udvarias összeköttetésben és levelezésben állt még Pázmánnyal is. Világos, hogy nem azért, mert szerette Pázmányt, hanem azért, mert érdekei így kívánták.

Világos, hogy ilyen viszonyok között az erdélyi fejedelmek vagy rendek, ha még úgy szerettek volna, akkor se fölöstökömözhetnek minden reggel jezsuitákat. Világos, hogy azokat a pontokat, melyek megtartására a katolicizmus javára kötelezték magukat akkor, mikor Bécs elismerését kapták, nem szeghették meg utána mindig és rögtön és teljesen (részben és időnként úgy is mindig megszegették).

Világos, hogy ilyen előzmények után az új fejedelemnek, ha már széke elfoglalásakor a jezsuiták közül néhányat áruhában bent talált az országban, Bécs miatt továbbra is túrnie kellett ott őket. Túrte tehát őket, hiszen nyílt s nagy garral-zajjal való üldözésük teljesen lehetetlenné tette volna a megszokott, kétkulacsos erdélyi politikát s az ilyen nyílt ellenségeskedés kára a fejedelemre s Erdélyre százszor akkora lett volna, mint a haszna.

Vajon mennyit ártott az erdélyi protestantizmusnak az a néhány hittanóra, melyet egy-egy áruhás jezsuita a kolozsmonostori katolikus elemi iskolában adott? Nem erény volt tehát az erdélyiek részéről ez a „tökéletlen üldözés”, hanem az egyszerű józan ész természetes következménye és az önérdek követelménye. Ez az oka annak, hogy az 1652-es nyílt és végleges kiűzést és 1653-as, az „Approbatæ Constitutiones” alkotmányba foglalt sértő türelmetlenségét már csak az a II. Rákóczi György csinálta meg, aki már független nagyúrnak született, azt hitte már, hogy nincs szüksége Habsburg elismerésre vagy kegyre (mint tudjuk, nagyon keservesen csalódott e feltevésében), elbizakodott volt és ostoba. Ki is törte miatta a nyakát hamarosan.

Aztán azt se szabad elfelejtenünk – amit Pompéry természetesen szintén elfelejt –, hogy Erdély egész fennállása alatt a Habsburg-Magyarország „elnyomott” protestánsai védőjének szerepét játszotta. Sokszor fegyverrel is, de érdeklődéssel, tárgyalásokkal, diplomáciával mindig. Ezt a szerepét mindig a „vallásszabadság” jelszava alatt játszotta. Ha fegyverrel kelt fel, zászlaira akkor is mindig ezt a „szent” szót írta. Világos azonban, hogy ilyen körülmények között egyenesen rá volt kényszerítve arra, hogy a maga országában is tegyen legalább bizonyos olyan látszatintézkedéseket, melyek e jelszóval egyezni látszanak.

Aki mindezt meggondolja, ha józan eszű ember, nem emiatt örvendezik, és hálálkodik, hogy az erdélyi protestánsok olyan tökéletesen üldözők s olyan türelmesek voltak, hogy áruhában és az éj leple alatt néha

még egy-egy jezsuitát is megtűrték országukban, mikor pedig kizavarták őket, akkor is csak őket (értsd meg te elfogult, gyűlölködő katolikus: egyedül csak őket) száműzték, nem pedig az összes pápista papokat (s uramfia, kell-e ennél nagyobb türelem, kell-e ennél nagyobb jóakarát és meghatóbb vallásszabadság?!), hanem inkább azon tőri a fejét, hogyan lehetett egy olyan ország, mely vallási kisebbségével ilyen gyalázatosan bánt, ugyanakkor a magyarországi vallási kisebbségnek erkölcsi alapon álló s arra hivatkozó védelmezője és a vallásszabadság bajnoka?

Nekünk Pompéryvel tökéletesen ellentétben azt kell megállapítanunk, hogy tekintve azt a függő helyzetet, melyben Erdély a katolikusok védőjével, a Habsburg-házzal volt és azt a politikai szerepet, melyet a vallásszabadság örve alatt a Habsburg Magyarországgal szemben állandóan játszott, annál nagyobb vallási üldözés, mint amilyenben a katolicizmus Erdélyben részesült, még el se képzelhető. De tiszteletreméltó eszméknek és jelszavaknak ennél rútabb és álnokabb kijátszása se!

A Habsburgokkal való jóban levés és a vallásszabadság látszatának némi megőrzése céljából miért ne tűrhették volna el az erdélyiek országukban áruhában és álnéven néhány jezsuitát s miért ne tűrhették volna el, hogy ezek Kolozsmonostoron még néhány hittanórát is adhassanak katolikus elemi iskolában, mikor ennek fejében mind a magyarországi protestantizmus, mind a maguk politikája számára ennél sokkal jelentősebb előnyöket értek el, ők maguk pedig így is kellően gondoskodni tudtak arról, hogy a jezsuiták náluk ne téríthessenek, protestánsokkal ne foglalkozhassanak, el ne szaporodhassanak, irodalmi tevékenységet ki ne fejthessenek, híres kollégiumaik fel ne éledhessenek, ezáltal tekintélyes katolikus értelmiséget vagy irodalmi életet Erdélyben ne teremthessenek, érdemes erkölcsű és képzetebb papságot ott ne nevelhessenek és a protestáns ifjúságra vonzó hatással ne lehessenek.

Ha ezt elérték, nem lehettek-e az eredményekkel teljesen megelégedve, tekintve, hogy a jezsuiták azalatt a rövid kilencévi szabadabb működésük alatt, melyet Báthory István jóvoltából élvezhettek, már egy Pázmányt szereztek és neveltek a katolikus Egyháznak a kálvinista ifjúságból (az anyaországban pedig – szintén alig néhány évvel betelepedésük után – már egy Eszterházy nádort – a lutheránus magyar ifjúságból)? Hogy Erdélyben az ilyesminek további lehetőségét azonnal és egyszer s mindenkorra el tudták tiporni, kívánhatott-e ennél többet az erdélyi protestantizmus?

Jóakarát, türelem jele volt-e hát részéről, hogy ennyivel (ilyen „kevésel”) megelégedett?

Ha már most a vallásszabadságnak a jezsuita-kérdéshez tartozó részében összehasonlítjuk a protestáns Erdélyt a Habsburg Magyarországgal, mindenképpen azt kell megállapítanunk, hogy e tekintetében az erdélyi vallásszabadság határozottan sokkal kisebb fokú volt a katolikusok számára, mint amekkora vallásszabadság volt e tekintetben a habsburgi Magyarországon a protestáns lelkészek számára.

Igaz, hogy a protestánsoknál nincsenek jezsuiták, akiket a Habsburgok kitilthattak volna, de nem is a név, a szó a fontos, hanem a lényeg, a tartalom. A jezsuiták voltak akkor a katolikus papság élcsapata, élcsapata pedig minden eszmének van s így a magyar protestantizmusnak is volt. A XVI. és XVII. században nálunk Magyar István, Sztárai Mihály, Bornemissza Péter, Alvinczi Péter, Károlyi Gáspár és társaik voltak a protestáns jezsuiták. Ők játszották a hazai protestantizmusban azt a szerepet, melyet a katolikus Egyházban a jezsuiták.

Ha tehát a habsburgi Magyarországon is épp olyan protestánsüldözés lett volna, mint amilyen katolikusüldözés Erdélyben volt, akkor Magyarországból is száműzni kellett volna minden valamire való protestáns író és szónokot, térítő és minden olyan lelkészt, aki kimagaslóbb egyéniség volt s így nagy hasznára volt a protestantizmusnak. Vagy pedig nagy türelmesen csak annyit engedni meg, hogy közülük néhány álruhában és álnéven s az éjszaka leple alatt néhány éven át itt lappanghasson.

Akkor a habsburgi Magyarországon is meg kellett volna szüntetni minden magasabb protestáns iskolát (a katolicizmus részére a jezsuiták kitiltása Erdélyben ezt jelentette) és nyomdát (a jezsuiták kitiltása a katolikusok számára ezzel is együtt járt). Ha ugyanis nincs, aki írjon, akkor nyomdára sincs szükség, ha pedig már van nyomda, akkor magától megszűnik az a nyomda.

Mindenki tudja azonban, hogy nálunk a Habsburgok a vallásüldözésnek e legördögibb és egyúttal leggyávább és legszégyenletesebb fajához sose folyamodtak. Ők nem voltak olyan ördögien cinikusok, hogy hirdették, sőt törvénybe iktatták a protestáns vallás bevett, sőt a katolicizmussal egyenlő joggal bíró voltát (mint ezt Erdélyben a protestánsok tették a katolicizmussal), de viszont nem

engedték meg neki, hogy más, mint erkölcstelen, kényelmes és tudatlan papjai legyenek; hogy magasabb iskolákat is állíthasson és írói lehessenek. (Elméletben a katolicizmusnak mindez a jezsuiták nélkül is meg lehetett volna, de az akkori viszonyok közepette gyakorlatilag nem. Pedig hát a valóság számít, nem pedig az elmélet.)

Tehát „törvényesen bevették” a katolicizmust Erdélyben, csak híveit tartották mesterségesen tudatlanságban, csak fiait nem engedték tanulni (az erdélyi ifjak, ha katolikusok voltak, illetve ha katolikusok akartak maradni, nemcsak otthon nem taníthattak, hanem egész 1642-ig még Bécsben, vagy Magyarországon se). (Az erdélyi katolicizmus múltja és jelene, 82. o.). Mi vallási elnyomás, ha még ez se az s nem a vallási elnyomásnak éppen a legördögibb módja-e ez?

S milyen ravasz volt ez a sátán! Mert hiszen nemcsak a katolikus, hanem a protestáns erdélyi ifjaknak is tilos volt Bécsben vagy Magyarországon tanulni, tehát a tilalom látszólag nem a katolicizmus ellen irányult. De hát ezzel az erdélyi protestáns ifjak semmit se vesztek, mert ők otthon is tanulhattak, meg hát az összes külföldi protestáns egyetemek és főiskolák is nyitva álltak előttük, de a katolikus erdélyi ifjak számára, akiknek otthon nem volt iskolájuk, a tilalom a mesterséges tudatlanságban tartást vagy az elprotestánsosítást jelentette.

Ez a tilalom gyakorlatilag azt jelentette, hogy Erdélyben az uralkodó protestantizmus nem tűrte, hogy a katolicizmusnak képzetesebb s buzgóbb papjai legyenek; azt jelentette, hogy elnyomták a katolikus kultúrát és a katolikus ifjúságot eltiltották a katolikus kultúra forrásaitól. Ekkora elnyomás bizony csak a kommunista vasfüggöny mögött volt, de nem a Habsburgok országában. (Jellemző, hogy elméletben s az alkotmány szerint a vasfüggöny mögött is „vallásszabadság” volt.)

A katolikus Habsburgok nem voltak annyira önérzetlenek, sem oly perfidek, mint Erdélyben a protestantizmus, mely mivel erkölcsi és szellemi téren szabad verseny esetén nem bírta volna a vitát az ellenféllel, a későbbi kommunizmus „adminisztratív eszközeihez” folyamodott és fizikai erőszakkal, mesterséges gúzsbakötéssel és elnyomással tette lehetetlenné „ideológiai” ellenfele számára, hogy a szellemi porondon ellenfélként megjelenhessen s mindezt a vallásszabadság és a törvény előtti egyenlőség elvének perfid hangoztatása és formái külsőségeinek megtartása közepette!

* * *

Az egyházi nagyjavadalmak elrablása, sőt a püspökség eltörlése és nyílt megszüntetése ugyanilyen szellemi rabszolgaságot jelentett. E tekintetben az erdélyiek annyira egyenesen s nyíltan jártak el, hogy még a külsőségek megtartásával se törődtek s ezért ebbéli eljárásuk mentségére még a „tárgyilagos” Pompéry se tud még olyan szépségflastromokkal se szolgálni, mint amilyenekkel a jezsuiták esetében még tudott.

Hogy a katolikusoknak püspökük ne lehessen, az olyan fontos és elengedhetetlen szabálya volt az erdélyi protestáns valláspolitikának, hogy mikor már (persze nem önként) ismét végleg visszatértek a Habsburg királyjogara alá, annak ellenére, hogy a magyar közvélemény úgy tudja, hogy ez az erdélyi híres „szabadság” végleges elvesztésével járt s Erdély számára is a Habsburg önkényuralom korát jelentette, az erdélyi protestánsok még ez „önkényuralom” alatt se akartak engedni abból a jogukból, hogy a katolikusoknak püspökük ne lehessen s el is tudták érni, hogy egy ideig még Lipót „önkényuralma” alatt se lehetett nekik püspökük (természetesen nem a protestánsoknak, hanem a most már állítólag elnyomó katolikusoknak).

Az erdélyi katolikus püspökség visszaállításáról még a Diploma Leopoldinumban sincs szó, sőt a végleges erdélyi Habsburg-uralom visszaállítása után még egy jó negyedszázad eltelt, mire végre 1716-ban ki tudták vívni az erdélyi katolikusok, hogy végre valahára ők is nemcsak az erdélyi képmutató alkotmány betűjében, hanem a valóságban is egyenjogúak lehessenek magyar protestáns testvéreikkel s nekik is lehessen püspökük.

Pedig hát ez az évszázados erdélyi püspöktelenség éppen nem olyan mellékes dolog, mint a „tárgyilagos” Pompéry fel szeretné tüntetni. Nemcsak elméletben nem volt ez mellékes, hanem a gyakorlatban se. Láttuk, hogy a püspöknélküliség nemcsak azt jelentette, hogy az erdélyi katolikusok nem bér málkozhattak és hogy papjelöltjeiket nagy költségek és viszontagságok közepette Moldvába vagy Lengyelországba kellett kiküldeniük felszentelésre (ebből láthatjuk, hogy még azt se engedték meg, hogy e célból Magyarországra küldjék őket), hanem gyakorlatilag egyet jelentett a papnevelő intézet, tehát a papi utánpótlás hiányával.

Majdnem lehetetlenné tette a régiek helyébe új papokról való gondoskodást, de különösen azt, hogy ezek az új papok kellően képzettek és aszketikailag jól megneveltek, jellemiben s erkölcsökben lehetőleg

feddhetetlenek legyenek. Pedig hát az erdélyi katolicizmus jövője, sőt élete elsősorban ettől függött. (Vajon akadályozták-e a Habsburgok a magyar protestáns prédikátorok tudományos kiképzését és katolikusellenes, felekezeti szellemben való nevelését s tettek-e e tekintetben akár csak kísérletet is?)

A jezsuiták kiűzése a tudományos és erkölcsi színvonal felemelésének lehetőségétől már úgy is megfosztott erdélyi katolikus papság felemelkedésének újabb leküzdhetetlen akadályát jelentette. Hogy tisztulhatott volna meg, hogy emelkedhetett volna fel erkölcsi elfajultságából az a székely katolikus papság, melynek nem volt feje, nem volt lelki vezetője, nem volt s nem is lehetett ellenőrzője, a jóra ösztökélője, bűneinek korholója és megbüntetője? Ha hiányzott az, aki az Egyház törvényeinek megtartására rászorította, bűneiért felelősségre vonta s megbüntette volna?

Még korunkban is sokat jelentene, akkor azonban egyenesen megsemmisítő hátrányt jelentett, hogy hiányzott az erdélyi katolikus életben a püspök tekintélye. Nem volt az Egyháznak megfelelő súllyal bíró képviselője, aki az országgyűlésen is, a közéletben is, a fejedelmi udvarban is kellő tekintéllyel képviselte volna érdekeit. Fenn is maradtak az erdélyi katolikusok panaszai, hogy azért, mert nincs senki, aki szóljon érdekükben, még olyan helyen is a rövidebbet húzzák, ahol többséget alkotnak. Még rosszabb a helyzetük – panaszták – mint az oláhoknak (akiknek vallását a törvény el se ismerte), mert püspökeik még azoknak is lehetnek és vannak, csak nekik nincs és nem lehet. (Panaszaik az 1640-es országgyűlésen. Erdélyi Országgyűlési Emlékek, X., 290-294. o.)

Látjuk tehát, hogy a dolgot nem lehet egyszerűen csak azzal elintézni, mint Pompéry akarja, hogy hiszen a püspök helyett volt püspökhelyettes, vikárius s ezt Róma néha még püspökké is fel tudta szentelni. Először, mert igen sokszor nemcsak püspök, hanem még vikárius se volt, s ha volt is, akkor is a protestáns fejedelem erősítette meg, sőt nevezte ki, mint például Rákóczi György Szalainai Istvánt. A katolikusok tehát nem az Egyháztól kapták püspökhelyettesüket, hanem a protestáns Erdélytől. (Az Egyház úgy mentette meg a veszett fejsze nyelét, hogy azt, akit a fejedelem kinevezett, ő is kinevezte. Ha ugyanis ő mást nevezett volna ki, akkor még nagyobb is lett volna a baj. De hát milyen szabadság az, ahol az ellenféltől függ az, hogy ki legyen a katolikusok pásztora? Lehetett-e így valaha megújulás?)

Pedig a katolikus papság erkölcsi olyan mélyen álltak, hogy e téren megújulásra feltétlenül szükség lett volna. Ugyanaz volt a helyzet, mint a kommunizmus alatt, mikor a vallásszabadság épp úgy bevett vallásnak mondta a katolikus, mint a kálvinistát. A kommunizmus alatt is csak olyan pap lehetett a börtönbe hurcolt, vagy internált, vagy meghalt püspök helyettese, akit az állam (mely mesterségesen és elvből az Egyház tönkretételére törekedett) elfogadott, sőt az Egyház nyakára erőszakolt (Beresztóczy).

Felszentelt püspök egyébként is csak kivételesen s akkor is elenyészően rövid ideig volt az erdélyi püspöki vikárius. De akkor is mihaszna volt annak, hogy a hatalma megvolt a papszentelésre, de nem volt, akit felszenteljen, mert nem volt papnevelő intézet?

Hogy a gyakorlatban micsoda erkölcsi és szellemi elesettségbe taszította az erdélyi katolicizmust az a rosszlelkű tilalom, hogy püspöke nem lehetett és hogy ez mennyire lehetetlenné tette számára ebből az erkölcsi nyomorból való felemelkedést, arra íme néhány bizonyíték a gyakorlati életből:

Az első vikárius Csikmádéfalvi Szentandrassy István volt. Őt a pápa küldte e minőségben Erdélybe, hogy az erdélyi püspöktilalom hátrányait úgy-ahogy kivédje vele. (Pompéry tehát még azért is halát rebeg az erdélyi protestánsoknak, hogy még ezt a székeséki püspökhelyettes is nem röpítették ki azonnal az országból). Mint neve mutatja, előkelő székeséki származású volt. Püspökké is fel volt szentelve. Eszerint minden feltétel meglett volna hozzá, hogy hivatását sikeresen betölthesse, s azt gondolná az ember, hogy mivel hús volt az ő húsból, vér az ő vérből, az erdélyi papság és hívek kitörő lelkesedéssel fogadták. Igen, a buzgó és vallásilag művelt papság és hívek. De hol és hányan voltak akkor ilyenek nemcsak a hívek, hanem még a papok között is? Hiszen az akkori katolicizmusnak és papságnak főbaja éppen a dekadencia volt.

Mire Róma erre a szerepre alkalmas embert talált és a püspökké szentelt Szentandrassy püspökhelyettesként Erdélybe mehetett, már 1600 körül járt az idő. Addig tehát már majdnem száz év telt el az erdélyi papság feje fölött politikai zűrzavarok (láttuk, hogy minden erdélyi vagy a vele határos részeken eső püspök egymás után erőszakos halált halt), háborúk okozta eldurvulás, szellemi lesüllyedés és a majdnem száz éves püspöktelenség, tehát ellenőrzéshiány okozta erkölcsi lesüllyedésben.

Ilyen állapotok közepette a katolikus papságban különösen nagynak kell lennie az erkölcsi elfajulásnak, hiszen örökös szüzességre van kötelezve, az pedig még lelki műveltség és állandó ellenőrzés mellett se gyerekjáték. Hát még a XVI. századbeli Magyarország és Erdély erkölcsi állapotai közepette! Az erdélyi papságban 1600 körül, mikor a jó Szentandrassy megérkezett közéjük, még annál is alantasabb állapotok lehettek, mint amilyent a néhány évtizeddel előbbi veszprémi püspök egyházlátogatása alkalmával már láttunk.

A papság arra már megszokta azt, hogy nincs feljebbvalója, hogy felelősségre senki se vonja; hogy úgy él, ahogy akar. Világos tehát, hogy jobb szeretett volna továbbra is ilyen függetlenül paposkodni, mint egy a Rómából a nyakára küldött vikárius ellenőrzése alatt. A függetlenségről való önkéntes lemondáshoz igen nagy lélek, igen nagy jellem, igen nagy tökéletesség kívánatos. De hol volt már 1600-ban ettől a székely papság? Hiszen ezek már mind olyan papok voltak, akik nem szemináriumban nevelkedtek, hanem a régi öreg plébánosok válogatták ki őket híveik fiai közül s így magánúton csak tőlük kapták a „tudományt” és a papi nevelést.

Egy cseppet se csodálkozhatunk tehát, hogy mihelyt ez a székely papság megtudta, hogy püspöki helytartót kap, azonnal összejött, de nem azért, hogy hódolattal üdvözölje, hanem hogy a változás miatt nemtetszését fejezze ki és vele szemben már megszerzett „jogait” megvédje. Ha Szentandrassy vikárius csak a pápa embere lett volna, akkor még gyűlésre se jöttek volna össze ellene, hanem egyszerűen szóba se álltak volna vele, mert hiszen a pápa karhatalmat nem tudott volna küldeni melléje.

A bölcs pápa azonban előre tisztában volt ezzel az emberi gyarlósággal s mielőtt Szentandrassyt Erdélybe indította, Béccsel már megtárgyalta a dolgot. Erdélyben ugyanis épp ekkor került a fejedelmi székre a fiatal Báthory Gábor, aki mint tudjuk, nagy kálvinista és féktelen erkölcsű gyerek volt ugyan, de ekkor még ingatag uralma támogatására szüksége volt Bécs kegyeire s a jó Habsburgok ezt a jó alkalmat felhasználták arra, hogy az erdélyi katolicizmus számára kérjenek és kapjanak tőle egyes biztosítékokat annak ellenében, hogy őt fejedelemnek elismerik.

Ezért, de egyedül csak ezért (nem pedig, mint Pompéry mondja, a régi erdélyi protestánsok elismerést méltóan „tökéletlen”, majdhogynem jószívú „üldözése” miatt) mehetett be Erdélybe az első vikárius (püspökhelyettes) fejedelmi biztosok, tehát hivatalos állami elismerés és támogatás

kíséretében. (Látjuk tehát, hogy még ezt is egyedül csak a Habsburgoknak köszönjük s még ez se történhetett volna meg soha, ha ők nincsenek, illetve ha nem olyan jó és buzgó katolikusok, mint amilyenek voltak.) Egyedül csak ez a Bécs adta állami támogatás volt az oka annak is, hogy a székely plébánosok szükségesnek tartották, hogy gyűlésre jöjjenek össze a Rómából küldött püspökhelyettes ellen s csak emiatt nem teheték meg azt, hogy egyszerűen füttyülnek rá.

(Persze tévedne, aki egyszerűen csak azt gondolja, hogy még ezeknek a katolikus plébánosoknak se kellett a pápa, tehát tulajdonképpen még ők is protestánsok voltak. Nem. Ők katolikusok voltak, csak kényelmes katolikusok. Nekik pápa kellett, de nem kellett tiszta erkölcs és fegyelem. Hogy a kettőt aztán hogy lehet összeegyeztetni, az ahhoz szükséges fifikát már száz éve megtanulhatták protestáns honfitársaiktól.)

Láttuk, hogy az erdélyi protestánsok is milyen egyszerűen össze tudták egyeztetni a törvénybe iktatott vallásszabadságot, a katolicizmus legundokabb elnyomásával. Pedig hát e kettő közt sincs nagyobb ellentét, mint magunkat pápistának mondani és tartani s ugyanakkor a pápa követére is füttyülni akkor, mikor rendbe akar bennünket szedni, azaz meg akar bennünket reformálni.

De az is lehet, hogy ezeknek az 1600 körüli székely katolikus plébánosoknak nem is kellett ezt éppen protestáns honfitársaiktól tanulniuk. Hiszen székely góbék voltak egytől egyig, tehát megvolt a maguk furfangos esze. De a kényelemszeretet egyébként is nemcsak nem protestáns, még csak nem is székely, hanem egyszerűen emberi tulajdonság.

Azért jártak el így, mert emberek voltak s nem részesültek (akkor nem is részesülhettek) olyan evangéliumi nevelésben, mely ezt az emberi természetet megnemesítette volna, bár tömegesen s különösen kivételt nem tűrően ezt az emberi természetet még az evangéliummal megnemesíteni is inkább csak elméletben lehet, mint a gyakorlatban. Nem tömegáru az. Ezért mondta az apostoloknak Krisztus Urunk, hogy „gyűlölni fog benneteket a világ”. A világ (azaz az emberek többsége) tehát mindig gyűlölője marad az evangéliumnak. Ne csodálkozzunk hát annyira a székely plébánosoknak a pápától nyakukra küldött püspökhelyettes elleni berzenkedésén.

A székely papság aztán a hivatalos állami támogatás ellenére is ki tudta kényszeríteni a püspökhelyettestől azt az ígéretet, hogy az esperesi kerület

igazgatásába nem fog beleszólni, azaz, hogy marad minden majdnem úgy, mint ahogyan eddig volt. A püspökhelyettesnek bizonyára megvolt a magára, hogy ezt a nagy engedményt megtette. Hiszen még az engedmény ellenére se tarthatta magát sokáig.

Báthory Gábor ugyanis mihelyt Bécs segítségével uralmát megszilárdította, teljesen átadta magát a kicsapongásoknak, s mivel a botrányos élete miatt kitört összeesküvés erősen katolikus jellegű volt, abban hagyta a katolicizmus iránti eddigi jóakarató színlelést, Szentandrassy püspökhelyettesnek azonnal el kellett hagynia Erdély területét, a székelyföldi katolikus papi egerek pedig a hívek nagy kárára épp oly szabadon cincoghattak és garázdálkodhattak továbbra is, mint azelőtt. Macskájukat az a protestáns vallási gyűlölet távolította el, melyet most még Pompéry is tökéletesnek mond (elhallgatja vagy nem tudja azonban, hogy e gyűlölet előbbi „tökéletlensége” se az erdélyiek érdeme volt, hanem a Habsburgoké).

Olyan tökéletes lett egyszerre ez a protestáns vallási gyűlölet, hogy Szentandrassy kiűzése után az erdélyi katolikusok egy egész félszázadon át csak egyszer láttak még katolikus felszentelt püspököt.

De jó dolga lehetett e fél évszázad alatt a székely plébánosoknak. Hogy a szegény székely híveknek milyen dolga volt ezalatt, azzal senki se törődött. A „senki” szót azonban nem kell szóról szóra venni, mert az emberek gyarlók ugyan, de jellemek és egészen kiválóak is mindig akadnak közöttük. Egyes erdélyi katolikus tanácsosok és urak ugyanis ez idő alatt ismételten panaszt tettek a fejedelem és a rendek előtt a székely papság botrányos életmódja és emiatt a katolikus székely nép eldurvulása miatt. Sajnos, panaszukat nem teheték másnál, mint a kálvinista fejedelemnél és a többségükben protestáns rendeknél.

A fejedelem ekkor Bethlen Gábor volt, aki kénytelen volt belátni, hogy ha a pápista papság hitványsága és ennek következményeként a katolikus nép eldurvulása, műveletlensége protestáns szempontból kívánatos is, a dolgot a végletekbe vinni még se lehet vagy legalábbis azt a látszatot, mintha mindez a protestánsok részéről készakarva történnék, mégis el kell kerülni.

Ezért 1618. május másodikán Bethlen Fejérdi Mártont kinevezte vikáriussá és főesperessé. Vallási és egyházi szempontból túrhetetlen volt ugyan, hogy a katolikusoknak egy protestáns adjon főpásztort, de

gyakorlatilag mégis többet ért, mintha a vikáriust a pápa nevezte volna ki. Olyan társasággal ugyanis, mint amilyen akkor a székely papság volt, karhatalom nélkül mit sem lehetett kezdeni, ezt pedig csak a fejedelem tudott adni a püspökhelyettesnek, de a pápa, akinek hatalma nem e világból való, nem.

Ismételten említettük már, hogy „Az erdélyi katolicizmus múltja és jelene” című mű azt mondja, hogy Bethlen valláspolitikája engedékenynek látszik ugyan s vannak a katolicizmusra előnyösnek látszó intézkedései is, a katolicizmus érdekében azonban ő se tett semmivel se többet, mint amennyit a helyzet és körülmények kierőszakoltak belőle, vagy mint amennyit egyedül azért tett, hogy politikai előnyt szerezzen belőle a maga számára. Azt mondja e mű, hogy Rákóczi György nagy katolikusgyűléte és ellenszenve ellenére is többet tett az erdélyi katolicizmus javára, mint a vallási türelméről oly híresnek kikiáltott Bethlen Gábor.

Titkos rosszakarátát mutatja például, hogy mikor a katolicizmus javára valamely rendeletet kiadott, azzal sose törődött, hogy végre is hajtják-e. Látszik, hogy az egész csak Bécsnek szóló reklám és hírverés volt, nem pedig igazságszeretet vagy igazi jóakarát. Fej érdi vikárius kinevezése is alig ért többet a semminél. Hogy azt a karhatalmat, illetve hivatalos támogatást, melyet Bethlen ígért neki, megkapta-e a valóságban is, arról semmi hír. Mindenjel emellett szól, hogy nem.

1634-ben II. Ferdinánd nevezett ki erdélyi püspököt Simándi István személyében, aki hamarosan utána meg is érkezett Erdélybe és reformjai megvalósítására nemzeti zsinatot hívott össze. A papság azonban a reformok megakadályozására – sajnos, joggal – abba kapaszkodott bele, hogy az új püspöknek nincs pápai megerősítése s e címen tiltakozott a zsinat ellen. Erre a protestánsok is felfigyeltek, segítségére siettek (a pápai joghatóság tisztelete címén) a reformok ellen tiltakozó papságnak és a püspököt azonnal kiharancsolták Erdélyből (ha lett volna pápai megerősítése, még jobban kiharancsolták volna). Ezzel aztán a rendcsinálásra és a papság erkölcsi felemelésére irányuló ez az újabb kísérlet is meghiúsult.

Hogy a székely papság rendbe szedésének megakadályozása és szellemi és erkölcsi színvonalának a mélyponton való megtartása az erdélyi protestantizmus részéről nem véletlen volt, ha nem tudatos rosszakarát

gyümölcse, azt nyíltan elismeri az a kötelezvény, melyet II. Rákóczi György 1658. június 4-én Gyulafehérvárott kiállított a bécsi udvar számára.

A lengyel kudarc és az azt követő megaláztatások ugyanis megtörték Rákóczi gőgjét, Lipóthoz fordult segítségért s hogy ezt tőle megkaphassa, ennek fejében állította ki ezt a kötelezvényt. Őszintén megmondja itt, hogy azokat az egyházi javakat, melyeket a protestáns Erdély a hitújítás idejében, akkor már több mint száz éve elrabolt, ő már nem adhatja vissza*, fejedelmi szavára és keresztény hitére ígérte azonban itt Rákóczi, hogy ott, ahol katolikusok eddig is voltak, a katolikus vallás szabad gyakorlatát biztosítja. (Ezzel nyíltan elismerte, hogy az erdélyiek az erdélyi alkotmányt eddig megsértették. Ott ugyanis, ahol voltak katolikusok, vallásuk szabad gyakorlatát az alkotmány szerint eddig is meg kellett volna engedniük. Tűrhetetlen dolog, hogy II. Rákóczi György ide csak lengyel kudarcra és a török haragjának magára idézése után jutott el, azaz csak akkor, mikor már Bécs külön segítsége nélkül nem tudta magát tartani.)

*

A Habsburgok Magyarországon, sőt mikor újra sikerült visszaszerezniük, még Erdélyben is (még ilyen hosszú idő múltán is) visszaadták az elrabolt egyházi javakat és így lehetségessé tették, hogy az Egyház a működéséhez elengedhetetlen intézményeket is létre hozhassa. Ezek nélkül ugyanis gyakorlati haszna alig lett volna a püspökségek visszaállításának, illetve betöltésének. Az erdélyi püspökséget például csak a XVIII. század elején tudták visszaállítani, mégis ennek a püspökségnek is épp úgy meg lett a sok ezer holdas javadalma, mint a többinek. Még az ennél is későbbi eredetű görög katolikus erdélyi püspökségek majdnem mindegyikének is lett földbirtoka; a nagyváradinak egyenesen százezer holdon felül (erdőkben).

Ezt a jó Habsburgok természetesen csak úgy tudták elérni, hogy a már megszűnt püspökség visszaállítása után újra megvették, vagy a zálogból kiváltották az illető püspökségnek elherdált javait, mégpedig nem a maguk, hanem az Egyház részére. Lelkiismeretük ugyanis nem tudta elviselni, hogy azok a földi javak, melyeket mások, őseink, Istennek adtak, az ő uralmuk alatt (amely alatt történt dolgokért ők voltak felelősek), e szent céltól elvonassanak. Ezt a szép elvet 1556 áprilisában még az erdélyi országgyűlés is elismerte és kimondta, csak nem tartotta meg. Százszor könnyebb

ugyanis jogokat elméletben elismerni, mint a gyakorlatban is végrehajtani. Az előbbihez csak becsületes lelkület kell, az utóbbihoz azonban áldozat s ez már csak a Habsburgokban volt meg.

Vajon melyik tiszteletreméltóbb eljárás: a protestantizmusé és az utána következő későbbi forradalmaké-e, melyek úgy akarták megnyerni a tömegek kegyét, hogy a másét, de különösen és elsősorban az Egyházét ígérték neki vagy a Habsburgoké, akik 400 hosszú év alatt az Egyháztól nemcsak el nem vettek semmit, hanem nagy áldozatok árán még azt is visszaszerezték az Egyháznak, melyet mások lelkiismeretlen kapzsisága elrabolt?

Elsősorban azért tudott lenni a már protestáns Magyarországból újra katolikus Magyarország.

Elsősorban, sőt úgyszólván egyedül az ő érdemük az, hogy nálunk az egyházi birtokok határa az ő 1918-as bukásukkor majdnem ugyanaz volt, mint amit ezer évvel előbb Szent István szabott meg. Ez a dicséretük természetesen nem azt jelenti, mintha mi elvből elleneznénk minden földreformot, mert ha elítéljük a szentségtörő rablást, az nem jelenti azt, hogy azt is helytelenítjük, ha az Egyház beleegyezésével földben fekvő vagyonának egy részét törvényes úton és eszközökkel más természetű vagyonná változtatjuk át, ha a tömegek érdeke valóban így kívánja.

Az is érdekes, és mutatja az erdélyi „vallásszabadság” „ideális” voltát, hogy olyan helyeken, ahol katolikusok nagyobb számban nincsenek, még most se jut még csak eszébe se, hogy vallásszabadságot ígérjen nekik. A térítést tehát még most se engedi meg, pedig az, hogy valaki vallási meggyőződését szabadon terjeszthesse, a vallásszabadság elengedhetetlen feltétele.

Az is ígéri kötelezvényében, hogy ezután nem engedi a katolikus vallást kisebbiteni, kiirtani. (Tehát eddig ezt is engedte. Ha ugyanis eddig se engedte volna, miért kellene akkor ígérnie, hogy ezután nem engedi?)

Megengedi, hogy Erdélyben katolikus iskolákat szabadon alapítsanak, a meglévők pedig továbbra is szabadon működjenek. (Katolikus iskolákat tehát eddig nem lehetett Erdélyben alapítani, ami a katolikus kultúra és műveltség mesterséges gúzsbakötését jelentette, természetesen a vallásszabadság hangoztatása közepette. Az az ígélet, hogy a meglévő

iskolák szabadon működhetnek, bizonyára a kolozsmonostori iskola eddigi gúzsbakötésének megszüntetésére irányuló ígéret volt.)

A katolikus tanítókat és papokat tanításukban és az iskolai fegyelemben senki se fogja akadályozni (eddig tehát akadályozta). Az erdélyi püspökök a maguk költségén szabadon székelhetnek Erdélyben, szabadon prédikálhatnak, előkelő helyzetük lesz, lelki ügyekben híveik felett minden ellenkezés nélkül joghatóságot gyakorolhatnak. (Ha mindezeket a fejedelem még akkor se tartja maguktól értetődőknek, mikor még beereszti országába a püspököt, gondolhatjuk, milyen szabadon működhetett, kormányozhatott, prédikálhatott, reformálhatott ott a szerény, vagyon nélküli és a fejedelemtől kinevezett püspökhelyettes! Egyébként láttuk, hogy katolikus püspököt Erdélybe még akkor is sokáig nem tudtak bevinni, mikor már a Habsburgok voltak Erdély „nagyfejedelmei”.)

Szabad lesz a prédikálás, kórmenetek tartása és minden egyéb katolikus gyakorlat (tehát eddig ezek egyike se volt szabad). A fejedelem nem fogja többé pártját a rossz papoknak. (Tehát – hogy a katolicizmus reneszánszát megakadályozza – eddig igazi sátáni módon még ezt is megtette. Tehát nemcsak a jezsuitákat üzte ki és tiltotta el a működéstől (s most már egész nyíltan láthatjuk, hogy csak azért, mert értékes, jó papok voltak s a katolikus újjáéledést meg tudták volna valósítani), hanem ugyanez életre kelés megakadályozására tudatosan pártul fogta a hitvány s a híveket botránkoztató papokat is, ha az Egyház meg akarta tőlük szabadítani a híveket. Teljesen úgy járt tehát el, mint a kommunisták. (Lásd: Arch. Secr. Vat. Germ., 163., 61r.) (Kárpáthy-Kravjánszky: I. Rákóczi Ferenc katolizálásának politikai vonatkozásai, 12. o. Szent István Akadémia, 1940.)

* * *

A székely plébánosok (Erdélyben a protestáns uralom alatt csak a Székelyföldön voltak plébánosok) többnyire jó nemesi családból származtak és rendszeresen házasodtak. Nem ágyasságban éltek, hanem házasodtak. Az a gyakorlat fejlődött ki ugyanis közöttük a Rómától való és évtizedeken át tartó gyakorlati elszakítás miatt, hogy azt az Egyházban dívó szokást, hogy hájasodni papoknak (például a görög katolikus papoknak) a felszentelés előtt szabad, képmutató módon szigorúan megtartották s ezért már házasok voltak akkor, mikor Moldvába vagy Lengyelországba kiutaztak a püspökhöz a felszentelésre.

Ott a felszentelő püspöknek becsülettel megvallották, hogy feleségük van, de – már jóval kisebb becsülettel – arra is kötelezték magukat (mert a püspök másképp nem szentelte volna fel őket), hogy hazatértük (a felszentelés) után felségüktől különválva fognak élni. Mikor aztán hazaértek, szavukat megszegve épp úgy folytatták házasetüket, mint azelőtt. (Ez természetesen a legrosszabb eset, mert bizonyára voltak köztük olyanok is, akik ezt az ígéretet is komolyan tették vagy eleinte próbálták megtartani, csak nem sikerült.)

Világos azonban, hogy ez a helyzet nem azonos a görög katolikus papságéval. Az törvényes, mert az Egyház engedélyén, ez rosszszemű és szószegésen és az Egyház törvényeinek mesterséges kijátszásán alapult.

Egyenesen lehetetlen volt, hogy az ilyen papság viszont más tekintetben kifogástalan legyen. Csoda-e, ha az ilyen papságnak nem is kellett püspök, sőt még püspökhelyettes se, maga a pap pedig nem kellett a híveknek? Természetes azonban az is, hogy addig, míg a katolikusoknak ilyen papjaik voltak, az erdélyi protestantizmus is nyugodtan alhatott miatta.

Világos ugyanis, hogy abban a székely papságban, melynek évszázadokon át nem volt feljebbvalója, s ha ideiglenesen volt, akkor vele szemben pártul fogta a protestáns fejedelem és országgyűlés, szép számmal akadtak olyanok is, akik az egyházi előírásokat még külsőleg se tartották meg, ha éppen nagyon kellemetlen volt nekik s voltak olyanok, akik a felszentelés után is „megházasodtak”, tehát valóban ágyasságban éltek? Külsőleg még ez se volt ágyasság, mert az ilyen papok – a „kéz kezét mos” elve alapján – egymást „törvényesen” is megeskették, sőt – hogy feddhesse magát az illető – szabályos házasságlevelet is adtak egymásnak a megtörtént esküvőről. A XVI. század végén a csíkszéki papok közül, akik pedig az egész erdélyi papság felét s még a javát tették, csak négy volt olyan, akinek nem volt felesége.

E nők papok aztán oly erőszakosan küzdöttek a tőlük bizonyára „reakciónak” nevezett egyházi reformtörekvések ellen, hogy nőtlen papot meg se tűrtek maguk között (a kommunizmus alatt is végtelenül bántotta a békepapokat, ha a papok között csak egy is volt, aki nem ment el az ő békegyűléseikre). Az erdélyi papok is üldözték a nőtlen papot. 1649-ben például országgyűlési határozattal kellett rájuk erőszakolni, hogy nőtlen papot is meg lehet választani főesperessé (!).

Ilyenek voltak tehát a püspöktelen Erdély katolikus papjai s kétségtelen, hogy azért voltak ilyenek, mert püspöktelenek voltak. Pompéry szerint „tökéletlen”, de a valóságban egyenesen pokolian tökéletes üldözőik miatt azonban, akik püspökségüket kirabolták, sőt a püspököt még így vagyontalanul se túrték meg s így aztán azt se túrték meg, hogy papnevelő intézetük lehessen, még ilyen papjaik se lehettek. A szegény katolikus székelyek nagyon boldogoknak mondhatták magukat, ha még ilyen papjaik is voltak, mert a fenti okok miatt még ez is csak ritkán jutott osztályrészükül. Mesebeszéd az ugyanis, amit Pompéry bizonyítékként felhoz, hogy ti. a Székelyföldön több mint száz katolikus plébánia volt a protestáns Erdélyben.

Az az emlékirat, melyre ő hivatkozik, az egyetlen kútfő, mely ilyen nagy számokat közöl. Más források sokkal kevesebbről beszélnek és egész bizonyosan meg lehet állapítani, hogy nem a Pompérytól idéztnek, hanem ezeknek a más forrásoknak van igazuk. Adatok vannak rá, hogy 1584-ben még a Székelyföldön is, ahol még legjobban voltak papok, sokszor 10-16-20 éves egyének se voltak még megkeresztelve. (Az erdélyi katolicizmus múltja és jelene, 46. o.)

A Székelyföldön kívül egyáltalán nem volt Erdélyben katolikus pap. 1579-ben Kolozsvárt a város katolikusainak egy asztalosmester szokta vasárnaponként az evangéliumot felolvasni. Volt olyan katolikus nemes, aki katolikus pap híján protestáns prédikátort tartott birtokán, pedig egyébként annyira nem akart újhitű lenni, hogy a prédikátor szónoklatát állandóan ellenőrizte (ugyanitt 47. o.). 1583-ban az egész Székelyföldön mindössze 24 pap volt s ezek közül 15 esett Csík-, Gyergyó- és Kászonszékre, tehát a mai tiszta katolikus Csík megye területére, Háromszékre pedig kilenc. Udvarhelyszékre tehát, ahol pedig a katolikusok relatív többségben vannak, egy se. A „tárgyilagos” Pompérytól tehát teljesen hamis képet kaptunk, mégpedig – mint ez már egy katolikus paphoz illik – a katolicizmus szabadságának hátrányára hamisat.

A Habsburgok érdeméből később visszaállított erdélyi katolikus egyházmegye sematizmusaiából megtudhatjuk, melyik plébánia mikor alakult, illetve mikor állították fel újra a protestantizmus okozta pusztulása után. Pontosán megállapítható belőle, hogy az egész Székelységben 1690-ben, tehát akkor, mikor Erdély megint Habsburg uralom alá került, összesen 47 plébánia állt fenn. A Székelyföld nélküli Erdélyben egyetlenegy

volt csak: Szászfenesen. Pedig hát ezek az adatok még nem jelentik egyúttal azt is, hogy minden plébánia be is volt töltve, azaz, hogy valóban is volt s különösen hogy állandóan volt az illető községeknek papjuk. Számítlan adatunk van ugyanis arra, hogy a meglévő plébániák is üresen álltak.

Báthory Endre bíboros írja 1591-ben, hogy a Báthory család birtokain vannak a katolikusoknak templomaik, de nem mindegyiknek van papja. Később még ezek a plébániák is elpusztultak – nem is csoda, hiszen pap nélküli plébániák voltak – mert látjuk, hogy 1690-ben a Székelyföldön kívül már csak Szászfenesen volt plébánia, az pedig nem volt Báthory-birtok. Ugyancsak Báthory Endre írja, hogy Gyergyószékben négy plébánia van, pap azonban csak az egyikben van, mert a másik három plébániát Lázár András elpusztította és helyükbe más vallásúakat állított fel. (Pedig a Lázárok jelenleg katolikusok.)

Az 1581-ben a Székelyföldön népmissziót tartó jezsuita nem tudott olyan korán felkelni, hogy a gyónók már ne vártak volna rá. Marosvásárhelyen háromezren akartak gyónni, csak nem volt pap, aki meggyóntassa őket. (E 3000 gyónó ellenére még Marosvásárhelyen se volt plébánia s az egész Székelyföld fővárosa a vallásszabadság ezt a kegyét csak akkor kapta meg, mikor már újra Habsburgok parancsoltak Erdélyben és a magyar történetírás szerint megkezdték állítólag nem a katolikus vallás szabadságának visszaállítását, hanem a vallásszabadság elnyomását.

Mikor I. Rákóczi György Szalinal István bosnyák Ferenc-rendi szerzetes személyében, akinek a pápa is megerősítést adott, vikáriust nevezett ki, a székely papság számára nem volt törvényes ürügy az ellenállásra, de azért természetesen most is ellenállt. Szalinal, mivel karhatalmat kapott a fejedelemtől, vaskézzel rendet teremtett s egy ellenálló papot le is záratott. De az egész székelység felzúdult miatta ellene, mert a papoknak tekintélyes nemesi rokonságuk volt, feleségük is többnyire nemes leány volt s ezek egész rokonsága is a püspökhelyettes ellen fordult.

A fejedelemhez mentek ellene panasszal. Az kérdőre vonta. Hát minnek kaptam akkor karhatalmat, ha felhasználnom nem szabad? – válaszolta méltán a fejedelemnek. A fejedelem mégis arra utasította, hogy hatalmával csak mérsékelten éljen és a lecsukott papnak visszaadta szabadságát. De így viszont a vikárius minden tekintélye tönkre volt téve. Mivel öreg is volt és a nő, de befolyásolt papok igen sok kellemetlenséget okoztak neki, úgy

elkedvetlenedett, hogy lemondott s az Egyház megint püspökhelyettes nélkül maradt.

A nagy paphiány is hozzájárult Szalainai elkedvetlenedéséhez. Próbált Magyarországból kérni papokat, de onnan se kaphatott, hiszen ott se volt. Kénytelen volt úgy segíteni magán, hogy világiakat állított be a plébániákra (tehát még arra a kétségbeejtően kevés 47 plébániára is, ami volt), hogy vasárnaponként legalább az evangéliumot felolvassák, a gyerekeket megkereszteljék és a halottakat eltemessék. Hogy a hitben valami kis jártasságuk is legyen, Fejéregyházán, a Hallerek birtokán, épült ferencrendi kolostorban licenciátusképző iskolát állított fel. Minden tervét meghiúsította azonban a fejedelem, aki kimondta, hogy Csíksomlyón és Mikházán kívül nem lehet kolostoruk a ferenceseknek s ezért a fejéregyházit (természetesen a licenciátusképző iskolával egyetemben) feloszlatta. (Csodálkozhatunk-e ezek után, ha szegény Szalainainak elment a kedve? Azon azonban annál jobban csodálkozhatunk, hogy Pompéry ezzel a vallásszabadsággal annyira meg van elégedve.)

Látjuk tehát, mit jelentett a gyakorlatban az, hogy az erdélyi katolikusoknak püspökük nem lehetett, még ha vikáriusuk időnként volt is. Látjuk, hogy ez a püspöktelenség nemcsak egyszerű szépséghiba volt, mint Pompéry állítja, hanem az egész erdélyi katolicizmus lelki életének megbénítását jelentette, elfajulásával volt egyenlő és felemelkedését tette lehetetlenné. Azt jelentette, hogy emiatt az erdélyi katolikus papságot a protestánsok egész 200 éves uralma alatt lehetetlen volt egyháziatlanságából, félkatolicizmusából felemelni, de még ilyen félkatolikus papokkal is csak a leghiányosabban lehetett a híveket ellátni.

Nézzük meg most, hogy ezzel szemben milyen volt a helyzete a protestánsoknak a habsburgi Magyarországon, hogy ebben a viszonylatban is megállapíthassuk, hol volt nagyobb az elnyomás s kisebb a vallásszabadság. Határozottan azt kell mondanunk, hogy protestánsoknak a habsburgi Magyarországon sokkal nagyobb szabadságuk volt. Itt ugyanis lehettek és voltak is protestáns prédikátorok bőven az állítólagos elnyomás ellenére is s ezeknek nem kellett katolikusoknak lenniük, hanem csak úgy duzzadhattak a protestáns öntudattól, sőt még állandó katolikusellenes uszításukért is csak egyes nagyon kirívó kivételes esetekben részesültek büntetésben. Nekik szuperintendenseik vagy püspökeik is lehettek tetszés szerint és teljes számmal és ezeket mindig ők maguk választották, nem

pedig a császár nevezte ki őket, annál kevésbé küldte a maga embereit a nyakukra.

Annyira kétségtelen, hogy e tekintetben Bécs semmit meg nem kísérelt a magyar protestantizmus elfajítására és e révén való tönkretetésére, hogy e tekintetben még a hazafias” magyar történetírás, sőt a felekezeti sajtó részéről se olvashattunk soha panaszokat vagy sérelmeket.

A Habsburgoktól és a katolikus főpapságtól Magyarországon „elnyomott” protestánsok teljesen a maguk protestáns törvényei szerint éltek felekezeti életüket, nem úgy, mint a székelyföldi katolikusok, akiknek papjai fölött – protestáns módra – világiak ítélkeztek és ítélték őket esetleg még állásuktól való elmozdításra is. Még a pápától küldött vikáriusnak (például Szentandrásynak) is a világiak bevonásával kellett a neki ellenszegülő papokkal tárgyalnia, ami teljesen ellentétben áll az Egyház törvényeivel. Arról se hallottunk soha, hogy az állítólag türhetetlenül nagy Habsburg üldözés miatt nem volt elég protestáns lelkész akár csak valaha is Magyarországon azért, mert a protestáns ifjak nem mertek elegendő papoknak menni, vagy mert akik vállalkoztak volna rá, azoknak nem volt alkalmuk kitanulni.

A habsburgi Magyarország protestáns ifjai külföldre is szabadon mehettek tanulni és ugyancsak sűrűn látogatták is a Habsburg-gyűléltre nevelő külföldi protestáns egyetemeket. Ezek látogatásának megnehezítése csak a jóval későbbi századokban kezdődött s a tilalom akkor is csak az akkor már a hitetlenséget képviselő „felvilágosultság”, nem pedig a protestantizmus ellen irányult.

De nemcsak a tárgyalt két szempont (a jezsuiták kiűzése és a püspökség eltörlése) tekintetében volt kisebb a vallásszabadság Erdélyben, mint a habsburgi Magyarországon, hanem általánosságban is. Hiába hangsúlyozza annyira Pompéry, hogy milyen tökéletes egyenlőség volt jogok tekintetében az erdélyi alkotmányban a katolicizmus és a három bevett protestáns felekezet között; hiába emeli ki, hogy az erdélyi vallásügyi törvények csak a „status quo”-t védték és hogy ezt is csak azért, mert békét akartak és száműzni kívánták az országból az annyira káros vallási háborúságot; hiába mondja, hogy csak ezért szorították a jezsuitákat is háttérbe és csak ezért tiltották el őket a térítéstől és hogy katolikus papnak is csak ezért nem volt szabad protestáns vidéken működni (de éppen emiatt protestáns papnak se katolikus területen).

Pompéry ugyanis egy igen fontos dolgot elfelejt, azt, hogy ez az egész gyönyörű egyenlőség egyszerű képmutatás és perfid szemfényvesztés volt, a tomboló katolikusellenesség és a vallásszabadság lábbal tiprásának leplezésére. Pompéry nem veszi észre, hogy az erdélyi törvények csak akkor rendelték el a „status quo” szigorú védelmét, mikor – a Székelyföldet nem számítva – már egész Erdély protestáns volt, mikor területén katolikus már sehol se volt.

(Láttuk, hogy 1690-ben, mikor Habsburg-uralom alá került, egész Erdélyben egyedül csak az egy Szászfenesen volt katolikus plébánia. Hamis tehát Pompérynek az az állítása is, hogy csak a nagyjavadalmakat vették el. Ha ugyanis egész Erdély területén még a plébániák is megszűntek, akkor bizonyára a volt egyházközségi és templomföldek is megszűntek, illetve protestáns kézre kerültek. Csak a Székelyföldön maradtak meg a plébániaföldek, de ott is csak azokon a vidékeken, amelyeket a hitújítás érintetlenül hagyott.)

Az erdélyi protestantizmusnak tehát csak akkor lett annyira fontos a status quo” és a vallási béke, mikor már a „status quo” megváltozásával a protestantizmus csak veszthetett, a katolicizmus pedig csak nyerhetett volna. Ezt akarták tehát a törvények megakadályozni, nem pedig a vallási békét védték. Nem a méltányosság gyakorlása volt ez, hanem egyedül a protestáns egyeduralom biztosítása.

Ugyanolyan viselkedés volt ez vallási téren, mint a kommunizmusé nemzetiségi tekintetben. Miután tökéletesen kielégítette az összes szláv és román nemzeti igényeket: miután a cseheknek visszaadta nemcsak a tótokat, hanem még háromnegyed millió színmagyart is egész az Öreg-Dunáig és az Ipolyig, sőt ezt a magyarságot még ősi földjéről is kiűzte; miután a szerbnek odaadta nemcsak az összes szerbket, horvátokat, vendeket, sokácokat, bunyevácokat és a köztük lakó több százezer németet (akiket még földjükről és házukból is kiűzött) hanem még félmillió, többnyire a határ mentén lakó magyart is; miután Romániánál hagyták nemcsak az összes oláhokat és a sok százezer németet (akiket szintén ki is raboltak és nagyrészt el is űztek); miután újra elszakították tőlünk a székelyeket is s összesen egy millió és hétszázezer magyart nekünk, a magyaroknak kezdték el hirdetni, hogy milyen káros és mennyire tűrhetetlen ez a túlzott nacionalizmus és hogy a kommunizmus elveinek

megfelelően milyen nagy szabadsága van Romániában, Csehszlovákiában és Jugoszláviában az ottani magyar kisebbségnek!

De hát ha a kommunizmusnak annyira mellékes, hogy milyen fajhoz tartozik valaki és ha szemében annyira káros a túlzott nacionalizmus, akkor miért nem maradhattak meg ezek a tótok, szerbek, horvátok, oláhok abban a Magyarországon, hol ezer éven át laktak, s akkor miért nem arról gondoskodtak, hogy itt nálunk, Magyarországon kaphassák meg nemzetiségi és faji jogukat ezek a nemzetiségek, hogy nálunk legyenek a magyarokkal egyenrangú állampolgárok? Miért kellett előbb nemcsak őket, hanem még a magyarok millióit is előbb Romániához, Csehszlovákiához, Jugoszláviához átcsatolni s aztán ott gondoskodni arról, hogy ezek a most már idegen országban élő, tehát nemzetiségi magyarok is egyenrangúak legyenek az államalkotó román vagy szláv nemzettel s fajjal? S különösen Csehszlovákiában miért kellett ezt csak akkor kimondani, mikor már a magyarokat ki is rabolták ott mindenükből és el is űzték onnan? És ha a kommunizmus annyira ellene van a sovinizmusnak és a nemzetiségekhez annyira igazságos, akkor miért nem hagyták Magyarországon legalább azokat a magyarokat, akiket a müncheni s más egyezmények visszaadtak, s akik egyébként is csak egy részét tették a Trianonban az országtól szakított színmagyarságnak?

Mondom, a régi erdélyi törvények is előbb megvárták, míg a vallási forradalom egész Erdélyből kiírta a katolicizmust s (míg ez meg nem történt, addig szabad volt téríteni), mikor pedig ez megtörtént, akkor szigorú törvényeket hoztak a „status quo” és „a vallási béke” megőrzése céljából. Akkor eltiltották a térítéseket, s ráadásul mindezt elnevezték vallásszabadságnak. Mert hát – mondják képmutatóan – a térítés nemcsak a katolikusoknak volt tilos, hanem a protestánsoknak is. Szigorúan az egyenlőség alapján álltak, mint egy olyan államhoz illik, mely a történelemben legelőször helyezkedett a legtisztább vallásszabadság alapjára. Mintha bizony a térítés megtiltása és a „status quo”, mint sérthetetlen tabu, szigorú állami őrzése összeegyeztethető volna azzal a vallásszabadsággal, amely ki-ki hitének és vallási meggyőződésének szabad hirdetésében áll.

Mi lett volna azonban, ha Erdélyben a mohácsi vész után, mikor még egész Erdély katolikus volt, János király is tabuként őrizte volna a vallási „status quo”-t és a nemzeti szempontból oly fontos vallási béke megőrzése

érdekében ő is eltiltotta volna a térítést, vagyis ő is olyan értelemben állt volna a vallásszabadság alapján, mint a későbbi erdélyi alkotmány? S mi lett volna, ha viszont a mohácsi vész után Magyarországon I. Ferdinánd is ugyanezen elvek alapján járt volna el?

Hiszen ez utóbbira még így is azt fogják rá, hogy ellene volt a „vallásszabadságnak”. Mit mondanának hát rá akkor, ha már 1526-ban ragaszkodott volna a szigorú „status quo”-hoz? Pedig hát semmi különbség se lett volna az erdélyiek és a Ferdinánd vagy János efféle eljárása között, mert hiszen Ferdinánd és János akkor ragaszkodtak a „status quo”-hoz, mikor még az ország tiszta katolikus volt, a „türelmes” erdélyi protestáns rendek és kálvinista fejedelmek pedig akkor, mikor már Erdély tiszta protestáns volt?

* * *

A történelem folyamán egymást váltják az eszmék, koráramlatok, a szellemi divatok. A XVI. század ilyen divatja, koreszméje, amelytől akkor mindenki megittasult, melynek legalább többé-kevésbé mindenki hatása alatt állt, a hitújítás volt. Ez 1600 körül már kiadta erejét, megszűnt divat lenni, nem volt már többé varázsa. Minden új eszmével így van. Eleinte felkapják, aztán megunják, leteszik az emberek s az újabb felé fordulnak. Körülbelül 1600-tól kezdve már a hitújításért se rajongtak az emberek, hanem rajongás helyett már bírálgatni kezdték.

Az erdélyi törvény addig, míg mámorosak voltak tőle az emberek, míg rajongtak érte, szabadon hagyta működni ezt az eszmét s eszébe se jutott, hogy „status quo” is van a világon, vagy hogy a vallási béke oly nagy kincse a nemzetnek. (Még az se jutott eszébe, hogy a vallási egység mekkora kincs). Akkor szabad volt a „status quo”-t megbontani, szabad volt újat behozni, szabad volt a nép vallási egységét megbontani. Akkor minden törvényes akadály nélkül lehetett egy új hit szolgálatába adni a meglévő templomokat, plébániákat és plébánia-javadalmakat.

Annak ellenére, hogy eszükbe se jutott a szép elv, sőt újra törvénybe is iktatták, hogy „ami egyszer Istennek ajánlatott, többé világi célokat nem szolgálhat”, mégis egymás után foglalták el a kolostorokat, úzték el belőlük a szerzeteseket és apácákat anélkül, hogy ezt az állam akár a „status quo”, akár a vallási béke, akár a tízparancs „ne orozz”-a alapján kötelességének látta volna megakadályozni.

A püspök székházát és javadalmait egyenesen maga az országgyűlés foglalja le és ajándékozta oda a királyné eltartására, sőt 1566-ban Torcián még azt is kimondja, hogy nem is tűr „status quo”-t és hogy „az afféle (micsoda lenezés!) egyházi rendben való egyházi személyek, akik a pápai tartományhoz és emberi szerzéshez (azaz magyarul: a „status quo”-hoz, az eddigi állapotokhoz) ragaszkodnak és abból megtérni nem akarnak az öfelsége birodalmából mindenünnen kiigazítottassanak”.

Ekkor már a Székelyföld egy részét kivéve (azt a részét, amely legtávolabb esett a közlekedéstől s ahova nem is járt senki, aki nem ottani lakos volt) Erdélyben mindenki protestáns volt, sőt úgy látszott, hogy még ez a félreeső Székelyföld is az lesz, mert hiszen ugyanaz az „öfelsége”, akinek birodalmából Tordán a pápista egyházi személyeket „kiigazították” (János Zsigmond), a katolikus székelyeket nemességüktől is megfosztotta, jobbágyosra taszította, birtokaikat pedig protestáns híveinek eladományozta. Márpedig mint az új protestáns földesurak jobbágyaira, rájuk is az a sors várt, mint a többi erdélyire.

Mire azonban Erdély már egészen protestáns lett, ugyanez a protestantizmus el is vesztette eleven erejét, kezdett kimenni már a divatból s megszűnt az a vonzóerő lenni, ami addig volt.

Ellenben ezzel egy időben jelentkezni kezdett az újabb szellemi áramlat, az újabb, a XVII. század lelki divatja, a katolikus visszahatás, az ellenreformáció, a protestánsok egy része visszatérésének divatja, az az idő, mikor már bírálni kezdték a protestantizmust és újra kezdték meg becsülni a régi Egyházat és értékeit, s hozzá újra visszatérni lett szokássá.

Ekkor a mi jó erdélyi protestánsaink egyszerre „a vallási békét” és a „status quo”-t kezdték értékelni, nemzeti kincsnek tartani, tehát a törvénnyel védeni s e törekvésüket ráadásul elnevezték vallási szabadságnak. Szigorúan a vallási paritás és egyenlőség alapjára helyezkedtek ugyanis s ezért nemcsak a katolicizmus, hanem a protestantizmus terjesztését is megtiltották (akkor, mikor már nem is lehetett terjeszteni, mert mindenki protestáns volt már).

Vajon miért nem volt fontos a „status quo” akkor, mikor a reformáció jött és hódított? Miért volt szabad akkor téríteni és miért nem voltak akkor „békebontók” ezek a térítők? És ha az, hogy nekik szabadságot adjanak erre a térítésre és békebontásra, akkor a vallásszabadság követelménye volt, miért lett ugyanez a következő században, mikor már a katolicizmusnak

lett volna előnyére ez a terjesztés, egyszerre az országra káros s ezért törvényileg tilos békebontás?

Milyen mérkőzés az, amelyben addig, míg a megtámadott fél indiszpozícióval küzd, ezért alul van, nem tud felülkerekedni, vele szemben teljes szabadságot adok a fölényben lévő ellenfélnek, mihelyt azonban látom, hogy már elmúlt az indiszpozíciója, kezdi magát összeszedni, sőt már fölényben is van, akkor rögtön lefújom a mérkőzést és kijelentem, hogy már lejárt a mérkőzés ideje, most már békére van szükség, már káros a vallási vita, tehát maradjon a jelenlegi „status quo”?

Pedig hát Erdélyben szóról szóra ez történt. Az erdélyi protestáns rendek és fejedelem részéről a „status quo” törvényes védelme és a vallási „békebontás” eltiltása a világtörténelem egyik legnagyobb csalása és egyik legundokabb képmutatása. S a magyar irodalom és közélet, sőt még Pompéry, a katolikus pap, is milyen halálos komolyan veszik, s hogy lelkesedik érte, mint a kort meghaladó és az egész világ számára példamutató elvért!

Pompéry határozottan kimondja, hogy a habsburgi Magyarországon közel se volt olyan vallásszabadsága a protestánsoknak, mint amilyent a kálvinista fejedelmek alatt Erdélyben élveztek a katolikusok. Ezzel ugyan semmi újat nem mond, mert hiszen a magyar történetírás, szépirodalom, újságírás és az egész magyar közfelfogás már évszázadok óta egyenesen abban a meggyőződésben van, hogy a Habsburgok Magyarországon a protestánsok számára csak elnyomás, Erdélyben pedig a katolikusok (és mindenki) számára csak vallásszabadság volt.

Pompéry tehát akkor, mikor elismeri, hogy mindkét országban volt elnyomás is és volt vallásszabadság is s csak az elnyomás vagy a szabadság fokában volt különbség a két ország között (szerinte a habsburgi ország szégyenére) már tulajdonképpen szembehelyezkedik a közvéleménnyel és nagy engedményt tesz a történelmi igazságnak s a tudományos haladásnak; olyan engedményt, hova a magyar közvélemény még nem jutott el. De hát Pompéry is messze jár még a teljes igazságtól, mert az igazság az, hogy a habsburgi elnyomás egyenesen kisebb volt a protestánsok ellen, mint az erdélyi a katolikusok ellen, illetve a protestánsok szabadsága a habsburgi országban nagyobb volt, mint a katolikusoké a protestáns Erdélyben.

Pompéry e tekintetben való állításának tarthatatlanságát már bőven be is bizonyította. De neki egyébként is azt, hogy a Habsburg-elnyomás mégis

csak nagyobb volt, mint az erdélyi, nem számunkra kellene hangsúlyoznia és nem a protestantizmusnak adott elégtételként, hanem a magyar közvélemény felé és katolikus elégtételként. A magyar közvélemény ugyanis eddig azt hitte, sőt még ma is azt hiszi, hogy a két ország között nem mennyiségi, hanem minőségi különbség volt. A magyar közvélemény még ma is azt hiszi, hogy a két ország között e tekintetben nem az a különbség, hogy az egyik jobban elnyomott, illetve az egyik kisebb szabadságot adott, mint a másik, hanem az, hogy az egyik elnyomott, a másik szabadságot adott; az egyik gyötört, a másik éltetett; az egyik modern volt, a másik középkorilag elmaradott; az egyik felvilágosult volt, a másik sötét reakciós; az egyik gyűlölt, a másik szeretett.

Pompéry ezen a nagy igazságtalanságon teljesen átsiklik, s úgy tesz, mintha a magyar irodalom s közvélemény is azt az álláspontot képviselné, melyet ő s mintha az is tudna a Habsburgok adta protestáns vallási szabadságról is és az erdélyi katolikus vallási elnyomásról is s ez utóbbiért csak azért lelkesednék, az előbbin meg csak azért botránkozna, mert Erdélyben a katolikus elnyomás kisebb, a szabadság nagyobb volt, mint a szomszédos anyaországban a protestánsoké.

Pompéry csak arról tud, hogy én illetem igazságtalan váddal az erdélyi protestantizmust s ezért csak annak jár ezért elégtétel; mit sem tud azonban arról a vádról, mellyel a magyar irodalom és közvélemény (benne természetesen még a katolikus közvélemény is, mert hiszen ha ez nem lenne benne, akkor nem beszélhetnénk magyar közvéleményről) illetve, sőt illeti még ma is a Habsburgokat s velük együtt a magyar katolicizmust vagy legalábbis a főpapságot (ez azonban magát a magyar katolicizmust jelenti, mert az Egyházban egyedül a főpapság tanít és kormányoz s aki nem engedelmeskedik neki, az nem katolikus), ti., hogy az ő uralmuk alatt az erdélyi katolikus szabadsággal szemben egyszerűen protestáns elnyomás volt.

Ez a vád még Pompéry szerint is igazságtalan s ezért ellene a Habsburgoknak, a magyar katolicizmusnak s főpapságnak is járna elégtétel, melynek szükségét azonban Pompéry egyáltalán nem érzi. Igaz, hogy ez az elégtétel az ő eszmevilága szerint a protestánsoktól járna a Habsburgoknak és a főpapoknak, nem pedig tőle, a katolikus paptól, de akkor legalább fel kellett volna őket szólítania erre az eszmei kötelességükre vagy legalább

megállapítania, hogy az elégtételadás szükségessége fennáll. Pompéry azonban effajta elégtételadás szükségére egyáltalán nem céloz.

A magyar közvélemény eddig azt tartotta, hogy a Habsburgok alatt Magyarországon tisztán csak elnyomás és vallásüldözés folyt (legalábbis a protestánsok ellen), a Habsburgok tehát – Pompéry kifejezésével élve – „tökéletes” üldözők voltak, Erdélyben pedig „tökéletes” vallásszabadság volt (hiszen másképp csak nem lehetne Erdély e tekintetben az egész világ számára példa?). Most azonban már még Pompéry is hangsúlyozza, hogy Erdélyben csak olyan értelemben volt vallásszabadság, mert a kisebb vallásszabadság is vallásszabadság. Mivel azonban ha ez igaz, akkor a kisebb üldözés is üldözés, kétségtelen, hogy Erdélyben is üldözték a katolikusokat. Ez tehát nemcsak a protestánsokkal történt meg a Habsburgok és a főpapok alatt.

Ennyit mondanánk akkor, ha Pompérynek igaza volna, azaz ha Erdélyben csakugyan nagyobb lett volna a szabadság a katolikusok számára, mint a Habsburgok alatt a protestánsok számára. Láttuk már azonban s a következőkben még jobban látjuk, hogy egyenesen felháborítóan nincsen igaza. Erdély a Habsburgok magyarországi „vallásüldözésével” szemben nemcsak a vallásszabadság ideális hazája nem volt, hanem annál még csak enyhébb üldözője se volt a vallási kisebbségnek. Éppen ellenkezőleg: Erdély sokkal jobban elnyomta a katolikusokat, mint amennyire a Habsburgok vagy a főpapok Magyarországa elnyomta a protestánsokat.

* * *

Állítása bizonyítása folyamán Pompéry vallásjogi fejlődés tekintetében öt korszakra osztja a mohácsi vész utáni Habsburg-magyarország történelmét. Az első korszakot 1606-ig, a bécsi békéig számítja. 1526-1606-ig szerinte (s a valóságban is) a habsburgi Magyarországon elméletben, azaz a törvény betűje szerint egyáltalán nem volt vallásszabadság. Nem volt nemcsak a jobbágyok, hanem még a nemesek számára se, mert egész a bécsi békéig érvényben voltak a régi, egyedül csak a katolikus vallást elismerő és az eretnokséget tiltó, követőiket halállal sújtó magyar törvények, sőt a régieket még újabb hasonlókkal is kiegészítették (mint ezt már mi is közöltük). Mindez – de természetesen mi mondjuk, nem pedig Pompéry – világosan mutatja, hogy mind a kassai dóm visszavétele, mind a Rudolftól „önkényesen” a törvénykönyvbe a katolikus vallás javára

betoldott cikkely teljesen megfelelt a magyar alkotmánynak és a törvény szellemének s hogy a Habsburgok és a főpapok álltak törvényes alapon, nem pedig a protestánsok.

Mindez azonban csak elmélet volt. A gyakorlatban ugyanis a nemesség teljes vallásszabadságot élvezett, mert hiszen minden büntetés vagy hátrány nélkül térhetett át majdnem teljes számban az új hitre, sőt az eretnokség követése még annak se volt akadálya, hogy az ilyen nemesből akár még nádor is lehessen. A jobbágyokról már nem mondhatjuk ezt. Nekik nemcsak elméletben, hanem a gyakorlatban se volt vallásszabadságuk, mert e tekintetben a „cuius regio, eius religio” elv (mely Pompéry szerint – s a valóságban is – éppen nem volt külföldről behozott portéka, hanem nálunk is épp úgy a törvényben gyökerezett, mint ott) érvényesült s ezért a jobbágyok vallásának sorsa a földesúrtól függött. A nemesek tehát önként, a jobbágyok pedig a földesurak kényszerítésére vagy rendelkezése miatt lettek protestánsok, mert a földesurak a birtokukon lévő templomban olyan lelkészt alkalmaztak, melyt az a vallást hirdette, melyet ők vallottak.

Pompérynek e korra vonatkozólag a habsburgi Magyarországról tett megállapításai tehát helyesek, de csak a tényeket, nem pedig a tények minősítését illetően. Ezért végső megállapítása is, hogy ti. Erdélyben e korban nagyobb vallásszabadság volt, mint az anyaországban a Habsburgok alatt, teljesen hamis. Ebben az első korszakban, tehát a bécsi békét megelőző időben, protestánsaink igazán meg lehetnek elégedve a habsburgi Magyarországgal. E korban a magyar nemességnek az írott törvény ellenére a gyakorlatban tökéletes vallásszabadsága volt. Hogy ne lett volna az, mikor szinte mindnyájan protestánsok lehettek anélkül, hogy a legkisebb kárunk vagy hátrányuk lett volna belőle, sőt mikor még az egyházi vagyontól meg is gazdagodhattak melléje.

Az, hogy elméletben, a törvény betűje szerint, semmi vallásszabadságuk se volt, semmit se számít, mert igazán nem kell félni az olyan elmélettől, melyet senki se tart meg, mellyel senki se törődik, melynek a gyakorlat éppen az ellentéte s melyet bárki büntetlenül megszeghet. Olyan országban, melynek uralkodóháza katolikus, ez az elméleti, de csak elméleti vallásváltoztatási tilalom tulajdonképpen magától értetődő, mert hiszen köztudomású, hogy a katolikus Egyház elméletben e tilalom alapján áll és fog is állni mindig. Világos ugyanis, hogy az elmélet

úgy szól, hogy helytelenül mindenkinek tilos cselekedni és tilos az igazságot a tévely kedvéért otthagyni. De ha mindezek ellenére ezt mégis mindenki szabadon és büntetlenül teheti, annak az olyan ember, aki e tekintetben elméletben is a szabadság alapján áll, csak örülhet. Ami tehát a nemességet illeti, protestánsaink a bécsi béke előtti időben, tehát az egész XVI. század folyamán, a habsburgi Magyarország vallásszabadságával teljes mértékben meg lehettek elégedve. Hiszen ekkor tették Magyarországot protestánssá. Ha nem volt szabad, akkor hogy teheték azzá?

Ami a jobbágyokat illeti, protestánsaink még jobban meg lehettek elégedve a habsburgi ország e korával. Igaz, hogy a jobbágyoknak e korban nemcsak elméletben nem volt szabadságuk, hanem a gyakorlatban se, mert hiszen vallásuk teljesen a földesuraktól függött, azonban ebben az időben a földesurak a földesúri jogot, tehát a vallási kényszert, csupán csak a katolicizmus ellen használták. Ebben a korban tehát a magyar nemességnek nemcsak arra volt szabadsága, hogy nagy minden ellenkező elméleti tilalom ellenére – szabadon cserélhette hitét, hanem még arra is, hogy új hitét, a protestantizmust jobbágyaira még rá is erőszakolhatta. S ez a „joga” – minden állítólagos Habsburg-fanatizmus ellenére – nemcsak elméletben volt meg, hanem a valóságban is. Hiszen e kényszer folytán az ország szinte egész jobbágysága valóban protestánssá lett.

A városokban a városi polgárság felett viszont a városi tanácsok gyakorolták ugyanezt a vallási kényszert és városainkat tették e korban erőszakkal teljesen protestánsokká.

Pompéry azonban e korról kapcsolatban – bámulatos szellemi színvaksággal – nem lát semmi mást, mint csak ezt a szót: vallásszabadság. Hogy a katolicizmus javára nyilvánul-e meg vagy a protestantizmuséra, azt nem hajlandó figyelembe venni. Mivel ez a „szent” elv a habsburgi Magyarországon a XVI. században a jobbágyságot illetően mind elméletben, mind gyakorlatban egyaránt meg volt sértve, megállapítja, hogy a helyzet sokkal rosszabb volt itt, mint Erdélyben, ahol szerinte nem volt megsértve. (Ebben sincs ugyan igaza, mert ha elfogadja, sőt hangsúlyozza, hogy az anyaországban nem önként lettek az addig katolikus jobbágyok protestánsokká, nem tudom mi címen gondolja, hogy ugyanez a folyamat ugyanebben a korban Erdélyben viszont önként ment végbe?)

Miközben Pompéry a habsburgi országban e korban a vallásszabadság durva megsértését megállapítja, azon a kis „jelentéktelenségen” egyszerűen

átsiklik, hogy a magyarországi jobbágyok vallásszabadságát ez időben még a habsburgi országban se a katolicizmus, nem is a Habsburgok vagy főpapok, hanem a vallásszabadságot hirdető protestáns magyar főurak, tehát a protestantizmus sértette meg. Elméletben a katolicizmus sértette a vallásszabadságot, mert e korban a magyar törvények az eretnekségeket büntették halállal, a gyakorlatban, a valóságban azonban a protestantizmus volt az, mely erőszakkal irtotta ki a katolicizmust, mégpedig épp annak ellenére, hogy az ország középkori törvényei az új hittel szemben írták elő ezt az erőszakot.

A protestantizmus kárára, tehát a Habsburgok vagy a katolicizmus részéről, a bécsi békét megelőző időben nemcsak nem volt megsértve a vallásszabadság a Habsburg Magyarországon, hanem éppen az ellenkező történt: a protestánsok tiporhatták és tiporták lábbal a katolikusok vallásszabadságát, ha ezek a katolikusok jobbágyok voltak s mindez annak ellenére történhetett meg, hogy a törvények éppen az ellenkezőt írták elő.

Igaza van tehát Pompérynek, hogy a Habsburgok alatt 1606 előtt kisebb volt a vallásszabadság, mint később a protestáns Erdélyben, csak azt felejtette el megmondani, hogy ez nem a katolicizmus javára és nem a Habsburgok vagy főpapok bűnéből, hanem a protestantizmus javára és a protestánsok bűnéből történt.

Ha az „Erdély” szón a protestantizmust értjük (már pedig a jelen esetben azt értjük rajta), akkor azt kell megállapítanunk, hogy a bécsi béke előtti időben „Erdély” (az erdélyi szellem) még a Habsburgok országában is uralkodott s még ott is el tudta nyomni a katolikusok vallásszabadságát. Ami e korban a habsburgi Magyarországon a vallásszabadság szempontjából bűn volt, azt a protestánsok követték el, nem pedig a katolicizmus, a Habsburgok vagy a főpapok.

Pompéry azonban ezt a „kis” különbséget (tehát a lényegét) nem hajlandó észrevenni. Ő csak azt állapítja meg, hogy e korban a Habsburgok Magyarországon nem volt vallásszabadság, mint később Erdélyben, ha tökéletlen fokban is, de némileg mégis csak volt s ebből aztán (tehát a habsburgi ország protestánsainak legnagyobb szégyenéből) levonja a következtetést, hogy a szintén gyarló protestáns Erdély mégis csak tökéletesebb volt e tekintetben, mint a katolicizmus és a Habsburgok Magyarországa. Mivel a protestánsok a bűnüket habsburgi uralom alatt

kövezték el, egyszerűen úgy tesz, mintha a protestáns bűn, habsburgi s katolikus bűn lenne.

Ami most ugyanebben a korban az erdélyi vallásszabadságot illeti, a valóság közel se mutatja azt az ideális állapotot, melyet Pompéry állapít meg róla, aki azt mondja, hogy Erdélyben mind elméletben, mind a gyakorlatban a legtökéletesebb vallásszabadság volt ebben a korban mind a nemesek, mind a jobbágyok részére. Ez állítás valótlanágát már a priori is meg lehet állapítani. Lehetetlenség ugyanis, hogy a magyar nemességnek az a része, mely az anyaországban lakott, kíméletlenül élt földesúri jogával s ehhez módja is volt annak ellenére, hogy az államhatalom katolikus kézben volt, az ország törvényei pedig egyenesen halállal büntettek minden eretnekséget, viszont ugyanezen a nemességnek Erdélyben lakó része (sőt sokszor ugyanaz a nemesi személy azon birtokain, melyek Erdélyben voltak), egyáltalán nem élt ugyanezzel a földesúri joggal új hite javára.

Pompéry azért hiszi el és teszi fel mégis ezt a lehetetlenséget, mert Erdélyben az uralomra jutott protestánsok nem a protestantizmus kizárólagosságát vagy uralkodóváltást és a katolicizmus tilos voltát iktatták törvénybe (mint ugyanekkor az északi, protestánssá lett államokban csinálták), hanem a felekezetek közti egyenlőséget és a vallásszabadságot.

Ő ezt a törvénybeiktatást szóról szóra és ideális értelemben veszi. Ezzel azonban a történelmi érzék teljes hiányáról tesz tanúságot, mert nem veszi tudomásul, hogy a XVI. században még a mai értelemben vett vallásszabadságról, tehát olyan vallásszabadságról, melyet nemcsak forradalmi jelszónak használunk, hanem komolyan is veszünk és meg is tartunk, nem lehet szó. Ilyesmit a XVIII. század második fele előtt bármely országban hiába keresünk. Nem találjuk meg ezt nemcsak katolikus, hanem még protestáns országokban se, mégpedig az utóbbiakban nemcsak a katolikus-protestáns viszonylatban nem, hanem még a protestáns felekezeteknek egymás közötti viszonylatában se. Ebben a korban még arról se lehet szó, hogy a lutheranizmus akár csak a kálvinizmust is megtúrje vagy fordítva.

Az északi protestáns államok és a mi Erdélyünk közt e korban nem az a különbség, hogy azok ez időben még a középkor szellemében gondolkodtak s azért területükön egyszerűen eltiltották a katolicizmust, ellenben Erdély már ekkor olyan felvilágosult volt, hogy akkor, mikor már protestáns volt, a vallásszabadságot iktatta törvénybe.

Az igazi különbség a kettő között nem ez volt, hanem csak az, hogy az északi államok, mikor protestánsok lettek, a maguk urai voltak, ezért nem voltak kénytelenek diplomátizálni, hanem azt mondhatták ki törvényeikben, amit gondoltak és akartak. Erdélynek ellenben akkor, mikor protestáns lett, még katolikus királynéja volt (Izabella) s az ő halála után egy ideig még fia, János Zsigmond is katolikus maradt, sőt egy ideig még később is katolikus volt a fejedelem (Báthory István, Kristóf, Zsigmond, Endre). Világos tehát, hogy az erdélyi protestáns rendek nem büntették halállal, sőt még csak tilosként se bélyegezhették meg királynéjuk, később fejedelmük vallását, hanem legalább elméletben meg kellett elégedniük a maguk vallásszabadsága törvénybeiktatásával, vagyis annak kimondásával, hogy szabad protestánsnak is lenni, meg katolikusnak is.

Később pedig, mikor már kálvinista fejedelmek voltak, azért kellett megmaradniuk az elméleti fikció mellett (melyet azonban mint láttunk és mint látni fogjuk, a valóságban sose tartottak meg, tehát csakugyan csak fikció volt és az is maradt mindig), mert minden új erdélyi fejedelemnek a törökön kívül a császár-királyal is el kellett ismertetnie magát, a török sakkban tartására vele is jóban kellett lennie, ennek feltétele azonban mindig a katolikusok szabadsága volt (az erdélyi elméleti vallásszabadság tehát tulajdonképpen a Habsburgok érdeme, nem pedig a protestantizmusé vagy az erdélyiek felvilágosultságáé vagy békeszeretetéé). Ezen kívül, mivel az erdélyi kálvinista fejedelmek úgyszólván mellékfoglalkozása volt a magyarországi protestáns vallásszabadság védelme, e szerepben csak akkor léphettek fel, ha otthon a saját országukban, ha a gyakorlatban nem is, de legalább elméletben megvan ugyanez a vallásszabadság.

Hogy aztán ez az erdélyi elmélet milyen kétségbeejtően messze járt a valóságtól, arra még Pompéry is kénytelen rámutatni. Még ő is elismerte, hogy katolikus püspököt nem tűrtek meg országukban, se jezsuita iskolákat vagy térítést s ezért ő is elismeri, hogy az erdélyi vallásszabadság valójában nem vallásszabadság volt, hanem csak „tökéletlen üldözés”. Sajátságos, hogy most mégis azt állítja, hogy 1606-ig Erdélyben tökéletes vallásszabadság volt.

Az erdélyi psziché (ami egyébként természetes is) annyira nem volt magasabb rendű a skandinávnál, hogy katolikusgyűlölete épp oly nyílt katolikusellenes törvényben robbant ki (mihelyt János Zsigmond, a fejedelem, is épp úgy protestáns lett, mint az északi királyok azok lettek),

mint az északi államokban. Láttuk, hogy a tordai országgyűlés 1566-ban egész nyíltan megtagadta a vallásszabadság elvét s még elméletben is megtiltotta a katolicizmust, mert törvényt is hozott ellene. Minden pápista papot „kiigazított” az országból.

A habsburgi ország protestáns nemeseinek – láttuk – eszükbe se jutott ilyen gonosz törvény alkotása, sőt katolikus királyuk ösztökélésére egész nyugodt képpel egymás után hozták még az újabb törvényeket is a saját protestáns vallásuk ellen. Gondolták, úgy se számítanak ezek a valóságban semmit.

Vagy pedig akkor, mikor az „eretnekséget” eltiltották, titkon arra gondoltak, hogy nem ők (a lutheránusok) az eretnekek, hanem csak az újabban terjeszkedni kezdő kálvinisták, mikor pedig ők maguk is kálvinisták voltak már, akkor az unitáriusokra meg az anabaptistákra gondoltak.

Ha azonban azt kell látnunk, hogy a jobbágyaik köréből még ezek az elméletben annyira türelmes, sőt még a saját vallásuk elméletben való eltiltásába is beleegyező anyaországi rendek is teljesen kiirtották a katolicizmust, el lehet-e akkor hinni, hogy viszont azok az erdélyi rendek, akik katolikusgyűlöletükben még elméletben is eltiltották a katolicizmust és meghozták a tordai végzést, nem kényszerrel tették jobbágyaikat protestánsokká, hanem előbb megkérdezték őket, hogy akarnak-e s megvárták, míg önként akarnak? Addig pedig, míg ez meg nem történt, fizették részükre a katolikus papot?

Ha valakinek olyan kétségbeejtő lenne a logikája, hogy még ezt is elhiszi, vagy ha valaki azért tartja ezt lehetségesnek, mert az erdélyiek később hoztak elméletben mérsékeltebb törvényeket is és csak „tökéletlen üldözők voltak”, azt is ki kell ábrándítsák a tények. Mert hiszen Erdélyben épp úgy tudunk kolostorok elfoglalásáról, sőt lerombolásáról, szerzetesek elűzéséről, az Egyház vagyona elfoglalásáról, mint az anyaországban, sőt még jobban. Az is tény, hogy a jobbágyság Erdélyben épp úgy, sőt még jobban protestáns lett, mint az anyaországban. Vajon milyen címen tesszük fel tehát, hogy itt kényszer hatására lett azzá, ott pedig önként? Látjuk tehát, hogy egyenesen kétségbeejtő Pompéry, a katolikus pap, elfogultsága a saját vallását oltalmazók kárára és háttérbe szorítói javára.

Abban sincs igaza Pompérynek, hogy az erdélyi protestánsok, azt a szégyenletes tordai határozatot már kilenc hónap múlva megsemmisítették.

(Ő ugyanis ezt állítja). Az is igaz, hogy ekkor már egy újabb országgyűlési határozatot hoztak, de ebbe az újabb határozatba ezt a megsemmisítést csak Pompérynek a protestánsok iránti egész a logikátlanságába átcsapó jóindulata erőszakolja bele, a valóságban azonban ennek ott nyoma sincs. Ott csak az van egész világosan, hogy még a görögkeleti vallást, tehát az oláh jobbágyok vallását is eltiltják (a már kilenc hónappal előbb eltiltott katolikus vallás mellett). Szekfű is e nézetten van s olvasóink mindjárt látni fogják, hogy józan és elfogulatlan ember nem is lehet e tekintetben más nézetten.

Ez az újabb határozat szóról szóra így szól:

„Az religio dolgában végeztetett volt: Ezelőtt is egyenlő akarattal megtekintvén, hogy mindeneknek felette minden keresztyének isteni dolgát keljen szem előtt viselni, hogy ez előtt való articulusok tartása szerént az evangélium prédikálása semminemű nemzet között meg ne háboríttassék és az Isten tisztessége, nevedése, meg ne bántassék, sőt inkább minden bálványozások és Isten ellen való káromlások közülök kitisztíttassanak és megsűnjenek, most is azért újabban végeztetett, hogy az birodalomból minden nemzetség közül efféle bálványozások kitörültsessenek és az Istennek ígéje szabadon hirdettessék, kiváltképpen pedig az oláhok között, kiknek pásztoraik vakok lévén vakokat vezetnek és eképpen mind magokat, mind a szegény községet veszedelemre vitték.” (Szilágyi: Erdélyi Országgyűlési Emlékek, II., 326. o.)

Pompéry elismeri, hogy Szekfű sokkal nagyobb tudós, mint ő, de azt mondja, hogy azt ő még Szekfűnél is jobban tudja, hogy ez a végzés semmi más, mint visszavonása az 1566 márciusában tartott tordai határozatnak. Merész állítását arra alapozza, hogy ez az újabb határozat az „ez előtt való articulusokra” hivatkozik, ezek pedig csak a régi, a katolicizmust védő és az eretnokségeket tiltó magyar törvényeket jelenthetik. Pedig hát a vak is látja, hogy ez az újabb határozat az „ez előtt való articulusokon” a legutóbb hozott tordai végzést érti. Ez előtt az újabb végzés előtt ugyanis a tordai végzés volt.

De bizonyítja ezt az is, hogy ez az újabb végzés épp úgy „a bálványozások” eltiltásáról beszél, mint a tordai, s ha akkor a katolicizmust értette rajta (hiszen ezért tiltotta el), akkor most is azt érti rajta s ezt csak természetesebbé teszi az, hogy most a katolikus hit mellé a még sokkal „babonásabb” görögkeleti vallást is belefoglalja a „bálványozásba” és eltiltja.

Világos az is, hogy „az evangélium prédikálásán” most is egyedül a protestáns, a „bálványozásoktól megtisztított” evangéliumot érti.

Hogy lehet józan ésszel azt gondolni, hogy a törvénycikk most már csak a görögkeleti vallást tiltja (de bizonyára ezt tiltani se vallásszabadság), a katolikust most már egynek veszi a „tisztá” evangéliummal, mikor egy éve sincs, hogy kimondta, hogy a katolicizmus tűrhetetlen bálványozás s mikor egy szót se szolt arról, hogy most már megválasztotta a felfogását s nyomát se említi annak, mintha bármi változtatni vagy visszavonnivalója lenne, sőt külön hangsúlyozza, hogy „az ez előtt való articulusok”, azaz a tordai végzés alapján áll és ítéli el most is „a bálványozásokat” és áll ki „az evangélium prédikálása” mellett.

Szerintünk mindez annyira világos, hogy még csak tárgyalni se lehet más értelemről s nem győzünk csodálkozni Pompéryn, aki ebből a tordai végzés, tehát a pápista papoknak az országból való kiigazításának megszüntetését olvassa ki.

Mindenkinek látnia kell, hogy itt nem a már kitiltottak újra való beeresztéséről, hanem újabb kitiltásáról, a kitiltásnak egy másfajta bálványozás, az oláhok óhit-bálványozására való kiterjesztéséről van szó. Ha az országgyűlés az „ez előtt való articulusokon” a középkori Magyarország katolikus hitét védő törvényeit értené, mégpedig olyan értelemben, hogy ezzel még azokat az újabb törvényeket is el akarná törölni, melyeket Erdély azóta hozott s melyek meghozatala óta még egy év se telt el, lehetetlenség, hogy ezt ne mondta volna meg világosan.

Pedig hát erre ebben az újabb határozatban még csak a leghomályosabb célzás sincs. Ez az új határozat nem „mea culpázás” a tavalyi határozatért, hanem az arra való önérzetes hivatkozás, az ott kimondott szellemben való tovább haladás, annak kiterjesztése az oláhok vallására, melynek megemlítéséről tavaly megfélemedtek, mert nemesek nem tartozván hozzá, eleinte még azt se igen vették észre, hogy van vagy hogy méltó arra, hogy még artikulusokat is hozzanak róla. De egyébként is, ha az országgyűlés a középkori vallási törvényeket akarta volna idézni, akkor „rég” artikulusokat emlegetett volna, nem pedig „ez (ez országgyűlés) előtt való”-kat. Hiszen akkor magát a már bevett protestantizmust is újra tilosnak kellett volna kimondania.

De ha Pompérynek csakugyan igaza lenne s Erdély már hónapokkal utána valóban eltörölte volna azokat a szégyenletes tordai artikulusokat, a

dolognak akkor is alig lenne akkora gyakorlati jelentősége, hogy megérné ezt a szőrszálhasogatást. (Mi csak azért bocsátkoztunk bele tárgyalásába, hogy megmutassuk, milyen hihetetlen dolgokra képes az elfogultság s hogy még katolikus pap is mennyire elfogult lehet a protestánsok javára.)

A szőrszálhasogatás Pompérynek azért volt érdemes, mert népszerűséggel járt. Pedig mit érne az, ha Erdély a tordai határozatot csakugyan már egy év múlva visszavonta s akár soha ki se mondta volna, hanem valóban a vallásszabadságot mondta volna ki, mikor ennek a szónak akkor szakasztottan olyan értelme volt s egy morzsányival se volt több tartalma vagy nagyobb jelentősége, mint korunkban a bolsevizmus idején a „szabadság”-nak, melyet az is százszor is törvénybe iktatott.

A törvénynek, alkotmánynak és a „népnevelők” agitációs érveinek a kommunizmus alatt is minden második szava a „szabadság” volt, de e szónak gyakorlati jelentősége annyira nem volt, hogy az emberek, akiket állítólag felszabadítottak, ásitottak, mikor hallották s csak azért nem dühítette őket, mert ezen már túl voltak s az utálat helyett a közöny vett már rajtuk erőt. (Az 1956-os szabadságharc azonban megmutatta, hogy mit takart ez a közöny!)

Előttem azok az erdélyi protestánsok, akik az erdélyi püspökség vagyonának lefoglalásával, sőt a püspökség teljes megszűnésével és a jezsuiták kitiltásával oly szégyenletes és sátáni módon akadályozták meg két évszázadon át, hogy katolikus magyar honfitársaik a szellem szegénységéből és az erkölcsi elfajulásból kiemelkedhessenek s akik még azt is nyíltan, sőt írásban ismerték el, hogy e célból még a katolikusok rossz papjait is pártul fogták, hogy a katolikusok meg ne szabadulhassanak tőlük, sokkal rokonszenvesebbek a tordai országgyűlésen, mikor egyenesek és fanatizmusukban és gyűlöletükben nyíltan tévelygőknek sőt bálványozóknak nevezik a katolikus papokat és ezért „kiigazítják” őket maguk közül, mint mikor képmutató módon vallásszabadságot cikkelyeznek be a római religio recepta voltáról, de ugyanakkor nem tűrik meg, hogy ugyanezeknek a „szabad” katolikusoknak püspökük lehessen, aki rendet csináljon elfajult papjaik között és jobbakról gondoskodjék; mikor álruhában való bujkálásra kényszerítik a katolikusoknak azon papjait, akik nem tanulatlanok, akiken a hívek nem botránkoznak, hanem épülnek, akik nem gazdálkodással töltik idejüket, hanem igehirdetéssel s olyan erkölcsűek, melyen a hívek nem botránkoznak, hanem épülnek, sőt

csodálkoznak; akik magasabb iskolát nem engednek nekik felállítani, de azért azt is megtiltják nekik, hogy fiaik külföldön szerezzék meg azt a katolikus műveltséget; melyet otthon nem engednek nekik megszerezni.

Nem a törvény, nem a betű a fontos, hanem a valóság, a gyakorlat. Mit törődünk mi azzal, hogy azonnal iktatta-e törvénybe Erdély a vallásszabadságot vagy pedig előbb Tordán ő is megtévedt; mit számít az, hogy ezt a megtévedést már kilenc hónap múlva bűnbánóan visszavonta-e vagy pedig évszázadokon át otthagya a törvénytárban, mikor tudjuk, hogy akármi volt a törvényben, a valóságban, a gyakorlatban sose volt Erdélyben vallásszabadság?

Egy törvény meghozatala és kihirdetése még a mai rendezett kultúrállamokban se jelenti szükségképpen azt, hogy csakugyan végre is hajtják, vagyis, hogy nemcsak elméletben, hanem a valóságban is megvan. Gondolhatjuk hát, mennyire inkább nem jelentette ezt a XVI. század zavarai között Erdélyben!

Tudjuk, hogy Erdélyben később a törvény betűjébe csakugyan belekerült a vallásszabadság a katolicizmus részére, de azt is láttuk már, hogy a püspökség visszaállítását azért ekkor se tűrték, a jezsuitákat se eresztették be akkor se, papnevelőjük, sőt egyetleneg középiskolájuk akkor se lehetett a „szabad” katolikusoknak, sőt a Székelyföldön kívül még plébániájuk se, még az ország fővárosában Kolozsvárott se. Erdélyben a vallásszabadság törvénye épp úgy nem akadályozta a katolikusok szolgátságban tartását, mint ahogyan nem akadályozta a habsburgi Magyarország egész a bécsi békéig életben lévő, az eretnekek elégetését elrendelő törvénye nem akadályozta nemcsak azt, hogy az egész ország eretnek ne legyen, hanem még azt se, hogy még Pompéry szerint is egyenesen a nép akarata ellenére, erőszakkal tegyék eretnekké.

Ezek a vallásszabadságot lehelő törvények nem azt jelentik, hogy Erdély úttörő volt a haladásban, hanem csak azt, hogy már akkor a szovjet úttörője volt az álnokságban. A habsburgi Magyarország függvénye lévén és politikai okokból az „elnyomott” magyar protestánsok védőjéül tolván fel magát ugyanis, nem szeghette meg még elméletben is nyíltan azt a vallásszabadságot, mely legtöbb és legbiztosabb tejet adó fejőstehene volt évszázadokon át. Ezért kénytelen volt a gyakorlatban homlokegyenest ellenkező elméletet törvénybe iktatni és artikulusokba foglalni.

Ennyi az egész s hogy ez mennyire nem jelent a valóságban semmit, mutatja, hogy a szovjet alkotmányban is benne volt mind a vallás-, mind a sajtó-, mind a szólásszabadság; ott is meg tudták mondani, hogy melyik hányadik artikulusban található meg, sőt ekkor egyenesen noszogatták, sőt rákényszerítették az embereket a szólásra (a hozzászólásra) és a sajtó számára nyilatkozatra s vajon jelentett-e ez tényleges szabadságot akár a sajtóra, akár a szólásra (akár a vallásra?).

1566-ban, a tordai országgyűlés idején, János Zsigmond alatt, még nem fejlődött ki Erdélyben ez a képmutató gyakorlat. Hiszen ekkor a fejedelem is csak nemrég hagyta el még ősei vallását és a sok hitcsere közepette még nemigen tudhatta, hogy hol és melyik hitben fog végleg megállapodni. Ekkor – nem lévén még rá szüksége – nem tanulta meg még a politikai színészkedésnek azt a mesterségét, melynek később Erdély és fejedelmei olyan mesterei voltak s amelyben a szó nem a gondolat kifejezésére, hanem elleplezésére szolgált. Ezért Tordán még brutálisak voltak bár, de legalább egyenesek és őszinték.

Erdély azonban hamarosan megtanulta a színlelést és a törvény szavába bekerült és ottmaradt a vallásszabadság. A valóságban azonban a katolicizmus sorsa olyan szolgaság lett, melyben az elnyomás csupán aszerint volt hol enyhébb, hol szigorúbb, amint ezt a Béccsel való kapcsolatok kívánták; aszerint, hogy a török vagy a bécsi nyomás volt-e az országra erősebb, az ennek vagy annak kedvében valójárás volt-e az országra előnyösebb. Maga az elnyomás azonban mindig megvolt.

Miként a bécsi béke előtt az anyaországban a protestáns földesurak hibájából nem volt a katolikus jobbágyoknak semmi vallásszabadságuk, épp úgy kellett az erdélyi katolikus jobbágyoknak is protestánsná lenniük az erdélyi protestáns földesurak türelmetlensége és vallásszabadságot nem ismerő lelkülete miatt.

Ez a protestáns türelmetlenség Erdélyből még jobban kiirtotta a katolicizmust, mint az anyaországból, mert hiszen láttuk, hogy mikor a különálló s protestáns uralom alatt álló Erdély 1690-ben megszűnt, a székelyföldet kivéve csak egy helyen volt katolikus plébánia s még ez az egy hely se volt város. A Székelyföld is csak azért maradhatott meg katolikusnak, mert ott nem is volt jobbágyosság, tehát rájuk a földesurak hatalma nem terjedt ki. Még azt is megpróbálták az erdélyi fejedelmek, hogy a székelyeket is jobbágyokká tegyék, de ez csak részben sikerült

nekik. A Székelyföld azon részén, melyet sikerült földesúri hatalom alá vonniuk, ott a katolicizmust kiirtaniuk is sikerült. Ott a székelyek is protestánsok ma is.

De többet mondok: Erdélyben ez időben még a nemeseknek se volt vallásszabadsága. Sőt többet mondok még ennél is: nem volt még magának az erdélyi fejedelemnek se, ha katolikus volt. Láttuk, hogy még Báthory Zsigmondnak is el kellett távolítania maga mellől, sőt még az országból is, nevelőit és legbizalmasabb tanácsadóit, s ha egyeseket közülük később mégis visszahívhatott, ez csak úgy történhetett, hogy megszegte az országgyűlési határozatot, azaz törvénytelen módon.

De nemcsak az egyébként sok kifogás alá eső Báthory Zsigmondnak nem volt Erdélyben vallásszabadsága, hanem még a nagy Báthory Istvánnak se. Csodálom, hogy erről Pompéry nem tud. Abból ugyanis, hogy oly szilárd meggyőződéssel állítja, hogy a jezsuiták kiűzésétől és a katolikus püspök nemtűrésétől eltekintve Erdélyben a legtökéletesebb vallásszabadság, sőt vallási egyenlőség uralkodott, ezt kell következtetnem. Pedig Báthory István szégyenletes esete Szilágyi „Erdélyország története” c. művében is és Szalay-Barótiban is bent van. (III. kötet, 186. o.)

„István fejedelem nem akarván alattvalóival összeütközésbe jönni (sajátságos, hogy ettől az „összeütközéstől” alattvalói nem féltek, de a fejedelemnek kellett tőle félnie), nem tartott katolikus papot, hanem a protestáns Károlyi Péter szónoklatait hallgatta (igazán épületes vallásszabadság!) és csak vadászat közben ment el egy-egy misére”, olvashatjuk Szalay-Barótiban. A XVI. század folyamán, Erdély történetének olyan korszakában, melyben Pompéry szerint ott tökéletes vallásszabadság volt, olyan nagy volt a „paritás”, hogy még a katolikus fejedelem se mert udvarában a maga vallása szerint levő papot tartani, tehát még ő se gyakorolhatta szabadon vallását. Nemcsak nyilvánosan nem, hanem – mint látjuk – még magánistentisztelet alakjában se. Másképp összeütközésbe jött volna a vallásszabadságot akkor már rég törvénybe iktatott s a világnak így legelőször példaadó alattvalóival!

Ezt a nagy összeütközést még a nagy Báthory István se merte megkockáztatni. Ezért misét csak vadászat alkalmával, tehát eldugott helyen, emberi lakóhelyektől távol s ott, ahol csak bizalmasai voltak jelen, mert hallgatni. Hogy legalább ilyen helyen hallgatott, az egyúttal azt is

bizonyítja, hogy annak, hogy nyilvánosan nem hallgatott misét, nem hitközönyössége, hanem valóban a félelem volt az oka.

De ahol szabadság van, lehet-e ott félelem? Pedig hogy ez a félelem milyen nagy lehetett, mutatja, hogy nemcsak holmi szegény jobbágyokra, hanem még magára a fejedelemre is kiterjedt, mégpedig még olyan fejedelemre is, aki olyan messze volt az anyámasszony-katonájától, hogy Bekes Gáspár leverése után tucatjával akasztatta fel a legelőkelőbb erdélyi főurakat.

Hogy Báthory István mennyire szívesen hallgatott volna misét, ha mert volna, mutatja az is, hogy mikor már, mint a katolikus Lengyelország királya, e tekintetben is a maga ura lett, még jezsuitákat is küldött Erdélybe.

Mit szóljunk hát ezek után ahhoz a katolikus paphoz, aki a régi erdélyi protestáns rendeket (tehát Báthory István „alattvalóit”) nem győzi dicsérni azért, mert szerinte nemcsak „türelmesek”, hanem „rendkívüli módon türelmesek” voltak a katolikusok és a katolicizmus iránt. Vajon a kemény Báthory István miért fél mégis annyira tőlük, hogy nemcsak misére nem mert menni, mikor ezek a „rendkívüli módon türelmes” protestáns erdélyi rendek látták, hanem tőlük való félelmében a nyilvánosság előtt a protestáns istentiszteleten vett részt, tehát látszólag még a hitét is megtagadta. Vajon tette volna-e mindezt a később egyenesen a jezsuitákat behozó Báthory, ha nem félt volna valakitől, és ha ez a félelem nem lett volna egészen rendkívülien nagy?

A tárgyilagos történetírónak tehát – Pompéryvel és a magyar közvéleménnyel (melyet Pompéry alázatosan, illetve gerinctelenül kiszolgált) ellentétben – azt kell megállapítania, hogy a régi erdélyi protestáns rendek valóban „rendkívüli módon” voltak valamik, de nem türelmesek, hanem türelmetlenek. Olyan rendkívüli módon, hogy még a tömeges akasztásra is képes Báthory Istvánt is meg tudták félemlíteni.

Szilágyi Erdélyország Történetében így adja tudtunkra ezt a Báthory Istvánra és az Erdély protestáns rendekre egyaránt szégyenletes dolgot: „*A csaknem egészen protestáns Erdélyben (ez se igaz, mert Erdély ekkor – még akkor is, ha csak a magyarokat, székelyeket és szászokat vesszük, az oláhokat pedig mi is nemlétezőknek tekintjük – még annyira se volt protestáns, mint a habsburgi Magyarország, mert a székelység Erdélyben nem semmi és főurak is szép számmal voltak katolikusok!) nyilvánosan nem hallgatott (Báthory István) misét, hanem a lelki épülés kedvéért*

vadászat színe alatt valamelyik szomszédfaluba távozott, hol világi öltönybe bújtatott lelkész várt reá. De ez nála csak ildom volt, nem akarván a közvéleményt megsérteni.”

Szilágyi tehát még tovább megy, mint Szalay-Baróti, mert szerinte még maga a vadászat is csak ürügy volt. Báthory István ekkor is olyan nagy katolikus volt, hogy azért ment „vadászni”, hogy misét hallgathasson s misét – annak ellenére, hogy fejedelem volt s éppen egy olyan országnak volt a fejedelme, mely a világ minden országát megelőzte a vallástalanság törvénybeiktatásában – csak így mert hallgatni.

Szilágyiból még azt is megtudjuk, hogy a büszke Báthory István félelme (s ennek megfelelően egészen „rendkívüli módon türelmes” s ezért „dicséretet érdemlő” alattvalóinak terrorja) olyan nagy volt, hogy a papot, aki számára a misét valamely erdő mélyén elmondja, még „világi öltönybe” is „bújtatta”, tehát a szó szoros értelmében úgy csempészte oda.

Kérdem, miben különbözött a protestáns, de vallásszabadsággal dicsekvő Erdély katolikus fejedelmének helyzete a katakombák világának keresztényétől? S vajon csak így jutottak-e protestáns istentisztelethez ugyanezen XVI. században a Habsburgok Magyarországnak protestánsai is? Hiszen maga Pompéry állapítja meg, hogy ekkor Magyarországon még a katolikus jobbágyok is kénytelenek voltak (protestáns földesuraik erőszaka miatt) protestáns istentiszteletre járni s e révén protestánsná is lenni.

S Pompéry mégis azt állapítja meg, hogy e korban Erdélyben vallásszabadság volt, mert a tordai határozat csak kilenc hónapig volt érvényben (!), ellenben a habsburgi Magyarországon nem. (Ebben igaza is van, csak azt felejtje el, hogy a habsburgi Magyarországon is a katolikusok (a katolikusjobbágyok) voltak azok, akiknek e korban nem volt vallásszabadsága, tehát itt is a protestánsok bűne miatt volt vallásszabadság, nem pedig a Habsburgok vagy főpapok bűne miatt.)

A Habsburgok vagy a főpapok „vakbuzgósága” miatt a magyar protestánsoknak még „elnyomásuk” mélypontján, az artikuláris helyek korszakában, se kellett az erdők mélyére vonulniuk s prédikátoraikat álruhába bújtatniuk, mert magánhelyen, sőt iskolájuk félnyilvános (vagy egészen nyilvános) tantermében még akkor is összejöhettek akár minden nap is, s ott lehettek akár estétől reggelig is. Nekik nem kellett azt

hazudniuk, mint Báthory Istvánnak, hogy nem istentiszteletre, hanem vadászni mennek.

Báthory István e gyáva viselkedése (bizonyára nem ok nélkül, mert ki meri mondani, hogy Báthory István gyáva ember volt?) éppen nem lehetett kivétel s titok se igen lehetett. A mise hallgatása ugyan titok volt, de a kálvinista istentiszteleteken való részvétele annyira nem volt az, hogy a katolikusok közül sokan azt hitték (kénytelenek voltak azt hinni), hogy lélekben már nem is katolikus. Ennek a híre is elment, mert a lengyelek például, mielőtt királyukká választották, bizalmasan külön megkérdezték tőle, hogy katolikus-e. Mindenki tudta ugyan, hogy a Báthoryak katolikusok, de abban már senki se volt bizonyos, hogy Báthory István is az-e még?

Nálunk pedig nemcsak minden protestáns és minden „jó magyar” katolikus, hanem még Pompéry Aurél, a katolikus paptörténetíró, is egyenesen esküdözik arra, hogy a tordai végzés csak kilenc hónapig volt érvényben s e röpke kilenc hónaptól eltekintve Erdélyben mindig vallásszabadság volt (a bécsi békét megelőző időben pedig „a legtökéletesebb vallásszabadság”) – éles ellentétben a habsburgi ország felháborító vallási elnyomásával. Ez a gyönyörű szabadság nemcsak a nemesek kiváltsága volt, hanem a jobbágyokra is kiterjedt. Jogok tekintetében is a legtökéletesebb „paritás” uralkodott katolikusok és protestánsok között! (A valóságban a szabadság nemcsak a jobbágyokra nem, hanem még magára a fejedelemre se terjedt ki.)

A kor ismeretében és a történetek láttára azt is kimondhatjuk, hogy Báthory István katolikus vallása miatt fejedelem se lehetett volna Erdélyben, ha nem ő lett volna egész Erdélyben a leggazdagabb főúr, s ha a kerelószentpáli csatában nem fegyverrel szerezte volna meg a hatalmat, azaz ha nem lett volna olyan tehetség, mint amilyen volt, s ha tehetsége mellé nem lett volna meg benne még a Bocskaiak és Bethlenek erkölcsi gátlástalansága is. (Talán azért is akasztatott olyan tömegesen, hogy a protestánsokat megfélemlítse). De látjuk, hogy hiába volt gazdag, hiába tehetséges és hiába volt képes még tömeges akasztásra is, mégis titkolnia kellett katolikus voltát, hogy fejedelmi székében megmaradhasson. Félnie kellett ellenfeleitől, mert azok még gátlástalanabbak voltak, mint ő. Neki csupa Bocskai- és Bethlen-féle emberekkel volt dolga.

Az is épületes dolog, ahogyan Szilágyi (akit a „tárgyilagos” Pompéry a történelmi tárgyilagosság valóságos megtestesülésének tart) ezt a Báthory Istvánnal történt felháborító dolgot elintézi. *„Ez (a titokban való misehallgatás) nála (Báthory Istvánnál) csak ildom volt – mondja –, nem akarván a közvéleményt megsérteni.”*

Szilágyi tehát semmi különöset nem lát abban, hogy a vallásszabadság klasszikus hazájában még a fejedelemnek, sőt egy Báthory Istvánnak is hazudnia kell, ha misét akar hallgatni s még a papot is álruhába kell bújtatnia (tehát ebben is hazudnia). Az ő szemében ez nem felháborító, a katolicizmusra se sértő. Szerinte ez „csak ildom” követelménye volt.

Ő nem akad fel azon, hogy Erdélyben elméletben vallásszabadság, sőt katolikus és református vallás között a törvénycikkelyek szerint a legtökéletesebb paritás volt ugyan, de azért „a közvélemény” mégis tűrhetetlennek találta, hogy a fejedelem nem kálvinista, hanem katolikus (pedig addig még sose volt olyan fejedelmük, aki széke elfoglalásakor ne lett volna katolikus) s ha már ezt kénytelen-kelletlen eltűrte is, azt már nem tűrte el, hogy fejedelme úgy viselkedjék, mint aki katolikus.

Szilágyi Először is „közvéleményről” beszél, tehát egyszerűen nem veszi tudomásul, hogy Erdélyben mások is voltak, nemcsak protestánsok (de azért hangsúlyozza, hogy milyen nagy volt a „felekezetek” között a „paritás”). Annál egyoldalúbb és a katolicizmusra sértőbb ez a kifejezés, mert hiszen nemcsak a székelyek voltak katolikusok, hanem a leggazdagabb és legtekintélyesebb erdélyi tóurak is, akkor pedig csak ezek számítottak.

Igaz, hogy Erdélyben, ha katolikusok voltak, nem nagyon számítottak, mert ott nem tűrték, hogy ezek a katolikus főurak már protestánsná lett jobbágyaikra vallásilag csak a legkisebb hatással is legyenek. Ahogyan Báthory Istvánnak, a fejedelemnek, titkolnia kellett, hogy misét hallgat, majdnem úgy kellett ugyanezt a főuraknak is titkolniuk jobbágyaik előtt. Az igazság tehát az, hogy Erdélyben protestánsnak lenni éppen olyan szabad volt, mint a kommunizmus alatt hittanra járni. Katolikusnak lenni pedig körülbelül csak úgy volt szabad, mint a kommunizmus alatt hittanra járni. Elméletben a kommunizmus alatt is mindkettő egyformán szabad volt, de a valóságban nem. Ezért szöktek be a be nem íratott gyerekek a hittanra s ezért kergette ki őket az ezt állandóan ellenőrző igazgató. Ezért jártak a kőbányai katolikusok is misére a belvárosba (ahol nem ismerték

őket), úgy, mint Báthory István az erdőbe. Ahogyan továbbá Báthory „világi öltönybe” „bújtatta” ilyenkor a papjait, úgy „bújtak” „világi öltönybe” a „népi demokrácia” „szabad vallásgyakorlatának” papjai is, ha városi híveiket meglátogatták. A hívek kérték ezt ilyenkor tőlük. Szilágyi szerint – látjuk – ez nem vallásüldözés miatt történt, hanem „csak az ildom” kívánta így az illető papoktól.

Báthoryban tehát magától értetődő volt ez a viselkedés, mert hiszen okos ember nem „sérti meg” ok nélkül „a közvéleményt”, sőt egyenesen kötelessége volt így viselkedni, mert ildomosnak lenni minden művelt emberre kötelesség s szégyen lenne egy országra, ha még a fejedelme se művelt, ildomos ember. Arról egészen megfélelkezik ez a nagy pártatlanságáról különösen híres kálvinista magyar történetíró, hogy ez a kötelező „ildom” a habsburgi Magyarországon nemcsak a büszke főurakban nem volt meg, hanem még a legutolsó, protestáns jobbágynak se.

A habsburgi Magyarországon protestáns jobbágyok nemcsak azzal nem elégedtek meg, hogy legalább a magán vallásgyakorlatra még a legnagyobb „elnyomás” idején is mindig megvolt a szabadságuk, hanem még azért is mérhetetlenül megsértődtek, mert voltak olyan megyék, melyek területén csak egyes meghatározott helyeken volt nyilvános vallásgyakorlatra szabadságuk. Évszázadokon át valóságos forradalmi hangon és egész Európát betöltő fülsiketítő propaganda kíséretében követelték azt a jogukat, hogy katolikus földesúr alatt is legyen nyilvános vallásgyakorlatuk, sőt a templom az övék legyen. És az állandó és ügyes propaganda hatása alatt még a katolikus közvélemény is (sőt mint látjuk, még egyes katolikus papok is) teljesen igazat is adnak nekik.

Akad-e már vajon magyar történetíró, akinek velük kapcsolatban is eszébe jutott volna az, hogy őket is az „ildomra” figyelmeztesse és megállapítsa, hogy ha a vallási kisebbséghez tartozó egyén a többség szeme láttára meri a maga kisebbségben levő vallását gyakorolni, akkor „megsérti a közvéleményt”, tehát az „ildom” követeli, hogy a nagy Báthory István példájára ő is tartózkodjék a többségben levők ingerlésétől?

Erdélyben a protestáns többség már egyenesen legendássá vált „vallásszabadsága” alatt még Báthory István fejedelemnek is „ildomosan” kellett viselkednie, a főpapok habsburgi Magyarországon még a legutolsó protestáns jobbágnak is szabad, sőt kötelessége volt ildomtalannak lennie földesura, sőt királya vallásával szemben. De azért ott még se volt

vallásszabadság, hanem egész Európát megbotránkoztató vallási elnyomás és üldözés, mert ott ez nem ildomtalanság volt, hanem, a legerősebb emberi jog, amelyet még a szentséges római császárnak is tiszteletben kellett tartani.

Mikor a Horthy-korban mozgalom indult, hogy az iskolatermek és középületi helyiségek falán elhelyezzék a feszületet, a kálvinista kisebbségtől nem azt követelték, hogy ő maga rakja fel oda ezeket a feszületeket; még csak azt se, hogy tisztelegjen előttük, mikor meglátja őket; természetesen azt se, hogy azokban a helyiségekben, melyekben ezek a katolikus vallási jelvények ott vannak, ők tagadják le vagy legalább titkolják el (mint Báthory István kénytelen volt csinálni a szabad Erdélyben) a maguk ellenvéleményét; annál kevésbé azt, hogy ezekbe a helyiségekbe az ő lelkészeik csak áruhába mehessenek be, hanem csupán csak annyit, hogy a többség iránti ildomból ezt a feszületet ott eltűrjék. (Mindenkinek el kell ismernie, hogy legalább ezt valóban az az ildom kívánta volna, melyet Szilágyi Báthory Istvánnal kapcsolatban emleget.)

Ők azonban még ennyire se voltak semmiképpen se rávehetőek, mert hangsúlyozták, hogy a feszület tisztán katolikus vallási jelvény s ezért a maguk vallási meggyőződésére vérig sértőnek tartják, hogy az állam épületeibe katolikusjelvényeket helyezzenek el azon a címen, mert az állam nagy többsége (70%-a) katolikusokból áll, sőt 85%-a (katolikus + görög katolikus) olyanokból, akiknek feszületük van. A dolog vége aztán az lett, hogy a kálvinisták „ildomtalansága” miatt először feszület helyett megelégedtünk volna az egyszerű kereszttel is, a végén pedig – mert a kálvinista ildom még ezt is törhetetlennek találta – a dologból nem lett semmi, mert a kereszthez való ragaszkodás részünkről volt ildomtalanság.

Erdélyben a kálvinizmus semmiképpen se tett ki 70 százalékot. Nem tett ennyit még a protestantizmus se. Igaz, hogy akkor még az oláhok nem számítottak, de a katolikusok a görög katolikus oláhok nélkül is elérik az összes protestánsok felét. Szilágyi mégis kálvinista erdélyi „közvéleményről” beszélt s a hozzá való alkalmazkodást a kisebbség részéről szerinte az „ildom” követelte.

Horthy idejében nem jutott senkinek se eszébe (még a katolikusoknak se) hogy ez a feszületkérdés a kálvinisták számára egyedül csak az ildom kérdése s miközben ők vallási meggyőződésükre hivatkoztak, senki se merte odakiáltani nekik: Uraim! Legyenek ildomosak!

Mikor azonban az erdélyi fejedelmek legnagyobbikának el kell bújni a saját alattvalói elől, ha vallási meggyőződését akarja követni s ráadásul hazudnia, hogy csak vadászni megy s még a papot is álruhában kell odacsempésnie, az a mi közvéleményünk számára a legtökéletesebb vallásszabadság, melyre az egész világ előtt büszkének kell lennünk. Egyik legnagyobb történetírónk pedig megállapítja, hogy ez a fejedelem részéről egyszerű ildom volt, mellyel alattvalói többségének vallási meggyőződése iránt természetesen tartozott.

Biztosíthatunk róla mindenkit, hogy Báthory István volt olyan önérzetes, sőt büszke ember, hogy ilyen gyáva, ilyen jellemtelen színészkedésre nem vetemedett volna, ha nem lett volna vele kénytelen. Mikor már fejedelemsége mellett lengyel király is volt, már nem is tett így. Akkor már jezsuitákat küldött Erdélybe, mégpedig nyíltan.

Elképzelhetjük ennek alapján, milyen vallásszabadság, milyen vallási „paritás”, milyen vallási terror lehetett Erdélyben akkor, mikor ő ott fejedelem volt. Hát még milyen lehetett utána, mikor már a fejedelem is kálvinista volt, nemcsak alattvalói!

* * *

Báthory István 1583-ban (mikor tehát már lengyel király volt) védőlevelet adott ki a katolikusok érdekében, melyben kiveszi őket a protestánsok joghatósága elől. Elrendeli benne, hogy egyik felekezet se gyakoroljon a másik fölött joghatóságot, mert ebből csak viszálykodások származnak. (Tehát még most se meri megmondani az igazat, hogy azért nem, mert a törvényben bevett vallások egyenrangúak, teljes köztük a „paritás”, hanem csak a vallási béke nevében meri ezt kifogásolni). Tudomására jutott – mondja benne –, hogy a katolikusok e tekintetben rövideket szenvednek.

Ezzel szemben a habsburgi Magyarország protestánsai micsoda felháborító sérelemnek és önérzetükre milyen tűrhetetlennek tartották, hogy az ő házassági ügyekben is a katolikus szentszékek ítélkeztek (bár protestáns, nem pedig katolikus hitelvek alapján) és hogy a híveiket látogató püspökök az ő lelkészeiket is felülvizsgálták. (Ez nem rendszeresen történt, hanem csak azt jelenti, hogy néha ez is előfordult. S természetesen még így kivételesen se mindenütt, mert például a Tiszántúl, a kálvinizmus főfészkeiben ez még kivételesen se fordulhatott elő, mert hiszen ott akkor még úgyszólván nem is volt sehol katolikus plébánia (még ma se sok van) s

így a püspököknek a protestánsok felülvizsgálására nem is volt alkalma. De a nyugati vidékeken se történt meg olyan falvakban, melyekben nem volt katolikus plébánia is. Ez egyébként még így kivételesen is csak a barokk kor idején, III. Károly alatt és Mária Terézia uralkodásának első felében fordult elő.)

Báthory István védőleveléből (de már sok kútfőből is) láthatjuk, hogy ugyanez Erdélyben egész rendszeres dolog volt már a bécsi béke előtt is. Ha most meggondoljuk, hogy ezek a protestáns túlkapások akkor történtek, mikor Erdélyben még a fejedelem is katolikus volt, gondolhatjuk, milyen állapotok uralkodhattak akkor a Báthory Gáborok, Bethlenek, Rákócziak és Apafiak idejében! S mindez az egyenjogúság és a „szigorú paritás” törvénybeiktatása ellenére!

Bocskai, rövid erdélyi fejedelemsége alatt s annak ellenére, hogy a vallásszabadság dicső bajnoka volt, országgyűlési határozat nélkül elfoglalta a jezsuiták kolozsmonostori, egyébként is igénytelen kis iskoláját s vele kapcsolatos kis ingatlanait. Nagy tisztelője lehetett a törvénynek, mert hiszen ha már el akarta venni, attól igazán nem kellett volna félnie, hogy az országgyűlés is meg nem teszi ugyanezt, ha eléje terjeszti. Ő azonban nemcsak a vallásszabadság törvényét szegte meg, hanem még az alkotmányt is. Ő a jezsuitákat valóban magánúton rabolta ki. Vagy talán azért nem ment ebben az ügyben az országgyűlés elé, mert a jezsuitáknak akkor már úgy is olyan kevés volt a retyerutyájuk, hogy ilyen jelentéktelen ügyben nem tartotta érdemesnek az országgyűlést foglalkoztatni? Ha igen, akkor magának a fejedelemnek miért volt érdemes e csekélység miatt rabolni és a törvényt megsérteni?

Pompéry a tökéletes „paritás” bizonyítására hangsúlyozza, hogy Erdélyben nemcsak katolikus pap nem mehetett tiszta protestáns vidékre, hanem protestáns lelkész se mehetett működni tiszta katolikus területre. A tökéletes egyenlőség megvolt tehát. Vegyes vallású vidékeken pedig a főtemplom a nagyobb számú felekezetet illette, s ha valamelyik azt állította, hogy hívei többen vannak, mint a másik felekezetéé és ezen a címen a főtemplomra tartott igényt, az országgyűlés hivatalos számlálást rendelt el s ennek alapján például Bethlen visszaadatta a tövisi, kolozsmonostori, fenesi, bácsi, jegenyei, szilágysomlyói és udvarhelyi templomot a katolikusoknak. E két utóbbi helyen azonban azt is elrendelte, hogy az átadott helyen a kálvinistáknak közkölségen építsenek új templomot.

Ugyanez a közköltségen való építés a katolikusoknak is kijárt, ha ők szorultak valahol kisebbségbe s így a főtemplomot tőlük kellett elvenni.

Szép mindez, feleljük, sőt nagyon is szép, de – sajnos – csak elméletben volt ilyen szép, ha Pompéry jámborul még úgy azt hiszi is, hogy a gyakorlatban is így volt. Még az se ütött szöget a fejébe, hogy maga is csak arra tud példát felhozni, mikor a katolikus városnak kellett közköltségen templomot építenie a kálvinisták számára, de arra nem, hogy protestáns város tette volna meg ezt katolikus kisebbség számára. Azt is elfelejti, hogy paritásról már csak azért se lehetett szó, mert a törvény egész Erdélyt tiszta protestáns vidéknek tekintette. Annyira annak, hogy katolikus pap még Kolozsvárott, Marosvásárhelyen (a székelyek fővárosában!), Szebenben, Brassóban, Besztercén, Meggyesen, Alvincon, Nagyenyeden, Sepsiszentgyörgyön, mely városok mindegyikében ma a lakosság egyharmada katolikus, sőt még Kézdivásárhelyen, hol ma a lakosság abszolút többsége az, se végezhetett nyilvános egyházi ténykedést, például nem kísérhette ki a temetőbe a város utcáin át a katolikus halottat. Pap nem is lakhatott e városok egyikében se, hanem a híve lakásában vagy a temetőben a sírnál elvégzett magánténykedése után el kellett hagynia a város területét.

Nem tehetjük fel, hogy akár csak Pompéry is elhihesse, hogy e nagyvárosokban, egész Erdély e nevezetes politikai, gazdasági vagy kulturális gócpontjaiban, sehol se volt megemlíthető számú katolikus, sőt még az ország fővárosában, a népes Kolozsvárott, se volt annyi katolikus, hogy legalább egy kis kápolnát, ha nem is a város, hanem a maguk költségén építtessen ott magának.

Tud-e valaki (látjuk, hogy tud, mégpedig még katolikus pap is tud) olyan elfogult lenni, hogy jóhiszeműen merje azt állítani, hogy nem a felekezeti gyűlölet és fanatizmus, hanem valóban a felekezetek közt törvényben biztosított egyenlőség kívánta meg, hogy a katolikusoknak még az ország fővárosában se lehessen még csak egy kis kápolnájuk se s hogy katolikus pap még ott se tartózkodhassék?

Nem vérig sértő volt-e ez az elméletben a protestáns felekezetekkel teljesen egyenrangú katolikusokra s nem ugyanazzal a perfid képmutatással és hazugsággal van-e itt dolgunk, melyet a bolsevizmusban annyira utáltunk? Egyenlőség vagy akár csak szabadság-e az, hogy az országgyűlés nagyszámú katolikus tagjainak, akiknek emiatt heteken át

kellett Kolozsvárott tartózkodniuk, ez alatt az idő alatt még a vasárnapi misére se lehetett elmenniük, legfeljebb titokban, a lakásukon vehettek rajta részt, ha olyan nagy urak voltak köztük, hogy külön tarthattak maguknak papot (de mikor az utcára kiment, annak is álruhát kellett öltetnie, nehogy az a Pompéry bámulta fene nagy paritás megártson neki)?

Pedig hát az országgyűlés éppen nem volt mindig Kolozsvárott. Volt Marosvásárhelyt is, Besztercén is, Tordán is, Szebenben is, de akárhol volt, a katolikus rendek sorsa mindenütt ez volt. Az ő Csíkszeredájukon vagy Gyergyószentmiklósukon sose volt országgyűlés, hiszen említettük, hogy olyan félreeső, eldugott helyen voltak, hogy ott csak az járt, aki oda való volt. Arról a jogukról, hogy idejárjanak, igazán könnyen lemondhattak a kálvinista lelkészek.

Ellenben a katolikusok részére azt jelentette ez a nagy paritás, hogy ha valamelyikük például meghalt az országgyűlés tartama alatt (egész bizonyos, hogy nem egyszer előfordult), még csak pap se kísérhette ki a temetőbe, pedig akkor ezt mindennél nagyobb megszegésnek tartották. (Az előkelők úgy segítettek magukon, hogy holttestüket hazavitették s otthon temették el, nem pedig az országgyűlés színhelyén.)

Igaz, hogy a csíki, gyergyói, berecki havasok alján a katolikusok is olyanforma előnyökkel rendelkeztek, mint Kolozsvárott, Marosvásárhelyen, Szebenben, Tordán vagy Besztercén a protestánsok, de csak nem meri valaki komoly képpel azt állítani, hogy ez paritás? Oda a világ végére, a havasok aljára, nem nem mehetett, hanem egyszerűen nem ment protestáns prédikátor. Örült, hogy nem kellett odamennie. Mit is csinált volna ott, mikor ott a lakosság még ma, mikor autóval lehet és szokás közlekedni s mikor már az emberek igen tekintélyes része nem abban a faluban él, melyben született, még mindig 99,9%-ban katolikus. Ellenben az előbb elsorolt erdélyi nagyvárosokban, legalábbis ma már a lakosság egyharmada katolikus. Ezekből tehát volt értelme kitiltani nemcsak a jezsuitákat, hanem még általában a papokat is s ez a kitiltás itt valóban sérelem volt és a katolicizmus tényleges elnyomását jelentette – a „paritás” értelmében és a törvénybe iktatott szentséges szent vallásszabadság alapján.

Arról se akar tudni jó Pompéry Aurél, mert ha akarna róla tudni, akkor nem védhetné katolikus pap léteire is a protestánsok „becsületét” és nem érdemelhetné ki „tárgyilagosságáért” a magyar közvélemény olcsó

elismerését, hogy azokat a templomokat, melyeket elsorol, nem az országgyűlés igazságszeretetéből és a paritás alapján adotta vissza a katolikusoknak, hanem a dolgot Bethlen Gábor csinálta, de természetesen ő se azért, mert belátta, hogy a paritás és az igazság ezt kívánja, hanem egyedül azért, mert fejedelemmé való elismerését a Habsburg II. Mátyás ehhez a feltételhez kötötte. Hogyan, hogy a messze Bécsben a Habsburgok tudták, hogy az erdélyi városokban a katolicizmus el volt nyomva, Bethlen, az erdélyi fejedelem, pedig egész addig nem tudta?

Közönséges politikai sakkhúzás volt ez tehát, nem pedig a katolikusok iránti türelem, hogy szabadságról ne is beszéljünk. Nem is volt itt semmi szükség a katolikusok és kálvinisták megolvasására, legalábbis Szászfenesen, Jegenyén és Bácsott nem, mert itt egyáltalán nem is voltak kálvinisták, csak katolikusok. De a templomok mégis kálvinista kézben voltak s mégis Bécs (illetve akkor Prága) terrorjára, illetve politikai ellenszolgáltatására volt szükség, hogy a katolikusok kezébe visszakerüljenek, mert ellenszolgáltatás nélkül, tehát csak úgy ingyen, még ilyen helyzetben se voltak hajlandók belátni a szellemi rabszolgatartók, hogy mit kíván a „paritás”, sőt a legegységibb igazságérzet.

Ezt egyébként legalább hallgatólagosan Pompéry is elismeri, mert ő is azt mondja, hogy csak Szilágysomlyón és Székelyudvarhelyen kellett a községnek a katolikusoknak visszaadott templom helyett közköltésen újat építeni a kálvinisták számára. Mivel se Szászfenesen, se Bácsott, se Jegenyén, se Kolozsmonostoron, se Tövisen ezt nem rendelték el, lehetett-e más oka, mint az, hogy ott nem is voltak, legalábbis megemlíthető számban nem voltak, kálvinisták? S lám, a templom mégis mindaddig az ő kezükben volt, míg csak Bécs rá nem kényszerítette visszaadásukra a vallásszabadság klasszikus hazáját, illetve míg megfelelő értékű koncot nem adott ellenértékként visszaadásukért. Ingyen tehát még most se csinálták ott, ahol némi kálvinistaság mégis volt, még így is rákényszerítették a katolikus városokat, hogy kálvinistáiknak a maguk költségén építsenek templomot.

Azt mondja Pompéry, hogy hasonló esetben ugyanezt a katolikusok is megkapták. Példát azonban elfelejtett rá felhozni. Sőt akaratlanul bár, de ő maga is bizonyítja, hogy ez a valóságban sose történt meg, mert azt csak nem mondhatja, hogy Kolozsmonostoron, Tövisen, Fenesen, Bácsott, Jegenyén nem voltak katolikusok, pedig hát egyik helyen se építettek a katolikusoknak közköltésen templomot, sőt még azt se engedték meg,

hogy ők maguk építhessenek maguknak egész odáig, amíg az egyetlen kálvinista kézben levő templomot Bethlen II. Mátyásnak adott kötelezvénye miatt vissza nem kellett adniuk.

Ebből a II. Mátyás – Bethlen-féle esetből egyúttal azt is világosan látjuk, hogy Bécs, illetve a Habsburgok legalább annyira voltak a vallásszabadságnak – természetesen a katolikusok vallásszabadságának – védői Erdélyben a protestánsok türelmetlensége és túlkapásai ellen, mint amennyire Erdély és az erdélyi fejedelmek voltak a protestánsok vallásszabadságának védői a királyi Magyarországon. A kettő közti különbség csak az, hogy az egyik kellőképpen gondoskodott a maga hősi kiállításának kellő reklámozásáról, míg a másik ezt teljesen elmulasztotta (bizonyára azért, mert nála sokkal önzetlenebbül tette).

Innen van aztán, hogy még mi, katolikusok is (ugyancsak szégyellhetjük érte magunkat) csak a protestánsok elnyomásáról tudunk s még mi is csak az erdélyieknek a vallás szabadságáért vívott hősi harcait ünnepeljük. A Habsburgokról se azt tudjuk, hogy legalább Erdélyben ők is védtek a vallásszabadságot, hanem csak azt, hogy otthon mennyire elnyomták, sőt hogy valahányszor Erdélyt sikerült hatalmukba keríteniük, ott is mennyire elnyomták a nemzeti és a vallásszabadságot egyaránt. Vallásszabadságon ugyanis (minő szégyenletes szellemi rabszolgaság!), még katolikus közvéleményünk is csak a protestánsok szabadságát érti. Még neki is csak egyedül annak elnyomása fáj. A katolikusok elnyomását még a katolikus közvélemény is egyenesen „vallásszabadság”-nak hívja.

Azok az esetek tehát, melyeket Pompéry az erdélyi vallásfelekezetek tökéletes egyenlőségének bizonyítására felhoz, az ő állításával éppen ellenkezőleg, azt bizonyítják, milyen vérlázító fokban nem volt meg Erdélyben ez a törvényben előírt, elméleti paritás.

A mi „hazafias” közvéleményünk azzal vádolja a Habsburgokat, hogy hiába védtek meg nálunk a vallásszabadságot újra meg újra a dicső erdélyiek, s ilyenkor hiába kötelezte magát megtartására a Habsburg király, az ő sötét lelkük utána rögtön megszegte, amire kötelezte magát, mihelyt megszűnt az erdélyi nyomás. A hite, a szava ugyanis sose számított semmit.

A valóságban ez a vád százszor jobban illik az erdélyi fejedelmekre és országgyűlésekre, mint Bécsre. Az azonban, amit Erdély szegett meg és amit Erdély nem tartott meg, nálunk senkinek se fáj. Nem is fájhat senkinek, hiszen senki se tud róla.

Azokban az imént felsorolt katolikus erdélyi helységeken ugyanis, melyekben Habsburg nyomásra, tehát se nem önként, se nem ingyen, végrehajtották az erdélyi törvényt és visszaadták az addig igazságtalanul és a törvény ellenére kálvinista kézen tartott templomokat s ezt egy katolikus pap nagy diadallal adja tudomásunkra, mint egyedül a protestánsok érdemét, az egész dolog még így is csak szemfényvesztés volt és csak addig tartott, amíg Béccsel jóban kellett lenni. Mihelyt a politikai helyzet megváltozott, a paritásra, sőt még a méltányosságra is füttyültek az erdélyi fejedelmek és rendek.

Említettük már, hogy 1690-ben, mikor Erdély újra s most már végleg a Habsburgok uralma alá került, egyedül csak Szászfenesen volt katolikus plébánia, a többi községben csak 1690 után, tehát már a Habsburgok „elnyomása” alatt tudott újra megalakulni a katolikus plébánia, noha hívek, mint láttuk, bőségesen voltak és vannak. Ez pedig kétségtelen bizonyítéka annak, hogy az, amit Bethlen bécsi nyomásra országgyűlésével elhatározott, annak ellenére, hogy az erdélyi törvények alapján már régen és önként meg kellett volna történnie, most is csak papíron történt meg.

Az országgyűlés vagy csak azért rendelte el a jelzett templomok visszaadását, hogy Béccet félrevezesse, vagy pedig utólag akadályozta meg a felekezeti fanatizmus a határozat végrehajtását s ezt a hatóságok túrték vagy talán még örömmel is látták. Annyi azonban tény, hogy Tövisen csak 1701-ben, Jegenyén 1710-ben, Kisbácson csak 1776-ban, Kolozsmonostoron pedig csak 1787-ben, tehát mindegyik helyen csak akkor, mikor már Erdély régen a Habsburgok uralma alatt volt, keletkezett a ma meglévő plébánia. Mi azonban csak arról tudunk, hogy csak a Habsburgok szokták – de ők rendszeresen – kijátszani – esküjük galád megszegésével – az országgyűlések törvényes határozatait.

Még Székelyudvarhelyen is, mely pedig nem tartozik a szorosán vett Erdélyhez, hanem a Székelyföldön van, s ahol a katolikusok száma több mint kétszerese a kálvinistákénak, a katolikusoknak csak 1613-ban ad engedélyt Bethlen Gábor a paptartásra, a közvetlen mellette fekvő Bethlenfalvának pedig 1614-ben. (S a mi protestánsaink milyen elnyomásnak veszik, hogy a paptartáshoz nekik is a Helytartótanács engedélye kellett, pedig hát nekik ehhez 1613-ban még nem is kellett engedély, hanem csak a barokk-kor idején). De e két székely helyen is II.

Mátyásnak, nem pedig Bethlen Gábornak köszönik a katolikusok ezt a nagy kegyet, mert ez is Bethlen bécsi tárgyalásainak eredménye, tehát szintén csak ellenszolgáltatás fejében történt.

De Bethlennek még itt is nem érdeme, hanem bűne van, mert itt se tartotta meg a szavát, vagy ha szavát nem egyenesen ő szegte meg, annyi bizonyos, hogy eltűrte, hogy hitfelei megakadályozzák, azt, amit ő megengedett s aminek – mivel ezt se ingyen tette – az árát is felvette. Hogy tudhatták ugyanis Bécsben, illetve Prágában azt, mi történik a székely havasok között és mit tartanak meg és mit nem Erdélyben?! Annyi ugyanis tény, mert történelmi kútfők beszélnek róla, hogy mind Székelyudvarhelyen, mind Bethlenfalván ezután is csak álruhában tartózkodhatott a ferencrendi páter. Szerzetesi ruhájában nem tűrte a felekezeti gyűlölet és uralomvágy (pedig Bethlenfalva tiszta katolikus csak a környéke protestáns).

Nem vagyunk abban a helyzetben, hogy emiatt magát Bethlent is bűnösnek ne mondjuk, mert sokkal jobban tudott ő rendet tartani és sokkal jobban volt őneki mindenre gondja, semhogy feltehetnénk, hogy mindez tudta nélkül történt. Egy túlságosan békeszerető, kényelmes Habsburgról elhihetnénk ezt, de Bethlen Gáborról nem. A kényelemszeretet is hiba, de egy olyan tevékeny szellem és olyan fáradhatatlan agy, mint amilyen Bethlen Gáboré volt, sokkal bűnösebb, ha ilyesmi történik alatta.

Láttuk, hogy a székelyudvarhelyi, a kálvinistáknál sokkal nagyobb számú katolikusok csak azzal a feltétellel kapták vissza a város egyetlen templomát, hogy a kálvinista kisebbségnek közköltségén építenek egyet helyette. Mivel ez sose épült meg, addig pedig, míg el nem készült, nem adták vissza (ez is jellemző), a templom minden országgyűlési határozat és bécsi ellenszolgáltatás ellenére végleg a kálvinisták kezén maradt. De erről persze Pompéry már semmit se tud. Pedig hát ilyen körülmények között azt is könnyen elhiszi nekünk mindenki, hogy az az új templom aligha azért nem készült el, mert a katolikusok nem akarták.

Az is sokat mond, hogy mivel a székelyudvarhelyi katolikusok a templomot nem kapták vissza, a paptartásra se kaptak engedélyt. Csak arra kapták meg az engedélyt, hogy a közeli Bethlenfalvára átjárhassanak misére (még ehhez is engedély kellett?!) és az ottani pap (tehát a még otthon is álruhában járásra kényszerített ferences) is bejárhatott

Udvarhelyre beteget ellátni és temetni. (Reméljük, hogy legalább itt azt is megengedték neki, hogy a halottat az utcán át is végigkísérhesse!).

Székyudvarhelyen I. Rákóczi György 1636-ban végre megengedte, hogy a valóságba is átmelessen Bethlen Gábor 1613. április 10-i engedélye. De viszont Rákóczi se adta ezt ingyen, mert ennek fejében kikötötte, hogy a bethlenfalvi lelkési állás viszont szűnjön meg. Ez se új plébánia engedélyezése volt tehát, hanem csak a már meglévőnek máshova való áthelyezése. Tehát a protestáns „falkörmözés” (mint a Dunántúlon mondják) a katolikusoknak még így is csak úgy tudott adni valamit, hogy ugyanakkor elkörmözött tőlük más valamit. Úgy látszik a protestáns Erdélyben is ugyanolyan ez, mint a Dunántúl, pedig de messze van a két országrész egymástól!

Pompéry nagyra van vele, hogy nemcsak protestáns, hanem a katolikus kisebbség részére is kellett közköltségen templomot építeni, ha templomukat, mint többségnek, a másik felekezetnek kellett átadniuk. „Az erdélyi katolicizmus múltja és jelene” című mű – miért, miért nem, nem tudom – azt mondja, hogy a katolikusok ezzel a kedvezménnyel sose éltek, vagyis hogy ők se kaptak ilyen közköltségen épített templomot. Vajon mi lehetett az oka? Annyit elárulhatok, hogy semmiképpen se az, hogy a vallásuk tiltotta meg nekik, hogy ilyen templomot elfogadjanak. Mert a katolikusoknak tilos ugyan, hogy a tévely részére templomot építsenek, de semmiképpen se tilos elfogadniuk olyan templomot, melyet tévelygők építenek az igazság számára. De hát ezt egész történelmük alatt hiába várták.

Erdélyben a katolikusoknak még Apafi alatt is kérniük kellett 1665-ben, hogy legalább az ország fővárosában, ahol oly sokszor megfordultak és ahol olyan sok katolikus van, templomot építhessenek. Tehát nem is azt kérik, hogy a már meglévő sok templom közül (melyek mindegyikét ők építették), adjanak vissza nekik legalább egyet, hanem csak azt, hogy a maguk pénzén építhessenek egyet. (III. Károly alatt a protestánsoknak is engedély kellett ehhez Magyarországon, de ezt ők micsoda elnyomás jelének tekintik!) A kérelem eredménytelen volt. A következő évben újra kérvényeznek miatta, 1669-ben ismét, de mindig eredménytelenül. (Még kérvényezni is csak azért mertek újra meg újra, mert Bécs ott állt a hátuk mögött.)

1670 első felében megismétlik kísérletüket, ez év decemberében pedig Bécsben Rothalhoz fordulnak az ügyben pártfogásért, hogy telket

kaphassanak az építendő templomhoz, s ha már meglesz a telek, erre hivatkozva több eredménnyel kérhessenek az építésre engedélyt. Mind hasztalan. De azért a mi Pompérynk mégis valósággal el van ragadtatva az erdélyi türelemtől, sőt a vallások között ott uralkodó tökéletes paritástól! Szerinte csak oda nem engedtek katolikus papot, ahol katolikus se volt. Ott pedig mit is keresett volna.

Apafitól azoknak a törvénycikkeknek eltörlését is kérték a katolikusok, melyek vallásukra nézve sérelmesek voltak. (Ki gondolná Pompéry „elégtetele” után, hogy nemcsak a gyakorlatban, hanem még elméletben se volt paritás?!) Ügyük támogatására megkérték a Habsburgokat is s a király el is küldte ez ügyben Kászonyi leleszi prépostot Erdélybe s megígérte Apafinak, hogy a katolikusoknak teendő engedmények fejében elő fogja mozdítani Apafi érdekeit a portán (a Habsburgoknak állandó követe volt ott). Apafi még ilyen ellenszolgáltatások fejében se volt hajlandó a katolikusoknak engedményt tenni.

Sokat megtudhatunk az 1675 őszen tartott országgyűlés eseményeiből is. Ekkor már végét járta a török hűbéres protestáns „független” Erdély, hiszen csak 15 év kellett már, hogy itt is Habsburgok parancsoljanak. Engedményekre azonban még ekkor se voltak hajlandók az ekkor még uralkodó protestánsok. Az ország katolikus rendjei még ezen az országgyűlésen is kénytelenek voltak felpanaszolni, hogy a katolikus papokat az országban sok sérelem éri. Magának a vallásgyakorlatnak megháborítása se ritka dolog. Igazságtalanul meg is adóztatják őket. Még ma sincs templomuk még Kolozsvárott se és ma is előfordul, hogy katolikusoknak is fizetniük kell a protestáns papot.

Ki tud azonban nálunk ezekről a katolikus sérelmekről, s ki tud róluk még a katolikusok közül is? Melyik magyar katolikus nem tud azonban a habsburgi ország protestánsainak sérelmeiről, sőt „elnyomásáról”?

Jellemző azonban a protestáns Erdély eszmevilágára, hogy az országgyűlés a sérelmek elismerése és orvoslása helyett viszontváddal felel. (A kommunizmus alatt is csak azt hallottuk a rádióban és azt olvastuk az újságban, hogy a gyerekek az iskolában összeverik azokat, akik nem járnak hittanra, sőt egy gyereket – borzalmas kannibalizmus! – még fel is akasztottak emiatt a fogasra.) Azt beszélik, mondták az erdélyi országgyűlésen is, hogy a katolikusok vikáriusa valójában püspök, aki

papokat szentel, noha az alkotmány (az akkor már életbe lépett Approbatae Constitutiones) azt mondja, hogy a katolikusoknak püspökük nem lehet.

Tehát Erdélyben még ez is büntény volt! Pedig hát Pompéry egyik főérve az volt az erdélyi régi protestánsok meghatóan nagy vallási türelmére, hogy a katolikusok vikáriusa néha még felszentelt püspök is lehetett. Hát csak így lehetett!

S jellemző a szegény erdélyi katolikusok helyzetére – nem tudjuk, mosolyogjunk-e vagy sírjunk rajta – de erre a viszontvádra az addig panaszkodó katolikusok úgy megijednek, hogy letagadják a dolgot és vele egyidejűleg természetesen sérelmeikkel is elhallgatnak, mert félnek, hogy ellenfeleik tovább firtatják azt a „törvényteleniséget”, melyet ők elkövettek. Akkor ugyanis a vikárius kivételesen valóban felszentelt püspök volt.

Mi azonban – Pompéry érvelésének bedőlve – azt hittük, hogy legalább ez még se volt bűn az annyira szigorúan paritásos Erdélyben. Most megtudtuk, hogy akkora bűn volt, hogy még 1675-ben is és még a tehetetlen Apafi uralma alatt is (mert ha a katolikusokról volt szó, még ő se volt tehetetlen) olyan rémes bűn volt ez, hogy le kellett tagadni és a sérelmekkel azonnal elhallgatni. Az, hogy a katolikusoknak még 1675-ben se lehetett még Kolozsvárott se temploma, nem volt bűne a legszigorúbb vallási paritás alapján álló erdélyi protestánsoknak, de az, hogy a katolikusok püspökhelyettese püspökké volt szentelve, megbocsáthatatlan bűne volt az erdélyi katolikusoknak. Az előbbi nem ellenkezett az erdélyi „törvénnyel”, de az utóbbi nagyon is.

De azért mégis katolikus pap állapítja meg – mégpedig azon a címen, hogy ez tőlünk a protestánsok becsületének jár –, hogy az erdélyi régi protestáns rendek türelmesek, azaz dehogy: „rendkívül” türelmesek voltak irántunk!

* * *

A habsburgi Magyarországnak vallásügyi szempontból a második korszaka Pompéry szerint 1606-1647-ig tartott. Mivel a bécsi béke kimondta a vallásszabadságot, a magyar nemeseknek szerinte ettől kezdve nemcsak a gyakorlatban (mint 1606-ig), hanem elméletben, a törvény betűje szerint is megvolt a vallásszabadságuk. A jobbágyok azonban ezzel a joggal a bécsi béke után se bírtak, mert a földesúri jog a bécsi béke után is érvényben maradt s emiatt a vallásszabadság a habsburgi országban ekkor is kisebb

maradt, mint Erdélyben, hol a törvény „mindkét felekezeten levő jobbágyok vallásszabadságát hathatósan megoltalmazta”.

Ez az állítás – legalábbis a gyakorlatban – már csak azért se lehet igaz, mert hiszen Erdélyben egyáltalán nem is voltak katolikus jobbágyok, akiket a törvény „megoltalmazhatott” volna. A katolikusnak megmaradt székelyek ugyanis nem voltak jobbágyok s éppen azért maradhattak meg katolikusoknak, mert nem voltak földesúri jog alatt. Az a „hathatós” „megoltalmazás” tehát csak elméletben volt meg, de nem a gyakorlatban, ez pedig éppen azt jelenti, hogy nem volt „hathatós”, mert hiszen ez a szó a valóságost jelenti.

Hogy mennyire nem igaz Pompéry állítása, arra vonatkozólag elég arra az imént említett adatunkra hivatkoznunk, hogy egy kálvinista Lázár még a szabad Székelyföldön, tehát olyan területen is, mely nem tartozott földesúri jogai alá, egész sereg plébániát és templomot vett el a katolikusoktól. El lehet hát hinni, hogy ez az ember a saját birtokain viszont meghagyta vallásuk szabadságában katolikusjobbágyait?

Kétségtelen tehát, hogy azért is egyedül csak azért „oltalmazta” az erdélyi törvény (mégpedig „hathatósan”) bármely jobbágy vallásszabadságát a földesúri „önkény” ellen, mert olyan katolikus jobbágyok, akiket protestáns földesurak ellen kellett volna oltalmazni, e korban Erdélyben már nem voltak. Erdélyben a valóságban egyedül csak a protestáns jobbágyok vallásszabadságát kellett oltalmazni katolikus földesurak ellen (mert ilyen jobbágy igen sok volt). Ezért volt tehát a törvényben az, hogy bármely vallású jobbágyot oltalmaz bármely vallású földesúr ellen, mert a valóságban a törvény csak a protestáns jobbágyokat oltalmazhatta. A dúsgazdag katolikus Báthoryaknak, Telegdieknek, Kendieknek, Komisoknak, Jósikáknak, Aporoknak, Halleroknak ezrével voltak kálvinistajobbágyaik, de melyik erdélyi protestáns főúrnak, melyik Bethlennek, Bánffynak, Keménynek, Rédeynek, Barcsaynak, Telekinek, Apafinak voltak katolikus jobbágyai?

Az erdélyi törvény tehát oly „hathatósan” oltalmazta a mindkét felekezeten levő jobbágyok „vallásszabadságát”, hogy nemcsak a protestáns földesurak jobbágyainak kellett protestánsoknak lenniük és maradniuk, hanem még a katolikus földesurak jobbágyai se hallgathattak soha, még kivételesen se, nemcsak egy-egy beszédével a népet magával ragadó jezsuitát, hanem még az akkori, tudományban és erkölcsben amúgy is elég

alacsony színvonalú, erdélyi katolikus papságot se. Még az ilyen pap is csak a nép teljes kizárásával, a földesúr kastélya mélyén, egyedül csak a család számára tarthatott például néha éjféλι misét vagy hamvazhatta meg böjt elején a család tagjait.

Hogy a katolikus nemeseknek Erdélyben milyen tökéletes vallásszabadságuk volt, annak bizonyítására Pompéry azt hangsúlyozza, hogy akárhányszor a legmagasabb állásokat töltötték be a kálvinista fejedelmek mellett. A vallási kisebbséghez való tartozásuk tehát érvényesülésükben egyáltalán nem volt akadály.

Nem sokat bizonyít ez – feleljük – az illető fejedelmek vallási türelme mellett. A katolikus főurak voltak ugyanis a leggazdagabbak Erdélyben s uradalmi és várai címén olyan hatalmat jelentett akkor egy-egy ilyen dúsgazdag főúr, hogy a fejedelem érdeke kívánta, hogy ne tegye az illetőt ellenségévé, hanem lekösse magának.

Ne feledjük aztán azt se, hogy Erdély nyugati szomszédai, a Habsburgok és Lengyelország, mindketten katolikusok voltak s a velük való érintkezésben szintén érdeke volt a fejedelemnek, hogy ne protestánsokat küldjön hozzájuk tárgyalófélül. Hogy tehát Erdélyben katolikusokat is alkalmaztak befolyásosabb állásokra, még nem bizonyítja a vallási türelmet.

Mikor a habsburgi ország ellen intézték sorozatos támadásaikat, akkor az erdélyi fejedelmek előkelő katolikus híveinek tekintélyes állásokba helyezése arra is jó volt, hogy ezzel az illetőket visszatartsa a katolikus ügynek támogatásától, illetve (mivel ez Erdélyben nem volt lehetséges, mert halállal járt volna) a semlegességtől. Látjuk is, hogy ezek a Bethlentől meg Rákóczi Györgytől előkelő állásban alkalmazott katolikus erdélyiek támadásaik alkalmával az ő leglelkesebb híveik közé tartoztak.

Hogy egyébként mennyire hátrányt jelentett Erdélyben katolikusoknak lenni s különösen az, aki öntudatos és buzgó katolikus volt, mennyire kénytelen volt háttérbe vonulni, sőt mennyire le is nézték vallásáért, mutatja nemcsak Báthory István e tekintetben való gyáva viselkedése még fejedelem korában is, hanem még „hazafias” történetíróink is megcáfolják ezt akaratlanul is, mikor a szereplő katolikus erdélyiek neve elé többnyire odateszik „a katolikus” jelzőt. Vajon oda kellene-e ezt tenniük, ha az, hogy katolikus ember tekintélyes állást töltsön be Erdélyben, valóban olyan természetes lett volna, mint a törvényben kimondott paritás megkívánta.

A katolikus Báthoryakat ugyancsak öntudatos egyéniségük, mérhetetlen gazdaságuk s vele járó büszkeségük ellenére csak úgy emlegették maguk közt „rendkívül türelmes” protestáns honfitársaik, hogy „milites Mariae”.

Tehát épp úgy lenézték és gúny tárgyává tették őket vallásuk miatt, mint korunkban az iskolában a rosszabb gyerekek, kaszárnyában a katonák, gyárakban a munkások jámborabb, vallásosabb társaikat. A gúny a legerősebb fegyver s ezért nem csoda, hogy hamarosan még a „milites Mariae” egyik ága, az ecsedi (amely aztán a szörnyeteg Erzsébettől ajándékozta meg a családot és a magyar fajt), már kálvinistává lett, sőt előbb-utóbb valószínűleg azzá lett volna még a nagy István is, ha közben Lengyelország királyává nem lesz s onnan nem kap támogatást már nagyrészt eltűnt katolikus öntudata alátámasztására.

Az Izabella lengyel szeretőit túrni nem akaró erdélyi főurak is a katolikusok közül kerültek ki. Katolikusok voltak azok is, akik Báthory Gábor kicsapongásait, féktelenségét, állandó vérrontásait és menyecske csábításait nem voltak hajlandók túrni. A kálvinisták már ekkor is olyanformán viselkedtek, mint a kommunizmus alatt. A kenyér és az érvényesülés kedvéért többnyire megalkudtak. Ne szólj szám, nem fáj fejem, gondolták magukban. Maul halten und weiter dienen! [Mukkanás nélkül kell túrni!]

Az országban mindenki tudta például, hogy a protestáns Imrefi feleségével a kicsapongó fejedelem bűnös viszonyt folytat, csak maga Imrefi nem tudta. Ő szótlanul túrte, mert így kényelmesebb volt, sőt haszna is volt belőle: ő lett miatta a fejedelmi tanács elnöke. Mihelyt azonban a katolikus Kornis Boldizsár feleségére is rávetette szemét a buja fejedelem, mindjárt veszedelmes összeesküvés és vérpad lett belőle a katolikus főurak körében.

Hogy mind az Izabella, mind a Báthory Gábor szeretői miatt elégedetlenkedők törvénytelen kivégzését, tehát tulajdonképpen legyilkolását, utólag olyan engedelmesen, sőt szívesen jóváhagyta az erdélyi országgyűlés, sőt mindkét esetben egyenesen köszönetet szavazott a fejedelemnek érte, annak okai között feltétlenül meg kell látnunk azt is, hogy az áldozatok katolikusok voltak. A maguk felenyájának törvénytelen legyilkolását és kirablását aligha túrték volna az erdélyiek szó nélkül, vagy ha félelmükben megtették volna is (mert hiszen Báthory István, Rákóczi

György és Apafi alatt protestánsok legyilkolását, illetve vagyoni kifosztását is szó nélkül eltűrték), de köszönetet bizonyára még se szavaztak volna érte. Pedig Báthory Gábort, ezt a züllött gyermekfejedelmet, „a haza atyja” díszes (és éppen rá illő) jelzővel ruházták fel érte.

Olyan erős volt e korban Erdélyben a katolikus ellenszenv, hogy – a kálvinista fejedelem bűnei iránti tökéletes színvaksággal – mindenki egyszerűen a katolikusoknak a kálvinisták elleni összeesküvését látta a dologban s ahelyett, hogy szégyellték volna, hogy az erkölcs, emberélet és vagyon szemérmetlen lábbal tiprása fejedelmük által csak a katolikusoknak fájt, nekik nem, nem elégedtek meg a „bűnös” katolikusok élete kioltásával és vagyona elvételével, hanem ezenkívül még magát a katolicizmust is sújtották s büntetésül az országgyűlés ekkor tiltotta ki a katolikus papokat és vette el a katolikusoktól a templomokat a katolikus Tövisen, Kolozsmonostoron és Szilágysomlyón. Gyulafehérvárott is ekkor szüntették meg s tiltották el a katolikus nyilvános vallásgyakorlatot. Pompéry minderről szintén nem hajlandó tudni semmit.

Teljesen érthetetlen előttünk ez az országgyűlési végzés, mert hiszen abban az 1606-1647-ig terjedő korszakban keletkezett, melyben Pompéry szerint Erdélyben mind a nemességnek, mind a jobbgyságnak a legteljesebb vallásszabadsága volt mind elméletben, mind gyakorlatban; mikor a rendek a szigorú paritás alapján állottak; mikor mindkét felekezeten valójobbagyok vallásszabadságát hathatósan (!) megoltalmazták; mikor nemcsak türelmesek, hanem „rendkívül türelmesek” voltak a katolikusokhoz s csak oda nem engedtek papot, ahol katolikusok egyáltalán nem voltak, tehát nem is volt rájuk szükség.

Úgy látszik tehát, hogy valamely egészen érthetetlen okból az említett helyeken egyszerre megkevesbedtek, sőt teljesen eltűntek a katolikusok. Csak az a különös, hogy ennek a mind valláspolitikailag, mind közegészségügyileg teljesen érthetetlen jelenségnek okát sem Pompéry, sem más „hazafias” történetírónk – pedig hát őket nem felekezeti, hanem tisztán csak nemzeti szempontok vezérlik – egyáltalán nem kutatják.

Hogy tehát katolikus főurak is kerülhettek néha Erdélyben vezető állásba, az egyáltalán nem bizonyítja az ottani vallási paritást, sőt még csak a vallási türelmet se. Ellenben akkor, mikor Bocskai fegyvert ragadott a Habsburgok Magyarorszáგában tomboló protestáns vallásüldözés miatt, akkor Magyarországon nádor ugyan nem volt, de az utána következő

legnagyobb úr, az országbíró, protestáns volt: ecsedi Báthory István. De nem olyan protestáns ám, mint a katolikus Báthory István, fejedelem korában (álruhába bújtatott misézőpapjával), hanem olyan, hogy a kálvinizmus egész 400 éves magyarországi történetében nem volt még olyan fanatikus kálvinista, mint ő. Tudjuk, hogy egyébként is olyan volt, hogy mikor Bécsbe hívták, csak akkor lett volna kedve őt hívó királynak engedelmeskedni, ha Ecsed vára is Bécsbe ment volna utána, azaz soha.

Hogy lehet az, hogy mi a magyarországi protestánsüldözést mégis valóznak, sőt tűrhetetlenül nagyknak tartjuk még ma is (mert hiszen Bocskai felkelését nagyon szükségesnek és hazafiasnak találjuk), ellenben Erdélyben még azt is „rendkívülien” nagy protestáns türelemnek tartjuk, hogy nemcsak kizárólagosan protestánsok, hanem néha legalább azok a katolikusok is kaptak magasabb állást, akik még szerintük is „jó hazafiak” voltak.

Bocskai felkelése után pedig, tehát abban az 1606-1647-ig terjedő korban, melyet most tárgyalunk (s melyben Pompéry szerint a Habsburgok alatt protestáns elnyomás volt) még a nádorok is protestánsok voltak (Illésházy Thurzó György, Thurzó Szaniszló, sőt mikor nádor lett, még Forgách Zsigmond is az volt). Itt tehát Pompérynek még ez se bizonyítja a paritást, sőt még a vallási türelmet se.

Ami Kolozsvár vagy Gyulafehérvár volt Erdélynek, az volt a habsburgi Magyarországnak Pozsony. Főváros, központ, ahol az országgyűlések miatt gyakran tartózkodott a nemesség, s ahol a főnemességnek és a vagyonosabb köznemeseknek házaik voltak. Ezért nagy sérelem volt tehát az erdélyi katolikusokra, hogy még itt se lehetett temploma s nyilvános istentisztelethez még itt sem volt joga. Nem csoda, hogy a dolog bántotta őket, vallási önérzetükre sértőnek tartották és hogy annyit és oly szívósan kérelmezték, bár mindig hiába. Hogy az erdélyi katolicizmushoz képest mennyire szabad volt a protestantizmus a királyi Magyarországon, sőt milyen nagy úr volt, azt Kolozsvárnak (vagy ha tetszik, Gyulafehérvárnak vagy Marosvásárhelynek) e tekintetben Pozsonnyal való összehasonlításából is jól láthatjuk.

A habsburgi ország protestánsainak egyszer se kellett kérelmet beadniuk azért, hogy Pozsonyban templomuk lehessen és ott nyilvánosan istentisztelethez járhassanak, mert ez a joguk ott mindig megvolt, sőt – mint láttuk – a katolikusoknak, sőt magának a királynak kellett őhozzájuk

kérvényt beadni, hogy a városban magasabb katolikus iskolát emelhessenek.

Ebben az 1606-1647-ig tartó korban, melyet most tárgyalunk, sőt éppen akkor, mikor a „legvakbuzgóbb” Habsburg, II. Ferdinánd, volt a királyunk, mikor jezsuita és legnagyobb térítők voltak a primásunk és a szintén buzgó térítő, Eszterházy Miklós volt a nádorunk, a pozsonyi protestánsok a már meglevő, sőt meglevők mellé még egy sokkal szebb és nagyobb, újabb templom építését is elhatározták.

De nem úgy tettek ám, mint a jámbor erdélyi katolikusok, hogy – bizonyára a nagy paritás alapján – még első templomuk felépítésére is előbb esdeklő kérvényt adtak be az országgyűléshez, hogy engedje (s az – bizonyára azért, mert nemcsak türelmes, hanem „rendkívüli módon türelmes volt” – még ezt se engedte meg, sőt – bizonyára azért, mert a Századok, a magyar történetírás hivatalos folyóiratának 1895-ös évfolyamának 523. lapja szerint Erdély „a politikai és vallásszabadság klasszikus földje” volt – még a kérvények egymás után következő egész sorozata ellenére se engedte meg.

A pozsonyi protestánsoknak új templomuk építéséhez épp úgy engedélyre lett volna szükségük, ha meg akarták volna tartani a törvényt, mint a kolozsvári katolikusoknak Erdélyben, s mint ahogyan még magának II. Ferdinándnak is a város engedélyére volt szüksége, mikor kollégiumot akart emelni Pozsony városában. Az erdélyi katolikusok, sőt maga II. Ferdinánd is megtartotta a törvényt s az építés előtt engedélyt kért (az erdélyi katolikusok az országgyűléstől, II. Ferdinánd Pozsony város tanácsától).

A pozsonyi protestánsok azonban úgy el voltak nyomva, illetve olyan nagy úrnak tartották magukat, hogy füttyültek a törvényre és minden engedély nélkül egyszerűen megkezdték az építést. Pedig hát Pozsony nem valami isten háta mögötti kis falu volt, melyben azért lehet büntetlenül megszegni a törvényt, mert úgy se tudja meg senki, hanem főváros, az ország központja, a törvény őreinek székhelye, hol a „túl buzgó” katolikus nádornak is és a nagy „protestánsüldöző” primásnak is lakása volt, sőt magának a „vakbuzgó” császárnak székhelyéhez, Bécshez is annyira közel volt, hogy majdhogynem Bécs egyik külvárosának lehetett volna tekinteni.

Ezért aztán a törvényt sértés szinte egyenesen kihívásszámba ment, szinte mesterségesen odadobott kesztyű volt a király, nádor és primás elébe

s így eltűrése tekintélyük teljes lejáratását jelentette volna. Ezért – de valószínűleg csak ezért – 1634-ben királyi rendeletet kaptak ezek a kihívó pozsonyi protestánsok, mely figyelmeztette őket törvénysértésükre és megparancsolta nekik, hogy az építést azonnal hagyják abba. Mivel a protestánsok e leiratnak oda se néztek s utána is épp úgy folytatták az építést, mindaddig, újabb tilalmakat kaptak, csak büntetést nem s ezért a további tilalmakkal épp úgy nem törődtek, mint az elsővel. Mindössze annyit tartottak szükségesnek, hogy elmentek a nádorhoz s megkérték, hogy vonassa vissza a királyi tilalmat (!).

A „túlbugzó” katolikus Eszterházy nádor erre – szintén nagyon jellemző – nádori szavára fogadta nekik, hogy kieszközli a tilalom visszavonását s csak azért könyörgött nekik, hogy a királyi rendeletek iránti tiszteletből legalább addig, míg a rendelet visszavonása megtörténik, szüneteltessék az építést, hogy ezzel bebizonyítsák, hogy a királyjókakaratára méltók. A pozsonyi protestánsok azonban olyan uraknak érezték magukat (s mint az események megmutatták, voltak is olyan urak), hogy még ilyen biztosíték ellenében se voltak hajlandók akár csak ideiglenesen is abbahagyni az építést.

Végül aztán király is, nádor is, prímás is (a „legvakbugzóbb” király valamennyi között, a legkatolikusabb nádor minden nádor között és a legtűrelmetlenebb prímás minden prímás között) maguk is belátták, hogy az „üldözött” protestánsok sokkal nagyobb urak náluknál, de még Magyarország törvényeinél is s királyi tekintély ide, királyi tekintély oda, úgy tettek, mintha semmi se történt volna, vagy mintha az, ami történt, a törvénnyel nem ellenkezett volna s mintha ők a törvényteleniséget egész sereg leiratukban már meg nem állapították volna.

Mikor aztán az új templom 1638-ra elkészült és – mint az ilyenkor szokás – a büszke győztesek nagy cécót rendeztek felavatására, noha prímás, nádor, országbíró, kancellár éppen az ünnepség idején mentek arra együtt, úgy tettek, mintha semmit se látnának vagy hallanának, s mintha előtte semmit se tiltottak volna meg.

Hogy tekintélyük veszett fejszójének legalább a nyelét megmentésük, utólag is csak azt kérték a protestánsoktól, hogy az országgyűlés alatt majd legalább a törvényhozó, tehát a törvényt hivatalosan képviselő rendek ne ebbe a templomba járjanak istentiszteletre, hanem a régi törvényes templomba. A történetek után talán most már senkit se lep meg, hogy az

országgyűlés alatt aztán a protestáns rendek csak azért is ebbe a templomba jártak.

Az országgyűlés rendjei ekkor már nagy többségükben katolikusok voltak, de azért bizonyára az se lepi meg az olvasót, hogy a békeség kedvéért – melyet a katolikusok nem emlegetnek, annál kevésbé reklámozni, hanem gyakorolni szoktak – ők se tették szóvá a dolgot s így a protestánsok győzelme teljes volt. S mindez az ellenreformáció „legsötétebb” korszakában, Bécs mellett, a nagy nyilvánosság előtt, Pázmány és Eszterházy hallgatólagos jóváhagyásával történt.

Erdélyben pedig a katolikusok ugyanakkor, sőt még 50 évvel később is, nemcsak építési engedély nélkül nem mernek építeni, hanem hiába adják be egymás után kérvényeiket azért, hogy Kolozsvárott nem a második, hanem az első templomukat felépíthessék, a Századok hivatalos magyar történetírás nevében állapítja meg, hogy a habsburgi Magyarország a türelmet len s erőszakos vallásüldözés, Erdély pedig „a politikai és vallásszabadság klasszikus földje” volt, azt pedig egyenesen egy paptörténetíró mondja ki, hogy Erdély egyenesen „rendkívüli módon” volt „türelmes” a katolikusok iránt. Ilyesmi lehetséges – kérem – a tudományban még a XX. században is! Pedig ez a történetírás még csak nem is nevezte magát nyíltan „pártosnak”, mint a kommunista történetírás!

Vajon mi lehet az oka, hogy az erdélyi katolikusok addig, míg engedélyt nem kaptak, nem mertek Kolozsvárott templomépítésbe kezdeni, noha ott egy templomuk se volt még nekik, ellenben a pozsonyi protestánsok mertek, noha volt már templomuk? Vajon mi az oka, hogy a kolozsvári katolikusok, illetve az erdélyi katolikusok Kolozsvárott minden kérvényezés ellenére se kezdhették meg templomuk építését mindaddig, míg Erdély a Habsburgok uralma alá nem került, ellenben Pozsonyban a protestánsok engedély nélkül is meg merték kezdeni a második templom építését is s azt ismételt királyi tilalmak ellenére is minden baj vagy büntetés nélkül be tudták fejezni?

E kérdésekre a válasz felesleges. Csak azt említem meg még jellemzésül, hogy a Századok (1895. évf. 78. o.), azt a helytartótanácsot, mely a pozsonyi protestánsoktól még ezt is eltúrte „flagellum haereticorum”-nak, „az eretnekek ostorának” nevezi, azt az Erdélyt pedig, mely a katolikusoknak Kolozsvárott semmiképpen se engedélyezett templomot, mint láttuk „a vallásszabadság klasszikus földjének”!

A magyar vallásügyi jog történetében a harmadik korszakot Pompéry 1647-1681-ig számítja. E korban a törvény a jobbágyoknak is vallásszabadságot ad, sőt külön kiemeli, hogy a templomhoz a földesúri jog ellenére is joguk van akkor is, ha a földesúr más vallású, mint ők. Ámde – mondja Pompéry – még így se volt tulajdonképpeni vallásszabadság a habsburgi országban, mert a valóságban ekkor is a földesúri akarat döntött. (Tehát csak a habsburgi országban tartja lehetségesnek, hogy a gyakorlat ellenkezzék a törvénnyel, sőt ezt itt mint természetesen ki is emeli, Erdélyben azonban, ahol a vallásszabadság merő fikció és hazugság volt, sőt meg van győződve, hogy a törvény betűje mindig egyet jelentett a valósággal.)

A protestánsok számára legszomorúbb kornak a negyediket mondja Pompéry, mely 1681-től III. Károlyig számít, mikor a jobbágyoknak vallási téren úgyszólván semmi joguk se volt, mert a törvény elismeri ugyan vallásszabadságukat, de hozzá teszi, hogy „a földesurak jogainak fenntartásával” ami gyakorlatilag mindent semmivé tett. Az ötödik korszakot, III. Károly és Mária Terézia idejét, Pompéry az előbbihez képest nagy haladásnak tartja, mert e két nagy uralkodó véget vetett a földesúri önkénynek a valóságban is, nem pedig csak elméletben. A protestánsok birtokában levő templomokat ekkor már nem lehetett a földesúri jog alapján elvenni, s ahol templomuk nem volt, magán vallásgyakorlatuk szabadságát ott is ténylegesen biztosították.

Ez mind igaz, még sincs igaza azonban Pompérynek akkor, mikor azt állítja, hogy ez a kor a régihez képest haladást jelentett. Kimutattuk ugyanis, hogy a katolikus urak vallási téren való önkénye a valóságban sokkal kevésbé érvényesült, mint ő felteszi. A főurak templomelvételi jogukat – megmagyaráztuk már miért – a valóságban akkor is alig gyakorolták, mikor elméletben a törvény még meghagyta nekik.

Végül II. József türelmi rendelete még Pompéry szerint is végleg felszabadította a protestánsokat a vallási elnyomás alól s ez volt szerinte e tekintetben a hatodik korszak.

Pompéry kijelentéseivel szemben meg kell állapítanunk, hogy a habsburgi ország protestánsai még a „sanyarúbb” korszakokban is hasonlíthatatlanul szabadabbak voltak az erdélyi katolikusoknál. Ez állításom igazságát a megdönthetetlen tények ereje is igazolja. Aki Magyarországot földrajzilag, néprajzilag és gazdaságilag a statisztikai

adatok világánál ismeri, annak feltűnik, hogy a hajdani telkes jobbágyok utódai, azaz a mai falvak jobb módú, őslakos gazdái, nemcsak az Alföldön, hanem még a Dunántúl, sőt részben még a Felvidéken is, tehát azokon a területeken is, melyek mindig Habsburg-uralom alatt álltak, még ma is igen nagy arányban protestánsok. Még olyan megyékben is, melyeknek ma 70-80%-a katolikus, ezt a katolikus többséget a városok lakossága, az iparosok, az értelmiség és a földnélküli földművelők teszik, akik az illető megyében nagyrészt nem is őslakosok. (Baranya, Somogy, Veszprém, Fejér, Komárom megye stb.) Ami jobb módú katolikus parasztság található, még e megyékben is többnyire német, tehát új keletű, betelepített.

Ez a tény, ez a valóság egészen kétségtelenül bizonyítja, hogy az a protestáns-visszaszorító folyamat, melyet Pompéry s vele az egész magyar közvélemény is, mint természetesen feltételez, a valóságban nem történt meg. Hogy a magyarjobbágyság vallási hovatartozása tisztán a Pázmány kora óta már majdnem teljesen katolikus földesuraktól függött, mert a templomokkal és lelkészi állásokkal ők rendelkeztek s így jobbágyaikat tetszésük szerint kényszeríthették a maguk vallására, csak a hitújítás korára áll, de nem a katolikus visszahatására. Ekkor ez csak megtörténhetett volna, de a valóságban nem történt meg.

Akkor megtörtént, mikor a földesurak voltak protestánsok és a jobbágyok katolikusok, tehát a XVI. század folyamán s akkor megtörtént ez nemcsak Erdélyben, ahol a katolikus uralkodó (Izabella és Báthory István) ezzel nem törődött, illetve maga is protestáns volt (János Zsigmondtól kezdve), hanem megtörtént még a habsburgi Magyarországon is I. Ferdinánd, Miksa és Rudolf uralkodása alatt.

Megtörténhetett mindkét országban, mert a XVI. században az üldözök ezek a protestáns földesurak és protestáns városi tanácsok vadak, erőszakosak és türelmetlenek voltak, az üldözöttek (a katolikus jobbágyok és egyszerű városi lakosok) gyámoltalanok és tehetetlenek. Érdekes és jellemző azonban, hogy ez a szinte százszázalékos eredménnyel járó erőszakosság és földesúri jog egyáltalán nem fáj a magyar történetírásnak, sőt sokszor egyenesen nyíltan üdvözli, mint áldást.

Ellenben a XVII. század folyamán, az ellenreformáció korában, mint Magyarország statisztikája bizonyítja, már éppen nem sikerült az ellentétes folyamat. Erdélyben, ahol a hatalom protestáns kézben maradt, még csak megkísérelni se engedték, mert törvényileg tiltottak el minden katolikus

terjeszkedési kísérletet (s ott e tilalmat ráadásul még vallásszabadságnak is elnevezték).

A habsburgi Magyarországon legalább eleinte a törvény megadta volna rá a lehetőséget, mert a földesúri jog Pázmány után néhány évtizedig még érvényben maradt, mégis itt is alig történt valami, mert most már a földesurak voltak jámborok és tehetetlenek (hiszen most már katolikusok voltak), de nekik most már nem jámbor és tehetetlen katolikus jobbágyokkal volt dolguk, hanem azóta öntudatosított, önérettől duzzadó, fanatizált forradalmárokkal, akiknek egy egész Európát behálózó ügyes reklámmal, illetve propagandával dolgozó hathatós szervezet is rendelkezésükre állt.

Ez a propagandaszervezet egész Európát betöltötte a magyar protestánsok elnyomása miatti sirámaival, melyből alig volt valami igaz, de a siránkozás épp azért történt, hogy ne is lehessen belőle soha valóság. Mivel most már nemcsak az elnyomottak, illetve az elnyomandók voltak öntudatosak, sőt fanatikusok, hanem egyúttal az „elnyomók” is tehetetlenek s jámborak voltak; mint Magyarország jelenlegi statisztikája mutatja, el is érte célját a propaganda hadjárat, a visszatérés terén alig történt valami (legalábbis erőszakos úton alig), de viszont annak a propagandának, mely csak azért működött, hogy a készülő veszedelmeket megelőzze, annyira sikeres volt a hatása, hogy még ma is érződik s mindenki azt hiszi, még a katolikusok és még Pompéry Aurél is, hogy valóban erőszakos úton lett Magyarország újra katolikusá.

A valóság az, hogy a katolicizmus ezt a nagy eredményt elsősorban szellemi és erkölcsi, tehát evangéliumi eszközökkel érte el s a hatalom (akár az állami, akár a földesúri hatalom) támogatása csak annyiban játszott szerepet, hogy megvédte ezt az evangéliumi működést az ellenfél erőszakosságától és fanatizmusától s így lehetővé tette számára, hogy itt-ott egyáltalán működhessenek.

Egészen mellékes volt tehát ez a szerep, de annyiban mégis lényeges, mert nélküle a szellemi és erkölcsi erők nem működhetek volna s ezért az ország bizony protestáns maradt volna.

Erdélyben például a protestáns hatalom s a rá támaszkodó erőszak a jezsuiták kitiltásával, ezzel a katolikus sajtó és iskolaügy megbénításával, a püspökség eltörlésével s feléledésének makacs megakadályozásával (a katolikusoknak még 1675-ben is le kell tagadniuk, hogy vikáriusuk

felszentelt püspök) s ezáltal papnevelő intézet felállítása és a papi utánpótlás és erkölcsi felemelkedés lehetetlenné tételével el is érte azt, hogy a katolikus feléledés és terjeszkedés végleg elmaradt, illetve nem kezdődhetett meg addig, míg Erdély a Habsburgoktól független volt.

Hogy akkor, mikor már a katolicizmusnak lett volna belőle haszna, a földesúri jog már csak írott malaszt maradt, ahhoz nálunk a törökvilág is hozzájárult. Ha a XVII. század protestáns jobbágya is épp oly jámbor és tehetetlen lett volna, mint a XVI. század katolikusjobbágya és a XVII. századnak a régi Egyházba visszatért földesura is épp oly erőszakos és kíméletlen tudott volna lenni, mint az előbbi század protestánssá lett földesura, a jobbágyoknak az Egyházba való visszavezetését akkor is nagyon megnehezítették volna az új viszonyok.

A török kiűzésével felszabadult ország néptelen (de éppen legtermékenyebb) területeire a föld újra való megművelése céljából a jobbágyok százezreire volt szükség s ezért az új birtokosok az ország lakott részeiből úgy csalogatták oda a föld népét, hogy legalább egyelőre még a földesúri szolgáltatások alól is felmentették őket. Érthető hát, hogy valóságos népvándorlás indult meg a Felvidékről és a Dunántúlról. Joguk volt a jobbágyoknak hozzá, hiszen szabad költözködési joguk volt. Ha pedig e jogukban akadályozták őket, ez gazdasági szükségszerűség volt, mert ha szabadjára hagyják a folyamatot, a Dunántúl s a Felvidéken nem marad ember, műveletlenül maradnak a földek, sőt az ország adóbevétele is megszűnik, mert világos, hogy az a jobbágy, aki nincs, az adót se fizeti. Egy részük így is felkerekedett titkon, azaz úgy szökött el.

Világos, hogy ilyen körülmények között a földesurak a Dunántúl és a Felvidéken is kedvükben jártak jobbágyaiknak, orvosolták sérelmeiket, de semmiképpen se keserítették őket éppen ekkor azzal, hogy elvették templomukat, elűzték lelkészüket. Bármilyen buzgó katolikus lett volna is a földesúr, egyenesen örültnek kellett volna lennie; ha ezt tette volna. Még vallásának se használt volna vele semmit, mert egyik éjszaka egyszerre csak eltűnt volna az egész falu népe s a templom és paplak ott maradt volna nép nélkül, az uraság földjei és állatai pedig gondozók nélkül.

Így aztán éppen nem csodálkozhatunk azon, amit a statisztika előbb említett számai mutatnak, sőt még azon se, hogy még ma is még olyan falvakban is protestáns az őslakosság, mely egyházi, sőt jezsuita birtok volt s az maradt a legutóbbi időkig. Minden okos földesúr arra törekszik (s

természetesen ugyanerre törekedett a múltban is), hogy munkásai, tehát jobbágysai megelégedettek legyenek. Milyen késhegyig menő harcokat folytattak például az országgyűléseken a földesurak már századokkal ezelőtt is, hogy a jobbágysaik adóját ne kelljen emelniük.

Láttuk már, hogy Esztergom megyében (nem a csonkában, mert azok a falvak, melyekről szó van, éppen elszakított, csehországi részében fekszenek. Egyébként éppen ez az elszakított rész a megye legmagyarabb része) éppen azok a falvak a legkálvinistábbak, melyek lakói primási jobbágysok voltak s hogy ez a jelenség éppen nem kivétel, ott van ugyancsak csattanós bizonyítéknak a Veszprém megyei Balatonkenese, meg Vörösberény. E két községnek egyenesen a jezsuiták voltak e korban a földesurai s egész a legújabb időkig (ma már nem, mert mindkét községbe igen nagy katolikus betelepülések történtek) Kenese 80, Berény pedig 60%-ban kálvinista maradt, de a törzslakosság, a hajdani jobbágysok utódai természetesen ma is úgyszólván teljesen kálvinisták. S ha így maradt ez a főpapi, sőt jezsuita birtokokon, világos, hogy még inkább így maradt a katolikus (és többnyire buzgó katolikus) Nádasdyak, Eszterházyak, Batthyányok, Zichyek, Széchényiek, Festetichek birtokain is.

* * *

A habsburgi Magyarország a protestánsok, Erdély a katolikusok ellen védekezett; annak a protestánsok, ennek a katolikusok szabadsága volt útjában. Az anyaországban akkor, mikor a XVII. század első felében már majdnem minden nagybirtokos újra katolikus lett, a jobbágyság már többnyire protestáns volt. A földesúri jogból tehát (ha érvényesülhetett volna) a katolicizmusnak lett volna haszna. Erdélyben, melynek köznépe (az oláhokat nem számítva) szintén protestáns volt, a protestáns kézben levő hatalom nem engedte érvényesülni az ellenreformációt. Itt nem tértek ugyan vissza a főurak, de a földesúri jog gyakorlásából szintén a katolicizmusnak lett volna haszna, mert annak ellenére, hogy a jobbágysok protestánsok lettek, a főurak közül sokan megmaradtak katolikusoknak.*

*

Hogy ennek ellenére jobbágysaik mégis protestánsok lettek, azon nem csodálkozhatunk. Elég csak arra a felekezeti terrorra gondolnunk, mely olyan hangulatot tudott teremteni az országban, hogy még az akkor katolikus fejedelemtől is azt kívánta az „ildom”, hogy a havasokba menjen,

papját pedig álruhába bújtassa akkor, ha misét akar hallgatni, nyilvánosan azonban ő is protestáns istentiszteleten vegyen részt. Láttuk, hogy a XVI. században Erdélyben s kapcsolt részeiben úgyszólván minden püspököt úgy gyilkoltak meg, az egyházi szervezet tökéletesen felbomlott s a katolicizmushoz a jobbágyoknál magasabb intelligenciájuk miatt hű maradt földesurak, ha akarták volna se küldhették volna jobbágyaiknak meghalt, elűzött vagy meggyilkolt papjuk helyett újat. Ilyen körülmények között megtehetette egy vallásilag kulturált s öntudatos főúri család, hogy mégis megmaradt katolikusnak, de nem tehették ezt meg falusi jobbágyok.

Erdély és az anyaország között tehát az ellenreformáció megindultával (mely természetesen helyesen nevezve nem az „ellenreformáció”, hanem az Egyház igazi reformációjának, megújulásának, a visszaélésektől való megtisztításának kora volt), az volt a különbség, hogy Erdélyben az államilag védett felekezetre káros volt a földesúri jog további fenntartása, az anyaországban pedig előnyös. Itt a katolicizmus érdeke azt kívánta, hogy a földesúri jog szabadon érvényesülhessen, Erdélyben a protestantizmus érdeke az volt, hogy ne érvényesülhessen.

Nézzük meg már most, mit kívánt volna a vallásszabadság elvének érvényesítése az egyik s mit a másik országban s ezzel szemben mi történt a valóságban az egyik s mi a másik helyen. Mielőtt azonban a jobbágyokkal foglalkoznánk, vegyük előbb röviden szemügyre ugyanezen szempontból a városokat.

Ha ezekben a vallásszabadság elve talán azt nem követelte volna is, hogy a protestánsok adják vissza a katolikusoktól erőszakkal elfoglalt templomokat (Egyedül csak az elévülés címén mondhatjuk, hogy a jog és igazság nem kívánta még ezt is. Ahol tehát a templomok elvétele óta még nem telt el az elévüléshez a jogban megkívánt idő, a vallásszabadság tiszteletben tartásával még ez is együtt járt volna), de az mindenképpen következett volna a vallásszabadság elvének tiszteletben tartásából, hogy legalább azt megengedjék a katolikusoknak, hogy elvett templomaik helyett újat (sőt ha sokan vannak, akár újakat) építhessenek maguknak a maguk költségén, ha akarnak.

A katolikusok ezt a jogát bizonyára még a leggyűlölködőbb protestáns se tagadja meg, tény azonban s ezt mindenki, aki egy cseppet is ismeri ezt a kort, tudja is, hogy ekkor még a templomépítés jogát a protestánsok a katolikusoktól minden olyan városban, ahol a hatalom kezükben volt

(pedig majdnem minden magyarországi városban a kezükben volt) mégis kivétel nélkül megtagadták. Ezt a jogot a városi katolikusok csak több évtizedes (ha az ellenreformáció kora kezdetétől számítunk, mert egyébként évszázados) késéssel s akkor is csak Habsburg „terrorral” tudták kivívni. Itt tehát a Habsburgok erőszaka nem a vallásszabadság ellen, hanem a vallásszabadság javára érvényesült.

Erdély és Magyarország között e tekintetben csak az volt a különbség, hogy az erdélyi városokban, ahol a Habsburg terror nem siethetett segítségünkre, a katolikusok a vallásszabadságukat, még a „szabad” és független Erdély legutolsó évében, 1690-ben se tudták kivívni. Egész addig nem, míg csak a Habsburgoknak „elnyomniuk” nem sikerült a „vallásszabadságot” (tehát Erdélyben 1690-ig, az anyaországban az 1650-es, 1670-es évekig, tehát még ott se sokkal korábban, mint Erdélyben).

Mind az anyaországban, mind Erdélyben egész a jelzett időig minden olyan városban, melyben a hatalom protestáns kézben volt (pedig mindenhol ott volt, csak az anyaországban volt egy-két kivétel: Nagyszombat, Pozsony, Szeged), a katolikusoknak még az is tilos volt, hogy a katolikus pap lakhassék falaik között. Vagy ha beteg hívét ellátni vagy halottját eltemetni a pap bement, a halottat nyilvánosan a temetőbe kísérhette vagy híveinek a szentségeket úgy szolgálhatta volna ki, hogy a protestánsok is lássák. Napnyugtakor e papnak is távoznia kellett a városból.

Vitathatatlan tehát, hogy legalábbis a városokban a Habsburgok mind az anyaországban, mind Erdélyben (mert láttuk, hogy itt is támogatták a katolikusokat már a protestáns uralom idején is) a vallásszabadság mellett, a protestánsok pedig mindkét országban a vallásszabadság ellen működtek.

E megállapításunk erejét nem csökkenti, hogy a városi katolikusok vallásszabadságának kiküzdése után néha a habsburgi államhatalom is átcsapott az ellenkező végletbe s mihelyt a hatalom a kezében volt, a Habsburgok alatt az is előfordult, hogy a protestánsok elnyomása lett az eredmény; ők is minden templomot visszaadtak a katolikusoknak s még csak arra se adtak engedélyt, hogy a protestánsok az elvettek helyett a maguk költségén újat építhessenek.

Ez a kor szellemével járt együtt, de Erdélyben sose történt meg, még 1690, tehát a Habsburgok uralma helyreállta után se. Magyarországon is csak az 1670-es évekkel kezdődőleg (a magyar közvélemény azonban úgy

tudja, sőt még a történetírás is olyanformán ír, mintha a Habsburgok alatt mindig így lett volna, viszont a magyarországi városokban egész az 1670-es évekig, Erdélyben pedig egész 1690-ig tartó katolikus elnyomásról egyáltalán nem tud). De még az anyaországban és az 1670-es évek után se történt ez meg mindenütt s ahol kivételesen esetleg megtörtént is, csak egészen rövid időre.

Ezeket a rövid ideig tartó kivételeket is bőségesen megmagyarázza, hogy ezzel a katolikusok csak a protestánsok „Jó napot!”-ját viszonyították „Fogadj Isten!”-nel. S még csak azt se mondhatjuk rá, hogy a bűnt nem szabad bűnnel viszonyozni. Előzőleg ugyanis a katolikusok elnyomása a protestánsok részéről bűn volt ugyan, mert ők a lelkiismereti szabadság alapján állva nyomták el katolikus polgártársaik lelkiismeretét és a vallásszabadságát, de nem volt bűn ugyanez a Habsburgok vagy a főpapok vagy a katolikusok részéről, mert ők sose hirdettek se lelkiismereti, se vallásszabadságot, hanem mindig igazságvallást hirdettek; azt az igazságot, mellyel szemben nincs, sose volt és nem is lehet szabadság.

Egyenesen örülség vagy megbocsáthatatlan bűn lett volna részükről, ha akkor, mikor a vallásszabadság alapján álló protestánsok Erdélyében, sőt a világ minden akkori protestáns államában tilos volt katolikus templomot építeni, ugyanakkor éppen a nem a vallásszabadság alapján álló Egyház, mely emiatt már úgy is vállalta a protestáns propaganda által félrevezetett közvélemény minden gyűlöletét, viszonyozza vallásszabadsággal a neki protestánsok részéről addig jutott elnyomást, ha végül valahol nagy nehezen felülkerekedett. Pedig hát említettük, hogy a gyakorlatban nagyrészt mégis ezzel viszonyozta s különösen nálunk az Egyház inkább csak elméletben volt türelmetlen, de nem a valóságban.

Kétségtelen tehát, hogy legalábbis a városokban az egész XVI. századon át és még a XVII. évszázad első kétharmadában is a vallásszabadság terén a katolikusok voltak az elnyomott és a protestánsok az elnyomó (mégpedig éppen nem „tökéletlenül” elnyomó, hanem ugyancsak totálisan elnyomó) fél. A Habsburgok voltak a vallásszabadság támogatói s amennyiben a XVII. század utolsó harmadában időnként és itt-ott ők is kezdték elnyomni a protestantizmust, ez az elnyomásuk is sokkal „tökéletlenebb” volt, mint az az elnyomás, melyet ugyanezen városokban a protestánsok addig az ország katolikus királya és katolicizmust védő törvényei ellenére több mint egy évszázadon át kifejtettek. Erdélyben, hol a protestáns uralom alatt a

katolicizmus annyira el volt nyomva, a Habsburg-nyomás uralmuk itteni helyreállítása után is csak a katolikusok támogatásában merült ki s sose nyilvánult meg a protestánsok szabadságának elnyomásában, hanem legfeljebb túlkapásainak időnkénti megakadályozásában.

Ami most a jobbágyokat illeti, Erdélyben e tekintetben se beszélhetünk vallásszabadságról, hanem csak a már beérkezett protestantizmus erőszakos védelméről az új életre kelt katolicizmussal szemben, tehát a vallásszabadsággal való szembehelyezkedésről.

Az erdélyi törvény csak olyan területeken, illetve csak egy olyan félreeső területen engedte meg a katolikus papságnak az ige hirdetését, ahol más, mint katolikus, nem volt; a protestánsokat, kommunista szólamóddal élve, adminisztratív úton védte a katolicizmus ellen s ebben a vallásszabadsággal annyira ellenkező törekvésében annyira ment, hogy a katolikus papságot a tiszta katolikus, eldugott Székelyföldön kívül sehol se engedte a nép közé lépni, még a katolikus főurak birtokain se.

A magántulajdonnak valóban a későbbi kommunizmus előszelét jelentő korlátozása volt, hogy katolikus nagybirtokos még a saját birtokán se építhetett katolikus templomot, nem vehetett részt feltámadási vagy úrnapi körmeneten, tehát még ott is meg volt fosztva attól a jortól, hogy nyilvánosan tisztelhesse Istenét s gyakorolhassa vallását s még misét (például éjféli misét) is csak titokban hallgathatott. Ez nemcsak a vallásszabadság korlátozása volt, hanem vele kapcsolatban még a magántulajdonjogé is. Az így megregulázott katolikus földbirtokos a maga magánmiséjére még a saját jobbágyait se ereszhette be, még akkor se, ha azok önként vagy akár csak kíváncsiságból szerették volna megnézni.

Világos, hogy mindez nem az erdélyi jobbágyok vallásszabadságának védelme, hanem a katolikus vallás szabadságának elnyomása volt vagy legalábbis sokkal inkább volt ez, mint az. Pedig hát ez Erdélyben nemcsak elméleti sérelem volt, hanem valóságos, mert hiszen bőségben voltak ott gazdag katolikus főurak, akiknek tízezerrel voltak jobbágyaik.

A sérelmet még növeli, hogy hiányzott a paritás. Ez a védelem ugyanis a gyakorlatban egyedül csak a protestantizmusnak szólt, mert katolikus város, melyben a protestáns terjeszkedést lehetett volna így akadályozni, Erdélyben egy se volt, tehát a törvények egyedül csak a katolikus terjeszkedést akadályozták. De falu se volt olyan egy se, mely protestáns földesura ellenére is katolikus lett volna s így lakóit védeni lehetett vagy

kellett volna földesura vallási túlkapásai ellen. De katolikus földesurak hatalma alatt a protestáns falvak százai voltak.

Nem igaz tehát, hogy az erdélyi törvény a katolikusok javára épp úgy védte a „status quo”-t. Ez legfeljebb elméletben volt meg, nem a gyakorlatban, mert a törvény akkor rögzítette és merevítette meg a „status quo”-t, mikor a katolicizmus életének mélypontján volt; akkor fújta le és tiltotta meg törvényileg terjeszkedését, mikor tehetetlenül a földön hevert s még Kolozsvárt, Gyulafehérvárt, Marosvásárhelyt, Nagyszebenben, Brassóban és Nagyváradon se volt semmi szervezete. A felekezetek közti egyenlőség tehát csak látszatra volt meg. A vallásügyi törvények meghozatalának célja Erdélyben nem a vallásszabadság védelme, hanem a protestantizmus uralmának és a katolicizmus elesettségének fenntartása volt. Ezt Erdély még azzal is bebizonyította, hogy még ezeket a csak látszólag paritást biztosító törvényeket is állandóan megszegte, mint láttuk.

E tekintetben is mennyire mások voltak a habsburgi ország állapotai! Vitathatatlan, hogy a templommal és a benne alkalmazott pappal való rendelkezésjoga a földesúri jogban gyökerezett nálunk és a külföldön egyaránt. A templom a földesúr telkén állt, tehát tulajdonképpen az övé volt. De ő is építette. Jobbágynak csak a munkát adták hozzá, de a robot és a földesúri szolgáltatások címén ez egyébként is akkor még kötelességük volt. A papot is ő választotta ki s ő alkalmazta (ez a joga még máig is megvan). A plébániai földeket is ő adta, a plébánialak is az ő telkén állt, ő is építtette. Javíttatása még ma is kötelessége annyira, hogy elmulasztása esetén még végre is lehet rajta hajtani.

Ez volt az oka, hogy mindaddig (az egész XVI. században), míg ez a földesúri hatalom, ez a templommal és a pappal való rendelkezés a protestantizmus javára érvényesült, senkinek se jutott eszébe, hogy jogosságát kétségbe vonja. Mire kritikával kezdtek élni az emberek s kérdezgetni kezdték, joga van-e mindehhez a földesúrnak, arra már pap és templom régen az új hit tulajdonában volt és annak szolgálatában állt.

Világos, hogy a birtokán álló templommal és a benne alkalmazott és a földesúrtól fizetett pappal való rendelkezésjogának elvétele a földesúrjogait, sőt a magántulajdont is sértette, de az is világos, hogy ha ez a jog a jobbágyok legszentebb emberi jogát, az igazság megismerésének és követésének lehetőségét akadályozta, akkor az államnak joga, sőt kötelessége volt ezt a jogot megnyirbálni.

Ámde kétségtelen, hogy az államnak csak akkor kell beleavatkoznia a földesurak egyébként törvényes jogába, ha ez a jog fontosabb és magasabb rendű jogokat tesz lehetetlenné, például a jobbágyokat az igazság és a jó erkölcs megismerésében és gyakorlásában akadályozza, de nem akkor, ha a földesúr erőszakosan akarja őket az igazság ismeretéhez eljuttatni és erkölcsükben megjavítani. Ha tehát az igazságvallás alapján, tehát katolikus alapon állunk, akkor az állam ezt a jogát, sőt kötelességét csak a katolicizmus javára engedhetjük, illetve követelhetjük meg.

Protestáns alapon nem tehetjük ezt. A protestantizmus éppen ezáltal, hogy e téren az embereknek szabadságot enged, tulajdonképpen azt adja tudtunkra, hogy szerinte a vallási igazság objektíve nem állapítható meg s ezért mindenki egyéni lelkiismeretére bízandó.

Ha azonban ettől a szemponttól eltekintünk és mi is a protestáns alapra helyezkedünk, nem kell-e akkor is igazságtalanságnak minősítenünk, hogy nálunk az államnak ezt a földesúri jogot csak akkor jutott eszébe megnyirbálni, mikor már a protestantizmus érdekeit kezdte sérteni? Igazság-e az, hogy a földesúri jogot a mi államunk addig, míg katolikusból kellett protestánsná tenni a jobbágyokat, szóltanul tűrte s csak akkor tartotta szükségesnek fellépni ellene, mikor már megfordult a folyamat, az ellenreformáció szele kezdett fújdogálni és a katolicizmusnak lett volna hasznára?

Mint minden új koráramlatnak, az ellenreformációnak is, az értelmiség (tehát a főurak) előbb hatása alá került, mint a nép. Mind több főúr lett protestánsból katolikus s így földesúri jogát most már nem a katolicizmus ellen, hanem javára kezdte volna érvényesíteni. Sőt, ha a földesúri jog alapján szóltanul néztük az egész magyar köznép protestánsná tevését, nem egyenesen az igazság és a méltányosság követelte-e, hogy ne avatkozzunk bele az ellenkező folyamat zavartalan lejátszódásába se?

Ha a XVI. században jogtalanság volt, hogy a nép vallását földesurai döntsek el, akkor a XVII. század ellenkező irányú folyamatát éppen ezért, a jogtalanság helyrehozására, kellett volna beavatkozás nélkül lefolytani engedni. Ha pedig ezt a XVI. századi folyamatot jogosnak s törvényesnek tartjuk, akkor ennek kellett volna tartanunk a XVII. század hasonló folyamatát is, tehát lefolyásába még kevésbé lett volna szabad államilag beavatkozni.

A valóságban azonban éppen ellenkezőleg történt. Míg a földesúri jogból a protestantizmusnak volt haszna, addig mindenki természetesnek tartotta s éppen a protestantizmus volt az, mely akkor ezt nemcsak passzíve élvezte, mint ahogyan a katolicizmus passzíve tűrte, hanem mint a protestantizmus elvét, külön hirdette is, hogy „cuius regio, eius religio”: akié a föld, azé a vallás (megszabásának joga).

Mihelyt azonban az 1600-as évek elejével a művelt, a vezetőelemeknek a katolikus Egyházba való mind sűrűbb visszatéréseivel megindult az ellenkező folyamat s a földesúri jog a protestantizmus kárára kezdett érvényesülni, egyszerre megállapították, de csak ekkor állapították meg, hogy a jobbágyok emberi jogaival és a vallásszabadsággal ellenkezik s ezért ekkor már meg kellett tölle fosztani a földesurakat.

Erdélyben, ahol a hatalom protestáns kézben volt, földesúri jogaiktól már elejétől fogva megfosztották a katolikus földesurakat (e jogfosztás elméletben mindegyiket, de a valóságban csak a katolikusokat érintette) mégpedig úgy, hogy még a saját vallásukat is titkolniuk kellett miatta, sőt mint láttuk már, Nagy Bercsényi Miklós őseit Erdélyben a saját jobbágyai gúnyolták ki katolikus vallása miatt s neki ezt tűrnie kellett, mikor pedig törni már nem tudta, menekülnie kellett az országból. Jobbágyai lerombolták a kastélyát, az állam pedig elkobozta a birtokait.

Ezt kell mondanunk, ha protestáns álláspontra helyezkedünk, vagyis azt tartjuk, hogy minden vallás egyformán jó vagy legalábbis egyformán jó lehet valaki számára. A katolikus álláspont ezzel szemben az, hogy igaz vallás csak egy lehet és senkinek sincs joga tetszés szerint választani az igazság és a tévely között. A földesúr tehát nem helyezkedhetik semleges álláspontra, mert hiszen ha jobbágyának jobb tetszik a tévely, annak vagy tudatlansága az oka, vagy a rosszasága. Se az egyiket, se a másikat nem lehet tiszteletben tartani. Ezen az állásponton állva is megengedhető, hogy a katolikus földesúr a maga vallását, tehát az igazságot, ne erőszakolja rá jobbágyaira. Hiszen csak az a hit ér valamit, amely meggyőződésből folyik, a meggyőződést azonban nem lehet senkire se ráerőszakolni. Azt meggyőződéssel kell elérni.

De az ellenreformáció katolikus földesurai nem is a hitet kényszerítették rá jobbágyaikra, hanem csak azt a katolikus templomot és benne alkalmazott papot, mely, ha nem is rögtön (mert rögtön csak rombolni lehet, az építéshez mindig idő kell), de idővel lehetővé fogja tenni

jobbágyaik számára azt a meggyőzést, mely egyedül adhat meggyőződést. Az eredmények megmutatták, hogy valóban lehetővé is tette.

Magam is tanítványaim között egyik legnagyobb katolikussá éppen azt tudtam tenni, akit eleinte úgy kellett rákényszerítenem, hogy katolikus hittanra járjon, mert addig – a törvény ellenére – kálvinista hittanra járt.

Katolikus földesúr számára a katolikus meggyőződés semmiképpen se tette azonban lehetővé, hogy a tévelyt támogassa, tehát hogy protestáns lelkésznek adjon ingyen lakást, annak fizetéséhez járuljon hozzá, annak adjon tüzelőt, annak lakását tataroztassa stb. Még az is kötelessége volt, hogy minden büntelen eszközt felhasználjon, hogy jobbágyai s mindenki, aki tőle függ, az igazságot minél előbb megismerje és kövesse.

Az erdélyi törvény azonban annyira ellenkezett a lelkiismereti szabadsággal, hogy még azt is megakadályozta, hogy a katolikus földesúr a maga birtokán és a maga költségén templomot építhessen annak a vallásnak, melyet hisz s hogy az a pap, akit a maga számára a maga költségén tart, jobbágyaival még csak érintkezessen is, tehát nekik az igazság megismerésére csak lehetőséget is adhasson, sőt hogy ez a papjobbágyai előtt csak mutakozhasson is.

De az éremnek ez egyébként is csak egyik oldala. A másik oldala ugyanis az, hogy a vallásszabadsághoz az is hozzátartozik, hogy egy vallást se szabad megfosztani attól a jogától, hogy tanait az emberekkel megismertethesse, azaz hirdethesse. Hiszen az emberek csak akkor tudják helyesen eldönteni, hogy két vallás között melyik a jobb, ha ismerik az egyiket is és a másikat is. Az erdélyi törvény ettől a lehetőségtől teljesen megfosztotta a protestáns jobbágyokat. A katolikus földesurakat pedig attól a lehetőségtől, hogy meggyőződésüket terjeszthessék (mely pedig szintén hozzátartozik a vallásszabadsághoz és az általános emberi jogokhoz). Szabad-e az az ember, akinek szent meggyőződése van, melyért él-hal, még se tehet érte semmit, mert tétlenségre kárhóztatja a törvény (egy olyan ország törvénye, mely állítólag a szabadság hazája volt s éppen a vallási szabadság terén párját ritkította a világon!), mely szigorúan tiltotta neki, hogy azt a boldogító igazságot, melynek ő örömtől repeső tulajdonosa, akár csak a saját alkalmazottai között is terjeszthesse? A „szabad” Erdélyben a katolikusok még akkor is ilyen szánandó rabszolgák voltak, ha dúsgazdag főurak voltak!

Vajon a vallásszabadság szempontjából melyik fontosabb: az-e, hogy valaki a vallási meggyőződését terjeszthesse, vagyis hogy az erdélyi szánandó szellemi és erkölcsi megkötöttségtől ment legyen vagy az, hogy esetleg egyesek meggyőződésük terjesztését ne vigyék túlzásba és szellemi, erkölcsi fegyvereiken kívül más fegyvert is ne használjanak? Erre a kérdésre a válasz legalábbis kétséges.

Ha azonban tekintetbe vesszük, hogy a protestánsaink a vallásszabadságnak ezt az egyoldalú magyarázatát, mely egyedül a földesurak esetleges erőszakosságának megakadályozásában merült ki, csak akkor kezdték el fontosnak tartani, mikor már egy évszázadon át szabadon hagyták érvényesülni az erőszakot a maguk javára, viszont a vallásszabadság másik oldalának érvényesülését, mely a vallási meggyőződés szabad terjesztését követeli meg, szintén csak akkor tiltották el és tették lehetetlenné, mikor már a katolicizmusnak lett volna haszna belőle, akkor már igazán egészen nyilvánvalóvá válik az erdélyi álláspontnak nemcsak igazságtalansága, hanem még álnoksága is.

Itt ugyanazzal a jelenséggel állunk szemben, melyet a kommunizmus uralma alatt állandóan tapasztaltunk, ti. hogy valamit el akartak érní – bármily jogtalan és igazságtalan volt is az a valami – a dolog valamilyen tetszetős oldalára mutattak rá, ezt a tetszetőséget hangoztatták, emellett érveltek, ennek helyes voltát bizonyították népgyűléseken, sajtóban, rádióban, pártagitációban, „népnevelésben”. (Például a béketábor magasztalása s vele szemben „az imperialisták” meggyűlöltetése a külpolitikában; a „tied az ország, magadnak építéd” szólama a belső használatban stb.)

Ugyanilyenek voltak a protestantizmus jelszavai is: vallásszabadság, lelkiismereti szabadság; előbb a „cuius regio, eius religio” hangoztatása, majd „a földesúri önkény” elleni küzdelem; politikailag a nádori méltóság, mint hazafias szentség, mely azonban 48-ban, mikor már szabadon betölthették volna, a kutyának se kellett, a megyei önkormányzat végtelen „hazafias” fontossága, melyet aztán félig már Horthy is, a népi demokrácia pedig teljesen eltörölt, s mindkettő anélkül tehetete meg, hogy bárkinek is eszébe jutott volna, hogy a dolog ellenkezik a haza érdekeivel; előbb a nemesi adómentesség volt hazafias tabu, a kommunizmus alatt pedig a hajdani nemesség kifosztása volt épp oly hazafias kötelesség stb.

Előbb nemesi kiváltságok legkülönbözőbb megtartása, most a volt nemeseknek, a földesuraknak még a legelemibb emberi jogoktól is megfosztása.

A protestantizmus és a kommunizmus szólamai között csak az a különbség, hogy az előbbieket még most is komolyan vesszük és hisszük (még katolikus berkekben is), a kommunizmuséival azonban már frissiben is teljesen tisztában volt mindenki. Pedig hát azok a régi „hazafias” szólások se voltak egy cseppet se hazafiasabbak, se igazabbak, komolyabbak, jobbhiszeműek, se kevésbé perfidek, vagy rosszhiszeműek; azok kitalálói és hangoztatói se voltak sokkal becsületesebb és érdemesebb emberek és azok se szolgáltak kevésbé önző érdekeket, mint ma a kommunizmus már egészen nyíltan agitációs célokat szolgáló jelszavai.

A nagy különbségnek a tömegek irányukban való viselkedése tekintetében bizonyára az az oka, hogy régente még naivabb, tapasztalatlanabbak voltak a tömegek, könnyebben hittek s könnyebb volt őket megtéveszteni, mert e téren még nem voltak olyan tapasztalataik, mint ma már vannak. Nem csoda, hogy a tömegek akkor még hittek vezetőiknek, hiszen egész addig az Egyház vezette őket s éppen ezért tértek át az Egyház vezetéséből más vezetők alá, mert azt gondolták, hogy azok se rosszabbak, mint az Egyház emberei, sőt náluk még különbek.

Azóta azonban már voltak a tömegeknek protestáns majd „felvilágosult”, majd nacionalista, sőt sovíniszta vezetői, aztán jöttek a szociáldemokraták végül a kommunisták. Csodálkozhatunk-e, ha ennyi tapasztalat után ma már nem hisznek az emberek senkinek s azokon a szép szólásokon, melyekért nemrég még életüket adták, ma már csak nevetnek, vagy hallatukra fásultan, megvetően legyintenek? Sajátságos azonban, hogy a megszokás folytán a régi jelszavakat még mindig komolyan veszik az emberek s még mindig tisztelettel emlegetik őket. Ideje volna már végre, hogy e tekintetben is észre térjenek.

Erdélyben a katolikusok vallásszabadságának eltiltására a szabadjukra hagyott katolikus földesurak esetleges erőszakosságától való félelem egyébként is csak alaptalan volt, mert a földesurak részéről erőszaktól legfeljebb a habsburgi Magyarországon lehetett volna félni, de nem Erdélyben, ahol egyenesen fanatikusan protestáns országgyűlési többség és fejedelem örködtött a protestantizmus érdekeire.

Legalább akkor, ha a vallásról volt szó, nem volt ott védtelen pária a protestáns jobbágy. Hiszen erőszakoskodás esetén csak a szájukat kellett volna kinyitniuk s azonnal elégtételt, földesuruk pedig példás büntetést kapott volna. A Bercsényi-esetből láttuk, illetve látni fogjuk, hogy ezt az erdélyi kálvinistajobbágyok nagyon is jól tudták is s nemcsak a szájukat, hanem még a kezüket és fütyköseiket is „kinyitották”, ha a földesuruk törvénytelenességbe csapott át, még ha ezt a törvényteleniséget szintén törvénytelen viselkedésükkel ők maguk erőszakolták is ki abból a katolikus földesúrból.

De a földesurak erőszakos hitterjesztéséről még a habsburgi országban is alig lehetett szó. Ez ugyanis a jobbágyokat elkeserítette volna, annak pedig a földesúr itta volna meg a levét. Mindenki tudja, hogy nem sokat ér az olyan munkás dolga, aki a gazdáját gyűlöli, sőt ellenségének tekinti. A földesúr állatait a jobbágya kezeli, az eteti, tehát akkor és úgy árt neki, mikor akar s ezt okos ellenőrzéssel legfeljebb csökkenteni lehet, de nem meggátolni. Az elkeseredett jobbágy még gazdája kazlait, asztagait, gazdasági épületeit is felgyújtathatja, s különösen könnyen tehetette ezt a régi világban, mikor, ha utána világgá ment, sokkal több reménye volt, hogy soha el nem fogják, s így nem bűnhődik, mint a mai detektív-világban.

De említettük már, hogy akkor ilyen erőszakos bosszúálló cselekedetekre nem is volt szüksége a jobbágyoknak, mert vissza tudtak ők ütni törvényesen is: egyszerűen elköltöztek s kerestek maguknak más gazdát, olyat, aki nem kényszerítette őket vissza a régi vallásra, illetve nem fosztotta meg őket régi lelkészeiktől. Ha költözni nem engedte őket földesuruk, titkon szöktek meg. Új gazdát pedig nem nekik kellett keresniük, hanem az kereste őket. Van ugyanis idő, mikor munkáshiány van (háborúk és forradalmak idején) s van, mikor munkásbőség (békében és gazdasági pangás idején). Az első esetben a munkás az úr s ezért a munkaadó kedveskedik neki, a másodikban a munkaadó az, aki fölényben van, s ekkor van alkalma éhbér adására vagy hatalmi túlkapásokra, ha rosszlelkű. Az ellenreformáció korában s az utána következő katolikus barokk-korban nem ez a világ volt nálunk.

A reformáció visszaszorításának ideje mind Erdélyben, mind Magyarországon a török háborúk idejére, illetve a török kiűzése után következő korszakra esett, tehát mindenképpen olyan időre, mikor

munkáshiány volt, tehát nem a munkaadó, hanem a munkás volt főlényben, tehát a földesúrnak kellett hozzá alkalmazkodnia, neki kellett a munkásnak kedveskednie, nem pedig megfordítva.

Millió holdak szabadultak fel ekkor, melyek addig nem álltak művelés alatt, mert lakatlanok voltak. Az emberek nagy tömegeit kellett megművelésükre megszerezni. A földesurak adómentességgel csalogatták, sőt nagy költséggel messze országokban toborozták őket. De világos, hogy a hazai jobbágyok is szívesen mentek a felszabadított területekre, mert ott jobb dolguk volt. Ott adót egyelőre még nem kellett fizetni, mert még nem alakult újjá a megye, nem jött még létre a közigazgatási szervezet. A földesúri szolgáltatások is könnyebbek voltak, sőt eleinte egészen is elengedték őket.

Látni fogjuk, hogy ez időben nemcsak az anyaországi, hanem az erdélyi országgyűlések is tele vannak panaszokkal, hogy szöknek a jobbágyok. Őrülnék kellett volna lennie annak a földesúrnak, aki még ilyen körülmények között is keseríteni próbálta volna jobbágyait. Hiszen ott hagyták azok még akkor is, ha kedveskedett nekik. Báró Harruckern is katolikus volt, mégis majdnem kizárólag lutheránus tótokat telepített majdnem egész Békés megyét kitevő alföldi birtokaira. Lehetetlenség volt, hogy katolikus léteére készakarva válogatta volna ki a lutheránusokat. Telepesei bizonyára azért voltak mégis mind azok, mert régi hazájukban, a Felvidéken, megpróbálta őket katolikussá tenni a földesúr s ők emiatt elégedetlenkedtek s később aztán már hiába kedveskedett nekik, mihelyt alkalmuk lett hozzá, új hazát kerestek maguknak.

Hogyne kerestek volna mikor meredek, sziklás, sovány hegyi földjeik helyett zsíros alföldi feketeföldet kaptak s mindegyik tízszer annyit, mint amekkorát otthon elhagyott. Ilyen körülmények között érthető, ha még a legbuzgóbb katolikus földesúr is felhagyott az adminisztratív úton való térítési kísérletekkel, ha még oly finoman próbálkozott is velük. Mit használt volna vele a katolicizmusnak, ha nem katolikussá teszi, hanem végeredményben elnépteleníti a vidéket s birtokai munkáskéz nélkül maradnak?

Említettük, hogy seregestől vannak olyan falvaink, melyekben mindig az Egyház volt a földesúr s népük mégis ma is tiszta református. Most már értjük, hogy lehet ez s látjuk azt is, hogy a gyakorlatban közel se volt az ellenreformáció se olyan erőszakos, se a protestantizmusra olyan veszélyes,

mint amilyen a híre. Értjük most már, hogy Esztergom megye mindössze öt református többségű faluja közül hogy lehet egyenesen három (Bucs, Dunamocs és Érsekkéty) primási birtok, de a másik kettő is katolikus, mégpedig buzgó katolikus család birtoka (az egyik, Nagysáp, a mindig aulikus Sándor-, később gróf Sándor-családé, a másik Kisújfalu, a Pálffyaké).

E legutóbbi (Kisújfalu) például egyenesen a „vallásüldözések” korában lett katolikusból reformátussá (ki gondolná, hogy még ez is lehetséges volt?) annak ellenére, hogy földesura nemcsak katolikus, hanem mindig jó katolikus család volt. Némethy Lajos „Egyházi vizsgálat Esztergom vármegyében 1701-ben” című művéből ugyanis megtudhatjuk, hogy Kisújfaluban 1701-ben a 93 lakos közül még csak 20 volt „a-catholicus”, ma pedig Kisújfalu egész Esztergom megye legreformátusabb (és egyúttal legvagyonosabb) községe, ahol az 1938-as magyar népszámlálás (mikor ideiglenesen újra magyar uralom alá került) mindössze 107 katolikust talált a 795 kálvinista (és 67 lutheránus) mellett.

Az 1701-es egyházi vizitáció azt mondja, hogy a falunak temploma van Szent László tiszteletére és iskolája (természetesen mindkettő katolikus kézben), melynek Nagy Ferenc, 30 éves férfi rektora, aki az elűzött hajdani prédikátor házában lakik. Hamarosan utána jött azonban Rákóczi (a katolikus Rákóczi) szabadságharca, alatta (az ő kálvinista kurucai uralma alatt) a falu immár nagy katolikus többsége mukkanni se mert, mert olyanforma helyzetben volt, mint a kommunizmus alatt a reakciók s bár ez a Rákóczi-féle vihar igen hamar elvonult a „reakciók” feje felett s utána 30 évig tartott III. Károly és 40 évig Mária Terézia „reakciós” uralma, tehát 70 álló éven át „üldözték” a protestánsokat, a Rákóczi alatt visszavett templom megmaradt kálvinista kézben s ma már csak kálvinista templom és iskola van a faluban s még a katolikusok gyerekei is a kálvinista iskolába kénytelenek járni.

De ugyancsak Esztergom megyében Nagyölvédet, mely szintén primási birtok volt és maradt, 1701-ben 104 katolikus és 37 nemkatolikus lakta (24. o.), 1938-ban pedig 1532 katolikus mellett 502 protestáns volt a faluban. A protestantizmus tehát minden veszteség nélkül úszta meg az egész XVIII. század rémes „protestánsüldözését”. Mivel pedig tudvalevő, hogy a legtöbb magyar faluban a legutóbbi száz évben a katolikusok természetes szaporodás által a kálvinisták rovására erősen megnövekedtek, azt kell

mondanunk, hogy Nagyölvéd kálvinistáit úgy üldözte a barokk-kori államhatalom és a földesúr-prímás, hogy a falu katolikusai rovására egyenesen megszorították tőle.

Nem lehetett tehát olyan veszedelmes az a földesúri protestáns jobbágyüldözés. Az erdélyi protestáns államhatalom azonban valóban úgy megvédte a már protestáns jobbágyokat katolikus földesuraik buzgalmával szemben, hogy hiába lett 1690-től kezdve Erdélyben is majdnem 250 évig tartó Habsburg-uralom, falusi, tehát jobbágyi eredetű katolikus lakosságot a Székelyföldet kivéve egész Erdélyben még ma is hiába keresünk.

Az artikuláris helyek rendszere, mely egyébként is aránylag rövid ideig volt érvényben s melyet, mint láttuk, Pompéry is, mint a protestánsok számára enyhülést jegyez fel, se jelentett valami veszélyes „elnyomást” a magyar protestánsok részére. Az imént felhozott statisztikai adatokkal már ezt az állításunkat is bebizonyítottuk, mert hiszen a most említett Esztergom megyei kálvinista terjeszkedés nemcsak a földesúri jog ellenére történt, ha egyúttal az artikuláris helyek korában is.

Ezzel a kérdéssel annak idején majd bővebben foglalkozunk. Itt csak annyit említünk meg, hogy nem az egész országban, hanem csak 11 nyugati megyében volt az artikuláris helyekre szorítva a nyilvános protestáns istentisztelet. Mivel pedig ezek a megyék éppen azok voltak, ahol legkevésbé volt protestáns a lakosság, megyénként a protestánsoknak két engedélyezett parókia itt nem is jelentett valami nagy háttérbeszorítást. Magán vallásgyakorlatuk pedig még e megyékben is minden faluban volt, s hogy ez mennyire nem semmi, mutatja a holland katolikusok esete. Ott – annak ellenére, hogy akkor még az ország majdnem fele katolikus volt – még artikuláris helyeket se engedélyeztek sehol a katolikusoknak. Nekik csak magán vallásgyakorlatuk lehetett. S annak ellenére, hogy ez az állapot több száz éven át tartott (nem úgy, mint nálunk), mégis még ma is két olyan tartománya is van Hollandiának (Limburg és Noord-Brabant), ahol a katolikusok még ma is több mint 90%-át teszik a lakosságnak.

Hogy az artikuláris helyekre való szorítás mennyire nem tette jogtalan páriákká a magyar protestánsokat, sőt még hogy uralomvágyukat és dőlyfüket is mennyire érintetlenül hagyta, tanulságosan mutatja a vadosfai eset, melyet már tárgyaltunk. Vadosfa volt a ma 90%-ban katolikus Sopron megyében a lutheránusoknak a kettő közül egyik artikuláris helye.

Sopron megye ott van a nyugati osztrák határon, egészen Bécs közelében, mégis, mikor a lutheránus anyaegyház mellett e kis falu katolikusai is építettek maguknak egy kis szerény kápolnát, e vakmerő merénylet miatt a falu „elnyomott” (hiszen 1751-ben vagyunk!) lutheránusai úgy felháborodtak, hogy augusztus 20-án düttől toporzékolva, kezükben fegyverrel várták (hisz itt ők voltak többen) a kápolna felszentelésére vidékről a faluba körmenetben, tehát ima és ájtatos énekek közepette, érkező katolikusokat.

Be se eresztették őket a faluba, hanem tevékenységüket azzal kezdték, hogy már kint nekik hajtották a marhacsordát. Noha e kihívásra a valóban jámbor katolikus tömeg annyira nem mutatott támadó kedvet, hogy mindjárt menekülni is kezdett, mégis sárba tiporták templomi zászlóikat, összetörték és meggyalázták a magukkal hozott Mária-szobrot, egy embert közülük meg is öltek, többeket – köztük a körmenetet vezető papot is – véresre verték.

Noha utána büntetésül még a bántalmazásokba belehalt ember két gyilkosa is csak tíz-tíz évet kapott (Ilyen körülmények közt történt gyilkosságért ugyan a mai törvényhozás se büntetne senkit halállal, ne felejtjük azonban, hogy 1751-ben még egész más volt az igazságszolgáltatás, sőt hasonló esetekben – hogy a fanatizmust letörjék s a tömeget megfélemlítsék – még mai szemmel nézve is megokolt a szigorúbb fellépés), Fábry Gergely pedig, a falu lelkésze, aki egyúttal a lutheránusok „püspöke” is volt s akiről bebizonyult, hogy az egész erőszakosság felbujtója, sőt megszervezője volt, a hivatalvesztésen kívül mással nem is bűnhődött, a magyar történetírás és irodalom mégis nem a katolikusok megtámadásán, hanem a támadók túl szigorú büntetésén botránkozik.

A magyar történettudomány hivatalos folyóirata, a Századok 1895-i évfolyama – igaz, hogy nemcsak a cikkíró (Zsilinszky), hanem a szerkesztő is (Szilágyi), protestáns volt – azt írja, hogy a katolikusok „csupa vallási felsőbbbségi érzelemből és bosszantási szándékból” építettek kápolnát a tiszta lutheránus faluban és ez ellen a nép „a béke érdekében (!) szólalt fel”.

A magyar történetírás tehát egyszerűen felekezeti kihívásnak, „bosszantás”-nak tartja és nevezi azt, ha katolikusok egy protestáns faluban is építenek maguknak kápolnát s még azt is helyeslik, sőt „a béke érdekében” történő, tehát hasznos és jótékony műveletnek tartják, ha őket ezért a protestánsok jól összeverik, sőt egyet meg is gyilkolnak közülük s

egy cseppet se csodálkoznak még azon se, hogy mindez éppen olyan korban történik, melyben a protestánsokat „üldözték”, nem pedig a katolikusokat.

Keszthely is tiszta katolikus, Kunszentmárton is és Balatonboglár is. Az a százfőnyi reformátusság, ami van bennük, az is máshonnan vetődött oda. Mégis mindhárom helyre nemcsak templomot építettek a reformátusok, hanem még lelkészséget is felállítottak. Somogyicsicsó pedig épp oly kis falu, mint Vadosfa és épp annyira katolikus, mint amennyire lutheránus az, egy Beák nevű, földbérletből (a katolikus báró Inkeyek földjének bérletéből) meggazdagodott lutheránus paraszt mégis itt is építtetett lutheránus templomot (épp akkorát, mint a katolikusoké, mert azoké is csak kápolna) s legalábbis ez az utóbbi csakugyan csak bosszantásul épült. Mégis nemcsak katolikuszázadás és lutheránus összeverés nem lett a dologból, hanem a katolikusok részéről még csak csendes rosszallás se. A tiszta katolikus Csornán is az egész város ünnepe volt a lutheránusok imaházának felavatása.

A Századok és a magyar történetírás mégis a katolikusokat hibáztatja a Vadosfai vérengzés és vallásgyalázás miatt, s noha még halál is lett a dologból, nyíltan „ártatlanok”-nak mondja (77-89. o.) a protestáns vallásgyalázókat és gyilkosokat. Azon se csodálkozik egy cseppet se, hogy az effajta „bosszantási szándékhoz” a katolikusok részéről még a legnagyobb üldözés korában is annyira nem voltak hozzászokva a magyar protestánsok, hogy olyan véres fölényrel feleltek rá, mint a vadosfai lutheránusok.

Egy középiskolai történettanár, aki hitehagyott pap volt, később „felesége” összeköttetéseivel középiskolai igazgató is lett, Budapest 1944-45-ös ostroma alatt pedig „feleségével” együtt egy légbe röpült óvóhelyen lelte halálát, egyébként mint ember jó és megnyerő, mint hazafi pedig egészen lelkes és nemeslelkű volt. Évtizedes történettanári pályáján minden évben és minden osztályban őszintén átértzett, nagy hazafias hévvel (s természetesen nagy hatással is) adta elő tanítványainak, hogy annak, hogy Erdélyben annyira tért vesztett a magyarság az oláhok javára, elsősorban a Habsburgok protestánsüldözése volt az oka. Mikor ugyanis ők 1690-ben uralmuk alá hajtották Erdélyt és oda is behozták az artikuláris helyek törvényét, tehát megyénként Erdélyben is csak két-két kálvinista

lelkészséget engedélyeztek, az erdélyi majdnem tisztán kálvinista magyarságot ezzel megfosztották vezetőitől.

Mivel a falusi magyar nép lelke szomjúhozta az Istent, saját vallása szerinti istentisztelete pedig nem lehetett, kénytelen volt vallási igényei kielégítését ott keresni, ahol megtalálta, faluja oláh templomában és oláh papjánál s így évszázadok folyamán eloláhosodott. Így lett Erdély magyarból románá. Ez is egyik hatásos módja volt a Habsburgok magyarirtásának a katolikus vallás védelmének ürügye alatt. Valójában nem katolikustámogatás volt ez, hanem sátáni magyarirtás.

A jó „szaktanár” tehát nem is sejtette, hogy Erdélyben sose voltak artikuláris helyek. Mikor az ezekre vonatkozó törvényt Magyarországon meghozták, a Habsburgok uralma hamarosan Erdélyre is kiterjedt ugyan, de nem terjedtek ki oda a magyar országgyűlések határozatai. Nemcsak azok nem, melyeket a protestáns nyilvános vallásgyakorlat korlátozására vonatkozólag hoztak, hanem más törvények se. Erdély a Habsburgok uralma alatt is külön ország maradt, melynek külön országgyűlései és külön törvényei voltak egész 1848-ig. De artikuláris helyek – mint már említettük – még az anyaországban se voltak mindenütt, hanem csak 11 nyugati megyében, azokban, melyekben egyébként is kevés volt a protestáns (s azok is inkább lutheránusok, tehát nem magyarok voltak). Az Alföldön például és az Erdéllyel határos kálvinista magyar vidékeken sose voltak artikuláris helyek az anyaországban se.

Ez a volt „szaktanár” egyik tudatlansága. A másik pedig az, hogy ő azt hitte, hogy artikuláris helyek évszázadokon át voltak. A valóságban csak évtizedekig voltak azok érvényben még ott is, ahol voltak, nem évszázadokig. Erdélyben azonban még akkor is, mikor már visszakerült a Habsburgok uralma alá, mint látjuk, még addig is jó idő eltelt, míg a katolikusok azt él tudták érní, hogy ne legyenek legalább hátrányban, s ne legyenek másodrendű állampolgárok a protestánsok mellett, nemhogy elnyomásukra gondoltak volna.

A Diploma Leopoldinum, mely az erdélyi ügyeket legelőször szabályozta, még se a jezsuitáknak az országba való visszatérhetéséről nem szól semmit, se a katolikus püspökség visszaállításáról. Az van benne, hogy vallási téren maradjon minden úgy, ahogy jelenleg van, kivéve, hogy a katolikusoknak megengedtessek, hogy Kolozsvárott a saját költségükön (tehát még most se közköltségen, noha Pompéry azt hiszi, hogy még a

protestáns uralom alatt is közköltségen emeltek nekik templomot minden olyan helyen, ahol nem volt nekik, noha híveik voltak), Gyulafehérvárott pedig felépíthetik a hajdan Báthory Kristóf építette, most romokban heverő kis templomot.

Ebből is láthatjuk, milyen elnyomásban éltek addig Erdélyben a katolikusok. Gyulafehérvárott minden templomukat elvették a protestánsok. A katolikus fejedelem (Báthory Kristóf) se mer nekik egyet se visszaadni, hanem inkább maga épít nekik egy kis újat, de mihelyt protestáns lesz az erdélyi fejedelem, ezt se használhatják, hanem egész a Habsburgok visszatértéig romokban hever. De még ekkor is külön diplomára van szükségük, hogy újra felépíthessék. Még azt is kimondja ez a Diploma, hogy a régi katolikus egyházi javadalmak is megmaradnak továbbra is azok kezén, akik jelenleg bírják őket, tehát protestánsok kezén). Vallási tekintetben a katolikusokra olyan siralmas volt az eredeti Diploma Leopoldinum, hogy utána kétségbeesve kérdezték Bécsből, hogy tudtak ott ilyen okmányt aláírni?

Hogy eleinte még a Habsburgok alatt is elnyomottak voltak Erdélyben a katolikusok, mutatja kívánságaik szerénysége, még a Diploma Leopoldinum után is. Még ekkor is csak ezt a hatot kérték: 1. Hogy a katolikusoknak is lehessen püspökük, mint a többi bevett, sőt be nem vett (görög és görögkeleti) valláson levőknek is van. 2. A katolikus egyházi személyeknek hasonló szabadságuk és jövedelmük legyen, mint a más bevett valláson levő személyeknek. 3. Alsó és felsőbb iskoláik szintén épp oly szabadon lehessenek. 4. Egyenlő szabadság legyen számukra tisztségek viselésében a protestánsokkal. 5. Városokban és egyéb helyeken, ahol több templom van, azok egyenlően osztassanak el vagy belőlük egy a katolikusoknak adassék. Ahol nincs templomuk, ott építhessenek. 6. Mindenféle szerzet, amely azelőtt Erdélyben volt, ha akar, szabadon bejöhessen és bent lakhassék.

Ezeket ekkor még mind csak kérik az erdélyi katolikusok. A magyar történelem szaktanára pedig évtizedeken át azt tanítja, hogy artikuláris helyekre szorították a kálvinistákat.

E szerény és csupán az egyenjogúság legelemibb feltételét tartalmazó kívánságok ellen a három protestáns felekezet még ekkor is tiltakozott és késhegyig menő harcot folytatott kivívásuk megakadályozására.

Jellemző, hogy a katolikusoknak sok helyen még ekkor is hozzá kellett járulniuk a protestáns lelkészek fizetéséhez, mégpedig épp oly dézsma alakjában, mint a protestáns hívőknek.

Most a katolikusok csak azzal a szerény kéréssel álltak elő, hogy ahol a protestáns lelkész dézsmát szed, ott ennek egy része – mert a katolikusok is fizetik – a katolikus papé legyen. A protestánsok azonban erre a kérelemre azt felelték, hogy ott, ahol a protestáns lelkész dézsmát szed és ezt a katolikusoktól is szedi, azért szedi, mert neki ott ehhez adománylevélen alapuló kiváltsága van. Ebből tehát a katolikus papot (mert neki ilyen adománylevélen alapuló kiváltsága nincs) semmi se illeti meg.

Vajon melyik történetírónak vagy történetolvasónak jutott ez a magyarázat eszébe akkor, mikor a habsburgi országban néhol katolikus papok szedtek protestánsoktól is dézsmát? Ott ezen mindenki csak háborogni tudott, csak a protestánsok elnyomását és önérzetük vérig sértését látták benne még a katolikusok is s egyáltalán nem látták a dolgot elintézve azzal, hogy ehhez a katolikus papnak az erdélyi lutheránus szász lelkészeknél kissé régibb adományleveleken alapuló joga van.

A protestánsok még I. Lipót uralma alá visszakerülve is olyan makacsul és olyan hévvel védték meglévő kiváltságaikat (tehát ragaszkodtak a katolikusok további elnyomásához), hogy ezek miatt, csak hogy egyelőre legalább a súlyosabb bilincseikből szabaduljanak, a jezsuiták visszahozásának és a püspökség visszaállításának kérelmével (ha protestánsokról lett volna szó, ők a „követelés” szót használták volna) egyelőre elő se hozakodtak. Az erdélyi püspökséget ezért csak 26 évre rá (1716-ban) állították vissza, a jezsuitákat pedig sose vitték be újra.

Ez volt a tényleges helyzet Erdélyben a Habsburgok alatt. De artikuláris helyekről, tehát a kálvinista istentisztelet megtiltásáról, illetve csak bizonyos helyekre korlátozásáról beszélni Erdélyben éppen olyan képtelenség, mint ágyúkról beszélni Karthágóban.

A Habsburgokat tehát semmiképpen se, de az erdélyi kálvinista fejedelmeket és a rendek türelmetlenségét és vallási fanatizmusát már teljes joggal vádolhatjuk az oláhok között lakó hajdani katolikus magyarok kipusztulásáért. Az erdélyi protestáns magyarok ugyanis, mint láttuk, addig, míg ők parancsoltak, még csak artikuláris helyeket se engedélyeztek hazájukban a katolikus magyaroknak (Erdélyben ugyanis a katolikusok is épp úgy mind magyarok voltak s azok is ma is, mint a kálvinisták. A

szászok lutheránusok voltak s ma is azok, nem pedig katolikusok s nekik tökéletes vallásszabadságuk volt, sőt többnyire ők voltak azok, akiknek még a katolikusok is tartoztak dézsmát fizetni.)

Hogyne lett volna oka Erdély katolikus magyarsága eloláhosodásának az erdélyi protestáns türelmetlenség, mikor az egy Szászfenest kivéve az egész oláhokkal tarkított Erdélyben egyetlen egy plébániát se engedélyeztek részére, de még ezt az egyet se elejétől kezdve s mikor végre engedélyezték, akkor is a Habsburgok érdeme volt, mert akkor se ingyen engedélyezték. Erdély protestánsai még a Habsburgok érdemét is csak elrontották e tekintetben, mert hiszen a Habsburgok nemcsak Szászfenesen, hanem Kolozsmonostoron, Tövisen, Bácsan, jegenyén is kikényszerítették, illetve megvásárolták az erdélyiektől a katolikus magyar plébánia felállításának jogát, de azok becsapták őket és ezeket a nemcsak katolikus, hanem egyúttal (az oláhokkal szemben) magyar őrállomásokat kötelezvényük ellenére se engedték létrejönni, illetve életben maradni. Mindez történelmi igazság, még se szokta egy „szaktanár” se megmagyarázni a magyar iskolákban.

Pedig hát felerészben ezek se tiszta magyar, hanem féloláh, félmagyar falvak voltak, melyekben a magyarok egyházi szervezetének elnyomása egyúttal eloláhosodásukat is jelentette. Hány ezer katolikus magyar kallódhatott el emiatt a több száz éves protestáns uralom alatt egész Erdélyben azért, mert katolikus lelkipásztorokat nem kapván (mert hiszen se püspök nem lehetett, aki nevelésükről gondoskodhatott volna, se papnevelő intézet, ahol nevelkedhettek volna) odamentek az igéért, ahol kapták, azaz falujuk oláh templomába!

Ez az eloláhosodás annál könnyebben ment, mert hiszen az erdélyi oláhoknak fele a Habsburgok buzgólkodásából még katolikus is lett. Amelyik faluban pedig az oláhok görög katolikusok voltak, ott a katolikus magyaroknak még hitet se kellett változtatniuk, mikor eloláhosodtak, csak szertartást. Ez a szertartásváltozás azonban nemzetiségi szempontból mindent jelentett: a magyarok halálát.

Erdélyben az egyesült oláhok nélkül is majdnem annyi a katolikus, mint a kálvinista (1910-ben volt 375.325 katolikus és 399.312 kálvinista), de ennek ellenére a katolikusoknak csak 239 plébániájuk volt, a kálvinisták 526 lelkészége mellett. Szó se lehet tehát arról, mintha az erdélyi reformátusoknak nem lehetett és nem lett volna elég lelkészességük. A

Habsburgok itteni „sátáni” magyarpusztításának tehát éppen az ellenkezőjét mutatják az adatok. Egy kálvinista magyarnak se kellett eloláhosodnia amiatt, hogy az uralkodóház nem engedélyezett nekik lelkészségeket. Ellenben a katolikus nyilvános vallásgyakorlat elnyomása miatt nagyon is bőséges nyomai vannak a kálvinista felekezeti gyűlölet magyarpusztításának. Ezt azonban a magyar közvélemény nem mint „sátánit”, hanem mint a vallási türelem terén való korszakalkotó és „klasszikus” példamutatást tartja nyilván.

Erdélyben is 250 éven át (1690-1918) tartott a Habsburgok uralma, tehát nem volt rövidebb a protestáns uralomnál. Ha tehát ennek ellenére is 526 lelkészsége megmaradt a 399 ezer kálvinistának, akkor ma az erdélyi 375 ezer katolikus magyarnak is kellene lenni vagy 500 erdélyi faluban plébániájának, ha az ő „vallásszabadságuk” is csak annyira üldözötte volna a katolikusokat, mint őket a Habsburgok. Mivel azonban 500 katolikus plébánia helyett csak 239-et találunk, meg kell állapítanunk, hogy majdnem 300-at kiirtottak vagy megakadályozták létrejöttében.

Pedig hát a való helyzet még ennél is rosszabb, mert adatokkal tudjuk bizonyítani, hogy ez az 500 kálvinista anyaegyház Erdélyben már a XVIII. század közepén is megvolt, a 239 katolikus magyar anyaegyház azonban úgyszólván teljes egészében csak a legújabb időben, a Habsburgok uralma alatt tudott létrejönni, mert hiszen emlékszünk, hogy 1690-ben a Habsburguralom kezdetén még csak 48 volt meg belőlük, de egy kivételével ezek is mind a Székelyföldön voltak, tehát olyan helyen, ahol a magyarság vegyületlenül lakik, tehát az eloláhosodás veszélye anélkül se fenyegetné. A katolikus magyarság azon részének, mely a tulajdonképpeni Erdélyben, tehát oláhokkal vegyesen lakik, csak egy lelkészsége volt. Így aztán nem csoda, hogy a katolikus magyarság ebből a tulajdonképpeni Erdélyből, a városokat kivéve, már teljesen ki is pusztult arra, mire a Habsburgok uralomra jutása szabadságot biztosított volna neki.

A 239 jelenlegi erdélyi katolikus lelkészségből majdnem 200-at a Habsburgoknak köszön az erdélyi magyarság s különösen nekik köszönjük azt, hogy ezek a lelkészi állomások ma már ténylegesen is be vannak töltve, nem pedig csak papíron, azaz csak jogilag vannak meg. Az ő Erdélybe való bevonulásuk előtt még annak a csekély 48 plébániának is nem egyike betöltetlen volt, mert nem volt papi utánpótlás s nem is lehetett, mert nemcsak püspöki vagyon nem volt, hanem még maga a püspök is

hiányzott. Ellenben tisztán a nálunk vallásszabadságnak nevezett erdélyi protestáns türelmetlenségnek, sőt gonoszlelkű elnyomásnak „köszönhetjük” azt, hogy még ebből a csekély 239 katolikus erdélyi plébániából is majdnem kétszáz 1700 előtt még nem volt, tehát addig nem védhette a magyarságot az oláhságba való beolvadás ellen.

Hogy mennyire gonosz, mennyire erőszakos és mennyire természetellenes nyomás alatt állhatott az erdélyi katolikus magyarság a protestáns uralom törvénybeiktatott s tőlük agyonreklámozott „vallásszabadsága”, sőt egyenjogúsága ellenére, azt abból is nagyszerűen láthatjuk, hogy annak ellenére, hogy a katolikusok közmondásosan tehetetlenek s bizony ott se igen sűrűn állítgatják a plébániákat, ahol senki se akadályozza őket benne (például Amerikában is sokkal több a magyar kálvinista lelkészség van, mint katolikus, pedig katolikus magyar háromszor annyi van ott, mint kálvinista), Erdélyben az 1690-ben felszabadult katolikusok a meglevő 48 mellé már 1715-ig, tehát csekély 25 év alatt, 37 új plébániát állítottak fel, melyek közül azonban csak egy volt a Székelyföldön, a többi mind a szorosán vett Erdélyben, tehát az oláhok között.

Nem állíthatja tehát jóhiszeműen senki, hogy a protestáns kormányzat valóban csak azért nem engedett Erdélyben máshol katolikus plébániákat, mint a Székelyföldön, mert máshol nem is volt katolikus. Ha nem volt, miért bújt ki szinte a földből egyszerre 36 plébánia, mihelyt létrejöttüket nem akadályozta az államhatalom? S ha ennyire voltak katolikusok még 1690-ben, tehát vagy 250 éves árvaság, elhanyagoltság és elnyomás ellenére is, képzelhetjük, mennyien lehettek még Bocskai és Bethlen Gábor idejében, s hogy hányan oláhosodtak el közülük e 250 hosszú éven át!

Az erdélyi kálvinisták természetesen nem azért csinálták azt, amit csináltak, hogy az ottani magyarság eloláhosodjék. Ezt ők nemcsak készakarva nem akarták, hanem bizonyára el is kerülte figyelmüket a kérdésnek ez az oldala. De ha látták volna s gondoltak volna rá, sajnos, akkor se nagyon mondhatjuk, hogy másképp jártak volna el.

A nacionalizmus eszméje csak a XVII. század végétől kezdve kezd jelentősebb szerepet játszani a népek életében, a faji eszme pedig egyenesen csak a XX. század terméke. Abban az időben, mikor még Erdélyben a protestánsok uralkodtak és a katolikus elnyomást gyakorolták, a vallás még sokkal fontosabb tényező volt a közéletben, mint a nemzeti

vagy faji érzés, a katolikusgyűlölet is sokkal erősebb volt tehát, mint a nemzeti összetartás vagy a fajgyűlölet. Az oláhság, mint szegény és a politikai jogokból akkor még kirekesztett jobbágy nép, egyébként is annyira jelentéktelen tényező volt még akkor, hogy senki se gondolt arra, hogy valaha még a magyarság vetélytársa is lehet.

E mérsékléssel szemben azonban erősíti és különösen visszatartóvá teszi az erdélyi protestantizmus bűnét az, hogy amit művelt, a törvény és saját elvei ellenére művelte és hogy mindent a vallásszabadság, a vallási egyenjogúság, a paritás hangoztatása közepette, képmutatóan perfiden követett el.

Láthattuk Pompéryből, hogy maga az erdélyi törvény – a jezsuiták kitiltását és a katolikus püspökség eltiltását kivéve, melyeket egyébként is csak a protestáns uralom legvégén vettek be az erdélyi alkotmányba (ők tehát csak rosszabbak és korlátozottabbak lettek az idő haladtával, ahelyett, hogy felemelkedtek volna s felvilágosultabbak lettek volna) – valóban szigorúan a vallási egyenlőség alapján állott s ha megtartották volna, akkor csak a valóban tisztán protestáns városokban és községekben nem lehetett volna építeni katolikus templomot és felállítani katolikus plébániát.

De hogy ezek a katolikus paptól és templomtól kegyetlen makacssággal megfosztott erdélyi városok és falvak mennyire nem voltak olyan tiszta protestánsok, mint amilyeneknek kellett volna lenniük, ha az erdélyi protestantizmus nem lett volna álnok és képmutató, bizonyítja az a gyorsaság, mellyel területükön a katolikus plébániák szinte gomba módra keltek ki a földből azonnal, mihelyt az ellenük irányuló természetellenes erőszak megszűnt.

Az erdélyi protestáns felekezeti gyűlölet fanatizmusa nem tudta nyugodtan nézni a katolicizmust. Püspököt és jezsuitát sehol és egyáltalán nem tudott nézni, de katolikus plébániát is csak ott, ahol ő nem látta: a messze eldugott Csiki-, Gyergyói-, Kézdi-medencében, ahol kálvinista sose járt. Ott, ahol ők is voltak, ahol ők is látták volna, nem tűrtek semmiféle katolikus papot, templomot, hogy a kolostorról ne is beszéljünk. Ezért nem lehetett pápista templom Kolozsvárt, Marosvásárhelyt, Gyulafehérvárott, sőt még Kézdivásárhelyen se, noha a legutóbbi helyen egyenesen több volt a katolikus, mint ők, de mivel ők is ott voltak, katolikus pap már nem lehetett ott, mert az őket idegesítette.

Milyen szerencsések azonban ezek az erdélyi kálvinisták! Lábbal tiporták a vallásszabadságot, mégis arról híresek, hogy ők mondták ki a világon legegyszerűbben, s így példát mutattak a világnak! Pedig hát nem kimondani kell valamit, hanem gyakorolni. Az elv kimondása csak akkor lehet dicsőség, ha vallástalan alapon állunk (mert hiszen ha van igaz vallás is, akkor már – legalább elvben – nem lehet vallásszabadság, mert az igazsággal szemben senki se szabad). A protestantizmus azonban már akkor, mikor a szabad vallási kutatás s vele a vallás szubjektív jellegét kimondta, tulajdonképpen azt mondta ki, hogy nem ismer igazság-vallást. Erdély tehát elméletben nem lehetett e tekintetben az első.

De ha elméletben az első lett volna is, mit ér az olyan elmélet, melyet éppen kimondói szegnek meg intézményesen. Pedig hát tagadhatatlan, hogy az erdélyiek állandóan ezt csinálták, s „szép” elveik ellenére többet és nagyobbat vétkeztek a vallásszabadság ellen, mint azok a Habsburgok, akik az egyedül üdvözítő vallás alapján álltak ugyan, de – illetve éppen ezért – becsületesek voltak, jószívűek és megbocsátók, tehát gyakorlatilag türelmesek.

Az Erdélyben uralkodó protestánsok a katolikus püspökség eltörlésével, a jezsuiták kiűzésével és a katolikus élet minden téren való teljes megbénításával lehetetlenné tették országukban nemcsak a katolikus kultúrát, hanem a papság erkölcsi felemelését és a papi utánpótlást is. Ők az okai, hogy Erdélyben csak a Székelyföldön maradt meg a katolikus magyarság. Ahol oláhokkal vegyesen lakott vagy kipusztult, vagy lassan oláhvá lett. Mégis nem csak protestánsok, hanem katolikusok, sőt még volt katolikus papok és tanítványaik ezrei is szentül meg vannak róla győződve, hogy még az erdélyi magyarság eloláhosodása is a Habsburgok (s természetesen a velük tartó főpapok) bűne, mert tudatlanságukban, történettanári oklevelük ellenére is artikuláris helyeket keresnek még Erdélyben is.

Ha az erdélyi protestáns többség megtartotta volna azt, amit álnokul törvénybe iktatott, akkor Erdélyben nagy katolikus irodalom lett volna; akkor Erdély tele lett volna jezsuita kollégiumokkal; akkor az ottani katolicizmus expanzió lett volna, duzzadt volna az életerőtől s az erdélyi papokból, szerzetesekből és jezsuitákból bőséggel jutott volna a moldvai csángóknak is s ott most több százezer főnyi, öntudatos és művelt magyarság lenne. Mivel azonban ott ma már csak a magyarság utolsó

mohikánjai élnek, dühükben protestánsaink az olasz papokat és azt a Rómát szidják, mely őket a csángókhoz küldte. Még csak eszükbe se jutott, hogy a bűnt kissé közelebb, önmagukban, az ő álnok „vallásszabadságukban”, a saját elvük lábbal tiprásában kellene keresniük.